આભાર.

આ પુસ્તક પ્રગટ કરવા માટે નીચે જણાવેલા સદ્ગૃહસ્થો તરફથી જે ઉદાર આર્થિક સહાય મળી છે, તે માટે પોતાના ગુપ્ત કમાઈના દ્રવ્યનો આવા સત્કાર્યમાં સદુપયોગ કરવા માટે તેઓનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનવામાં આવે છે અને બીજા સદ્ગૃહસ્થો પણ તેઓનું અનુકરણ કરશે એવી આશા રાખવામાં આવે છે.

રૂ. ૫૦૦ શેઠ. પાનાચંદ કસ્તુરચંદ મણીયાર–મહેસાણા.
રૂ. ૧૨૫ બાઈ ન્યાલી હા. દોશી મગનલાલ કકલભાઈ–પાલણપુર.
રૂ. ૫૦ એક શ્રાવિકા તરફથી. ,, ,, ,,
રૂ. ૫૦ કોઠારી ધરમચંદ ચેલજી–પાલણપુર.
રૂ. ૧૦૦ શેઠ અમૃતલાલ નથુભાઈ. ,,
રૂ. ૧૦૦ પારેખ રતચંદ હા. દોશી મગનલાલ કકલભાઈ–પાલણપુર.
રૂ. ૧૦૦ એક સદ્ગૃહસ્થ તરફથી હા. હરગોવિંદદાસ મગનલાલ મહેસાણા.
રૂ. ૧૦૦ બાઈ રૂખી હા. મેનાબાઈ
રૂ. ૧૦૦ બ્હેન હરકોર. પાટણ હા. મંગુભાઈ.
} સાગરગચ્છના મહૂમ સાધ્વીજી શ્રી દર્શનશ્રીના તથા સાધ્વીજી શ્રી જ્ઞાનશ્રીજીના સદુપદેશથી.
રૂ. ૩૦ હેડમીસ્ટ્રેસ મણીબ્હેન છગનલાલ. જૈનકન્યાશાળા–પાટણ.
રૂ. ૨૦ મોની ડાહીબ્હેન મથુરાદાસ–પાટણ.
રૂ. ૧૦૧ શેઠ હીરાલાલ વસ્તારામભાઈ–ઉંઝા.
રૂ. ૭૫ શેઠ ભલાખીદાસ વીરચંદભાઈ. ,,
રૂ. ૭૫ શેઠ વીરચંદ શામજીભાઈ. ,,
રૂ. ૫૧ શેઠ વસ્તારામ પરસોત્તમભાઈ. ,,
રૂ. ૫૧ શેઠ ભાઈચંદ પાનાચંદભાઈ. ,,
રૂ. ૫૧ શેઠ છગનચંદ મગનચંદભાઈ ,,
રૂ. ૫૧ શેઠ સરૂપચંદ મગનચંદભાઈ ,,
રૂ. ૨૫ શેઠ ડોસાભાઈ ફતેચંદ પારેખ. ,,
રૂ. ૨૫ શેઠ નીહાલચંદ ફુલચંદભાઈ. ,,
રૂ. ૨૫ શેઠ અમથાલાલ મયાચંદભાઈ. ,,
રૂ. ૨૫ શેઠ મયાચંદ હરખચંદભાઈ ,,
રૂ. ૨૫ શેઠ અંબાલાલ ડોસાભાઈ ,,
રૂ. ૨૫ શેઠ મોતીચંદ ગુલાબચંદભાઈ. ,,
રૂ. ૨૫ શેઠ વીઠ્ઠલદાસ નાગરદાસ. ,,

ઝવેરીવાડ–નાગોરીશાળ, અમદાવાદ. "પ્રસિદ્ધ કર્તા"

નિવેદન

પ્રસિદ્ધ વક્તા પંન્યાસજી અજીતસાગરજી ગણિનું સં. ૧૯૭૫ ની સાલનું ચાતુર્માસ પાલણપુરમાં હતું તે વખતે પ્રકરણ સુખસિન્ધુ ગ્રન્થનું મેટર તૈયાર થતું હતું. જેથી તે કાર્યસર મારે ઘણીવાર પાલણપુર જવાનું થતું. એકાદ વખત મહારાજશ્રી પાસેના કેટલાક લેખો તથા નોંધબુકો જોવાનો પ્રસંગ મને મળ્યો. તેમાં સંવેધછત્રીશીના દરેક મૂળદ્વારપર ટુંકા વર્ણન આપેલો એક લેખ મને ખાસ ઉપયોગી જણાયો. પરંતુ તે સઘળા દ્વારનો પરસ્પર સંબંધ આપી તથા તે ઉપર વધુ વિસ્તારથી વિવેચન કરાવી ગ્રંથરૂપે જનસમાજ સમક્ષ મૂકવામાં આવે તો તે ઘણે અંશે ઉપયોગી થઇ પડે એમ મને લાગવાથી આ વિચાર મેં મહારાજશ્રીને જણાવતાં તેઓશ્રીએ મારા આ વિચારને સંપૂર્ણ રીતે અનુમોદન આપ્યું અને દરેક રીતે મદદ આપવા ખુશી જણાવી. થોડા દિવસ પછી સીનોરનિવાસી પંડિત ચંદુલાલ નાનચંદ કંઇક કાર્યસર પાલણપુર ગયેલા, જે વખતે આ લેખ તેઓના પણ જોવામાં આવ્યો. આ વિષયના તે સારા અભ્યાસી હોવાથી આ વિષયની ઉપયોગીતામાં વધારો થાય તેવી સરળ રીતે વિવેચન કરી આપવા ઇચ્છા જણાવી, જેથી તે મૂળ લેખ તેમને સોંપવામાં આવ્યો. તેમણે આ કાર્ય પુરતા ખંતથી અને [illegible] કર્યું છે માટે તેમને ધન્યવાદ ઘટે છે.

હાલની સાલની મોંઘવારીને લઇને આરે [illegible] આવો મોટો ગ્રન્થ બહાર પાડતાં અવશ્ય વધુ દ્રવ્યની જરૂર પડે એ સ્વાભાવિક વાત છે. તેથી પંન્યાસજી મહારાજશ્રીના ઉપદેશ

[illegible] ઉદારચરિત શેઠ કસ્તુરચંદ મગનલાલે રૂ. [illegible] મદદ કરી છે તેઓનો આભાર માનવામાં [illegible] આ કાર્ય માટે જે જે સહાય [illegible] ની નોંધ જણાવવામાં આવ્યો છે.

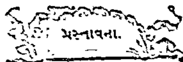
[illegible] કાગળ તથા છપાઈ તથા [illegible] ગયા છે તેથી આ ગ્રંથ છપાવતાં [illegible], પરંતુ કેટલાક સદ્‌ગૃહસ્થો તરફથી [illegible] મદદ [illegible] મળવાથી, અને તેઓ [illegible] નામવામાં આવી નથી.

આ ગ્રંથના વિવેચન સાથેના [illegible] થયેલા મેટરની ભાષા તથા લખાણ પદ્ધતિ [illegible] મહારાજશ્રીએ તેમાં [illegible] પુસ્તકની ઝમાણી-વનામાં [illegible] મહારાજશ્રીની સાથે વૈયાકરણાચાર્ય [illegible] પોતાના વખતનો જે ભોગ આપ્યો છે તે માટે તેઓનો આ સ્થળે આભાર માનવામાં આવે છે.

આ પુસ્તકમાં રહેલી અશુદ્ધિઓ માટે છેવટે શુદ્ધિપત્રક આપવામાં આવ્યું છે છતાં દૃષ્ટિદોષથી વા છાપાકામને લઈને જે કંઇ અશુદ્ધિ રહી ગઈ હોય તે વાચકવૃંદ સુધારી લઇ દરગુજર કરશે એમ ઇચ્છું છું. આ કાર્ય માટે આર્થિક મદદ આપનાર સદ્‌ગૃહસ્થોનો તથા પરમ પૂજ્ય ગુરૂમહારાજશ્રી પંન્યાસજી અરૂણસાગરજી ગણિનો આ કાર્ય માટે ફરીથી અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માની અત્રે વિરમું છું.

વાડ-નાગોરીસરાહ,
અમદાવાદ.
વિક્રમાર્ક-૧૯૯૭
શ્રાવણ, શુક્લપક્ષ પૂર્ણિમા.

વિઠ્ઠલભાઈ જીવાભાઈ પટેલ.

સંવત્ ૧૯૭૫ના ચાતુર્માસમાં મારે કંઇક કાર્યપ્રસંગે પાલણપુર જવાનું થયું. તે વખતે ત્યાં ઘેલા મહેતાની ધર્મશાળામાં ગચ્છાધિપતિ શાસ્ત્રવિશારદ જૈનાચાર્ય યોગનિષ્ઠ પૂજ્યપાદ પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી સૂરીશ્વરના શિષ્ય પ્રસિદ્ધ વક્તા પંન્યાસજી અજીતસાગરજી ગણિ ઠાણાં ચાર ચાતુર્માસ હતા. તેઓશ્રીના દર્શનાર્થે જતાં ત્યાં આગળ જૈનતત્ત્વજ્ઞાનના સંબંધમાં કેટલીક વાતચિત કરવાનો પ્રસંગ મને મળ્યો. જૈનતત્ત્વજ્ઞાન એટલું બધું ઝીણું અને રહસ્યમય છે કે જે ઘણા લોકો લેખકે તેટલી સરળતાથી સમજી શકતા નથી. આ અગવડતા દૂર કરવા માટે તે વિષય ઉપર પ્રકાશ નાંખે એવા સારા ગ્રંથોની ખાસ કરીને આવશ્યકતા છે. આ પ્રસંગે સંવેધછત્રીશીના મૂળકારના ટુંક વિવેચન સાથેના મહારાજશ્રીએ લખેલા એક લેખે મારૂં લક્ષ ખેંચ્યું. વિષય તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી હોઈ ઘણો ઉપયોગી જણાયો, પણ વિવેચન ઘણા ટુંકાણમાં હોવાથી એકંદરે સમજવામાં વધુ પ્રમાણમાં તે ઉપયોગી થઈ ન પડે એમ મને લાગ્યું. મહારાજશ્રીની પણ સંપૂર્ણ એવી ઇચ્છા હતી કે આ લેખ ઉપર વધુ વિસ્તાર પૂર્વક વિવેચન કરવામાં આવે તો આખો વિષય સમજવામાં ઘણોજ સરળ થઇ પડે. મને પણ તેઓશ્રીનો આ વિચાર યોગ્ય લાગ્યો જેથી આ કાર્ય પૂર્ણ કરી આપવા મને જણાવવામાં આવ્યું. મૂળ વસ્તુસંકલના મહારાજશ્રીએ કરેલી હતી તેથી આ ગ્રંથના મૂળ યોજક તરીકે તેઓશ્રી છે. હવે આ ગ્રંથના વિષય સંબંધમાં કંઇક લખીશું તો અસ્થાને નહિજ ગણાય.

જૈનદૃષ્ટિએ આ જગત્ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય, અને પુદ્ગલાસ્તિકાય એ ૫ પદાર્થોના સમુદાયરૂપ અનાદિકાળથી છે, અને અનન્તકાળ સુધી રહેવાનું છે. તેમાં પદાર્થોનાં રૂપાન્તર પલટાઇ હીનાધિક થયા કરે છે, પરન્તુ આ જગત્નો સર્વથા પ્રલય અન્યદર્શનમાં મનાયલા

વિનાશ માલુમ થતો નથી. એ ૫ પદાર્થોમાં વધુ સંખ્યા જીવ અને પુદ્ગલની છે કારણ કે ધર્માસ્તિકાયાદિ ત્રણ પદાર્થો એકેક જ સંખ્યાવાળા છે, અને જીવ તથા પુદ્ગલ તો અનન્ત છે. અર્થાત્ એ બે પદાર્થોને કરોડ અબજ કે પરાર્ધ વિગેરે કોઈપણ ગણીતાનુસાર સંખ્યાથી ગણી શકાય નહિ. જૈનશાસ્ત્રમાં એ ૫ પદાર્થોનું વર્ણન કરેલું છે, તેમાં જીવ તથા પુદ્ગલનું વર્ણન ઘણું છે. સમસ્ત જૈનશાસ્ત્ર લગભગ જીવ અને પુદ્ગલના વર્ણનથીજ ભરેલું છે, એમ કહીએ તોપણ ચાલે. જોકે પાંચ પદાર્થોની વર્તનારૂપ કાળને પણ છઠ્ઠા દ્રવ્ય-પદાર્થ તરીકે જૈનશાસ્ત્રમાં ઉપચારથી સ્વીકારેલ છે, પરન્તુ જીવાદિવત્ મૂળ પદાર્થરૂપ નહિ હોવાથી અહિં પદાર્થ પાંચજ કહ્યા છે. જીવના સંબંધમાં જૈનશાસ્ત્રમાં જીવના મૂળ શુદ્ધ સ્વરૂપનું વર્ણન, અને પુદ્ગલના સંયોગથી થયેલું વિકારજન્ય સ્વરૂપનું વર્ણન છે. તેમજ પુદ્ગલના શુદ્ધ સ્વરૂપનું અને જીવસંયોગે થયેલા વિકારજન્ય સ્વરૂપનું વર્ણન છે અને વિકારજન્ય સ્વરૂપના વર્ણનને અંગે પુદ્ગલનો અને જીવનો સંબંધ કેવી રીતે થાય? અને તે સંબંધનો વિનાશ કેવી રીતે થાય? પુદ્ગલના સંયોગે જીવ કેવા કેવા વિચિત્ર ભાવ પામે ઈત્યાદિ જીવ-પુદ્ગલનું અનેક પ્રકારે વર્ણન છે. એવું વિસ્તૃત વર્ણન જૈનશાસ્ત્ર સિવાય અન્ય કોઈપણ શાસ્ત્રમાં જોવામાં આવતું નથી. વિશેષ વર્ણન તો દૂર રહો, પણ કયો જીવ કેટલી ઈન્દ્રિયવાળો, કયા જીવને કર્મનો સંબંધ કેવી રીતે? કર્મ શું પદાર્થ છે? ઈત્યાદિ સામાન્ય વિગત પણ અન્ય શાસ્ત્રમાંથી મળી આવવી મુશ્કેલ છે. જો કે આત્મવાદના અનેક ગ્રંથો અન્ય દર્શનમાં વિદ્યમાન છે, પરન્તુ તેને મુકાબલે જૈનદર્શનમાં આત્મવાદનું સ્વરૂપ કોઈ જૂદાજ પ્રકારનું અલૌકિક વર્ણવેલું છે. આ ચાલુ ગ્રંથમાં પણ આત્મવાદને અંગે આત્મા પુદ્ગલના સંયોગે દેહ ઈત્યાદિ જે વિચિત્ર ભાવો પ્રાપ્ત કરે છે તે ભાવો જો કે અનેક છે તોપણ સામાન્યથી ૩૬ ભાવો નિશ્ચિત કર્યા છે, એ ભાવોને જૈનસિદ્ધાન્તની પરિભાષાએ દ્વારો કહેવાય છે. એ ૩૬ દ્વારમાં પણ દરેક દ્વારમાં દરેક દ્વારનો દરેક દ્વાર સાથે

સંબંધ દર્શાવ્યોછે. જેમકે ગતિદ્વારમાં દેવગતિદ્વારમાં ગતિ-ઇન્દ્રિય-કાય ઇત્યાદિ ૩૬ દ્વારોના જે જે ઉત્તરભેદ પ્રાપ્ત થતા હોય તે તે ઉત્તરભેદ કયા કારણે કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય ? તે યથાયોગ્ય દર્શાવેલુંછે. એ પ્રમાણે નરકગતિ વિગેરે શેષ ૩ ગતિમાં દરેકમાં ૩૬ દ્વારોના ઉત્તરભેદનો સંબંધ કારણપૂર્વક દર્શાવેલ છે. એ રીતે ૩૬ દ્વારો (ના ઉત્તરભેદ) માં છત્રીસે દ્વારો (ના ઉત્તરભેદ) નો યથાયોગ્ય સંબંધ યથામતિ શાસ્ત્રની અપેક્ષા રાખીને દર્શાવેલ છે. એ ૩૬ દ્વારોમાં ૩૬ દ્વારોની પ્રાપ્તિને સંવેધ એવું નામ આપેલ છે, કારણકે સંવેધ એ શબ્દનો અર્થ સં-સમ્યક્ પ્રકારે એટલે યથાયોગ્ય રીતે, વેધ એટલે માર્ગ કરવો અથવા વ્યાપ્ત થવું એવો અર્થ થાય છે, અને અહિં પણ એક દ્વારમાં બીજું દ્વાર યથાયોગ્ય માર્ગ કરીને વ્યાપ્ત થયેલું છે તેથી સંવેધ શબ્દ યથાર્થ છે. જેમ છઠ્ઠા કર્મગ્રંથમાં બંધ ઉદય અને સત્તા એ ત્રણની પરસ્પર યથાયોગ્ય પ્રાપ્તિને બંધોદય સત્તાનો સંવેધ કહ્યો છે તેમ આ ગ્રંથમાં પણ ૩૬ દ્વારોમાં ૩૬ દ્વારની યથાયોગ્ય પ્રાપ્તિને સંવેધ કહેવામાં આવ્યો છે, અને દ્વારસંખ્યા છત્રીસ હોવાથી આ ગ્રંથનું નામ સંવેધ છત્રીશી રાખેલું છે. આ સંવેધ છત્રીશી ગ્રંથમાં દ્વારવર્ણન નામનો પ્રથમ વિભાગ છે કે જેમાં છત્રીસ દ્વારોનું પ્રત્યેકનું ઉત્તરભેદ સહિત ભિન્ન ભિન્ન વર્ણન સવિસ્તર દર્શાવ્યું છે. અને બીજા વિભાગમાં દ્વારોમાં પરસ્પર પ્રાપ્તિ (રૂપ સંવેધ) દર્શાવેલ હોવાથી બીજા વિભાગનું નામ દ્વારસંવેધ છે. પુનઃ ત્રીજા વિભાગ તરીકે દ્વારસંવેધના યંત્રો તૈયાર હતા પણ તે વધુ ઉપયોગી નહિ જણાવાથી આ પુસ્તકમાં તેનો સમાવેશ કર્યો નથી માટે આ ગ્રંથ દ્વારવર્ણન અને દ્વારસંવેધ નામના બે વિભાગમાં વ્હેંચાયેલ છે.

કેવળ મૂળ દ્વારપ્રાપ્તિ વાંચક વર્ગને અધિક અનુકૂળ નહિ થાય એમ ધારી એ ૩૬ દ્વારો ઉપર નોટસહિત વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. દ્વારસંવેધ વિભાગના પ્રારંભનાં કેટલાંએક દ્વારોમાં કંઇક વિશેષ અર્થ લખ્યો છે, પરન્તુ એ પદ-

નિએ લખવાથી ગ્રંથ લગભગ ૨૦૦ ફારમ જેવડો મોટો થઇ જશે એમ ધારી આગળ વિવેચન સંક્ષેપમાં કર્યું છે. અને ઘણાંખરાં દ્વારો કે જે દ્વારો પ્રથમનું વર્ણન ધ્યાનપૂર્વક વાંચવાથી સ્હેજે સમજાય તેવાં છે, તેમાંની દ્વારપ્રાપ્તિઓ પ્રસંગે " સુગમ છે" અથવા "અમુક દ્વારવત્" એમ લખેલું છે. એ પ્રમાણે સંકોચ કરતાં પણ આ ગ્રંથને શરૂઆતમાં જે ૩૦–૪૦ ફારમ જેટલો ધાર્યો હતો તે સંપૂર્ણ થતાં લગભગ ૬૦ ફારમ જેટલો થયો છે.

આ ગ્રંથનું વિવેચન લખતી વખતે ઘણે સ્થળે શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર, શ્રી જીવાભિગમસૂત્ર, શ્રી પંચસંગ્રહ, શ્રીમદ્દેવચન્દ્રજીકૃત વિચારસાર, યંત્રપૂર્વક કર્મગ્રંથાદિ વિચાર, ઇત્યાદિ ગ્રંથોની સહાય લીધી છે, અને જે દ્વારને અંગે જે દ્વારપ્રાપ્તિ ગ્રંથોમાંથી મેળવી શકાયી નથી તે દ્વારપ્રાપ્તિ યથામતિ ગણત્રી કરીને લખી છે, કારણકે પૂર્વોક્ત ગ્રંથોમાં ઘણુંખરૂં ૬૨ માર્ગણાદ્વારે ૧૪ જીવભેદ અને ૧૪ ગુણસ્થાન પ્રત્યે કેટલીએક દ્વારપ્રાપ્તિઓ મળી શકે છે, પરન્તુ આ ગ્રંથમાં તો ૩૬ દ્વારોના ઉત્તર ભેદ ગણતાં લગભગ ૭૦૦ થી પણ ઉપરની સંખ્યા થાય છે, માટે ઘણી ખરી દ્વારપ્રાપ્તિઓ તો નવી ગણત્રીથી ઉપજાવેલી છે. વળી ગ્રંથોમાંથી મળી આવતી દ્વારપ્રાપ્તિઓ પણ તેમાંથી દરેક જોઇ જોઇને ઉતારી નથી પરન્તુ જે દ્વારપ્રાપ્તિમાં વિશેષ નિર્ણય કરવા જેવું લાગે તે દ્વારપ્રાપ્તિમાટે પૂર્વોક્ત ગ્રંથોનો આશ્રય લીધો છે. વિશેષ નિર્ણય કરવા જેવી શંકાસ્પદ દ્વારપ્રાપ્તિઓ તો ગ્રંથના આશ્રયથી જ લખી છે. છતાં આ ગ્રંથના વિવેચનમાં મતિદોષથી તેમજ પ્રેસદોષથી થયેલી ભૂલો માટે હું વાંચકવર્ગ પાસે સવિનય ક્ષમા ચાહું છું અને સુધારી વાંચવાની ભલામણ કરૂં છું. તેમજ તેવી ભૂલો માટે હું મિથ્યાદુષ્કૃત દઉં છું. લખનાર:—

શ્રી ભૃગુકચ્છ (ભરૂચ) નિવાસી શ્રેષ્ઠીવર્ય શ્રીયુત્ અનુપચન્દ્રસ્ય

વિદ્યાર્થી ચંદુલાલ નાનચંદ.

મુકામ સીનોર, હાલ-અમદાવાદ.

સૂચના.

૧૭૬ પાને એકેન્દ્રિયને ૧૪૫ ની સત્તા જીનનામ અને આહારકદ્વિક વિના લખેલી છે. તે સ્થાને જીનનામ, દેવાયુ, અને નરકાયુ વિના ૧૪૫ ની સત્તા વાંચવી.

આ ગ્રંથમા દરેક પ્રસંગે અચ્યુતદેવનું ગમન ત્રીજી વા ચોથી નરકસુધી લખ્યું છે તે સીતેન્દ્ર રાવણ લક્ષ્મણનું સુદ્ધ નિવારવા ચોથી નરકમાં ગયા એમ શ્રીહેમકૃત રામાયણાદિક ગ્રંથોમા લખેલું જાણવાથી લખ્યું છે. અને પંચસંગ્રહમાનો આનતાદિ ૪ દેવોને નરકમાં જવાનોજ નિષેધ વાચ્યો છે.

લોકપ્રકાશમાં કેવળીપર્યાય પૂર્વકોડવર્ષમાંથી ૯ વર્ષન્યૂન કહ્યો છે અને આ ગ્રંથમાં ૮ વર્ષ ૭ માસ ન્યૂન લખ્યો છે તે કર્મ-પ્રકૃત્યાદિ ગ્રંથને અનુસરી લખ્યો છે.

સર્વજ્ઞને સંજ્ઞારૂપે આહારસંજ્ઞા નથી. પરન્તુ આ ગ્રંથમા જે આહાર સંજ્ઞા વારંવાર ગણાવી છે, તે કેવળ ક્ષુધાવેદનીયના ઉદયને અંગેજ જાણવી, પણ ક્ષાયોપશમિક ઈચ્છારૂપ નહિ.

શ્રી પંચસંગ્રહ અને શ્રી ભગવતિજીમા મનુષ્ય–તિર્યંચને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં વિભંગજ્ઞાનનો નિષેધ કર્યો છે, પરન્તુ આ ગ્રંથમાં ચોથા ષડશિતિક કર્મગ્રંથની ૨૯ મી ગાથાને અનુસરી વિભંગજ્ઞાન ગણાવ્યું છે. કારણકે એ ગાથામાં વિભંગમાર્ગણામાં ઔદારિક મિશ્રયોગ કહ્યોછે. પુનઃ નરાનુપૂર્વી અને તિર્યંચાનુપૂર્વી પણ વિભંગમાર્ગણામાં ચાલુ ગ્રંથની અંદર એજ કારણસર ગણાવી છે.

એ પ્રમાણે બીજી પણ જે જે વાતનો તફાવત માલૂમ પડે તે સુજ્ઞોએ યથાયોગ્ય વિચારવો, અને સર્વથા અશુદ્ધ લાગે તો સુધારી વાંચવા વિનંતિ છે.

अनुक्रमणिका.

નંબર.	વિષય.	પૃષ્ઠ.

सर्वाविद्यचूडामणि शुद्धक्रियायोगि गच्छाधिपति-
श्रीमत्सुखसागरगुरुचरणकमलेभ्योनमः ॥

श्री संवेध छत्रीशी.

मंगळाचरण.

(शार्दूलविक्रीडितवृत्तम्)

श्रीमत्पार्श्वजिनेश्वरं हृदिपरं ध्यात्वाऽमलज्ञानदं,
स्मारंस्मारमहं परार्थविबुध श्रीबुद्धिवारांनिधेः ।
भव्यां वाचमनेकबोधविशदां सूरीशितुःसद्गुरा-
र्भव्यानां हितदांतनोमिसुगमां संवेधषट्त्रिंशिकाम् ।.१॥

३६ द्वारोनुं स्वरूप.

આ સંવેધ છત્રીશી નામના ગ્રન્થને વિષે પ્રથમ ૧૪ માર્ગણાનાં[1] ૧૫ દ્વાર છે, અને બીજાં ૨૧ દ્વાર છે. એ પ્રમાણે કુલ ૩૬ દ્વારોનું સ્વરૂપ, તેમજ એ છત્રીશ દ્વારોની પરસ્પર એકએકમાં એકએકની પ્રાપ્તિરૂપ સંવેધ, એ બે વિષય કહેવાના છે. તેમાં પ્રથમ ૩૬ દ્વારોનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે.

૧ ગતિ, ૨ ઇન્દ્રિય, ૩ કાય, ૪ યોગ, ૫ વેદ, ૬ કષાય. ૭ જ્ઞાન, ૮ અજ્ઞાન, ૯ સંયમ, ૧૦ દર્શન, ૧૧ લેશ્યા, ૧૨ ભવ્ય, ૧૩ સમ્યક્ત્વ, ૧૪ સંજ્ઞિત્વ, ૧૫ આહારક, ૧૬ ગુણસ્થાન, ૧૭ જીવભેદ, ૧૮ પર્યાપ્તિ, ૧૯ પ્રાણ, ૨૦ સંજ્ઞા, ૨૧ ઉપયોગ, ૨૨ દૃષ્ટિ, ૨૩ બંધ, ૨૪ ઉદય, ૨૫ ઉદીરણા, ૨૬ સત્તા, ૨૭ સ્થિ-

૧ મોટા માર્ગણાઓમાં જ્ઞાનમાર્ગણાના સંબંધમાં જ્ઞાન અને અજ્ઞાન એ બે દ્વાર ભિન્ન ગણવાથી ૧૫ દ્વાર થાય પણ માર્ગણા તો ૧૪ જ છે.

૨૮ બંધહેતુ, ૨૯ ધ્યાન, ૩૦ સંઘયણ, ૩૧ સંસ્થાન, ૩૨ સમુદ્ઘાત, ૩૩ ભાવ, ૩૪ અવગાહના, ૩૫ સ્થિતિ, અને ૩૬ યોનિ.

(૧) ગતિ ૪—દેવત્વ, મનુષ્યત્વ વિગેરે પર્યાયોની (રૂપાન્તરોની) પ્રાપ્તિ તે ગતિ કહેવાય, તેના દેવગતિ-મનુષ્યગતિ-તિર્યંચગતિ અને નરકગતિ એમ ૪ પ્રકારછે. જ્યાં પૌદ્ગલિક સુખનો અનહદ આનંદ ભોગવાય છે, સુંદર નવયુવાન દિવ્ય સ્ત્રીયોનો સંગમ હોયછે, ઝળહળતા રત્નોના આવાસ, ભુવન તથા વિમાનરૂપ મકાનો રહેવાને માટે હોય છે, ઇચ્છા પ્રમાણે વિચિત્ર પ્રકારનાં રૂપ રચવાની તથા અન્ય પદાર્થોમાં યથાયોગ્ય રૂપાન્તર કરવાની દિવ્યશક્તિઓ જન્મસિદ્ધ હોય છે, વિગેરે અનેક પ્રકારના વૈભવનાં અમુક અમુક સ્થાન હોય છે, તે દેવલોક વા સ્વર્ગના નામથી ઓળખાય છે, અને તેવા દેવલોકની પ્રાપ્તિ થવી તે દેવગતિ કહેવાય છે.

જ્યાં સુખ અને દુઃખ પ્રાયઃ સરખા પ્રમાણમાં છે, વ્રત તપશ્ચર્યાદિ મોક્ષમાર્ગની (દર્શનજ્ઞાન ચારિત્રરૂપ) પ્રવૃત્તિયો સાનુકૂળ હોઈ જ્યાં મોક્ષ પ્રાપ્ત થઈ શકેછે, સંપૂર્ણ ચારિત્ર-સંપૂર્ણ જ્ઞાન-ને સર્વ લબ્ધિયો જ્યાં સાધ્ય છે, તેમજ વાસુદેવ, ચક્રવર્તિ અને તીર્થંકર વિગેરે અનેક મહાપદવીઓ તથા ત્રણ લોકનું આધિપત્ય જ્યાં પ્રાપ્ત થઈ શકે છે તે મનુષ્યલોક કહેવાય, અને તેવા મનુષ્યપણાની જે પ્રાપ્તિ થવી તે મનુષ્યગતિ કહેવાય છે.

જ્યાં સુખ અલ્પ છે, ને દુઃખ તેથી વિશેષ પ્રમાણમાં છે, મતિ વિગેરે જ્ઞાનની પ્રાયઃ પરિસ્ફુરણા અતિ અલ્પ હોય, માતા, પિતા, પુત્ર અને પુત્રી વિગેરેના વિવેકવ્યવહારનો અભાવ હોય, શૃંગ અને પૃચ્છનાં લક્ષણોવડે લક્ષિત હોય, વ્રતાદિ ધર્મમાર્ગનો પ્રાયઃ અભાવ હોય, એવા વિવેકવ્યવહાર શૂન્ય તિર્યંચ જીવો હોય છે; તેવા તિર્યંચપણાની પ્રાપ્તિ થવી તે તિર્યંચગતિ કહેવાય છે.

---

૧ વ્યન્તર જાતિના દેવો માટે આવાસ, ભુવનપતિ દેવો માટે ભુવન, અને જ્યોતિષ તથા વૈમાનિક દેવોને રહેવા માટે વિમાન હોય છે. એ ત્રણેની આકૃતિઓ ભિન્ન હોવાથી ત્રણ નામ જુદાં પાડ્યાં છે.

જ્યાં એકાન્તે દુઃખ જ અધિક હોય, માત્ર જીનેશ્વરના જન્માદિ કલ્યાણકો વખતે અન્તર્મુહૂર્ત પર્યંત કંઈક સુખશાન્તિ અનુભવાય, તેમજ કર્મપ્રકૃતિ તથા પંચસંગ્રહમાં તો કહ્યું છે કે કેટલાએક નારકીના જીવો એવા હોય છે કે જેઓને ભવના પ્રથમ સમયથી ભવના અન્ત સમય સુધી અશાન્તિ જ હોય છે, એ પ્રમાણે અત્યંત દુઃખનું સ્થાન છે; જ્યાં ઉત્પન્ન થતાં દુઃખ. ઉત્પન્ન થયા બાદ પરમાધામિ આદિકનું દુઃખ, ક્ષેત્ર પણ દુઃખદાયી, આહાર પણ દુઃખદાયી વિગેરે દરેક વાતનું નરકના જીવોને દુઃખ દુઃખ ને દુઃખ જ હોય છે, એ દુઃખ નારકીઓ ભોગવી શકે છે; તેના અનંતમા ભાગનું દુઃખ મનુષ્યને પ્રાપ્ત થાય તો જીવી શકે પણ નહિ એવો નરકલોક છે, તે નરકલોકમાં જે જીવનું ગમન થાય તે **नरकगति**[1] કહેવાય.

---

૧ વર્તમાન કાળના [illegible] કેટલાએક મનુષ્યો માત્ર પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ માનનારા હોવાથી તેઓ કહે છે કે સ્વર્ગ અને નરક એ બન્ને વસ્તુતઃ નથી, પણ લોકોને નીતિ માર્ગમાં પ્રવર્તાવવા અને અનીતિ માર્ગથી અટકાવવા માટે સ્વર્ગ અને નરકના નામથી ભય તથા લાલચ આપેલ છે. આ કથન તેઓનું પ્રમાણ શૂન્ય છે, કારણ કે જે પ્રત્યક્ષ દેખાય તેજ માનવું, અને પરોક્ષ પદાર્થ નહિ માનવા એ વચનનો [illegible] વહેવાર ન કહેવાય. જેઓએ સ્વતઃ અમેરિકા ખંડ [illegible] અને જેઓ અમેરિકા ખંડ ગયા છે તેઓ બીજાને અમેરિકા ખંડની વાત કહેતા તેઓ તો તેનું વર્ણન બીજાઓએ શું અસત્ય માનવું? કારણ કે વર્ણન ([illegible] સત્યતા અસત્યતાનો આધાર પુરુષને આધીન છે. પરંતુ કહેનાર જો પ્રમાણિક હોય તો તે પદાર્થ સત્ય અને અપ્રમાણિક હોય તો તે [illegible] પણ હોય. સ્વર્ગ અને નરક ગતિનું વર્ણન જૈન દર્શન તથા અન્ય દર્શનમાં [illegible] આપ્ત પુરુષોએ કહેલું છે, માટે આપ્તપ્રણીત સ્વર્ગ નરકનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થાય છે, પુનઃ વર્તમાન વિજ્ઞાનીઓએ [illegible] અનુમાન પ્રમાણથી કરી છે કે આકાશમાં દેખાતું [illegible] પૂર્વે [illegible] છે, અને તે પુસ્તકોમાં આ પૃથ્વીની [illegible] પણ છે [illegible] વસ્તીને જ [illegible] કહે છે, તેમ [illegible] નરકનું અસ્તિત્વ પણ હોય તો તેમાં [illegible] વાસ્તવિક છે.

(૨) ઇન્દ્રિય ૫—इन्द्र એટલે આત્મા, તેનું ચિહ્ન તે इन्द्रिय કહેવાય. તે ઇન્દ્રિયો સ્પર્શ, રસના, નાસિકા, ચક્ષુ, અને શ્રોત્ર એમ પાંચ પ્રકારની છે. એ દરેક ઇન્દ્રિય અભ્યન્તર નિર્વૃત્તિ અને બાહ્યનિર્વૃત્તિ એમ બે પ્રકારની છે, તેમાં સ્પર્શાદિ વિષયને ગ્રહણ કરવાવાળાં અભ્યન્તર પુદ્‌ગલો જે અમુક અમુક આકારે રચાયલાં છે, તે પુદ્‌ગલો अभ्यन्तर निर्वृत्ति (અંતરંગ રચના) इन्द्रिय કહેવાય છે, આ અભ્યન્તર નિર્વૃત્તિ ઇન્દ્રિય દરેક પ્રાણીની નિયમિત આકારવાળી છે, જેમ સ્પર્શ ઇન્દ્રિય સ્વસ્વ દેહાકારવાળી, રસના ઇન્દ્રિય ખુરપા સરખી, નાસિકા ઇન્દ્રિય કાહલ નામના વાજીંત્ર સરખી, ચક્ષુ ઇન્દ્રિય મસુરની દાળ સરખી અને કર્ણેન્દ્રિય કદંબવૃક્ષના ફુલ સરખી છે. વિષયોને જાણનાર પૂર્વોક્ત આકૃતિવાળી અંતરંગ ઇન્દ્રિયો છે.

તથા સ્પર્શ ઇન્દ્રિય સિવાયની ચાર ઇન્દ્રિયોને સ્થાને જે ચક્ષુગોચર થતા જીભ, નાસિકા, ચક્ષુ, અને કાનરૂપ દેહના અવયવો તે बाह्य निर्वृत्ति (બાહ્ય આકારરૂપ) ઇન્દ્રિયો લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. એ આકારો દરેક જાતના પ્રાણીયોને જુદા જુદા હોય છે, જેમ અશ્વ, મનુષ્ય, અને હસ્તિ આદિકના કાન (પર્પટિકા આકારવાળા) જુદી જુદી જાતના પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, તે પ્રમાણે શેષ બાહ્ય ઇન્દ્રિયોના આકારોનો તફાવત પણ વિચારવો. આ બાહ્ય આકારો વસ્તુતઃ ઇન્દ્રિયપુદ્ગલો નથી, તેથી વિષયો સ્વતઃગ્રહણ કરી શકે નહિ, પણ એ બાહ્ય આકારરૂપ દેહાવયવોને સ્થાને વિષય ગ્રહણ કરનાર ઇન્દ્રિયપુદ્ગલો ગોઠવાયલાં છે, તે ઇન્દ્રિયપુદ્ગલોજ (અભ્યન્તર નિર્વૃત્તીન્દ્રિયો) વિષય ગ્રહણ કરી શકે છે. ત્યારે એ પરથી સાર એ આવ્યો કે લોક જેને ઇન્દ્રિયો કહે છે તે ઇન્દ્રિયો નથી પણ ઇન્દ્રિયોના સ્થાને ગોઠવાયલા દેહાવયવો છે, અને ઇન્દ્રિયોતો સ્વચ્છતર પુદ્ગલના સમુહરૂપ જુદાજ પદાર્થો છે, તેમજ શરીર અને સ્પર્શેન્દ્રિય એ બે ભિન્ન પદાર્થ છે, શરીર દેખાય છે પણ શરીરના ઉપલા પડમાં અને તદ્દન નીચેના પડમાં (મધ્યગત માંસ રૂધિરને હાડના ભાગમાં નહિ)

વ્યાસ થયેલી માખીની પાંખથી પણ વિશેષ પાતળી (અંગુલીના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી જાડી) અને શરીરમાં રહ્યાથી શરીર પ્રમાણ લાંબી પહોળી સંલગ્ન લેપડવાળી પણ શરીરમાંથી બહાર કાઢીયે તો બમણી લાંબી પહોળી અને અતિ બારીક રેશમના કપડા સમાન એકજ પડ વાળી સ્પર્શ ઇન્દ્રિય છે, અથવા કેલડીના ગાંઠનું કાચું ઠેકું ઉખેળતાં જેમ પોળા ગરનું અતિ પાતળું પડ ઉખડે છે, અને તે પોળા ગરનું પડ જેમ કેલડીની કાળી છાલમા વ્યાપી રહ્યું છે, તેમ સ્પર્શ ઇન્દ્રિયના અણુઓ પણ સંપૂર્ણ દેહના ઉપર અંદરના ભાગમાં વ્યાપી[1] રહ્યા છે.

એ પ્રમાણે રસના ઇન્દ્રિયના અણુઓ દેખાતી જીહ્‌વામા એક પડરૂપે અંગુલીની અસંખ્યાતમા ભાગની જાડાઈ અને વધુમાં વધુ ૯ અંગુલ જેટલી લંબાઈ અને જીભની પહોળાઈ પ્રમાણે પહોળાઈના માપથી જીભમાં વ્યાપ્ત થયા છે, તેજ સૂક્ષ્મ સ્વચ્છ પુદ્‌ગલો તીખાશમીઠાશનો અનુભવ જીવને આપી શકે છે, પણ દેખાતી જીભ તેનો અનુભવ આપી શકતી નથી.

નાસિકા સ્થાનમાં નાસિકા ઇન્દ્રિયના અણુઓ વ્યાપ્ત થયેલા છે, તે પડરૂપે વ્યાપ્ત નથી પણ સમુદિત પિંડરૂપે કાહલાકારે રહેલા છે અને તે બે ચક્ષુના મધ્યભાગમાં હશે એમ સમજાય છે, પછી શ્રી બહુશ્રુત કહે તે સત્ય.

ચક્ષુસ્થાને કાળી કીકીના મધ્યભાગમાં જે ચળકતો તારો દેખાય છે, અને જેની અંદર સન્મુખ રહેલા પદાર્થનું પ્રતિબિંબ પણ પડી શકે છે, એ તારો અભ્યન્તર નિર્વૃત્તિ ઇન્દ્રિય પુદ્‌ગલરૂપ હોવાથી વિષય ગ્રહણ કરી શકે છે. પણ બાકીનો કીકીનો ભાગ તથા ડોળા પાંપણ વિગેરે બાહ્યનિર્વૃત્તિ ઇન્દ્રિય કહેવાય તેથી તેઓ વિષય ગ્રહણ કરી શકતા નથી.

---

૧ અથવા પોકળ ચાંદીના પુતળાને સુવર્ણ ગીલીટના રસમાં બોળતાં જેમ ઉપર અંદરના સર્વ ભાગમાં ગીલીટ લાગે તેમ સ્પર્શેન્દ્રિય ઉપર અંદરના ભાગમાં વ્યાપ્ત છે.

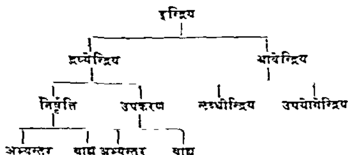
એ પ્રમાણે કર્ણને સ્થાને પણ અંદરના ભાગમાં સૂક્ષ્મ સ્વચ્છ પુદ્ગલો કર્ણેન્દ્રિયનાં છે તે કદંબપુષ્પાકારે રહેલાં છે, તેજ વિષય ગ્રહણ કરી શકે છે.

જે પ્રાણીઓ ઇન્દ્રિયો છતાં પણ બ્હેરા, આંધળા વિગેરે હીન ઇન્દ્રિય થાય છે, તેનું કારણ સમજવા માટે ઇન્દ્રિયોના ઉપકરણ ભેદ નીચે પ્રમાણે શાસ્ત્રકાર કહે છે.

અભ્યન્તર ઉપકરણ ઇન્દ્રિય અને બાહ્ય ઉપકરણ ઇન્દ્રિય એમ ઉપકરણેન્દ્રિયના બે ભેદ છે. તેમાં અભ્યન્તર નિર્વૃત્તિરૂપ અંતરંગ ઇન્દ્રિય પુદ્ગલોમા વિષય ગ્રહણ કરવાની જે શક્તિ છે તે શક્તિનું નામ अभ्यन्तर उपकरणेन्द्रिय છે, અને કર્ણપર્પટિકા પાંપણ ઇત્યાદિ બાહ્ય નિર્વૃત્તિ ઇન્દ્રિયરૂપ દેહાવયવોમાં અભ્યન્તર નિર્વૃતીન્દ્રિયરૂપ અન્તર્ગત સ્વચ્છ પુદ્ગલોને રક્ષણાદિ ઉપગ્રહ અનુગ્રહ કરવાની જે શક્તિ તે बाह्य उपकरणेन्द्रिय છે. એ બેમાંથી અભ્યન્તર ઉપકરણેન્દ્રિયને ઉપઘાત પહોંચવાથી વિષયગ્રાહકતા ઓછી થાય છે, તેમ અંધ પણ થઈ જાય છે. માટે અંધ મનુષ્યની અભ્યન્તર નિર્વૃત્તિ છે તોપણ શક્તિ (ઉપકરણ) માત્રને ઉપઘાત પહોંચવાથી અંધતા પ્રાપ્ત થઇ જાણવી; એ પ્રમાણે શેષ ઇન્દ્રિયોના સંબંધમાં પણ તે પ્રમાણે વિચારવું.

ઉપરની સર્વવાત द्रव्य इन्द्रिय સંબધિ જાણવી, भाव इन्द्रिय તો લબ્ધિ અને ઉપયોગરૂપ બે પ્રકારની છે, તેમાં પ્રાણીને દ્રવ્યેન્દ્રિયો દ્વારા વિષય અનુભવવાની જે શક્તિ દર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમવડે (હીનાધિકતાવડે) જેટલે અંશે પ્રાપ્ત થઇ હોય તેટલા અંશવાળી તે આત્મશક્તિ लब्धीन्द्रिय કહેવાય. દરેક પ્રાણીને લબ્ધીન્દ્રિયો પાંચે હોય છે, જે આત્મા એકેન્દ્રિય દ્વીન્દ્રિય કહેવાય છે, તે આત્મા પ્રાપ્ત થયેલી દ્રવ્યેન્દ્રિયોના કારણથી જ એકેન્દ્રિયાદિ કહેવાય છે, અન્યથા લબ્ધીન્દ્રિયની અપેક્ષાએતો સર્વ પ્રાણીમાત્ર પંચેન્દ્રિય છે. પુનઃ આત્મા જે ઇન્દ્રિયના ઉપયોગમાં પ્રવર્તતો હોય તે ઇન્દ્રિય उपयोग इन्द्रिय

કહેવાય. દરેક પ્રાણી પાંચમાંની કોઈપણ એકજ ઇન્દ્રિયના ઉપયોગમાં પ્રવર્તી શકે પણ સમકાળે બે ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ હોય નહિ. માટે સર્વ પ્રાણીઓ ઉપયોગ ઇન્દ્રિયની અપેક્ષાએ એકેન્દ્રિય કહી શકાય એ પ્રમાણે લબ્ધીન્દ્રિયની અપેક્ષાએ સર્વ પ્રાણીયો પંચેન્દ્રિય છે. ઉપયોગેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ સર્વ પ્રાણીયો એકેન્દ્રિય છે. દ્રવ્યેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ પ્રાણીયો એકેન્દ્રિય અને દ્વીન્દ્રિયાદિ છે. તે ઇન્દ્રિયના ભેદોની સ્થાપના નીચે પ્રમાણે છે.

(૩) કાય ૬—કાય એટલે શરીર અર્થાત્ જે જીવ જેવા શરીરમાં ઉપજે તે જીવનું તેવું નામ પડે, અથવા જે જીવ જેવા પ્રકારનું શરીર રચે તે જીવ તે કાયવાળો કહેવાય. તેમાં જે જીવો પૃથ્વીરૂપ શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય અથવા પૃથ્વીરૂપ દેહની રચના કરે તે યથા માટી, પાષાણ, ધાતુ, અને ઝવેરાત[1] વિગેરે જીવો

૧ ઝવેરાતમાં મોતીને કેટલાએક પૃથ્વીકાય નહિ માનતાં દ્વીન્દ્રિય જીવનું રૂપ (પુદ્ગલ) માને છે, પણ તે માનવું યથાર્થ નથી, કારણ કે છીપ એ દ્વીન્દ્રિય પ્રાણી હોવાથી જો મોતીને દ્વીન્દ્રિયનું પુદ્ગલ માનવામાં આવે તો હસ્તિના મસ્તકમાંથી નિકળતાં મોતીને પંચેન્દ્રિયનું પુદ્ગલ માનવું પડે, ખાણમાંથી અને વાંસમાંથી નિકળતાં મોતીને એકેન્દ્રિયનું પુદ્ગલ માનવું પડે, સર્પના મણિને પંચેન્દ્રિય પુદ્ગલ માનવું પડે ઇત્યાદિ અનેક વિરોધ આવે છે માટે અમે તે સર્વને ઉત્પન્ન થતાં મોતીને એકેન્દ્રિય તરીકે માનવામાં કાંઈ હરકત નથી. વળી કહો કે પંચેન્દ્રિયાદિ જીવોમાં એકેન્દ્રિય જીવો કેમ ઉપજે ! તો તેનું સમાધાન પ્રત્યક્ષસિદ્ધ છે કે મનુષ્યના પંચેન્દ્રિય

પૃથ્વીકાય[૧]રૂપ કહેવાય.

જે જીવો જળરૂપ શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય અથવા જળરૂપ શરીરની રચના કરે તેઓ તથા પાણી, કરા, ધૂંવર, વર્ષાદ, ઝાકળ, હિમ ઇત્યાદિ અપકાયના જીવો અપ્કાયરૂપ કહેવાય.

જે જીવો અગ્નિરૂપ દેહમાં ઉત્પન્ન થાય અથવા અગ્નિરૂપ શરીરની રચના કરે તે, અગ્નિ, વીજળી, ઉલ્કા, ખરતા તારા ઇત્યાદિ અગ્નિકાયના જીવો અગ્નિકાયરૂપ કહેવાય. એ પ્રમાણે ઉદ્‌ભ્રામક–ઉત્કલિકા–વંટોળીયો વિગેરે જીવો વાયુકાય, અને ઝાડપાલાદિકના જીવો વનસ્પતિકાય કહેવાય. એ પાંચે કાયો ત્રાસ પામી તડકેથી છાયાએ અને છાયાથી તડકે ગમનાગમનાદિરૂપ ઇષ્ટાર્થમાં પ્રવૃત્તિ અને અનિષ્ટાર્થથી નિવૃત્તિ કરનાર નહિ હોવાથી સ્થાવર નિકાય કહેવાય છે.

જે જીવો ત્રાસ પામી સ્થાનાન્તરે જઈ શકે અને ઇષ્ટમાં પ્રવૃત્તિ તથા અનિષ્ટની નિવૃત્તિ કરી શકે તેવા દ્વીન્દ્રિયાદિથી પંચેન્દ્રિય પર્યંત સર્વ જીવો ત્રસકાય કહેવાય.

પ્રશ્નઃ—અગ્નિ અને વાયુ સ્થાનાન્તર ગમન કરી શકે છે તો તેઓ ત્રસકાયમાં કેમ ન ગણાય ?

ઉત્તરઃ—સ્થાનાન્તર ગમન માત્રથી જીવ ત્રસ કહી શકાતેઃ નથી પણ ઇષ્ટ અર્થમાં પ્રવૃત્તિ કરવા માટે અથવા અનિષ્ટ અર્થથી

કલેવરોમાં જેમ દ્વીન્દ્રિયાદિ સૂક્ષ્મતમ જન્તુઓ અને પથરી આદિ પૃથ્વીકાય ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ પંચેન્દ્રિયના કલેવરમાં એકેન્દ્રિયોની ઉત્પત્તિ આશ્ચર્યજનક નથી. પુનઃ શ્રી સુયગડાંગ સૂત્રમાં સંજ્ઞા નહિ અને જીવનાં માનીને આહારપરિજ્ઞા નામના અધ્યયનમાં પૃથ્વીકાયજ કહ્યા છે.

૨ વર્તમાન વિજ્ઞાનીઓ ખાણના કોલસાને વનસ્પતિ કહે છે, પણ વસ્તુતઃ તે પૃથ્વીકાય છે. જેમ સુરમાની ખાણના કાળા પથરા પૃથ્વીકાય છે તેમ આ કોલસા વસ્તુતઃ વનસ્પતિકાય નથી પણ બળી શકે એવા કાળા પથરા અથવા માટીના પીંડ છે, પણ વન [illegible] વિના કોલસાની માફક બળે છે, તેથી એ પૃથ્વી કોલસા તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

નિવૃત્ત થવા જે સ્થાનાન્તરે ગમન કરે તો ત્રસકાય કહી શકાય. એ હેતુથી અગ્નિ અથવા વાયુ સ્થાનાન્તર કરે છે ? "આ મ્હને અનિષ્ટ છે માટે હું તેનાથી દૂર જાઉં અથવા અમુક મ્હને ઇષ્ટ છે માટે હું ત્હેની પાસે જાઉં" એવા વિચારથી સ્થાનાન્તર થતા નથી, અને સ્વાભાવિક ગતિસ્વભાવથી ચાહે ઇષ્ટ હોય કે ચાહે અનિષ્ટ હોય પણ ગમે તે સ્થળે ગમન કરે છે માટે હેતુ-શૂન્ય ગમનક્રિયાવાળા અગ્નિ અને વાયુકાયના જીવો ગતિથી ત્રસ કહી શકાય પણ વાસ્તવિક રીતે લબ્ધિત્રસ ન ગણાય. શાસ્ત્રોમાં જે ત્રસપણું પ્રસિદ્ધ છે તે લબ્ધિત્રસપણાની અપેક્ષાએ છે, માટે અગ્નિ અને વાયુ ત્રસ નહિ પણ સ્થાવર છે. શ્રી તત્વાર્થ સૂત્રમાં "*તેજોવાયુદ્વીન્દ્રિયાદયશ્ચત્રસાઃ*" એ સૂત્ર કહ્યું છે તે ગતિત્રસ-પણાની અપેક્ષાએ જાણવું.

(૪) યોગ ૧૫—યોગ એટલે મન, વચન અને કાયાનો વ્યાપાર, તે મનયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ એમ ૩ પ્રકારનો છે, તેમાં કાયયોગવડે ગ્રહણ કરેલા મનોવર્ગણાની જાતિના પુદ્ગલોને મનરૂપે પરિણમાવી (ચિંતવનના ઉપયોગમાં લઈ) અવલંબી (વિસર્જનથી પ્હેલાં પ્રયત્ન વિશેષે કરી) વિસર્જન કરવારૂપ જે આત્મવ્યાપાર તે મનોયોગ કહેવાય છે. અહિં મનપુદ્ગલના પર-માણુઓને[1] ગ્રહણ કરવાની ક્રિયા કાયયોગ ગણાય છે, અને ચિંત-વન-અવલંબન મનોયોગ ગણાય છે, તથા વિસર્જનક્રિયા એ પણ યોગરૂપે ગણી શકાય છે.

કાયયોગવડે ગ્રહણ કરેલાં ભાષાદ્રવ્યોને (વચનપણે પરિણામ પામવા યોગ્ય પુદ્ગલપરમાણુઓને) ગ્રહણ કરી ભાષાપણે પરિણ-

---

૧ આ અર્થપદથી જાણવું જોઇએ કે જૈનદર્શન, મન અને ભાષા એ બન્નેને પુદ્ગલપરમાણુરૂપે રૂપી માને છે, ત્યારે અન્યદર્શનો મનને અરૂપી કહે છે, અને શબ્દને આકાશનો ગુણ કહે છે. પુનઃ વર્તમાન વિજ્ઞાનીઓની શોધખોળ પ્રમાણે શબ્દ એ પરમાણુ છે એમ અનુમાનથી ફોનોગ્રાફ ટેલીફોન વિગેરે યન્ત્રો દ્વારા સિદ્ધ થઈ શકે છે.

મતી-અવગ્રહીને વિમર્શન કરવારૂપ અનધ્યવસાય તે [illegible] કહેવાય.

એકેન્દ્રિય વિગેરે સંજ્ઞીઓનું હોવું. ઉંઘ-ઘેનનું બેભાની વગેરેરૂપ જે અનધ્યવસાય તે [illegible].

એ ૩ મૂળયોગના ઉત્તરભેદ ૧૫ થાય છે, તે નીચે પ્રમાણે-સત્ય, અસત્ય, મિશ્ર, વ્યવહાર એ ૪ મનોયોગ અને એજ પ્રમાણે ૪ વચનયોગ મળી ૮ યોગ, અને ઔદારિક કાયયોગ ૧, ઔદારિક મિશ્ર કાયયોગ ૨, વૈક્રિય કાયયોગ ૩, વૈક્રિય મિશ્ર કાયયોગ ૪, આહારક કાયયોગ ૫, આહારક મિશ્ર કાયયોગ ૬, અને તૈજસ કાર્મણ કાયયોગ ૭, એ સાત કાયયોગ મળી એકંદર યોગ ૧૫ થયા; દરેકનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે છે.

૧ **સત્ય મનોયોગ**—સત્ અર્થને સત્રૂપે અને અસત્ અર્થને અસત્રૂપે ચિંતવવો, અર્થાત્ જે વસ્તુનું જેવું સ્વરૂપ હોય તે વસ્તુનું તેવું જ યથાર્થ સ્વરૂપ ચિંતવવું પણ વિપરીત ન ચિંતવવું. જેમકે આત્મા, ધર્મ, કર્મ, પુન્ય, પાપ, સ્વર્ગ, નર્ક અને મોક્ષ વિગેરે પદાર્થો સત્ છે, અને નિષ્ફળ નથી, રત્નત્રયીના આરાધન વિના મુક્તિ નથી વિગેરે ચિંતવવું, તે સત્ય મનોયોગ કહેવાય.

૨ **અસત્ય મનોયોગ**—સત્ અર્થને અસત્રૂપે અને અસત્ અર્થને સત્રૂપે ચિંતવવો, અર્થાત્ જે વસ્તુનું જે સ્વરૂપ છે, તે સ્વરૂપથી વિપરીત સ્વરૂપે તે વસ્તુ વિચારવી, જેમકે આત્મા, ધર્મ, કર્મ, પુન્ય, પાપ, સ્વર્ગ, નર્ક અને મોક્ષ વિગેરે નથી તથા આત્મા પંચભૂતમય છે, ઇન્દ્રિયસુખ ભોગવવાથી મોક્ષ થાય છે, સ્નાન એ આત્માને સુખ છે, મન અરૂપી છે ઇત્યાદિ ચિંતવવું તે અસત્ય મનોયોગ કહેવાય.

૩ **મિશ્રમનોયોગ**—કંઈક સત્ય અને કંઈક અસત્ય એમ મિશ્રભાવે વસ્તુ વિચારવી. જેમ કોઈ ગામમાં કેટલા બાળક જન્મ્યા તેની ચોક્કસ ખબર નહિ છતાં આટલા બાળક જન્મ્યા વા મરણ પામ્યા એમ ચિંતવવું વિગેરે મિશ્રમનોયોગ કહેવાય.

૪ વ્યવહાર મનોયોગ—જે ચિંતવનમાં વસ્તુનો સતરૂપ વા અસતરૂપ નિર્ણયભાવ ન રહ્યો હોય એવી સંજ્ઞા, સંકેત, પ્રશ્ન, આજ્ઞા, વિધિ અને અલંકાર વિગેરે ૧૨ પ્રકારનાં વાક્યો વિચારવાં તે. જેમકે હે દેવદત્ત ? ઘટ લાવ, अइउऋलृ એ પાંચ સ્વરોની સમાન સંજ્ઞા, તમે ક્યાંથી આવ્યા ? હવેથી આમ ન કરવું, વગેરે જે ચિંતવવું તે વ્યવહારમનોયોગ.

૫ સત્ય વચનયોગ—સત્ય મનયોગથી ચિંતવન કર્યા પ્રમાણે સત્ય જ બોલવું તે સત્ય વચનયોગ.

૬ અસત્ય વચનયોગ—અસત્ય મનયોગથી ચિંતવન કર્યા પ્રમાણે અસત્યજ બોલવું તે અસત્ય વચનયોગ.

૭ મિશ્ર વચનયોગ—મિશ્ર મનયોગથી ચિંતવ્યા પ્રમાણે જે બોલવું તે મિશ્ર વચનયોગ.

૮ વ્યવહાર વચનયોગ—વ્યવહારમનયોગથી ચિંતવ્યા પ્રમાણે જે વ્યવહારથી બોલવું તેમાં વિશેષ એ છે કે દ્વીન્દ્રિયાદિકના અસ્પષ્ટ ઉચ્ચાર તથા અર્થ વિનાની ભાષા રે-લોલ-હારે ઈત્યાદિ વ્યવહાર વચનયોગ છે.

એ મનયોગ તથા વચનયોગ બન્નેમાં સત્યના ૧૦, અસત્યના ૧૦, મિશ્રના ૧૦ અને વ્યવહારના ૧૨ ભેદ મળી ૪૨ મનયોગ અને ૪૨ વચનયોગ થાય છે. પુનઃ મિશ્રયોગનું બીજું નામ સત્યાસત્ય અને વ્યવહારયોગનું બીજું નામ અસત્યામૃષા છે. એઓના ઉત્તર ભેદોનું વિશેષ સ્વરૂપ લોકપ્રકાશાદિ ગ્રંથોમાંથી જાણવું.

(૫) વેદ ૩—વેદ એટલે મૈથુન સંબંધિ અભિલાષ. તે સ્રીવેદ, પુરૂષવેદ, અને નપુંસકવેદ એમ ૩ પ્રકારનો છે; ત્હેમાં સ્રીનો પુરૂષ પ્રત્યે જે વિષયાભિલાષ તે સ્રીવેદ. પુરૂષનો સ્રી પ્રત્યે જે વિષયાભિલાષ તેપુરૂષવેદ, અને જેનો સ્રી પુરૂષ બન્ને ઉપર અભિલાષ હોય તે નપુંસકવેદ કહેવાય. સ્રી, પુરૂષ અને નપુંસકનાં દ્રવ્યલક્ષણો નીચે પ્રમાણે—યોનિ, સ્તન, કેશ વિગેરે સ્રીનાં લક્ષણો છે, પુરૂષચિહ્ન. દાઢી, મૂછ વિગેરે પુરૂષનાં લક્ષણો છે, અને સ્તનાદિ

કેટલાંક સ્ત્રીનાં લક્ષણ પણ હોય તેમજ કેટલાંક પુરૂષનાં લક્ષણ પણ હોય, તે નપુંસકનાં લક્ષણ છે. પુનઃ નપુંસકના ૧૬ ભેદ કહ્યા છે, તે ધર્મબિંદુ[1] આદિ ગ્રંથોથી જાણવા. તથા સ્ત્રી, પુરૂષ અને નપુંસક એ દરેક, વેદ, આકાર અને વેષ એમ ત્રણ

---

૧ શ્રી ધર્મબિંદુ ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે—

पंडए वाइए कीवे, कुंभी ईसालुयत्तिय
सउणी तक्कम्मसेवी, पक्खिया पक्खिए इय ॥१॥
सोगंधिए य आसत्ते, ए ए दस नपुंसगा
संकिलिट्ठत्ति साहूणं, पव्वावेउं अकप्पिया ॥२॥
वद्धिए चिप्पिए चेव, मंतओसहिओ हए।
इसिसत्ते देवसत्ते य, पव्वावेज्ज नपुंसए ॥ ३ ॥

અર્થ:—પંડક, વાતિક, ક્લીબ, કુંભી, ઈર્ષ્યાળુ, શકુનિ, તત્કર્મસેવી, પાક્ષિકાપાક્ષિક, સૌગંધિક અને આસક્ત-એ ૧૦ પ્રકારના નપુંસકો સંક્લિષ્ટ પરિણામી હોવાથી સાધુઓએ દીક્ષા ન આપવી એવો કલ્પ છે, અને વર્દ્ધિત, ચિપ્પિત, મંત્રાહત, ઔષધિહત, ઋષિશાપ અને દેવશાપ એ ૬ નપુંસકોને દીક્ષા આપવી કલ્પે.

૧ તેમાં પ્રથમ પંડકનાં લક્ષણ કહે છે—

महिलासहावो सरवन्नभेओ, मेंढंमहंत मउराय वाणी।
ससद्दयं मुत्तमफेणगं च, एआणि छ प्पंडग लक्खणाणि ॥१॥

અર્થ:—સ્ત્રીના જેવો સ્વભાવ હોય એટલે મંદગતિએ પગલાં જોતો ચાલે, શરીર શીતળ અને કોમળ હોય. સ્ત્રીવત્ હાથના લહેકા કરતા બોલે, કેડે હાથ દઈ ચાલે, છાતી ઢાંકી રાખે, બોલતાં બોલતાં વારંવાર આંગળી ઉંચી કરે, સ્ત્રીની પેઠે કેશના સેંથા પાડે, અંબોડો બાંધે, સ્ત્રીની માફક વસ્ત્ર પહેરે, આભૂષણો બહુ ગમે, ગુપ્ત સ્નાન કરે, પુરૂષ સભામાં તેમના ભય શંકા ઉપજે, સ્ત્રી સભામાં નિઃશંક બેસે, ૧ સ્વર, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, વિલક્ષણ હોય ૨, પુરૂષ ચિન્હ મોટું હોય ૩, વાણી કોમળ હોય ૪, મૂત્ર કરતાં અવાજ વધારે થાય ૫, અને ફીણ ન થાય એ ૬ લક્ષણો પંડક નપુંસકના જાણવાં.

૨ वातिक—પુરૂષચિહ્ન સ્તબ્ધ થતાં સ્ત્રી સંગમ કર્યા વિના ન રહી શકે તેવો તીવ્ર કામી.

ત્રણ પ્રકારના છે; તેમાં પુરૂષ ઉપર અભિલાષ તે વેદક. યોનિ સ્તનાદિયુક્ત દેહાકૃતિ તે આકારથી અને પુરૂષ હોઈ સ્ત્રીનો વેષ પહેર્યો હોય અથવા સ્ત્રીએ સ્ત્રી વેષ પહેર્યો હોય તે વેષની અપેક્ષાએ નેપથ્ય સ્ત્રી કહેવાય. એ પ્રમાણે સ્ત્રી ઉપર અભિલાષ તે

---

૩ ક્લીબ—સ્ત્રીને નગ્ન દેખી ક્ષોભ પામે તે દૃષ્ટિ ક્લીબ ૧, સ્ત્રીનો શબ્દ સાંભળી ક્ષોભ પામે તે શબ્દક્લીબ ૨, સ્ત્રીના આલિંગનથી ક્ષોભ પામે તે આલિંગનક્લીબ ૩, અને સ્ત્રીના નિમંત્રણથી ક્ષોભ પામે તે નિમંત્રણક્લીબ, એમ ૪ પ્રકારના ક્લીબ નપુંસક છે.

૪ કુંભી—પુરુષચિહ્ન સ્તબ્ધ રહ્યા કરે, અને જાનુ પણ સ્તબ્ધ રહે તે કુંભી નપુંસક જાણવો અથવા કુંભ સરખા ચિહ્ન સ્તન હોય એવો પણ અર્થ છે.

૫ ઈર્ષ્યાલુ—જીવ પુરુષે સેવન કરેલી સ્ત્રીને દેખી ઈર્ષ્યા ઉપજે એવો સ્ત્રીસેવન કરવાને અશક્ત પુરુષ હોય તે ઈર્ષ્યાલુ નપુંસક જાણવો.

૬ શકુનિ—ચકલાદિ પક્ષીઓની પેઠે એક દિવસમાં અનેકવાર સ્ત્રીસેવન કરે તે શકુનિ નપુંસક જાણવો.

૭ તત્કર્મસેવી—વીર્ય નીકળ્યા બાદ ચકલાદિ જિહ્વા વડે તે કર્મ સેવે તે તત્કર્મસેવી નપુંસક જાણવો.

૮ પાક્ષિકાપાક્ષિક—શુક્લપક્ષમાં અભિલાષવાળો ને કૃષ્ણપક્ષમાં અલ્પ અભિલાષી હોય તે પાક્ષિકાપાક્ષિક જાણવો.

૯ સૌગંધિક—પોતાના ચિહ્નને સુગંધિદાર જાણીને સુંઘ્યા કરે તે.

૧૦ આસક્ત—સ્ત્રીસંગ સમયે શુક્રપાત થયા બાદ પણ સ્ત્રીને આલિંગન કરી પડી રહે તે આસક્ત નપુંસક જાણવો.

૧૧ વર્દ્ધિતક—ચિહ્ન છેદ કરેલ [illegible].

૧૨ ચિપ્પિત—જન્મતાં જ મર્દનથી ગાળી નાખ્યા હોય તે.

૧૩ મંત્રોપહત—મંત્રથી પુરુષત્વ નષ્ટ પામ્યું હોય તેવો પુરુષ.

૧૪ ઔષધોપહત—ઔષધિના પ્રયોગથી નષ્ટ પામ્યો હોય તે.

૧૫ ઋષિશપ્ત—ઋષિના શાપથી પુરુષત્વ નષ્ટ થયું હોય તે.

૧૬ દેવશપ્ત—દેવના શાપથી પુરુષત્વ નષ્ટ પામ્યું હોય તે.

આ નપુંસક સંબંધી [illegible]

વૈદપુરુષ, પુરૂષચિહ્ન, દાઢી, મૂછ ઈત્યાદિ યુક્ત દેહાકાર તે આકાર પુરુષ, અને પુરૂષવેષ પ્હેરનાર સ્રી વિગેરે નૈપથ્ય પુરુષ, સ્રી પુરૂષ બન્ને ઉપર અભિલાષયુક્ત જીવ વેદનપુંમક, દાઢી મૂછ વિગેરે પુરૂપ લક્ષણના અભાવવાળો પુરૂષ, અથવા સ્રી યોગ્ય લક્ષણના અભાવવાળી સ્રી તથા નપુંસકનાં લક્ષણયુક્ત નપુંસક એ ત્રણે આકારનપુંમક, અને નપુંસકવેષ ધારણ કરનાર પુરૂષાદિ નૈપથ્ય નપુંમક કહેવાય, કારણ કે નપુંસક સ્રી, પુરૂષ અને નપુંસક[1] એમ ત્રણે પ્રકારના હોય છે.

(૬) કષાય ૪-૧૬-૨૫:—કષ એટલે મંસાર તેનો આય એટલે લાભ જેનાથી પ્રાપ્ત થાય તે કષાય, અને તે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એમ ચાર પ્રકારનો છે; તેમાં ઈર્ષ્યા-દ્વેષ-ખેદ-ગુસ્સો ઇત્યાદિ ક્રોધ કહેવાય, અહંપણું-ગર્વ તે માન કહેવાય, છળ પ્રપંચ તે માયા અને અધિકાધિક લાભની ઈચ્છારૂપ તૃષ્ણા તે લોભ કહેવાય. સર્વ જીવોને કર્મ બાંધવામાં ને સંસાર-પરિભ્રમણ કરવામાં એ કષાયોજ બીજભૂત છે. પુનઃ એ ક્રોધાદિ દરેક કષાયો અનંતાનુબંધિ, અપ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખ્યાની અને સંજ્વલન એમ ચાર પ્રકારના છે. ત્હેમાં અનંતસંસારનો અનુબંધ-સંબંધ કરાવનાર ક્રોધાદિક તે અનંતાનુબંધિ કષાય કહેવાય, તેઓ જીવના શ્રદ્ધાન ગુણને રોકે છે, એની સ્થિતિ જઘન્યપણે અન્તર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ યાવજજીવ સુધી, તેમજ પરભવમાં પણ એ કષાય સાથે આવે છે. એ કષાયના ઉદયવાળો જીવ અવશ્ય નરકગતિમાં જાય છે.

---

૧ શ્રી વિશેષાવશ્યકમાં સ્રી, પુરૂષ અને નપુંસકને દરેક અન્તર્મુહૂર્ત ને અંતરે ત્રણે ભાવવેદની પરાવૃત્તિ થયા કરે છે, અર્થાત્ પુરૂષને પુરૂષવેદ, સ્રીવેદ અને નપુંસકવેદ એમ ત્રણે વેદ દર અન્તર્મુહૂર્તે અનુક્રમે પ્રાપ્ત થાય છે એમ કહ્યું છે. પુનઃ પ્રશ્નોત્તર ગ્રંથમાં શ્રી મહાનિશિથની સાક્ષીપૂર્વક એક પુરૂષને એકજ ભવમાં ત્રણે દ્રવ્ય અને ભાવવેદ પ્રાપ્ત થાય એમ કહ્યું છે.

અપ્રત્યાખ્યાન એટલે વ્રતનો સર્વથા અટકાવ કરનાર જે કષાય તે અપ્રત્યાખ્યાની કષાય, આ કષાય જે જીવને ઉદયમાં હોય તે જીવને આદરવા યોગ્ય વસ્તુનો આદરભાવ અને ત્યાજ્ય વસ્તુનો ત્યાગભાવ જાણવા છતાં પણ હોઇ શકતો નથી, કારણકે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ આ વસ્તુ આદરવા યોગ્ય છે અને આ વસ્તુ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે એમ જાણે છે છતાં જ્યાંસુધી આ અપ્રત્યાખ્યાની કષાયરૂપ રાગદ્વેષનું અસ્તિત્વ છે, ત્યાંસુધી તે વસ્તુનો આદર અથવા ત્યાગ કરી શકતો નથી. એવા ઘણા જીવ જોવામાં આવે છે કે જે વિવેકની વાત કરે પણ પોતે તે વિવેકમાં હોય નહિ, એવો આ કષાયનો પ્રભાવ છે. આ કષાય વ્યવહારથી એક વર્ષની સ્થિતિવાળો અને નિશ્ચયથી અનિયમિત સ્થિતિવાળો છે. આ કષાયના ઉદયવાળો જીવ તિર્યંચગતિમાં જાય છે.

જે કષાયના ઉદયથી ત્યાગ કરવા યોગ્ય સર્વ વસ્તુઓનો સર્વથા ત્યાગ ન કરી શકાય પરંતુ કેટલીક ત્યાજ્ય વસ્તુઓનો કેટલેક અંશે ત્યાગ કરી શકાય તે કષાય પ્રત્યાખ્યાની કહેવાય. આ કષાયના ઉદયથી દેશવિરતિ ગુણ પ્રગટ થાય પણ સર્વ વિરતિ ગુણ પ્રગટ થતો નથી, એની સ્થિતિ વ્યવહારથી ચાર માસ કહી છે, અને એના ઉદયથી જીવ મનુષ્ય ગતિમાં જાય છે.

જે કષાયનો ઉદય સહજવારમાં ટળી જાય, અને જે મોટા વૈરાગ્યવંત મુનિમહાત્માઓને પણ હીનાધિક પ્રમાણમાં હોઇ શકે તે સંજ્વલન કષાય કહેવાય અને તે યથાખ્યાત (સર્વાંશે કષાયોદયાભાવરૂપ) ચારિત્રને રોકે છે, એની સ્થિતિ વ્યવહારથી ૧૫ દિવસની કહી છે, અને એ કષાયના ઉદયવાળો જીવ દેવગતિમાં જાય છે. એ પ્રમાણે ૪ કષાયના ૧૬ ભેદ છે. પુનઃ એ પ્રત્યેકના ચાર ચાર ભેદ હોવાથી કષાયના ૬૪ ભેદ પણ થાય છે, જેમ અનંતાનુબંધિ, અનંતાનુબંધિક્રોધ, અપ્રત્યાખ્યાની અનંતાનુબંધિ ક્રોધ, પ્રત્યાખ્યાની અનંતાનુબંધિ ક્રોધ, સંજ્વલન અનંતાનુબંધિ ક્રોધ એ પ્રમાણે જેમ ૪ પ્રકારનો અનંતાનુબંધિ ક્રોધ છે, તેમ ચાર પ્રકારનો અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, ચાર પ્રકારનો પ્રત્યાખ્યાની

ક્રોધ, અને ચાર પ્રકારનો સંજ્વલન ક્રોધ સર્વ મળી ૧૬ પ્રકારનો ક્રોધ થાય, તેમ ૧૬ પ્રકારનું માન, ૧૬ પ્રકારની માયા ને ૧૬ પ્રકારનો લોભ એ પ્રમાણે ૬૪ પ્રકાર કષાયના છે. એ ૬૪ પ્રકારની સાર્થકતા ગ્રંથાન્તરથી જાણવી. પુનઃ શ્રી ઠાણાંગ સૂત્રમાં સ્વપ્રતિષ્ઠિત, પરપ્રતિષ્ઠિત, સ્વપરપ્રતિષ્ઠિત અને અપ્રતિષ્ઠિત એમ ચાર પ્રકારના કષાય કહ્યા છે તેનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે—

પોતાની ભૂલ થવાથી પોતે પોતાના ઉપર ક્રોધ કરે તે **સ્વપ્રતિષ્ઠિત** કહેવાય, પત્થર વિગેરેની ઠોકર વાગતાં ક્રોધ કરે તે **પરપ્રતિષ્ઠિત**, પોતાની અને સામા માણસની ભૂલ થવાથી કોઈ કાર્ય બગડયું હોય ને ક્રોધ થાય તો **સ્વપરપ્રતિષ્ઠિત**, અને કંઇપણ કારણવિના મોહનીય કર્મના ઉદય માત્રથી ક્રોધ થાય તે **અપ્રતિષ્ઠિત** કષાય કહેવાય. અહિં આગળના સંબંધ પ્રસંગે મૂળ ચાર કષાયો દરેક દ્વારમા કહેવાશે, પણ અનન્તાનુબન્ધ્યાદિકના ઉત્તરભેદો મુખ્યત્વે નહિ કહેવામાં આવે. આ પ્રમાણે કષાયોનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ કહ્યું.

પુનઃ કષાયના કારણભૂત અથવા કષાયના સહચારી એવા રતિ, અરતિ, હર્ષ–હાસ્ય, શોક, ભય, જુગુપ્સા અને ૩ વેદ એ **૯ નોકષાય** છે, કારણ કે રતિ વિગેરેથી કષાયોની ઉત્પત્તિ થાય છે, અથવા જ્યાં સુધી કષાયો હોય ત્યાં સુધીજ રતિ વિગેરે નોકષાયો હોય છે પરંતુ રતિ વિગેરે ૯ હોય ત્યાં સુધી કષાયો હોય એ નિયમ નથી, માટે કારણ અને સહચારી અર્થવાળા **નો** શબ્દના સંયોગથી એ નવે નોકષાય કહેવાય છે. તેમાં સુખના સાધનોથી સુખ માનવું તે **રતિ**, દુઃખના સાધનોથી દુઃખ માનવું તે **અરતિ**, સુખ માનવાથી હરખાઇ જવું તે **હર્ષ** (અથવા **હાસ્ય**), દુઃખ માનીને દીલગીરી રાખવી તે **શોક**, ચમકી ઉઠવું યા ત્રાસ પામવો તે **ભય**, અનિષ્ટ પદાર્થપર તિરસ્કાર છુટવો તે **જુગુપ્સા** અને **ત્રણે વેદ**નો અર્થ પ્રથમ જણાવ્યો છે તે પ્રમાણે જાણવો. એ નવ નોકષાય કંઇક બાહ્ય નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને કોઇક વખત બાહ્યનિમિત્ત વિના માત્ર મોહનીય કર્મના ઉદયથી

પણ ઉત્પન્ન થાય છે. આ નવ નોકષાય પ્રથમના સોળ કષાયમાં મેળવતાં પચ્ચીશ કષાય ગણાય છે. એ પચ્ચીશ કષાયની ગણત્રીનો ઉપયોગ ચાલુ પ્રકરણદ્વારના સંબંધ પ્રસંગે કથન કરવામાં આવશે.

(૭-૮) જ્ઞાન આઠ-જેનાવડે વસ્તુનું સ્વરૂપ જણાય તે જ્ઞાન. તે મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન. મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, અને વિભંગજ્ઞાન એમ આઠ પ્રકારનું છે. એ આઠમાં પાંચ યથાર્થ જ્ઞાન હોવાથી જ્ઞાન કહેવાય છે, અને છેલ્લા ત્રણ અયથાર્થ જ્ઞાન હોવાથી અજ્ઞાન કહેવાય છે. પણ અહિં અજ્ઞાન એટલે જ્ઞાનનો અભાવ એવો અર્થ નથી. એ આઠે જ્ઞાનનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે છે.

મન અને ઇન્દ્રિયોના નિમિત્તથી થતો યથાર્થ અવબોધ તે **મતિજ્ઞાન.**

મન અને ઇન્દ્રિયોના નિમિત્તથી થતો શ્રુતાનુસારિ યથાર્થ અથાવબોધ તે **શ્રુતજ્ઞાન.**

મન અને ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષા વિના આત્મસાક્ષાત્ થતો રૂપી પદાર્થનો યથાર્થ બોધ તે **અવધિજ્ઞાન.**

મન અને ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષા વિના આત્મસાક્ષાત્ થતો મનપણે પરિણમેલા પુદ્ગલ માત્રનો બોધ તે **મનઃપર્યવજ્ઞાન.** આ જ્ઞાન યથાર્થજ હોય છે માટે "યથાર્થ" વિશેષણ આપ્યું નથી.

મન અને ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષા વિના આત્મસાક્ષાત્ સર્વ પદાર્થનો સર્વદા સંપૂર્ણ બોધ તે **કેવળજ્ઞાન.**

મન અને ઇન્દ્રિયોના નિમિત્તથી થતો અયથાર્થ અવબોધ તે **મતિઅજ્ઞાન.**

મન અને ઇન્દ્રિયોના નિમિત્તથી શ્રુતનો થતો અયથાર્થ અર્થાવબોધ તે **શ્રુતઅજ્ઞાન.**

મન અને ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષા વિના આત્મસાક્ષાત્ રૂપી પદાર્થનો અયથાર્થ અવબોધ તે **વિભંગજ્ઞાન.** (વસ્તુતઃ અવધિઅજ્ઞાન

ચક્ષુગોચરાદિ ઇન્દ્રિયસાક્ષાત્ પદાર્થોનો અનુભવ પણ પરોક્ષ કહાય એ જૈનદર્શનની ઉત્તમ નીતિ છે. કારણ કે જૈનદર્શનમાં આપ્તપુરૂષો આત્મસાક્ષાત્ અનુભવને પ્રત્યક્ષજ્ઞાન કહે છે, અને ઇન્દ્રિયાદિ અન્ય પદાર્થની સહાયથી થતા આત્માના જ્ઞાનને પરોક્ષજ્ઞાન કહે છે, તે યુક્તજ છે.

એ આઠ જ્ઞાનોના દ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિ વિષયો ગ્રંથાન્તરથી જાણવા.

(૯) સંયમ સાત—સં એટલે સમ્યક્પ્રકારે, યમ એટલે નિયમ કરવો, અર્થાત્ અમુક પ્રકારના સમ્યક્ નિયમોથી આત્માને અંકુશમાં લાવવો તે સંયમ અથવા ચારિત્ર કહેવાય. તે ચારિત્ર સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહારવિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મ સંપરાય, યથાખ્યાત, દેશવિરતિ અને અવિરતિ એ નામથી સાત પ્રકારનું છે, તેનો સંક્ષિપ્ત ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે.

૧ સામાયિક ચારિત્ર—સર્વથા સંસારનો ત્યાગ કરી દીક્ષા અંગીકાર કરવી તે સામાયિક ચારિત્ર. અહિં સમ એટલે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ ત્રણનો આય એટલે લાભ જેમાં હોય તે સામાયિક[1] કહેવાય, એ સામાયિક ચારિત્ર પ્હેલા અને છેલ્લા તીર્થંકર વખતે ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં ઇત્વરિક એટલે ટુંક કાળનું હોય છે, તે લઘુદીક્ષા કહેવાય છે. અને મધ્યના બાવિશ તીર્થંકર વખતે ભરત, ઐરવત અને મહાવિદેહમાં યાવત્કથિત એટલે જીવનપર્યંત હોય છે, કારણકે તે વખતમાં વડી દીક્ષા હોતી નથી.

૨ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર—છેદ એટલે પૂર્વ પર્યાયનો છેદ કરી પુનઃ ઉપસ્થાપન એટલે નવા દીક્ષા પર્યાયનું આરોપણ કરવું તે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર કહેવાય, એને રૂઢ શબ્દમાં "વડી દીક્ષા" કહે છે. અને વાસ્તવિક રીતે વિચારીએ તો છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર પુનર્દીક્ષાના રૂપમાં ઉતરે છે. એ [illegible]

૧. ગૃહસ્થો જે બે ઘડી સામાયિક [illegible] સામાયિક ચારિત્ર ન કહેવાય. પણ દેશવિરતિ [illegible] સામાયિકનો સંબંધ અત્ર લગાડવો નહિ.

વખત અપાય છે, તેમાં પ્રથમતો કોઈ મુનિને ચારિત્રના મૂળ ગુણમા એટલે પંચ મહાવ્રત પૈકી કોઈપણ એક યા અનેક મહાવ્રતનો ઘાત થતાં પ્રથમ જેટલી મુદત સુધી દીક્ષા પાળી હોય તે સર્વ નકામું ગયું એમ ગણી પુનઃ દીક્ષા આપવી તે. અથવા અમુક મુદત જેટલીજ દીક્ષા નકામી ગઇ એમ ગણી પુનઃ દીક્ષારોપ કરવો તે, બન્ને પ્રકાર પ્રથમ **સાતિચાર** છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર ગણાય. તથા પ્રથમ લઘુદીક્ષા અંગીકાર કરી યોગ વહનાદિ કર્યા બાદ પુનઃ વડીદીક્ષા આપવી તે બીજું **નિરતિચાર** છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર ગણાય, અને ત્રેવિશમા તીર્થંકરના શાસનમાં વર્તતા ચાર મહાવ્રતધારી મુનિ મહાત્માઓ ચોવિશમા તીર્થંકરના શાસનનો પ્રારંભ થતાં તે શાસનમાં પાંચ મહાવ્રત અંગીકાર કરે છે, તે પાંચ મહાવ્રત દીક્ષાપર્યાયનો પ્રારંભ થયો અને પ્રથમનો દીક્ષાપર્યાય ગણત્રીમા ન આવ્યો, એ પ્રકારે જે પુનર્દીક્ષારોપ કરવો તે ત્રીજું **તીર્થાન્તરસંક્રાન્તિ** છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર ગણાય. આ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર ભરત અને ઐરવતક્ષેત્રમાં પ્હેલા ને છેલ્લા તીર્થંકર વખતેજ હોય.

૩ **પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર**—અમુક પ્રકારનું તપ તે **પરિહાર** કહેવાય, અને તે તપવડે વિશુદ્ધ એવું જે ચારિત્ર તે **પરિહારવિશુદ્ધિ** ચારિત્ર કહેવાય. એ પરિહારતપનો વિધિ નીચે પ્રમાણે–

જે મુનિઓ ઓછામાં ઓછા ઓગણત્રિશ વર્ષ ગૃહસ્થાવાસમાં રહ્યા હોય અને વિશ વર્ષ દીક્ષા લીધે થયાં હોય તેવા પ્રથમ વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણવાળા નવ મુનિરાજ ગુરૂઆજ્ઞાએ સમુદાયથી ભિન્ન પડી તપ કરવા નિકળે, તેમાં એક મુનિરાજ ગુરૂ તરીકે થાય, ચાર મુનિરાજ તપ કરનાર હોય, અને ચાર મુનિરાજ તપસ્વીઓની સારસંભાળ કરનાર હોય. તે તપ કરનાર ચાર મુનિ ઉન્હાળાની ઋતુમાં એકથી ત્રણ ઉપવાસ કરે, શિયાળે બે, ત્રણ અથવા ચાર ઉપવાસ કરે, અને ચોમાસામાં ત્રણ, ચાર કે પાંચ ઉપવાસ કરે. આ તપશ્ચર્યા કરનાર મુનિઓ **નિર્વિશમાન** ચારિ·

ત્રીશ ગણાય. પારણે અભિગ્રહપૂર્વક આંબિલ ક
વચ્ચ કરનાર ચાર મુનિ દરરોજ આંબિલ કરે,
માસ સુધી તપ ચાલે. ત્યારબાદ વૈયાવચ્ચ કરનાર
ચાર મુનિઓ પૂર્વવત્ તપસ્યા કરે અને તપશ્ચ
ચાર મુનિઓ વૈયાવચ્ચ કરવાવાળા થાય, એ તપ
સુધી ચાલે, ત્યારબાદ એજ અનુક્રમે વાચનાચાર્ય
તપશ્ચર્યા કરે અને સાત મુનિમહાત્માઓ વૈયાવચ્ચ
આઠમાંથી એક ગુરૂપણે સ્થપાય, એ રીતે અઢાર મા
પૂર્ણ થાય. તત્પશ્ચાત્ પુનઃ પરિહારતપ આદરે, અ
કલ્પ અંગીકાર કરે, અથવા તો પુનઃ ગચ્છમાં પ્રવેશ
મુનિઓ શ્રી તીર્થંકરના શિષ્ય હોય અથવા શિષ્યના
પણ ત્યારપછીના ન હોય, આ ચારિત્ર પણ ભરત અ
ક્ષેત્રમાં પહેલા અને છેલ્લા જીનેશ્વરના શાસનમાં હોય,
ન્યના શાસનમાં તથા મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ન હોય.

૪ સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્ર—સૂક્ષ્મ એટલે કિટ્ટિરૂપ
સંપરાય એટલે કષાયનો ઉદય જે ચારિત્રમાં હોય તે સૂક્
રાય ચારિત્ર કહેવાય; અહિં સંપરાયનો અર્થ કષાય છે
ક્રોધાદિ કષાય નહિ ગ્રહણ કરતાં માત્ર સૂક્ષ્મ લોભનોજ
જાણવો. આ ચારિત્ર દશમા ગુણસ્થાન રૂપ છે માટે
મોહનીય સંબંધિ શ્રેણિયે ચઢતાં વિશુદ્ધ સૂક્ષ્મસંપરાય
અને અગિયારમા ગુણસ્થાનથી પડતાં દશમે ગુણસ્થાને આવે
સંક્લિષ્ટ સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્ર હોય. પુનઃ વિશુદ્ધ સૂક્ષ્મ સંપ
ચારિત્ર પણ બે પ્રકારનું છે, ત્યાં ઉપશમશ્રેણિએ ચ
ઉપશામક સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્ર, અને ક્ષપકશ્રેણિવંતનું જે સૂક્

---

૧. લોભની તીવ્રમંદતાના જે અંશો પ્રથમ અનુક્રમે એક અધિ
રૂપ સ્પર્ધકને અનુસારે હતા તે એકાધિક અનુક્રમ તોડી વિષમ અનુ
રૂપે કરવો તે કિટ્ટિરૂપ કહેવાય અને તેવા વિષમ ક્રમવાળ
અનુભવ કરવો તે દશમા ગુણસ્થા

સ્થાવરની દયા સંબંધિ દશ વસા બાદ જતાં
દશ વસા કાયમ રહ્યા. પુનઃ ત્રસજીવની દયા
ત્યાગથી અને આરંભ[2] હિંસાત્યાગથી એમ બે
ગૃહસ્થો સંકલ્પ હિંસાત્યાગથી ત્રસજીવોની દયા
આરંભ હિંસાના ત્યાગથી ત્રસજીવોની દયા પાળી
પૂર્વે બાકી રહેલી દશ વસા દયામાંથી આરંભ
વસા જતાં બાકી સંકલ્પ હિંસાના ત્યાગરૂપ પ વસા
પુનઃ સંકલ્પ પણ સાપરાધિ અને નિરપરાધિ એમ
છે, તેમાં સાપરાધિ ત્રસજીવની સંકલ્પ હિંસાનો
પાળી શકે નહિ,[3] અને નિરપરાધિ ત્રસજીવની સં
ત્યાગ કરી શકે માટે સંકલ્પના પણ વસામાંથી
અઢી વસા જતાં નિરપરાધી ત્રસની દયાના અર્ધ
પુનઃ નિરપરાધિ ત્રસની દયાના સાપેક્ષ[4] અને
એ ભેદમાંથી સાપેક્ષ નિરપરાધી ત્રસની દયા ગૃહ
શકે નહિ, માટે તે સંબંધિ સવા વસો જતાં
નિરપરાધિ ત્રસજીવને સંકલ્પથી હણુવો ન

૧ " અમુક જીવને હું મારી નાખું " એવા બુદ્ધિપૂર્વક [illegible]
હણવા કરવી તે સંકલ્પ હિંસા. [illegible]

૨ " [illegible] વિવેક [illegible] ત્રસજીવ [illegible] કરી શકે [illegible]
[illegible] ત્રસજીવને [illegible] નથી [illegible] હિંસા [illegible]
એ હિંસાને [illegible]

૩ કારણ કે અપરાધી અને [illegible]
[illegible]

૪ [illegible]
[illegible]

૫ [illegible] નિરપરાધી [illegible]
[illegible] નિરપરાધી [illegible]

નિયમથી સવા વસા જેટલીજ દયા બાકી રહી. આ નિયમ તે ગૃહસ્થધર્મનું પ્હેલું અણુવ્રત[1] છે, અને સ્થૂલમૃષાવાદવિરમણ,[2] સ્થૂલ અદત્તાદાનવિરમણ, સ્વદારાસંતોષ, સ્થૂલપરિગ્રહવિરમણ એ ચાર અણુવ્રત, તથા દિગ્પ્રમાણ, ભોગોપભોગવિરમણ અને અનર્થદંડવિરમણ એ ત્રણ ગુણવ્રત, તથા સામાયિક, દેશાવકાશિક, પૌષધોપવાસ અને અતિથિસંવિભાગ એ ચાર શિક્ષાવ્રત મળી. ગૃહસ્થધર્મના બાર વ્રત છે. એ બાર વ્રતના કોટિગમે ભેદાનુભેદ છે, તેમાંનો એક ભેદ પણ જો સમ્યક્ત્વયુક્ત હોય તો તે ગૃહસ્થ દેશવિરતિ ચારિત્રવાળો કહેવાય છે. પુનઃ ત્યાજ્ય વસ્તુઓનો ત્યાગ ગૃહસ્થને મન, વચન અને કાયાથી કરવો અને કરાવવો એમ છ ભાગે હોય છે, પણ મન, વચન અને કાયાની અનુમતિનો ત્યાગ ગૃહસ્થને પ્રાયઃ હોઈ શકે નહિ. અને જે એ ત્રણે અનુમતિનો પણ ત્યાગ કરે તે મુનિ જ કહેવાય. એ પ્રમાણે દેશવિરતિ ચારિત્ર જાણવું.

૭ अविरति—આદરવાયોગ્ય વસ્તુનો આદર અને ત્યાજ્ય વસ્તુનો ત્યાગ દેવ, ગુરૂ કે આત્મસાક્ષીએ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક ન હોય તે અવિરતિ કહેવાય. અહિં અવ્રત એ ચારિત્ર નહિ છતાં ચારિત્ર માર્ગણામાં ગણવાનું કારણ એ છે કે માર્ગણામાં સર્વ જીવભેદનો સંગ્રહ કરવાનો હોવાથી અવિરતિ માર્ગણા ગ્રહણ ન કરે તો ચારિત્રમાર્ગણામાં સર્વ જીવોનો સમવતાર થાય નહિ, માટે અવિરતિપણાને ચારિત્રમાર્ગણામાં ગ્રહેલ છે. અથવા ચારિત્ર એટલે આચાર-વ્યવહાર તે જેનો કુત્સિત હોય એટલે આદરવાયોગ્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરે, અને ત્યાગ કરવા યોગ્ય વસ્તુનો આદર કરે તે વ્રત નહિ પણ અવ્રત કહેવાય અને એવા અવ્રતરૂપ આચારવાળા જીવો તે અવિરતિચારિત્રીયા કહેવાય. એ અપેક્ષાએ અવિરતિપણાને ચારિત્ર શબ્દનો સંયોગ કરતાં અવિરતિચારિત્ર શબ્દની પ્રરૂપણા અયોગ્ય ન કહેવાય અર્થાત્ યોગ્યજ કહેવાય.

---

૧ મુનિનાં [illegible] અપેક્ષાએ અતિસૂક્ષ્મવ્રત માટે અણુવ્રત.
૨. વિરમણ એટલે ત્યાગ.

(૧૮) દર્શન ૪—દર્શન એટલે સામાન્ય
દરેક પદાર્થમાં સામાન્યધર્મ અને વિશેષધર્મ
છે, તેમાં આત્મા જ્યારે સામાન્યધર્મના ઉપયો
દર્શનોપયોગી કહેવાય, અને વસ્તુના વિશે
વાળો હોય ત્યારે આત્મા જ્ઞાનોપયોગી ગણા
પદાર્થને "આ ઘટ છે" એટલુંજ માત્ર જાણે
કેવા વર્ણવાળો, વિગેરે વિગેરે વિશેષપણે ન જાણે
અને " આ ઘટ છે, મથુરા નગરીમાં બનેલો
છે " વિગેરે વિશેષપણે જાણવું તે જ્ઞાનોપયોગ
મતિજ્ઞાનના વ્યંજનાવગ્રહાદિ ભેદોમાંથી વ્યંજનાવગ્ર
અને ઈહા એ ત્રણ ભેદ દર્શનોપયોગરૂપ છે, અને
ધારણા એ બે ભેદ જ્ઞાનોપયોગરૂપ છે, એમ શ્રી ભ
કહ્યું[1] છે. એ દર્શનોપયોગનું બીજું નામ સામાન્ય
નિરાકારોપયોગ[2] છે; તેમ જ્ઞાનોપયોગનું બીજું
ઉપયોગ અને સાકાર ઉપયોગ છે. તથા છદ્મસ્થ જી
અન્તર્મુહૂર્ત સુધી દર્શનોપયોગ વર્ત્યા બાદ અન્તર્મુ
જ્ઞાનોપયોગ અને જ્ઞાનોપયોગની પ્રત્યેક અન્તર્મુહૂર્તે
રહ્યા કરે, અને સર્વજ્ઞ જીવને પ્રથમ સમયે જ્ઞાનોપયોગ
સમયે દર્શનોપયોગ એ પ્રમાણે સમયે સમયે બે ઉપયો

---

૧ અહિં શંકાસ્થાન એ છે કે જો વ્યંજનાવગ્રહથી
દર્શનોપયોગ ગણાય તો " આ ઘટ છે " એ મતિજ્ઞાનનો અ
હોવાથી જ્ઞાનોપયોગ ગણાય છે કે ઘણા દર્શનોપયોગ કેમ કહ
સમાધાનમાં જણાવવું કે " આ ઘટ છે " એ અપાય ભેદવાળો
હોવાથી નિશ્ચય નયે જ્ઞાનોપયોગ છે, પણ જે અપાય તે વ્યવહારિ
૨૫૮ આગમ, આગમના અર્થાવગ્રહાદિ અપેક્ષાએ છે. તે
" આ ઘટ છે " એવા ઉપયોગને સ્થૂલનયે દર્શન કહી શકાય.

૨ આકાર એટલે અમુક વર્ણ, અમુક સ્પર્શ વિગેરે વિશે
તે ઉપયોગ તે નિરાકારોપયોગ.

વૃત્તિ થયા કરે પણ એક ઉપયોગ ઘણા કાળ સુધી ટકે નહિ, એ જીવનો સ્વભાવ છે.

(૧૧) લેશ્યા :—જેના વડે આત્મા કર્મોની સાથે જોડાય તે લેશ્યા. તે કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજો, પદ્મ અને શુકલ એમ છ પ્રકારની છે; પુનઃ એ લેશ્યા શું પદાર્થ છે? તે સંબંધિ સમજવાનું કે દ્રવ્ય લેશ્યા તે પુદ્‌ગલ પરમાણુઓનો સમુદાય છે, અને ભાવલેશ્યા તે દ્રવ્ય લેશ્યાના સંયોગવાળો આત્માનો અધ્યવસાય છે, અને સામાન્ય પ્રકારે તો યોગપરિણામી લેશ્યા એ વચનથી મન, વચન અને કાયાના યોગે થયેલો પરિણામ-પરિણતિ વિશેષ તે લેશ્યા છે, પુનઃ યોગાન્તર્गતં દ્રવ્યં એ વચનથી લેશ્યાદ્રવ્યને યોગાન્તર્ગત કહેલ છે, પણ યોગાન્તર્ગતપણાનો જોઈએ તેવો સ્પષ્ટ અર્થ ઉપલબ્ધ થતો નથી. લેશ્યા પુદ્‌ગલો જીવને ગ્રહણપ્રાયોગ્ય આઠ વર્ગણાઓમાંથી કઈ વર્ગણાનાં છે, તેની સ્પષ્ટતા દ્રષ્ટિગોચર થતી નથી. લેશ્યાની ઉત્પત્તિમાં યોગ એ કારણભૂત છે, અને જ્યાં સુધી યોગ છે ત્યાં સુધી લેશ્યા છે, તેમજ યોગ નહિ તો લેશ્યા પણ નહિ એ રીતે અન્વયવ્યતિરેકપણે યોગને લેશ્યાનું કારણ માનેલ છે; લેશ્યા શું કાર્ય કરે છે? તે સંબંધમાં સામાન્યતઃ કહ્યું છે કે લેશ્યા એ કર્મના રસબંધમાં કારણભૂત છે, તેથી આત્માના અધ્યવસાયોની પરાવૃત્તિમાં કારણભૂત છે, એમ કર્મપ્રકૃત્યાદિ ગ્રંથથી સમજી શકાય છે. એ છ લેશ્યાના કૃષ્ણાદિ જે નામો તે પુદ્‌ગલના કૃષ્ણાદિ વર્ણને અનુસારે છે, છ લેશ્યામાં પ્રથમની ત્રણ લેશ્યા અશુભ અને છેલ્લી ત્રણ લેશ્યા શુભ છે. ત્રણ અશુભ લેશ્યાના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ એ ચારે અતિ અશુભ, અને શુભ લેશ્યાના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ એ ચારે શુભ હોય છે.

પુનઃ છએ લેશ્યા વસ્ત્ર સરખી અને સ્ફટિકમણી સરખી એમ બે પ્રકારની છે, તેમાં વસ્ત્ર જેમ રંગમાં બોળવાથી તદ્‌રંગમય બની જાય છે, અને પોતાનો મૂળ રંગ છોડી દે છે, તેમ વસ્ત્રસ્વભાવી લેશ્યાઓ પરસ્પર સંયોગે પોતાનો મૂળ સ્વભાવ બદલી

તલ્લેશ્યામય એટલે તદ્વર્ણ, તદ્રૂપ, તદ્રસ અને તત્સ્પર્શમય બની જાય છે. સર્વ તિર્યંચ અને સર્વ મનુષ્યોને વસ્ત્રસ્વભાવી લેશ્યાજ હોય છે, તે કારણથી મનુષ્ય અને તિર્યંચની લેશ્યાઓ દરેક અન્તર્મુહૂર્તે બદલાયા કરે છે. તે પણ એવી રીતે કે પ્રથમ કૃષ્ણલેશ્યાના પરમાણુ નીલ લેશ્યાના સંયોગે નીલલેશ્યારૂપ થઇ જાય, કાપોત લેશ્યાના સંયોગે કાપોતરૂપ થઇ જાય; એ પ્રમાણે મનુષ્ય અને તિર્યંચની દરેક લેશ્યા પરસ્પર એક બીજારૂપે પરિણમી જાય છે તથા જે લેશ્યા અન્ય લેશ્યાના સંયોગે સર્વથા તદ્રૂપ ન બની જાય પણ આકાર માત્ર બદલાય તે સ્ફટિકમણિ સરખી લેશ્યા છે, એ લેશ્યા સર્વ દેવને અને સર્વ નારક જીવોને હોય છે, તે કારણથી દેવની અને નારકની દ્રવ્યલેશ્યા અવસ્થિત એટલે જીંદગી પર્યન્ત અને બે[1] અન્તર્મુહૂર્ત (પૂર્વભવ પરભવ સંબંધિ) અધિક કાળ સુધી ટકી રહે છે, પણ અન્ય લેશ્યાના સંયોગે સર્વથા બદલાઇ જતી નથી. સ્ફટિકમણિના વેહમાં પરોવેલા લાલ દોરાથી સ્ફટિકમણિનું શ્વેતરૂપ મૂળથી બદલાતું નથી પણ તેજ શ્વેતરૂપ આકાર-આભાસ માત્રથી લાલ દેખાય છે, તેમ દેવ અને નારકની મૂળ લેશ્યા અન્ય લેશ્યાના સંયોગે કિંચિત્ તદ્રૂપ બનવાથી (હીનાધિક નિર્મળતા અથવા મલિનતાવાળી) થાય છે, પણ સર્વથા તે અન્ય લેશ્યારૂપ બની જતી નથી.

૧ અહિં મનુષ્ય [illegible] મનુષ્ય [illegible] કારણ કે [illegible] મનુષ્યને [illegible] છે, અને તે [illegible] છે.

૨ દેવ કે નારકીને [illegible] હોય તે [illegible] અન્તર્મુહૂર્ત [illegible] દેવ સંબંધિ લેશ્યા આવે, તે લેશ્યા [illegible] પુનઃ [illegible] દેવ સંબંધિ લેશ્યા અન્તર્મુહૂર્ત પૂર્વે [illegible] તે [illegible] લેશ્યા [illegible] અન્તર્મુહૂર્ત પૂર્વે [illegible] રહે છે.

એ છ લેશ્યાઓ કેવા કેવા અધ્યવસાયરૂપ છે તેનાં જે બે દૃષ્ટાન્ત શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ છે-તે નીચે આપવામાં આવે છે.

છ મનુષ્યો અટવીમાં ગયા ત્યાં ફળથી ઝુકી રહેલું જંબુવૃક્ષ જોઈ ક્ષુધાના વશથી તે જંબુવૃક્ષ પાસે આવ્યા. તેમાંના એક જણે કહ્યું કે આ વૃક્ષ મૂળ સહિત ઉખેડી નાખી ભૂમિપર પાડીએ જેથી સુખપૂર્વક જાંબુ ખવાય, ત્યારે બીજાએ કહ્યું મૂળથી ઉખેડવાનું કંઇ પ્રયોજન નથી પણ એને થડમાંથી કાપી નીચે પાડો, ત્યારે ત્રીજાએ કહ્યું કે વૃક્ષ કાપવાનું પ્રયોજન નથી પણ વૃક્ષની શાખાઓ કાપી નીચે પાડો, ચોથાએ કહ્યું જાંબુના ગુચ્છાવાળી નાની પ્રતિશાખાઓ તોડી નીચે પાડો, પાંચમાએ કહ્યું ગુચ્છામાંથી જાંબુ ચુંટી ચુંટીને ભક્ષણ કરો, ત્યારે છઠ્ઠાએ કહ્યું માત્ર ક્ષુધા શમાવવાનું જો કાર્ય છે તો નીચે પડેલાં જાંબુથીજ ચલાવી લ્યો. એ પ્રમાણે છએ પુરૂષોના ઉત્તરોત્તર નિર્મળ નિર્મળતર પરિણામ કહ્યા તેમ છ લેશ્યાઓ અનુક્રમે અધિક અધિકતર નિર્મળ પરિણામરૂપ જાણવી.

છ ચોર એક ગામ લુંટવા ચાલ્યા તેઓએ રસ્તામાં વિચાર કરવા માંડયો, ત્યારે એકે કહ્યું કે જે કોઈ મળે તેને મારી નાખવો, બીજાએ કહ્યું સર્વ મનુષ્યોને મારી નાખવા પણ પશુને ન મારવાં, ત્યારે ત્રીજાએ કહ્યું મનુષ્ય સ્ત્રી પુરૂષો બન્ને હોય છે તેમાં પુરૂષોને મારી નાખવા પણ અબળા એવી સ્ત્રીયોને માર્યાથી શું? ત્યારે ચોથાએ કહ્યું દરેક પુરૂષોને મારવાની શી જરૂર છે? જેટલા શસ્ત્રધારી પુરૂષો હોય તેટલાનેજ મારી નાખવા, કારણ કે શસ્ત્રરહિત પુરૂષો આપણને શું કરી શકે તેમ છે? ત્યારે પાંચમાએ કહ્યું સર્વ શસ્ત્રધારી પુરૂષોને મારી નાખવાનું શું પ્રયોજન છે? માત્ર જેટલા શસ્ત્રધારી પુરૂષો સામા થાય તેટલાનેજ મારી નાખવા. છઠ્ઠાએ કહ્યું કોઇને પણ મારવાની શી જરૂર છે? આપણે ધન માલનું પ્રયોજન હોવાથી તેજ લુંટીને ચાલ્યા જવું. એ પ્રમાણે છ એ લેશ્યાઓના ભિન્ન ભિન્ન અધ્યવસાય જાણવા.

સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ અને શ્રેણિ વગેરેનો પ્રારંભ ત્રણ શુભલેશ્યામાંની કોઈ પણ શુભલેશ્યાએ વર્તતા જીવને હોય. દરેક લેશ્યા જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ પ્રકારની છે; તે ત્રણે પ્રકારની લેશ્યાઓમાં અસંખ્ય અધ્યવસાય સ્થાને (પરિણામ ભેદ) રહેલા છે. તે અસંખ્યાતની સંખ્યા પણ અસંખ્ય લોકાકાશના પ્રદેશ પ્રમાણ છે પુનઃ વિશુદ્ધિના ... ની અપેક્ષાએ વિચારતાં દરેક અશુભ લેશ્યામાં અનંત અનંત સંક્લિષ્ટતા છે, અને દરેક શુભ લેશ્યા અનંત અનંત વિશુદ્ધિયુક્ત છે. સામાન્યતઃ વિચારતા કૃષ્ણલેશ્યાથી નીલલેશ્યા અનંતગુણ વિશુદ્ધ, નીલથી કાપોત અનંતગુણ વિશુદ્ધ. એ પ્રમાણે યાવત્ શુક્લ લેશ્યા સુધી અનંતગુણ વિશુદ્ધિ જાણવી.

(૬૨) ભવ્ય ૨—જે જીવમાં મોક્ષ પામવાની યોગ્યતા તે ભવ્ય, અને મોક્ષ પામવાની અયોગ્યતાવાળા જીવ ... કહેવાય. નિગોદાદિ સર્વ જાતિવાળા જીવો બન્ને પ્રકારના ... તેમાં કેટલાએક જીવો એવા છે કે જેઓ મોક્ષ પામવાની ... વાળા છે, પણ સૂક્ષ્મ નિગોદમાંથી બહાર જ નિકળવા ... મોક્ષ કેવી રીતે પામે? એવા માત્ર યોગ્યતાવાળા ... ભવ્ય એમ ત્રીજા પ્રકારના પણ કહી શકાય ... વ્યમાં અંતર્ગત હોવાથી જુદો ન ગણે ... ત્રણ પ્રકારના જીવોનું દૃષ્ટાન્ત આ પ્રમાણે—

મોક્ષે જશે એવા ભવ્ય જીવો ... સધવા સ્ત્રી સરખા છે; જેમ પરણેલી ... પણ વખતે ગર્ભ ધારણ કરી પુત્ર ઉત્પન્ન ... જીવો કોઈપણ કાળે મનુષ્યત્વાદિ ... મોક્ષે જશે તે ભવ્ય.

મોક્ષે જવાની માત્ર યોગ્યતા... ધારણ કરી શકે એવી પતિવ્રતા... સ્ત્રી પતિના સંયોગે ગર્ભધારણ...

યોગે તે સ્રીની આખી જીંદગી વ્યતીત થઈ તોપણ પતિનો સમાગમ ન થયો અને તે કારણથી પુત્ર પણ ન થયો પરન્તુ એ સ્રી વંધ્યા નથી, તેવી રીતે સૂક્ષ્મ સાધારણ વનસ્પતિરૂપ અનાદિ નિગોદમાં એવા પણ અનંત નિગોદીયા જીવો છે કે જેઓ કોઈપણ કાળે અનાદિ નિગોદમાંથી નિકળી બાદરપણું કે દ્વીન્દ્રિયાદિ ત્રસપણું પામવાનાજ નથી, કહ્યું છે કે—

अत्थि अणंता जीवा, जेहिं न पत्तो तसाइ परिणामो
उप्पज्जंति चयन्ति य, पुणोवि तत्थेव तत्थेव ॥ १ ॥

અર્થઃ—એવા અનંત જીવો છે કે જેઓએ કોઈપણ કાળે ત્રસાદિ પરિણામ પ્રાપ્ત કર્યો નથી, અને વારંવાર ત્યાંને ત્યાંજ ઉત્પન્ન થાય છે અને મરણ પામે છે.

એમાંના અનંત જીવો ત્યાના ત્યાંજ ઉત્પન્ન થઈ મરણ પામે છે માટે મોક્ષ જવાની યોગ્યતાવાળા છતાં પતિરહિત સ્રીવત્ સામગ્રીના અભાવે મોક્ષે જઇ શકતા નથી.

તથા અભવ્ય જીવો વંધ્યા સ્રી સરખા છે; જેમ વંધ્યા સ્રીને પતિના સમાગમ છતાં પણ પુત્ર ઉત્પન્ન થઇ શકે નહિ તેમ અભવ્યજીવો મનુષ્યત્વ, જ્ઞાન અને ચારિત્ર વિગેરેની સામગ્રી પ્રાપ્ત કરી શકે છે છતાં પણ સમ્યગ્ દર્શનના અભાવે મોક્ષમાં જઇ શકતા નથી.

પુનઃ જેઓએ મોક્ષે જવાની યોગ્યતા સાર્થક કરી છે એવા સિદ્ધ જીવો પ્રથમ સંસારી અવસ્થામાં ભવ્ય હતા, પણ સિદ્ધ અવસ્થામા ન તો ભવ્ય કહેવાય કે ન તો અભવ્ય કહેવાય. કહ્યું છે કે मिच्छा नो भव्वा नो अभव्वा ઇતિ.

(૧૩) સમ્યક્ત્વ ૬—સમ્યક્પણું એટલે સત્‌માં સત્‌બુદ્ધિ અને અસત્‌માં અસત્ બુદ્ધિરૂપ વિવેકપણું તે सम्यक्त्व કહેવાય, અર્થાત્ જે વસ્તુ જેવા સ્વરૂપે છે તે વસ્તુ તેવા પ્રકારે યથાર્થ જાણવી તે સમ્યક્ત્વ, અથવા સુદેવમાં દેવબુદ્ધિ, સુગુરૂમાં ગુરૂ-

બુદ્ધિ અને સદ્ધર્મમાં ધર્મબુદ્ધિ તે સમ્યક્ત્વ. શ્રીયો
પ્રમાણે કહ્યું છે કે—

> या देवे देवताबुद्धि-र्गुरौ च गुरुतामतिः ।
> धर्मे च धर्मधीः शुद्धा, सम्यक्त्वमिदमुच्यते

તથા तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्शनम् એટલે તત્ત્વ
પર જે શ્રદ્ધા-પ્રતીતિ તે સમ્યક્ત્વ કહેવાય. એમ
સૂત્રનું વચન છે. અથવા શ્રી સર્વજ્ઞોએ જે પદાર્થો જે
છે તે પદાર્થો તે રીતેજ છે, સર્વજ્ઞનું કથન અસત્ય હો
એવી દૃઢ પ્રતીતિ તે સમ્યક્ત્વ કહેવાય, પણ જીવોને
બુદ્ધિમાં ઉતરે તેવું સર્વજ્ઞ કથિત સ્વરૂપ સત્ય અને બીજું
સત્ માને તો તે સમ્યક્ત્વ ન કહેવાય.

પ્રશ્નઃ—સર્વ ધર્મવાળા પોતપોતાના દેવને સર્વજ્ઞમાની
નાનાં શાસ્ત્રો સર્વજ્ઞપ્રણીત માને છે તો તેમાંથી વર્તમાન
સર્વજ્ઞપ્રણીતશાસ્ત્રોનો નિર્ણય કેમ થઈ શકે?

ઉત્તરઃ—જે શાસ્ત્રપ્રણેતાઓ દુનિયાદારી છોડી ઇન્દ્રિ
સર્વ વિષયોનો અને સર્વ સંસારીચેષ્ટાઓનો ત્યાગ કરી, મે
બિમુખી, સત્, તપશ્ચર્યા, યમ અને નિયમને સખ્ત રીતે અં
કાર કરી, જીતેન્દ્રિય બન્યા છે અને કામ, ક્રોધ, માન, મા
અને લોભ વિગેરે અસત્ય ઉચ્ચારનાં કારણોથી વિરક્ત
સર્વજ્ઞ થયા છે તેવા શાસ્ત્રપ્રણેતાઓનું વચન સર્વથા સત્ય હો
શકે; તેથી પ્રથમ શાસ્ત્રમાં કહેલા દેવોના ચરિત્ર ઉપર ધ્યા
કરવો જોઈએ કે અમુક દેવ સંસારી વિલાસ ચેષ્ટાઓથી રહિ
છે કે નહિ? તેની યોગ્ય તપાસ કર્યાબાદ એમના વચનોમા
પૂર્વાપર વિરોધ આવે છે કે કેમ? એમ યોગ્ય તપાસ કરતાં જે
તે દેવો તેવા સદાચરણી અને સર્વજ્ઞ માલુમ પડે તો તેઓનાં
પ્રરૂપેલાં શાસ્ત્રો પર દૃઢ પ્રતીતિ રાખવાની ફરજ છે. જૈનદર્શ
માં કહેલાં દેવનાં ચરિત્રોથી માલુમ પડે છે કે
ના સર્વજ્ઞો કામ, ક્રોધ માન

રહિત છે; માટે તેઓનાં વચનો સત્યજ હોઈ શકે. કારણ કે અસત્ય ઉચ્ચારમાં મૂળ કારણ કષાય અને અજ્ઞાન છે; તે બન્નેથી રહિત એવા સર્વજ્ઞોને અસત્ય ઉચ્ચાર કરવાનું કારણ શું હોય?

પ્રશ્નઃ—જૈનદર્શનમાં સર્વજ્ઞનું વચન સત્ય માનવાથી સમ્યક્ત્વ મનાય છે કે કોઈ અસર્વજ્ઞનું વચન પણ સત્ય માનવાથી સમ્યક્ત્વ મનાય છે?

ઉત્તરઃ—સર્વજ્ઞ સિવાય સર્વાંશે સર્વજ્ઞ વચનને અનુસારેજ ઉચ્ચાર કરનારા એવા શ્રી ગણધરાદિકનું વચન પણ સત્ય માનવું જોઈએ. કહ્યું છે કે—

सुत्तं गणहररइयं, तहेय पत्तेयबुद्धरइयं च।
सुयकेवलिणा रइयं, अभिन्नदसपुव्विणा रइयं ॥१॥

અર્થઃ—શ્રીગણધરનું રચેલું, પ્રત્યેક બુદ્ધનું રચેલું, શ્રુતકેવલિનું રચેલું અને સંપૂર્ણ દશપૂર્વીનું રચેલું એટલે ઉચ્ચારેલું વચન તે સર્વજ્ઞવત્ સત્ય માનવું જોઈએ. કારણકે એ મહાત્માઓનું પણ જ્ઞાન યથાર્થ હોય છે.

શંકા—સર્વજ્ઞ સિવાય ગણધરાદિનું વચન માનતાં કોઈ વખતે અસત્ પદાર્થનું માનવું પણ ન બની શકે? કારણકે છદ્મસ્થ મનુષ્ય ભૂલને પાત્ર છે એવો કુદરતી નિયમ છે.

ઉત્તર—એ વાત સત્ય છે કે છદ્મસ્થ મનુષ્ય ભૂલને પાત્ર છે, માટે ધારો કે ગણધરાદિકનાં વચનોમાં કદાચ કોઈ અસત્યતા આવી જાય; જેમ શ્રીગૌતમ ગણધરે આણંદ શ્રાવકને થયેલા અવધિજ્ઞાન સંબંધમાં "શ્રાવકને એટલું બધું અવધિજ્ઞાન ન હોય" એમ કહેવામાં અસત્ય ઉચ્ચાર થયો માનીએ તોપણ એ મહાત્માઓને એવા અનુપયોગપણાનો પ્રસંગ પણ એવા પ્રસંગવાળો છે કે જેને માટે સર્વજ્ઞોએ પણ તેવી વિવક્ષા ન કરતાં દશપૂર્વી વિગેરેનાં વચનો સર્વજ્ઞ તુલ્ય સત્ય કહ્યાં છે. હવે ધારો કે કદાચ એમનું વચન પણ કોઈ પ્રસંગે સર્વજ્ઞદ્રષ્ટિએ અસત્ હોય તોપણ આપણે અલ્પજ્ઞ જીવો કયા પ્રમાણથી તે અસત્ય

છે એમ નિર્ણય કરી શકીએ ? ને જ્યાં સુધી
નિર્ણય કરી શકીએ નહિ અથવા શંકાવાળા થઇએ
સુધી તે વચન ન માનવું કેમ બની શકે ? માટે આ
હોવાથી આપણી ફરજ છે કે જ્યાં સુધી આપણે તેવ
અથવા સર્વજ્ઞ થઇએ નહિ ત્યાં સુધી તે મહાજ્ઞાનીએ
પ્રમાણભૂત માનવાંજ જોઇએ. પુનઃ સર્વજ્ઞનાં અને
માન્ય કરેલા દશપૂર્વાદિ મહા જ્ઞાનીઓના વચનોમાનું
વચન ન માને તો તે મિથ્યા દૃષ્ટિ ગણાય છે. કહ્યું છે કે
અસદ્દહંતો મુત્તત્થં મિચ્છદિટ્ઠીઓ એટલે આપ્ત પુરૂષોના
સૂત્રાર્થના એક પણ પદની અશ્રદ્ધા કરે તો મિથ્યાદૃષ્ટિ
વળી એ વાત ઇન્સાફનીજ છે, કારણકે જેનાપર આપણે
રાખી તેનાં કેટલાંક વચન સત્ય માનીએ અને કેટલાંક વચ
સત્ય માનીએ તો એ આપ્તપુરૂષ ઉપર પ્રતીતિનું લક્ષણજ
પ્રતીતિનું લક્ષણ તો એજ કે તે જે કહે અથવા જે કરે તે
માનવું જોઇએ.

શંકા—એવી પરતંત્રતા નહિ રાખતાં પોતાની બુદ્ધિ
ઉતરી શકે તેટલું સત્ય માનીએ, અને બુદ્ધિમાં ન ઉતરી
તેવા પદાર્થની ઉપેક્ષા કરીએ એટલે સત્ય ન માનીએ, તે
અસત્ય પણ ન માનીએ તો સમ્યક્ત્વ કહેવાય કે કેમ ?

ઉત્તર—ઉપરોક્ત પ્રમાણે સમ્યક્ શ્રદ્ધાન ન કહેવાય. કારણ
જે પદાર્થ બુદ્ધિમાં ન ઉતરી શકે તેવા પદાર્થો ઉપર શ્રદ્ધા રાખ
ાની આવશ્યક્તા છે, અને જે પદાર્થ બુદ્ધિગમ્ય છે તેતો સત્ય
ાનાયેલા છે, તેમાં શ્રદ્ધાની જરૂર શું છે ? શ્રદ્ધા રાખવાનું સ્થાન
ા અતીન્દ્રિય અને બુદ્ધિને અગમ્ય પદાર્થો છે અને તેવા પદાર્થ
ઉપર શ્રદ્ધા ન રાખે તો શ્રદ્ધાના અભાવે સમ્યક્ત્વ કેવી રીતે
કહેવાય ?

શંકા—જૈનદર્શનમાં દ્રવ્યાનુયોગનો એવો સૂક્ષ્મ અને
એટ વિષય છે કે તેનો વિચાર કરતાં તે ...

અનુમાન થઈ શકે છે, તેમજ આચાર વિચારોની સૂક્ષ્મ સંકલના વાળો ચરણાનુયોગ પણ અતિ શ્રેષ્ઠ જણાય છે, એ એના ઉપરતો શ્રદ્ધા બેસે છે, પણ ગણિતાનુયોગમાં ક્ષેત્રાદિકની[1] મોટી મોટી વાતો એવી છે કે જે વિચારમાં ઉતરી શકતી નથી, અને કથાનુયોગમાં કેટલીક કથાઓ[2] પણ અમને બનાવટી લાગે છે તેથી એ બે અનુયોગ જે કે સર્વજ્ઞપ્રણીત હશે ! પણ પાછળથી થયેલા આચાર્યોએ તેની મોટી મોટી અને કલ્પિત વાતો દાખલ કરી હશે, એવી માન્યતાપૂર્વક તે બે અનુયોગપર શ્રદ્ધા ન બેસે તો યોગ્ય છે કે કેમ ?

---

૧ જેમકે—અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રપ્રમાણવાળી આ પૃથ્વી છે, ગંગા અને સિંધુ નદી ૨૫૦ ગાઉ પ્હોળી, દેવલોકનાં વિમાન બત્રીસ હજાર જોજન ઉંચાં અને અસંખ્યાત યોજન લાંબાં પ્હોળાં, અયોધ્યા અને દ્વારકાનગરી પ્રમાણાંગુલે બાર જોજન લાંબી, એકેક દ્વીપનું અને એકેક સમુદ્રનું અસંખ્યાત જોજન પ્રમાણ, મોટા મોટા હજારો યોજનના પ્રમાણ વાળા પર્વતો અને તે વળી સોના, ચાંદી અને રત્નના, હજારો યોજનના પ્રમાણવાળા મોટા મચ્છ, ત્રણ ગાઉની ઉંચાઈવાળા માણસ, લાખ જોજનનો મેરૂ પર્વત, અસંખ્યાતા સૂર્ય તથા ચન્દ્ર, દેવવિમાન અને દેવભૂમિ વિગેરેનું ઘણું લાંબું વર્ણન, નારકી જીવોને અતિ ઘણું દુઃખ, સાગરોપમ પ્રમાણવાળાં આયુષ્ય. આ પ્રમાણે સેંકડો વાતો એવી અતિશયોક્તિના રૂપમાં છે કે, અન્ય દર્શનીઓના પુરાણોની માફક જૈનદર્શનનાં પણ આ પુરાણ હોય તેમ લાગે છે, તેમજ કેટલીએક કથાઓ પણ અતિશયોક્તિવાળી છે. એમ કેટલાએક ગુરૂકુલવાસથી વિમુખ બનેલા સ્વછંદચારીઓ સ્વમતિ કલ્પનાએ પ્રાપ્ત કરેલા શાસ્ત્રાક્ષેપવડે કહે છે, અને દયાનંદ સરસ્વતી સરખા તો કહેછે કે જૈનો જૂ વગેરે ત્રીન્દ્રિય જીવનું શરીર ત્રણ ગાઉનું કહે છે, ત્યારે એવડી મોટી ત્રણ ગાઉની જૂ તો જૈનોના માથામાં પડતી હશે ! વિગેરે વચનો કહી પોતે હાસ્યપાત્ર બને છે, કારણકે કૂવાનો દેડકો સમુદ્રના તરંગોની વાત શું જાણે ? જેઓ વર્તમાન શોધખોળ ઉપરથી થયેલ નિર્ણય પ્રમાણેજ પદાર્થનું સ્વરૂપ માનનાર હોય તેઓને આવી સૂક્ષ્મ વાતો સંભવિત હશે કે અસંભવિત હશે ! એમ વિચારવાનો અવકાશ પણ ક્યાંથી હોય ? માત્ર સાંભળીને કે વાંચીને તુર્તજ નિર્ણય ઉપર આવી જાય .

ઉત્તર—અમુક વાત અમુક અપ્રમાણિક આચાર્યે
કરી છે, એમ ચોક્કસ નિર્ણય ન થાય ત્યાંસુધી તે
વાતો અને કથાઓ કલ્પિત કેમ કહી શકાય? અને જો
ન કહી શકાય તો તેવી વાતો અયથાર્થ પણ કેમ કહી
માટે પરોક્ષ પદાર્થોમાં તો આપણે નિર્ણય કરેલા આ
વચન એજ પ્રમાણ છે.

પ્રશ્ન—જૈન સિદ્ધાન્તોને તમો સર્વજ્ઞપ્રણીત મા
અને ચોક્કસ પ્રમાણવિના નવી વાતો દાખલ થઈ છે એમ
શકતા નથી તો સિદ્ધાન્તમાં અને ગ્રંથોમાં અમુક આચા
પ્રમાણે કહે છે, અને અમુક આચાર્ય આ પ્રમાણે કહે છે
મતભેદ છે તે કેવી રીતે હોઈ શકે?

ઉત્તર—ઉતરતા કાળના પ્રભાવે સ્મરણશક્તિમાં ફેરફાર થ
કોઈક આચાર્યની સ્મૃતિમાં અમુક વાત આવી અને કોઈક આ
ર્યની સ્મૃતિમાં અમુક બીજી વાત આવી; હવે જો કે સર્વજ્ઞની
બે વાત નહોય પણ તે આચાર્યમાંથી કયા આચાર્યની વાત સ
શકાય છે? તેનો નિર્ણય પૂર્વોક્ત મહાજ્ઞાનીઓ અને સર્વજ્ઞ વિ
કોઈ કહી શકે નહિ, માટે ભવભીરૂ પ્રમાણિક નેતાઓએ બન્નેને

૦ કે ધર્મનું મહાત્મ્ય વધારવા માટે તથા ધોરીને રંજન કરવા માટેન
આનો મોટી મોટી કૃતિની કલ્પનાઓ છે, આવી સંશાઓ કેવળ પ્રત્યક્ષ
વાદિઓનાજ કરે છે. પ્રાચીન આપનો પ્રત્યક્ષ નિર્ણય દર્શાવનાર નવીન શોધ-
ધર્મના સિદ્ધાન્તો ઉપર દૃષ્ટિ રાખી પરોક્ષ સિદ્ધાન્ત સંબંધિત છે કે
અસંબંધિત એવો વિચાર કોઈક વિરોધાનેજ પ્રગટ થાય છે.

પુનઃ ઉપર દર્શાવેલી વાતો જેવી બીજી અનેક વાતો પરોક્ષ પદાર્થ
સંબંધે શાસ્ત્રોમાં વર્ણવેલી છે, પણ તે વિના વિચારે ખોટી કહેવાનું સાહસ
તે અત્યાનિશ્ચિતેજ કરી શકે, કારણ કે કઈ વાત કેવી રીતે સત્ય છે તે
નય, નિક્ષેપ, ઉત્સર્ગ અને અપવાદ વિગેરે જાણ્યા વિના વિચારવાનું બનતું
હોય નહિ, માટે વિચારશીલ પુરુષોને એ વાતો અસત્ય માનતા પહેલાં
નથી પણ એ મત સંબંધિત છે, એમ આ લેખકનું માનવું છે.

અભિપ્રાય કરી બન્ને વાતો દાખલ કરવી જોઈએ, એવી શ્રેષ્ઠ પ્રમાણિક પુરૂષોની નીતિ છે, અને જૈન સિદ્ધાન્તના સંબંધમાં પણ તેમજ બનેલું હોવાથી સિદ્ધાન્તમાં આવતી બન્ને વાતો પ્રમાણ કરવી જોઈએ, એ બે વાતોમાંથી અમુક વાત સત્ય છે અને અમુક વાત અસત્ય છે, એવો નિર્ણય આપનારા તેઓ અલ્પજ્ઞ અને માના બણાવેલા કહેવાય પણ આપના બણાવેલા કહેવાય નહિ. [illegible] પ્રમાણે શ્રી લોકપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે ते ह्या मानुशासिताः

શંકા. આપણને સમ્યક્ત્વ છે કે નહિ તે આપણે પોતાની મેળે જાણી શકીએ કે નહિ? કેમકે સમ્યક્ત્વ શ્રદ્ધાજન્ય છે, અને શ્રદ્ધા એ મનનો વિષય છે, તેમજ દરેક પ્રાણી પોતાનું મન પોતેજ પારખી શકે છે તો સમ્યક્ત્વની પરીક્ષા સ્વતઃ થઇ શકે?

ઉત્તર. પ્રાણી પોતાનું મન પોતે પારખી શકે છે, એ કથન અનુસાર મને ધર્મ ઉપર રાગ છે એટલું જાણી શકે પણ સામાન્ય રાગ માત્રથી સમ્યક્ત્વ કહી શકાય નહિ, અમુક [illegible] અને પૌદ્ગલિક સુખની આકાંક્ષા વિગેરે કારણો વિના [illegible] મોક્ષાર્થિના પ્રયોજનવાળો રાગ હોય તો તે રાગ સમ્યક્ત્વ [illegible] થઇ શકે, અથવા સર્વજ્ઞના વચનો ઉપર સામાન્ય વિશ્વાસથી સમ્યક્ત્વ ન હોય, પણ અમુક હદનો દૃઢ વિશ્વાસ એને જ સમ્યક્ત્વ કહેવાય, હવે વિચાર કરો કે ધર્મ ઉપર રહેલા રાગની અથવા સર્વજ્ઞના વચન ઉપર પ્રાપ્ત થયેલા વિશ્વાસની હદ ક્યાં સુધી? અર્થાત્ નક્કી બાંધી શકાય, તો પછી [illegible] સમ્યક્ત્વનો નિર્ણય કરવો તે અશક્ય છે. જેમ દરેક માણસ મને તાવ આવ્યો છે એમ જાણી શકે પણ અમુક પ્રકારનો કે અસાધ્ય તાવ છે એમ ન જાણી શકે, એ નિર્ણય કરવાનો હક તો ડૉક્ટરનો છે. તેમ સમ્યક્ત્વનો નિર્ણય કરવાનો હક તો સર્વજ્ઞને છે.

એ પ્રમાણે પ્રથમ ગુરુ દેવની પરીક્ષા કરવી અને તેજ ગુરુ તરણ તારણહાર છે એમ માનવું જોઈએ, તેમજ એ દેવ

ઉપદેશદ્વારા મુનિના જે શુદ્ધ આચારો દર્શાવ્યા છે તે
વર્તનાર મુનિઓની પરીક્ષા કરવી અને તેજ મુનિ મ
તરણ તારણહાર છે એમ માનવું, તથા સુદેવ પ્રણીત
ધર્મ, તેજ શુદ્ધ ધર્મ માનવો, તે સમ્યક્ત્વ કહેવાય

આ સમ્યક્ત્વનાં સડસઠ વ્યાવહારિક લક્ષણો
જાણવાં.

પ્રશ્ન:—સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાનીને હોય કે અજ્ઞાનીને ?

ઉત્તર—સમ્યક્ત્વ જ્ઞાનીને અને અજ્ઞાનીને બન્ને
નવતત્વ પ્રકરણમાં કહ્યું છે કે—

इय नवतत्तसरूवं, जो जाणइ तस्स होइ सम्मत्तं
भावेण सद्दहंतो, अयाणमाणे वि सम्मत्तं ॥ १ ॥

અર્થ:—એ પ્રમાણે જીવાજીવાદિ નવતત્વનું સ્વરૂપ
તેને સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય, અને એ નવતત્વનું સ્વરૂપ ન
હોય પણ ભાવથી શ્રદ્ધા માત્ર રાખતો હોય તો તેવા અજ્ઞ
પણ સમ્યક્ત્વ હોય. તે શ્રદ્ધા કેવા પ્રકારની હોય તે જણાવે છે

सव्वाइं जिणेसरभासिआइं, वयणाइं नन्नहा हुंति
इइ बुध्धी जस्स मणे, सम्मत्तं निच्चलं तस्स ॥ २ ॥

અર્થ:—જીનેશ્વરનાં કહેલાં સર્વે વચનો સત્ય છે, પણ એ
વચન અસત્ય ન હોય એવી બુદ્ધિ જેના મનમાં છે, તેને નિશ્ચ
દૃઢ સમ્યક્ત્વ હોય છે. એ પરથી જાણવું જોઈએ કે અમુક શાસ્
અભ્યાસીનેજ સમ્યક્ત્વ હોય એમ નહિ. વળી એવો તો નિયમ
છે કે સંપૂર્ણ દશ પૂર્વના જ્ઞાનથી પ્રારંભીને આગળના જ્ઞાનધારી
ઓને સમ્યક્ત્વ અવશ્ય હોય.

આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વનું શ્રદ્ધાસ્વરૂપ જણાવીને હવે સમ્ય-
ક્ત્વના ઔપશમિકાદિ છ ભેદનું સ્વરૂપ કહેવાય છે, તે નીચે
પ્રમાણે છે.

[illegible] **ઉપશમ સમ્યક્ત્વ**—આત્માના શ્રદ્ધાન ગુણને આવર- [illegible] મોહનીય અને ચાર અનંતાનુબંધિ કષાય એ [illegible] પ્રકૃતિઓ [illegible] ઢંકેલા અગ્નિની માફક ઉપશાન્ત [illegible] આત્માને જે શ્રદ્ધાગુણ [illegible] તે શ્રદ્ધાગુણનું નામ ઔપશ- [illegible] આ સમ્યક્ત્વ અનાદિ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવને [illegible] ઉપશમ શ્રેણિ ચઢતી વખતે પ્રાપ્ત થાય, [illegible] પ્રાપ્ત થાય.

[illegible] **ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ** આત્માના શ્રદ્ધાન ગુણને આવર- [illegible] મિશ્ર મોહનીય અને ચાર અનંતાનુ- [illegible] અને સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો વિપા- [illegible] અથવા એ સાતે કર્મપ્રકૃતિઓનો [illegible] આત્માને જે શ્રદ્ધા ગુણ પ્રગટ થાય તે [illegible] આ સમ્યક્ત્વ અવિરત, દેશવિરત, [illegible] ચાર ગુણસ્થાનવર્તી જીવોને હોય [illegible] અનાદિ સાદિ મિથ્યાદૃષ્ટિને અને [illegible] મિથ્યાદૃષ્ટિને હોય છે; અને [illegible]

[illegible] અથવા અનુક્રમે એમ

[illegible] પ્રકાર છે. તેમાં [illegible] સર્વઘાતિ પ્રકૃતિ- [illegible] ક્ષયોપશમ એ બન્ને [illegible] સર્વઘાતિ અને [illegible] સર્વઘાતિ [illegible] દેશઘાતિ રૂપ થઈ [illegible] ઉદયાવલિકામાં **ઉપશમ** [illegible] પ્રમાણે બન્ને ભાવ **ક્ષયોપશમ** [illegible] મતિ શ્રુત જ્ઞાના- [illegible] સંમુખેવા સર્વઘાતિ

૩ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ—ઉપરોક્ત સાતે મોહની[illegible]
ઓનો ક્ષય કરવાથી જીવને જે શ્રદ્ધાગુણ પ્રગટ થાય [illegible]
સમ્યક્ત્વ. આ સમ્યક્ત્વના પ્રારંભક મનુષ્યો અને નિષ્[illegible]
સમાપ્ત કરી પ્રાપ્ત કરનાર) ચારે ગતિના સંજ્ઞિપર્યાપ્[illegible]
આ સમ્યક્ત્વ આખા ભવચક્રમાં એકજવાર પ્રાપ્ત [illegible]
ચાલ્યું જતું નથી પણ અનંતકાળ સુધી કાયમ રહે છે [illegible]
અપ્રતિપાતિ સમ્યક્ત્વ છે.

૪ મિશ્રસમ્યક્ત્વ—મિથ્યાત્વ મોહનીયનો પ્રદેશોદ[illegible]
મોહનીયના વિપાકોદય રૂપે પ્રવર્તતા જીવને સર્વધર્મ ઉ[illegible]

અનન્તાનુબંધીના વિપાકોદયના ક્ષયે, [illegible]
અનન્તાનુબંધીના અનુદયરૂપ ઉપશમે, દેશઘાતિપણે નહિ પરિણમેલા [illegible]
વિપાકોદયે ઉદયાનુવિદ્ધ ક્ષયોપશમ હોય. તથા [illegible] અને [illegible]
[illegible] સંબંધિ [illegible] ત્યાંસુધી [illegible]
[illegible]
[illegible] ત્યારે [illegible] ઉદયાનુવિદ્ધ ક્ષયોપશમ [illegible]
[illegible] અને મિથ્યાત્વ એ ત્રેર મોહનીય સંબંધિ છે, પણ એ [illegible]
ક્ષયોપશમ ઉદયાનુવિદ્ધ ન હોય પણ શુદ્ધ ક્ષયોપશમ હોય [illegible]
[illegible] વિપાકોદય [illegible] હોય ત્યારે ક્ષયોપશમ ન હોય પણ [illegible]
ત્યારે ક્ષયોપશમ હોય અને વિપાકોદય તથા પ્રદેશોદય [illegible]
[illegible] ઉદયાનુવિદ્ધ હોય. તથા એ ત્રેર [illegible]
દેશઘાતિ હોવાથી [illegible] અને પ્રદેશોદયે પણ ક્ષયોપશમ [illegible]
એ અહિ ભિન્ન એ છે કે [illegible] સમ્યક્ત્વમોહનીયનો જે [illegible]
[illegible] મોહનીયનો પ્રદેશોદય છે. માટે સમ્યક્ત્વ મોહનીયના [illegible]
[illegible] ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ હોય અથવા સમ્યક્ત્વ [illegible]
[illegible] ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ એ [illegible]
[illegible] પ્રદેશોદય [illegible]
[illegible] વિચારીએ અને [illegible] સમ્યક્ત્વ મોહનીયના [illegible]
[illegible] છે. માટે મિથ્યાત્વ મોહનો પ્રદેશોદય [illegible] મોહનીયના વિપાકોદયે [illegible]
[illegible] ત્યારે [illegible] સમ્યક્ત્વ [illegible]
[illegible] ત્યારે ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ [illegible]

નહિ તેમજ દ્વેષ પણ નહિ એવા પ્રકારનો જે પરિણામ અન્ત-મુહૂર્ત માત્ર ઉત્પન્ન થાય તે મિશ્ર સમ્યક્ત્વ. કહ્યું છે કે—

> जीसा न रागदोसो, जिणधम्मे अंतमुहु जहा अंने
> नालियरदीवमणुणो, मिस्सं जिणधम्मविवरीयं ॥१॥

અર્થઃ જેમ નાલિકેર દ્વીપના મનુષ્યોને (નાળીયેર માત્રનોજ આહાર હોવાથી) અનાજ ઉપર રાગ કે દ્વેષ હોતો નથી તેમ મિશ્ર મોહનીય કર્મના ઉદયથી જીનેશ્વરના ધર્મ ઉપર રાગ દ્વેષ ન હોય. તથા જીનધર્મથી વિપરીત શ્રદ્ધા તે મિથ્યાત્વ કહેવાય.

અથવા મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના પરમાણુઓમાંના કેટલાક પરમાણુઓમાંથી ગુણપરિણામવડે સર્વાંશે મિથ્યાત્વ ભાવ ટળી જાય તે સર્વાંશે શુદ્ધ પરમાણુઓનું નામ સમ્યક્ત્વ મોહનીય, અને જે મિથ્યાત્વ પરમાણુઓમાંથી સર્વાંશે મિથ્યાત્વભાવ વિનાશ પામ્યો નથી પણ કેટલેક અંશે વિનાશ પામ્યો હોય તેવા પરમાણુઓ કેટલેક અંશે મિથ્યાત્વભાવવાળા અને કેટલેક અંશે સમ્યક્ત્વ ભાવવાળા હોવાથી બન્નેના યોગે તે પરમાણુઓ મિશ્રમોહનીય કહેવાય છે, એવા પરમાણુઓ જ્યારે ઉદયભાવમાં વર્તે, ત્યારે જીવને મિશ્ર સમ્યક્ત્વ હોય છે, અને પ્રથમ કહેલા સર્વાંશે શુદ્ધ પરમાણુઓ ઉદય આવે ત્યારે ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ હોય, એ રીતે પ્રથમ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ સંબંધિ ફુટનોટમાં જણાવી છે, અને મિથ્યાત્વભાવ જેમાંથી વિનાશ નથી પામ્યો તેવા મિથ્યાત્વ પરમાણુઓના ઉદયથી જીવને મિથ્યાત્વ એટલે વિપરીત શ્રદ્ધાન હોય છે.

૨. **સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ**—ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી પડતો પ્રાણી જ્યાં સુધી મિથ્યાત્વભાવ નથી પામ્યો ત્યાં સુધીના અન્તરકાળમાં જીવને જે ગુણ પ્રગટે તે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ કહેવાય. જેમકે ખીરનું ભોજન કરનાર મનુષ્યને જેમ ઓડકાર આવતાં અથવા ઉલટી થતાં કાંઈક મધુરતાનો સ્વાદ આવે છે, તેમ આ ઉપશમ સમ્યક્ત્વનું વમન કર્યા છતાં કંઈ આસ્વાદન રૂપ સમ્યક્ત્વ ગુણ

રહે છે તે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ છે. મિશ્ર અને સા
બન્ને સમ્યક્ત્વ ચારે ગતિના જીવને પ્રાપ્ત થાય છે,
ક્ત્વ અનેકવાર પ્રાપ્ત થાય છે, અને સાસ્વાદન સમ્ય
વાર પ્રાપ્ત થાય છે. પુનઃ ઉપશમ સમ્યક્ત્વમાં વર્તતા જીવ
ઓછી એક સમય અને વધુમાં વધુ છ આવલિકા જેટ
બાકી રહે ત્યારે તથાવિધ પરિણામવડે જો અનંતાનુબંધિ
ઉદય થઈ જાય તો જીવ ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી પડ્યો
થાય છે, અને એ પ્રમાણે ઉપશમ સમ્યક્ત્વમાં વર્તતા જીવ
દર્શનમોહનીયકર્મ ઉપશાન્ત હોય છે, પણ ચાર અ
બંધિનો ઉદય હોય છે. એ સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ તે (અ
અનંતાનુબંધિ કષાયના ઉદયથી ઉપશમ સમ્યક્ત્વ જ છે,
પડતી અવસ્થામાં સાસ્વાદનને સમ્યક્ત્વ કહેવામાં હરકત
અથવા તો એ પડતી અવસ્થામાં બાકી રહેલા ઉપશમ સમ્ય
આસ્વાદ-અનુભવ છે, તેથી પણ તેને સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ કહે

૬ મિથ્યાત્વ સમ્યક્ત્વ—સમ્યક્ત્વ એટલે સામાન્યપણે
શ્રદ્ધા, અને તે શ્રદ્ધા વિપરીતપણે હોય તો મિથ્યાત્વ કહેવ
અહિં મિથ્યાત્વને સમ્યક્ત્વમાં ગણતરી કરવાનો હેતુ અવિ
ચારિત્રવત્ સમ્યક્ત્વ માર્ગણામાં સર્વ સંસારી જીવોને અવતાર
ગણે છે.

અહિં વેદક સમ્યક્ત્વ પણ છે, પરન્તુ ક્ષયોપશમ સમ્ય
ગણતરી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વે અન્ય અન્ય સમજવું જે ક્ષયોપશમ
સમ્યક્ત્વ તેજ વેદક સમ્યક્ત્વ હોવાથી તેનો ક્ષયોપશમ સમ્
ત્વમાં અન્તર્ભાવ કરવાં જુદું ગણ્યું નથી. તથા સમ્યક્ત્વનો
ભેદ છે, બે ભેદ, ત્રણ ભેદ વિગેરે અનેક ભેદ છે, પણ ચાર
એમજ દારકવિકપ્રવડે છ ભેદનો સંબંધ દર્શાવેલ હોવાથી
અહિં પણ છ ભેદનું સ્વરૂપ કહ્યું છે, બાકીના અનેક ભેદનું
સ્વરૂપ અત્ર ઉપયોગી નહિં હોવાથી દર્શાવ્યું નથી.

(૧૪) સંજ્ઞિ દ્વાર—

ત્રણ સંજ્ઞાઓમાંથી જે જીવોને દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા હોય તે જીવો **સંજ્ઞિ** અને શેષ સર્વ સંસારી જીવો **અસંજ્ઞિ** કહેવાય, અને સિદ્ધના જીવો સંજ્ઞિ કે અસંજ્ઞિ કહેવાના નથી. એ ત્રણ સંજ્ઞાઓનું સ્વરૂપ આગળ સંજ્ઞા નામના દ્વારસ્વરૂપને પ્રસંગે આવશે.

અથવા જે જીવોને મન હોય તે સંજ્ઞિ અને શેષ સર્વ અસંજ્ઞિ.

(૧૫) આહારી ૨—ઔદારિક અથવા વૈક્રિય અથવા આહારક શરીર યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરતા જીવો **આહારી**, અને શેષ સર્વ જીવો **અનાહારી** કહેવાય. વળી જીવ જે આહાર ગ્રહણ કરે છે તે આહારના પુદ્ગલ સ્કંધો અભવ્યથી અનંતગુણ પરમાણુના બનેલા, પાંચ વર્ણમય, બે ગંધમય, પાંચ રસમય, અને અષ્ટ સ્પર્શમય છે, એમાં વર્ણાદિ ચારે એક ગુણથી યાવત્ અનંત ગુણ એટલે એક અંશથી અનંત અંશ પર્યંત યુક્ત હોય છે. એ આહારના સ્કંધો પ્રથમ જેટલા ગ્રહણ કરે છે તેટલામાંથી અમુક ભાગ ગ્રહણ થાય છે, અને કેટલોક ભાગ તે જ સમયે વિનાશ પામે છે. ગ્રહણ થયેલા આહારમાંથી કેટલોક આહાર જીવના આસ્વાદનમાં (અનુભવમાં) આવે છે, અને કેટલોક આસ્વાદનમાં નથી આવતો. આહારપણે પરિણમેલા આહારમાંથી કેટલોક ભાગ શરીર અને ઇન્દ્રિયપણે પરિણમે છે, અને કેટલોક વિનાશ પામી જાય છે એ પ્રમાણે આહારગ્રહણનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે. દેવ અને નારકના આહારનો દરેક સ્કંધ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલો મોટો હોય છે. મનુષ્ય અને તિર્યંચના આહારનો સ્કંધ પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે.

દિશાનિયમ—ત્રસનાડીમાં રહેલા સર્વ જીવો, તથા જે સ્થાને કોઈપણ દિશાએ અલોક નિકટવર્તિ નથી તેવા ત્રસનાડીથી બહારના સ્થાનમાં રહેલા એકેન્દ્રિય[1] જીવો ચાર તીર્છી દિશાથી અને ઉર્ધ્વ તથા અધોદિશાથી એ પ્રમાણે છ દિશાથી આવીને

---

1. ત્રસનાડી બહાર સ્થાવર એકેન્દ્રિય બાદર વાયુ અને બાદર પૃથ્વી.

સ્વદેહાવગાહનામાં પ્રાપ્ત થયેલા આહારને ગ્રહણ [illegible]
પોતાના આત્મપ્રદેશોથી એક પણ પ્રદેશને અંતરે રહે[illegible]
ગ્રહણ કરે નહિ. અને લોકને કિનારે કિનારે રહેલા [illegible]
જીવો તેઓમાંથી કેટલાએક ત્રણ દિશાનો, કેટલાએક [illegible]
અને કેટલાએક પંચ દિશાનો આવેલો આહાર ગ્રહણ [illegible]
નીચે પ્રમાણે બતાવવામાં આવે છે.

આહાર બે પ્રકારનો છે, તેમાં અલોકાકાશની સ્પ[illegible]
પ્રાપ્ત થતો આહાર તે નિર્વ્યાઘાતિ આહાર છ એ દિશ[illegible]
પ્રાપ્ત થાય છે, અને અલોકાકાશના કારણથી ન્યૂન દિશ[illegible]
આવતો આહાર તે વ્યાઘાતી આહાર ત્રણ ચાર [illegible]
દિશાથી પ્રાપ્ત થાય છે આહારનાં પુદ્ગલો માત્ર લોકાકાશ[illegible]
અને અલોકાકાશમાં નથી. તેમજ લોકમાંથી અલોકમ[illegible]
ગતિવાળાં પણ નથી. તે કારણથી જે દિશાએ અલોક [illegible]
તે દિશાથી આહાર પુદ્ગલો પણ પ્રાપ્ત થાય નહિ. [illegible]
ઉદાહરણ તરીકે-સર્વથી નીચે અધોલોકના નિષ્કુટના[1] (ગવાક્ષ[illegible]
લોકાન્તના) અગ્નિ ખૂણામાં[2] રહેલા એકેન્દ્રિય[3] જીવને [illegible]
દક્ષિણ અને અધો એ ત્રણ દિશાએ અલોક હોવાથી [illegible]
ત્રણ દિશાઓનો આહાર પ્રાપ્ત થાય નહિ. અને કેવ[illegible]
દિશાઓનો આહાર પ્રાપ્ત થાય તથા સર્વથી નીચે અધોલોકમ[illegible]
એકેન્દ્રિય પશ્ચિમ દિશાને અનુસરીને રહ્યો હોય તો તેને પૂ[illegible]
દિશાના આહારનો વ્યાઘાત કરતો નથી, માત્ર અધોદિશા અ[illegible]
દક્ષિણ દિશાએ અલોકનો વ્યાઘાત છે માટે ચાર દિશાઓ[illegible]
આહાર પ્રાપ્ત થાય તથા જ્યારે અધોલોકના સર્વથી નીચેન[illegible]

૧ લોકમાં અન્તર્ગત [illegible] ને ઠેકાણાને નિષ્કુટ કહેવામાં આવે છે [illegible]
૨ પૂર્વ [illegible]
૩ [illegible] એકેન્દ્રિયને. [illegible]
[illegible] રહેલ. [illegible]

પ્રતર ઉપરના બીજા, ત્રીજા આદિ ઉર્ધ્વ પ્રતરમાં પશ્ચિમ દિશાને અનુસરીને જે એકેન્દ્રિયો રહ્યા છે તેઓને અધોદિશાના આહારનો વ્યાઘાત નહિ થવાથી ચાર દિશાઓનો આહાર પ્રાપ્ત થાય છે.

सचित्तादि—આહારના સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર એ ત્રણ ભેદ છે, તેમાં જીવપ્રદેશયુક્ત પુદ્‌ગલોનો આહાર તે **सचित्त** આહાર, જેમકે ફળ ફળાદિ ખાવાં, માંસભક્ષણ અને કાચું પાણી પીવું વિગેરે. તેમજ નિર્જીવ પદાર્થોનું ભક્ષણ કરવું તે **अचित्त आहार**, જેમકે શુષ્ક ઘાસ, ચોખા, ત્રણ ઉકાળાનું પાણી વિગેરે. અને સર્વથા નિર્જીવ નહિ થયેલા એવા પદાર્થોનું ભક્ષણ કરવું તે **मिश्र आहार**, જેમકે ત્રસાદિ જીવયુક્ત અથાણાં, એક બે ઉકાળાનું પાણી વિગેરે. તેમાં નારક અને દેવને અચિત્ત આહાર, અને મનુષ્ય અને તિર્યંચને ત્રણે આહાર હોય છે.

ओजसादि—પુનઃ આહાર ઓજસ્ લોમ અને કવલ એમ ત્રણ પ્રકારનો છે; તેમાં પૂર્વભવમાંથી આવી ઉત્પન્ન થયા બાદ શરીર અપર્યાપ્તાવસ્થા સુધી જે તૈજસાદિ શરીર વડે આહાર ગ્રહણ કરાય છે તે **ओजस्**[1] **आहार** કહેવાય. ઉત્પન્ન થતાં પ્રથમ સમયે માત્ર તૈજસ અને કાર્મણ દેહવડે આહારગ્રહણ થાય, અને બીજા સમયથી શરીર અપર્યાપ્તાવસ્થા સુધી ઔદારિકાદિ ભવધારણીય દેહ સહિત તૈજસકાર્મણ દેહવડે આહાર ગ્રહણ થાય છે, માટે મિશ્રયોગે ગ્રહણ તેપણ ઓજસ્ આહાર કહેવાય. તથા શરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા બાદ જે ઔદારિકાદિ ભવદેહના પ્રયત્ન વડે ગ્રહણ કરાતો આહાર **लोम**[2] **आहार** કહેવાય, તેમજ દેહે તૈલાદિકનું મર્દન કરવાથી અથવા બીજી રીતે શરીર દ્વારે જે આહારનું ગ્રહણ થાય તે પણ લોમ આહાર કહેવાય. તેમજ કોળીયા પૂર્વક ગળા દ્વારે અથવા નાક દ્વારા યા ગુદાદિ દ્વારા આહારનું ગ્રહણ તે **कवलाहार**. દેવ, નારક અને એકેન્દ્રિયોને કવલા-

---

૧ ઓજસ્ એટલે દેહયોગ્ય પુદ્‌ગલો અથવા તૈજસ શરીર.
૨ લોમ=ત્વચા.

હાર સિવાયના બે આહાર અને મનુષ્ય અને તિ
આહાર હોય.

आभोगादि—પુનઃ આહાર, આભોગ અને
એમ બે પ્રકારનો છે, તેમાં "આહાર ગ્રહણ કરું"
પૂર્વક-ઉપયોગથી આહાર ગ્રહણ કરવો તે आभो
મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નારકને અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ
કારણકે મનુષ્યાદિકને આહારગ્રહણનો કાળ ઘણો
આહારગ્રહણ સંબંધિ ઉપયોગ અન્તર્મુહૂર્ત કાળ સુધી
ત્યારબાદ ભિન્ન ઉપયોગ થાય છે. તથા દેવને શ્રી પ્રજ્ઞા
અનેક દિવસને અન્તરે આભોગિક. આહાર કહ્યો છે.
ઉપયોગ રહિતપણે આહારગ્રહણ થાય તે अनाभोगिक
કહેવાય. તેમાં એકેન્દ્રિયોનો ઓજસ્ અને લોમાહાર બન્
ભોગિક છે, બીજા જીવોને ઓજસ્ આહાર અનાભોગિક
તેમજ લોમાહાર અને કવલાહાર આભોગિક હોય અને અના
પણ હોય.

પુનઃ દેવો જે સમયે આહારની ઇચ્છા કરે તેજ
શુભ પુદ્ગલો દેવોના શરીરમા સંચરી આહારપણે પરિણમી
પુષ્ટિ-પ્રમોદકારી થાય છે, તેથી દેવોનો આહાર मनोभक्षी ક
છે; અને નારક જીવોને સદાકાળ આહારઇચ્છા કાયમ રહે છે
પ્રતિસમયે અશુભ પુદ્ગલો નારકદેહમા સંચરી આહારપણે
ણમી અતિ સંતાપદાયક થાય છે, એ કારણથી નારકનો આ
મનોભક્ષી તરીકે કહ્યો નથી.

अनाहारकता—પૂર્વભવમાંથી જીવો જ્યારે વક્રગતિએ
ર્ગમાં આવતા હોય તે વખતે જીવને અનાહારિપણું હોય
કારણકે માર્ગમાં ઔદારિકાદિ ભવધારણીય પુદ્ગલોનું ગ્રહણપણ
નથી, અને કાર્મણ પુદ્ગલોનું ગ્રહણ થાય છે પણ તે કાર્મણ પુ
દ્ગલોના ગ્રહણને આહાર તરીકે અહિં કહેવાનો નથી, માટે માર્ગમાં

૧ ઋજુગતિએ પરભવમાં જતા જીવો આહારી હોય છે

કેવલિસમુદ્ઘાતને પ્રાપ્ત થાય. એ પણ સમયની અપેક્ષાએ નહિ, મધ્યમના ત્રણ સમયે અનાહારીપણું હોય. એ પ્રમાણે ત્રણ જીવોને એક સમય અનાહારીપણું અને વાટે વહેતાં બે, ત્રણ સમય અનાહારીપણું વક્ર ગતિમાં[1] હોય છે.

તથા કેવળી ભગવાન મોક્ષ પામે તેમાં આઠ સમય લાગે છે, તેમાં ત્રીજે, ચોથે અને પાંચમે સમયે કેવળીને પણ અનાહારીપણું હોય છે. તથા ચૌદમા ગુણસ્થાને રહેલા કેવળી ભગવાનને યોગનો અભાવ હોવાથી આહારનો પણ અભાવ છે અને શ્રી સિદ્ધ ભગવતો સર્વદા અનાહારીજ છે.

(૧૬) ગુણસ્થાન ૧૪—આત્માના સર્વજ્ઞત્વ ગુણથી સર્વોત્કૃષ્ટ ગુણ સુધીમાં જે ચૌદ વિભાગ પડે છે તે દરેક ગુણ વિભાગનું નામ ગુણસ્થાન છે. તેમાં મિથ્યાત્વાદિ ચૌદ નામ સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ સહિત કહેવાય છે—

૧ મિથ્યાત્વ—મિથ્યાત્વમોહનીય અને અનંતાનુબંધિ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ પાંચ કર્મના ઉદયથી આત્માને વસ્તુતત્ત્વનું જે વિપરીત સ્વરૂપ સમજાય છે, પણ યથાર્થ વસ્તુ સ્વરૂપ સમજી શકાતું નથી તે મિથ્યાત્વ.

૨ સાસ્વાદન-ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી પડતા જીવને જે મિથ્યાત્વાભિમુખગમનરૂપ પરિણામ થાય છે તે પરિણામ સાસ્વાદન કહેવાય. અથવા અનંતાનુબંધિ કષાયના ઉદયથી દૂષિત થયેલું જઘન્યથી એટલે એક સમયથી યાવત્ ૬ આવલિકા સુધીનું જે ઉપશમ સમ્યક્ત્વ તે સાસ્વાદન. વિશેષ વિવેચન સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વના અર્થ પ્રસંગે કહ્યું છે ત્યાં જોવું.

૩ મિશ્ર—સત્યધર્મ ઉપર રૂચિ નહિ તેમ અરૂચિ પણ નહિ એવો મધ્યમ પરિણામ તે મિશ્ર ગુણસ્થાન. આ ગુણસ્થાન

---

૧ ઉપરોક્ત વક્રગતિની રીત સિવાય બીજી અનેક રીતે વક્રગતિઓ હોય છે તે બુદ્ધિથી વિચારવા યોગ્ય છે.

મિથ્યાત્વથી ચડતા અને ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વથી પડતા જીવને મિશ્ર મોહનીય કર્મના ઉદયથી હોય છે. એ સંબંધિ કંઈક વિશેષ વિગત મિશ્ર સમ્યક્ત્વના અર્થપ્રસંગે કહી છે.

૪ અવિરત (સમ્યક્ત્વ)—મિથ્યાત્વાદિક મોહનીય અને ચાર અનંતાનુબંધિ એ સાત કર્મના ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, અને ક્ષયથી[૧] આત્માને યથાર્થ વસ્તુસ્વરૂપ સમજવારૂપ જે શ્રદ્ધા ગુણ પ્રગટ થાય છે તે સમ્યક્ત્વ ગુણસ્થાન. એ સંબંધિ કંઈક વિશેષ વિગત સમ્યક્ત્વદ્વારના અર્થપ્રસંગે કહી છે. આ શ્રદ્ધા ગુણવાળો આત્મા વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજી શકે છે ખરો, પણ ત્યાગ કરવા યોગ્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરવો અને આદરવા યોગ્ય વસ્તુનો આદર કરવો, એવી સમ્યક્પ્રવૃત્તિ કરી શકતો નથી, કારણકે પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ ઉપરથી તેવી હદમાં મુર્ચ્છાભાવ ઉતર્યો નથી. માટે સમ્યક્દૃષ્ટિ છે, પણ વ્રત નિયમ રહિત હોવાથી અવિરત કહેવાય છે, માટે એ ગુણસ્થાનનાં સમ્યક્ત્વ અને અવિરત એવાં બન્ને નામ છે.

૫ દેશવિરત—પૌદ્ગલિક વસ્તુનો સર્વાંશે ત્યાગ કરે એવો મોહ ન ઉતર્યો હોય, પણ અમુક અમુક અંશે પૌદ્ગલિક પદાર્થનો ત્યાગ કરવા જેટલો મોહ અલ્પાંશે ઉતર્યો હોય તેવા પ્રકારના મોહને પ્રત્યાખ્યાની કષાય કહેવામાં આવે છે. એ પ્રત્યાખ્યાની કષાયના ઉદયથી જીવને જે વ્રત નિયમનો પરિણામ અલ્પાંશે થાય છે તે દેશવિરતિ કહેવાય. એનું કંઈક વિશેષ સ્વરૂપ દેશવિરતિ ચારિત્રના અર્થપ્રસંગે કહ્યું છે ત્યાંથી જાણવું.

૬ સર્વવિરત-પ્રમત્ત—પૂર્વોક્ત પ્રત્યાખ્યાની કષાયનો ઉદય ટળી જાય, ત્યારે આત્માને સર્વાંશે વ્રત નિયમ અંગીકાર કરવાનો જે પરિણામ થાય તે સર્વવિરત ગુણસ્થાન. પુનઃ આ ગુણસ્થાને

---

૧ પરન્તુ ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ સમ્યક્ત્વમોહનીયના ઉદયથી થાય છે એ વિશેષ છે.

જીવ સર્વાંશે આદરવા યોગ્ય વસ્તુનો આદર અને ત્યાગ કરવા યોગ્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરે છે, પણ દર્શનાવરણી કર્મ તથા સંજ્વલન કષાયનો ઉદય હોવાથી નિદ્રા વિગેરે પ્રમાદભાવ હોય છે. પ્રમાદ પાંચ પ્રકારનો છે: મદ, વિષય, કષાય, નિદ્રા અને વિકથા તેમાં સર્વ સંસારથી વિરક્ત થયેલ મુનિમહાત્માને સંજ્વલન કષાયનો ઉદય હોવાથી કંઈક ગર્વ, પાંચ ઇન્દ્રિયોને અનુકૂળ પદાર્થ મળવાથી પ્રમોદ, તથા પ્રતિકૂળ પદાર્થ મળવાથી વિષાદભાવ, કંઈક ક્રોધ, માન, પ્રપંચ, તૃષ્ણારૂપ કષાય તેમજ રાજકથા, દેશકથા, ભક્તકથા, અને સ્ત્રીકથારૂપ નકામી વિકથાઓ કરવામાં પ્રમોદભાવ. વળી દર્શનાવરણી કર્મના ઉદયથી નિદ્રા પણ હોય છે. એ પ્રમાણે પાંચે પ્રમાદયુક્ત હોવાથી આ ગુણસ્થાન પ્રમત્ત પણ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—સંસારથી વિરક્ત થયેલા અને સર્વાંશે વ્રત નિયમને અંગીકાર કરી મોક્ષ માર્ગને સાધવામાંજ તત્પર એવા મુનિમહાત્માઓને એ વિષયકષાયાદિ હોય ? અને જો હોય તો સર્વ સંસારનો ત્યાગ શું ગણાય ?

ઉત્તર—એ વાત સત્ય છે. પણ કર્મનો ઉદય કોઈને કાબુમાં નહિ હોવાથી મુનિમહાત્માઓને પણ જ્યાંસુધી કષાયોદય છે ત્યાં સુધી તેવા અલ્પ વિષયો તથા કષાયો સંભવે છે, વળી જીવપરિણામ ચપળ હોવાથી પરિણામમાં ન્યૂનાધિકતા થવાથી કષાયની પણ ન્યૂનાધિકતા થાય છે, એ પ્રમાણે હોવાથી એકન્દર રીતે તપાસીએ તો તે દીક્ષા અંગીકાર કરેલ આત્માનું લક્ષ્યબિંદુ મોક્ષમાર્ગની અવિરાધના તરફ હોય તો વાસ્તવિક રીતે મુનિ કહી શકાય, પરન્તુ જેનું લક્ષ્ય મોક્ષમાર્ગ તરફ ગુણવૃદ્ધિવાળું ન હોય, તેવા આત્માઓને તો બાહ્યથી સર્વવિરતિપણું કહેવાય પણ વાસ્તવિક રીતે કહેવાય નહિ. વળી કષાયાદિનો જેટલે અંશે અભાવ હોય તેટલે અંશે તેવા મુનિઓને આગળનાં [illegible] મોહાદિ ગુણસ્થાનોની પ્રાપ્તિ હોય છે, અને તેથી [illegible] ગુણસ્થાનવાળા મુનિમહાત્માઓને થોડે ઘણે અંશે [illegible] ગાદિ જરૂર રહ્યા છે, અને તે કારણથી જ મુનિના [illegible]

વિગેરે ભેદ સંભવે, અને આર્તધ્યાન પણ એ છઠ્ઠા ગુણસ્થાને હોય છે, તેમજ છઠ્ઠે ગુણસ્થાને મુનિને કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત એ ત્રણ અશુભ લેશ્યાઓ પણ હોય છે, માટે વિચારવંત પુરૂષે મુનિને કંઇક રાગી, દ્વેષી દેખી ક્ષોભ[1] ન પામવો.

૭ अप्रमत्त—પૂર્વોક્ત વિષય-કષાયાદિ પાંચ પ્રકારના પ્રમાદ રહિત શુદ્ધ આત્મપરિણામ તે અપ્રમત્ત ગુણસ્થાન કહેવાય. આ ગુણસ્થાનમાં આત્મા શુભધ્યાન (ધર્મધ્યાન)વાળો હોય છે, પરંતુ તેનો કાળ અન્તર્મુહૂર્ત્ત માત્ર હોવાથી આત્મા તુર્ત પુનઃ પ્રમાદ-ભાવવાળો થઈ જાય છે, પણ છઠ્ઠા ગુણસ્થાન કરતાં આ સાતમા ગુણસ્થાનવાળો આત્મા વિશેષ વિશુદ્ધ પરિણામવાળો હોય છે.

૮ अपूर्वकरण—પૂર્વે નહિ પ્રાપ્ત થયેલ અતિ વિશુદ્ધ પરિણામ જે ગુણસ્થાને જીવને પ્રાપ્ત થાય તે ગુણસ્થાન અપૂર્વકરણ કહેવાય. આ ગુણસ્થાન એક ભવમાં બીજીવાર પણ પ્રાપ્ત થાય છે, અને આખા ભવચક્રમાં પાંચવાર[2] પ્રાપ્ત થાય છે તોપણ

---

૧ કેટલાએક ગૃહસ્થો મુનિમહારાજને વસ્ત્ર, પાત્ર, પુસ્તક અને શિષ્ય વિગેરે ઉપર મમત્વભાવવાળા દેખી પોતે તિરસ્કાર કરે છે, અને આ તે સાધુ કહેવાય! સાધુ થયા તોએ રાગ દ્વેષ તો ગયા નહિ! ત્યારે આ કરતાં ગૃહસ્થપણું શું ખોટું? વિગેરે અનેક દુર્વચનોથી પોતાના આત્માને કલુષિત કરે છે પણ તેવા કરૂણાપાત્ર જીવોએ જાણવું જોઇએ કે મુનિમહારાજ થતા વારમાં જ રાગદ્વેષ ટળી જાય તેમ બને નહિ, મુનિપણામાં તો હજી પ્રશસ્ત રાગદ્વેષ રહ્યા છે અને તે ટાળવાનો અભ્યાસ ચાલે છે, માટે એ પ્રમાણે વિચારી પોતાના આત્માને કલુષિત-મલિન કરવો નહિ. સંસારની અનેક ઉપાધિઓ ત્યાગી મુનિપણું અંગીકાર કરવું બહુ મુશ્કેલ છે, વસ્ત્ર, પાત્ર, શિષ્યાદિપર મમત્વભાવ, જો કે વાસ્તવિક રીતે મોક્ષમાર્ગમાં વિઘ્નકર્તા છે, પણ સ્ત્રી, ધન, પુત્રપરિવારના સંસારી રાગ કરતાં એમાં ઘણો જ તફાવત છે, અને તેથી મુનિપણું ચાલ્યું જાય, અને એ કરતાં ગૃહસ્થપણું સારૂં માનવું એ તદ્દન મૈઢ્યાજ્ઞતા છે.

૨ ઉપશમશ્રેણિ ચાર વાર અને ક્ષપકશ્રેણિ એક વાર પ્રાપ્ત કરતાં એ ગુણસ્થાનરૂપ અપૂર્વકરણ પાંચવાર પ્રાપ્ત થાય, અને સામાન્ય અપૂર્વકરણ અનેકવાર પ્રાપ્ત થાય.

તેની દુર્લભતાને લીધે અપૂર્વ કહેવાય છે. અથવા જે
અપૂર્વ એટલે પૂર્વે નહિ પ્રાપ્ત થયેલી અને દુર્લભ એ
ઘાત, રસઘાત, ગુણશ્રેણિ, ગુણસંક્રમ અને અપૂર્વ સ્થિ
પાંચ ક્રિયાઓ પ્રવર્તે તે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાન કહેવાય
પ્હેલા અર્થમાં કરણ એટલે " આત્માનો પરિણામ " અ
અર્થમાં કરણ એટલે " ક્રિયા " અર્થ થાય છે. ત્હેમાં
દીર્ઘ સ્થિતિને અપવર્તનાકરણરૂપ ક્રિયાવિધિવડે અ
થોડો થોડો ભાગ (ઉત્કૃષ્ટથી ઘણા સાગરોપમ પ્રમાણ
જઘન્યથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલો ભાગ)
અન્તર્મુહૂર્તકાળે વિનાશ પમાડતો પમાડતો કર્મની સ્થિતિ
નાની કરે તે સ્થિતિઘાત કહેવાય. આ સ્થિતિઘાત પૂર્વે બ
સત્તાગત કર્મની સ્થિતિનો થાય, પણ તે સમયે નવી બ
સ્થિતિનો ન થાય. આ અપૂર્વકરણ પ્હેલાં પણ આત્મા
વખતે ટુંકી તો કોઈ વખતે દીર્ઘ એમ અનિયમિત સ્થિતિ
છે પણ અહિં અપૂર્વકરણના પ્રારંભથી તો એવો નિયમ
કે દરેક નાના અન્તર્મુહૂર્ત કાળમાં એકેક સ્થિતિખંડ વિના
પમાડી અપૂર્વકરણના અન્તર્મુહૂર્તમાં અનેક હજારો સ્થિતિખ
વિનાશ પમાડે, એ આત્માના શુભ અધ્યવસાયનું કાર્ય છે. પુન
અસંખ્યભાગનો સ્થિતિખંડ જે ઉપાડે તે પણ ઉપાડેલા સ્થિતિખંડમાંના
દરેક સમયમાંથી થોડા થોડા પરમાણુઓ ઉપાડે પણ એકે સમયે
સર્વ પરમાણુ ઉપાડે નહિ. પુનઃ તે દરેક સમયમાંથી થોડા થોડા
પરમાણુઓને ઉપાડી તેની શું વ્યવસ્થા કરે ? એમ એ પ્રશ્ન
થાય તો સમાધાન એ છે કે નીચેનો જે સ્થિતિવિભાગ ખંડિત
નથી થવાનો તે સ્થિતિવિભાગમાં ઉદય સમયથી અન્તર્મુહૂર્ત
પર્યન્ત ગત દરેક સમયના પરમાણુઓ સાથે ભેગાવી દે કે જેથી
કરીને તે પણ કાલે ભોગવવા યોગ્ય પરમાણુઓ હવે અલ્પકાળમાં
ભોગવાઈ જશે. પુનઃ શંકા થાય કે સ્થિતિ એટલે કર્મનો કાળ,
અને કાળ તે અરૂપી છે, તો અરૂપી એવા કાળનો ઘાત શી
રીતે થાય ? એ સંબંધમાં સમાધાન એવું છે કે

[illegible]નો ઘાત નથી પરન્તુ અમુક કાળનિયમવાળા પરમાણુઓનો [illegible] રેજ [illegible]નો ઘાત ગણી સ્થિતિઘાત કહી શકાય છે.

[illegible] સત્તાગત કર્મના રસનો અનંતમો ભાગ [illegible] અનન્ત ભાગોને અપવર્તનાકરણરૂપ ક્રિયા [illegible], તથુ અન્તર્મુહુર્ત જેટલા કાળમાં વિનાશ પમાડી પુન [illegible] પ્રમાણે ફરી રસ [illegible] અલ્પ કરે તે રસઘાત કહે [illegible] સ્થિતિઘાતમાં એક સ્થિતિખંડનો ઘાત કરતાં જેટલો કાળ [illegible] તેટલા કાળમાં અનેક હજારવાર રસઘાત થઈ જાય છે. [illegible] અન્તર્મુહુર્ત કરતાં સ્થિતિઘાતનું અન્ત[illegible] નાનું, અને સ્થિતિઘાતના અન્તર્મુહુર્ત કરતાં રસઘાતનું અન્તર્મુહુર્ત નાનું છે, માટે એક સ્થિતિખંડનો ઘાત કરતા [illegible] પુન રસના એ હજારો સ્પર્ધકો [illegible] પણ આગળી કર્મગ્રન્થના[illegible] [illegible]-પ્રદેશાદિ વિધિ સ્થિતિઘાતને [illegible]

[illegible] કર્મપરમાણુઓનો [illegible] અનુક્રમે [illegible] ઉદયમા આવી ક્ષય કરવા તે [illegible] સમયે પૂર્વ [illegible] અનુક્રમે [illegible] પ્રતિ [illegible] સ્થિતિખંડના [illegible] કર્મપરમાણુઓને [illegible] સ્થિતિ, [illegible] ઉદયના અનુ[illegible] ઉદયમાં આવી ક્ષય કરવા તે ગુણશ્રેણિ કહેવાય.

[illegible] કર્મપરમાણુઓ કયા ?

ઉત્તર [illegible]

[illegible]

પ્રશ્ન:—ઉપાડેલા સ્થિતિખંડમાંના પરમાણુઓને કઈ વિધિથી ઉપાડે ?

ઉત્તર:—પ્રથમ સમયે દરેક સમયમાંથી થોડા થોડા પણ અનંત અનંત કર્મપરમાણુઓ ઉપાડે; બીજે સમયે પ્રથમ સમય કરતાં અસંખ્યગુણ પરમાણુઓ ઉપાડે, ત્રીજે સમયે તેથી પણ અસંખ્યગુણ પરમાણુઓ ઉપાડે; એ પ્રમાણે ચડતી સંખ્યાએ અસંખ્યગુણ અસંખ્યગુણ કર્મપરમાણુઓ ગુણશ્રેણિ ચાલુ રહે ત્યાંસુધી ઉપાડયા કરે.

પ્રશ્ન:—એ વિધિએ પરમાણુઓને ઉપાડી ક્યાં લઈ જાય ?

ઉત્તર:—જે કર્મના પરમાણુઓ ઉપાડે છે તેજ કર્મના ઉદય આવવા યોગ્ય નીચેના સ્થિતિવિભાગમાં સ્થાપે.

પ્રશ્ન:—તે સ્થિતિવિભાગનું પ્રમાણ કેટલું ?

ઉત્તર:—ઉદય સમયથી એક આવલિકા અને તેથી પણ આગળ એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત જેટલું, અર્થાત્ ઉદયાવલિકા સુદ્ધાં અન્તર્મુહૂર્ત્ત જેટલું.

પ્રશ્ન:—તે ઉપાડેલા કર્મપરમાણુઓને ઉદય આવવા યોગ્ય નીચેના સ્થિતિભાગમાં કઈ વિધિએ પ્રક્ષેપે ?

ઉત્તર:—ઉદય સમયમાં અલ્પ પણ અનંત કર્મપરમાણુઓ પ્રક્ષેપે, તેથી આગળના બીજા સમયમાં તેથી અસંખ્યગુણ, તેથી આગળના ત્રીજા સમયમાં અસંખ્યગુણ; એ પ્રમાણે યાવત્ અન્તર્મુહૂર્ત્તના અન્ત સમય સુધી ચડતી સંખ્યાએ અસંખ્ય ગુણ પરમાણુઓ પ્રક્ષેપે. એ પ્રથમ સમયે ઉપાડેલા પરમાણુઓનો પ્રક્ષેપવિધિ કહ્યો, અને એજ પ્રમાણે બીજા સમયે ઉપાડેલા પરમાણુઓનો પ્રક્ષેપવિધિ જાણવો, યાવત્ ગુણશ્રેણિ ચાલુ રહે ત્યાં સુધી દરેક સમયે ઉપાડેલા કર્મપરમાણુઓને એજ વિધિએ પ્રક્ષેપે. અહિં પાછળના સમય અનુક્રમથી જેમ જેમ ક્ષય પામતા જાય તેમ તેમ પરમાણુઓ જેમાં પ્રક્ષેપાય છે તે

ઉદયસ્થિતિવિભાગ ક્રમી ક્રમી થતો જાય પણ આગળ વધતો જાય નહિ.

પ્રશ્નઃ—એ પ્રમાણે અનુક્રમે અસંખ્યગુણ અસંખ્યગુણ પરમાણુઓ પ્રક્ષેપવાથી શું ફળ ?

ઉત્તરઃ—અપૂર્વકરણના પ્રથમ સમયે જેટલા પરમાણુઓ ઉદયમાં આવી નિર્જર્યા હતા તેથી બીજે સમયે અસંખ્યગુણ પરમાણુઓ ઉદયમાં આવી નિર્જરે, તેથી પણ અસંખ્યગુણ પરમાણુઓ ત્રીજે સમયે નિર્જરે, એ પ્રમાણે અપૂર્વકરણાદિરૂપ વિશુદ્ધ પરિણામ જ્યાં સુધી વધતો ને વધતો રહે ત્યાં સુધી કર્મપરમાણુઓ પણ વધતા ને વધતા ઉદયમાં આવી ક્ષય પામતા જાય. અહિં આત્મવિશુદ્ધિ દરેક સમયે અનંતગુણ અનંતગુણ વધતી જાય તેમ તેમ કર્મપરમાણુઓ પણ અસંખ્યગુણ અસંખ્ય ગુણ ઉદયમાં આવી ક્ષય પામતા જાય. એ ગુણશ્રેણિનું ફળ છે.

પ્રશ્નઃ—ગુણશ્રેણિ ક્યારે ક્યારે થાય ?

ઉત્તરઃ—સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ વિગેરે અગીયાર વખતે ગુણશ્રેણિ થાય છે, તે અપેક્ષાએ અગીયાર ગુણશ્રેણિ કહેવાય છે. તે અગીયાર ગુણશ્રેણિનું વિશેષ વર્ણન કર્મપ્રકૃત્યાદિ ગ્રંથથી જાણવું. પુનઃ શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં સમ્યક્ત્વની સાત ગુણશ્રેણિ અને દેશ વિરત્યાદિની ત્રણ ત્રણ વિગેરે વિગેરે રીતે છવીસ લગભગ ગુણશ્રેણિયો દર્શાવી છે. તે શ્રી આચારાંગ સૂત્રથી જાણવી.

પ્રશ્નઃ—ચાલુ અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાન સંબંધિ ગુણશ્રેણિ અગીયાર ગુણશ્રેણિમાંથી કઈ ગુણશ્રેણિ કહેવાય ?

ઉત્તરઃ—ઉપશમક વા ક્ષપક એ બેમાંની કોઈપણ એક ગુણશ્રેણિ કહેવાય. કારણ કે ઉપશમશ્રેણિગત જીવને એ ગુણસ્થાને ઉપશમક ગુણશ્રેણિ, અને ક્ષપકશ્રેણિગત જીવને એ ગુણસ્થાને ક્ષપકગુણશ્રેણિ કહેવાય.

ગુણસંક્રમ—બંધાતી શુભ પ્રકૃતિમાં નહિ બંધાતી અશુભ પ્રકૃતિનાં પરમાણુઓ પ્રતિ સમય અસંખ્યગુણ અસંખ્યગુણ

વૃદ્ધિએ સંક્રમાવી પરપ્રકૃતિરૂપ કરી દેવાં તે ગુણસંક્રમ કહેવાય. ગુણશ્રેણિ અને ગુણસંક્રમ એ બેમાં ગુણ શબ્દનો અર્થ "અસંખ્ય ગુણ" જાણવો.

પ્રશ્ન:—ગુણસંક્રમથી સંક્રમાવેલાં કર્મપરમાણુઓ અન્ય કર્મરૂપે પરિણમીને પણ કર્મરૂપે તો રહ્યાં તો ગુણસંક્રમથી આત્માને કર્મક્ષય કરવા સંબંધિ શો લાભ થયો ?

ઉત્તર:—ગુણસંક્રમ વડે સંક્રમના પરમાણુઓ શુભ પ્રકૃતિરૂપે પરિણામે છે, અને બધાતી શુભ પ્રકૃતિઓ આત્માના વિશુદ્ધ પરિણામની વૃદ્ધિમાં ઉપઘાતક નથી એ પ્રમાણે વિશુદ્ધ પરિણામમાં ઉપઘાતક અશુભ કર્મના પરમાણુઓ ઓછા થવાથી આત્માને ગુણવૃદ્ધિમાં વધારવારૂપ લાભની પ્રાપ્તિ છે.

એ ગુણસંક્રમ કઈ કઈ પ્રકૃતિઓનો કઇ પ્રકૃતિઓમાં થાય છે, તે સંબંધિ વિશેષતા કર્મપ્રકૃત્યાદિ ગ્રંથથી જાણવી.

તથા અપૂર્વકરણથી પહેલાના વખતમાં આત્મા કર્મની સ્થિતિ કદાચ અધિક તો કદાચ હીન એમ અનિયમિતપણે બાંધતો હતો પણ હવે અપૂર્વકરણના પ્રથમ સમયથી તો દર અન્તર્મુહૂર્ત્તે પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન ન્યૂન બાંધ્યા કરે, અર્થાત્ અપૂર્વકરણના કાળમાં પહેલા નાના અન્તર્મુહૂર્ત્તમાં પ્રથમ કરતાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન સ્થિતિ બાંધ્યા કરે, ત્યારબાદ બીજા અન્તર્મુહૂર્ત્તમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂનસ્થિતિ બાંધ્યા કરે; એ પ્રમાણે અપૂર્વકરણના કાળમાં હજારો નવા નવા સ્થિતિબંધ પ્રાપ્ત થાય. એ પ્રમાણે નિયમિત રીતે દર અન્તર્મુહૂર્ત્તે ન્યૂન ન્યૂન સ્થિતિબંધ પ્રાપ્ત થવાથી એનું નામ અપૂર્વ સ્થિતિબંધ અથવા પ્રતિનિયત સ્થિતિબંધ અથવા અન્ય સ્થિતિબંધ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન:—એ પ્રમાણે ન્યૂન ન્યૂન સ્થિતિ બાંધવાનું કારણ શું ?

ઉત્તર:—શુભાશુભ સિવાય સર્વ કર્મની સ્થિતિઓ બંધાવામાં કષાયની મુખ્યતા છે, એટલે કષાય અધિક હોય તો અધિક

સ્થિતિ બંધાય અને કષાય ન્યૂન હોય તો ન્યૂન સ્થિતિ બંધાય, માટે આ અપૂર્વકરણમાં આત્મપરિણામની વિશુદ્ધિ હોવાથી કષાય મંદ મંદ થતો જાય છે, તેથી સ્થિતિ પણ કમી કમી બંધાતી જાય છે. અને શુભાયુષ્યની સ્થિતિમાં કષાયની મુખ્યતા નહિ પણ વિશુદ્ધિની મુખ્યતા હોવાથી અધિક વિશુદ્ધિએ અધિક શુભાયુષ્યસ્થિતિ બંધાય છે. અને અલ્પ વિશુદ્ધિએ શુભાયુષ્યની અલ્પસ્થિતિ બંધાય છે.

એ પ્રમાણે પાંચે કરણો અહિં અપૂર્વ કરવાથી આ ગુણસ્થાનનું નામ **અપૂર્વકરણ** યથાર્થ છે. પુનઃ આ ગુણસ્થાનનું બીજું નામ **નિવૃત્તિ બાદર સંપરાય** છે; નિવૃત્તિ એટલે અધ્યવસાયોની તારતમ્યતા-ફેરફારી આ ગુણસ્થાને છે, એટલે આ ગુણસ્થાનના પ્રથમાદિ સમયમાં અનેક જીવો વર્તતા હોય તો તે દરેક જીવના અધ્યવસાય જુદા જુદા હોય પણ સરખા ન હોય[૧]. માટે **નિવૃત્તિ**, અને અહિં **સંપરાય** એટલે કષાય પણ **બાદર** એટલે સ્થૂળ છે તેથી આ ગુણસ્થાનનું "નિવૃત્તિ બાદર સંપરાય" નામ પણ યથાર્થ છે.

---

૧ ભાવાર્થ એ છે કે અપૂર્વકરણના પ્રથમ સમય કરતાં બીજા સમયની વિશુદ્ધિ અનંતગુણ, તેથી ત્રીજા સમયની વિશુદ્ધિ અનંતગુણ, તેથી ચોથા સમયની વિશુદ્ધિ અનંતગુણ, એ પ્રમાણે અપૂર્વકરણના અન્ત સમય સુધી પૂર્વ સમય કરતાં પર સમયમાં અનંતગુણ વિશુદ્ધિ જાણવી. એ ઉર્ધ્વાધઃ વિશુદ્ધિ કહી. હવે તિર્યગ્વિશુદ્ધિ આ પ્રમાણે—અપૂર્વકરણના પ્રથમ સમયે વર્તમાન અનેક જીવો એક સરખા અધ્યવસાયવાળા ન હોય પણ હીનાધિક અધ્યવસાયવાળા હોય, અર્થાત્ ધારો કે અપૂર્વકરણના પ્રથમ સમયમાં અનન્ત જીવો વર્તે કાળની અપેક્ષાએ પ્રાપ્ત થાય તો દરેકના અધ્યવસાય ભિન્ન ભિન્ન પણ હોઈ શકે, એ પ્રમાણે દ્વિતીય સમયમાં વર્તતા અનેક જીવોના અધ્યવસાયો પણ ભિન્ન ભિન્ન હોઈ શકે. યાવત્ એવી નિવૃત્તિ અપૂર્વકરણના અન્ત સમય સુધી જાણવી, એ નિવૃત્તિ ભિન્નતાને અંગીકાર કરી આ ગુણસ્થાનનું નામ **નિવૃત્તિકરણ** કહી શકાય, પણ ઉર્ધ્વાધઃ વિશુદ્ધિને અંગે નહિ.

૧ અનિવૃત્તિ કરણ—નિવૃત્તિ એટલે અધ્યવસાયોની વ્યાવૃત્તિ અર્થાત્ ફેરફારી તે જેમાં નથી એવા કરણ એટલે આત્મપરિણામવાળું જે ગુણસ્થાન તે અનિવૃત્તિકરણ ગુણસ્થાન કહેવાય. કારણકે આ ગુણસ્થાનના પ્રથમ સમયમાં અનેક જીવો વર્તતા હોય તો તે દરેકના અધ્યવસાય એક સરખા હોય છે, બીજા સમયમાં વર્તતા અનેક જીવોના અધ્યાવસાય પણ સર્વના એક સરખા હોય છે; આ પ્રમાણે અનિવૃત્તિ ગુણસ્થાનના જેટલા સમય તેટલા સમય સુધી તિર્યગ્[૨] અધ્યવસાયો સર્વ જીવોના

---

૨. અપૂર્વ અથવા અનિવૃત્તિ કરણના અન્તર્મુહૂર્ત કાળના અસ... સમયોને અનુક્રમે નંબરવાર ઉર્ધ્વાધઃ સ્થાપીએ, અને તે દરેક નંબરની ...મે જીવોની સંખ્યા તીર્યગ્પંક્તિએ સ્થાપીએ, ત્યારબાદ ઉર્ધ્વાધ... ...પેલા દરેક સમયોની પરસ્પર વિશુદ્ધિ તપાસીએ તો અનંતગુણ વિશુદ્ધિ ...મ પડે, અને દરેક સમયવર્તિ તીર્યગ્પંક્તિએ સ્થાપેલા જીવોની ...દ્ધિ તપાસીએ તો અપૂર્વકરણમાં એક ને એક સમયવર્તિ જીવોમાં ...પર ભિન્ન ભિન્ન વિશુદ્ધિ હોય, અને અનિવૃત્તિમાં એક ને એક સમય... જીવોમાં પરસ્પર એક સરખી વિશુદ્ધિ હોય. સ્થાપના નીચે પ્રમાણે—

અપૂર્વકરણમાં

	જીવો.
	....
	....
	....
	....
	....

અનિવૃત્તિકરણમાં

સમય	જીવો.
૧	....
૨	....
૩	....
૪	....
૫	....

...ા જીવોના અધ્યવસાયોની ... ... તિર્યગ્ રીતે તો અપૂર્વકરણ...

ઉત્તરઃ—અનિવૃત્તિ ગુણસ્થાનમાં વર્ત્તતી વખતે લોભ કષાયને સૂક્ષ્મ કર્યો છે, તે સૂક્ષ્મ કરેલા લોભ કષાયનું આ ગુણસ્થાનમાં વેદન હોય છે.

પ્રશ્ન.—ફક્ત લોભનેજ સૂક્ષ્મ કરે, અને બીજા કષાયોને સૂક્ષ્મ ન કરે તેનું કારણ શું ?

ઉત્તરઃ—કષાયનો ઉદય વિચ્છેદ કરતાં કરતાં જે કષાયનો જેટલો ભાગ છેલ્લી વખતે રહી જાય તે કષાયનો તેટલોજ ભાગ કિટ્ટિકરણરૂપ આત્મપરિણામવડે સૂક્ષ્મ થઈ જાય, અને ત્યારબાદ ઉદયમા આવે, માટે અનિવૃત્તિના છેલ્લા ભાગમાં માત્ર લોભ કષાયજ બાકી રહ્યો હોય છે, જેથી તેનીજ કિટ્ટિ થઈ સૂક્ષ્મ થાય છે.

પ્રશ્ન—કષાયની કિટ્ટિ થવી અથવા સૂક્ષ્મ થવું તે શું ?

ઉત્તર—લોભના રસસ્પર્ધકો અને વર્ગણાઓ જે પ્રથમ અનુક્રમે એકાધિક વૃદ્ધિએ હતી તે વર્ગણાઓનો અનુક્રમ તુટી જાય તેવા પ્રકારે લોભનો રસ ઘટાડવો તેનું નામ લોભની કિટ્ટિ કરી અથવા લોભ સૂક્ષ્મ કર્યો એમ કહી શકાય.

પ્રશ્નઃ—એ પ્રમાણે લોભને કિટ્ટિરૂપ કરી ઉદયમાં આણવાથી આત્માને શો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે ?

જ્યાં સુધી સ્થૂળ કષાય ઉદયમાં હોય ત્યાં સુધી બીજો નવો કષાય બંધાયા કરે છે, અને સૂક્ષ્મ કષાયના ઉદયથી નવો કષાય આત્માની સાથે બંધાય નહિ એ લાભ છે.

૧૧ **ઉપશાન્ત મોહ**—જે ગુણસ્થાને કોઈ પણ મોહનીયનો રસોદય તથા પ્રદેશોદય બન્ને ન હોય પણ સત્તા અવશ્ય હોય તેવા પરિણામવાળા ગુણસ્થાનનું નામ ઉપશાન્ત મોહ છે. મોહનીય અઠ્ઠાવીશ છે, તેમાંથી અનંતાનુબંધી ચારની ઉપશાન્તિ ચોથે, પાંચમે, છઠ્ઠે કે સાતમે ગુણસ્થાને થાય; કેટલાક આચાર્યોનો અભિપ્રાય એવો છે કે એ સ્થાને અનન્તાનુબંધિ ઉપશાન્ત કરે

એમ નહિ પણ વિસંયોજના કરી આગળ ચડે, તેમાં વિસંયોજના
એટલે અનંતાનુબંધીનો એવો ક્ષય કરવો કે પુનઃ કોઈવાર
અનંતાનુબંધિ બાંધવાનો અવસર આવે, કારણકે અનંતાનુ-
બંધિનું બીજ મિથ્યાત્વ છે, માટે મિથ્યાત્વનો ક્ષય ન થાય ત્યાં
સુધી અનંતાનુબંધીનો પ્રથમ કરેલો ક્ષય તે વિસંયોજનારૂપ
છે, અને અનંતાનુબંધિનો ક્ષય કરીને જો તેના બીજભૂત
મિથ્યાત્વનો ક્ષય પણ કરે તો પુનઃ કોઈપણ કાળે અનંતાનુબંધિ
બંધાયજ નહિ, એવા ક્ષયનું નામજ વાસ્તવિક ક્ષય છે. એ પ્રમાણે
અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના અથવા ઉપશાન્તિ ચતુર્થાદિથી
સાતમા ગુણસ્થાનમાંના કોઈપણ એક ગુણસ્થાનમાં થયેલી હોય છે.
તથા ત્રણ દર્શન મોહનીયની ઉપશાન્તિ વા ક્ષય સાતમે ગુણસ્થાને
થયેલ હોય છે, તથા નપુંસકવેદ, સ્ત્રીવેદ પુરૂષવેદ, હાસ્યાદિ છ
સંજ્વલન લોભ સિવાયના યથાસંભવ પ્રદેશોદયી અને રસોદયી
અગીયાર કષાય, એ વીશ પ્રકૃતિઓ નવમે ગુણસ્થાને ઉપશા-
[illegible] દશમાને અન્તે સંજ્વલન લોભ ઉપશાન્ત થાય, એ પ્રમાણે
અઠ્ઠાવીશ મોહનીય ઉપશાન્ત થવાથી આ અગીઆરમા ગુણસ્થાને
કોઈપણ કષાયનો વિપાકોદય વા પ્રદેશોદય હોય નહિ.

પુનઃ આ ગુણસ્થાને આવેલા સર્વ જીવો અવશ્ય પતિત
[illegible]ય છે, તેઓ આયુષ્યની સમાપ્તિના કારણથી પડે તો અવશ્ય
[illegible]નુત્તર દેવ થાય, જેથી એકદમ ચોથે ગુણસ્થાને આવે, અ[illegible]ન
[illegible]પશાન્ત મોહનો અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ કાળ ક્ષય થવાના કારણથી
[illegible] મરણ પામે તો જેવી રીતે ચડયો હતો તેવી રીતે પતિત થઈ
[illegible]—સાતમે ગુણસ્થાને આવી પુનઃ ઉપશમશ્રેણિઆરંભે અથવા
[illegible]ક્ષપકશ્રેણિઆરંભે, અને કોઈ જીવ પડતો પડતો મિથ્યાત્વે પણ
[illegible], અને ત્યાંથી મરણ પામી નરકનિગોદમાં અનંત સંસાર
[illegible] રઝળે. કારણકે ઉપશાન્ત યથાખ્યાત ચારીત્રી, મનઃપર્યવ
[illegible], આહારકશરીરી, અને ચૌદ પૂર્વધર જેવા મહાત્માઓ
[illegible]પ્રમા[illegible] વ. વધુમાં વધુ અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત એટલો અનંત

વચન અને કાયા એ ત્રણે યોગ હોય છે. આ ગુણસ્થાને આઠ સમય પ્રમાણ કેવલીસમુદ્દ્‌ઘાત થયા બાદ અન્તર્મુહૂર્તકાળે પૂર્વોક્ત ત્રણ યોગને નિરોધ-અટકાવ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તે આત્મિક પ્રયત્નથી ત્રણ યોગની રોધનક્રિયા ચાલતી હોય તે દરમ્યાનમાં આત્મિક પ્રયત્નવડે આત્મપ્રદેશો પિંડિભૂત થતા જાય છે, તે આત્મપ્રદેશો પ્રથમ કેટલેક ઠેકાણે એટલે કે, ઉદર અને હાડ વિગેરેના પોલાણ સ્થાનોમાં નહોતા, તેથી આ ઘનરૂપ નહોતો તે હવે આ પ્રયત્નવડે ઘનરૂપ થતા જાય છે, એટલે ઉદરાદિ પોલાણ ભાગોપૂરવા માટે છે. તેથી આત્માની પ્રથમ ઉંચાઈ વિગેરે જે શરીર પ્રમાણ હતી તે હવે ધીર ધીરે સંકોચાતાં ૨/૩ પ્રમાણ એટલે નવ હાથની હોય તો ૬ હાથની અને બે હાથની હોય તો એક હાથ આઠ આંગુલની થાય છે, અને વધુમાં વધુ પંચસે ધનુષ્યની હોય તો ત્રણસે તેત્રીશ ધનુષ્ય એક હાથ આઠ આંગળ જેટલી રહે અને એથી વધુ ઉંચાઈવાળા મોક્ષે જઈ શકે નહિ, કારણકે મોક્ષે જનાર ઓછો કમીમાં કમી બે હાથની અને વધુમાં વધુ પાંચસે ધનુષ્ય ઉંચાઈવાળા હોય એવો કુદરતી નિયમ છે. એ પ્રમાણે આત્મા ૨/૩ જેટલો થયા બાદ યોગ નિરોધ થતા આત્મા યોગપ્રવૃત્તિરહિત થવાથી કર્મનો સર્વથા અબંધક થાય છે, અર્થાત્ કર્મ બાંધી શકતો નથી, અને તે યોગ રહિત થવાથી આગળ કહેવાતું અયોગીકેવલી ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત થયું એમ કહેવાય.

૧૪ અયોગી કેવલી—ઉપર કહ્યા પ્રમાણે યોગરહિત થયેલા કેવલી ભગવાન અહિં અયોગી કેવલી કહેવાય છે. આ ગુણસ્થાને મન, વચન અને કાયાનો યોગ-વ્યાપાર છે નહિ અને કેવલજ્ઞાન છે તેથી આ ગુણસ્થાનનું નામ અયોગી કેવલી છે.

પ્રશ્ન:—સર્વથા યોગરહિત આત્મા કેવલજ્ઞાન ઉપયોગાદિ વ્યાપારમાં રમણતા કરે તો તે ઉપયોગરમણતારૂપ આત્મવ્યાપારની અપેક્ષાએ અહિં સયોગીપણું કેમ નહિ?

ઉત્તરઃ—યોગ બે પ્રકારના છે, પ્રથમ સકરણયોગ, અને બીજો અકરણયોગ. તેમાં આત્મા પોતાના જ્ઞાન દર્શનાદિ ઉપયોગરૂપ ક્રિયામા મન વચન અને કાયાના બાહ્ય પુદ્ગલોના નિમિત્ત વિના સ્વાભાવિક આત્મક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થાય તે अकरण याग, અને કરણ એટલે મન વચન અને કાયાના પુદ્ગલોને અવલંબીને થતો આત્મવ્યાપાર તે सकरणयोग છે, તેમાં સયોગી કેવળીને જ્ઞાન દર્શનાદિ ઉપયોગપ્રવૃત્તિમાં અકરણ યોગ, અને અનુત્તર દેવને જવાબ આપવો-દેશના આપવી તથા ગમનાગમનાદિ ક્રિયા કરવામા સકરણ યોગ છે, એ પ્રમાણે અયોગી કેવળી ભગવાનને કરણયોગની અપેક્ષાએજ યોગનો અભાવ ગણેલો છે, ને તેથી અયોગી ગણાય. પરંતુ અકરણયોગ છતાં પણ તે સ્વભાવિક હોવાથી તે યોગનો અહિં મુખ્ય અધિકાર નથી માટે સયોગી ન કહેવાય. બીજા સર્વ છદ્મસ્થોને સર્વ રીતે એક સકરણયોગ ગણાય કારણકે છદ્મસ્થની જ્ઞાનાદિ પ્રવૃત્તિ પણ ક્ષાયોપશમિક હોવાથી કર્મપુદ્ગલના અવલંબનવાળી અને મનપુદ્ગલોના અવલંબનવાળી છે આ ગુણસ્થાને સમુચ્છિન્નક્રિયાઅપ્રતિપાતિ નામે શુક્લધ્યાનનો ચોથો ભેદ ધ્યાનરૂપે હોય છે, અને આત્મા યોગ રહિત હોવાથી (મેરુવત્ નિષ્પ્રકંપ-અચલ અવસ્થાવાળો હોવાથી) આ ગુણસ્થાનમા વર્તતો આત્મા, शैल એટલે પર્વત, તેનો ईश એટલે નાયક જે મેરૂ પર્વત તે સરખો करण એટલે પરિણામવાળો હોવાથી शैलेशीकरण યુક્ત ગણાય છે. આવું અચળ ધ્યાન પાંચ હ્રસ્વ સ્વરના ઉચ્ચાર કાળપ્રમાણ (અન્તર્મુહૂર્ત) હોય છે, ત્યારબાદ બાકી રહેલાં ચારે અઘાતિ કર્મનો સર્વથા ક્ષય કરી આત્મા એક સમયની અસ્પૃશત્[1] ઉર્ધ્વ ગતિએ ઉર્ધ્વ લોકમાં

---

૧. અન્ય પ્રદેશનું સ્પર્શ કર્યા વિના શીઘ્ર ગતિ કરી તે अस्पृशद्गति કહેવાય. અહિં નિશ્ચયમાં જે સમયે ઉર્ધ્વ લોક તરફ ... તે સમયે તરફ રહેલા ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને અનંત પુદ્ગલના પ્રદેશો તથા ... સ્પર્શ્યા વિના ગમન

ઇષત્પ્રાગ્ભારા નામની સિદ્ધશિલાથી ઉપર એક યોજન દૂર લોકાન્તે અહિંના આકાર[૨] પ્રમાણે અનંતકાળ સુધી સ્થિર થાય છે.

ગુણસ્થાન કાલ–મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનનો કાળ સાદિસાન્ત, અનાદિસાન્ત અને અનાદિઅનંત એમ ત્રણ રીતે છે, તેહેમાં અભવ્ય જીવોને અનાદિ કાળથી મિથ્યાત્વ છે, અને અનંતકાળ સુધી રહેવાનું છે, કારણકે અભવ્ય જીવ મોક્ષપ્રાપ્તિને અયોગ્ય હોવાથી કોઈપણ કાળે સમ્યકૃત્વ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, તેથી એક અથવા અનેક અભવ્ય જીવોને આશ્રિને મિથ્યાત્વ કાળ અનાદિ અનંત ગણાય, તથા જે ભવ્ય જીવ ભવિષ્યકાળમાં કોઇપણ કાળે સમ્યકૃત્વ પ્રાપ્ત કરશે પણ પ્હેલાં કોઈ વખત પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેવા ભવ્ય જીવોની અપેક્ષાએ મિથ્યાત્વકાળ અનાદિ સાન્ત ગણાય, અને જે ભવ્ય જીવો પ્રથમ સમ્યકૃત્વ પામી સ્વસ્થ છે પણ પતિત થઇ પુનઃ મિથ્યાત્વે આવ્યા છે, તે જીવો પુનઃ જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત-

---

૧ એમ કહેવું તે ગતિની અતિ શીઘ્રતાવાચક છે, કારણ કે વચ્ચે રહેલા આકાશાદિ પ્રદેશોને સ્પર્શતો સ્પર્શતો આત્મા ગતિ કરે તો દરેક દેશાદિ એક સમય ગણતાં પણ અસંખ્યાત સમય વીતી જાય અને સ્પર્શને એક સમયથી એવા લાગવાથી તો ગતિ થાય નહિ. વળી આ સ્પર્શ ... લક્ષણમાંથી એકએક થાય પસાર કરીએ તો દાખલાનું ... નહિ તો તે અહિંને ... પણ સ્પર્શનું જે ... નહિ હોવાથી, એ આકાશપ્રદેશ સ્પર્શને સ્પર્શાવે ... માત્ર પણ જે શકે તો તે ... સ્પર્શને સ્પર્શ કરી ... સ્પર્શ સિદ્ધની ... જણાવેલ યોગ્ય છે. ... છે તે ... જાણવા યોગ છે.

૨. ઢંક, ઉદ્ધ, ... પદ્માસનાદિ કોઈપણ આકારે રહેલો જીવ ... આકારમાં અહિંથી સિદ્ધ થાય તેવોજ તેનો આકાર સિદ્ધશિલામાં ... એમાં બરાબર ફેરફાર થાય નહિ કારણ કે પ્રદેશોના આકાર ... આત્માના આકારને ફેરવવામાં કોઈપણ નિમિત્ત પ્રાપ્ત થતું નથી ... કેટલો સિદ્ધના અનિયમિત આકાર ટેડો હો છે.

કાળે અને ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત્ત જેટલા અનંતકાળે પણ સમ્યક્ત્વ પામી મિથ્યાત્વનો અન્ત કરશે, માટે તેવા પ્રાપ્ત સમ્યક્ત્વ ભવ્ય જીવોની અપેક્ષાએ મિથ્યાત્વકાળ સાદિ સાન્ત છે. કારણકે એવા જીવોને મિથ્યાત્વપ્રાપ્તિનો પ્રારંભ છે, તે કારણથી સાદિ અને કોઈક કાળે તેનો અન્ત થવાનો છે તેથી સાન્ત કહેવાય. વળી અનાદિનિગોદમાં વસનારા ભવ્ય જીવો કેટલાએક એવા છે કે કોઈપણ કાળે નિગોદમાંથી નિકળવાના નથી તેવા ભવ્યોની અપેક્ષાએ પણ મિથ્યાત્વકાળ અભવ્ય સરખો અનાદિ અનંત જાણવો.

સાસ્વાદન ગુણસ્થાનનો કાળ કમીમાં કમી એક સમયનો અને વધુમાં વધુ છ આવલિકા જેટલો છે, મિશ્ર ગુણસ્થાનનો કાળ જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અન્તર્મુહૂર્ત્તનો છે, સમ્યક્ત્વ ગુણસ્થાનનો કાળ જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સાધિક તેત્રીશ સાગરોપમ છે તે નીચે પ્રમાણે છે. મનુષ્ય ભવમાં ઉપશમશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરેલ મુનિ તેજ શ્રેણિમાં મરણ પામે તો અવશ્ય અનુત્તરદેવ થાય, તો શ્રેણિવખતે આઠમું, નવમું, દશમું કે અગીયારમું એ ચારમાંનું કોઈ એક ગુણસ્થાન હતું, તે ગુણસ્થાનને મરણ વખતે ત્યાગ કરી ચોથું ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું, તે અનુત્તર દેવના તેત્રીશ સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય સુધી ટકે. ત્યારબાદ પુન: ચોથા ગુણસ્થાન સહિત મનુષ્ય ભવમાંજ ઉત્પન્ન થઈ જ્યારે દેશવિરત્યાદિ સર્વ ગુણસ્થાનોમાંનું કોઈ ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત કરે તે પ્રસંગે ચોથું ગુણસ્થાન પલટાઇ ને પાંચમું વિગેરે પ્રાપ્ત થાય માટે તેત્રીશ સાગરોપમ અને મનુષ્ય ભવ સંબંધિ અધિક કાળ સુધી ચોથું ગુણસ્થાન[1] ટકી શકે.

---

૧. સમ્યક્ત્વનો કાળ જો કે છાસઠ સાગરોપમથી અધિક છે છતાં સમ્યક્ત્વમાં અનેક ગુણસ્થાનો અન્તર્ગત થાય છે, માટે સમ્યક્ત્વનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ છાસઠ સાગરોપમ અધિક છે, પરંતુ સમ્યક્ત્વ ગુણસ્થાનનો કાળ સાધિક તેત્રીશ સાગરોપમનો હોય.

પાંચમા દેશવિરતિ ગુણસ્થાનનો કાળ જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક ન્યૂન પૂર્વક્રોડ વર્ષનો છે, તે નીચે પ્રમાણે—દેશવિરતિ ગુણસ્થાન પૂર્વક્રોડ વર્ષાયુષ્યવાળો સંજ્ઞિ મનુષ્ય અથવા સંજ્ઞિતિર્યંચ પ્રાપ્ત કરી શકે, એથી અધિક આયુષ્યવાળાને દેશવિરત્યાદિ કોઈપણ ગુણસ્થાન સંભવે નહિ. તે પણ સાત માસ ગર્ભમાં રહી જન્મ્યાબાદ આઠ વર્ષની વયે દેશવિરતિ પામી શકે, પરંતુ તેથી કમી વયવાળો મનુષ્ય કે તિર્યંચ દેશવિરતિ ન પામે, માટે એ આઠ વર્ષ ને સાત માસ ન્યૂન પૂર્વક્રોડ વર્ષ દેશવિરતિ ગુણસ્થાનનો કાળ ઉત્કૃષ્ટ જાણવો.

સર્વવિરતિ (પ્રમત્ત) ગુણસ્થાનનો કાળ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક ન્યૂન પૂર્વક્રોડ વર્ષનો છે, તેમાં ન્યૂનતા પૂર્વોક્તરીતે આઠ વર્ષ સાત માસ પ્રમાણ જાણવી. પુનઃ શ્રી ભગવતીસૂત્રની વૃત્તિમાં આ ગુણસ્થાનનો કાળ ઉત્કૃષ્ટથી પણ અન્તર્મુહૂર્ત કહ્યો છે. અત્ર જન્મ્યાબાદ આઠ વર્ષની વયે ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરનાર મનુષ્ય અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમત્ત હોય અને અન્તર્મુહૂર્ત અપ્રમત્ત હોય. એ પ્રમાણે પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત ગુણસ્થાન દેશોન પૂર્વક્રોડ વર્ષ સુધી વારંવાર પલટાયા કરે, તેમ અપ્રમત્તનું અન્તર્મુહૂર્ત નાનું અને પ્રમત્તનું અન્તર્મુહૂર્ત ઘણું મોટું હોય છે, તેથી પ્રમત્તપણાનાં સર્વ અન્તર્મુહૂર્તો એકત્ર કરતાં દેશોન પૂર્વક્રોડ વર્ષ જેટલો કાળ થાય, અને અપ્રમત્તતાનાં સર્વ અન્તર્મુહૂર્ત એકત્ર કરતાં અતિ અલ્પકાળ[3] થાય. વળી એક

---

૨ ચોરાસી લાખને વર્ષ કરી ગોધા ગુણતા પૂર્વક્રોડ વર્ષ. સંખ્યા (૭૦૫૬૦.................... વર્ષ) આવે.

૩ સાધારણ સમજ પ્રમાણે એમ છે કે અપ્રમત્તનાં સર્વ અન્તર્મુહૂર્ત એકત્ર કરતાં પણ અન્તર્મુહૂર્ત કાળ થાય. પણ કોઈ કોઈ બહુશ્રુત કહે છે તે સત્ય. પુનઃ કેટલાકનું કહેવું એમ છે કે અન્તર્મુહૂર્તથી અધિક કાળ થતાં પ્રમત્તથી અપ્રમત્તે જો ન જાય તો પ્રમત્તથી નીચેનું ગુણસ્થાન પામે. ઇત્યાદિ અવસ્થામાં પ્રમત્તાપ્રમત્તના સંબંધિ વિચાર કરતાં દેશોન પૂર્વક્રોડ. પ્રમત્તકાળ સમજવો વધારે સુગમ પડે છે.

સમયમાત્ર સર્વવિરતિ ગુણસ્થાન સ્પર્શ્યાબાદ તુર્ત મરણ પામે તો સર્વવિરતિ ગુણસ્થાનનો કાળ એક સમય હોય છે.

અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનનો કાળ જઘન્યથી (મરણ પામે તો) એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુહૂર્ત્તનો છે,અન્તર્મુહૂર્ત્તબાદ પતિત થઇ પ્રમત્ત જાય અથવા તો અતિવિશુદ્ધતાથી શ્રેણિ પ્રારંભી આઠમે ગુણસ્થાને જાય. તથા આઠ નવ દશ અગીયાર એ ચારે ગુણસ્થાનનો કાળ જઘન્ય એક સમય તે મરણની અપેક્ષાએ, અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત્તનો કાળ જાણવો. બારમા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનનો કાળ જઘન્યથી વા ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુહૂર્ત્તનો છે. તેરમા સયોગીકેવળી ગુણસ્થાનનો કાળ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વક્રોડ વર્ષનો છે. તે આઠ વર્ષની વયે કેવળજ્ઞાન પામનાર જીવની અપેક્ષાએ, તથા ચૌદમા ગુણસ્થાનનો જઘન્ય વા ઉત્કૃષ્ટકાળ પાંચ હ્રસ્વસ્વરના ઉચ્ચાર કાળ પ્રમાણ અન્તર્મુહૂર્ત્ત જેટલો છે.

ગુણસ્થાનમાં પરભવગતિ—મિથ્યાત્વ, સાસ્વાદન, અને સમ્યક્ત્વ એ ત્રણ ગુણસ્થાન જીવની સાથે પરભવમાં જઇ શકે છે, અને શેષ ગુણસ્થાનો તે ભવમાંજ વિલય પામે છે.

ગુણસ્થાનમાં મરણ—મિશ્ર, ક્ષીણમોહ અને સયોગી કેવળી એ ત્રણ ગુણસ્થાનમાં જીવ મરણ ન પામે, બાકીના અગીયાર ગુણસ્થાનમાં જીવનું મરણ થાય છે. એ પ્રમાણે ગુણસ્થાન સંબંધિ સંક્ષિપ્ત વિવેચન કર્યું, અને વિશેષ જીજ્ઞાસુએ શાસ્ત્રાન્તરથી વિશેષ સ્વરૂપ જાણવું.

(૧૭) જીવ ભેદ ૧૪-૫૬૩—સંસારી જીવોના ચૌદ અથવા પાંચસોત્રેસઠ ભેદ થાય છે, જોકે સંસારી જીવના ભેદ શાસ્ત્રમાં બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, એમ અનેક રીતે ગણાવ્યા છે, પણ ચાલુ ગ્રંથમાં જઘન્યથી ચૌદ અને ઉત્કૃષ્ટથી પાંચસે ત્રેસઠ ભેદ ગણ્યા છે, કારણકે નવતત્વમાં જીવના ચૌદ ભેદ કહ્યા છે, અને ચોથા કર્મગ્રંથમાં પણ ગુણસ્થાનાદિકની પ્રાપ્તિ ચૌદ જીવભેદને આશ્રિને કરી છે, તથા ૫૬૩ ભેદ વધુમાં વધુ જીવવિચારાદિ પ્રકરણોમાં ગ્રહણ કર્યા છે. તેમાં પ્રથમ ચૌદ ભેદ નીચે પ્રમાણે છે—

૧ અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય,
૨ પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય,
૩ અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિય,
૪ પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિય,
૫ અપર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિય,
૬ પર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિય,
૭ અપર્યાપ્ત ત્રીન્દ્રિય,
૮ પર્યાપ્ત ત્રીન્દ્રિય,
૯ અપર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિય,
૧૦ પર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિય,
૧૧ અપર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય,
૧૨ પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય,
૧૩ અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય,
૧૪ પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય,

ઉપરોક્ત ભેદોમાંથી જે જીવો વક્ષ્યમાણ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કર્યા વિના મરણ પામે તો તે જીવો અપર્યાપ્ત કહેવાય અને સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કર્યાબાદ મરણ પામે તો તે જીવો પર્યાપ્ત કહેવાય. તેમજ જે જીવો ઘણા પ્રમાણમાં એકત્ર થવા છતાં પણ ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયોને ગ્રાહ્ય ન થાય તેવા જીવો સૂક્ષ્મ કહેવાય, અને ચક્ષુઆદિ ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં ગ્રહણ થાય એવા જીવો બાદર કહેવાય. અને જે જીવો મનવાળા હોય તે સંજ્ઞિ તથા મનવિનાના હોય તે અસંજ્ઞિ કહેવાય. હવે જીવોના પંચસોત્રેસઠ ભેદ નીચે પ્રમાણે છે—

એકેન્દ્રિયના ૨૨ ભેદ.

૧ અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય,
૨ પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય,
૩ અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય,
૪ પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય,
૫ અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અપકાય,
૬ પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અપકાય,
૭ અપર્યાપ્ત બાદર અપકાય,
૮ પર્યાપ્ત બાદર અપકાય,
૯ અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અગ્નિકાય,
૧૦ પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અગ્નિકાય,
૧૧ અપર્યાપ્ત બાદર અગ્નિકાય,
૧૨ પર્યાપ્ત બાદર અગ્નિકાય,
૧૩ અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાય,
૧૪ પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાય,
૧૫ અપર્યાપ્ત બાદર વાયુકાય,
૧૬ પર્યાપ્ત બાદર વાયુકાય,
૧૭ અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ સાધારણ વનસ્પતિકાય,
૧૮ પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ સાધારણ વનસ્પતિકાય,
૧૯ અપર્યાપ્ત બાદર સાધારણ વનસ્પતિકાય,

૧૦૧ અપર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્ય,
૧૦૧ પર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્ય,
૧૦૧ અપર્યાપ્ત સમુર્છિમ મનુષ્ય,

કુલ ૩૦૩ (મનુષ્ય)

આ પ્રમાણે ક્ષેત્ર ભેદે મનુષ્યના ૩૦૩ ભેદ કહ્યા અને હવે દેવના ૧૯૮ ભેદ કહેવાય છે તે નીચે પ્રમાણે—

દેવના ૧૯૮ ભેદ.

૧૦ ભુવનપતિ.	૮ વ્યન્તર.	૮ વાણવ્યન્તર.
૧ અસુરકુમાર નિકાય,	૧ પિશાચ,	૧ અણપન્ની,
૨ નાગકુમાર નિકાય,	૨ ભૂત,	૨ પણપન્ની,
૩ સુવર્ણકુમાર નિકાય,	૩ યક્ષ,	૩ ઋષીવાદી,
૪ વિદ્યુતકુમાર નિકાય,	૪ રાક્ષસ,	૪ ભૂતવાદી,
૫ અગ્નિકુમાર નિકાય,	૫ કિન્નર,	૫ કંદિત,
૬ દ્વીપકુમાર નિકાય,	૬ કિંપુરૂષ,	૬ મહાકંદિત,
૭ અબ્ધિકુમાર નિકાય,	૭ મહોરગ,	૭ કોહંડ,
૮ દિગ્કુમાર નિકાય,	૮ ગંધર્વ,	૮ પતંગ,
૯ વાયુકુમાર નિકાય,		
૧૦ સ્તનિતકુમાર નિકાય,		

આ બન્ને મળીને વ્યન્તરની એક નિકાય ગણાય છે. એના સર્વ ઉત્તર ભેદ ગણતાં એકસો પાંચ પ્રકારના વ્યન્તર છે. પણ અહિં પાંચસો ત્રેસઠ ભેદને અંગે સોળ વ્યન્તર ગણ્યા.

અસુરકુમારાન્તર્ગત—		વ્યન્તરાન્તર્ગત—
૧૫ પરમાધામી.	૧૦ જ્યોતિષિ.	તિર્યગ્જૃંભક.
૧ અંબ,	૧ ચર ચંદ્ર,	૧ અન્નજૃંભક,
૨ અંબરીષ,	૨ ચર સૂર્ય,	૨ પાનજૃંભક,
૩ શ્યામ	૩ ચર ગ્રહ,	૩ વસ્ત્રજૃંભક,

૪ શ્યામ,
૫ રૂદ્ર,
૬ ઉપરૂદ્ર,
૭ અસિપત્ર,
૮ ધનુષ,
૯ કુંભ,
૧૦ મહાકાળ,
૧૧ કાળ,
૧૨ વૈતરણી,
૧૩ વાલુક,
૧૪ મહાઘોષ,
૧૫ ખરસ્વર,

૪ ચર નક્ષત્ર,
૫ ચર તારા,
૬ સ્થિર ચંદ્ર,
૭ સ્થિર સૂર્ય,
૮ સ્થિર ગ્રહ,
૯ સ્થિર નક્ષત્ર,
૧૦ સ્થિર તારા.

૪ સદનજંભક,
૫ શય્યાજંભક,
૬ પુષ્પજંભક,
૭ ફલજંભક,
૮ પુષ્પફલજંભક,
૯ વિદ્યાજંભક,
૧૦ અવ્યક્તજંભક.

૩ કિલ્બિષિક દેવ.

૧ સૌધર્મ-ઈશાન કલ્પ નીચે વસનારા,
૨ સનત્કુમાર-માહેન્દ્ર કલ્પ નીચે વસનારા,
૩ લાન્તક કલ્પ નીચે વસનારા,

૯ લોકાન્તિક દેવ.

૧ સારસ્વત, ૨ આદિત્ય, ૩ વહ્નિ, ૪ વરુણ, ૫ [illegible], ૬ તુષિત, ૭ અવ્યાબાધ, ૮ આગ્નેય, ૯ અરિષ્ટ

૧૨ કલ્પ

૧ સૌધર્મ,
૨ ઈશાન,
૩ સનત્કુમાર,
૪ માહેન્દ્ર,
૫ બ્રહ્મ,
૬ લાન્તક,
૭ મહાશુક્ર,
૮ સહસ્રાર,
૯ આનત,
૧૦ પ્રાણત,
૧૧ આરણ,
૧૨ અચ્યુત.

૧૪ કલ્પાતીત.

૯ ગ્રૈવેયક
૧ સુદર્શન,
૨ સુપ્રતિબદ્ધ,
૩ મનોરમ,
૪ સર્વભદ્ર,
૫ વિશાલ,
૬ સુમનસ,
૭ સૌમનસ,
૮ પ્રીતિકર,
૯ આદિત્ય,

૫ અનુત્તર
૧ વિજય,
૨ વૈજયન્ત,
૩ જયન્ત,
૪ અપરાજિત,
૫ સર્વાર્થસિદ્ધ.

એ પ્રમાણે દેવના ભેદમાં—

૧૦ ભવનપતિ
૧૫ પરમાધામી
૧૬ વ્યન્તર
૧૦ તિર્યગ્જંભક
૧૦ જ્યોતિષી
૩ કિલ્બિષિક
૯ લોકાન્તિક
૧૨ કલ્પ
૯ ગ્રૈવેયક
૫ અનુત્તર

૯૯ ભેદ અપર્યાપ્તા
૯૯ ભેદ પર્યાપ્તા

૧૯૮ દેવના ભેદ.

આ પ્રમાણે જીવવિચારાદિ પ્રકરણોમાં અતિ પ્રસિદ્ધ પ૬૩ ભેદ કહ્યા છે, વળી શ્રી લોકપ્રકાશ ગ્રંથમાં દેવના ૩૫૬ ભેદ કહ્યા છે, ત્હેમાં ૧૦ ભુવનપતિ, ૧૫ પરમાધામી, ૧૬ પિશાચ, ૯ ભૂત, ૧૩ યક્ષ, ૭ રાક્ષસ, ૧૦ કિન્નર, ૧૦ કિંપુરૂષ, ૧૦ મહોરગ, ૧૨ ગંધર્વ, ૮ વાણવ્યન્તર, ૧૦ તિર્યગ્જૃંભક, ૧૦ જ્યોતિષી, ૩ કિલ્બિષિક, ૯ લોકાન્તિક, ૧૨ કલ્પ, ૯ ગ્રૈવેયક, અને ૫ અનુત્તર એ સર્વ મળી ૧૭૮ અપર્યાપ્ત અને ૧૭૮ પર્યાપ્ત ગણતાં ૩૫૬ ભેદ દેવના થાય છે. પણ ચાલુ ગ્રંથમાં ૧૯૮ ગણાશે.

ઉપર પ્રમાણે તિર્યંચના ૪૮, નારકના ૧૪, મનુષ્યના ૩૦૩, અને દેવના ૧૯૮ એ સર્વ મળી જીવના પ૬૩ ભેદ થયા.

(૧૮) પર્યાપ્ત દ્વાર—પર્યાપ્તિ એટલે તે તે વ્યાપારમાં પ્રવૃત્તિ કરવાની આત્માની[1] શક્તિ. પરભવમાં ઉત્પન્ન થતા આત્માને જીવનના નિર્વાહ માટે આહારગ્રહણાદિ કાર્યો અવશ્ય કરવાં પડે છે, તો તેને આહારગ્રહણાદિ કાર્યો કરવાની શક્તિ પણ પ્રાપ્ત કરવી જોઇએ, તે શક્તિ આત્મા પરભવમાં ઉત્પન્ન થયા બાદ તુરતજ અનુક્રમે પ્રાપ્ત કરે છે તેને પર્યાપ્તિ કહેવામા આવે છે.

શંકા—આત્મા શું શક્તિ રહિત છે કે જેથી આહારગ્રહણાદિ કાર્યો કરવામાં નવી શક્તિ પ્રાપ્ત કરવી પડે? અને આત્મા જો શક્તિ રહિત હોય તો તે કાર્યો કરવામાં નવી શક્તિવાળો કેવી રીતે થઈ શકે? કારણકે જે વસ્તુમાં જે સ્વભાવ નથી તે વસ્તુમાં તે સ્વભાવ કોઇપણ કાળે નવો પ્રાપ્ત ન થાય.

ઉત્તરઃ—અકર્મ આત્મા જો કે અનંત શક્તિવાળો છે અને તે આત્મિક વ્યાપાર એટલે જ્ઞાનાદિના ઉપયોગમાં સ્વતન્ત્ર શક્તિવાળો છે, પરન્તુ આહારગ્રહણ, શરીરરચના વિગેરે પૌદ્ગલિક કાર્યોમાં સકર્મ આત્માની શક્તિ પુદ્ગલના અવલંબનવાળી હોય છે, અને જો પુદ્ગલનું અવલંબન ન હોય તો સંસારી આત્મા તે તે પ્રકારનાં પૌદ્ગલિક કાર્ય

---

૧ પર્યાપ્તિ એટલે સમાપ્તિ એવો પણ અર્થ થાય.

ન કરી શકે, માટે આહારગ્રહણાદિ કાર્યમાં પુદ્ગલોનું અવલંબન અવશ્ય ઉપયોગી છે, અને તે શક્તિમાં ઉપયોગી પુદ્ગલોનું ગ્રહણ જેમ જેમ આત્મા અધિક અધિક પ્રમાણમાં કરતો જાય છે, તેમ તેમ આત્મામાં તે તે કાર્યો કરવાની શક્તિ પ્રગટ થતી જાય છે, તે પ્રગટ થતી શક્તિનું નામ પર્યાપ્તિ છે. તે પર્યાપ્તિ છ પ્રકારે છે તે નીચે પ્રમાણે—

આહારપર્યાપ્તિ—આહારને ગ્રહણ કરી ખલ અને રસપણે પરિણમાવવાની જે શક્તિ તે આહારપર્યાપ્તિ. આ આહારપર્યાપ્તિવડે આત્મા પ્રથમ ઔદારિક અથવા આહારક શરીરપણે પરિણમી શકે એવી યોગ્યતાવાળાં પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે, ત્યારબાદ ગ્રહણ કરેલાં પુદ્ગલોમાંથી શરીરપણે એટલે સાત ધાતુમાંથી કોઇપણ ધાતુપણે પરિણમવા યોગ્ય પુદ્ગલોને રસરૂપ કરે છે અને કોઇપણ ધાતુપણે નહિ પરિણમવા યોગ્ય પુદ્ગલોને ખલરૂપ એટલે મળમૂત્રરૂપ કરી જૂદા પાડે છે, વળી એકેન્દ્રિય, દેવ, નારક, અને આહારકશરીરી જીવોને મળમૂત્ર હોતું નથી, કારણકે તેઓને કવલાહાર હોતો નથી, જેઓ કવલાહાર કરે છે તેઓનેજ મળમૂત્રરૂપ ખલનો સંભવ હોય છે, તે જીવો દેહ અને ઇન્દ્રિયપણે પરિણમી શકે તેવાં આહારપુદ્ગલોને આત્મપ્રતિબદ્ધ કરી બીજાં નિરૂપયોગી પુદ્ગલોને દૂર ફેરવી નાખે છે, એ પ્રમાણે લોમાહારવાળા નારક જીવોની આહારવિધિ પ્રસંગે શ્રી પ્રજ્ઞાપનાજીના આહારપદમાં કહ્યું છે. માટે જેઓ કવલાહારી જીવો છે, તેઓ તો આહાર પર્યાપ્તિવડે આહાર ગ્રહણ કરે અને ગ્રહણ કરેલ આહારમાંથી દેહપણે નહિ પરિણમનાર પુદ્ગલ સમૂહને મળમૂત્રાદિરૂપમાં ખકારી જૂદો પાડે છે, તેમજ લોમાહારી અને ઓજાહારી જીવો આહાર પર્યાપ્તિવડે આહાર ગ્રહણ કરીને તેમાંથી ઉપયોગી પુદ્ગલોને આત્મપ્રતિબદ્ધ કરી નિરૂપયોગી પુદ્ગલ સમૂહને જૂદો પાડે છે, એ જૂદા કરેલા નિરૂપયોગી પુદ્ગલસમૂહને કદાચ લોમાહારી અને ઓજાહારી જીવોનો ખલ કહીએ તો કંઇ વિરોધ જણાતો નથી.

અહિં શ્વાસોચ્છ્વાસ, ભાષા અને મન એ ત્રણ પુદ્ગલોને આત્મા આહાર વિનાના પુદ્ગલોમાંથી ગ્રહણ કરે છે પણ પ્રથમાદિ સમયગૃહિત આહાર પુદ્ગલોમાંથી પરિણમતા નથી અને શરીર તથા ઇન્દ્રિય એ બે પ્રથમાદી સમયગૃહિત આહાર પુદ્ગલોમાંથી બને છે.

શંકા—શરીર અને ઇન્દ્રિય એ બે પદાર્થ જુદા છે, અને શરીર તો ઔદારિકાદિ વર્ગણાનું બને છે, તો પછી ઇન્દ્રિયપુદ્ગલનો પરિણામ કઇ વર્ગણામાંથી બને છે?

ઉત્તર:—આહારરૂપે ગ્રહણ કરેલ ઔદારિકાદિ શરીર વર્ગણાનાં પુદ્ગલોમાંથીજ અભ્યન્તર નિર્વૃત્તિ આદિ ઇન્દ્રિયો બને છે માટે ઇન્દ્રિયનાં પુદ્ગલો તે શરીરવર્ગણાનાં ગણાય.

એ છ પર્યાપ્તિઓનો પ્રારંભ સમકાલે થાય છે, એટલે પ્રથમ સમયેજ ગ્રહણ કરેલ આહારપુદ્ગલોના આલંબનવડે આત્મામાં છએ પ્રકારની શક્તિનો દેશાંશે આવિર્ભાવ થતો જાય, અને અનુક્રમે તે શક્તિઓ સર્વાંશે પ્રગટ થાય ત્યારે અનુક્રમે છએ પર્યાપ્તિઓ સમાપ્ત થઇ કહેવાય. તેમાં ઔદારિક દેહ સંબંધિ પર્યાપ્તિનો અનુક્રમ નીચે પ્રમાણે—આહારપર્યાપ્તિ પ્રથમ સમયેજ સમાપ્ત થાય, ત્યારબાદ અન્તર્મુહૂર્તે શરીરપર્યાપ્તિ, ત્યારબાદ અન્તર્મુહૂર્તે ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ, ત્યારબાદ અન્તર્મુહૂર્તે શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ, ત્યારબાદ અન્તર્મુહૂર્તે વચનપર્યાપ્તિ, અને ત્યારબાદ અન્તર્મુહૂર્તે મનઃપર્યાપ્તિ સમાપ્ત થાય. એનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે:—

પ્રથમ સમયે ગ્રહણ કરેલ ઔદારિક વર્ગણાના અલ્પ પુદ્ગલો માત્રથી આત્મામાં આહારગ્રહણ કરી ખલરસ બનાવવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થઇ ગઈ, અને એ પ્રથમ સમયગૃહિત પુદ્ગલોમાંથી કેટલાંક શરીરપણે પરિણમ્યાં છે, અને કેટલાંએક અભ્યન્તર નિર્વૃત્તિ ઇન્દ્રિયપણે પરિણમી પોતપોતાને સ્થાને ગોઠવાયાં છે, પણ તેટલાં અલ્પ શરીરપુદ્ગલોથી કાયયોગવડે શરીર રચના જેવી શક્તિ તથા તેટલાં અલ્પ ઇન્દ્રિયપુદ્ગલોથી વિષય જાણવા જેવી શક્તિ આત્મામાં સંપૂર્ણ પ્રાપ્ત થઇ નથી, તો ઉચ્છ્વાસાદિ ગ્રહણ

કરવા જેવી શક્તિ તો હોયજ ક્યાંથી? ત્યારબાદ દ્વીતિયાદિ સમયથી અન્તર્મુહૂર્ત્ત સુધીમાં ગ્રહણ કરાતાં ઔદારિક વર્ગણાનાં પુદ્ગલોમાંથી એટલા બધાં પુદ્ગલો શરીરરૂપે પરિણમ્યાં કે જે પુદ્ગલસમૂહના આલંબનથી આત્મામાં ઔદારિક કાયયોગે સ્વતંત્ર રીતે શરીર રચવાની અને શરીરદ્વારા અન્યપણ ક્રિયાઓ કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ, જેથી શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થઈ, પરંતુ એ અન્તર્મુહૂર્તમાં ઇન્દ્રિયપણે પરિણમેલાં પુદ્ગલોનો સમૂહ હજી અલ્પ છે, તેથી આત્મામાં વિષય જાણવાની શક્તિરૂપ ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થઇ નથી, ત્યારબાદ અન્તર્મુહૂર્ત્ત સુધી ગ્રહણ કરાતાં ઔદારિક પુદ્ગલોમાંથી થોડો ભાગ ઔદારિક દેહરૂપે અને થોડો ભાગ ઇન્દ્રિયરૂપે પરિણમતાં ઇન્દ્રિયનાં ઘણાં પુદ્ગલો થતાં આત્મામાં વિષય જાણવારૂપ શક્તિ પ્રાપ્ત થવાથી ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થઇ, ત્યારબાદ અન્તર્મુહૂર્ત્ત સુધી આહૃત પુદ્ગલોને શરીર અને ઇન્દ્રિયપણે પરિણમાવતા જેમ જેમ શરીર પુદ્ગલોની વૃદ્ધિ થતી ગઈ તેમ તેમ ને ઔદારિક દેહપુદ્ગલોના અવષ્ટંભથી–આલંબનથી આત્માની શક્તિ પણ વધતી ગઈ જેથી ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા બાદ અન્તર્મુહૂર્ત્ત આત્મામાં શ્વાસોચ્છવાસ વર્ગણાનાં પુદ્ગલ ગ્રહણ કરી શ્વાસોચ્છવાસપણે પરિણમાવી અવલંબીને વિસર્જન કરી શકે એવી શક્તિ પ્રાપ્ત થઇ એટલે શ્વાસોચ્છવાસપર્યાપ્તિ સમાપ્ત થઈ, એવા અનુક્રમથી અન્તર્મુહૂર્ત બાદ ભાષાપર્યાપ્તિ અને અન્તર્મુહૂર્ત્ત બાદ મનઃપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થાય છે.

તેમજ વૈક્રિય અને આહારક શરીરસંબંધિ પર્યાપ્તિઓમાં પ્રથમ સમયે આહારપર્યાપ્તિ, ત્યારબાદ અન્તર્મુહૂર્ત્તકાળે શરીર પર્યાપ્તિ, ત્યારબાદ એક સમયે ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ, ત્યારબાદ એક સમયે શ્વાસોચ્છવાસપર્યાપ્તિ, ત્યારબાદ એક સમયે વચનપર્યાપ્તિ, અને ત્યારબાદ એક સમયે મનઃપર્યાપ્તિ સમાપ્ત થાય છે. અહિં વિશેષ એ છે કે દેવોને વચન અને મનઃ પર્યાપ્તિ એ બન્ને સમકાળે સમાપ્ત થાય છે, માટે દેવોને શ્રી ભગવતીસૂત્રમાં પંચ પર્યાપ્તિઓવડે પર્યાપ્તા કહ્યા છે.

એ છ પર્યાપ્તિઓમાં સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરનાર અને નહિ પૂર્ણ કરનાર જીવો લબ્ધિપર્યાપ્ત અને લબ્ધિઅપર્યાપ્ત વિગેરે ચાર ભેદવાળા કહેવાય છે તે નીચે પ્રમાણે—

લબ્ધિપર્યાપ્ત—જે જીવોએ પૂર્વભવમાં પર્યાપ્તનામ-કર્મ બાંધ્યું હોય તે જીવો આ ભવમાં ઉત્પન્ન થઈ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ જો પૂર્ણ કરી મરણ પામે છે, માટે તેવા પર્યાપ્તિઓ સમાપ્ત કરી મરણ પામનારા પર્યાપ્તનામકર્મના ઉદયવાળા જીવો લબ્ધિપર્યાપ્ત કહેવાય. અહિં સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિ એટલે એકેન્દ્રિયને ચાર, દ્વીન્દ્રિયાદિને પંચ અને સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયને છ, એમ જે જીવોને જેટલી પર્યાપ્તિઓ શાસ્ત્રમાં કહી છે, તે જીવોને તેટલી પર્યાપ્તિઓ "સ્વયોગ્ય" કહેવાય. તથા અહિં લબ્ધિ એટલે પૂર્વબદ્ધ પર્યાપ્ત નામકર્મનો ઉદય જાણવો.

લબ્ધિઅપર્યાપ્ત—પૂર્વભવમાં જે જીવોએ અપર્યાપ્ત નામ-કર્મ બાંધીને પરભવમાં ઉત્પન્ન થઈ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કર્યાવિના મરણ પામે તેઓ લબ્ધિ અપર્યાપ્ત કહેવાય. અહિં પર્યાપ્તનામકર્મ નહિ બાંધેલા જીવો પણ પ્રથમની ત્રણ પર્યાપ્તિઓ તો અવશ્ય પૂર્ણ કરેજ. જગતમાં એવો કોઈપણ અપર્યાપ્ત જીવ નથી કે જે આહાર, શરીર અને ઇન્દ્રિય એ પ્રથમની ત્રણ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કર્યા વિના મરણ પામે. કારણકે આયુષ્યનો બંધ પ્રથમની ત્રણ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કર્યા વિના હોય નહિ, તો પછી આયુષ્ય બાંધ્યા વિના તે જીવ ક્યાં જઈ ઉપજે ? માટે અપર્યાપ્ત જીવ પણ ત્રણ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી અન્તર્મુહૂર્તસુધી આયુષ્ય બાંધીને ત્યારબાદ પણ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી જીવી મરણ પામે. માટે દરેક અપર્યાપ્ત જીવો પ્રથમની ત્રણ પર્યાપ્તિઓ અવશ્ય પૂર્ણ કરે છે.

કરણપર્યાપ્ત—જે જીવે સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી લીધી છે તે કરણપર્યાપ્ત જીવ કહેવાય, અહિં જે લબ્ધિપર્યાપ્ત જીવો હોય તેજ કરણપર્યાપ્ત થઈ શકે.

પ્રશ્નઃ—લબ્ધિપર્યાપ્ત જીવ પણ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ

કરે અને કરણપર્યાપ્ત જીવ પણ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરેછે તો એ બેમાં તફાવત શું ?

ઉત્તરઃ—લબ્ધિપર્યાપ્ત જીવ તો પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરવાની યોગ્યતાવાળો પણ કહેવાય તેથી સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ હજી પૂર્ણ કરી નથી તે દરમ્યાનમાં પણ પર્યાપ્ત નામકર્મવાળો હોવાથી જીવ લબ્ધિપર્યાપ્ત તો કહેવાય, પણ કરણપર્યાપ્ત ન કહેવાય, અને કરણપર્યાપ્ત તો સ્વયોગ્ય સર્વપર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કર્યા બાદ કહેવાય, ત્યારપહેલાં નહિ. એ પ્રમાણે પૂર્વ ભવમાંથી છૂટયા બાદ માર્ગમાં વહેતો જીવ તથા ઉત્પત્તિસ્થાને પ્રથમ સમયથી ભવના અન્ત સમય સુધી લબ્ધિપર્યાપ્તપણાનો કાળ ગણાય, અને પર્યાપ્ત અવસ્થા થયા બાદ ભવના અન્ત સમય સુધી કરણપર્યાપ્ત કહેવાય, તેમ લબ્ધિપર્યાપ્ત પણ કહેવાય એ રીતે લબ્ધિપર્યાપ્ત અને કરણપર્યાપ્તપણામાં તફાવત છે.

કરણઅપર્યાપ્ત—લબ્ધિપર્યાપ્ત અથવા લબ્ધિઅપર્યાપ્ત જીવે જ્યાં સુધી સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ નથી કરી ત્યાં સુધી તે જીવ અપર્યાપ્ત કહેવાય.

શંકા—લબ્ધિઅપર્યાપ્ત જીવ પણ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરતો નથી, અને કરણઅપર્યાપ્ત જીવે પણ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરેલી હોતી નથી તો બેમાં શું તફાવત ?

ઉત્તર.—લબ્ધિઅપર્યાપ્ત જીવ માટે તો એવો નિયમ છે કે એ જીવ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ નહિજ કરે તેથી મરણ પર્યન્ત લબ્ધિઅપર્યાપ્તજ રહેવાનો, અને કરણઅપર્યાપ્ત તો પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ થયા બાદ કરણપર્યાપ્ત પણ થઇ શકે માટે એ બેમાં તફાવત છે. પુનઃ જે લબ્ધિપર્યાપ્ત જીવ પણ પ્રથમ કરણઅપર્યાપ્ત હોય અને પર્યાપ્ત થયા બાદ કરણપર્યાપ્ત કહેવાય. અને લબ્ધિઅપર્યાપ્ત જીવ તો કરણઅપર્યાપ્તજ હોય પણ કરણપર્યાપ્ત થઇ શકે નહિ.

પુનઃ ૬ પર્યાપ્તિવાળા જીવે આહાર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરી

હોય તો શેષ પાંચ પર્યાપ્તિએ કરણપર્યાપ્ત, શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરી હોય તો ચાર પર્યાપ્તિએ, ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરી હોય તો શેષ ત્રણ પર્યાપ્તિએ, ઉચ્છવાસપર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરી હોય તો શેષ બે પર્યાપ્તિએ અને વચનપર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરી હોય અને મનઃપર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરવાને એક સમય બાકી હોય ત્યાંસુધી એકપર્યાપ્તિએ કરણ-અપર્યાપ્ત જીવ કહેવાય. એ પ્રમાણે કયો પર્યાપ્ત જીવ કયા કયા ભેદમાં અવતરે તે કહેવાય છે.

પર્યાપ્ત સંક્રાન્તિ.

લબ્ધિપર્યાપ્તમાં—લબ્ધિપર્યાપ્ત, કરણઅપર્યાપ્ત અને કરણપર્યાપ્ત એ ત્રણ ભેદ પ્રાપ્ત થાય.

લબ્ધિઅપર્યાપ્તમાં—લબ્ધિઅપર્યાપ્ત અને કરણઅપર્યાપ્ત એ બે.

કરણપર્યાપ્તમા—લબ્ધિપર્યાપ્ત અને કરણપર્યાપ્ત એ બે.

કરણઅપર્યાપ્તમા—લબ્ધિપર્યાપ્ત, લબ્ધિઅપર્યાપ્ત અને કરણ-અપર્યાપ્ત એ ત્રણ ભેદ પ્રાપ્ત થાય.

પર્યાપ્તકાળ.

લબ્ધિપર્યાપ્ત—ભવના પ્રથમ સમયથી અન્ત સમય સુધી.

લબ્ધિઅપર્યાપ્ત—ભવના પ્રથમ સમયથી અન્ત સમય સુધી.

કરણપર્યાપ્ત—અન્તર્મુહૂર્ત ન્યૂન આયુષ્ય પર્યન્ત.

કરણઅપર્યાપ્ત—ભવના પ્રથમ સમયથી સર્વ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ ન કરે ત્યાં સુધી.

પર્યાપ્તિઓથી પ્રાણની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેમઃ આહારપર્યાપ્તિ સર્વ પ્રાણોની ઉત્પત્તિમાં સાધારણ કારણરૂપ છે, શરીરપર્યાપ્તિથી કાયયોગ પ્રાણ ઉત્પન્ન થાય છે, ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિથી પાંચ ઇન્દ્રિય પ્રાણ ઉત્પન્ન થાય છે, શ્વાસોચ્છવાસપર્યાપ્તિથી શ્વાસોચ્છવાસ પ્રાણ, ભાષાપર્યાપ્તિથી વચનયોગ પ્રાણ, અને મનઃપર્યાપ્તિથી મનયોગ પ્રાણ ઉત્પન્ન થાય છે. તેમજ આયુષ્ય પ્રાણની ઉત્પત્તિ સ્વતંત્ર છે, પણ કોઇ પર્યાપ્તિથી નથી.

વળી આ પર્યાપ્તિના સંબંધમાં કેટલાએક એમ કહે છે કે આ છ પર્યાપ્તિઓ છ પ્રકારનાં ભિન્ન ભિન્ન પુદ્ગલો છે, અને

તેઓની સહાયવડે આત્મા તે તે પ્રકારનાં છ કર્મ કરી શકે છે, પરંતુ એ વાત સંભવી શકતી નથી.

પ્રશ્ન:—જે પર્યાપ્તિ સમાપ્ત થાય તે પર્યાપ્તિ સંબંધિ કાર્ય, આત્મા ત્યારથીજ શરૂ કરે કે નહિ ?

ઉત્તરઃ—વચનપર્યાપ્તિ સિવાય શેષ પાંચ પર્યાપ્તિઓ સમાપ્ત થતાં તે પર્યાપ્તિઓ સંબંધિ કાર્ય આત્મા કરી શકે છે, એટલે આહારપર્યાપ્તિવડે આહારગ્રહણાદિ, શરીરપર્યાપ્તિવડે કાયયોગ પ્રવૃત્તિ પૂર્વક દેહરચના, ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ સમાપ્ત થતાં ઇન્દ્રિયોપયોગ, ઉચ્છ્વાસપર્યાપ્તિ સમાપ્ત થતાં ઉચ્છ્વાસગ્રહણાદિ, અને મનઃ પર્યાપ્તિ સમાપ્ત થતાં ચિંતનવાદિ કાર્ય કરી શકે, પરંતુ વચન પર્યાપ્તિ સમાપ્ત થતાં તુર્ત ભાષાઉચ્ચાર કરી શકે નહિ, કારણકે ભાષાઉચ્ચાર કરવામાં મુખ, જીભ, કંઠ વિગેરે અવયવોરૂપ સાધનોની જરૂર હોય છે, અને તે અવયવો તે વખતે હોતા નથી માટે વચનોચ્ચાર થઇ શકતો નથી. વળી ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ સમાપ્ત થતાં પણ ચક્ષુ ઇન્દ્રિયોપયોગ ન પ્રવર્તાવી શકે એ અભિપ્રાય ચોથા કર્મગ્રંથમાં છે, तियछ य पज्जयर चक्खुम्मि ઇતિવચનાત્.

(૧૯) પ્રાણ ૧૦—प्राण એટલે આત્માનું જીવનલક્ષણ, અર્થાત્ જેનાવડે " આ આત્મા છે " અથવા " આ જીવતો છે ' એમ ઓળખાય તે प्राण કહેવાય. તે પ્રાણ અભ્યન્તર અને બાહ્ય એમ બે પ્રકારના છે, તેમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય અને ઉપયોગ એ છ अभ्यन्तर प्राण અથવા भाव प्राण છે, કારણકે જ્ઞાનાદિ ગુણરૂપ લક્ષણોવડે " આ આત્મા છે " એમ ઓળખી શકાય છે. શ્રી નવતત્ત્વ પ્રકરણમાં કહ્યું છે કે—

नाणं च दंसणं चेव, चरित्तं च तवो तहा
वीरियं उवओगो य, एयं जीअस्स लक्खणं ॥ १ ॥

અર્થ:—જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય, અને ઉપયોગ એ જીવનું લક્ષણ છે.

તથા "આ જીવે છે" એમ ઓળખવા માટે જે બાહ્યલક્ષણો

પાંચ ઇન્દ્રિયો, ત્રણ યોગ, શ્વાસોચ્છવાસ અને આયુષ્ એ બાહ્યપ્રાણ અથવા દ્રવ્યપ્રાણ કહેવાય છે તે નીચે પ્રમાણે—

૧ સ્પર્શેન્દ્રિય પ્રાણ—શરીરમાં જીવ હોય ત્યાં સુધીજ આ શીત છે, આ ઉષ્ણ છે, વિગેરે સ્પર્શપરીક્ષા હોઈ શકે છે, માટે જ્યાં સુધી જીવ શીત ઉષ્ણાદિ સ્પર્શેન્દ્રિયોપયોગવાળો હોય ત્યાં સુધી "આ જીવે છે" એમ ઓળખાય છે માટે સ્પર્શેન્દ્રિયોપયોગ એ પ્રાણ છે. આત્મા જ્યારે શરીર છોડી પરભવમાં જાય છે ત્યારે અભ્યન્તર નિર્વૃત્તિરૂપ સ્પર્શ ઇન્દ્રિય તો શરીર સાથેજ રહી છે છતાં પણ જીવ નહિ હોવાથી તેનો કંઈ પણ ઉપયોગ પ્રવર્ત્તિ શકતો નથી.

૨ રસનેન્દ્રિય પ્રાણ—શરીરમાં જીવ હોય ત્યાં સુધીજ આ મધુર છે, આ ખાટું છે એવી રસપરીક્ષા હોઇ શકે છે, માટે જીવ જ્યાં સુધી રસનેન્દ્રિયના ઉપયોગવાળો હોય ત્યાં સુધી શરીરમાં જીવ છે એમ ઓળખાય છે તે કારણથી રસનેન્દ્રિયોપયોગ એ પ્રાણ છે. આત્મા પરભવમાં ગયા બાદ અહિં પડી રહેલા શરીરમાં બાહ્યનિર્વૃત્તિ ઇન્દ્રિયરૂપ જીભ્હા, અને અભ્યન્તરનિર્વૃત્તીન્દ્રિયરૂપ જીહ્વેન્દ્રિય બન્ને વિદ્યમાન છે તોપણ તે જીભ ઉપર મરચું વિગેરે લગાડતાં તીખાશાદિનો કંઈ પણ અનુભવ હોય નહિ.

૩ ઘ્રાણેન્દ્રિય પ્રાણ—જ્યા સુધી શરીરમ. આત્મા હોય ત્યાં સુધીજ નાકદ્વારે સુગંધ-દુર્ગંધનો અનુભવ થાય છે, માટે ઉપર કહેલી પદ્ધતિએ ઘ્રાણેન્દ્રિય એ પ્રાણ છે.

૪ ચક્ષુ ઇન્દ્રિય પ્રાણ—જ્યાં સુધી શરીરમાં જીવ છે ત્યાં સુધી ચક્ષુદ્વારા પદાર્થનું રૂપ, વર્ણ, આકાર વિગેરે દેખી શકાય છે અને શરીરમાંથી જીવ ગયા બાદ બાહ્યનિર્વૃત્તિ રૂપ ચક્ષુ ઉઘાડી છે તથા અભ્યન્તર નિર્વૃત્તિરૂપ ચક્ષુઇન્દ્રિયના તારા-કીકીઓ વિદ્યમાન છે તોપણ પદાર્થનું રૂપ વિગેર દેખી શકાતું નથી માટે ચક્ષુઇન્દ્રિય તે પ્રાણ છે.

૫ શ્રોત્રેન્દ્રિય પ્રાણ—જ્યાં સુધી શરીરમાં જીવ છે ત્યાં સુધી

કાન વડે શબ્દ સાંભળી શકાય છે અને જીવ ગયા બાદ બન્ને પ્રકારની કર્ણેન્દ્રિય વિદ્યમાન છે તોપણ શબ્દ સાંભળી શકાતો નથી માટે શ્રોત્રેન્દ્રિય એ પ્રાણ છે.

૬ **મનયોગ પ્રાણ**—શરીરમાં જીવ હોય ત્યાંસુધી મનવડે ચિંતવન કરી શકાય માટે મનયોગ એ પ્રાણ છે.

૭ **વચનયોગ પ્રાણ**—શરીરમા જીવ છે ત્યાંસુધી શબ્દોચ્ચાર કરી શકાય છે માટે વચનયોગ એ પ્રાણ છે.

૮ **કાયયોગ પ્રાણ**—શરીરમા જીવ છે ત્યાંસુધી આ શરીર હાલે છે, ચાલેછે, ઉઠેછે, બેસેછે એમ અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓ કરી શકેછે, અને જીવ ગયાબાદ તેમાનું કંઇપણ હોતું નથી માટે હાલતું ચાલતુ શરીર દેખી "આ શરીરમાં જીવ છે" એમ ઓળખી શકાય છે માટે કાયયોગ એ પ્રાણ છે.

શંકા—વાયુ, અગ્નિ અને સર્વ ત્રસજીવોને તો કાયયોગ સ્પષ્ટ જણાય છે, પરંતુ પૃથ્વી, પાણી અને વનસ્પતિમાં એ ત્રણે સર્વથા સ્થાવર હોવાથી કાયયોગ હોઇ શકે નહિ તેમજ કાયયોગાભાવે આ ત્રણમા જીવ છે તેવી પ્રતીતિ શી રીતે થાય?

ઉત્તર—એ ત્રણ સ્થાવરોમાં સ્થૂળ દ્રષ્ટિવાળા જીવોને સ્પષ્ટ ન દેખાય તેવા અસ્પષ્ટ કાયયોગ બાદર અને સૂક્ષ્મ એમ બન્ને પ્રકારનો છે અયોગી ગુણસ્થાને શૈલેશીકરણમાં વર્તતા કેવળી [illegible]. દરેક સંસારી જીવોમાંનો કોઇપણ જીવ અમુક સમયે જે આકાશપ્રદેશમા અવગાહ્યો છે તેજ આકાશપ્રદેશમાં બીજે સમયે સ્થિર રહી શકવાને સમર્થ નથી તેનું કારણ ચલાચલ યોગજ છે. સયોગી [illegible]મા રહેલા કેવળી ભગવાનનું શરીર પણ અસ્થિર છે, કોઇક કેવળી ભગવાને વિવક્ષિત સમયે જે આકાશ પ્રદેશમા પોતાનું શરીર વા અંગુલી આદિ અવયવ રાખ્યો હોય તેજ આકાશમા બીજે સમયે જાણીજોઇને રાખવા ઇચ્છે તો પણ રાખી શકવા સમર્થ નથી તે ચલાચલ યોગનોજ મહિમા છે, માટે પૃથ્વ્યાદિ સર્વથા સ્થિર છે એમ ન જાણવું.

શંકા—ત્યારે પૃથ્વ્યાદિને સ્થાવર એટલે સ્થિર કહેવાનું પ્રયોજન શું ?

ઉત્તરઃ—પૃથ્વ્યાદિ જીવો પોતાની ઇચ્છાએ એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને જઇ શકે નહિ, તેમ પોતાની ઇચ્છાથી હાલી શકે નહિ માટે પૃથ્વી વિગેરે જીવો સ્થાવર કહેવાય પણ સર્વથા નિષ્પ્રકંપ અવસ્થાને અંગે પૃથ્વ્યાદિ જીવોનું સ્થાવરપણું ન ગણવું.

શંકા—જો એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને જવાં અને હાલવા ચાલવાદિથી કાયયોગ માનીએ તો એક સમયમાં લોકના એક છેડા સુધી શીઘ્ર જવાની શક્તિવાળા પરમાણુ આદિ પુદ્ગલોને કાયયોગ કહેવાય કે નહિ ?

ઉત્તરઃ—પરમાણુ આદિ પુદ્ગલો એ જીવનું જીવયુક્ત શરીર નથી, માટે કાયયોગ કહેવાય નહિ, પણ પુદ્ગલોના દશ પ્રકારના પરિણામમાંનો ગતિપરિણામ કહી શકાય.

૯ શ્વાસોચ્છ્વાસ પ્રાણ—જ્યાં સુધી શ્વાસોચ્છ્વાસ ચાલતો હોય ત્યાં સુધી "આ શરીરમાં જીવ છે" એમ ઓળખી શકાય છે, માટે શ્વાસોચ્છ્વાસ એ પ્રાણ છે.

૧૦ આયુષ્ પ્રાણ—જ્યાં સુધી આયુષ્કર્મના પરમાણુઓ જીવની સાથે સંબંધવાળા હોય છે, ત્યાં સુધી જીવ તે શરીરમાં ટકી શકે છે, અને આયુષ્ પરમાણુઓ ક્ષય થયા બાદ એક સમય માત્ર પણ જીવ તે શરીરમાં નહિ રહેતાં તુર્ત પરભવમાં અથવા મોક્ષમાં ચાલ્યો જાય છે, માટે આયુષ્ એ પ્રાણ છે. જોકે ઇન્દ્રિયાદિવત્ એ આયુષ્ના પરમાણુઓ સ્થૂળદૃષ્ટિ જીવને સાક્ષાત્ અનુભવાતા નથી પણ આયુષ્ પરમાણુઓના અવલંબનથી આત્માનું જીવનરૂપ કાર્ય અનુમિત કરી શકાય છે તેમજ સર્વજ્ઞને સાક્ષાત્ માલુમ પડવાથી એ આયુષ્ પુદ્ગલો તે પ્રાણ છે. એ પ્રમાણે દશ બાહ્ય પ્રાણો છે, કારણકે આત્માનું અસ્તિત્વ ઓળખાવનારા એ દશે પ્રાણો (નિમિત્ત) પુદ્ગલપરિણામી છે. ચાલુ ગ્રંથમાં વિશેષતઃ સર્વત્ર એ દશ બાહ્યપ્રાણોનુંજ કાર્ય છે. કારણકે દરેક દ્વાર પ્રત્યે

પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં વિશેષાવબોધરૂપ જ્ઞાનને લોકસંજ્ઞા કહી છે તે પણ મતિજ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી જાણવી. પુનઃ અન્ય આચાર્યો કહે છે કે લોકની હેય એટલે ત્યાગ કરવા યોગ્ય પ્રવૃત્તિ તે લોકસંજ્ઞા, એ હેયપ્રવૃત્તિ તે "શ્વાન યક્ષ છે" વિગેરે પ્રથમ દર્શાવી તે જાણવી.

૧૦ ઓઘસંજ્ઞા—અવ્યક્ત ઉપયોગરૂપ સામાન્ય જે પ્રવૃત્તિ તે ઓઘસંજ્ઞા કહેવાય, જેમકે વેલડીઓ આગળ પાછળનો માર્ગ છોડીને જ્યાં વૃક્ષ વિગેરે હોય ત્યાંજ જઈ તેમના ઉપર વૃદ્ધિ પામે છે વિગેરે સામાન્ય પ્રવૃત્તિઓ ઓઘસંજ્ઞા કહેવાય છે. શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં તો શબ્દાદિ અર્થના વિષયવાળી સામાન્યાવબોધક્રિયા એટલે દર્શનોપયોગને ઓઘસંજ્ઞા કહી છે.

એ પ્રમાણે ચાર અથવા દશ સંજ્ઞાઓ જાણવી. તેમાં ચાર સંજ્ઞાઓમાથી નારક જીવોને ભયસંજ્ઞા અધિક હોય છે, કારણકે તેઓને પ્રતિસમય પરમાધામીનો તથા બીજા શત્રુ નારકનો અને ક્ષેત્ર વિગેરે દશ પ્રકારની વેદનાઓનો ત્રાસ વર્ત્યા કરે છે. તેમાં પણ કોઈ એક સમયઆશ્રયિ મૈથુનસંજ્ઞાવાળા નારકો અલ્પ, તેથી આહારસંજ્ઞાવાળા સંખ્યાતગુણા, તેથી પરિગ્રહસંજ્ઞાવાળા સંખ્યાતગુણા, અને તેથી ભયસંજ્ઞાવાળા સંખ્યાતગુણા નારકજીવો છે. જો કે સામાન્યતઃ સર્વ નારકોને સર્વ સંજ્ઞાઓ હોય છે, પણ દરેક નારકને દરેક સમયે ચારે સંજ્ઞાઓ સ્પષ્ટ અનુભવપણે ન હોય પરન્તુ એક નારકને એક સમયમાં એક સંજ્ઞા અનુભવપણે હોય છે, માટે એ કહેલી અલ્પાધિકતા સંભવી શકે છે.

તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોને વિશેષે કરી આહારસંજ્ઞા અધિક હોય છે. તેઓમાં પણ પરિગ્રહસંજ્ઞાવાળા સર્વથી અલ્પ, તેઓથી મૈથુનસંજ્ઞાવાળા સંખ્યાતગુણા, તેઓથી ભયસંજ્ઞાવાળા સંખ્યાતગુણા, અને તેઓથી આહારસંજ્ઞાવાળા સંખ્યાતગુણા છે.

મનુષ્યોમાં વિશેષે કરી મૈથુનસંજ્ઞા અધિક છે, તેમાં પણ ભયસંજ્ઞાવાળા મનુષ્યો અલ્પ, તેઓથી આહારસંજ્ઞાવાળા સંખ્યાતગુણા,

તેઓથી સંખ્યાતગુણા પરિગ્રહસંજ્ઞાવાળા, અને તેઓથી સંખ્યાતગુણા મૈથુનસંજ્ઞાવાળા છે.

દેવોમાં વિશેષે કરી પરિગ્રહસંજ્ઞા અધિક છે, તેમાં પણ આહાર સંજ્ઞાવાળા અલ્પ, તેઓથી ભયસંજ્ઞાવાળા સંખ્યાતગુણા, તેઓથી મૈથુનસંજ્ઞાવાળા સંખ્યાતગુણા, અને તેઓથી પરિગ્રહસંજ્ઞાવાળા સંખ્યાતગુણ હોય છે.

અહિં જે જે જીવોને જે જે સંજ્ઞા અધિક કહી તે તેવા પ્રકારનાં બાહ્ય કારણોના નિમિત્તથી જાણવી, જેમ નારક જીવોને ભયનાં બાહ્યનિમિત્ત ઘણાં હોવાથી ભયસંજ્ઞા વિશેષ છે, અને દેવને મણિ, રત્ન વિગેરે પરિગ્રહના બાહ્યનિમિત્તો ઘણાં હોવાથી પરિગ્રહસંજ્ઞા અધિક છે, અને અંતરંગ ભાવથી તો ચારેસંજ્ઞાવાળા છે. તેમજ એકેન્દ્રિય અને દ્વીન્દ્રિયાદિકની સંજ્ઞાઓ અલ્પાધિકતા દર્શાવી નથી, માટે સમજાય છે કે તેઓની અલ્પાધિકતા અનિયમિત હશે.

પુનઃ ક્રોધ, ધર્મ, સુખ, દુઃખ, જુગુપ્સા અને શોક એ ૭ ભેદવાળી સંજ્ઞાઓ કોઈ ગ્રંથમાં કહેલ છે, તથા જે સંજ્ઞાઓવડે જીવોમાં સંજ્ઞિઅસંજ્ઞિપણાનો વિભાગ પડે છે, તે સંજ્ઞાઓ હેતુવાદોપદેશિકી, દીર્ઘકાલિકી અને દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી એમ ત્રણ પ્રકારની છે, તેનું કિંચિત્ સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે—

હેતુવાદોપદેશિકીસંજ્ઞા—વર્તમાન કાળમાં માત્ર દેહના અનિષ્ટ અર્થથી નિવૃત્તિ અને ઇષ્ટ અર્થમાં પ્રવૃત્તિ કરવા જેટલું જ્ઞાન, તે હેતુવાદોપદેશિકીસંજ્ઞા દ્વીન્દ્રિયાદિ સર્વ સમ્મૂર્છિમ જીવોને ક્રમાનુસાર અધિકાધિક છે, એટલે દ્વીન્દ્રિયથી ત્રીન્દ્રિયને, ત્રીન્દ્રિયથી ચતુરિન્દ્રિયને અને ચતુરિન્દ્રિયથી સમ્મૂર્છિમ પંચેન્દ્રિયને અનુક્રમે અધિકાધિક સંજ્ઞાવિજ્ઞાન માત્ર વર્તમાનકાલ સંબંધિ છે, તે નીચે પ્રમાણે—

દ્વીન્દ્રિય જીવ જે સ્થાને પડેલો છે તે સ્થાને જો તડકો અને ટાઢ વગેરે અનિષ્ટ જણાયાથી તે સ્થાન છોડીને અન્ય છાયા

આવે ત્યાં જઈ સ્થિર થવા જેટલું વિજ્ઞાન છે, પરંતુ એ સ્થાને પુન: ઉષ્ણતાજ સૂર્યનો તડકો આવશે તો ફરીથી બીજી છાયા શોધવી પડશે. માટે એવી છાયામાં બેસું કે જ્યાં ઘણીવાર સુધી સૂર્યનો તાપ આવે નહિ અને વારંવાર ઉઠી ઉઠીને ખસવું પડે નહિ, એવા પ્રકારનું વિશેષ જ્ઞાન દ્વીન્દ્રિયાદિ સમુચ્છિંમ જીવોને નહિ હોવાથી વર્તમાનકાળ સમધિ સંજ્ઞાવાળા કહ્યા છે.

દીર્ઘકાલિકીસંજ્ઞા—દીર્ઘ કાળ એટલે ભૂત અને ભવિષ્યકાળમાં શું પરિણામ હતું અને શું પરિણામ આવશે તે વિચારવાવાળી દીર્ઘ વિજ્ઞાનવાળી જે સંજ્ઞા તે દીર્ઘકાલિકીસંજ્ઞા. પ્રથમ હેતુવાદોપદેશિકીસંજ્ઞા, માત્ર વર્તમાનકાળના વિચારવિજ્ઞાનવાળી હતી અને આ સંજ્ઞા ત્રણેકાળના વિચારવિજ્ઞાનવાળી છે. માટે આ સંજ્ઞા પ્રથમ સંજ્ઞાની અપેક્ષાએ વિશેષ છે, ભૂત અને ભવિષ્યકાળના વિચારવાળી આ સંજ્ઞા દરેક મનવાળા, દેવ, નારક અને ગર્ભજ જીવોને હોય છે, અને મનોવર્ગણાના આલંબન વિના એવું વિશેષ વિજ્ઞાન જીવને હોઇ શકતું નથી, તેથી આ સંજ્ઞા મનવાળા જીવોને જ હોય. પણ મન સિવાયના દ્વીન્દ્રિયાદિ સમુચ્છિંમ જીવોને ન હોય. પુન: આ દીર્ઘકાલિકીસંજ્ઞાવાળો જીવ સંજ્ઞિ કહેવાય છે, અને દીર્ઘકાલિકીસંજ્ઞાવિનાના સર્વ સંસારીજીવો અસંજ્ઞિ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—હેતુવાદોપદેશિકીસંજ્ઞાવાળા જીવો પણ હેતુવાદોપદેશિકી સંજ્ઞાવડે સંજ્ઞિ કેમ ન કહેવાય?

ઉત્તર—અલ્પધનવાળો ધનવાન ન કહેવાય, અને અલ્પરૂપવાળો જેમ રૂપવાન ન કહેવાય, તેમ અલ્પ મનોવિજ્ઞાનરૂપ સંજ્ઞાવાળો સંજ્ઞિ ન કહેવાય.

દૃષ્ટિવાદોપદેશિકીસંજ્ઞા—દૃષ્ટિ એટલે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોની [illegible] શ્રુતજ્ઞાનરૂપ જે સંજ્ઞા તે દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા [illegible] સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોને હોય છે, એમ અનેક શાસ્ત્રોના અભિપ્રાય છે, અને શ્રી દંડક પ્રકરણમાં કહ્યું છે કે—

" मणुआण दीहकालिय—दिट्ठीवाओवएसिया केवि

એટલે મનુષ્યોને દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા હોય છે, અને કેટલાએક મનુષ્યોને દ્રષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા પણ છે." એ પ્રમાણે મનુષ્ય દંડકમાં કહ્યું છે પરંતુ દેવ, નારક અને તિર્યંચના દંડકમાં કેટલાએકને દ્રષ્ટિવાદોપદેશિકીસંજ્ઞા બિલકુલ કહીજ નથી, તેનો આશય શ્રી દંડક પ્રકરણના કર્તા જાણે.[1]

(૨૧) ઉપયોગ ૧૨—उपयुज्यते आत्मा वस्तुपरिच्छेद प्रत्यनेनेत्युपयोगः—આત્મા જેના વડે પદાર્થજ્ઞાન પ્રત્યે જોડાય તે ઉપયોગ. આત્માના જ્ઞાનગુણ અને દર્શનગુણમાં ઉપયોગ એજ મૂળ કારણ છે, કારણ કે વિશેષ ઉપયોગ તે જ્ઞાન, અને સામાન્ય ઉપયોગ તે દર્શન, એ બન્નેમાં ઉપયોગ સાધારણ કારણ છે દરેક પદાર્થ સામાન્ય અને વિશેષ ધર્મયુક્ત છે, તેમા આત્મા જ્યારે

૧-૨ અનેક ગ્રંથોમાં સામાન્યતઃ સમ્યગ્દ્રષ્ટિ જીવોને દ્રષ્ટિવાદોપદેશિકી ...ંજ્ઞા કહી છે, તે કારણથી સર્વ સમ્યગ્દ્રષ્ટિ જીવોનું સહજે ગ્રહણ થઈ ...ો છે. શ્રી દ્રવ્યલોકપ્રકાશમાં પણ કહ્યું છે કે—

छद्मस्थसम्यग्दृष्टीनां, श्रुतज्ञानात्मिकास्तिमा
मतिव्यापारनिर्मुक्ता, संज्ञातीता जिनाः समे ॥ १ ॥

અર્થઃ—છદ્મસ્થ સમ્યગ્દ્રષ્ટિ જીવોને શ્રુતજ્ઞાનરૂપ છેલ્લી (દ્રષ્ટિવાદો...પદેશિકી) સંજ્ઞા હોય છે. અને મતિજ્ઞાનના વ્યાપારથી રહિત થયેલા ...ર્વ કેવળીઓ સંજ્ઞા રહિત છે.

આ પાઠ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે સર્વજ્ઞ સિવાય સર્વ છદ્મસ્થ સમ્યગ્દ્રષ્ટિઓને દ્રષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા હોય છે, તો શ્રી દંડક પ્ર... ...ત્રના કર્તાએ મનુષ્ય દંડક માટે दिट्ठीवाओ वएसिया केवि કહ્યું, ...ને દેવ, નારક અને તિર્યંચના દંડકમાં ગ્રંથકાર જણાવતાં—

चउविह सुरतिरिएसु, निरएसु दीहकालिगी सन्न
विगले हेउवएसा, सन्ना रहिया थिरा सव्वे ॥ १ ॥

અર્થઃ—ચારે પ્રકારના દેવોમાં, ગર્ભજતિર્યંચોમાં અને નારક જીવોમાં ...ર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા છે, વિકલેન્દ્રિયોને હેતુવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા છે, અને સર્વ ...વરો સંજ્ઞા રહિત છે—આ ગાથામાં કેટલાક દેવાદિને પણ દ્રષ્ટિવાદોપદેશિકી ...ા કહી નથી તે આશય શ્રી બહુશ્રુત જાણે.

પદાર્થના સામાન્યધર્મપ્રત્યે ઉપયોગી હોય ત્યારે દર્શનોપયોગ. અને આત્મા જ્યારે પદાર્થના વિશેષધર્મ પ્રત્યે ઉપયોગવાળો હોય ત્યારે જ્ઞાનોપયોગ કહેવાય. તેમાં જ્ઞાનોપયોગ મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન તેમજ મતિ અજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, અને વિભંગજ્ઞાન એમ આઠ પ્રકારનો છે, અને દર્શનોપયોગ ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અવધિદર્શન અને કેવળ દર્શન એમ ચાર પ્રકારનો છે, એમ સર્વ મળી ઉપયોગ બાર પ્રકારનો છે. એ ઉપયોગનું સ્વરૂપ જ્ઞાનદ્વાર, અજ્ઞાનદ્વાર અને દર્શનદ્વારના અર્થે પ્રસંગે કહેવાયું છે, માટે અહિં પુનઃ વર્ણવ્યું નથી. જ્ઞાનોપયોગનું બીજું નામ વિશેષોપયોગ અને સાકારોપયોગ, તથા દર્શનોપયોગનું બીજું નામ સામાન્યોપયોગ અને નિરાકારોપયોગ પણ છે.

(૨૨) દૃષ્ટિ ૩—મિથ્યાદૃષ્ટિ, મિશ્રદૃષ્ટિ, અને સમ્યગ્ દૃષ્ટિ એ પ્રમાણે દૃષ્ટિ ત્રણ પ્રકારની છે. તેમા મિથ્યાત્વ મોહનીય અને અનંતાનુબંધિકષાયના ઉદયથી પદાર્થ તત્વનો જે વિપરીત મતિભાસ થાય. જેમ કમળાના રોગથી અથવા ધંતૂરો પીધાથી જીવ ઉજ્વળ વસ્તુને પણ પીળા વર્ણવાળી દેખે તેમ મિથ્યાત્વ મોહ અને અનંતાનુબંધિ કષાયના ઉદયથી પદાર્થનું સ્વરૂપ વિપરીતપણે સમજાય તેવી વિપરીત શ્રદ્ધા થાય તે મિથ્યાદ્રષ્ટિ કહેવાય. પદાર્થના અનંત ધર્મોમાંથી મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ કેટલાક ધર્મ સદ્દહે અન કેટલાક ધર્મ ન સદ્દહે. વળી કોઈક વખત આખો પદાર્થ પણ ન જાણી શકે તેમજ કોઇ વખત સર્વ પદાર્થો સદ્દહે, અથવા સર્વ પદાર્થના સર્વ ધર્મ સદ્દહે અને એક ધર્મ ન સદ્દહે તોપણ વિપરીતશ્રદ્ધા કહેવાય.

સર્વજ્ઞે કહેલા તત્વ ઉપર રૂચી નહિ, તેમ અરૂચી પણ નહિ એવા પ્રકારનો મધ્યમ પરિણામ તે મિશ્રદ્રષ્ટિ કહેવાય. પણ અર્ધી શ્રદ્ધા હોય તે મિશ્રદૃષ્ટિ નહિ પણ મિથ્યાદૃષ્ટિજ ગણાય. કારણકે એવો જીવ સાર અસારમાં વિવેકવાળો ન ગણાય. દુનિયામાં સર્વ ધર્મ સાચા હોય એમ તો કોઈ કાળે બની શકેજ

નહિ. સત્યધર્મ તો કોઇ એકજ હોઇ શકે છતાં સર્વે ધર્મો સાચા છે, સર્વ ધર્મના માર્ગથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઇ શકે છે, સર્વ ધર્મોમાં અહિંસાદિ સિદ્ધાન્તો દર્શાવ્યા છે, એમ માનનાર જીવો કાચ અને હીરા, સુવર્ણ અને પિત્તળ, કસ્તૂરી અને કાદવ વિગેરે વિષમ પદાર્થોને પણ સરખા માનનારા જાણવા.

સર્વજ્ઞે કહેલા પદાર્થો ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી, અથવા જે પદાર્થો જે સ્વરૂપમાં છે તે પદાર્થો તેવા સ્વરૂપે માનવા એવી જે સમ્યક્‌શ્રદ્ધા તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ કહેવાય. સર્વજ્ઞે જે સ્વરૂપ કહ્યું છે તે સત્યજ છે, કારણકે રાગદ્વેષનો સર્વથા ક્ષય થવાથી સર્વજ્ઞતા પ્રાપ્ત થાય છે, અને અસત્ય બોલવામાં રાગદ્વેષજ હેતુભૂત હોઇ શકે છે, તે રાગદ્વેષનો એક અંશમાત્ર પણ સર્વજ્ઞને નહિ હોવાથી શ્રી સર્વજ્ઞ કયો સ્વાર્થ સાધવા માટે અસત્ય ઉચ્ચાર કરે? અર્થાત્ સર્વજ્ઞને અસત્ય ઉચ્ચાર કરવાનું કોઇપણ કારણ નથી માટે સર્વજ્ઞના વચન ઉપર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખનાર જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ કહેવાય. વળી જ્યારે સર્વજ્ઞના વચન ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી યુક્ત છે તો સર્વજ્ઞે જે શ્રુતકેવલી વિગેરે મહાત્માઓને સત્યવક્તાપણાની છાપ આપી છે, તેવા શ્રુતકેવલી, પ્રત્યેકબુદ્ધ વિગેરે મહાન્ આચાર્યોના વચનો પણ સર્વજ્ઞવત્ સત્ય માનવા યુક્ત છે. એમ વળી દૃષ્ટિસંબંધિ ઘણી હકીકત સમ્યક્‌ત્વદ્વારના અર્થપ્રસંગે સવિસ્તર કહીછે, ત્યાંથી જાણવી.

(૨૩) બંધ ૮-૧૨૦—આત્મપ્રદેશોની સાથે કર્મપ્રદેશોનો પરસ્પર પ્રવેશરૂપ સંબંધ થવો તેને બંધ કહેવાય. તે મૂળ કર્મભેદે આઠ પ્રકારનો અને ઉત્તરભેદવડે એકસો છપ્પન પ્રકારનો છે, જો કે કર્મના ઉત્તરભેદ એકસો અઠાવન છે તોપણ સમ્યક્‌ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીય એ બે કર્મ બંધાતાં નથી પણ મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મનાં રૂપાન્તર થાય છે, માટે મિથ્યાત્વમોહનીયનો બંધ હોય છે, અને સમ્યક્‌ત્વમોહનીય તથા મિશ્રમોહનીયનો બંધ હોતો નથી માટે એકસો છપ્પન કર્મબંધ પ્રાપ્ત છે. અહિં સર્વ

શાસ્ત્રકારોએ એકસો છપ્પનને બદલે એકસો વીસ કર્મનો બંધ માનેલ છે, તે પંદર બંધન અને પાંચ સંઘાતનને શરીરાન્તર્ગત ગણી વર્ણાદિકના વીસ ભેદને બદલે વર્ણાદિકના ચાર મૂળ ભેદનો બંધ માનતાં પંદર બંધન, પાંચ સંઘાતન અને સોળ વર્ણાદિ મળી છત્રીસ ભેદ કમી થતાં એકસો વીસનો બંધ અંગીકાર કર્યો છે, માટે ચાલુ ગ્રંથમાં એકસો વીસનો બંધ ગણાશે, પણ વાસ્તવિક રીતે એકસો છપ્પન કર્મનો બંધ હોયછે. હવે એ મૂળકર્મ આઠ અને ઉત્તરકર્મ એકસો અઠ્ઠાવન કયાં કયાં તે દર્શાવાય છે.

મૂળકર્મ ૮—જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર, અને અન્તરાય. તેમાં જે જ્ઞાનગુણનું આવરણ કરે તે જ્ઞાનાવરણ, જે કર્મ આત્માના દર્શનગુણનું આવરણ કરે તે દર્શનાવરણ, જે કર્મ સુખદુઃખરૂપે અનુભવાય તે વેદનીય, જે કર્મ આત્માને મુંઝાવે એટલે વિવેકવિકલ કરે તે મોહનીય, જે કર્મ આત્માને અમુક ભવમાં લઇ જઈ અમુક કાળ સુધી રોકી રાખે તે આયુષ્યકર્મ, જે કર્મ આત્માને વિવિધ પ્રકારના રૂપવાળો બનાવે તે નામકર્મ, જે કર્મ આત્માને ઉચ્ચપણું અને નીચપણું પ્રાપ્ત કરાવે તે ગોત્રકર્મ, અને જે કર્મ આત્માના દાનાદિ ગુણમાં વિઘ્નરૂપ થાય તે અન્તરાયકર્મ.

મૂળકર્મના ભેદ—જ્ઞાનાવરણકર્મના પાંચ ભેદ, દર્શનાવરણ કર્મના નવ ભેદ, વેદનીય કર્મના બે ભેદ, મોહનીયકર્મના અઠ્ઠાવીસ ભેદ, નામકર્મના એકસોને ત્રણ ભેદ, ગોત્રકર્મના બે ભેદ અને અન્તરાયકર્મના પાંચ ભેદ છે. એ પ્રમાણે આઠ મૂળકર્મના એકસો અઠ્ઠાવન ઉત્તર ભેદ છે. તે નીચે પ્રમાણે—

૫ જ્ઞાનાવરણ.

૧ મતિજ્ઞાનાવરણ—મતિજ્ઞાનને આવરનાર એટલે રોકનાર કર્મ.
૨ શ્રુતજ્ઞાનાવરણ—શ્રુતજ્ઞાનને રોકનાર કર્મ.
૩ અવધિજ્ઞાનાવરણ—અવધિ જ્ઞાનને રોકનાર કર્મ.
૪ મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણ—મનઃપર્યવ જ્ઞાનને રોકનારકર્મ.
૫ કેવળજ્ઞાનાવરણ—કેવળજ્ઞાનને રોકનાર કર્મ.

૯ દર્શનાવરણ.

૧ ચક્ષુદર્શનાવરણ—ચક્ષુથી થતા સામાન્ય બોધને રોકનાર કર્મ. એ કર્મના ઉદયથી ચક્ષુઇન્દ્રિયની પટુતા હોતી નથી, અને આંખમાં ફુલ, છારી અને મોતીઆ વિગેરેથી અંધપણું પ્રાપ્ત થાય છે. વળી ચક્ષુમાં અંધપણું નથી હોતું તેવા જીવને પણ એ કર્મના ઉદયથી ચક્ષુઇન્દ્રિયનો વિષય સર્વાંશે શુદ્ધ પ્રગટ થતો નથી. અને એ કર્મ દૂર થવાથી શીઘ્ર મોતીઆ-છારી વિગેરે ઉપઘાતક દ્રવ્યો દૂર થઇ એકદમ સર્વાંશે શુદ્ધ અને સંપૂર્ણ વિષયવાળાં ચક્ષુઓ (મરૂદેવા માતાવત્) થઇ જાયછે, તેમજ અંધ પુરૂષને કેવળજ્ઞાન થવાથી અંધપણું દૂર થઇ જાયછે

૨ અચક્ષુદર્શનાવરણ—ચક્ષુ સિવાય બીજી ચાર ઇન્દ્રિય અને મનસંબંધિ થતા સામાન્ય બોધને રોકનાર કર્મ. આ કર્મના ઉદયથી સ્પર્શેન્દ્રિય જ્હેર મારીજાય છે, જેથી શીત અને ઉષ્ણપણાની બરાબર ખબર પડતી નથી. તેમજ જીભ, નાક અને કાન એ ઇન્દ્રિયો પણ એવી જ્હેરી થાય છે કે રસની, ગંધની અને શબ્દની બીલકુલ ખબર પડતી નથી, વળી કદાચ તે ઇન્દ્રિયો જ્હેર વિનાની હોય તોપણ તે કર્મના ઉદયથી તે ઇન્દ્રિયોદ્વારા સર્વાંશે શુદ્ધ અને સંપૂર્ણ વિષયગ્રહણનું જ્ઞાન થઇ શકતું નથી તેમજ મનના સ્મરણાદિ વિષય પણ સતેજ હોતો નથી.

૩ અવધિદર્શનાવરણ—આત્મસાક્ષાત્ થતા રૂપીપદાર્થના સામાન્ય બોધને રોકનાર કર્મ, આ કર્મથી અવધિદર્શન સર્વથા પ્રાપ્ત થતું નથી, અને જો પ્રાપ્ત થાય તો આ કર્મનો ઉદય હોતો નથી પણ ક્ષયોપશમ હોય છે.

૪ કેવળદર્શનાવરણ—કેવળદર્શનને રોકનાર કર્મ, આ કર્મ જ્યારે ઉદયમાં વર્તે છે ત્યારે કેવળદર્શન હોતું નથી પણ જ્યારે આ ક્ષય પામે ત્યારે કેવળદર્શન પ્રાપ્ત થાય, તેમજ આ કર્મનો ક્ષયોપશમ હોઈ શકતો નથી.

સમ્યક્ત્વમોહનીય—સર્વજ્ઞોક્ત તત્ત્વ ઉપર શ્રદ્ધા હોય માટે સમ્યક્ત્વ અને સૂક્ષ્મ શંકા ઉપજે માટે મોહનીય એવું આ કર્મ મિથ્યાત્વનાં શુદ્ધ થયેલ પુદ્ગલો હોવાથી મિથ્યાત્વનું રૂપાન્તર છે. આ કર્મના ઉદયથી જીવનો સમ્યક્ત્વગુણ ક્ષયોપશમભાવે (ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વરૂપે) પ્રગટ થાય છે. પણ એ સમ્યક્ત્વ સર્વથા નિરાવરણ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ જેવું સર્વથા શુદ્ધ નથી. પરંતુ વસ્તુવિકતને ચશ્માના કાચથી જેમ સમ્યક્ દેખાય છે તેમ ચશ્માના કાચ સરખાં સમ્યક્ત્વનાં આ નિર્મળ પુદ્ગલોથી પણ આત્મા પદાર્થસ્વરૂપને યથાર્થ જાણી શકે છે. આ પણ દર્શન મોહનીય ગણાય છે. હવે સોળ કષાય મોહનીય અને નવ નોકષાય મોહનીય કહેવાય છે, તેમાં જેના વડે કષ એટલે સંસારનો, આય એટલે લાભ હોય તે કષાય-કહેવાય. અને કષાયના સહચારી અથવા કષાયના કારણરૂપ તે નોકષાય કહેવાય તે નીચે પ્રમાણે—

૪ અનંતાનુબંધિ કષાય—અનંત સંસારનો સંબંધ કરાવનાર ઉગ્ર કષાયો જેના વડે ઉત્પન્ન થાય એવું કર્મ. તે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એમ ચાર પ્રકારનું છે.

૪ અપ્રત્યાખ્યાની કષાય—વ્રત નિયમને પ્રગટ નહિ થવ દેનાર, અર્થાત્ જેઓના વડે આત્મા ત્યાજ્ય વસ્તુનો ત્યાગ અને આદરવા યોગ્ય વસ્તુનો આદર ન કરી શકે એવું કર્મ, તે પણ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભના ભેદથી ચાર પ્રકારનું છે.

૪ પ્રત્યાખ્યાની કષાય—વ્રત નિયમ દેશાંશે પ્રગટી શકે પણ સર્વાંશે પ્રાપ્ત ન થઇ શકે એવું કર્મ. આ કર્મ પણ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભના ભેદથી ચાર પ્રકારનું છે.

૪ સંજ્વલન કષાય—મુનિમહાત્માઓને પણ જે અલ્પ માત્ર ઉદ્દીપન થાય એવો અલ્પ કષાય તે સંજ્વલન કષાય, તેના કારણરૂપ કર્મ. આ કષાયના પણ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એમ ચાર પ્રકાર છે. એ પ્રમાણે સોળ ઉત્તર કષાય કહ્યા, અને મૂળ કષાય તો ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એમ ચાર પ્રકારે

નામકર્મના ૧૦૩ ભેદ.

જેનાથી દેવપણું પ્રાપ્ત થાય તે દેવગતિ, જેનાથી મનુષ્યપણું પ્રાપ્ત થાય તે મનુષ્યગતિ, જેનાથી તિર્યંચપણું પ્રાપ્ત થાય તે તિર્યંચગતિ, અને જેનાથી નારકપણું પ્રાપ્ત થાય તે નરકગતિ નામકર્મ; એ ૪ ગતિનામકર્મ.

જેનાથી એક ઇન્દ્રિયપણું પ્રાપ્ત થાય તે એકેન્દ્રિય જાતિ નામકર્મ. એપ્રમાણે દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જાતિનામકર્મ જાણવું. એ પાંચ જાતિનામકર્મ.

જેનાથી ઔદારિક વગેરે શરીરની પ્રાપ્તિ થાય તે શરીર-નામકર્મ, ઔદારિક, વૈક્રિય આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ એ ભેદે પાંચ પ્રકારનું છે વળી જેનાથી ઔદારિકાદિ ત્રણ શરીરને ઉપાંગ અવયવોની પ્રાપ્તિ થાય તે ઉપાંગનામકર્મ ઔદારિકોપાંગ, વૈક્રિયોપાંગ અને આહારકોપાંગ એ નામે ત્રણ પ્રકારનાં છે. તૈજસ તથા કાર્મણ એ બે શરીર ઔદારિકાદિ ત્રણ શરીરની અનુવૃત્તિ વાળાં હોવાથી એ બે શરીરના જૂદા ઉપાંગ હોઇ શકતાં નથી.

તથા પ્રથમ ગ્રહણ કરેલાં ઔદારિક પુદ્ગલો સાથે નવા ગ્રહણ કરાતાં ઔદારિક પુદ્ગલોનો સંબંધ કરનાર કર્મ ઔદારિક ઔદારિકબંધન નામકર્મ કહેવાય, એ અર્થને અનુસારે બીજા ચાર બંધન સહિત પંદર બંધનનામકર્મનાં નામ નીચે પ્રમાણે—

૧ ઔદારિક ઔદારિક બંધન. ૯ આહારક કાર્મણ બંધન.
૨ ઔદારિક તૈજસ બંધન. ૧૦ ઔદારિક તૈજસ કાર્મણ બંધન.
૩ ઔદારિક કાર્મણ બંધન. ૧૧ વૈક્રિય તૈજસ કાર્મણ બંધન.
૪ વૈક્રિય વૈક્રિય બંધન. ૧૨ આહારક તૈજસ કાર્મણ બંધન.
૫ વૈક્રિય તૈજસ બંધન. ૧૩ તૈજસ તૈજસ બંધન.
૬ વૈક્રિય કાર્મણ બંધન. ૧૪ કાર્મણ કાર્મણ બંધન.
૭ આહારક આહારક બંધન. ૧૫ તૈજસ કાર્મણ બંધન.
૮ આહારક તૈજસ બંધન.

દંતાલી જેમ ઘાસનો સમૂહ એકઠો કરે છે, તેમ ઔદારિક સ્કંધોને એક સ્થાને શિરાદિ અવયવરૂપે પિંડિત કરનાર કર્મ **ઔદારિકસંઘાતન** નામકર્મ. એ અર્થને અનુસારે **વૈક્રિયસંઘાતન, આહારકસંઘાતન, તૈજસસંઘાતન** અને **કાર્મણસંઘાતન** જાણવાં. એ પ્રમાણે પાંચ શરીરને નામે પાંચ સંઘાતનનામકર્મ છે.

તથા જેનાથી હાડની સંધીઓનું બંધારણ પ્રાપ્ત થાય તે **સંઘયણનામકર્મ** વજ્રઋષભ વિગેરે છ પ્રકારનું છે. તેમાં હાડના બે છેડા જ્યાં મળે છે તે સ્થાને એ બે છેડાનો પરસ્પર છ પ્રકારનો સબંધ જે કર્મથી થાય છે તે છ સંઘયણનામકર્મ કહેવાય છે તે નીચે પ્રમાણે—

૧ વજ્રઋષભનારાચ, ૨ ઋષભનારાચ, ૩ નારાચ, ૪ અર્ધનારાચ, ૫ કિલિકા અને ૬ છેવટ્ઠ (સેવાર્ત્ત અથવા છેદસ્પૃષ્ઠ). એ છ સંઘયણનું સ્વરૂપ આગળ સંઘયણદ્વારના અર્થપ્રસંગે કહેવાશે.

જીવને જે ઔદારિકાદિ ત્રણ શરીર પ્રાપ્ત થવાનાં હોય તે શરીરના આકાર લક્ષણપૂર્વક રચનાર કર્મ તે **સંસ્થાનનામકર્મ** સમચતુરસ્ર, ન્યગ્રોધ, સાદિ, વામન, કુબ્જ અને હુંડક એ પ્રમાણે ૬ પ્રકારનું છે, એ સંસ્થાનોનું સ્વરૂપ આગળ સંસ્થાનદ્વારના અર્થપ્રસંગે કહેવાશે.

શરીરમાં મુખ્ય વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ ઉત્પન્ન કરનાર ક્રમે **વર્ણનામકર્મ, ગંધનામકર્મ** અને **સ્પર્શનામકર્મ** કહેવાય છે. તેમાં શ્વેત, રક્ત, પીત, નીલ, અને શ્યામ એ પાંચ પ્રકારે વર્ણનામકર્મ. દુર્ગંધ અને સુગંધ એ બે પ્રકારનું ગંધનામકર્મ, મધુર, તિક્ત, કટુ, કષાય, અને આમ્લ એ પાંચ પ્રકારનું રસનામકર્મ, તથા શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ, રૂક્ષ, મૃદુ, લઘુ, ગુરૂ અને કર્કશ એ આઠ પ્રકારે સ્પર્શનામકર્મ છે. તેમાં પ્રથમ શરીરમાં મુખ્યત્વે શ્વેત રંગ ઉત્પન્ન કરનારકર્મ તે શ્વેતનામકર્મ, એ રીતે સર્વ અર્થ વિચારવો. એ કે દરેક શરીરમાં સર્વ

સ્પર્શાદિ હોય છે તોપણ એક વર્ણાદિ જે મુખ્ય હોય છે તે મુખ્ય વર્ણને અંગે તે વર્ણનામકર્મ ગણાય છે.

જીવ જ્યારે વક્રગતિએ પરભવમાં ઉત્પન્ન થવાનો હોય ત્યારે માર્ગમાં જે સ્થાને વળવાનું આવે તે સ્થાને વાળનારકર્મ આનુપૂર્વી નામકર્મ કહેવાય છે, તેમાં દેવગતિમાં વક્રગતિએ જતાં રસ્તામાં વાળનાર કર્મ તે દેવાનુપૂર્વી. એ અર્થને અનુસારે મનુષ્યાનુપૂર્વી, તિર્યંચાનુપૂર્વી અને નરકાનુપૂર્વી નામકર્મ જાણવું.

જેનાથી જીવ ઔદારિકાદિ શરીરવડે બળદ,હસ્તિ અને હંસનીપેઠે મલપતી મંદ ગતિએ ચાલે તે શુભવિહાયોગતિ નામકર્મ, અને ગર્દભ તથા ઉંટની પેઠે ઉતાવળ ચાલ ચાલે તે અશુભવિહાયોગતિ નામકર્મ.

જેનાથી જીવ ત્રસપણું પામે તે ત્રસનામકર્મ, જેનાથી જીવનું શરીર ઇન્દ્રિય ગોચર થઇ શકે એવું સ્થૂલ થાય તે બાદર નામકર્મ, જેનાથી જીવ સ્વયોગ્ય સર્વ પર્યાપ્તિઓ સમાપ્ત કરી મરણ પામે તે પર્યાપ્તનામકર્મ, જેનાથી એક જીવ એક આખા શરીરનો અધિષ્ટાતા હોય પણ તે શરીરમાં બીજા જીવનું સ્વામીપણું ન હોય તે પ્રત્યેકનામકર્મ, જેનાથી દાંત વિગેરે અવયવો દૃઢ-સ્થિર હોય તે સ્થિરનામકર્મ, જેનાથી જીવના શરીરના અવયવો ઇષ્ટ એટલે બીજાને સ્પર્શ થતાં પ્રિય લાગે એવા હોય તે શુભનામકર્મ, જેનાથી જીવ લોકને અનુપકારી છતાં પ્રિય લાગે તે સૌભાગ્યનામકર્મ, જેનાથી સ્વર કોયલ વિગેરેના સરખો મધુર હોય તે સુસ્વરનામકર્મ, જેનાથી જીવનું યુક્તિવિકલ અને અનુચિત વચન પણ લોકને પ્રિય અને આદરવા યોગ્ય લાગે તે આદેયનામકર્મ અને જેનાથી જીવ ઉલટું કાર્ય કરે તોપણ જશ કીર્તિ પામે તે યશનામકર્મ. એ દશ કર્મનો સમુદાય "ત્રસદશક" કહેવાય.

જેનાથી જીવ સ્થાવરપણું પામે તે સ્થાવરનામકર્મ, જેનાથી જીવનું શરીર ઇન્દ્રિયને અગોચર એવું સૂક્ષ્મ થાય તે સૂક્ષ્મ.

નામકર્મ, જેનાથી જીવ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ સમાપ્ત કર્યા વિના મરણ પામે તે अपर्याप्तनामकर्म, જેનાથી અનંતજીવો વચ્ચે એક શરીરનીજ પ્રાપ્તિ થાય પણ પોતાનું ઈલાયદું શરીર ન હોય તે साधारणनामकर्म, જેનાથી જીવના અંગુલી, જીભ આદિ અવયવો અસ્થિર હોય તે अस्थिरनामकर्म, જેનાથી શરીરના અવયવો અનિષ્ટ એટલે બીજાને સ્પર્શ થતાં અપ્રિય લાગે એવા (પગાદિ) અવયવો થાય તે अशुभनामकर्म, જેનાથી ઉપકારી છતાં પણ લોકને અપ્રિય લાગે તે दौर्भाग्यनामकर्म, જેનાથી ગર્દભાદિ સરખા અનિષ્ટ સ્વર થાય તે स्वरनामकर्म, જેનાથી યુક્તિવાળું અને ઉચિત વચન બોલે છતાં લોક તે વચનનો અનાદર કરે તે अनादेयनामकर्म, અને જેનાથી સારૂં કાર્ય કરવા છતાં પણ જીવને અપયશ મળે તે अयशनामकर्म, એ દશ પ્રકૃતિઓનો સમુદાય स्थावरदशक કહેવાય.

જેનાથી ત્રણ જગતમાં પૂજ્યપણું પ્રાપ્ત થાય તેવી તીર્થંકર પદવી મળે તે जिननामकर्म, જેનાથી શરીર સુખે નિર્વહન થઈ શકે તે अगुरुलघुनामकर्म એટલે શરીર ઘણું ભારી તેમજ ઘણું હલકું પણ ન હોય. તથા જે અવયવો જે સ્થાને જોઇએ તે અવયવો તે સ્થાનેજ ગોઠવનાર કર્મ તે निर्माणनामकर्म, પોતાના અવયવોથી જીવ પોતેજ હણાય એવા ઉપઘાતક અવયવો ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ उपघातनामकर्म, શરીર શીતળ છતાં ઉષ્ણ પ્રકાશ ઉત્પન્ન કરનારકર્મ आतप नामकर्म, શરીરમાં શીતળ પ્રકાશ ઉત્પન્ન કરનાર उद्योतनामकर्म, જે જીવને દેખી બીજો બળવાન જીવ પણ સ્હામો થવા સમર્થ ન થાય એવી છાયા જે કર્મથી પડે તે पराघातनामकर्म, અને જેનાથી જીવ સુખપૂર્વક શ્વાસોચ્છવાસ લઇ શકે એવી લબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તે श्वासोच्छवासनामकर्म. એ આઠ પ્રકૃતિઓનો સમુદાય प्रत्येकाष्टक કહેવાય. એ પ્રમાણે નામકર્મની એકસો ત્રણ પ્રકૃતિઓ થઇ તેમાં ગતિ, જાતિ, શરીર, ઉપાંગ, બંધન, સંઘાતન, સંઘયણ, સંસ્થાન, વર્ણ, ગંધ, રસ,

સ્પર્શ, આનુપૂર્વી અને વિહાયોગતિ એ ચોદ પોત પોતાના ઉત્તર
ભેદવાળી હોવાથી "પિંડપ્રકૃતિ" એવા નામથી ઓળખાય છે.

એ નામકર્મની સર્વ પ્રકૃતિઓ એક્ષો ત્રણ છે તો પણ
સંક્ષેપથી ૪૨, ૬૭, ૯૩ અને ૧૦૩ એમ ચાર સંખ્યાએ જૂદે
જૂદે પ્રસંગે ગણવામાં આવે છે તે નીચે પ્રમાણે—

મૂળભેદનાં નામ	ભેદ	બંધમાં ને ઉદયમાં	સત્તામાં	સત્તા
ગતિનામકર્મ	૧	૪	૪	૪
જાતિનામકર્મ	૧	૫	૫	૫
શરીરનામકર્મ	૧	૫	૫	૫
ઉપાંગનામકર્મ	૧	૩	૩	૩
બંધનનામકર્મ	૧	૦	૫	૧૫
સંઘાતનનામકર્મ	૧	૦	૫	૫
સંઘયણનામકર્મ	૧	૬	૬	૬
સંસ્થાનનામકર્મ	૧	૬	૬	૬
વર્ણનામકર્મ	૧	૧	૫	૫
ગંધનામકર્મ	૧	૧	૨	૨
રસનામકર્મ	૧	૧	૫	૫
સ્પર્શનામકર્મ	૧	૧	૮	૮
આનુપૂર્વીનામકર્મ	૧	૪	૪	૪
વિહાયોગતિનામકર્મ	૧	૨	૨	૨
ત્રસદશક	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦
સ્થાવરદશક	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦
પ્રત્યેકાષ્ટક	૮	૮	૮	૮
	૪૨	૬૭	૯૩	૧૦૩

એ પ્રમાણે બંધ તથા ઉદયપ્રસંગે નામકર્મની સડસઠ પ્રકૃતિઓ
અને સત્તાપ્રસંગે કોઈ શાસ્ત્રકાર ત્રાણું ગણે છે, અને કોઈ
શાસ્ત્રકર્તા એકસો ત્રણ સંપૂર્ણ ગણે છે, પણ પરસ્પર કોઈ રીતે
વિરોધ આવતો નથી.

ગોત્રકર્મના ૨ ભેદ.

જેનાથી જીવ લોકમાં ઉત્તમ ગણાય, અને ઉત્તમવંશ-જાતિમાં ઉત્પન્ન થાય તે उच्चगोत्र. અહિં હીન જાતિવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલો જીવ પણ સમ્યક્ત્વ સહિત વ્રત નિયમવાળો હોય તો લોકવ્યવહારથી નીચગોત્રનો કહેવાય પણ વાસ્તવિક રીતે ઉચ્ચગોત્રી[1] ગણાય. તથા જેનાથી જીવ લોકમાં નીચ ગણાય, અને હીન જાતિવંશમાં ઉત્પન્ન થાય તે नीचगोत्र.[2]

અન્તરાયકર્મના ૫ ભેદ.

જેનાથી દાન દેવાની સામગ્રી છતાં પણ દાન ન આપી શકાય તે दानान्तरायकर्म, જેનાથી વસ્તુ પ્રાપ્તિ માટે પરિશ્રમ કર્યા છતા પણ વસ્તુ પ્રાપ્ત ન થાય તે लाभान्तरायकर्म, જેનાથી એકવાર ભોગવવા યોગ્ય ભોજનાદિ પદાર્થ પાસે છતાં પણ ભોગવી ન શકાય તે भोगान्तरायकर्म, જેનાથી વારંવાર ભોગવવા યોગ્ય સ્ત્રી આદિ પદાર્થ પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ ભોગવી ન શકાય તે उपभोगान्तराय, અને છતી શક્તિએ પણ શક્તિનો ઉપયોગ ન થઈ શકે એટલે વીર્ય ફોરવી ન શકાય તે वीर्यान्तरायकर्म. એ પ્રમાણે સર્વ કર્મના ભેદ ૧૫૮ થયા તેમાં બંધ માટે ૧૨૦ ગ્રહણ કરવા તે નીચે પ્રમાણે—

---

૧. અહિં કારણ એ છે કે પાંચમા ગુણસ્થાન સુધી જીવને ઉચ્ચ અને નીચ ગોત્રનો ઉદય, અને પાંચમા ગુણસ્થાનથી આગળ ફક્ત ઉચ્ચ ગોત્રનો ઉદય કર્મગ્રંથમાં કહ્યો છે, તેના અનુસારે એ પ્રમાણે લખ્યું છે.

૨. આ ગોત્રકર્મ ઉપરથી ધર્મતત્ત્વજ્ઞાનના નહિ જાણનાર કેટલાક એમ કહે છે કે, જીવો જેવા ભેદ કરેલા છે, તેઓને ઉંચ માનીએ અને તેઓને નીચ માનીએ એ અનુસરણીય નથી. એમ જેઓ કહે છે, તેઓ ધર્મતત્ત્વજ્ઞાનના અજાણપણાથી બોલે છે. કારણકે અહિંસા જે ઉચ્ચ નીચ ગુણની મર્યાદા ધર્મતત્ત્વ નિયમથી રહેલી છે તે મિથ્યા કેમ થાય વા કેમ મનાય!

	બંધમાં	ઉદયમાં	સત્તામાં	સત્તામાં
જ્ઞાનાવરણકર્મ	૫	૫	૫	૫
દર્શનાવરણકર્મ	૯	૯	૯	૯
વેદનીયકર્મ	૨	૨	૨	૨
મોહનીયકર્મ	૨૬	૨૮	૨૮	૨૮
આયુષ્કર્મ	૪	૪	૪	૪
નામકર્મ	૬૭	૬૭	૯૩	૧૦૩
ગોત્રકર્મ	૨	૨	૨	૨
અન્તરાયકર્મ	૫	૫	૫	૫
	૧૨૦	૧૨૨	૧૪૮	૧૫૮

(૨૪) ઉદય ૮-૧૨૨—કર્મ બંધાતી વખતે કર્મની જે સ્થિતિ બંધાઇ છે તે સ્થિતિમાંથી અબાધાકાળ સમાપ્ત થતા અથવા સમાપ્ત થયા પહેલાં ઉદીરણાવડે તે કર્મનું જે ફળ જીવને મળે તે ઉદય કહેવાય. અહિં કર્મ જે સમયે આત્મપ્રદેશો સાથે પ્રતિબદ્ધ થયું તે સમયે તે કર્મ પોતાનું ફળ જીવને દેખાડી શકે નહિ, અને બીજે સમયે પણ ફળ દેખાડી શકે નહિ પરંતુ કમીમાં કમી એક અન્તર્મુહૂર્ત જેટલોકાળ વ્યતીત થાય ત્યારે તે કર્મ પોતાનું ફળ જીવને દર્શાવી શકે અને વધુમાં વધુ કર્મ બંધાયા બાદ સાત હજાર વર્ષે પોતાનું ફળ દેખાડી શકે. કર્મનો ઉદયમાં આવવાનો સંબંધ સ્વાભાવિક રીતે સ્વતઃ છે. પણ જ્યારે બીજી સામગ્રીઓથી અનેક જાતના ઉપઘાત નડે છે, ત્યારે ઉદયનો એ સ્વાભાવિક નિયમ તૂટી જઇ બંધાયા બાદ અનિયમિતકાળે પણ ઉદય આવે છે, એ અનિયમિત ઉદયમાં એટલો નિયમ તો જરૂર છે કે બંધાયા બાદ કર્મ એક આવલિકા બાદ ઉદયમાં આવે છે, તે દરમ્યાનમાં કોઇપણ રીતે તે કર્મ ઉદયમાં આવી શકતું નથી. હવે ઉદયમાં આવે છે એટલે કર્મપરમાણુઓની તે વખતે શું વ્યવસ્થા થાય છે તે સંક્ષેપમાં કહેવાય છે.

જે સમયે કર્મ ઉદયમાં આવવાનું છે તે સમય પહેલાં કર્મ-પરમાણુઓ એવી સ્થિતિમાં આવેલા હોયછે કે ઉદયના પ્રથમ સમયમાં ઘણા નિર્જરે, બીજા સમયમાં ઓછા નિર્જરે, અને ત્રીજા સમયમાં તેથી પણ ઓછા ઓછા નિર્જરે. એ પ્રમાણે એ કર્મ જેટલી સ્થિતિવાળું બાંધેલું છે તેટલી સ્થિતિના સમયોમાંથી અબાધા-કાળના સમયો બાદ કરીએ તેટલા સમયો સુધી એ પ્રમાણે કમી કમી નિર્જરે. એ પ્રમાણે જેમ જેમ કર્મપરમાણુઓ આત્માના સંબંધથી અલગ થવાની તૈયારીમાં હોય છે તે સમયેજ તે કર્મપરમાણુઓ પોતાનો પ્રભાવ જીવને સ્પષ્ટપણે અથવા અસ્પષ્ટ-પણે દર્શાવે છે. અથવા બીજી રીતે કહીએ તો તે કર્મપરમાણુઓ આત્માના સંબંધથી અલગ થવાના સમયેજ પોતાનો પ્રભાવ દર્શાવી તુર્ત અલગ થવા માંડે છે. અલગ થતા પરમાણુઓ પોતાનો પ્રભાવ કેવી રીતે દર્શાવે ? તે સંબધમાં એક વ્યવહારપ્રસિદ્ધ ઉદાહરણ એ છે કે જે વખતે હડકાયું કુતરૂં કરડે છે તે વખતે તે કુતરાના ઝેરના પરમાણુઓ માણસના શરીરમાં દાખલ થાય છે, અને દાખલ થયા બાદ તે ઝેરના પમાણુઓ કેટલાક કાળ સુધી કંઇપણ અસર કર્યાવિના શરીરમા પડી રહેલા હોય છે, એ કાળને અબાધાકાળ તરીકે ઓળખવો જોઈએ. ત્યારપછી તે ઝેરના પરમાણુઓ પોતાની અસર દેખાડી તે મનુષ્યને પીડા ઉત્પન્ન કરે છે, તેમજ મરણશરણ પણ કરેછે. એ પ્રમાણે કર્મના પરમાણુઓ અબાધાકાળ વીત્યા બાદ જીવને પોતાનો અનુભવ દર્શાવી તે વિષના પરમાણુઓની માફક પ્રતિસમયે આત્માના સંબંધથી અલગ થતા જાય છે, એ સામાન્ય જીવોને આશ્રયિ કહ્યું. હવે વિશુદ્ધ પરિણામી જીવોના ગુણશ્રેણિના કાળમાં કર્મના પરમાણુઓ પ્રથમ સમયે જેટલા ઉદયમાં આવી નિર્જરે છે, તેથી બીજે સમયે અસંખ્યગુણ પરમાણુઓ ઉદય આવી નિર્જરે છે, એ પ્રમાણે ગુણ-શ્રેણિ ચાલુ રહે ત્યાં સુધી બને છે.

હવે ઉદય ઉદીરણોદય અને શુદ્ધોદય એમ બે પ્રકારનો છે, તેમાં ઉદીરણા જે આગળ કહેવાશે તે ઉદીરણા રૂપ પ્રયો-

ગયકે કાળપરિપકવતાને નહિ પહોંચેલા કર્મપરમાણુઓને અકાળે ઉદયમાં આણવા તે ઉદીરણોદય અથવા પ્રયોગઉદય કહેવાય, અને જે કર્મની જેટલી સ્થિતિ બંધાઇ છે તેટલી સ્થિતિ પ્રમાણે જે અબાધા એટલે અનુદયકાળ નિર્મિત થયો છે તે અબાધાકાળ પૂર્ણ થયા બાદ જે કર્મપરમાણુઓ ઉદય આવે તે શુદ્ધ ઉદય કહેવાય એ બન્ને જાતનો ઉદય દરેક જીવને દરેક સમયે ચાલુ હોય છે.

વળી ઉદય પ્રદેશોદય અને વિપાકોદય એમ બે પ્રકારનો છે, તેમાં જે કર્મ પોતાના સ્વભાવે ઉદયમાં ન આવે પણ અન્ય કર્મરૂપે ઉદયમાં આવે તે પ્રદેશોદય. જેમ મનુષ્યને ચારે ગતિનામકર્મના પરમાણુઓ સત્તામાં છે, તેમાંથી મનુષ્યને મનુષ્યગતિનામકર્મના પરમાણુઓ સ્વરૂપે ઉદયમાં આવે છે, અને શેષ નરકાદિ ત્રણ ગતિકર્મના પરમાણુઓ કે જેઓની અબાધા સ્થિતિ સમાપ્ત થયેલી હોય છે તેજ પરમાણુઓનો સમુદાય ઉદય આવવાને યોગ્ય થઈ ચૂક્યો છે તેમ છતાં પોતાના સ્વરૂપે તો ઉદય આવી શકે નહિ, ત્યારે અન્તે તે પરમાણુઓ ઉદય આવતા મનુષ્યગતિકર્મના પરમાણુઓના સંગે પોતાનો નરક ઇત્યાદિ ફળ આપવારૂપ સ્વભાવ પડતો મૂકી મનુષ્યગતિરૂપ ફળ આપવાના સ્વભાવવાળા થઈ મનુષ્યગતિરૂપે ઉદયમાં આવી નિર્જરી જાય છે. એ પ્રમાણે જે કર્મ સ્વવિપાકે ઉદયમાં ન આવતાં પરવિપાકે ઉદયમાં આવે તે કર્મ પ્રદેશોદયવર્તી ગણાય. અથવા એ બીજા રૂપમાં કહીએ તો "અનુદયવતી પ્રકૃતિ ઉદયવતી પ્રકૃતિમાં સંક્રમ પામી ઉદયવતી સાથે ભોગવાય તે પ્રદેશોદય. અથવા શાસ્ત્રમાં એને સ્તિબુક સંક્રમ નામ પણ આપ્યું છે. કોઈ પણ કર્મ ઉદય આવ્યા સિવાય નિર્જરે નહિ એ, ચોક્કસ નિયમ છે, તેમજ સાથે "કાળ પરિપક્વતાને પામેલું એટલે અબાધાકાળ સમાપ્ત થએલું કર્મ અવશ્ય ઉદયમાં આવી નિર્જરે" એ પણ ચોક્કસ નિયમ છે, માટે એ બન્ને નિયમ રૂપોક્ત બે

પ્રકારના ઉદય હોવાથી સૂચવાય છે. અન્યથા નિયમમાં મોટો વાંધો આવે તથા જે કર્મ પોતાના સ્વરૂપે ઉદય આવે તે વિપાકોદય કહેવાય, એનું બીજું નામ રસોદય છે. વળી ચાલુ ગ્રંથમાં વિશેષતઃ દરેક ઠેકાણે જે ઉદય કહેવાશે તે વિપાકોદયની અપેક્ષાએ કહેવાશે. કારણકે પ્રદેશોદયમાં તો પ્રાયઃ સર્વ કર્મો વર્તતાં હોય છે, અને કર્મનો ઉદય આત્મવીર્યપૂર્વક નહિ પણ સ્વતઃ કાળ પાકવાના કારણથી હોય છે.

એ વિપાકોદયમાં મૂળકર્મ આઠ અને ઉત્તરકર્મ એકસો બાવીસ યથાસંભવ ગણેલ છે.

(૨૫) ઉદીરણા—આત્માના યોગ નામના વીર્યવડે ઉદયાવલિથી બહાર રહેલા કર્મપરમાણુઓને ઉદયાવલિમાં આણી વેદવા તે उदीरणा કહેવાય અર્થાત્ આ ઉદીરણા તે યોગથી થાય છે, કારણકે જ્યાં સુધી આત્મા સયોગી છે ત્યાં સુધી કર્મની ઉદીરણા વર્તે છે, અને યોગને અભાવે ઉદીરણાનો પણ અભાવ થાય છે માટે ઉદીરણામાં મુખ્ય હેતુ યોગ છે. વળી આ ઉદીરણાનો એવો નિયમ છે કે જે કર્મનો વિપાક ઉદયમાં વર્તે તેનીજ ઉદીરણા હોય, અને ઉદય તથા ઉદીરણા બન્ને સમકાલેજ પ્રારંભાય, તેમજ અન્તમાં તો ઉદીરણા એક આવલિકામાત્ર કાળ બાકી રહે ત્યાંથી બંધ પડી જાય. કારણકે જ્યારે અન્ય આવલિકા માત્રજ બાકી રહે ત્યારે તે અન્ય આવલિકા તો ઉદયાવલિકા રૂપે વર્તતી હોય છે, અને ઉદયાવલિકાથી બહાર કર્મપરમાણુઓજ હોય નહિ તો ઉદીરણા કોની કરે ?

પ્રશ્નઃ—ઉદયાવલિકા એટલે શું ? અને ઉદયાવલિકાથી બહાર એટલે શું ?

ઉત્તરઃ—કર્મનો અબાધાકાળ વીત્યા બાદ બાકી રહેલા કાળના સમયોની બુદ્ધિવડે એક દીર્ઘ પંક્તિ કલ્પીએ તો અનુક્રમે પ્રથમ સમયમાં ઘણાં કર્મપરમાણુઓ, બીજા સમયમાં તેથી કમી, ત્રીજા સમયમાં તેથીપણ કમી. એ પ્રમાણે છેલ્લા સમય સુધીના સર્વ

સમયોમાં કર્મપરમાણુઓ અનુક્રમે કમી કમી સ્થાપવા. તેમાં પહેલા સમયથી પ્રારંભીને એક આવલિકાના જેટલા સમય તેટલા સમયો સુધીમાં પ્રાપ્ત થયેલા કર્મપરમાણુઓમાં કુદરતી નિયમથી એવો સંસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે કે તે પરમાણુઓ સંક્રમ, ઉપશમ, ઉદીરણા, નિધત્ત અને નિકાચનાદિ કોઈપણ કરણસાધ્યસ્વરૂપમાં ફેરવાઈ શકાતા નથી, પરંતુ અવશ્ય ઉદય આવવાના સ્વભાવવાળા હોય છે. માટે તે આવલિકાગત અણુઓને અથવા આવલિકા જેટલા કાળને ઉદયાવલિકા કહેવામાં આવે છે. અને પૂર્વોક્ત ઉદયાવલિકાથી આગળના કર્મપરમાણુઓ તે ઉદયાવલિકાથી બહારના કર્મપરમાણુઓ કહેવાય. અથવા બીજી રીતે કહેતાં "ઉદયસમયથી એક આવલિકા સુધી ઉદય આવવાવાળા કર્મપરમાણુઓનો સમુદાય તે ઉદયાવલિકા, અને તેથી આગળના કાળે ઉદય આવવાવાળા કર્મપરમાણુઓ તે ઉદયાવલિકા બહારના કહેવાય." એ પ્રમાણે અવશ્ય ઉદય આવવા યોગ્ય પરમાણુઓને અંગીકરીને આખી પંક્તિમાંથી માત્ર આવલિકા જેટલો વિભાગ ઉદયાવલિકાના નામથી ભિન્ન પડી શકે છે. તે ઉદયાવલિકાથી બહારના પરમાણુઓ ઉદયાવલિકામાં ન આવે અને જ્યાં છે ત્યાંના ત્યાંજ રહે તો ઉદયસમયના અનુક્રમ પ્રમાણે ઘણે કાળે ઉદયમાં આવી શકે, વળી જે સમયમાં પરમાણુઓ રહ્યા છે તે પરમાણુઓનો તેજ કાળ છે, પણ ઉદીરણાપ્રયોગ વડે ઉદયાવલિમાં આકર્ષાઈ આવવાથી તે પરમાણુઓ જે દીર્ઘકાળે ઉદયમાં આવવાના હતા તે હવે એક આવલિકા જેટલા કાળમાં ઉદયમાં આવી જશે, માટે ઉદીરણાથી આકર્ષેલા પરમાણુઓ અકાળે ઉદયમાં આવ્યા એમ કહેવાય. એ પ્રમાણે ઉદયપ્રાપ્ત થયેલા એક કર્મમાંના કેટલાક પરમાણુઓ કાળક્રમે વેદાય છે, અને કેટલાક પરમાણુઓ અકાળે વેદાય છે, તેમ જે પરમાણુઓ કાળક્રમે વેદાય છે તે પરમાણુઓનો શુદ્ધ ઉદય કહેવાય, અને અકાળે વેદાતા પરમાણુઓનો ઉદીરણોદય અથવા પ્રયોગોદય કહેવાય. વળી ઉદીરણાપ્રયોગવડેજ પરમાણુઓ અકાળે ઉદયમાં આવે એમ નહિ, કિન્તુ બીજા અપવર્તનાદિ પ્રયોગવડે પણ કર્મપરમાણુઓ

જીનેશ્વરની ઋદ્ધિ દેખવાને અથવા સૂક્ષ્મ અર્થનો સંદેહ પૂછવાને આહારક વર્ગણાઓનું એક હાથ જેટલું શરીર બનાવીને વિચરતા શ્રીતીર્થંકર ભગવાનની પાસે મોકલે તે આહારકશરીર.

तैजसशरीर—આહારને પાચન કરનાર તૈજસ પુદ્ગલોનું બનેલું સૂક્ષ્મ શરીર તે તૈજસશરીર. પુનઃ આ શરીર સંબંધિ લબ્ધિવાળો એટલે તેજોલબ્ધિવાળો આત્મા આ શરીરની સહાયથી તેજોલેશ્યા અથવા શીતલેશ્યા પણ મૂકી શકે છે, અને અનુગ્રહ ઉપગ્રહ કરી શકે છે.

कार्मणशरीर—કર્મપરમાણુઓના પિંડરૂપ કાર્મણ શરીર છે. કાર્મણશરીરનામકર્મ તે આ કાર્મણ શરીરનો એક અવયવ છે. કારણકે આ શરીર એકસોઅઠ્ઠાવન કર્મપ્રકૃતિઓના પિંડરૂપ છે.

એ પાંચ શરીરોમાં પરસ્પર કારણાદિથી ઉત્પન્ન થયેલા અનેક તફાવત છે તે અનુક્રમે નીચે પ્રમાણે છે.

कारणभेद—ઔદારિકશરીર અતિ સ્થૂલ સ્કંધોનું (પુદ્ગલ પિંડોનું) બનેલું છે અને વૈક્રિયાદિ ચારે શરીર અનુક્રમે સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મતર સ્કંધનાં બનેલાં છે.

प्रदेशसंख्याभेद—ઔદારિક શરીર ઓછા પ્રદેશોનું બનેલું હોય છે, તેથી અસંખ્યગુણ પ્રદેશોનું વૈક્રિય, તેથી અસંખ્યગુણ પ્રદેશોનું આહારક, તેથી અનંતગુણ પ્રદેશોનું તૈજસ, અને તેથી અનંતગુણ પ્રદેશોનું કાર્મણ શરીર બનેલું છે.

स्वामिभेद—ઔદારીક શરીર સર્વ મનુષ્ય અને તિર્યંચોને હોય, વૈક્રિયશરીર વાયુ, સંજ્ઞિમનુષ્ય, તિર્યંચપંચેન્દ્રિયમાંના કેટલાકને, સર્વ દેવને અને સર્વ નારકને હોય છે. આહારકશરીર કોઇક ચૌદપૂર્વધર મુનિને હોય, અને તૈજસ તથા કાર્મણશરીર સર્વ સંસારી જીવોને હોય.

क्षेत्रविषय—ઔદારિકશરીરધારકની ગતિ તીર્છી દિશામાં રૂચક પર્વત સુધી છે, તે જંઘાચારણમુનિની અપેક્ષાએ, અને

[illegible]

અવગાહનાભેદ—ઔદારિક શરીરની [illegible] ની અપેક્ષાએ અધિક એક હજાર યોજનની છે, [illegible] ઉંચાઈ મનુષ્યોની અપેક્ષાએ [illegible] ઉત્તરવૈક્રિયની અપેક્ષાએ અધિક એક લાખ [illegible] ક શરીરની ઉંચાઈ એક હાથ અને [illegible] સમુદ્ઘાત વખતે સર્વ લોકાકાશ પ્રમાણ છે. [illegible] વિચારીએ તો બે અનંત [illegible] છે. તે શરીર ઘણાં [illegible] પ્રદેશો એક હાથનું પ્રમાણ છે. [illegible] પ્રદેશોમાં ઔદારિક શરીર રહી શકે છે. [illegible] હજાર યોજન પ્રમાણ છે, [illegible]

(૨૯) ધ્યાન ૪-૧૬—ધ્યાન એટલે જીવનો સ્થિર[1] પરિણામ. તે ધ્યાન શુભધ્યાન અને અશુભધ્યાન એમ બે પ્રકારનું છે. વળી અશુભધ્યાન આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન એમ બે પ્રકારે છે, તેમજ શુભધ્યાન પણ ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન એમ બે પ્રકારે છે. એ પ્રમાણે આર્તધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન, ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન એ ચારે પ્રકારના ધ્યાનમાં પહેલાં બે અશુભ અને બીજા બે શુભ છે. હવે એ ચારે ધ્યાનના દરેકના ચાર ચાર પ્રકાર છે તે નીચે પ્રમાણે-

અનિષ્ટસંયોગ, ઇષ્ટવિયોગ, રોગચિકિત્સા અને અગ્રશોચ (અથવા નિદાન) એ ચાર ભેદ આર્તધ્યાનના છે. આર્ત એટલે ચિંતારૂપ જે ધ્યાન તે આર્તધ્યાન. તેમજ હિંસાનુબંધિ, મૃષાનુબંધિ,

---

1. अंतोमुहुत्तमेत्तं, चित्ता वत्थाणमेगवत्थुम्मि, छउमत्थाणं झाणं, जोगनिरोहो जिणाणं तु ॥ १ ॥ એક વસ્તુ ઉપર અંતર્મુહૂર્ત સુધી ચિત્તનું અવસ્થાન તે છદ્મસ્થનું ધ્યાન છે. અને યોગનિરોધ એ શ્રી અરિહંતનું ધ્યાન છે. એથી અધિકકાળ સુધી એક વસ્તુપર ચિત્તની સ્થિરતા રહે તો તે ચિંતા કહેવાય અને ચિંતા ન થાય તો અન્તર્મુહૂર્ત બાદ ધ્યાનાન્તર થાય કહ્યું છે કે—

अंतोमुहुत्तपरओ, चिंता झाणंतर व होज्जाहि
सुचिरंपि होज्ज बहुवत्थु-संकमे झाणसंताणो ॥ २ ॥

અર્થ:—અંતર્મુહૂર્ત બાદ ચિંતા અથવા ધ્યાનાન્તર એટલે બીજું ધ્યાન થાય, અને ઘણા દીર્ઘકાળ સુધી ઘણી વસ્તુઓમાં સંક્રમ કરે છતે ધ્યાનસંતતિ એટલે ધ્યાનપ્રવાહ પણ હોય છે. તેમજ

गाढमालंबणे लग्गं, चित्तं ज्झाणं निरेयणं
वत्थु चित्तं चलं मूढ-मव्वत्तं णगमओ मणं ॥ ३

અર્થ:—આલંબનમાં એટલે વસ્તુમાં ગાઢપણે ચોંટેલું નિષ્પ્રકંપ એટલે સ્થિર ચિત્ત તે ધ્યાન, અને અસ્થિર, ચલ, અને અવ્યક્ત એ ત્રણ પ્રકારનું ચિત્ત તે મન કહેવાય. તેમાં ચલ, મૂઢ એટલે અજ્ઞાન અને નિરાશ્રુ ચોટેલું જે ચિત્ત તે અવ્યક્તચિત્ત, અને એક સ્પષ્ટ પ્રકારનું ગમન કહેવાય એ કારણથી ચિત્ત તે ધ્યાન છે એમ નહિ પણ ધ્યાન તે ચિત્ત છે એ નિશ્ચય છે.

સ્તેયાનુબંધિ અને રક્ષણાનુબંધિ એ ચાર પ્રકારનું, રૌદ્ર એટલે મહા ભયંકર ધ્યાન તે રૌદ્રધ્યાન. તેમજ આજ્ઞાવિચય, અપાયવિચય, વિપાકવિચય અને સંસ્થાનવિચય એ ચાર પ્રકારનું ધર્મધ્યાન, તેમજ પૃથક્ત્વવિતર્કસવિચાર, એકત્વવિતર્કઅવિચાર, સૂક્ષ્મક્રિયા-અનિવૃત્તિ અને સમુચ્છિન્નક્રિયાઅપ્રતિપાતિ એ ચાર પ્રકારનું શુક્લધ્યાન છે તેનું સ્વરૂપ સંક્ષેપથી નીચે પ્રમાણે—

આર્ત્તધ્યાનના ૪ ભેદ

૧ **इष्टवियोगार्त्तध्यान**—સારૂં મકાન, સુંદર સ્ત્રી, સુંદર વસ્ત્ર વિગેરે પ્રિય વસ્તુઓનો વિયોગ થવાથી પુનઃ પ્રાપ્તિરૂપ અથવા વિયુક્તનહિ થવારૂપ જે ચિંતા ઉત્પન્ન થાય તે ઇષ્ટવિયોગાર્તધ્યાન.

૨ **अनिष्टसंयोगार्त्तध्यान**—જે પદાર્થ પોતાને ઈષ્ટ નથી તેવા પદાર્થની પ્રાપ્તિ થાય, જેમકે નિરસભોજન, કદ્રૂપતા, અશુભ શબ્દ અને દુર્ગંધ વિગેરે અપ્રિય પદાર્થ પ્રાપ્ત થતાં મનમાં જે ચિંતા ઉત્પન્ન થાય તે અનિષ્ટસંયોગાર્તધ્યાન કહેવાય.

૩ **रोगचिकित्सार्त्तध्यान**—શરીરે અનેક પ્રકારની વ્યાધિઓ ઉત્પન્ન થયે છતે એ રોગ ક્યારે મટશે તે સંબંધિ ચિંતા તેમજ

વળી ધ્યાન તે મનયોગરૂપજ છે એમ નહિ પરન્તુ ત્રણે યોગરૂપ છે, અને તે ત્રણ યોગમાં ચિત્તયોગની મુખ્યતાએ ધ્યાનને ચિત્તનો વિષય કહી શકાય છે. અન્યથા ધ્યાન માનસિક, વાચિક અને કાયિક એમ ત્રણ પ્રકારે છે, તેમાં ચિત્તની નિશ્ચલતા તે **मानसिकध्यान**, યતનાપૂર્વક નિરવદ્ય ભાષા બોલવી તે **वाचिकध्यान**, અને કાયાની સ્થિરતા તે **कायिकध्यान**. ભંગિક એટલે ભાંગાવાળું શ્રુત ગણતાં મુનિ ત્રણે ધ્યાનમાં વર્તે છે. જેમકે વાત, પિત્ત અને કફ એ ત્રણે દોષમાંથી મુખ્યતાએ એક દોષ ગણાય છે તેમ ત્રણ ધ્યાનમાં ચિત્તની મુખ્યતા હોવાથી ધ્યાન ચિત્તરૂપ ગણાય છે. અથવા જેમ રાજમાર્ગમાં પરિવાર સહિત આવતા રાજાને માત્ર આ રાજા જાય છે એમ કહેવાય છે, તેમ ત્રણે યોગે ધ્યાન વર્તતાં છતાં પણ ધ્યાન મુખ્યતાએ મનોયોગે ગણાય છે. એ પ્રમાણે વિશેષ વર્ણન શ્રીલોકપ્રકાશ વિગેરે ગ્રંથોમાં છે.

રોગ મટાડવા માટે ઉપાયો રચવાની ચિંતા તે રોગચિકિત્સાર્ત-ધ્યાન. પ્રથમનાં બે ધ્યાન પોતાના શરીરથી અતિરિક્ત પદાર્થના વિષયવાળાં છે, અને આ સ્વદેહવિષયિ છે માટે ભિન્ન પાડેલ છે, અન્યથા આ ધ્યાનનો અન્તર્ભાવ અનિષ્ટસંયોગાર્તમાં થઈ શકે.

૪ અગ્રશોચ (નિદાન) આર્તધ્યાન—ભવિષ્યના સુખની ચિંતા કરવી, જેમકે મને દેવલોકનું સુખ પ્રાપ્ત થાય તો ઠીક, અમુક સ્ત્રી પ્રાપ્ત થાય તો ઠીક, એ પ્રમાણે ભવિષ્યના સુખની ચિંતામાં રહેવું તે અગ્રશોચ આર્તધ્યાન કહેવાય. તથા નવ નિયાણા (નિદાન)નો પણ આ ધ્યાનમાં સમાવેશ થવાથી એનું બીજું નામ નિદાન આર્તધ્યાન પણ કહેવાય છે, પૂર્વે ભોગવેલ સુખનું સ્મરણ પણ આ ચોથા ભેદમાં ગણેલું છે.

સ્વામિ—આર્તધ્યાનના પ્રથમ ત્રણ ભેદ મિથ્યાદ્રષ્ટિ-પ્રમત્ત સુધીના છ ગુણસ્થાનવાળા જીવોને હોય છે. વળી ચિત્તની સ્થિરતારૂપ ધ્યાન એકેન્દ્રિયાદિ અસંજ્ઞિને અહિં અંગીકાર કર્યું નથી, કારણકે અસંજ્ઞિને મનનો અભાવ છે, તો મનની સ્થિરતારૂપ ધ્યાન તે કેમ હોય? શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર સૂરિએ પણ અસંજ્ઞિમાં ધ્યાન ગણ્યું નથી. પરન્તુ આર્તરૌદ્રરૂપ ચિંતા કે જે મનોવિચારરૂપ નહિ પણ અશાતાવેદનીયાદિ કર્મના ઉદયથી માત્ર સંજ્ઞારૂપજ છે તે સંજ્ઞારૂપ ચિંતાની મુખ્યતાએ કેટલાએક ગ્રંથકારોએ અસંજ્ઞિઓને પણ આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન ગણ્યાં છે, તે અપેક્ષાપૂર્વક સત્ય છે. તથા આર્તધ્યાનનો ચોથો ભેદ પ્રથમના પાંચ ગુણસ્થાનવાળા જીવોને હોય છે, માટે પાંચ ગુણસ્થાન સુધી આર્તધ્યાનના ચારે ભેદ હોય, અને પ્રમત્ત ગુણસ્થાને આર્તધ્યાનના પ્રથમ ત્રણ ભેદ હોય છે.

લક્ષણ—આક્રંદ કરવો તે ક્રંદન, શોક કરવો, દીલગીર થવું વગેરે ઉદાસીનપણાનાં ચિન્હ તે શોચન, એથી વધુ દીલગીર કે ચિંત થતાં આંખમાં આંસુ આવી જવાં તે અશ્રુમોચન, અને [illegible] કરવું હાયપીટ કરવી વિગેરે પરિદેવન કહેવાય છે. એ ચાર

પ્રકારના બાહ્યચિન્હોથી આ જીવ આર્ત્તધ્યાનમાં (દુઃખમાં) વર્તે છે એમ જણાય છે.

રૌદ્રધ્યાનના ૪ ભેદ.

૧ हिंसानुबंधि रौद्रध्यान—ક્રૂરતાથી નિરપરાધી અથવા અપરાધી પ્રાણીઓનો સંહાર કરવાની, શત્રુને હણવાની, અને તેઓને હણવા માટે શસ્ત્ર વિગેરે તૈયાર કરવાની જે ક્રૂર ચિંતા તે હિંસાનુબંધિ રૌદ્રધ્યાન કહેવાય.

૨ मृषानुबंधि रौद्रध्यान—પોતાના સ્વાર્થ માટે બીજાને ફંદમાં નાખવા જૂઠ બોલવું, જૂઠી સાક્ષી ભરવી, વિગેરે અસત્ય કાર્યોમાં જે રીતે બીજો સત્ય માને તેવી રીતે જૂઠપણાની સંકલનાઓ ઘડવા સંબંધિ જે ક્રૂર ચિંતા તે મૃષાનુબંધિ રૌદ્રધ્યાન કહેવાય. અથવા પોતે જે જૂઠ બોલેલ છે તેને સત્ય કરી બતલાવવાના અનેક પ્રપંચો ઉભા કરવા સંબંધિ જે ક્રૂર ચિંતા, અને ચાડી ખાવી, અસભ્ય ઉચ્ચાર કરવો વિગેરેમાં જે ચિંતવન તે સર્વ મૃષાનુબંધિ રૌદ્રધ્યાન ગણાય.

૩ स्तेयानुबंधि रौद्रध्यान—બીજાનો ધનમાલ લૂંટવામાં, ચોરવામાં તથા વસ્તુ છૂપી રીતે ઉપાડી લેવામાં જે ક્રૂર વિચારો પ્રવર્તે તે સ્તેયાનુબંધિ રૌદ્રધ્યાન.

૪ रक्षणानुबंधि रौद्रध्यान—અનેક પાપારંભથી જે પરિગ્રહ ભેગો કર્યો છે, તેને રાજભય, ચોરભય, અને અગ્નિભય વિગેરેમાંથી બચાવવાનું ચિંતવન કરવું તે.

रौद्रध्याननां ४ लक्षण—હિંસાદિ ચાર ભેદમાંથી કોઈપણ એક ભેદનું વારંવાર સેવન કરવું તે રૌદ્રધ્યાનનું પ્રથમ एकासेवन લક્ષણ. તેમજ અનેક ભેદનું વારંવાર સેવન કરવું તે अनेकासेवन એ બીજું લક્ષણ, હિંસાદિ અધર્મમાં પણ ધર્મબુદ્ધિએ પ્રવૃત્તિ કરવી તે ત્રીજું લક્ષણ धर्मबुद्धि, અને મરણાન્તે પણ હિંસાદિથી નિવૃત્ત ન થવું તે રૌદ્રધ્યાનનું ચોથું લક્ષણ अनिवृत्ति નામે છે.

સ્વામિ—રૌદ્રધ્યાનના ચારે ભેદના સ્વામિ સંજ્ઞિ છે, તે પણ મિથ્યાદ્રષ્ટિથી દેશવિરતિ ગુણસ્થાન સુધીનાજ જીવો છે. જો કે મુનિને પણ છઠ્ઠે ગુણસ્થાને અલ્પ રૌદ્રધ્યાન[1] કહ્યું છે પણ તે અવિવક્ષિત છે.

ધર્મ ધ્યાનના ૪ ભેદ.

૧ आज्ञाविचय—સર્વજ્ઞોએ પ્રાણીઓના સુખને માટે જે જે આજ્ઞાઓ અને માર્ગો દર્શાવ્યા છે તે તે આજ્ઞાઓનું ચિંતવન કરવું, એટલે આચારવિચારનાં શાસ્ત્ર ભણવાં અને વિચારવાં વિગેરે કાર્યોમાં મનની જે શુભ પરિણતિ વર્તે તેને આજ્ઞાવિચય ધર્મ-ધ્યાન કહેવાય.

૨ अपायविचय—જગતમાં રાગદ્વેષ કરવાથી દરેક જીવોને કેવા કેવા પ્રકારનાં કષ્ટ પ્રાપ્ત થાય છે તે સંબંધિ વિચાર કરવો, અથવા સર્વજ્ઞોક્ત માર્ગે નહિ ચાલનાર જીવોને કેવાં કેવાં કષ્ટ પ્રાપ્ત થાય છે તે સંબંધિ વિચાર કરવારૂપ મનની જે શુભ પરિણતિ તે અપાયવિચય ધર્મધ્યાન કહેવાય. અહિં *અપાય* એટલે કષ્ટ એવો અર્થ થાય છે.

૩ विपाकविचय—જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ વિગેરે મૂળ આઠ કર્મો અને ઉત્તરભેદે એકસો અઠ્ઠાવન પ્રકારનાં કર્મો જગતના જીવોને કેવા પ્રકારનાં ફળ દર્શાવે છે, અને તે કર્મોને આધીન થઇ કાર્ય અને અકાર્ય કરનારા જીવો કેવાં શુભાશુભ ફળ પ્રાપ્ત કરે છે એમ વિચાર કરવારૂપ મનની જે શુભ પરિણતિ તે વિપાક-વિચય ધર્મધ્યાન કહેવાય.

૪ संस्थानविचय—જગત્ એટલે લોકાકાશ તેમજ અલોક કાશ કેવી રીતે કયા આકારે રહ્યાં છે, વળી લોકમાં રહેલા દ્વીપ, સમુદ્ર, પૃથ્વીઓ, ભવનો, આવાસો, અને વિમાનો કયા સ્થળે કેવી

1. अत्र प्रमत्तगुणस्थानके मुख्यता आर्तस्य ध्यानस्यैवाप रौद्रस्यापि—(ગુણસ્થાન ક્રમારોહ)

રીતે રહ્યાં છે વિગેરેનો વિચાર સર્વજ્ઞવચનને અનુસારે કરવો તથા લોકમાં રહેલ છ દ્રવ્યના દ્રવ્યગુણપર્યાયોનું ચિંતવવું તે સંસ્થાનવિચય ધર્મધ્યાન કહેવાય.

વળી ધર્મધ્યાનના બીજા પણ ચાર ભેદ **પિંડસ્થ, પદસ્થ,** રૂપસ્થ અને રૂપાતીત એ નામના છે તેનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે— પોતાના શરીરની અંદર નાભિને સ્થાને આઠ પાંખડીનું કમળ ચિંતવી શ્રી નવપદનું ધ્યાન કરવું, અથવા પોતાના નવ અંગે નવપદ સ્થાપી ધ્યાન કરવું, વળી બીજી અનેક રીતે મોક્ષ માત્રની ઇચ્છાએ મંત્રાદિ પદોનું શરીરને વિષે ધ્યાન કરવું તે સર્વ **પિંડસ્થધર્મધ્યાન** કહેવાય. અહિ **પિંડ** એટલે શરીર **સ્થ** એટલે તેમાં રહેલું અર્થાત્ દેહના અવલંબનથી થતું ધ્યાન તે પિંડસ્થ કહેવાય. આ ધ્યાન નાલંબન એટલે સ્થાન અને અક્ષરાદિના અવલંબનવાળુ છે.

આગમના પદ, મંત્રનાં પદ, શ્રી જીનેશ્વર, અને મુનિ વિગેરે ધ્યાન કરવા યોગ્ય વસ્તુઓ ઉપર ચિત્તને એકાગ્ર કરવું. જેમકે શ્રી જીનેશ્વર સુરાસુરાદિ પર્ષદાઓ સહિત સમવસરણમાં બેઠા છે, આગળ દુંદુભિ વિગેરે દેવવાજીંત્રો વાગે છે, શિર્ષપર ત્રણ છત્ર શોભે છે, અશોકવૃક્ષ ભગવાન ઉપર શોભે છે વિગેરે દેખાવો મનની નજર આગળ રાખી તેઓઉપર ચિત્તની એકાગ્રતા કરવી તે **પદસ્થધર્મધ્યાન.** આ ધ્યાન પોતાના શરીરમાં નહિ પણ જીનેશ્વરાદિના પદને અશ્રિને હોવાથી પદસ્થ કહેવાય છે. આ ધ્યાન પણ જીનેશ્વરાદિરૂપના આલંબનવાળું હોવાથી સાલંબન ધ્યાન છે આ ધ્યાનમા શ્રી જીનેશ્વરાદિકની પ્રતિમાનું નહિ પણ સાક્ષાત જીનેશ્વરાદિ જેવા સ્વરૂપે છે તેવા રૂપે ધ્યાન કરવાનું છે.

શ્રી જીનેશ્વરની અથવા મુનિની શાન્ત આકારાદિ લક્ષણવાળી પ્રતિમા ઉપર ચિત્તની એકાગ્રતા કરવી, પ્રતિમા ઉપરથી પ્રતિમા જેની છે તેઓના સદ્ગુણોનું પ્રતિમાદ્વારા ચિંતવન કરવું તે **રૂપસ્થધર્મધ્યાન** કહેવાય છે, અહિં **રૂપ** એટલે પ્રતિબિંબ-

પ્રતિમા સંબંધિ ધ્યાન તે રૂપસ્થ ધ્યાન કહેવાય. આ ધ્યાન પણ આલંબન ધ્યાન છે.

શ્રી જીનેશ્વર અથવા મુનિમહારાજ વગેરે જેઓ દેહત્યાગ કરી મોક્ષમાં ગયા છે, તેઓના કેવળજ્ઞાનાદિ ગુણયુક્ત આત્માને અર્થાત્ શ્રીસિદ્ધપરમાત્માને હૃદયમાં ચિંતવવા તે રૂપાતીત-ધર્મધ્યાન કહેવાય. અહિં રૂપ એટલે શરીર તેનાથી અતીત એટલે રહિત એવા શ્રી સિદ્ધભગવાનનું ધ્યાન તે રૂપાતીતધ્યાન.

ધર્મધ્યાનનાં ૪ લક્ષણ—સૂત્રની વ્યાખ્યા તે આજ્ઞા અને તેનાપર જે રૂચિ એટલે શ્રદ્ધા તે આજ્ઞારુચિ એ ધર્મધ્યાનનું પ્રથમ લક્ષણ છે. તેમજ ગુરૂઆદિકના ઉપદેશ વિના નિસર્ગથી એટલે સ્વાભાવિક રીતે કર્મનો (દર્શનમોહનીયનો) ક્ષયોપશમ વા ઉપશમ થતાં જે તત્વશ્રદ્ધા પ્રગટવી તે નિસર્ગરુચિ, સૂત્ર ઉપર જે રૂચિ એટલે શ્રદ્ધા તે સૂત્રરુચિ, અને અર્થ વિસ્તાર ઉપર જે શ્રદ્ધા તે અર્થરુચિ અથવા વિસ્તારરૂચિ, એ ચાર ધર્મ ધ્યાનનાં ચિહ્ન છે.

ધર્મધ્યાનનાં ૪ આલંબન—ગુરૂની પાસે સૂત્ર અર્થ ગ્રહણ કરી અભ્યાસ કરવો તે વાચના, સંશય પડે તે સ્થાને વિનય-પૂર્વક પૂછી નિઃસંદેહ થવું તે પૃચ્છના, કરેલ અભ્યાસ યાદ રહેવા માટે વારંવાર સંભાળવો એટલે ભણી જવો અગર વિચારવો તે પરિવર્તના, અને સૂત્રનું તથા અર્થનું વારંવાર ચિંતવન કરવું એટલે તત્વ વિચારવું તે અનુપ્રેક્ષા કહેવાય. મુક્તિ-મહેલપર ચઢવાને માટે એ ચારે રજ્જુ એટલે-દોરડા આધારભૂત હોવાથી ધર્મધ્યાનનાં આલંબન કહેવાય છે.

ધર્મધ્યાનની ૪ અનુપ્રેક્ષા—અહિં અનુ એટલે ધ્યાનથી પશ્ચાત્ પ્રેક્ષા એટલે હૃદયમાં ચિંતવવું તે અનુપ્રેક્ષા એટલે ભાવના. તે ...આગમપ્રસિદ્ધ ચાર પ્રકારની છે, તે નીચે પ્રમાણે—હું એકલો ...છું, મારું કોઈ નથી, હું કોઈનો નથી વિગેરે ચિંતવવું તે એક-...ત્વાનુપ્રેક્ષા, સંપત્તિઓ વિપત્તિનું સ્થાન છે, સંયોગ સ્વપ્ન સરખા

છે, જેની ઉત્પત્તિ તેનો વિનાશ છે, સર્વ પદાર્થો ક્ષણભંગુર છે વિગેરે ચિંતવવું તે अनित्यत्व अनुप्रेक्षा, સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા જીવને ધર્મ સિવાય કોઇ શરણ નથી વિગેરે વિચારવું તે अशरणत्व अनुप्रेक्षा, અને સંસારના દુઃખનું સ્વરૂપ વિચારવું તે संसार अनुप्रेक्षा. એ ચારે ભાવના ધર્મધ્યાન રૂપ છે.

વળી ધર્મધ્યાનની મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા અને માધ્યસ્થ્ય એ ચાર ભાવનાઓ છે. તેમાં સર્વ જીવો મારે મિત્ર સમાન છે. મારે કોઇ વૈરી નથી અને હું પણ કોઇનો વૈરી નથી, એ પ્રમાણે સર્વ જીવોની સાથે મિત્રભાવ વિચારવો તે મૈત્રીભાવના. આ ભાવનામાં સર્વ જીવનું હિત વિચારવાનું હોય છે, કારણકે હિત વિચારવું એજ મિત્રતાનું લક્ષણ છે. તેમજ ગુણસ્થાનના ગુણીને દેખી હર્ષ કરવો તે પ્રમોદભાવના, સર્વ દુઃખી જીવોનાં દુઃખો કઇ રીતે ટળે ! એમ ચિંતવવું તે કરુણાભાવના, "સર્વ જીવ કરૂં શાસન રસી" એવી ઉત્કૃષ્ટ કરૂણાભાવનાવડે તીર્થંકરગોત્ર પણ બંધાય છે. તેમજ પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ જે જીવો કર્મના વશથી ગુણનો માર્ગ અંગીકાર કરતા નથી અને હિતકારી ઉપદેશ શ્રવણ કરતા નથી તે જીવો ઉપર ખેદ ધારણ ન કરવો તેમજ બહુ ભારેકર્મી છે, ઘણું સંસારમાં રખડવાનો છે વિગેરે આક્ષેપ વચનોથી તિરસ્કાર નહિ કરતાં મધ્યસ્થ ભાવ ધારણ કરી વિચાર કરવો કે, દુનિયામાં સર્વ જીવોને સુખ પ્રિય છે, પરંતુ મોહનીય કર્મના ઉદયથી તેઓને સુખનો માર્ગ સમજાવવા છતાં પણ સમજતા નથી અને ઉલટા આગ્રહો તથા ધર્મમાર્ગનો તિરસ્કાર કરી ઘણું કર્મ ઉપાર્જન કરે છે, માટે એ જીવોનો દોષ નથી પરંતુ મોહનીયકર્મનો સર્વ દોષ છે વિગેરે ચિંતવવું તે માધ્યસ્થ્યભાવના.

સ્વામિ—ધર્મધ્યાનના સ્વામિ મુખ્યત્વે અપ્રમત્ત મુનિ છે. જો કે છઠ્ઠે ગુણસ્થાને પ્રમત્ત મુનિને સાલંબન ધર્મધ્યાન ગૌણપણે કહ્યું છે. અને પાંચમે ગુણસ્થાને દેશવિરતિને મધ્યમ ધર્મધ્યાન કહ્યું છે, તોપણ ઉત્કૃષ્ટ અને નિરાલંબન ધ્યાનની અપેક્ષાએ

ધર્મધ્યાનના સ્વામિ અપ્રમત્ત મુનિ કહ્યા છે. શ્રી ગુણસ્થાનક્રમા-રોહમાં કહ્યું છે કે—

आर्तरौद्रं भवेदत्र, मन्दं धर्म्यं तु मध्यमम्
षट्कर्मप्रतिमाश्राद्ध-व्रतपालनसंभवम् ॥ १ ॥ गुण० क्रमा०

અર્થ:—અહિં દેશવિરતિ ગુણસ્થાને આર્ત્ત અને રૌદ્રધ્યાન મુખ્યવૃત્તિએ હોય છે. અને ધર્મધ્યાન મધ્યમ અથવા ગૌણવૃત્તિએ હોય છે. કારણકે ઉત્કૃષ્ટ ધર્મધ્યાન થતાં અપ્રમત્ત સર્વવિરતિપણું પ્રાપ્ત થાય છે એમ ટીકામાં કહ્યું છે. વળી એ મધ્યમ ધર્મધ્યાન પણ દેવપૂજાદિ ષટ્કર્મ, અગીઆર પ્રતિમા, અને શ્રાવકનાં વ્રત પાળવાથી ઉત્પન્ન થયેલું હોય છે. તથા—

अस्तित्वं नोकषायाणा-मत्रार्तस्यैव मुख्यता
आज्ञाद्यालम्बनोपेत-धर्मध्यानस्य गौणता ॥ २ ॥

અર્થ:—અહિં છઠ્ઠે ગુણસ્થાને નવ નોકષાયોનું અસ્તિત્વ હોવાથી આર્ત્તધ્યાનનીજ મુખ્યતા છે, અને આજ્ઞા વિગેરે ચાર આલંબનવાળાં ચાર ધર્મધ્યાનની ગૌણતા છે. તથા—

धर्मध्यानं भवत्यत्र, मुख्यवृत्त्या जिनोदितम् ।
रूपातीततया शुक्ल-मपि स्यादंशमात्रतः ॥ ३ ॥

અર્થ:—અહિં સાતમે ગુણસ્થાને જીનેશ્વરોએ મુખ્યવૃત્તિએ ધર્મધ્યાન કહ્યું છે. કોઈ રૂપાતીતપણાએ અંશમાત્ર શુક્લધ્યાન પણ ગૌણવૃત્તિથી હોય[1] છે.

---

૧. અહિં ધર્મધ્યાનના [illegible]

શુકલધ્યાનના ૪ ભેદ.

૧ પૃથક્ત્વવિતર્કસવિચાર—પૃથક્ત્વ એટલે દ્રવ્યગુણ પર્યાયનું ભિન્નપણું, વિતર્ક એટલે શ્રુતજ્ઞાનને અનુસારે વિચારણા (वितर्कः श्रुतम् ઇતિ તત્ત્વાર્થઃ), અને સવિચાર એટલે અર્થ વ્યંજન અને યોગની સંક્રાન્તિ એટલે એક દ્રવ્યથી બીજા દ્રવ્યપર જવું, એક શબ્દથી બીજા શબ્દપર જવું, અને એક યોગથી બીજા યોગપર જવું તે અર્થવ્યંજનયોગસંક્રાન્તિ કહેવાય. (विचारोऽर्थव्यंजनयोगसंक्रान्तिः ઇતિ તત્ત્વાર્થઃ) એટલે આ ધ્યાનમાં વર્તતો આત્મા પ્રાયઃ શ્રી શ્રુતજ્ઞાનાવલંબી એટલે પૂર્વજ્ઞાનનો જ્ઞાતા હોય, અને કદાચ મરૂદેવાવત્ પૂર્વજ્ઞાન રહિત પણ હોય, માટે વિશેષતઃ શ્રુતજ્ઞાની હોય છે, તેવા શ્રુતજ્ઞાની એક દ્રવ્યાદિકની ચિંતવનામાં વર્તતા છતા બીજા દ્રવ્યાદિકની ચિંતવના કરે, અને ત્યાંથી ઉઠી પુનઃ બીજા દ્રવ્યાદિકની ચિંતવના કરે, માટે પૃથક્ત્વવિતર્કપણ કહેવાય. વળી એ પ્રમાણે અર્થ,[१] વ્યંજન અને યોગમાં પણ પૂર્વોકત રીતે ભિન્ન ભિન્ન ચિંતવન પ્રવર્તે તેથી આ પ્રથમ ભેદનું નામ પૃથક્ત્વવિતર્ક[२] સવિચાર કહેવાય છે. આ ભેદ શ્રુતજ્ઞાની શ્રેણિગત પ્રથમ સંઘયણીને હોય છે. વળી શ્રુતજ્ઞાન એટલે પૂર્વજ્ઞાનનો એકાન્ત નિયમ નહિ.

૧ શબ્દથી અર્થપર અને અર્થથી શબ્દપર આવવું તે અર્થવ્યંજન સંક્રાન્તિ કહેવાય. (ઇતિ લોકપ્રકાશઃ)

૨. द्रव्याद्द्रव्यान्तरं याति, गुणाद्याति गुणान्तरम् ।
पर्यायादन्यपर्यायं, सपृथक्त्वंभवत्यतः ॥ १ ॥

અર્થઃ—જે ધ્યાનમાં (આગળ કહેવાતો) સવિચાર (વિચારસંચાર) એક દ્રવ્યથી બીજા દ્રવ્ય ઉપર જાય, એક ગુણથી બીજા ગુણ ઉપર જાય અને એક પર્યાયથી બીજા પર્યાય ઉપર જાય તે ધ્યાન **પૃથક્ત્વ** સહિત કહેવાય. તથા—

स्वशुद्धात्मानुभूतात्मभावश्रुतावलंबनात् ।
अन्तर्जल्पो वितर्कःस्याद्, यस्मिंस्तत्सवितर्कजम् ॥ २ ॥

અર્થઃ—જે ધ્યાનમાં પોતાના શુદ્ધ આત્માએ અનુભવેલા અંતરંગ

૨ एकत्ववितर्कअविचार—આ ધ્યાનમાં વર્તતા મુનિ દ્રવ્ય, ગુણ કે પર્યાય એ ત્રણમાંના કોઇપણ એકના ચિંતવનમાંજ સ્થિર રહે છે, પણ પહેલા ભેદની માફક દ્રવ્યથી ગુણપર કે ગુણથી પર્યાયપર જાય નહિ માટે एकत्व, અને આ જ્ઞાન પણ પ્રાયઃ શ્રુતજ્ઞાનને અનુસારે પૂર્વધરને હોય છે માટે वितर्क. અને આ ધ્યાનમાં પહેલા ભેદની માફક શબ્દાન્તર, અર્થાન્તર કે યોગાન્તરરૂપ સંક્રાન્તિ હોતી નથી, પણ જે શબ્દ કે અર્થના ચિંતવનમાં વર્તતા હોય તેજ શબ્દ કે અર્થ પર સ્થિર રહે છે, અને આ ધ્યાનના પ્રથમ સમયે ત્રણ યોગમાંથી જે યોગ વર્તતો હોય તેજ (પ્રાયઃ મન) યોગ ઉપર સ્થિર રહે છે માટે अविचार, એ પ્રમાણે આ ધ્યાનનું યથાર્થનામ एकत्ववितर्कअविचार છે. આ ધ્યાનને અન્તે ચાર ઘનઘાતિકર્મનો નાશ થતાં આત્મા કેવળજ્ઞાન પામે છે, માટે પહેલો અને આ બીજો ભેદ એ છદ્મસ્થને હોય.

૩ सूक्ष्मक्रियाअनिवृत्ति—જે શુક્લધ્યાનમાં સૂક્ષ્મ કાયયોગ (સૂક્ષ્મ શ્વાસોચ્છ્વાસ વિગેરેરૂપ કાયયોગ)ની અનિવૃત્તિ એટલે પ્રવૃત્તિનો અભાવ કરવાનું સામર્થ્ય છે તે સૂક્ષ્મક્રિયાઅનિવૃત્તિ કહેવાય, અથવા પ્રવર્ધમાન પરિણામથી જે નિવૃત્તિ (પાછું વળવું) ન હોય એવી પરિણામવૃદ્ધિની પરંપરાવાળું અને સૂક્ષ્મકાયયોગવાળું જે ધ્યાન તે સૂક્ષ્મક્રિયાઅનિવૃત્તિધ્યાન એવો પણ અર્થ થાય છે.

૧ અરૂપીના આલંબનથી જે અન્યોન્યનિરપેક્ષ ચિન્તા (વિચાર) થાય તે ચિન્તા રહિત કહેવાય. તથા—

श्रुतचिन्ता वितर्कः स्यात्, विचारः संक्रमो मतः।
पृथक्त्वं स्यादनेकत्वं, भवत्येतत् त्रयात्मकम् ॥ १ ॥

અર્થ:—वितर्क એટલે શ્રુતાનુસારી ચિન્તા, અને विचार એટલે સંક્રમણ કહેલું છે, તથા पृथक्त्व એટલે અનેકપણું, એ ત્રણ મળીને આ પહેલું શુક્લધ્યાન છે.—ગુણ૦ ક્રમારોહ૦ શ્લો૦.

૨ આ ધ્યાનથી ગુણ ૧૨ અને ક્રમથી પહેલ ૧૨ ત્યાં જે ૧૩ ગુણઠાણાથી વિચારવું.

આ ધ્યાન તેરમે ગુણસ્થાને, સયોગિકેવલીને[૧] યોગનિરોધ કરતી વખતે મનયોગ અને વચનયોગનો નિરોધ કર્યા બાદ કાયયોગના નિરોધનો કેટલોક ભાગ વ્યતીત થઇ જાય ત્યારબાદ પ્રારંભાય છે, અને જ્યાં સુધી સૂક્ષ્મકાયયોગનો સદ્ભાવ હોય છે ત્યાં સુધીજ આ ધ્યાન પરમ શુક્લલેશ્યાએ હોય છે, અને સૂક્ષ્મ કાયયોગ રોકાઈ ગયા બાદ કેવલી ભગવાન અયોગી થાય છે, અને તુર્તજ ચોથું શુક્લધ્યાન પ્રવર્તે છે.

૪ समुच्छिन्नक्रियाअप्रतिपाति—જે ધ્યાનમાં મન વચન કાયાના યોગરૂપ ક્રિયાનો સર્વથા વિચ્છેદ થયો છે એટલે સૂક્ષ્મ-ક્રિયા પણ જ્યાં નથી અને ફરીથી એ ક્રિયા વિચ્છેદનો પ્રતિપાત પણ નથી એટલે પુનઃ ક્રિયાનો પ્રાદુર્ભાવ પણ નથી એવા પ્રકારનું જે સ્થિર ધ્યાન તે સમુચ્છિન્નક્રિયાઅપ્રતિપાતિધ્યાન કહેવાય. આ ધ્યાન કેવલી ભગવાનને ચૌદમે ગુણસ્થાને હોય છે. આ પરમ શુક્લધ્યાન લેશ્યા રહિત હોય છે.

પ્રશ્ન.—કેવળજ્ઞાન પામ્યા બાદ કેવલીને દેશોન પૂર્વકોડિ વર્ષ સુધીમાં કોઇપણ ધ્યાન કહેવાય કે નહિ ?

ઉત્તર:—जोग निरोहो जिणाणं तु–શ્રી સર્વજ્ઞને યોગનિરોધ હોતે છતે ધ્યાન હોય છે. એમ કહેલું હોવાથી શેષ કાળમાં ધ્યાન નથી.[૨]

---

૧. આ વિચારસાર ગ્રંથના કર્તા શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજીએ આ ધ્યાનને તેરમા ગુણસ્થાનમાં ગણ્યું છે, અને ચૌદમે ગુણસ્થાને સૂક્ષ્મ કાયયોગ ગણ્યો છે. શ્રી આવશ્યકવૃત્તિમાં ધ્યાનશતકમાં સ્પષ્ટ રીતે ઉપર લખેલોજ ભાવાર્થ કર્યો છે અને ગુણસ્થાનક્રમારોહની વૃત્તિમાં સૂક્ષ્મ કાયયોગ (અયોગી અવસ્થામાં) ગણ્યો છે, પરન્તુ અયોગી ગુણસ્થાને ધ્યાન તો ચોથુંજ ગણ્યું છે. તો શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજીએ ત્રીજું ધ્યાન કેવી રીતે ગણ્યું છે તે વિચારણીય છે.

૨. શુક્લધ્યાનના પ્રથમના બે ભેદથી નિવૃત્ત થયેલાને અને ત્રીજો ભેદ નહિ પામેલાને એ પ્રમાણે ધ્યાનાન્તરિકામાં (બીજા અને ત્રીજા

શુક્લધ્યાનનાં ૪ લક્ષણ—દેવાદિકના કરેલા ઉપસર્ગથી ભય પામવો તે વ્યથા કહેવાય. આ ધ્યાનવાળા મુનિને તે ઉપસર્ગથી લેશમાત્ર પણ ભય ઉપજતો નથી પણ ભાવનામાં વિશેષ દૃઢતા આવતી જાય છે માટે શુક્લધ્યાનનું પ્રથમ લક્ષણ અવ્યથા. દેવાદિકે કપટથી રચેલ માયાજાળમાં મોહ ન પામવો અને સૂક્ષ્મ અર્થ બુદ્ધિગમ્ય ન થાય તોપણ મોહ ન પામવો એટલે મુંઝાવું નહિ તે અસંમોહ નામે બીજું લક્ષણ, આ આત્મ વસ્તુ સ્વાભાવિક છે. આ જીવ વસ્તુ આદરવા યોગ્ય છે અથવા દેહથી અને સર્વ સંયોગોથી આ જીવ ભિન્ન પદાર્થ છે વિગેરે વર્તન ભાવની વહેંચણ કરવારૂપ વિવેક એ ત્રીજું લક્ષણ છે. અને એ પ્રમાણે વિવેક પ્રાપ્ત થતાં શરીરનો અને ઉપાધિનો જે ત્યાગ કરવો તે વ્યુત્સર્ગ નામે ચોથું લક્ષણ છે.

શુક્લધ્યાનનાં ૪ આલંબન—ક્ષમા, નિરભિમાનતા, ઋજુતા અને નિર્લોભતા એટલે અમમત્વ એ શુક્લધ્યાનનાં ચાર આલંબન છે.

શુક્લધ્યાનની ૪ અનુપ્રેક્ષા—આ દુસ્તર અને અનાદિ અનન્ત એવા ભવસમુદ્રમાં નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવના અનંત ભવોને વિષે આ જીવ પરિભ્રમણ કરે છે, એ અનંતવર્તિત્વ ભાવના. પદાર્થોના વિવિધ પ્રકારના પરિણામ એટલે સ્વભાવો તે વિપરિણામ એટલે તેના સ્વભાવો વિચારવા તે વિપરિણામ ભાવના, જેમ આ લોકમાં અને દેવલોકમાં સર્વે સ્થાનો, સર્વ ઋદ્ધિઓ અને સર્વ સુખો અશાશ્વત્ એટલે ક્ષણભંગુર-વિનશ્વર છે એમ વિચાર કરવો તે વિપરિણામ ભાવના, તેમજ ધિક્કાર છે આ સંસારને કે જે સંસારમાં ઉત્કૃષ્ટરૂપવડે ગર્વિષ્ટ બનેલ જીવ તેજ કલેવરમાં કીડાપણે ઉત્પન્ન થાય છે. વિગેરે ચિંતવવું તે

ધ્યાનના અંતરમાં) વર્તતાને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય. તે જ્યાં સુધી યોગ-નિરોધ ન કરે ત્યાં સુધી કેવળી ધ્યાન રહિત હોય (શ્રી આવશ્યકસૂત્ર-ધ્યાનશતક ગાથા ૬૪મીની ટીકામાં).

શુભત્વ ભાવના, અને નહિ નિગ્રહ કરેલા ક્રોધાદિ કષાયો પુનર્ભવનાં મૂળને સિંચન કરે છે, વિગેરે કષાય, આશ્રવ આદિના અપાય એટલે કષ્ટનું વિચારવું તે અપાય ભાવના છે.

સ્વામિ—શુકલધ્યાનનો પ્રથમભેદ[1] ગૌણપણે અપ્રમત્ત મુનિને અને મુખ્યવૃત્તિએ આઠમા ગુણસ્થાનથી દશમા સુધી ક્ષપકને, તથા આઠમાથી અગીયારમા સુધી ઉપશમકને હોય છે, અને શુકલધ્યાનનો બીજો ભેદ[2] બારમા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાને હોય છે, તથા ત્રીજો ભેદ યોગનિરોધઅવસરે (મનયોગ અને વચનયોગ રોકાઇ ગયા બાદ કાયાનો બાદરયોગ રોકે ત્યારબાદ સૂક્ષ્મકાયયોગ વર્તતાં) કેવલી ભગવાનને હોય છે, અને ચોથો ભેદ સર્વ યોગ રૂંધાઇ રહ્યા બાદ અયોગીપણામાં હોય છે. કહ્યું છે કે—

एकं त्रियोगभाजा-माद्यंस्यादपरमेकयोगवताम
तनुयोगिनां तृतीय, निर्योगानां चतुर्थं तु ॥ १ ॥

અર્થ:—ત્રણે યોગમા વર્તતા જીવને પ્રથમનો એક ભેદ હોય, અને બીજો ભેદ કોઇપણ એક યોગમાં વર્તતાને હોય, ત્રીજો ભેદ કાયયોગીને (સૂક્ષ્મ કાયયોગીને), અને ચોથો ભેદ અયોગીને હોય.

(૩૦) સંઘયણ ૬—હાડકાંના સમૂહની સંધિનું બંધારણ તે સંઘયણ કહેવાય. અર્થાત્ હાડકાંના બે છેડા જ્યાં પરસ્પર સામાસામી મળે છે તે સ્થાને તે બે છેડા જેવા સંબંધથી પરસ્પર

૧–૨. શ્રી આવશ્યક સૂત્રમા ધ્યાનશતકની વૃત્તિમાં શુકલધ્યાનના પહેલા બે ભેદ જે ધર્મધ્યાનના સ્વામિ છે તેઓનેજ ગણ્યા છે, અને ત્યાં ધર્મધ્યાનના સ્વામિ ઉપશાન્તમોહી અને ક્ષીણમોહી અપ્રમત્ત મુનિ કહ્યા છે. તેના ખુલાસામાં શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજીએ કહ્યું છે કે "ઉપશાન્તમોહી અને અને ક્ષીણમોહી શબ્દથી અગીયારમા અને બારમા ગુણુસ્થાનવાળા નહિ પણ ઉપશમશ્રેણિ અને ક્ષપકશ્રેણિના પ્રારંભક જાણવા. એ અભિપ્રાયમાં પણ આઠમે ગુણસ્થાને શુકલધ્યાનનો બીજો ભેદ પ્રાપ્ત થાય છે, અને બીજો ભેદ તો બારમેજ કહ્યો છે માટે વિચારણીય છે.

વળગી રહ્યા હોય તે સંબંધને સંઘયણ કહેવાય. તે સંબંધ છ પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે—

વજ્રઋષભનારાચસંઘયણ—વજ્ર એટલે ખીલી, નારાચ એટલે મર્કટબંધ, જેમ વાંદરીનું બચ્ચું વાંદરીને પોતાના હાથ પગને વીંટો દઈ મજબૂત વળગી રહે છે તેમ હાડકાના બન્ને છેડા એક બીજાને વીંટો દઈ વળગી રહે તે નારાચ અથવા મર્કટબંધ કહેવાય વળી ઋષભ એ કે હાડકાનો પાટો કહેવાય હવે આ ત્રણેય સંઘયણવાળા જીવના શરીરમાં હાડકાના જે જે સ્થાને સાંધા આવે છે તે તે સ્થાને પ્રથમ તો હાડકાના બન્ને છેડા સામાસામી એક બીજાપર ચઢીને વીંટો દઈ વળગેલા હોય છે, તેના ઉપર તથા નીચે એક હાડપાટો વીંટાયેલો હોય છે, અને તેના ઉપરથી તે છેક નીચે સુધી ચાર વેધ પાડીને એક ખીલી ઉતરેલી હોય છે. તેમ. ઉપરના હાડપાટાનો પ્રથમ વેધ, બીજો વેધ ઉપરના મર્કટબંધી હાડનો, ત્રીજો વેધ નીચેના મર્કટબંધી હાડનો અને ચોથો વેધ નીચેના હાડપટ્ટાનો. એ પ્રમાણે હાડખીલી ચાર સ્થાનોમાં વેધ પાડીને ઉતરેલી હોય છે. આવા પ્રકારના હાડબંધારણનું નામ વજ્રઋષભનારાચસંઘયણ છે.

ઋષભનારાચસંઘયણ—ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સર્વ હોય પણ ખીલી માત્ર ન હોય, અને ખીલી નહિ હોવાથી હાડ પણ વેધ પામેલાં ન હોય. એવી રીતે ઋષભ એટલે હાડપાટો અને નારાચ એટલે મર્કટબંધ એ બે હોય માટે આનું નામ ઋષભનારાચ[1] છે.

નારાચસંઘયણ—ઉપર કહ્યા પ્રમાણે બે હાડના છેડાઓ પરસ્પર મર્કટબંધ સંબંધથી વળગેલા હોય પણ તેના ઉપર પાટો તથા ખીલી બન્ને ન હોય માટે એનું નામ નારાચસંઘયણ છે.

અર્ધનારાચ—હાડકાંના બે છેડામાંથી એક છેડો મર્કટબંધના

---

1 આ ઋષભનારાચને બદલે કેટલાક આચાર્યો **વજ્રનારાચ** નામનું સંઘયણ માને છે, અને તે વજ્રનારાચ સંઘયણ તે ઉપરોક્ત રીતે વજ્રનારાચ સરખું હોય પણ માત્ર હાડનો પાટો વીંટેલો ન હોય.

સંબંધથી વગગેલો હોય અને બીજો છેડો સીધો હોય તેમજ હાડખીલી પણ બન્ને હાડને વીંધી નીચે ઉતરી હોય તે અર્ધનારાચ.

કિલિકા—હાડના બે છેડાઓ એકબીજા ઉપર મર્કટબંધના સંબંધવિના સાદી રીતે ચડેલા હોય અને તે બન્ને હાડને વીંધીને ઉપરથી હાડખીલી ઉતરી હોય એવા હાડસંબંધનું નામ કિલિકા સંઘયણ.

સેવાર્તસંઘયણ—અભ્યંગ મર્દન વિગેરે સેવા વડે ઋત એટલે વ્યાપ્ત તે સેવાર્તસંઘયણ, એટલે હાડની સંધીઓ તેલાદિકનું વારંવાર મર્દન કરવાથી વિશેષ દ્રઢ રહે છે, તેથી તેને સેવાર્તસંઘયણ કહે છે. આ સંઘયણમાં હાડના બે છેડામાં એક છેડો ખોભણ–ખાડાવાળો હોય છે અને બીજો છેડો ખાડા વિનાનો હોય છે, તે ખોભણ વિનાનો છેડો ખોભણવાળા છેડાની ખોભણમાં ખ ડણીયામાં રાખેલા નાખેલાની પેઠે માત્ર અડકીનેજ રહ્યો હોય છે, જેથી કોઈપણ એક છેડો જોરથી ખેંચવામાં આવે તો તે ખોભણમાં બેઠેલો છેડો બહાર નિકળી જાય છે ત્યારે લોકમાં કહેવાય છે કે હાડકું ઉતરી ગયું, અને કોઈ વખતે બન્ને છેડાને ધક્કો વાગતા છેડો એક બીજાપર ચઢી જાય છે ત્યારે લોકમાં કહેવાય છે કે હાડકું ચઢી ગયુ. અને હાલમાં વિશેષે કરીને સેવાર્ત સંઘયણ છે વળી છેદ એટલે હાડકના બે ખંડ પરસ્પર સ્પૃષ્ટ એટલે સ્પર્શેલા હોવાથી આ સંઘયણનું બીજું નામ છેદસ્પૃષ્ટ પણ છે.

એ છ સંઘયણમાં સર્વથી વધુ મજબૂત પ્રથમ સંઘયણ છે,અને ત્યાર બાદના અનુક્રમે કમી કમી દ્રઢતાવાળાં છે, એ પ્રમાણે છ સંઘયણનું સ્વરૂપ કહ્યું.

(૩૧) સંસ્થાન ૬—શુભાશુભ લક્ષણવાળો[1] શરીરનો આકાર તે સંસ્થાન કહેવાય, અર્થાત્ સામુદ્રિક શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે મુખ, હસ્ત, નાસિકા, ઉદર અને પગ વિગેરે અવયવોનું

૧. લક્ષણ શબ્દથી અવયવનુ પ્રમાણ અને વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શની શુભાશુભતા પણ ગ્રહણ કરવી, માત્ર પ્રમાણજ નહિ.

જેટલું પ્રમાણ હોવું જોઈએ તેટલું પ્રમાણ હોય પરંતુ ન્યૂનાધિક ન હોય તે શુભસંસ્થાન અને હીનાધિક પ્રમાણવાળા શરીરના આકારને અશુભસંસ્થાન કહે છે. તે સમચતુરસ્ર વિગેરે છ પ્રકારનાં કહ્યાં છે, તેઓમાં પ્રથમ સંસ્થાન શુભ છે અને બાકીના અશુભ છે, તે નીચે પ્રમાણે—

૧ समचतुरस्रसंस्थान—ચતુરસ્ર એટલે બે ઢીંચણના ખૂણા અને બે ખભાના ખૂણા મળી ચાર ખૂણા સમ એટલે માપમાં સરખા હોય તેવા શરીરના આકારને સમચતુરસ્ર સંસ્થાન કહે છે. અર્થાત્ આ સંસ્થાનવાળો પુરુષ પર્યંકાસને બેઠો હોય ત્યારે તેના ડાબા ઢીંચણથી જમણા ખભા સુધી, જમણા ઢીંચણથી ડાબા ખભા સુધી, પલાંઠીના મધ્ય ભાગથી નાસિકાગ્ર સુધી, ડાબા ખભાથી જમણા ખભા સુધી અને ડાબા ઢીંચણથી જમણા ઢીંચણ સુધી એ પ્રમાણે પાંચ રીતે માપ લેતા પાંચેનું સરખું માપ ઉતરે તો પૂર્વોક્ત ચાર ખૂણા સરખા થયા કહેવાય તેથી આનું નામ સમચતુરસ્ર સંસ્થાન છે અથવા તો જેના સર્વ અવયવો પ્રમાણસર હોય તે સમચતુરસ્ર સંસ્થાન.

૨ न्यग्रोधपरिमण्डलसंस्थान—ન્યગ્રોધ એટલે વડનું ઝાડ તેના પરિમંડલ એટલે ગોળાકાર સરખું સંસ્થાન, અર્થાત્ વડવૃક્ષ જેમ ઉપરના ભાગમાં સુલક્ષણ દેખાય છે અને નીચેના ભાગમાં વિલક્ષણ દેખાય છે, તેમજ જે શરીરના નાભીથી ઉપરના અવયવો અંગ લક્ષણના નિયમ પ્રમાણે પ્રમાણસર હોય અને નાભીથી નીચેના પાયગ વગેરે અવયવો હીનાધિક પ્રમાણવાળા હોય તેનું નામ ન્યગ્રોધપરિમંડલસંસ્થાન.

૩ सादिसंस्थान—ન્યગ્રોધપરિમંડલથી વિપરિત હોય એટલે નાભિથી નીચેના અવયવો સુલક્ષણ હોય અને નાભિથી ઉપરના અવયવો વિલક્ષણ હોય તે સાદિસંસ્થાન.[1]

---

૧. શ્રી પંચસંગ્રહની વૃત્તિમાં કેટલાક આચાર્યના મતે આ સંસ્થાનનું નામ સાચી એટલે શાલ્મલી વૃક્ષ સરખું કહ્યું છે.

... વામન ... ગ્રીવા, હસ્ત અને પગ એ ચાર ... અને ... અવયવો વિલક્ષણ હોય તે વામન-

... અને પગ એ ચાર અવયવો ... લક્ષણયુક્ત હોય તે કુબ્જ.

... અવયવો લક્ષણરહિત હોય તે હુંડક.

... સમ એટલે એકીભાવથી, ઉ... ... પરમાણુઓનો વિનાશ ... પ્રાપ્ત થયેલો જીવ ... ઉદીરણાકરણવડે ... નિર્જરે છે. તે સમુદ્...

... વેદનાવડે વ્યાકુળ થયેલો ... કે કી બહારથી ખભા ... શરીરના પોલાણ ભાગો ... અન્તર્મુહૂર્ત સુધી એ ... પુદ્ગલોની ઉદીરણા કરી ...

... વ્યાકુળ થયેલો ... કે કી બહારથી ખભા ... ભાગથી શરીરના પોલાણ ... અન્તર્મુહૂર્ત ... પુદ્ગલોની ઉદીરણા કરી ... આ સમુદ્ઘાત ક્રોધ, ... છે

... માન અનંતાનુબંધિના ... માનાદિના ઉદયથી થતાં

૩ મરણસમુદ્ઘાત—મરણસમયથી અન્તર્મુહૂર્ત પહેલાં મરણવડે વ્યાકુળ થયેલો આત્મા પોતાના આત્મપ્રદેશોને બહાર કેંકી, શરીરની અંદર પોલાણભાગો પૂરી, પોતાના શરીરની જાડાઈ પ્રમાણે અને લંબાઈમાં પોતાના શરીરની લંબાઈથી અધિક લંબાઈ એટલે જઘન્યથી અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી એક દિશાએ અસંખ્ય યોજનપ્રમાણ ઉત્પત્તિસ્થાન સુધી વધીને ઉત્પત્તિસ્થાને પ્રાપ્ત થાય, તે વખતે અન્તર્મુહૂર્ત જેટલા કાળમાં આયુષ્કર્મના ઘણા પરમાણુઓ ઉદીરણાકરણવડે ઉદયાવલિકામાં નાખી નાખી ઉદયમાં આણી નિર્જરે તે મરણસમુદ્ઘાત કહેવાય. હવે કોઈક જીવ એકજ સમુદ્ઘાતથી પરભવમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને કોઈક જીવ પ્રથમ સમુદ્ઘાતથી નિવૃત્ત થઈ મૂળ શરીરમાં આવી બીજીવાર સમુદ્ઘાત કરી પરભવમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે કારણથી એક ભવમાં બે મરણસમુદ્ઘાત પણ થાય છે.

૪ વૈક્રિયસમુદ્ઘાત—વૈક્રિય લબ્ધિવાળો આત્મા વૈક્રિય શરીરનામકર્મયુક્ત પોતાના આત્મપ્રદેશોને સ્વશરીરથી બહાર કાઢી શરીર પ્રમાણે જાડો અને સંખ્યાત યોજનપ્રમાણ દીર્ઘ દંડ રચી પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલા વૈક્રિય નામકર્મના ઘણા પરમાણુઓને ઉદીરણાવડે ઉદયાવલિકામાં નાખી નાખી નિર્જરવાપૂર્વક વૈક્રિય-શરીર પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી વૈક્રિય શરીર રચે તે વૈક્રિય-સમુદ્ઘાત કહેવાય.

૫ તૈજસસમુદ્ઘાત—તેજો લેશ્યાની લબ્ધિવાળો જીવ તૈજસ શરીરનામકર્મયુક્ત આત્મપ્રદેશોને બહાર કાઢી સ્વશરીર પ્રમાણે જાડો અને સંખ્યાત યોજનનો દીર્ઘ દંડ રચી પૂર્વે બાંધેલા તૈજસ નામકર્મના ઘણા પરમાણુઓને ઉદીરણાવડે ઉદયાવલિમાં નાખી ઉદયમાં આણી નિર્જરવાપૂર્વક તૈજસ પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી તેજો લેશ્યા મૂકે તે તૈજસસમુદ્ઘાત કહેવાય. આ લેશ્યાવાળા જીવને સોળ દેશ બાળવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

૬ આહારકસમુદ્ઘાત—કોઈક લબ્ધિવંત ચૌદ પૂર્વધર મુનિ

પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીર બહાર કાઢી પૂર્વવત્ સ્વશરીર પ્રમાણે જાડો અને સંખ્યાત યોજનનો દીર્ઘ દંડ રચી પૂર્વબદ્ધ આહારકનામકર્મના ઘણા પુદ્ગલોને ઉદીરણાવડે ઉદયાવલિમાં નાખી ઉદયમાં લાવી નિર્જરાપૂર્વક આહારક શરીરયોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી આહારક શરીર બનાવે તે આહારકસમુદ્ઘાત કહેવાય.

૭ કેવલિસમુદ્ઘાત—કેવલીભગવાનને આયુકર્મની સ્થિતિ કરતા નામ, ગોત્ર અને વેદનીય કર્મની સ્થિતિ અધિક રહી હોય તો તે અધિક સ્થિતિ ખલિત કરી, આયુ જેટલી સમસ્થિતિ કરવા માટે, પ્રથમ સમયે ઉર્ધ્વાધો લોકાન્ત પ્રમાણ આત્મપ્રદેશોનો દીર્ઘદંડ કરે, બીજે સમયે આખા દંડમાંથી આત્મપ્રદેશો કાઢી ઉત્તર દક્ષિણ લોકાન્ત સુધી કપાટાકાર રચે, ત્રીજે સમયે આખા દંડમાંથી આત્મપ્રદેશો કાઢી પૂર્વ પશ્ચિમ લોકાન્ત સુધી કપાટાકાર રચે, જેથી આ ત્રીજે સમયે બે કપાટ થવાથી મંથાનનો એટલે રવૈયાના આકાર થાય ત્યારબાદ ચોથે સમયે બન્ને કપાટોમાંથી આત્મપ્રદેશો કાઢી મંથાનના ચાર આંતરા પૂરે, જેથી આ ચોથે સમયે કેવલીભગવાનનો આત્મા સર્વ લોકાકાશમાં વ્યાપ્ત થાય. પુનઃ પાંચમે સમયે આંતરામાં રહેલા આત્મપ્રદેશો સંહરી મંથાનના આકારે થાય, છઠ્ઠે સમયે મંથાનમનું એક કપાટ સંહરી એક કપાટાકારે થાય, સાતમે સમયે કપાટ આકાર સંહારી દંડાકાર થાય, અને આઠમે સમયે દંડાકાર સંહરી સ્વરૂપસ્થ થાય. એ આઠ સમયમાં નામ, ગોત્ર અને વેદનીય કર્મના અસ્થિતિખંડગત પરમાણુઓનો ઘણા પ્રમાણમાં વિનાશ કરી પ્રભુની આયુસ્થિતિ જેટલી સ્થિતિ રાખે, તે કેવલીસમુદ્ઘાત કહેવાય. અહિં પહેલે અને આઠમે સમયે ઔદારિકકાયયોગ, બીજે છઠ્ઠે ને સાતમે સમયે ઔદારિક મિશ્રકાયયોગ, તથા ત્રીજે ચોથે અને પાંચમે સમયે કાર્મણ કાયયોગ હોય છે જે કેવલીને આયુષ, નામ, ગોત્ર અને વેદનીય એ ચારે કર્મની સ્થિતિ સરખી હોય તે સમુદ્ઘાત કરતા નથી. વળી એવો પણ નિયમ છે કે છ માસથી અધિક આયુવાળો કેવલી અવશ્ય સમુદ્ઘાત કરે, અને

બીજા કેવલી કરે અથવા ન પણ કરે, તથા નિર્વાણ કાળથી છ માસ પહેલાં સર્વ કેવલી સમુદ્ઘાત કરેજ એમ કેટલાક આચાર્યો કહે છે તે શાસ્ત્રસંમત નથી, કારણકે કેવલી સમુદ્ઘાતથી નિવૃત્ત થઈ કારણસર મન યોગમાં પ્રવર્તતા ગૃહસ્થને સોંપી દેવાયોગ્ય વસ્તુઓ સોંપી દઈ અન્તર્મુહૂર્તમાં નિર્વાણ પામે છે, અને અધિક આયુષ્ય હોય તો વસ્તુઓ સોંપવાનું બની શકે નહિ માટે નિર્વાણસમયથી અન્તર્મુહૂર્ત પહેલાં સમુદ્ઘાત થાય એ વચન સૂત્રસમ્મત છે.

(૩૩) ભાવ ૫—વિશિષ્ટહેતુભિઃ સ્વતો વા જીવાનાં તત્તદ્રૂપતયા ભવનાનિ, ભવન્તિ એભિઃ ઉપશમાદિભિઃ પર્યાયૈરિતિ વા ભાવાઃ એટલે અમુક હેતુથી અથવા તો સ્વતઃ જીવોનું તે તે રૂપપણે થવું, અથવા ઉપશમાદિ પર્યાયોવડે જીવો તે તે રૂપે થાય તે ભાવો કહેવાય. તેઓ ઔપશમિક, ક્ષાયિક, ક્ષયોપશમ, ઔદયિક અને પારિણામિક એમ પાંચ ભેદે છે. તેનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે—

૧ ઉપશમ—મોહનીય કર્મના વિપાકોદય તથા પ્રદેશોદયનું રોકાણ કરવું તે ઉપશમભાવ કહેવાય, અને તે રાખથી ઢંકેલા અગ્નિ સમાન છે, જેમ તે અગ્નિનો ધુમાડો તથા ભડકો પ્રગટ થતો નથી તેવી રીતે ધૂમ્રસમાન મોહનીયનો પ્રદેશોદય અને ભડકા સમાન વિપાકોદય ન હોય, એવી સ્થિતિ મોહનીયના કર્મપરમાણુઓની થવી તે ઉપશમ કહેવાય. તથા ઉપશમ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયેલા કર્મપરમાણુઓના પ્રભાવથી જીવને જે શમતા પ્રાપ્ત થાય તે ઔપશમિક ભાવ કહેવાય. એ પ્રમાણે કર્મની અને આત્માની બન્નેની ઉપશાન્તિને ઉપશમભાવ અથવા ઔપશમિકભાવ કહી શકાય છે. આ ઉપશાન્તિ આઠ કર્મમાંથી માત્ર મોહનીય કર્મનીજ હોય છે.

૨ ક્ષાયિકભાવ—જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય અને અન્તરાય વિગેરે કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓમાંની કેટલીએકનો અથવા સર્વનો બંધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તા એ ચારેમાંથી સર્વથા વિનાશ થવો એટલે તે કર્મનો કોઈ અંશ પણ આત્માની સાથે ન રહેવા

દેવો તે ક્ષય કહેવાય, અને એ કર્મના ક્ષયથી જીવને જે અનંતજ્ઞાન અને અનંતદર્શન વિગેરે ગુણો પ્રગટે તે ક્ષાયિકભાવ કહેવાય. એ પ્રમાણે જીવ અને કર્મ એ બન્નેના સંબંધમાં ક્ષાયિકભાવ કહેવાય. ઉપરોક્ત ભાવ પાણીથી બુઝાવેલા અગ્નિ સમાન છે અથવા બાળીને ભસ્મ કરેલા વિષવૃક્ષના બીજ સમાન છે, કારણકે ક્ષયભાવને પામેલું (ક્ષય થયેલું) કર્મ પુનઃ પ્રગટ થતું નથી.

૩ ક્ષયોપશમભાવ—જે કર્મ સર્વથા ક્ષય પામ્યું નથી, અથવા ઉપશાન્ત થયું નથી, તેવું તથાવિધ ઉદયરૂપે વર્તતું કર્મ ક્ષયોપશમ ભાવવાળું કહેવાય છે, અને કર્મના તેવા ક્ષયોપશમથી જીવને જે મતિજ્ઞાનાદિ ગુણ પ્રગટ થાય તે પણ ક્ષયોપશમભાવ કહેવાય. એ પ્રમાણે કર્મ અને જીવનો ગુણ એ બન્ને ક્ષયોપશમ ભાવે કહેવાય છે.

પ્રશ્ન:—ઉપશમ અને ક્ષય એ બે ભાવ કહ્યા છતાં પુનઃ ક્ષયોપશમ ભાવ જૂદો શી રીતે કહેવાય ? શું જે કર્મનો ઉપશમ હોય તેજ કર્મનો ક્ષય હોય ? અને એ બન્ને ભાવ એક સાથે વર્તે ખરા ? કે જેથી તમો ક્ષયોપશમ કહો છો ?

ઉત્તર—એક કાળે બે ભાવ પૂર્વોક્ત સ્વરૂપે અહિં વર્તતા નથી, પરંતુ બીજી અપેક્ષાએ એકજ કર્મમાં સમકાળે ઉપશમ અને ક્ષય ભાવ વર્તે છે તે નીચે પ્રમાણે—ક્ષયોપશમ ઘાતિકર્મનો હોઈ શકે છે, અને જે ઘાતિકર્મનો ક્ષયોપશમ વર્તે છે, તે દેશઘાતિકર્મ હોય છતાં તે કર્મના રસસ્પર્ધકો બંધવખતે અધ્યવસાયવશ જીવને સર્વઘાતિજ બંધાયેલા હોય છે, પરન્તુ તે સર્વઘાતિ સ્પર્ધકો ઉદયમાં આવતી વખતે દેશઘાતિરૂપે પરિણમીને ઉદયમાં આવી શકે છે, માટે જે જે સર્વઘાતિ સ્પર્ધકો દેશઘાતિપણે પરિણમી ઉદયાવલિમાં આવી ઉદયરૂપે વર્તી ક્ષય પામતા જાય છે, તે અપેક્ષાએ ક્ષય અને જે જે સર્વઘાતિ સ્પર્ધકો દેશઘાતિપણે નથી પરિણમ્યા, તે સ્પર્ધકોનો ઉદય નથી, માટે તેઓનો અનુદય એજ ઉપશમ કહેવાય, પરંતુ ઉપશમના કરણની પદ્ધતિનો અહિં ઉપશમ

નથી, એ રીતે ઉદયાવલિમાં પ્રવેશ કરતા સર્વઘાતિસ્પર્ધકોનો દેશઘાતિસ્પર્ધકોરૂપે ક્ષય અને સત્તાગત શેષ સર્વઘાતિસ્પર્ધકોના અનુદયરૂપ ઉપશમ, એ બન્ને મળવાથી કર્મનો ક્ષયોપશમભાવ થાય છે, પરંતુ અન્ય પ્રકારે સંભવી શકે નહિ.

પ્રશ્ન:—ઉપશમ અને ક્ષયોપશમમાં શો ભેદ છે?

ઉત્તર:—ઉપશમમાં કર્મનો રસોદય અને પ્રદેશોદય બન્ને હોતા નથી અને ક્ષયોપશમમાં તો કર્મનો પ્રદેશોદય હોય, તેમજ ઉદયાનુવિદ્ધ ક્ષયોપશમવાળી પ્રકૃતિનો વિપાકોદય પણ હોયછે, છતાં તે ભિન્ન દેશઘાતિસ્પર્ધકોનો ઉદય હોવાથી ક્ષયોપશમ ભાવમાં શુદ્ધ ઉદય ન ગણાય.

૪ ઔદયિકભાવ—ઉદયાવલિકામાં પ્રાપ્ત થયેલા કર્મપરમાણુઓનો અનુક્રમે ઉદય થવો તે ઉદયભાવ કહેવાય. અહિં પ્રદેશોદયને ઉદય ભાવે ન ગણતાં વિપાકોદયને ઉદય રૂપે ગણવો, કારણકે સ્તિબુકસંક્રમરૂપ પ્રદેશોદય સ્વરૂપે ફળ દર્શાવવા સમર્થ નથી, માત્ર મંદાનુભાવરૂપ પ્રદેશોદય કંઈક અલ્પ ફળ રૂપાન્તરે બતાવી શકે, પરંતુ તે વ્યક્ત-સ્પષ્ટ તેજ ફળ નહિ હોવાથી યથાર્થ ઉદય રૂપ ન લેખી શકાય. તેમજ કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા પ્રકારના અજ્ઞાનાદિ ભાવોને પણ ઔદયિકભાવ કહે છે. એ પ્ર કર્મ અને જીવ એ બન્નેના સંબંધમાં ઔદયિક ભાવ ગણી શ

૫ પારિણામિકભાવ—પરિણામ એટલે પદાર્થનો સ્વભાવ, જેમ ધર્માસ્તિકાયનો ગતિસહાયપણું. જીવનો જીવ ભવ્યત્વ અને અભવ્યત્વ વિગેરે.

૫ ભાવના ઉત્તર ભેદ ૫૩.

ઉપશમભાવના ૨ ભેદ—ઉપશમ સમ્યક્ત્વ અને ઉપશમ ચારિત્ર.

ક્ષયોપશમભાવના ૧૮ ભેદ—ત્રણ અજ્ઞાન,[1] ચારે જ્ઞાન, મિશ્ર સમ્યક્ત્વ, ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ, ચારિત્ર ૨ (દેશવિરતિ-સર્વવિરતિ),

દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ અને વીર્ય એ પાંચ લબ્ધિઓ તેમજ ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન અને અવધિદર્શન, એમ સર્વ મળી અઢાર.

ક્ષાયિકભાવના ૯ ભેદ—દાનાદિ પંચ લબ્ધિઓ, કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને ક્ષાયિકચારિત્ર.

ઔદયિક ભાવના ૨૧ ભેદ—અજ્ઞાન,[1] અસિદ્ધત્વ, મિથ્યાત્વ, અસંયમ, ચાર ગતિ, છ લેશ્યા, ચાર કષાય અને ત્રણ વેદ.

પારિણામિક ભાવના ૩ ભેદ[2]—જીવત્વ, ભવ્યત્વ, અને અભવ્યત્વ.

(૩૪) અવગાહના ૩—જીવ જેટલા આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહે-સમાય તેટલા આકાશપ્રદેશો તે જીવની અવગાહનારૂપ કહેવાય, એ પ્રમાણે દરેક પદાર્થની અવગાહના જાણવી. અથવા પદાર્થની ઉંચાઈ, લંબાઈ, પહોળાઈ, અને જાડાઈનું જે માપ તે અવગાહના કહેવાય. આગળ દ્વારસંબંધ પ્રસંગે જ્યાં સમ્યક્ત્વાદિ ગુણની પણ અવગાહના કહેવામાં આવે ત્યાં વાસ્તવિક રીતે ગુણની નહિ પણ તે ગુણવાળા જીવની અવગાહના જાણવી. એ અવગાહના ત્રણ પ્રકારની છે તે નીચે પ્રમાણે—

૧ मूलशरीरसंबंधि—જીવ જે શરીર સહિત જન્મ પામે તે જન્મશરીર, ભવધારણીયશરીર, અથવા મૂળશરીર કહેવાય. તેની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એમ બે પ્રકારની જે અવગાહના તે મૂળશરીર સંબંધિ અવગાહના.

૨ उत्तरशरीरसंबंधि—પ્રાપ્ત કરેલી લબ્ધિવડે જીવ જે બીજું

૧—અહીં અજ્ઞાન કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પ્રથમનાં ત્રણ અજ્ઞાન જ્ઞાનના અભાવરૂપ નહિ પરંતુ મિથ્યાજ્ઞાનરૂપે છે. અને ઔદયિક ભાવનું અજ્ઞાન તો જ્ઞાનના અભાવરૂપ છે.

૨ પારિણામિક ભાવના ભેદ જીવ અને અજીવ બન્નેના ગણતાં ઘણા પણ થતા છે, પરન્તુ અહિં માત્ર જીવ સંબંધિ પારિણામિક ભાવ ગણ્યા છે, માટે ત્રણજ ભેદ છે.

નવું શરીર (જન્મશરીરથી અન્ય શરીર) બનાવે[1] તે ઉત્તર-શરીર કહેવાય, તેની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એમ બે પ્રકારની જે અવગાહના તે ઉત્તરશરીર સંબંધિ અવગાહના જાણવી.

૨ સમુદ્ઘાતકૃત (तैजस[2]अवगाहना)—વેદના વિગેરે સાત પ્રકારની સમુદ્ઘાત વખતે જીવની મૂળદેહ કરતાં જે અધિક અવગાહના થાય છે તે સમુદ્ઘાતકૃત તૈજસ અવગાહના પણ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એમ બે પ્રકારે છે તેપણ ચાલુ પ્રકરણમાં ઘણે સ્થાને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાજ કહેવાશે. અહિં સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહનાના સંબંધમાં વેદના અને કષાય સમુદ્ઘાત વખતે આત્માની અવગાહના જન્મશરીર પ્રમાણજ રહે છે, પણ વક્તવ્ય એટલું છે કે સમુદ્ઘાત કર્યા પહેલાં ઉદર, ખભા વિગેરેના અન્તરોમાં આત્મપ્રદેશો નહોતા તે સમુદ્ઘાત વખતે સર્વ અન્તરો પૂરી શરીર પ્રમાણ ઘન આકારે થાય છે, જેથી શરીરથી કંઇક અધિક અવગાહના કહેવામાં પણ વિરોધ નથી, અને મરણાદિ સમુદ્ઘાતમાં આત્મપ્રદેશો અનેક યોજન સુધી લંબાય છે તે નીચે પ્રમાણે—

૧ વેદનાસમુદ્ઘાતમાં—કંઇક અધિક શરીરપ્રમાણ.
૨ કષાયસમુદ્ઘાતમાં— ” ”
૩ મરણસમુદ્ઘાતમાં—દીર્ઘ લોક રજ્જુપ્રમાણ.
૪ વૈક્રિયસમુદ્ઘાતમાં—સંખ્યાત (વા અસંખ્યાત[3])યોજન (સાત વા આઠ રજ્જુપ્રમાણ).

---

1 મનુષ્ય તિર્યંચ વૈક્રિય અને આહારક એ બે નવાં શરીર બનાવે છે, અને [illegible], દેવ તથા નારક એ બન્ને એક વૈક્રિય શરીર નવું બનાવે છે.

2 તૈજસ કહેવાથી તૈજસ અને કાર્મણ એ બન્ને શરીરની અવગાહના જાણવી.

3 [illegible] વૈક્રિય સમુદ્ઘાતની અવગાહના સંખ્યાત યોજન જે કહી છે તે [illegible] અસંખ્યાતની કહી છે, અને [illegible] વૈક્રિય શરીરને [illegible] યોજનની [illegible] તે તો અસંખ્ય યોજન પ્રમાણ [illegible] અવગાહનાનું [illegible] એ અપેક્ષાએ આ ગ્રંથમાં અસંખ્ય યોજન કહી છે.

૫ તૈજસસમુદ્‌ઘાતમાં—સંખ્યાત યોજન પ્રમાણ (સોળ દેશ બાળવા સમર્થ હોવાથી).

૬ આહારકસમુદ્‌ઘાતમાં—ભરત વા ઐરવતથી મહાવિદેહ સુધી.

૭ કેવલિસમુદ્‌ઘાતમાં—સંપૂર્ણ લોકાકાશ પ્રમાણ (ચૌદ રજ્જુ).

એ પ્રમાણે સમુદ્‌ઘાતકૃત સાતે અવગાહનાઓ ભિન્ન ભિન્ન છે પણ ચાલુ ગ્રંથમાં જે દ્વારમાં જે સમુદ્‌ઘાતની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સંભવે તેજ સમુદ્‌ઘાતની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના કહેવાશે, પણ જઘન્ય અવગાહના નહિ કહેવાય, કારણકે સામાન્યપણે સમુદ્‌ઘાતની જે જઘન્ય અવગાહના તે ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાળી સમુદ્‌ઘાતમાં પણ હોય એવો નિયમ નથી.

વળી સમુદ્‌ઘાતકૃત અવગાહનામાં વેદના અને કષાય સિવાયની મરણ વિગેરે સમુદ્‌ઘાતથી થયેલી તૈજસ અવગાહના કહેવાશે, કારણકે એજ અવગાહનાઓ દેહાવગાહનાથી ઘણા દીર્ઘ પ્રમાણવાળી છે અને તૈજસની સ્વાભાવિક અવગાહના સર્વ જીવોના સ્વસ્વ જન્મશરીરપ્રમાણની છે. વળી આ સમુદ્‌ઘાતકૃત તૈજસ અવગાહનાનું વિશેષ સ્વરૂપ લોકપ્રકાશ વિગેરેમાં વર્ણવેલી તૈજસ શરીરની અવગાહનાથી જાણવા યોગ્ય છે, તે વર્ણન વિસ્તૃત હોવાથી અહિં કહેવાનું ઉચિત ધાર્યું નથી, માટે જીજ્ઞાસુએ તે સ્થાનેથી જાણવું. એ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારની અવગાહના કહેવાથી દરેક જીવને યથાસંભવ પાંચે શરીરની અવગાહના કહેવાયલી જાણવી.

(૩૫) સ્થિતિ ૨—સ્થિતિ એટલે કાળનું પ્રમાણ, તે નીચે પ્રમાણે બે પ્રકારનું છે.

૧ **ભવસ્થિતિ**—જીવ જે ભવમાં ઉત્પન્ન થયો છે, તે ભવમાં જેટલા કાળ સુધી (પ્રાપ્ત થયેલ તેજ શરીરદ્વારા) ટકી શકે તેટલા કાળનું પ્રમાણ ભવસ્થિતિ એટલે આયુષ્ય કહેવાય. અહિં નમ્બર્વાદિ મુજબનું જે આયુષ્ય કહેવામાં આવશે તે વાસ્તવિક

રીતે ગણવું નહિ પણ તે ગણવાળા જીવનું આયુષ્ય ગણવું. એ આયુષ્યરૂપ ભવસ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એમ બે પ્રકારે કહેવાશે.

૨ કાયસ્થિતિ—જીવ વિગેરેનું વિવક્ષિત સ્વરૂપ સતત-નિરન્તર કેટલા કાળ સુધી ટકી રહે કે જે સ્વરૂપમાં એક સમયનું પણ અંતર ન પડે તેવા વિવક્ષિત સ્વરૂપના સતતકાળનું પ્રમાણ તે કાયસ્થિતિ કહેવાય. જેમ કોઈ પૃથ્વી આદિ જીવ અમુક સમયે વનસ્પતિભવ પ્રાપ્ત કરી દશહજાર વર્ષ બાદ મરણ પામી પુનઃ વનસ્પતિભવ પ્રાપ્ત કરે, એ પ્રમાણે વારંવાર વનસ્પતિભવ પ્રાપ્ત કરવાથી એકેક ભવનો જે દશહજાર વર્ષ વિગેરે કાળ તે વનસ્પતિની ભવસ્થિતિ ગણાય. અને અનેક ભવોમાં પણ તે જીવ વનસ્પતિ સ્વરૂપે કાયમ રહેવાથી તે સર્વ ભવનો જે કાળ તે વનસ્પતિની કાયસ્થિતિ ગણાય. એ કાયસ્થિતિ પણ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એમ બે પ્રકારે કહેવાશે.

(૩૬) યોનિ ૮૪ લાખ-૩-૩-૩-૩—તૈજસ અને કાર્મણ શરીરવાળા જીવો ઔદારિકાદિ ભવધારણીય દેહપુદ્ગલોની સાથે જે સ્થાને જોડાય તે સ્થાન યોનિ કહેવાય અને તે જુદી જુદી ગણવાથી અસંખ્ય પ્રમાણવાળી છે, પરંતુ સમાન વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનવાળી અનેક યોનિઓને એક યોનિરૂપ ગણતાં ચોરાસી લાખ થાય છે. તે દ્વારસંવેધપ્રસંગે સવિસ્તર કહેવાશે.

વળી તે યોનિ સચિત્ત અચિત્ત અને મિશ્ર એ ત્રણ પ્રકારની છે, તેમાં જે ઉત્પત્તિસ્થાન આત્મપ્રદેશ યુક્ત હોય તે સચિત્તયોનિ, જેમ જીવતા પ્રાણીના શરીરમાં કીડાદિ ઉત્પન્ન થાય તો તે કીડાઓની સચિત્તયોનિ કહેવાય, અને જે ઉત્પત્તિસ્થાન નિર્જીવ હોય તે અચિત્તયોનિ, જેમ સુકા કાષ્ઠમાં મેર બાનના કીડા થાયછે તેઓની તે અચિત્તયોનિ છે, તેમજ જે ઉત્પત્તિસ્થાનના કેટલાક પ્રદેશો સજીવ અને કેટલાક પ્રદેશો નિર્જીવ હોય તે મિશ્રયોનિ ગણાય.

વળી તે યોનિ શીત ઉષ્ણ અને શીતોષ્ણ એમ ત્રણ પ્રકારની છે, તેમાં જે ઉત્પત્તિસ્થાન શીત સ્પર્શયુક્ત હોય તે શીતયોનિ

જેમ જળ વિગેરે, જે ઉત્પત્તિસ્થાન ઉષ્ણ સ્પર્શયુક્ત હોય તે ઉષ્ણયોનિ, જેમ અગ્નિ વિગેરે, અને જે ઉત્પત્તિસ્થાન અતિ શીતલતા તથા અતિ ઉષ્ણતા રહિત હોય તે શીતોષ્ણયોનિ કહેવાય જેમ પૃથ્વી વિગેરે.

તેમજ વળી મનુષ્યની સ્ત્રીઓની યોનિ શંખાવર્ત, કૂર્મોન્નતા અને વંશીપત્રા એમ ત્રણ પ્રકારની છે. તેમાં ચક્રવર્તિના સ્ત્રીરત્નની યોનિ શંખના આવર્ત્તના આકારવાળી હોય છે, તે યોનિમાં જે જીવો પુત્રપણે આવી ઉપ્તન્ન થાય છે તે સર્વે જીવો સ્ત્રીરત્નના પ્રબળ કામાગ્નિના ઉદયથી નાશ પામે છે, માટે સ્ત્રીરત્નને પુત્ર થાય નહિ. તેમજ અરિહંત, ચક્રવર્તિ, વાસુદેવ અને બળદેવની માતાઓની યોનિઓ કાચબાની પીઠ સમાન ઉન્નત હોવાથી તે કૂર્મોન્નતા કહેવાય છે. તે યોનિમાં અરિહંત વિગેરે ચાર સિવાય અન્ય જીવ પણ ઉપજે પરન્તુ અરિહંતાદિ ચારની ઉત્પત્તિ તો ઉન્નતા યોનિમાંજ હોય. વળી સર્વ સાધારણ સ્ત્રીઓની યોનિ વાંસના પત્ર સમાન આકારવાળી હોવાથી તે વંશીપત્રાયોનિ કહેવાય છે, તેમાં અરિહંતાદિ ચાર સિવાય સર્વ મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાયછે. તેમજ સર્વ તિર્યંચ સ્ત્રીઓની યોનિઓ વંશપત્રના આકારવાળી હોય છે અને વૃત્તાકારવાળી પણ સંભવે છે. ઉપરોક્ત શંખાવર્તાદિ યોનિઓ બાહ્ય આકારરૂપ જાણવી પણ વાસ્તવિક ઉત્પત્તિસ્થાનરૂપ નહિ, જે ઉત્પત્તિસ્થાનરૂપ અતરંગયોનિ તે પ્રત્યક્ષ પ્રત્યક્ષ થતી નથી કારણકે તે ઉદરાન્તર્વર્તી હોય છે.

તેમજ તે યોનિ શુભ અને અશુભ એમ બે પ્રકારની છે, તેમાં યુગલિક મનુષ્યોની, ચક્રવર્તિ, વાસુદેવ, તિર્થંકર, તથા શ્રેષ્ઠ ગુણ અને શ્રેષ્ઠ આકૃતિવાળા પુરુષોની શુભ યોનિ હોય છે, અને બીજાઓની અશુભ યોનિ કહેવાય. તેમજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં હસ્તિરત્ન, અશ્વરત્ન વિગેરે ઉત્તમ પ્રાણીઓની શુભ યોનિ, અને બીજા તિર્યંચોની અશુભ યોનિ, એકેન્દ્રિયોમાં શુભવર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શવાળા એકેન્દ્રિયો (રત્નાદિક)ની શુભ યોનિ હોય છે.

ગોની અશુભ હોય છે. વિકલેન્દ્રિય, અસંજ્ઞિ તિર્યંચ અને અસંજ્ઞિ મનુષ્યોની અશુભ યોનિ હોય છે. વળી વિકલેન્દ્રિયમાં પણ શંખ વિગેરે કોઈક જીવો શુભ યોનિવાળા હોય છે. વળી સંવૃત એટલે પ્રત્યક્ષ ન દેખી શકાય તેવી ઢંકેલી, વિવૃત એટલે પ્રત્યક્ષ દષ્ટિગોચર થઈ શકે તેવી ઉઘાડી, અને કંઈક ઢંકેલી તથા કંઈક ઉઘાડી ઓળખી શકાય તે સંવૃતવિવૃત. એ પ્રમાણે યોનિવિભાગમાં પૂર્વોક્ત બાર યોનિઓ તેમજ ચોરાશીલાખ યોનિઓનો સમાવેશ થઈ શકે છે. આગ્રંથમાં દ્વારસંબંધ પ્રસંગે બાર તથા ચોરાશી લાખમાંની યોનિઓ કહેવાશે.

૩૬ દ્વારના ઉત્તરભેદ સંક્ષેપમાં નીચે પ્રમાણે—

(૧) ગતિ ૪.

૧ નરકગતિ, ૨ દેવગતિ, ૩ તિર્યંચગતિ, ૪ મનુષ્યગતિ

(૨) ઇન્દ્રિય (જાતિ) ૫.

૧ સ્પર્શેન્દ્રિય, ૨ રસનેન્દ્રિય, ૩ ઘ્રાણેન્દ્રિય, ૪ ચક્ષુરિન્દ્રિય, અને ૫ શ્રોત્રેન્દ્રિય અથવા એકેન્દ્રિયજાતિ, દ્વીન્દ્રિયજાતિ, ત્રીન્દ્રિય જાતિ, ચતુરિન્દ્રિયજાતિ અને પંચેન્દ્રિયજાતિ

(૩) કાય ૬.

૧ પૃથ્વીકાય, ૨ અપ્કાય, ૩ તેઉકાય, ૪ વાયુકાય, [illegible] વનસ્પતિકાય, અને ૬ ત્રસકાય,

(૪) યોગ ૩ તથા ૧૫.

મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ, એ ત્રણ મૂળ તથા ૧ સત્યમનોયોગ, ૨ અસત્યમનોયોગ, ૩ મિશ્રમનો[illegible] ૪ વ્યવહાર (અસત્યામૃષા) મનોયોગ, ૫ સત્યવચનયોગ ૬ અસત્યવચનયોગ, ૭ મિશ્રવચનયોગ, ૮ વ્યવહાર (અસત્યામૃ[illegible]) વચનયોગ, ૯ ઔદારિકકાયયોગ, ૧૦ ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ ૧૧ વૈક્રિયકાયયોગ, ૧૨ વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગ, ૧૩ આહારકકાયયોગ ૧૪ આહારકમિશ્રકાયયોગ, અને ૧૫ તૈજસકાર્મણકાયયોગ

(૫) વેદ ૩.

સ્ત્રીવેદ, પુરૂષવેદ અને નપુંસકવેદ.

(૬) કષાય ૪ તથા ૨૫.

ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર મૂળ કષાય છે, એના ૧૬ ઉત્તરભેદ તથા ૯ નોકષાય મળી ૨૫ કષાય તે નીચે પ્રમાણે—

૧ અનંતાનુબંધિક્રોધ	૧૪ અપ્રત્યાખ્યાની લોભ
૨ અપ્રત્યાખ્યાનીક્રોધ	૧૫ પ્રત્યાખ્યાની લોભ
૩ પ્રત્યાખ્યાનીક્રોધ	૧૬ સંજ્વલન લોભ
૪ સંજ્વલનક્રોધ	૯ નોકષાય.
૫ અનંતાનુબંધિમાન	૧ હાસ્ય
૬ અપ્રત્યાખ્યાનીમાન	૨ રતિ
૭ પ્રત્યાખ્યાનીમાન	૩ અરતિ
૮ સંજ્વલનમાન	૪ શોક
૯ અનંતાનુબંધિમાયા	૫ ભય
૧૦ અપ્રત્યાખ્યાનીમાયા	૬ દુગંછા
૧૧ પ્રત્યાખ્યાનીમાયા	૭ સ્ત્રીવેદ
૧૨ સંજ્વલનમાયા	૮ પુરૂષવેદ
૧૩ અનંતાનુબંધિલોભ	૯ નપુંસકવેદ

(૭) જ્ઞાન ૫.

૧ મતિજ્ઞાન, ૨ શ્રુતજ્ઞાન, ૩ અવધિજ્ઞાન, ૪ મનઃપર્યવજ્ઞાન અને ૫ કેવળજ્ઞાન.

(૮) અજ્ઞાન ૩.

૧ મતિઅજ્ઞાન, ૨ શ્રુતઅજ્ઞાન અને ૩ વિભંગજ્ઞાન.

(૯) સંયમ ૭.

૧ સામાયિક ચારિત્ર, ૨ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર, ૩ પરિહારવિશુદ્ધ ચારિત્ર, ૪ સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્ર, ૫ યથાખ્યાત ચારિત્ર ૬ દેશવિરતિ ચારિત્ર અને ૭ અવિરતિ ચારિત્ર.

(૧૦) દર્શન ૪.

૧ ચક્ષુદર્શન, ૨ અચક્ષુદર્શન, ૩ અવધિદર્શન અને ૪ કેવળદર્શન.

(૧૧) લેશ્યા ૬.

૧ કૃષ્ણલેશ્યા, ૨ નીલલેશ્યા, ૩ કાપોતલેશ્યા ૪ તેજોલેશ્યા, ૫ પદ્મલેશ્યા અને ૬ શુક્લલેશ્યા.

(૧૨) ભવ્ય ૨

ભવ્ય અને અભવ્ય.

(૧૩) સમ્યક્ત્વ ૬.

૧ ઉપશમસમ્યક્ત્વ, ૨ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ, ૩ ક્ષાયોપશમસમ્યક્ત્વ, ૪ મિશ્રસમ્યક્ત્વ, ૫ સાસ્વાદનસમ્યક્ત્વ અને ૬ મિથ્યાત્વ.

(૧૪) સંજ્ઞિત્વ ૨

સંજ્ઞિ અને અસંજ્ઞિ.

(૧૫) આહારક ૨.

આહારી અને અનાહારી.

(૧૬) ગુણસ્થાન ૧૪.

૧ મિથ્યાત્વ, ૨ સાસ્વાદન, ૩ મિશ્ર, ૪ અવિરતસમ્યક્ત્વ ૫ દેશવિરતિ, ૬ સર્વવિરત-પ્રમત્ત, ૭ અપ્રમત્ત, ૮ નિવૃત્તિબાદરસંપરાય, (અપૂર્વકરણ) ૯ અનિવૃત્તિબાદરસંપરાય, ૧૦ સૂક્ષ્મસંપરાય, ૧૧ ઉપશાન્તમોહ, ૧૨ ક્ષીણમોહ, ૧૩ સયોગી કેવલી અને ૧૪ અયોગીકેવલી.

(૧૭) જીવ ભેદ ૧૪ તથા ૫૬૩

૧ અપર્યાપ્તસૂક્ષ્મએકેન્દ્રિય
૨ પર્યાપ્તસૂક્ષ્મએકેન્દ્રિય.
૩ અપર્યાપ્તબાદરએકેન્દ્રિય.
૪ પર્યાપ્તબાદરએકેન્દ્રિય.
૫ અપર્યાપ્તદ્વીન્દ્રિય.
૬ પર્યાપ્તદ્વીન્દ્રિય.
૭ અપર્યાપ્તત્રીન્દ્રિય.
૮ પર્યાપ્તત્રીન્દ્રિય.
૯ અપર્યાપ્તચતુરિન્દ્રિય.
૧૦ પર્યાપ્તચતુરિન્દ્રિય.
૧૧ અપર્યાપ્તઅસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય.
૧૨ પર્યાપ્તઅસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય.
૧૩ અપર્યાપ્તસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય.
૧૪ પર્યાપ્તસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય.

એ ૧૪ ભેદ કહ્યા અને ૫૬૩ ભેદ આ દ્વારના વર્ણન પ્રસંગે પ્રથમ દર્શાવ્યા છે ત્યાંથી જોવા.

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૬.

૧ આહારપર્યાપ્તિ, ૨ શરીરપર્યાપ્તિ, ૩ ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ, ૪ શ્વાસોચ્છ્વાસપર્યાપ્તિ, ૫ ભાષાપર્યાપ્તિ અને ૬ મનઃપર્યાપ્તિ.

(૧૯) પ્રાણ ૧૦.

૧ સ્પર્શેન્દ્રિયપ્રાણ, ૨ રસનેન્દ્રિયપ્રાણ, ૩ ઘ્રાણેન્દ્રિયપ્રાણ, ૪ ચક્ષુઇન્દ્રિયપ્રાણ, ૫ શ્રોત્રેન્દ્રિયપ્રાણ, ૬ મનોયોગપ્રાણ, ૭ વચનયોગપ્રાણ, ૮ કાયયોગપ્રાણ, ૯ શ્વાસોચ્છ્વાસપ્રાણ અને ૧૦ આયુષ્પ્રાણ.

(૨૦) સંજ્ઞા ૪, ૧૦, ૧૬ અને ૩.

૧ આહાર, ૨ ભય, ૩ મૈથુન, ૪ પરિગ્રહ, ૫ ક્રોધ, ૬ માન, ૭ માયા, ૮ લોભ, ૯ ઓઘસંજ્ઞા, ૧૦ લોકસંજ્ઞા, ૧૧ ધર્મસંજ્ઞા, ૧૨ સુખસંજ્ઞા, ૧૩ દુઃખસંજ્ઞા, ૧૪ મોહસંજ્ઞા, ૧૫ જુગુપ્સાસંજ્ઞા અને ૧૬ શોકસંજ્ઞા. એ ૧૬ માંથી પ્રથમની ૪ ૧૦ અથવા ૧૬ અનુક્રમે ગ્રહણ કરવી.

તેમજ ૧ હેતુવાદોપદેશિકી, ૨ દીર્ઘકાલિકી અને ૩ દ્રષ્ટિવાદોપદેશિકી.

(૨૧) ઉપયોગ ૧૨.

૧ મતિજ્ઞાન, ૨ શ્રુતજ્ઞાન, ૩ અવધિજ્ઞાન, ૪ મનઃપર્યવજ્ઞાન, ૫ કેવળજ્ઞાન, ૬ મતિઅજ્ઞાન. ૭ શ્રુતઅજ્ઞાન, ૮ વિભંગજ્ઞાન. ૯ ચક્ષુદર્શન. ૧૦ અચક્ષુદર્શન, ૧૧ અવધિદર્શન અને ૧૨ કેવળદર્શન. એ પ્રમાણે ૫ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન અને ૪ દર્શન મળી ૧૨ ઉપયોગ ગણાય છે.

(૨૨) દ્રષ્ટિ ૩.

૧ મિથ્યાદ્રષ્ટિ, ૨ સમ્યગ્દ્રષ્ટિ અને ૩ મિશ્રદ્રષ્ટિ.

(૨૩) બંધ ૮ તથા ૧૨૦.

૧ જ્ઞાનાવરણકર્મ, ૨ દર્શનાવરણકર્મ, ૩ વેદનીયકર્મ, ૪ મોહનીયકર્મ, ૫ આયુકર્મ, ૬ નામકર્મ, ૭ ગોત્રકર્મ અને ૮ અન્તરાયકર્મ. એ ૮ મૂળકર્મનો બંધ.

૫ જ્ઞાનાવરણ, ૯ દર્શનાવરણ, ૨ વેદનીય, ૨૬ મોહનીય (મિશ્ર અને સમ્યક્ત્વ વિના), ૪ આયુષ્ય, ૬૭ નામકર્મ, ૨ ગોત્ર, અને ૫ અન્તરાય એ ૧૨૦ ઉત્તરકર્મનો બંધ. એ ૧૨૦ ઉત્તર ભેદનાં નામ દ્વારના વર્ણનમાં લખાઈ ગયા છે ત્યાંથી જાણવા.

(૨૪) ઉદય ૮ તથા ૧૨૨.

બંધભેદવત્—પરન્તુ મિશ્ર અને સમ્યક્ત્વ એ બે દર્શન મોહનીય કર્મના ઉદય અધિક ગણવા.

(૨૫) ઉદીરણા ૮ તથા ૧૨૨.

ઉદયભેદવત્.

(૨૬) સત્તા ૮ તથા ૧૪૮.

સત્તાના આઠ મૂળ કર્મઆશ્રયિ, ૮ મૂળભેદ જાણવા અને ઉત્તર ભેદમાં બંધ પ્રસંગે નામકર્મના ૬૭ ભેદ ગણ્યા છે તેને બદલે ૯૩ ભેદ ગણવા અને મોહનીયના ૨૬ ને બદલે ૨૮ ભેદ ઉદયવત્ ગણવા.

(૨૭) શરીર ૫.

૧ ઔદારિકશરીર, ૨ વૈક્રિયશરીર, ૩ આહારકશરીર, ૪ તૈજસશરીર અને ૫ કાર્મણશરીર.

(૨૮) બંધ હેતુ ૪ તથા ૫૭.

૧ મિથ્યાત્વ, ૨ અવ્રત, ૩ કષાય અને ૪ યોગ એ . મૂળ હેતુ છે અને ઉત્તર હેતુ નીચે પ્રમાણે—

મિથ્યાત્વ ૫—૧ આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ, ૨ અનભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ, ૩ અભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ, ૪ શંસયિક મિથ્યાત્વ અને ૫ અનાભોગિક (અજ્ઞાન) મિથ્યાત્વ.

અવ્રત ૧૨—૧ સ્પર્શેન્દ્રિયઅવ્રત, ૨ રસનેન્દ્રિયઅવ્રત, ૩ ઘ્રાણેન્દ્રિયઅવ્રત, ૪ ચક્ષુઇન્દ્રિયઅવ્રત, ૫ શ્રોત્રેન્દ્રિયઅવ્રત, ૬ મન નોઇન્દ્રિયઅવ્રત, ૭ પૃથ્વીકાયવધ, ૮ અપ્કાયવધ, ૯ અગ્નિકાયવધ, ૧૦ વાયુકાયવધ, ૧૧ વનસ્પતિકાયવધ અને ૧૨ ત્રસકાયવધ. એ પ્રમાણે ૫ ઇન્દ્રિયો ૧ મન અને ૬ કાયવધ સંબંધિ અવ્રતના ૧૨ ભેદ છે.

કષાય ૨૫—કષાયદ્વારમાં કહ્યા છે તે પ્રમાણે.

યોગ ૧૫—યોગદ્વારમાં કહ્યા છે તે પ્રમાણે.

એ રીતે ૫ મિથ્યાત્વ, ૧૨ અવ્રત, ૨૫ કષાય અને ૧૫ યોગ, એ સર્વ મળી કર્મબંધના ૫૭ હેતુ છે.

(૨૯) ધ્યાન ૪ તથા ૧૬.

૧ આર્તધ્યાન ૨ રૌદ્રધ્યાન, ૩ ધર્મધ્યાન અને ૪ શુક્લધ્યાન એ ૪ મૂળ ધ્યાન છે. અને તેના ૧૬ ભેદ નીચે પ્રમાણે—

આર્તધ્યાન ૪—૧ ઇષ્ટવિયોગ, ૨ અનિષ્ટસંયોગ. ૩ રોગચિંતા અને ૪ અગ્રશોચ આર્તધ્યાન.

રૌદ્રધ્યાન ૪—૧ હિંસાનુબંધિ, ૨ મૃષાનુબંધિ, ૩ સ્તેયાનુબંધિ અને ૪ પરિગ્રહરક્ષણાનુબંધિ રૌદ્રધ્યાન.

ધર્મધ્યાન ૪—૧ આજ્ઞાવિચય, ૨ અપાયવિચય, ૩ વિપાકવિચય અને ૪ સંસ્થાનવિચય ધર્મધ્યાન.

શુક્લધ્યાન ૪—૧ પૃથક્ત્વવિતર્કસવિચાર, ૨ એકત્વવિતર્કઅવિચાર, ૩ સૂક્ષ્મક્રિયા અનિવૃત્તિ, અને ૪ સમુચ્છિન્નક્રિય અપ્રતિપાતિ શુક્લધ્યાન.

(૩૦) સંઘયણ ૬.

૧ વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ, ૨ ઋષભનારાચ સંઘયણ, ૩ નારાચ સંઘયણ. ૪ અર્ધનારાચ સંઘયણ, ૫ કિલિકા સંઘયણ અને ૬ સેવાર્ત (છેવટ્ઠું) સંઘયણ.

(૩૧) સંસ્થાન ૬.

૧ સમચતુરસ્ર સંસ્થાન, ૨ ન્યગ્રોધપરિમંડલ સંસ્થાન, ૩ સાદિ (સાચી) સંસ્થાન, ૪ વામન સંસ્થાન, ૫ કુબ્જ સંસ્થાન અને ૬ હુંડક સંસ્થાન.

(૩૨) સમુદ્ઘાત ૭.

૧ વેદના સમુદ્ઘાત, ૨ કષાય સમુદ્ઘાત, ૩ મરણ સમુદ્ઘાત, ૪ વૈક્રિય સમુદ્ઘાત, ૫ તૈજસ સમુદ્ઘાત, ૬ આહારક સમુદ્ઘાત અને ૭ કેવળી સમુદ્ઘાત.

(૩૩) ભાવ ૫ તથા ૫૩.

૧ ઉપશમ ભાવ, ૨ ક્ષાયિક ભાવ, ૩ ક્ષયોપશમ ભાવ, ૪ ઔદયિક ભાવ અને ૫ પારિણામિક ભાવ એ ૫ મૂળ ભાવ. ઉત્તર ભાવ ૫૩ નીચે પ્રમાણે—

ઉપશમ ભાવ ૨—ઉપશમ સમ્યક્ત્વ અને ઉપશમ ચારિત્ર.

ક્ષાયિક ભાવ ૯—૧ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, ૨ ક્ષાયિક ચારિત્ર, ૩ ક્ષાયિક દાન, ૪ લાભ, ૫ ભોગ, ૬ ઉપભોગ અને ૭ વીર્ય એ ૫ લબ્ધિ તથા કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શન એમ ૯.

ક્ષયોપશમ ભાવ ૧૮—૧ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ, ૨ મતિજ્ઞાન, ૩ શ્રુતજ્ઞાન, ૪ અવધિજ્ઞાન, ૫ મનઃપર્યવજ્ઞાન, ૬ મતિઅજ્ઞાન, ૭ શ્રુતઅજ્ઞાન, ૮ વિભંગજ્ઞાન, ૯ ચક્ષુદર્શન, ૧૦ અચક્ષુદર્શન, ૧૧ અવધિદર્શન, ૧૨ ક્ષયોપશમ દાન, ૧૩ લાભ, ૧૪ ભોગ, ૧૫ ઉપભોગ, ૧૬ વીર્ય, ૧૭ સર્વ વિરતિ અને દેશવિરતિ એ પ્રમાણે ૧ સમ્યક્ત્વ, ૪ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન, ૩ દર્શન, ૫ લબ્ધિ અને ૨ ચારિત્ર મળી ૧૮ ભેદ થાય.

ઔદયિક ભાવ ૨૧—૧ અજ્ઞાન, ૨ અસિદ્ધત્વ, ૩ અસંયમ, ૪ મિથ્યાત્વ, એ ચાર તથા ૪ ગતિ, ૪ કષાય, ૬ લેશ્યા અને ૩ વેદ, એ ૨૧ ઔદયિક ભાવ છે.

પારિણામિક ભાવ ૩—૧ ભવ્યત્વ, ૨ અભવ્યત્વ અને ૩ જીવત્વ.

॥ अथ द्वारसंवेधः ॥

(દ્વિતીય વિભાગ)

એ પ્રમાણે દ્વારવર્ણન નામના પહેલા વિભાગમાં ૩૬ દ્વારોનું વર્ણન કર્યાબાદ હવે આ દ્વારસંવેધ નામના બીજા વિભાગમાં એ ૩૬ દ્વારોમાં એજ ૩૬ દ્વારોની પરસ્પર પ્રાપ્તિરૂપ સંવેધ કહેવાય છે. ત્હેમાં ક્યાં દ્વારો કેટલા પ્રતિભેદપૂર્વક કહેવાનાં છે તેનું સંક્ષિપ્ત કોષ્ટક પ્રથમ કહેવાય છે તે નીચે પ્રમાણે—

(૧) ગતિ ૪

(૨) ઇન્દ્રિય ૫

(૩) કાય ૬

(૪) યોગ { મૂળ ૩, ભેદ ૧૫ }

(૫) વેદ[૧] { દ્રવ્યવેદ ૩, ભાવવેદ ૩ }

(૬) કષાય { મૂળ ૪, ભેદ ૨૫ }

(૭) જ્ઞાન ૫

(૮) અજ્ઞાન ૩

(૯) સંયમ ૭

(૧૦) દર્શન ૪

(૧૧) લેશ્યા ૬

(૧૨) ભવ્યત્વ ૨

(૧૩) સમ્યક્ત્વ ૬

(૧૪) સંજ્ઞિત્વ ૨

(૧૫) આહારીત્વ ૨ { આહારિત્વ ૧ { દિશિઆહાર ૪*, ઓજસ્આદિ ૩, આભોગઆદિ ૨, સચિત્તાદિ ૩ }, અનાહારીત્વ ૧ }

(૧૬) ગુણસ્થાન ૧૪

(૧૭) જીવભેદ { ૧૪, ૫૬૩ }

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૬

(૧૯) પ્રાણ ૧૦

---

૧ જ્ઞાન અને ગુણસ્થાન સિવાય દ્વારોમાં દ્રવ્યવેદ અને ભાવવેદ એમ બે પ્રકારે કહેવાશે અને બંધમાં સર્વ દ્વારે બે બે પ્રકારે કહેવાશે.

* ત્રણ દિશિનો, ચાર દિશિનો, પાંચ દિશિનો, અને ૭ દિશિનો એ પ્રમાણે ચાર પ્રકારનો દિશિઆહાર જાણવો.

॥ अथ द्वारसंवेधः ॥

(દ્વિતીય વિભાગ)

એ પ્રમાણે દ્વારવર્ણન નામના પહેલા વિભાગમાં ૩૬ દ્વારોનું વર્ણન કર્યાબાદ હવે આ દ્વારસંવેધ નામના બીજા વિભાગમાં એ ૩૬ દ્વારોમાં એજ ૩૬ દ્વારોની પરસ્પર પ્રાપ્તિરૂપ સંવેધ કહેવાય છે. ત્હેમાં ક્યાં દ્વારો કેટલા પ્રતિભેદપૂર્વક કહેવાનાં છે તેનું સંક્ષિપ્ત કોષ્ટક પ્રથમ કહેવાય છે તે નીચે પ્રમાણે—

(૧) ગતિ ૪
(૨) ઇન્દ્રિય ૫
(૩) કાય ૬
(૪) યોગ { મૂળ ૩ / ભેદ ૧૫
(૫) વેદ[૧] { દ્રવ્યવેદ ૩ / ભાવવેદ ૩
(૬) કષાય { મૂળ ૪ / ભેદ ૨૫
(૭) જ્ઞાન ૫
(૮) અજ્ઞાન ૩
(૯) સંયમ ૭
(૧૦) દર્શન ૪
(૧૧) લેશ્યા ૬
(૧૨) ભવ્યત્વ ૨
(૧૩) સમ્યક્ત્વ ૬
(૧૪) સંજ્ઞિત્વ ૨
(૧૫) આહારીત્વ ૫ {
- દિશિઆહાર ૪*
- ઓજસઆદિ ૩
- આભોગઆદિ ૨
- સચિત્તાદિ ૩
- અનાહારીત્વ ૧

} આહારીત્વ ૧
(૧૬) ગુણસ્થાન ૧૪
(૧૭) જીવભેદ { ૧૪ / ૫૬૩
(૧૮) પર્યાપ્તિ ૬
(૧૯) પ્રાણ ૧૦

---

૧ જ્ઞાન અને ગુણસ્થાન વિગેરે દ્વારોમાં દ્રવ્યવેદ અને ભાવવેદ એમ બે પ્રકારે કહેવાશે અને યંત્રમાં સર્વ દ્વારે બે બે પ્રકારે કહેવાશે.

* ત્રણ દિશિનો, ચાર દિશિનો, પાંચ દિશિનો, અને ૭ દિશિનો એ પ્રમાણે ચાર પ્રકારનો દિગ્આહાર જાણવો.

॥ अथ द्वारसंवेधः ॥

(દ્વિતીય વિભાગ)

એ પ્રમાણે દ્વારવર્ણન નામના પહેલા વિભાગમાં ૩૬ દ્વારોનું વર્ણન કર્યાબાદ હવે આ દ્વારસંવેધ નામના બીજા વિભાગમાં ૩૬ દ્વારોમાં એજ ૩૬ દ્વારોની પરસ્પર પ્રાપ્તિરૂપ સંવેધ કહેવાય છે. તેમાં ક્યાં દ્વારે કેટલા પ્રતિભેદપૂર્વક કહેવાનાં છે તેનું અંતિમ કોષ્ટક પ્રથમ કહેવાય છે તે નીચે પ્રમાણે—

(૧) ગતિ ૪
(૨) ઇન્દ્રિય ૫
(૩) કાય ૬
(૪) યોગ { મૂળ ૩ / ભેદ ૧૫ }
(૫) વેદ¹ { દ્રવ્યવેદ ૩ / ભાવવેદ ૩ }
(૬) કષાય { મૂળ ૪ / ભેદ ૨૫ }
(૭) જ્ઞાન ૫
(૮) અજ્ઞાન ૩
(૯) સંયમ ૭
(૧૦) દર્શન ૪
(૧૧) લેશ્યા ૬
(૧૨) ભવ્યત્વ ૨
(૧૩) સમ્યક્ત્વ ૬
(૧૪) સંજ્ઞિત્વ ૨
(૧૫) આહારીત્વ ૨ { આહારિત્વ ૧ { દિશિઆહાર ૪૦ / ભોજનઆદિ ૩ / આભોગઆદિ ૨ / સચિત્તાદિ ૩ } / અનાહારીત્વ ૧ }
(૧૬) ગુણસ્થાન ૧૪
(૧૭) જીવભેદ { ૧૪ / ૫૬૩ }
(૧૮) પર્યાપ્તિ ૬
(૧૯) પ્રાણ ૧૦

---

1 જ્ઞાન અને ગુણસ્થાન સિવાય દ્વારોમાં દ્રવ્યવેદ અને ભાવવેદ એમ બે બે પ્રકારે કહેલ છે, અને સંયમ માં દ્વારે બે બે પ્રકારે કહેલ છે.
• ત્રણ ઇન્દ્રિય, ચાર ઇન્દ્રિય, પાંચ ઇન્દ્રિય, અને ૭ ઇન્દ્રિય એ એકસો ચાર પ્રકારે ઇન્દ્રિયદ્વાર જાણવું.

॥ अथ द्वारसंवेधः ॥

(દ્વિતીય વિભાગ)

એ પ્રમાણે દ્વારવર્ણન નામના પહેલા વિભાગમાં ૩૬ દ્વારોનું વર્ણન કર્યાબાદ હવે આ દ્વારસંવેધ નામના બીજા વિભાગમાં તે ૩૬ દ્વારોમાં એજ ૩૬ દ્વારોની પરસ્પર પ્રાપ્તિરૂપ સંવેધ કહેવાય છે. તેમાં કયાં દ્વારો કેટલા પ્રતિભેદપૂર્વક કહેવાનાં છે તેનું સંક્ષિપ્ત કોષ્ટક પ્રથમ કહેવાય છે તે નીચે પ્રમાણે—

(૧) ગતિ ૪
(૨) ઇન્દ્રિય ૫
(૩) કાય ૬
(૪) યોગ { મૂળ ૩ / ભેદ ૧૫ }
(૫) વેદ[1] { દ્રવ્યવેદ ૩ / ભાવવેદ ૩ }
(૬) કષાય { મૂળ ૪ / ભેદ ૨૫ }
(૭) જ્ઞાન ૫
(૮) અજ્ઞાન ૩
(૯) સંયમ ૭
(૧૦) દર્શન ૪
(૧૧) લેશ્યા ૬
(૧૨) ભવ્યત્વ ૨
(૧૩) સમ્યક્ત્વ ૬
(૧૪) સંજ્ઞિત્વ ૨
(૧૫) આહારીત્વ ૯ { દિશિઆહાર ૪* / ઓજઆદિ ૩ / આભોગઆદિ ૨ / સચિત્તાદિ ૩ } આહારીત્વ ૮ ; અનાહારીત્વ ૧
(૧૬) ગુણસ્થાન ૧૪
(૧૭) જીવભેદ { ૧૪ / ૫૬૩ }
(૧૮) પર્યાપ્તિ ૬
(૧૯) પ્રાણ ૧૦

---

1 જ્ઞાન અને ગુણસ્થાન વિગેરે દ્વારોમાં ક્રમસર અને વ્યસ્તક્રમ [illegible] તે તે પ્રકારે કહેવાશે, અને સંખ્યા વાં દ્વારે તે તે પ્રકારે કહેવાશે.
* ત્રણ દિશિનો, ચાર દિશિનો, પાંચ દિશિનો, અને છ દિશિનો એ પ્રમાણે ચાર પ્રકારનો દિશિઆહાર જાણવો.

॥ अथ द्वारसंवेधः ॥

(द्वितीय विभाग)

એ પ્રમાણે દ્વારવર્ણન નામના પહેલા વિભાગમાં ૩૬ દ્વારોનું વર્ણન કર્યાબાદ હવે આ દ્વારસંવેધ નામના બીજા વિભાગમાં તે ૩૬ દ્વારોમાં એજ ૩૬ દ્વારોની પરસ્પર પ્રાપ્તિરૂપ સંવેધ કહેવાય છે. ત્હેમાં ક્યાં દ્વારો કેટલા પ્રતિભેદપૂર્વક કહેવાનાં છે તેનું સંક્ષિપ્ત કોષ્ટક પ્રથમ કહેવાય છે તે નીચે પ્રમાણે—

(૧) ગતિ ૪
(૨) ઇન્દ્રિય ૫
(૩) કાય ૬
(૪) યોગ { મૂળ ૩, ભેદ ૧૫
(૫) વેદ[1] { દ્રવ્યવેદ ૩, ભાવવેદ ૩
(૬) કષાય { મૂળ ૪, ભેદ ૨૫
(૭) જ્ઞાન ૫
(૮) અજ્ઞાન ૩
(૯) સંયમ ૭
(૧૦) દર્શન ૪
(૧૧) લેશ્યા ૬
(૧૨) ભવ્યત્વ ૨
(૧૩) સમ્યક્ત્વ ૬
(૧૪) સંજ્ઞિત્વ ૨
(૧૫) આહારીત્વ ૯
- આહારીત્વ ૪:
  - દિશિઆહાર ૪*
  - ઓજસઆદિ ૩
  - આભોગઆદિ ૨
  - સચિત્તાદિ ૩
- અનાહારીત્વ ૧

(૧૬) ગુણસ્થાન ૧૪
(૧૭) જીવભેદ { ૧૪, ૫૬૩
(૧૮) પર્યાપ્તિ ૬
(૧૯) પ્રાણ ૧૦

---

1 જ્ઞાન અને ગુણસ્થાન વિગેરે દ્વારોમાં ક્રમભેદ અને આયભેદ એમ બે પ્રકારે કહેવાશે અને યંત્રમાં સર્વ દ્વારે બે બે પ્રકારે કહેલ છે.

* ત્રણ દિશિનો, ચાર દિશિનો, પાંચ દિશિનો, અને ૭ દિશિનો એ પ્રમાણે ચાર પ્રકારનો દિશિઆહાર જાણવો.

અને અવધિજ્ઞાન એ ત્રણ જ્ઞાન હોય છે, પરન્તુ ચારિત્રના અભાવે મનઃપર્યવ અને કેવળજ્ઞાન ન હોય.

(૮) અજ્ઞાન ૩—દરેક મિથ્યાદૃષ્ટિદેવને મતિ વિગેરે ત્રણે અજ્ઞાન હોય.

(૯) સંયમ ૧—દેવને વ્રત નિયમ અંગીકાર કરવાની રૂચી ભવસ્વભાવથીજ ન હોય, તેથી દેવગતિમાં અવિરતિરૂપ એક જ ચારિત્ર છે.

(૧૦) દર્શન ૩—દરેક દેવને ચક્ષુ, અચક્ષુ, અને અવધિ[1] એ ત્રણ દર્શન હોય.

(૧૧) લેશ્યા ૬—સામાન્યપણે દેવગતિમાં છએ લેશ્યા હોય, અને વિશેષથી નીચે પ્રમાણે—

ભવનપતિ તથા વ્યન્તરને[2]—કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, અને તેજસ્.

૧૫ પરમાધામીને—કૃષ્ણલેશ્યા.

જ્યોતિષી, સૌધર્મ તથા ઇશાનને[3]—તેજો લેશ્યા.

સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર,[4] તથા બ્રહ્મલોકમાં[5]—પદ્મલેશ્યા.

લાંતકથી[6] અનુત્તર સુધીમાં—શુક્લલેશ્યા.

---

૧. શ્રીભગવતીસૂત્ર વિગેરેના અભિપ્રાયથી વિભંગજ્ઞાનીને પણ અવધિદર્શન અંગીકાર કર્યું છે.

૨. વ્યન્તરના ઉપલક્ષણથી ૧૨ તિર્યગ્જૃંભકમાં પણ એ ચાર લેશ્યાઓ જાણવી.

૩. સૌધર્મ તથા ઇશાન દેવલોકથી એ બેની નીચે વસનારા કિલ્બિષિક દેવોને પણ તેજોલેશ્યા જાણવી.

૪. સનત્કુમાર તથા માહેન્દ્રની નીચે વસનારા કિલ્બિષિક દેવોને પણ પદ્મલેશ્યા.

૫. બ્રહ્મલોકની અન્તે આઠ કોણે વસનારા નવ લોકાન્તિક દેવોને પણ પદ્મલેશ્યા.

૬. લાંતકની નીચે વસનારા કિલ્બિષિક દેવોની પણ શુક્લલેશ્યા.

(૧૨) ભવ્ય ૨—કેટલાએક દેવ ભવ્ય, તથા કેટલાએક અભવ્ય હોવાથી બન્ને ભેદ હોય.

(૧૩) સમ્યક્ત્વ ૬—યથાસંભવ સમ્યક્ત્વના છએ ભેદ હોય છે.

(૧૪) સંજ્ઞિત્વ ૧—સર્વે દેવો સંજ્ઞી હોય છે.

(૧૫) આહારક ૨—દિગ્આહારમાં છ દિશાનો આહાર હોય છે, કારણકે દેવો ત્રસનાડીમાં રહે છે, અને ત્રસનાડી લોકના મધ્યમાં હોવાથી છ દિશિનોજ આહાર પ્રાપ્ત થાય છે. તથા ઓજ વિગેરે ત્રણ ભેદોમાંથી શરીરઅપર્યાપ્તને (મિશ્રયોગ પ્રવર્તે ત્યાંસુધી) ઓજઆહાર, અને શરીરપર્યાપ્ત થયા બાદ લોમઆહાર હોય છે. દેવોમાં કવલઆહારનો સંભવ નથી. વળી આભોગ તથા અનાભોગ એ બે પ્રકારનો આહાર હોય છે, તેમાં ઓજઆહાર અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોવાથી મનના અભાવે અનાભોગિક (દરેક જીવને) હોય, અને લોમઆહાર આભોગિક તથા અનાભોગિક બન્ને પ્રકારનો હોય. તેમાં મનોભક્ષીરૂપ[1] લોમઆહાર[2] આભોગિક હોય. વળી સચિત્તાદિ ત્રણ ભેદમાંથી દેવોને કેવળ અચિત્તઆહાર પ્રાપ્ત થાય છે, કારણકે શુદ્ધ આકાશમાંથી વૈક્રિયવર્ગણાનો લોમાહાર મળતો હોવાથી સચિત્ત અથવા મિશ્ર કલેવરોનો આહાર નથી.[3]

1. ચિત્તમાં ધારેલી શાતાકારી મુખ્ય અમુક કાળને અન્તે આહારની ઇચ્છાથી દેવનો લોમ આહાર કે જે સર્વાંગે શુભ પરિણામે તુષ્ટિરૂપે પરિણમે છે તે મનોભક્ષી આહાર કહેવાય. આ આહાર માત્ર દેવને હોય.

2. દેવને કવલઆહાર ન હોય તો તેના નિમિત્ત અચિત્તપણું કેમ કહ્યું છે? ઉત્તર—દેવના દેવ અચિત્તપુદ્ગલથી પોતાનો આહાર પોતે તુષ્ટ થાય છે.

3. જળમાં ઉગ્ર રહેલા દેવના શરીરમાં સચિત્ત જીવનો સંચાર થવાથી દેવને સચિત્ત લોમાહાર કેમ ન કહેવાય? ઉત્તર—માત્ર પુદ્ગલનું મરણ કરવું તે આહાર નથી પરન્તુ મરણ કરેલા પુદ્ગલ જે શરીરરૂપે પરિણમે તેને આહાર કહી શકાય માટે.

એ પ્રમાણે દેવોનાં આહારીપણાનું સ્વરૂપ કહ્યું, અને નિરાહારીપણું તો પૂર્વભવમાંથી વક્રગતિએ ઉત્પન્ન થતા દેવને માર્ગમાં એક જ સમયનું અનાહારીપણું છે, પરન્તુ બે ત્રણ સમયનું અનાહારીપણું નથી. કારણકે ત્રસનાડીમાં ઉત્પન્ન થતો જીવ દ્વિવક્રગતિએ ઉપજે અને દ્વિવક્રગતિક જીવને એકજ સમય અનાહારીપણું હોય.

(૧૬) गुणस्थान ૪—પ્હેલાં ચાર ગુણસ્થાન હોય.

(૧૭) जीवभेद ૨-૧૯૮—ચૌદ ભેદમાંથી સંજ્ઞિઅપર્યાપ્ત અને સંજ્ઞિપર્યાપ્ત એ બે ભેદ હોય, અને પાંચસો ત્રેસઠમાંથી ૧૯૮ ભેદ હોય તે પૂર્વે દ્વારવર્ણનપ્રસંગે દર્શાવ્યા છે.

(૧૮) पर्याप्ति ૬. (૧૯) प्राण ૧૦—સુગમ છે.

(૨૦) संज्ञा ૪-૨—મૂળ ચારે સંજ્ઞા હોય, વળી હેતૂપદેશિકી વિના દીર્ઘકાલિકી તથા દૃષ્ટિવાદિકી એ બે સંજ્ઞા છે.

(૨૧) उपयोग ૯—ત્રણ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન, અને ત્રણ દર્શન એ નવ ઉપયોગ છે.

(૨૨) दृष्टि ૩—ત્રણે દૃષ્ટિ હોય.

(૨૩) बंध ૮-૧૦૪—મૂળ કર્મ આઠેનો બંધ હોય, તેમજ ઉત્તર ભેદમાં દેવદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક, આહારકદ્વિક, દેવાયુ, નરકત્રિક, સૂક્ષ્મત્રિક, અને વિકલત્રિક, એ સોળ પ્રકૃતિ વિના શેષ ૧૦૪ પ્રકૃતિઓનો બંધ થાય.

(૨૪) उदय ૮-૮૪—મૂળકર્મ આઠેનો ઉદય હોય, અને ઉત્તર ભેદમાં નરકત્રિક, તિર્યંચત્રિક, મનુષ્યત્રિક, કુજાતિ ૪, ઔદારિકદ્વિક, આહારકદ્વિક, સંઘયણ ૬, કુસંસ્થાન ૫, કુખગતિ, આતપ, જીન, સ્થાવરાદિ ૪, દુઃસ્વર, નપુંસકવેદ, નીચગોત્ર, એ ૩૮ પ્રકૃતિઓવિના શેષ ૮૪ નો ઉદય હોય, તથા સ્ત્યાનર્ધિત્રિકનો ઉદય ત્યાગ કરતાં ૮૧ નો ઉદય પણ મનાય છે. અહિં महेगुणर्विज्ञप्ति એ વચનને અનુસારે ઉદીરણાનો ઉદય મળ્યો છે.

(૨૫) उदीरणा ૮-૮૪—ઉદયવત્.

(૨૬) સત્તા ૮—૧૪૮—પ્રથમ છે.

(૨૭) શરીર ૩—આહારક તથા ઔદારિક[1] શરીર સિવાય શેષ ત્રણ શરીર હોય. કારણકે આહારકશરીર ચૌદપૂર્વી મુનિરાજને તથા ઔદારિકશરીર મનુષ્ય અને તિર્યંચને હોય છે.

(૨૮) બંધહેતુ ૪—૫૨—મૂળ બંધહેતુ ચારે છે, અને ઉત્તર બંધહેતુ નપુંસકવેદ, આહારકના બે યોગ, અને ઔદારિકના બે યોગ એ પાંચ સિવાયના બાવન છે.

(૨૯) ધ્યાન ૮—ચાર આર્ત્ત અને ચાર રૌદ્ર મળી આઠ ધ્યાન છે, શેષ ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન અપ્રમત્તાદિ મુનિને હોય માટે દેવને તે બે શુભ ધ્યાન ન હોય. પરન્તુ શુભચિંતા અને શુભ ભાવના હોઇ શકે.

(૩૦) સંઘયણ ૦—હાડનો અભાવ હોવાથી સંઘયણ[2] ન હોય.

(૩૧) સંસ્થાન ૧—એક સમચતુરસ્ર સંસ્થાન હોય. ઉત્તર વૈક્રિય શરીર અનેક સંસ્થાનવાળું હોય, પરન્તુ અહિં જન્મ-દેહના સંસ્થાનની વિવક્ષા છે. એ પ્રમાણે આગળ સર્વત્ર જન્મ-દેહની અપેક્ષાએજ સંસ્થાન જાણવું.

(૩૨) સમુદ્‌ઘાત ૫—આહારક અને કેવલી સમુદ્‌ઘાત વિના શેષ પાંચ સમુદ્‌ઘાત હોય.

---

૧. નિર, ત્યારે વિમાન રૂપની વિકુર્વણા કરનાર દેવને ઔદારિક શરીર કેમ નહિ ? ઉત્તર:—સ્વાભાવિક મિશ્રાદિકમાં શરીર ઔદારિક છે પરન્તુ મનુષ્ય જ દેવ નવાં બનાવેલ મિશ્રાદિકમાં રૂપ વૈક્રિય પરમાણુઓના બનેલાં હોવાથી દેખાવમાં ઔદારિક સરખાં લાગે પરન્તુ વાસ્તવિક રીતે વૈક્રિય છે.

૨. કેટલાએક આચાર્યો શક્તિને સંઘયણરૂપ માનતા હોવાથી દેવોને વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ કહે છે. પરન્તુ અહિંયાં તો હાડની અપેક્ષાએ સંઘયણ નહિ કહી શકાય.

એ પ્રમાણે દેવોના આહારીપણાનું સ્વરૂપ કહ્યું, અને નિરાહારીપણું તો પૂર્વભવમાંથી વક્રગતિએ ઉત્પન્ન થતા દેવને માર્ગમાં એક જ સમયનું અનાહારીપણું છે, પરન્તુ બે ત્રણ સમયનું અનાહારીપણું નથી. કારણકે ત્રસનાડીમાં ઉત્પન્ન થતો જીવ દ્વિવક્રગતિએ ઉપજે અને દ્વિવક્રગતિક જીવને એકજ સમય અનાહારીપણું હોય.

(૧૬) ગુણસ્થાન ૪—પહેલાં ચાર ગુણસ્થાન હોય.

(૧૭) જીવભેદ ૨-૧૯૮—ચૌદ ભેદમાંથી સંજ્ઞિઅપર્યાપ્ત અને સંજ્ઞિપર્યાપ્ત એ બે ભેદ હોય, અને પાંચમો ત્રેસઠમાંથી ૧૯૮ ભેદ હોય તે પૂર્વે દ્વારવર્ણનપ્રસંગે દર્શાવ્યા છે.

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૬. (૧૯) પ્રાણ ૧૦—ગુગમ છે.

(૨૦) સંજ્ઞા ૪-૨—મૂળ ચારે સંજ્ઞા હોય, વળી હેતુપદેશિકી વિના દીર્ઘકાલિકી તથા દ્રષ્ટિવાદિકી એ બે સંજ્ઞા છે.

(૨૧) ઉપયોગ ૯—ત્રણ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન, અને ત્રણ દર્શન એ નવ ઉપયોગ છે.

(૨૨) દૃષ્ટિ ૩—ત્રણે દૃષ્ટિ હોય.

(૨૩) બંધ ૮ ૧૦૪—મૂળ કર્મ આઠેનો બંધ હોય, તેમજ ઉત્તર ૧૨૦માં દેવદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક, આહારકદ્વિક, દેવાયુ, નરકત્રિક, સૂક્ષ્મત્રિક, અને વિકલત્રિક, એ સોળ પ્રકૃતિ વિના શેષ ૧૦૪ પ્રકૃતિઓનો બંધ થાય.

(૨૪) ઉદય ૮-૮૪—મૂળકર્મ આઠેનો ઉદય હોય, અને ઉત્તર ૧૨૨માં નરકત્રિક, તિર્યંચત્રિક, મનુષ્યત્રિક, જાતિ ૪, ઔદારિકદ્વિક, આહારકદ્વિક, સંઘયણ ૬, કુસંસ્થાન ૫, કુખગતિ, આતપ, જીન, સ્થાવરાદિ ૪, દુઃસ્વર, નપુંસકવેદ, નીચગોત્ર, એ ૩૮ પ્રકૃતિઓ વિના શેષ ૮૪ નો ઉદય હોય, તથા અન્યાનુપૂર્વિત્રિકનો ઉદય ત્યાગ કરતાં ૧ નો ઉદય પણ ગણાય છે. અહિં [illegible] ના સ્વમતને અનુસારે કેટલીનો ઉદય ગણ્યો છે.

(૨૫) ઉદીરણા ૮-૮૪—ઉદયવત્.

(૨૬) માર્ગણા ૮-૧૪૮—સુગમ છે.

(૨૭) શરીર ૩—આહારક તથા ઔદારિક[1] શરીર સિવાય શેષ ત્રણ શરીર હોય. કારણકે આહારકશરીર ચૌદપૂર્વી મુનિરાજને તથા ઔદારિકશરીર મનુષ્ય અને તિર્યંચને હોય છે.

(૨૮) બંધહેતુ ૪-૫૨—મૂળ બંધહેતુ ચારે છે, અને ઉત્તર બંધહેતુ નપુંસકવેદ, આહારકના બે યોગ, અને ઔદારિકના બે યોગ એ પાંચ સિવાયના બાવન છે.

(૨૯) ધ્યાન ૮—ચાર આર્ત્ત અને ચાર રૌદ્ર મળી આઠ ધ્યાન છે, શેષ ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન અપ્રમત્તાદિ મુનિને હોય માટે દેવને તે બે શુભ ધ્યાન ન હોય. પરન્તુ શુભચિંતા અને શુભ ભાવના હોઇ શકે.

(૩૦) સંઘયણ ૦—હાડનો અભાવ હોવાથી સંઘયણ[2] ન હોય.

(૩૧) સંસ્થાન ૧—એક સમચતુરસ્ર સંસ્થાન હોય. ઉત્તર વૈક્રિય શરીર અનેક સંસ્થાનવાળું હોય, પરન્તુ અહિં જન્મ-દેહના સંસ્થાનની વિવક્ષા છે. એ પ્રમાણે આગળ સર્વત્ર જન્મ દેહની અપેક્ષાએજ સંસ્થાન જાણવું.

(૩૨) સમુદ્ઘાત ૫—આહારક અને કેવલીસમુદ્ઘાત વિના શેષ પાંચ સમુદ્ઘાત હોય.

---

૧. વિદ, ત્યાગ વિગેરે રૂપની વિકુર્વણા કરનાર દેવોને ઔદારિક શરીર કેમ નહિ? ઉત્તર—સ્વાભાવિક તિર્યંચાદિકનાં શરીર ઔદારિક છે. પરન્તુ મનુષ્ય જે દેવ તરીકે બનાવેલ તિર્યંચાદિકનાં રૂપ વૈક્રિય પરમાણુઓના બનેલાં હોવાથી દેખાવમાં ઔદારિક સરખાં લાગે પરન્તુ પરમાર્થથી વૈક્રિય છે.

૨. કેટલાએક આચાર્યો શક્તિને સંઘયણરૂપ માનતા હોવાથી દેવોને પ્રથમનાગાચ સંઘયણ કહે છે. પરન્તુ અહીંયાને હેત સંઘયણ નહિ કહી શકાય.

(૨૨) [illegible] ૩૭ — [illegible] ભાવ પ... હોય. **અને ઉત્તરભેદમાં** [illegible] ભાવે **ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ.** [illegible] **અને સર્વવિરતિ વિના ૧૫** [illegible] અને **નપુંસકવેદ વિના શેષ** [illegible] **એ પ્રમાણે કુલ ૩૭** [illegible]

(૨૩) [illegible] **અવગાહના એક** [illegible] **અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના** [illegible] **દેવોની છે. તથા ઉત્તર**[illegible] **ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ** [illegible] **તથા સમુદ્ઘાતકૃત** [illegible] **પ્રમાણ છે,** [illegible] **અધોલોકને અન્તે** [illegible] **કરતી વખતે** [illegible] **સૌધર્મ તથા ઈશાન** [illegible] **પ્રાગ્ભારા** [illegible] **થાય છે, પરન્તુ** [illegible] **રજ્જુ દૂર** [illegible] **અથવા અચ્યુત સ્વર્ગનો** [illegible] **આઠ રજ્જુ** [illegible] **નીચે હોવનું** [illegible] **ઉત્તરવૈક્રિય,** [illegible] **કહી.**

[illegible] **અસંખ્યાતમો** [illegible] **પૃથ્વી**[illegible] **પોતાની** [illegible] **પૂર્વક** [illegible] **અવગાહના**

(૩૨) સ્થિતિ—દેવની જઘન્ય ભવસ્થિતિ દશ હજાર વર્ષ પ્રમાણ ભવનપતિ તથા વ્યન્તરની અપેક્ષાએ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમ તે અનુત્તર દેવ આશ્રયિ છે તેમજ કાયસ્થિતિ આયુષ્ય તુલ્ય જાણવી, કારણકે દેવ મરણ પામી તુર્ત ફરીથી દેવપણે ઉપજતો નથી.

(૩૬) યોનિ—ઉત્પત્તિસ્થાન અસંખ્ય છે તોપણ સમવર્ણ, સમગંધ, સમરસ, સમસ્પર્શ અને સમસંસ્થાની અપેક્ષાએ ચાર લાખ છે, તે દરેક "યોનિ" કહેવાય. તેવી એકેક યોનિમાં અસંખ્ય ઉત્પત્તિસ્થાનો અન્તર્ગત થાય છે. એ પ્રમાણે ચાર લાખ યોનિ છે. વળી સચિત્તાદિ ત્રણ ભેદમાંથી કેવળ અચિત્ત યોનિ છે, કારણકે દેવો કોઈ સચિત્ત યા મિશ્ર કલેવરમાં ઉત્પન્ન થતા નથી પરન્તુ પર્યંક સરખા પાટરૂપ ઉપપાત શય્યાના દેવદૂષ્ય વસ્ત્રથી ઢંકેલા આકાશમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેમજ સંવૃતાદિ ત્રણ ભેદોમાંથી દેવોની સંવૃત યોનિ છે, કારણકે ઉપપાત શય્યારૂપ યોનિ દેવદૂષ્ય રેશમી વસ્ત્રવડે ઢંકાયલી હોય છે. તથા શીતાદિ ત્રણ ભેદોમાંથી દેવોની શીતોષ્ણ યોનિ છે, કારણકે એજ યોનિ સુખકારી છે. તેમજ શંખાવર્તાદિ એક પણ યોનિ નથી.[1]

ઇતિશ્રી દેવગતૌ ૩૬ દ્વારાણિ સમાપ્તાઃ

મનુષ્ય[2] ગતિમાં.

(૧) ગતિ ૧ (મનુષ્યગતિ), (૨) ઇન્દ્રિય ૧ (૩) કાય ૧ (ત્રસકાય)—સુગમ છે.

---

૧. દેવેન્દ્રોને જો કે શંખાવર્ત યોનિ છે, પરન્તુ [illegible] ઉત્પન્ન થાય [illegible] નથી, માટે તે યોનિ ઉત્પત્તિ સ્થાનરૂપ યોનિ નથી [illegible]

૨. સંમૂર્છિમ મનુષ્યો અને ગર્ભજ મનુષ્યો [illegible] ગણ્યા [illegible]

(૪) યોગ ૩-૧૫—મૂળયોગ ત્રણ અને ઉત્તરયોગ પાંચે શરીરના સાત યોગ અને ચાર મનોયોગ તથા ચાર વચનયોગ મળી ૧૫ હોય.

(૫) વેદ ૩—સ્ત્રી, પુરૂષ, અને નપુંસક એ ત્રણે વેદ છે.

(૬) કષાય ૪-૨૫—સુગમ છે.

(૭) જ્ઞાન ૫—સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યને પાંચે જ્ઞાન હોય છે.

(૮) અજ્ઞાન ૩, (૯) સંયમ ૭, (૧૦) દર્શન ૪, (૧૧) લેશ્યા ૬, (૧૨) ભવ્ય ૨, (૧૩) સમ્યક્ત્વ ૬, (૧૪) સંજ્ઞિત્વ ૨ (કારણકે સમુચ્છિમ મનુષ્ય અસંજ્ઞિ છે)—સુગમ છે.

(૧૫) આહારક ૨—મનુષ્યો છ દિશિનો આહાર ગ્રહણ કરે છે તેનું કારણ દેવવત્ જાણવું. વળી ઓજઆદિ ત્રણે પ્રકારનો, અભોગઆદિ બે પ્રકારનો, અને સચિત્તઆદિ ત્રણે પ્રકારનો આહાર ગ્રહણ કરે. કારણ સમજવું સુગમ છે. અને અનાહારીપણું વક્રગતિ વખતે એક અથવા બે સમય, તેમજ કેવલીસમુદ્ઘાત વખતે ત્રણ સમય સુધી હોય.

(૧૬) ગુણસ્થાન ૧૪—સર્વે ગુણસ્થાન હોય છે.

(૧૭) જીવભેદ ૨-૩૦૩—ચૌદ ભેદમાંના બે જીવભેદ દેવવત્ હોય છે, અને પાંચમો ત્રેસઠમાંથી ૧૫ કર્મભૂમિના, ૩૦ અકર્મભૂમિના (યુગલિક) અને ૫૬ અન્તર્દ્વિપના (યુગલિક), એ ૧૦૧ ગર્ભજ અપર્યાપ્તા તથા ૧૦૧ ગર્ભજ પર્યાપ્તા અને ૧૦૧ સમુચ્છિમ અપર્યાપ્તા મળી ૩૦૩ ભેદ હોય છે. સમુચ્છિમ મનુષ્યો અપર્યાપ્ત અવસ્થામાંજ મરણ પામતા હોવાથી પર્યાપ્ત ભેદવાળા ન હોય.

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૬, (૧૯) પ્રાણ ૧૦, (૨૦) સંજ્ઞા ૪-૬, (૨૧) ઉપયોગ ૧૨, (૨૨) દૃષ્ટિ ૩—સુગમ છે.

સમુચ્છિમ મનુષ્યને ફક્ત હેતુવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા ન હોય કારણકે તેઓ અપર્યાપ્તપણામાંજ મરણ પામે છે, અને હેતુવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા તો કિંચિત્ (ઈષ્ટ) વિજ્ઞાનરૂપ હોવાથી પર્યાપ્ત અવસ્થામાં સંભવે છે.

(૨૩) બંધ ૮-૧૨૦—મૂળ કર્મ આઠનો બંધ છે, અને ઉત્તર ભેદમાં સર્વ (૧૨૦) પ્રકૃતિઓનો બંધ છે. કારણકે મનુષ્ય સર્વ ગતિઓમાં (સર્વ જીવભેદોમાં) અવતરી શકે છે.

(૨૪) ઉદય ૮-૧૦૬—નરકત્રિક, દેવત્રિક, તિર્યંચત્રિક, જાતિ ૪, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, સાધારણ, અને આતપ, એ ૧૭ પ્રકૃતિઓ સિવાય શેષ ૧૦૫ પ્રકૃતિઓનો[1] ઉદય હોય, અહિં જાર. દેવુત્તર વિક્રિય એ વચનને અનુસારે ઉદ્યોતનો ઉદય ગણ્યો છે.

(૨૫) ઉદીરણા ૮-૧૦૬—ઉદયવત્. (૨૬) સત્તા ૮-૧૪૮—સુગમ છે.

(૨૭) શરીર ૫—પાંચે શરીર હોય છે.

(૨૮) બંધહેતુ ૪-૫૭. (૨૯) ધ્યાન ૧૬, (૩૦) સંઘયણ ૬ (કારણકે હાડનો સદ્ભાવ છે.), (૩૧) સંસ્થાન ૬. (૩૨) સમુદ્ઘાત ૭, (૩૩) ભાવ ૨-૨૦ (ત્રણ વિરૂદ્ધ ગતિ વિના)—એ છએ દ્વાર સુગમ છે.

૩૪ અવગાહના—જન્મદેહની (ઔદારિકની) જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ તે અપર્યાપ્ત મનુષ્ય આશ્રયિ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ત્રણ ગાઉની તે દેવકુરૂ તથા ઉત્તર કુરૂક્ષેત્રના યુગલિક મનુષ્ય આશ્રયિ છે. તેમજ ઉત્તરદેહની (વૈક્રિયની અને આહારકની) અવગાહના પ્રારંભમાં જઘન્ય અંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર અંગુલ અધિક એક લાખ યોજન પ્રમાણ છે. કારણકે દેવ ભૂમિથી ચાર અંગુલ ઉંચે રહે છે, તેમજ દેવ તથા મનુષ્યનું ઉત્તર વૈક્રિય શરીર મસ્તકની સપાટી સરખી આવે તેટલું ઉંચું રચાય છે. વળી ઉત્તર દેહમાં આહારકની અવગાહના જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ એક હાથનીજ હોય છે, તેમજ સમુદ્ઘાતકૃત

1 મનુષ્યને ઉત્તર વૈક્રિય શરીર આશ્રયિ વૈક્રિયદ્વિકનો ઉદય, અને દેવુત્તર વિક્રિય એ વચનને અનુસારે મુનિને ઉદ્યોતનો ઉદય ગ્રહેલ છે. અન્યથા ૧૦૨ પ્રકૃતિઓનો ઉદય જણાય.

તૈજસકાર્મણની અવગાહના કેવલીસમુદ્ઘાત વખતે સંપૂર્ણ લોકાકાશ પ્રમાણ હોય છે.

(૩૫) **સ્થિતિ**—જઘન્ય ભવસ્થિતિ ૨૫૬ આવલિકા, અને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ ૩ પલ્યોપમની છે. તે દેવકુરૂ તથા ઉત્તરકુરૂ ક્ષેત્રના યુગલિક મનુષ્ય આશ્રયિ છે, અને જઘન્યસ્થિતિ સર્વની છે, તેમજ જઘન્ય કાયસ્થિતિ આયુષ્યવત્ ૨૫૬ આવલિકારૂપ અન્તર્મુહૂર્ત્ત છે, અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ સાત પૂર્વક્રોડ વર્ષ અને ત્રણ પલ્યોપમ છે. કારણકે એક જીવ સંખ્યાત વર્ષાયુષ્યવાળા (અયુગલિક) મનુષ્યના સાત ભવ કરી શકે અને આઠમે ભવે મનુષ્યપણે ઉત્પન્ન થવું હોય તો અવશ્ય યુગલિક મનુષ્યપણેજ ઉત્પન્ન થઇ શકે, એ પ્રમાણે મનુષ્યના આઠ ભવ પૂરવામાં સાત ભવ સંખ્યાત વર્ષના (એટલે વધુમાં વધુ પૂર્વક્રોડ વર્ષના) અને આઠમો ભવ ત્રણ પલ્યોપમ આયુષ્યનો ગણતાં પૂર્વોક્ત કાયસ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય. ત્યારબાદ મનુષ્યભવ પલટાઇને અવશ્ય બીજે ભવ દેવનોજ પ્રાપ્ત થાય, કારણકે યુગલિકને દેવ સિવાય અન્ય ગતિમાં જવું નથી.

(૩૬) **યોનિ**—મનુષ્યની યોનિ ચૌદ લાખ છે. સચિત્તાદિ ત્રણે પ્રકારની યોનિ સમુર્છિમ મનુષ્ય આશ્રયિ છે, ગર્ભજ મનુષ્યની તો મિશ્ર યોનિજ છે. સંવૃતાદિ ત્રણ યોનિમાંની વિવૃત અને મિશ્ર એ બે યોનિ છે. તેમાં સમુર્છિમ મનુષ્યની વિવૃત યોનિ અને ગર્ભજ મનુષ્યની સંવૃતવિવૃત (મિશ્ર) યોનિ છે. કારણકે સમુર્છિમ મનુષ્યની ઉત્પત્તિરૂપ મળમૂત્રાદિ અશુચિ સ્થાનો પ્રગટ છે, અને ગર્ભજને ઉત્પન્ન થવાની ગર્ભાશયસ્થાનરૂપ યોનિ સ્ત્રીના ઉદરમાં પ્રચ્છન્ન છે તેમજ ઉદરવૃદ્ધિરૂપ લક્ષણવડે પ્રગટ પણ છે વળી શીતાદિ ત્રણે પ્રકારની યોનિઓ છે, તેમાં ગર્ભજની માત્ર શીતોષ્ણ અને સમુર્છિમની ત્રણે યોનિ હોય છે. તથા શંખાવર્તાદિ ત્રણે યોનિ છે, અને તેમ ગર્ભજ મનુષ્યોજ ઉત્પન્ન થાય છે, પરન્તુ સમુર્છિમ મનુષ્યો શંખાવર્તાદિ યોનિમાં રહેલા ગર્ભાશયમાં ગર્ભજપણે ઉપજતા નથી.

इतिश्री मनुष्यगतौ ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता

તિર્યંચ ગતિમાં.

(૧) ગતિ ૧—એક તિર્યંચ ગતિ છે.

(૨) ઇન્દ્રિય ૧-૨-૩-૪-૫—કારણકે તિર્યંચગતિમાં એકેન્દ્રિય દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, અને પંચેન્દ્રિય એ પાંચે જાતિના જીવો છે. તેમાં ચતુરિન્દ્રિય સુધીના તો કેવળ તિર્યંચગતિમાંજ ગણાય.

(૩) કાય ૬—પૃથ્વીકાય વિગેરે છએ કાય તિર્યંચગતિમાં ગણાય છે. તેમાં પૃથ્વી, અપ, અગ્નિ, વાયુ, અને વનસ્પતિ એ પંચ કાય તો કેવળ તિર્યંચગતિમાંજ ગણાય છે, અને ત્રસકાય ચારે ગતિમાં ગણાય છે.

(૪) યોગ ૩-૧૩—આહારક અને આહારકમિશ્ર એ બે યોગ તિર્યંચને ન હોય કારણકે તિર્યંચ અવસ્થામાં ચૌદપૂર્વી મુનિપણું ન હોય માટે શેષ ૧૩ યોગ સામાન્યપણે (સર્વ તિર્યંચો આશ્રયિ) હોય છે.

(૫) વેદ ૩. (૬) કષાય ૪-૨૫—સુગમ છે.

(૭) જ્ઞાન ૩—સમ્યગ્દૃષ્ટિ તિર્યંચોને મતિ તથા શ્રુતજ્ઞાન હોય, અને કોઇકને ગુણપ્રત્યયિક (ગુણપ્રત્યયિક) અવધિજ્ઞાન હોય, કારણકે તિર્યંચો પણ વ્રત તપશ્ચર્યાદિ ગુણથી અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

(૮) અજ્ઞાન ૩—મિથ્યાદૃષ્ટિ તિર્યંચોને મતિ તથા શ્રુત અજ્ઞાન હોય છે. અને કોઇકને અજ્ઞાનકષ્ટથી વિભંગજ્ઞાન પણ ઉપજે છે.

(૯) સંયમ ૨—તિર્યંચોને અવિરતિ અને દેશવિરતિ એ બે ચારિત્ર હોય છે. તેમાં અવિરતિ ચારિત્ર તો સર્વને હોય તે સ્વાભાવિક છે, પરન્તુ કેટલાએક ગર્ભજ તિર્યંચોને દેશવિરતિ ચારિત્ર પણ હોય છે. સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં પરિમંડલ આકૃતિ (ચુડીની આકૃતિ) સિવાય સ્ત્રી, પુરૂષ, હસ્તિ, વ્યાઘ્ર, વૃક્ષ, પ્રતિમા વિગેરે સર્વ આકારના મત્સ્યો થાય છે, ત્હેમાં પ્રતિમા

તથા મુનિ સમાન આકૃતિવાળા મત્સ્ય દેખી પૂર્વે ધર્મના અથવા ચારિત્રના અભ્યાસી મત્સ્યોને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે જ્ઞાનથી પોતાનો પૂર્વભવ દેખી મત્સ્યના ભવમાંજ સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વિરમણાદિ ગૃહસ્થયોગ્ય અણુવ્રત વિગેરેનો સ્વીકાર કરે છે, એ પ્રમાણે તિર્યંચોને દેશચારિત્ર હોઇ શકે છે.

(૧૦) દર્શન ૩, (૧૧) લેશ્યા ૬, (૧૨) ભવ્ય ૨—સુગમ છે.

(૧૩) સમ્યક્ત્વ ૬—મનુષ્યવત્ છએ સમ્યક્ત્વ છે.

(૧૪) સંજ્ઞિ ૨—ગર્ભજ તિર્યંચ જ સંજ્ઞિ હોય, અને શેષ સર્વ તિર્યંચો અસંજ્ઞિ કહેવાય.

(૧૫) આહારક ૨—તિર્યંચગતિમાં દિશિ આહાર ૩-૪-૫-૬ દિશિનો હોય છે, તેમાં લોકને અન્તે (કિનારે) નિષ્કુટમાં રહેલા એકેન્દ્રિયોને ૩-૪-૫ દિશિનો આહાર હોય, અને લોકની અંદર રહેલા એકેન્દ્રિયાદિ સર્વ તિર્યંચોને છ દિશિનો આહાર હોય. એ વાત દ્વારવર્ણનપ્રસંગે સવિસ્તર દર્શાવી છે. તેમજ તિર્યંચોને ઓજ, લોમ અને કવલ એ ત્રણે આહાર છે, તથા આભોગ અને અનાભોગ બન્ને પ્રકારનો આહાર છે, તેમજ સચિત્તાદિ ત્રણ પ્રકારનો પણ આહાર છે. અને નિરાહારીપણું તો વક્રગતિ વખતેજ ૧-૨-૩-૪ સમય સુધી હોય છે.

(૧૬) ગુણસ્થાન ૫—પ્રથમનાં પાંચ ગુણસ્થાન હોય.

(૧૭) જીવભેદ ૧૪-૪૮—દ્વારવર્ણન પ્રસંગે દર્શાવ્યા પ્રમાણે ચૌદ તથા અડતાળીશ જીવભેદ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૬, (૧૯) પ્રાણ ૧૦, (૨૦) સંજ્ઞા ૪-૩ (વિકલેન્દ્રિયને હેતુપદેશિકી હોવાથી), (૨૧) ઉપયોગ ૯, (૨૨) દ્રષ્ટિ ૩ સુગમ છે.

(૨૩) બંધ ૮ ૧૧૭—મૂળકર્મ આઠનો બંધ હોય, અને ઉત્તરભેદે આહારકદ્વિક અને જીનનામ એ ત્રણ વિના શેષ ૧૧૭ પ્રકૃતિનો બંધ હોય.

(૨૪) उदय ૮-૧૦૯—દેવત્રિક, નરકત્રિક, આહારકદ્વિક, મનુષ્યત્રિક, ઉચ્ચગોત્ર અને જીનનામ, એ તેર પ્રકૃતિવિના શેષ ૧૦૯ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય અને મૂળકર્મ આઠેનો ઉદય હોય.

(૨૫) उदीरणा ૮-૧૦૯—ઉદયવત્, (૨૬) सत्ता ૮-૧૪૮*—સુગમ છે.

(૨૭) शरीर ૪—આહારક સિવાય ચાર શરીર હોય.

(૨૮) बंधहेतु ૫-૫૫—આહારકના બે યોગ સિવાય સર્વ બંધહેતુ હોય.

(૨૯) ध्यान ૮—આઠે અશુભધ્યાન હોય. દેશવિરત તિર્યંચને પ્રથમ ધર્મધ્યાન હોય પણ તે ગૌણ હોવાથી ગણત્રીમાં આવે નહિ. શુભભાવના અથવા શુભચિંતા તો સર્વ ગર્ભજ તિર્યંચને સંભવે પરન્તુ શુભ ધ્યાન ન હોય.

(૩૦) संघयण ૬, (૩૧) संस्थान ૬—સુગમ છે.

(૩૨) समुद्घात ૬—આહારક અને કેવલીસમુદ્ઘાતવિના શેષ પંચ સમુદ્ઘાત હોય. મન તપશ્ચર્યાદિના પ્રભાવથી તિર્યંચને તેજો લેશ્યા ઉત્પન્ન થવાથી તૈજસ સમુદ્ઘાત પણ હોય છે. શેષ ચાર સમુદ્ઘાત સમજવા સુગમ છે.

(૩૩) भाव ૫-૩૯—મૂળ ભાવ પાંચે હોય અને ઉત્તર ભાવમાં ઉપશમ સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, ૧૬ ક્ષયોપશમ ભાવ (મનઃપર્યવ અને સર્વવિરતિવિના), ૧૮ ઔદયિકભાવ (૩ વિરુદ્ધ અનિવિના), અને ૩ પારિણામિક ભાવ એ પ્રમાણે ૩૯ ઉત્તર ભાવ હોય.

૩૪ अवगाहना—જન્મદેહની (ઔદારિક દેહની) જઘન્ય અવગાહના સૂક્ષ્મલબ્ધિ અપર્યાપ્ત જીવ આશ્રયિ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ. અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના હજારયોજન મત્સ્ય

* તિર્યંચમાં જીનનામકર્મની સત્તાનો જે નિષેધ કર્યો છે તે નિકાચિત જીનનામકર્મનો નિષેધ સમજવો, અને અનિકાચિત જીનનામકર્મ તો તિર્યંચમાં પણ હોય—કર્મપ્રકૃતિ ટીકા ગ્રહી. અહિં ૧૪૮ની સત્તા કહી છે.

વનસ્પતિ (કમળની નાળ લતા વિગેરે) આશ્રયિ કંઈક અધિક[1] ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ. તથા ઉત્તરદેહની (વૈક્રિયની) અવગાહના વાયુકાય આશ્રયિ જઘન્યથી અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી ગર્ભજ તિર્યંચ આશ્રયિ ૯૦૦ યોજન. તથા સમુદ્ઘાતકૃત (તૈજસકાર્મણની) અવગાહના મરણ સમુદ્ઘાત આશ્રયિ દીર્ઘ ચૌદ રજ્જુ પ્રમાણ જાણવી.

(૩૨) સ્થિતિ—જઘન્ય ભવસ્થિતિ ૨૫૬ આવલિકા તે અપર્યાપ્ત તિર્યંચ આશ્રયિ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમ પ્રમાણ તે દેવકુરૂ અને ઉત્તકુરૂક્ષેત્રના યુગલિક તિર્યંચ આશ્રયિ છે. તથા જઘન્ય કાયસ્થિતિ ૨૫૬ આવલિકા, અને ઉત્કૃષ્ટ કાય સ્થિતિ જે સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવો વ્યવહારરાશિમાં આવ્યા નથી અને આવશે પણ નહિ તેને આશ્રયિ અનાદિઅનન્ત, અને વ્યવહાર રાશિમાં એકવાર આવી પુનઃ અવ્યવહારરાશિમાં જાય તે આશ્રયિ સાદિસાન્ત, તોપણ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગનાં સમયો જેટલા અસંખ્ય પુદ્ગલપરાવર્ત્તથી પણ અધિક કાયસ્થિતિ જાણવી. એ કાયસ્થિતિ એકેન્દ્રિયાદિની સમુદાયપણે કહી અને ગર્ભજ તિર્યંચની કાયસ્થિતિ ગર્ભજ મનુષ્યવત્ સાત આઠ ભવને અનુસારે જાણવી.

(૩૩) યોનિ—પૃથ્વીની ૭ લાખ, જળની ૭ લાખ, અગ્નિની ૭ લાખ, વાયુની ૭ લાખ, પ્રત્યેક વનસ્પતિની ૧૦ લાખ, સાધારણ વનસ્પતિની ૧૪ લાખ, દ્વીન્દ્રિયની ૨ લાખ, ત્રીન્દ્રિયની ૨ લાખ, ચૌરેન્દ્રિયની ૨ લાખ, અને તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયની ૪ લાખ યોનિ છે. તે સર્વ મળી તિર્યંચની ૬૨ લાખ યોનિ થાય. શેષ સચિત્તાદિ સર્વ યોનિભેદ તિર્યંચગતિમાં હોય, પણ શંખાવર્ત અને કૂર્મોન્નતા એ બે ભેદ ન હોય, કારણકે એ બે યોનિ મનુષ્યની સ્ત્રીઓનેજ હોય છે.

इतिश्री तिर्यग्गतौ ३३ द्वारप्राप्तिः समाप्ता

---

૧. જળની સપાટીથી કમળ જેટલું ઉંચું રહે તેટલી અધિકતા જાણવી.

નરકગતિમાં.

(૧) ગતિ ૧ (નરકગતિ) (૨) ઇન્દ્રિય ૧, (૩) કાય ૧ (ત્રસકાય)—સુગમ છે.

(૪) યોગ ૩-૧૧ (૫) વેદ ૧ (નપુંસક) (૬) કષાય ૪-૨૩. (૭) જ્ઞાન ૩. (૮) અજ્ઞાન ૩. (૯) સંયમ ૧ (અવિરતિ) (૧૦) દર્શન ૩.—વેદ વિના સર્વ દેવવત્.

(૧૧) લેશ્યા ૩—નારકને કૃષ્ણ, નીલ. અને કાપોત, એ ત્રણ લેશ્યા હોય, તેમાં પણ પહેલી અને બીજી પૃથ્વીના દરેક નારકને કાપોત લેશ્યા હોય, ત્રીજી નરકે પલ્યોપમઅસંખ્યેય ભાગ અધિક ત્રણ પલ્યોપમ આયુષ્ય સુધીના નારકોને કાપોત લેશ્યા હોય. પંકપ્રભા પૃથ્વીમાં કેવળ નીલ લેશ્યાજ છે, અને પાંચમી પૃથ્વીમાં પલ્યોપમઅસંખ્યેય ભાગ અધિક ૧૦ સાગરોપમના આયુષ્ય સુધીના નારકોને નીલ લેશ્યા, અને તેથી સમયાદિ અધિક આયુષ્યવાળાને કૃષ્ણ લેશ્યા. છઠ્ઠી સાતમી પૃથ્વીમા કેવળ કૃષ્ણ લેશ્યાજ છે. પહેલીથી સાતમી પૃથ્વી સુધીની લેશ્યાઓ અધિકાધિક મલિન હોય.

(૧૨) ભવ્ય ૨, (૧૩) સમ્યક્ત્વ ૬, (૧૪) સંજ્ઞિત્વ ૧,—દેવવત્.

(૧૫) આહારી ૨—સર્વ સ્વરૂપ દેવવત્ પરન્તુ નારકને મનોભક્ષી લોમ આહાર ન હોય, કારણકે નારકને જે આહાર પ્રાપ્ત થાય છે તે અતિ અશુભ પરિણમનવાળો અને કષ્ટકારી હોય છે, તથા ક્ષુધાની ઉપશાન્તિ કરી શકતો નથી, અને નારકી કુંભીપાકમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

(૧૬) ગુણસ્થાન ૪—દેવવત્.

(૧૭) જીવભેદ ૨-૧૪—સંજ્ઞિઅપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત એ બે ભેદ ચૌદ ભેદમાંના છે, અને પાંચસો ત્રેસઠમાંના ચૌદ ભેદ દ્વારગ્રન્થમાં કહ્યા પ્રમાણે જાણવા.

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૬, (૧૯) પ્રાણ ૧૦, (૨૦) સંજ્ઞા ૪-૨,

[illegible] ૭૭) દ્દષ્ટિ ૩—દેવવત્.

[illegible] ૧૭) દેવદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક, નરકત્રિક, સ્થા-
[illegible] અને આતપ એ ૧૯ પ્રકૃતિ
[illegible] અને મૂળ આઠે કર્મ બાંધે.

[illegible] ૩૦ જ્ઞાનાવરણ ૫, દર્શનાવરણ ૯.
[illegible] અન્તરાય, નરકાયુ, ૨૬ મોહનીય
[illegible] નરકદ્વિક, પંચેન્દ્રિયજાતિ, વૈક્રિયદ્વિક.
[illegible] ૧૨ સ્થાન, ઉપઘાત, ત્રસાદિ ૬, વર્ણાદિ
[illegible] નિર્માણ, અને અગુરૂલઘુ એ
[illegible] અથવા સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક આદ
[illegible] આ મૂળકર્મ આઠેનો ઉદય હોય.

[illegible] (૨૬) સત્તા ૮-૧૪૮—

[illegible] અને કાર્મણ એ ત્રણ

[illegible] —ન [illegible] ચાલે છે, અને ઉત્તર
[illegible] દ્વિક, અને આહારકયોગદ્વિક

[illegible] ૩૦) મધ્યમ ૭—દેવવત્.

[illegible] અને હુંડક સંસ્થાન ટાળ
[illegible] નીકળી પામનારા પ બીજા
[illegible] કહેલું છે.

[illegible] આહારક, અને દેવદ્ધીઅનુપાત

[illegible] એ હોય, અને ઉત્તર[illegible]
[illegible] ૧૫ [illegible]
[illegible] (૩ શુભ લેશ્યા...

વિરુદ્ધગતિ, ૨ વેદવિના), અને ૩ પારિણામિકભાવ એ પ્રમાણે ૩ ઉત્તરભાવ હોય.

(૨૪) અવગાહના—જન્મદેહની (મૂળવૈક્રિયની) જઘન્ય અવગાહના ૩ હાથની તે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પ્હેલા પ્રતરના નારકની છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સાતમી પૃથ્વીના નારકોની ૫૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણની છે. તથા ઉત્તરદેહની (ઉત્તર વૈક્રિયની) જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના દરેકને જન્મદેહની અવગાહનાથી બમણી હોય, જેથી સાતમી પૃથ્વીના નારકને ૧૦૦૦ ધનુષ્યની હોય. તથા સમુદ્ઘાત કૃત (તૈજસ કાર્મણની) અવગાહના જઘન્ય સાધિક દશ હજાર યોજન[1] અને ઉત્કૃષ્ટથી લગભગ સાત દીર્ઘ રજ્જુ પ્રમાણ છે, અથવા સાતમી પૃથ્વીથી મેરૂના પંડુક[2] વન સુધીની છે અથવા કૂર્પરાકારે (કોણીને આકારે અથવા કટખુણના આકારે) લગભગ ૮ રજ્જુ[3] પ્રમાણ છે.

(૨૫) સ્થિતિ—દેવવત્.

(૨૬) યો.નિ—નારકની ૪૦૦૦૦૦ યોનિ છે. તથા શીત, ઉષ્ણ અચિત્ત, અને સંવૃત એ ચાર યોનિ હોય, ત્હેમાં પ્રથમની ત્રણ પૃથ્વીમાં ઉપરના નરકાવાસના નારકોની ઉષ્ણયોનિ છે, અને નીચેના થોડા નારકોની શીતયોનિ છે. પાંચમી પૃથ્વીમાં ઘણા

---

૧ પાતાળ કળશની ઠીકરી અને વેદિકા [illegible] ૧૦ હજાર યોજન [illegible] ઠીકરી [illegible] પાતાળ કળશની [illegible] (જળચરપણે) [illegible] ઉત્પન્ન થાય [illegible] મરણ સમુદ્ઘાત વખતે એટલી જઘન્ય તૈજસકાર્મણની હોય.

૨ સાતમી પૃથ્વીનો નારક [illegible] પંડુકવનની વાવમાં મત્સ્યાદિ [illegible] ઉત્પન્ન થાય તે માટે મરણ સમુદ્ઘાત એટલો ઉંચ હોય.

૩ સાતમી પૃથ્વીનો [illegible] પૂર્વ દિશાનો [illegible] [illegible] ઉપજે તો મરણ સમુદ્ઘાત કટખુણાકારે એટલો [illegible] થાય છે.

નારકોની શીતયોનિ છે, અને થોડા નારકોની ઉષ્ણયોનિ છે. તેમજ છઠ્ઠી અને સાતમી પૃથ્વીમાં સર્વે નારકોની શીતયોનિ છે. નારકજીવો નરકાવાસની ભીંત અંદર ઘડા સરખા આકારવાળી પોકળ કુંભીમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે કુંભી ક્ષેત્રરૂપ યોનિ શીત અથવા ઉષ્ણ જાણવી. અને કુંભી સિવાયનું સર્વ ક્ષેત્ર કુંભીથી વિરૂદ્ધ સ્પર્શવાળું હોય છે, જેથી નારકો ઉત્પન્ન થતાં અને ઉત્પન્ન થયા બાદ પણ અતિ દુઃખ પામે છે.

એકેન્દ્રિયમાં.

(૧) ગતિ ૧.—તિર્યંચગતિ.

(૨) ઇન્દ્રિય ૧—સર્વ એકેન્દ્રિયોને ફક્ત એક સ્પર્શેન્દ્રિય છે.

(૩) કાય ૫.—એકેન્દ્રિય જીવો પૃથ્વી, અપ્, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ એ પાંચ નિકાયના છે, પરન્તુ ત્રસકાયી નથી. શ્રી તત્વાર્થાદિ ગ્રંથમાં અગ્નિ તથા વાયુને ગતિત્રસ કહ્યા છે, પરન્તુ માત્ર ગતિત્રસપણાથી જીવો ત્રસ કહેવાય નહિ, કેમકે જે જીવો ત્રાસ પામીને આ સ્થાન અનિષ્ટ છે એવી સંજ્ઞાથી ઇષ્ટસ્થાને જાય, તેવા ત્રસનામકર્મના ઉદયવાળા જીવોજ ત્રસ (લબ્ધિત્રસ) કહેવાય, અને અગ્નિ તથા વાયુ જે સ્થાનાન્તર થતા દેખાય છે તે તેવા હેતુથી નથી થતા માટે અગ્નિ અને વાયુ સ્થાવરનામકર્મના ઉદયથી સ્થાવરજ ગણાય.

(૪) યોગ ૫.—એકેન્દ્રિય જીવોમાં પૂર્વોક્ત રીતે ઔદારિક, ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ એ ૩ યોગ દરેકને હોય, અને વાયુકાયમાં કેટલાએક લબ્ધિપર્યાપ્ત વાયુજીવોને વૈક્રિય તથા વૈક્રિય મિશ્ર એ બે યોગ હોય છે, તેથી એકેન્દ્રિયોને કુલ પાંચ યોગ હોય છે. અને મૂળયોગમાં એક કાયયોગ છે.

(૫) વેદ ૧.—એકેન્દ્રિયોને માત્ર એક નપુંસકવેદ છે, પણ તે અવ્યક્ત હોવાથી સ્પષ્ટ ઉપલબ્ધ થતો નથી, વળી એકેન્દ્રિ-

સોને વિષયાભિલાષા છે, તેનાં લક્ષણે ગ્રંથોમાં માલૂમ પડે છે. કહ્યું છે કે—

रणन्नूपुरशृंगार-चारुलोचनरागात्
मिलन्मुखगंधिमदिरा गंडूषादेव पुष्प्यति ॥ १ ॥

અર્થઃ—રણઝણતા નુપૂરના શૃંગારવાળી સ્ત્રીના મુખમાંથી નિકળતા સુગંધી દારૂના કોગળાથી આ (બકુલવૃક્ષ) પુષ્પિત થાય છે. વળી લૌકિક ગ્રંથમાં પણ મુખમધુગંડૂષમાં ઈત્યાદિ વચનોથી કુરૂબકવૃક્ષમાં વિષયાભિલાષનું લક્ષણ દર્શાવ્યું છે, તથા રૂપમાંથી પારે સ્ત્રીને દેખી ઉછળી બહાર આવે છે એવી પણ પ્રસિદ્ધી છે. એથી માલૂમ પડે છે કે એકેન્દ્રિયો અત્યન્ત વિષયાભિલાષી હોય એમ. નપુંસક વેદ તો હોય જ, પણ સ્ત્રીવેદ અને પુરૂષવેદ એ બે ન[1] હોય.

(૬) કષાય ૪ ૨૩—એકેન્દ્રિયોને ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ચારે મૂળ કષાય છે, તથા તે પ્રત્યેકના અનંતાનુબંધિ વિગેરે ચાર ચાર ભેદ પણ હોય તેથી ૧૬ કષાય અને નવ નોકષાયમાંથી સ્ત્રીવેદ પુરૂષવેદ સિવાયના ૭ નોકષાય સહિત ૨૩ કષાય હોય. અહિં અનંતાનુબંધિના ઉદયે અપ્રત્યાખ્યાનાદિ ચારેનો ઉદય સમકાળે હોય છે, માટે સદા અનંતાનુબંધિના ઉદયવાળા એકેન્દ્રિયોને નિરંતર અનંતાનુબંધ્યાદિ ચારે ક્રોધ અથવા માન વિગેરે ગણતાં ૧૬ કષાય હોય. ક્રોધ તથા માન વિગેરે ચાર કષાયો વિરૂદ્ધ ઉદયવાળા છે. એટલે ક્રોધને ઉદયે માનાદિકનો ઉદય ન હોય, પણ અનંતાનુબંધિને ઉદયે અપ્રત્યાખ્યાનાદિનો ઉદય વિરૂદ્ધ નથી.

---

1. વર્તમાન [illegible]

(૭) જ્ઞાન ૦—કર્મગ્રંથકારના મત પ્રમાણે એકેન્દ્રિયને સાસ્વાદનભાવ હોય અને સાસ્વાદનભાવવાળાને જ્ઞાન હોય એવો સિદ્ધાંતકારનો મત છે તોપણ કર્મગ્રંથકારો સાસ્વાદનભાવે જ્ઞાન માનતા નથી, કારણકે જ્ઞાનથી પતિત થઈ મિથ્યાત્વ સન્મુખ થયેલાને ફક્ત અજ્ઞાન છે માટે એકેન્દ્રિયોને સાસ્વાદનભાવ છતાં પણ જ્ઞાન નહિ એમ કર્મગ્રંથકારોનો મત છે, અને સિદ્ધાન્તકાર તે સાસ્વાદનમાં જ્ઞાન માને છે તો એકેન્દ્રિયને સાસ્વાદનભાવ માનતા નથી, માટે બન્ને ભિન્ન મતથી વિચારતાં એકેન્દ્રિયમાં મતિ અને શ્રુત અજ્ઞાન હોય, અને બે મત મેળવીને વિચારતાં એકેન્દ્રિયમાં બે જ્ઞાન પણ ગણાય, પરન્તુ અહિં તેમ અંગીકાર કર્યું નથી.

(૮) અજ્ઞાન ૨—એકેન્દ્રિયોને મતિ અજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન એ બે અજ્ઞાન હોય.

(૯) સંયમ ૧—એકેન્દ્રિય જીવોને કોઈ પણ વ્રત પ્રત્યાખ્યાન હોય નહિ માટે એક અવિરતિ ચારિત્ર હોય.

(૧૦) દર્શન ૧—એકેન્દ્રિયોને માત્ર સ્પર્શ ઇન્દ્રિય દ્વારા સામાન્ય જ્ઞાન હોવાથી સ્પર્શેન્દ્રિય લબ્ધિ એક અચક્ષુ દર્શન હોય છે.

(૧૧) લેશ્યા ૪—એ એકેન્દ્રિયોને કૃષ્ણ, નીલ, અને કાપોત એ ૩ અશુભ લેશ્યાઓ હોય છે, પણ કદાચ તેજો લેશ્યાવાળા જ્યોતિષ્કાદિક ઈશાનના કોઈક દેવ પૃથ્વી, જળ, અને પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થાય તો તેવા પૃથ્વ્યાદિ જીવને ઉત્પત્તિ વખતે અન્તર્મુહૂર્ત માત્ર તેજો લેશ્યા હોય, કારણકે દેવો અને નારકોની લેશ્યાનો પહેલો છેડો પૂર્વભવમાં અને બીજો છેડો પરભવમાં અન્તર્મુહૂર્ત જેટલો ઉગાવેલો હોય છે, અને મનુષ્ય તિર્યંચની લેશ્યાનો પહેલો છેડો પૂર્વભવમાં ઉગાવેલો અને બીજો છેડો અન્તર્મુહૂર્ત જેટલો ચઢેલો હોય છે.

(૧૨) ભવ્ય ૨—એકેન્દ્રિયો ભવ્ય તથા અભવ્ય બન્ને હોય છે.

(૧૩) સમ્યક્ત્વ ૨—સર્વ એકેન્દ્રિયોને મિથ્યાત્વ હોય છે. પરંતુ કોઈક જીવ ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી પતિત થતાં મરણ પામી પૃથ્વી, જળ, અને પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં લબ્ધિપર્યાપ્તપણે ઉત્પન્ન થાય છે, તો તેવા એકેન્દ્રિયોને ભવના પ્રારંભમાં અલ્પકાળ સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ પણ હોય છે. એ કર્મગ્રંથનો મત છે, અને સિદ્ધાંત મતે સાસ્વાદન ન હોય.

(૧૪) સંજ્ઞિ ૨—સર્વે એકેન્દ્રિય જીવો અસંજ્ઞિ હોય છે. કારણ કે હેતુપદેશિકી આદિ ૩ સંજ્ઞામાંની એક પણ સંજ્ઞા એકેન્દ્રિયોને નથી, અને આહારાદિ સંજ્ઞાથી સંજ્ઞિપણાની વિવક્ષા થઈ શકતી નથી, કારણ કે તે વિશિષ્ટ વિજ્ઞાનાત્મક નથી.

(૧૫) આહારક ૨—એકેન્દ્રિય જીવો પરભવમાંથી વક્રગતિએ આવતાં ૧-૨-૩ સમય અનાહારી હોય, અને ત્યારબાદ ભવપર્યન્ત આહાર કરે છે માટે આહારી પણ છે. એ જીવોને શરીરઅપર્યાપ્ત અવસ્થામાં ઓજ આહાર અને ત્યારબાદ લોમ આહાર હોય છે. દિશિ આહારમાંથી લોકને કિનારે રહેલાને ૩-૪-૫ દિશિનો આહાર હોય છે, અને લોકમાં રહેલાઓને ૬ દિશિનો આહાર હોય છે, તેમજ સચિત્તાદિ ત્રણે પ્રકારનો આહાર છે. અને આભોગિકાદિમાંથી એકેન્દ્રિયોના ઓજ અને લોમ બન્ને આહાર અનાભોગિક છે કહ્યું છે કે—

[illegible]माहारा-लोम आहार इति
लोमाहारस्त्वनां [illegible] ॥ [illegible] ॥

અર્થ:—એકેન્દ્રિય જીવોને ઉત્પન્ન થતા પ્રથમ ઓજ આહાર કહ્યો છે, અને ત્યારબાદ લોમાહાર હોય છે. વળી તે બન્ને આહાર અનાભોગથી[1] ઉત્પન્ન થયેલા છે.

---

૧ [illegible]

(૧૬) ગુણસ્થાન ૨—એકેન્દ્રિય જીવોને મિથ્યાત્વ અને સાસ્વાદન એ બે ગુણસ્થાન કર્મગ્રંથના અભિપ્રાયથી છે, તેની રીત સમ્યક્ત્વદ્વારવત્ જાણવી.

(૧૭) જીવભેદ ૪-૨૨—જીવના ૧૪ ભેદમાં અપર્યાપ્તસૂક્ષ્મ, પર્યાપ્તસૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્તબાદર અને પર્યાપ્તબાદર એ ચાર ભેદ છે, અને ૫૬૩ ભેદમાંના પૂર્વે તિર્યંચના ૪૮ ભેદમાં કહ્યા પ્રમાણે ૨૨ ભેદ છે.

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૪—આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય અને શ્વાસોચ્છ્વાસ એ ૪ પર્યાપ્તિઓ પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયને હોય છે.

(૧૯) પ્રાણ ૪—એકેન્દ્રિઓને શ્વાસોચ્છ્વાસ, આયુષ્ય, સ્પર્શેન્દ્રિય અને કાયબળ એ ૪ પ્રાણ છે.

(૨૦) સંજ્ઞા ૪ ૦—એકેન્દ્રિયોને આહારાદિ ચારે સંજ્ઞાઓ છે, અને હેતુપદેશિકી વિગેરે ત્રણમાંની કોઈપણ સંજ્ઞા નથી.

(૨૧) ઉપયોગ ૩—એકેન્દ્રિયને મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન અને અચક્ષુદર્શન એ ૩ ઉપયોગ હોય છે.

(૨૨) દ્રષ્ટિ ૧—એકેન્દ્રિયોને મિથ્યાત્વદષ્ટિ છે.

(૨૩) બંધ ૮-૧૦૯—મૂળપ્રકૃતિમાં ૮ નો બંધ અને ઉત્તરપ્રકૃતિમાં સામાન્યથી ૧૦૯ પ્રકૃતિનો બંધ હોય, કારણકે ક્ષયોપશમાદિ સમ્યક્ત્વ અભાવે જીનનામ, ચારિત્રાભાવે આહારકદ્વિક, અને દેવનારકમાં જવાના અભાવે વૈક્રિયઅષ્ટક એ ૧૧ પ્રકૃતિઓ ન બંધે.

(૨૪) ઉદય ૮-૮૧—મૂળપ્રકૃતિ સંબંધિ ૮નો ઉદય અને ઉત્તરપ્રકૃતિ સંબધિ ૮૧નો ઉદય હોય, કારણ કર્મગ્રંથથી જાણવું.

(૨૫) ઉદીરણા ૮-૮૧—ઉદયવત્.

(૨૬) સત્તા ૮-૧૪૫—મૂળપ્રકૃતિ ૮ ની સત્તા, અને ઉત્તરપ્રકૃતિ ૧૪૮માંથી ૧૪૫ ની સત્તા છે. જીનનામ અને આહારકદ્વિક વિના.

(૨૭) શરીર ૪—સર્વ એકેન્દ્રિયોને ઔદારિક તૈજસ અને કાર્મણ એ ૩ શરીર છે, અને કેટલાક લબ્ધિપર્યાપ્ત બાદરવાયુને વૈક્રિયશરીર હોવાથી એકેન્દ્રિયોને ૪ શરીર છે.

(૨૮) બંધહેતુ ૪-૩૬—એકેન્દ્રિય જીવોમાં મૂળ બંધહેતુ ચાર છે, અને ઉત્તર બંધહેતુ ૫૭ માંથી અનાભોગિક મિથ્યાત્વ ૧-કાયવધ ૬-સ્પર્શેન્દ્રિય અવિરતિ ૧-પૂર્વોક્ત રીતે ૨૩ કષાય-અને પૂર્વોક્ત રીતે ૫ યોગ એ સર્વ મળી ૩૬ ઉત્તર બંધહેતુ એકેન્દ્રિયોમાં યથાયોગ્ય છે.

(૨૯) ધ્યાન[1] ૦—એકેન્દ્રિયોને મન નહિ હોવાથી એક પણ ધ્યાન ન હોય.

(૩૦) સંઘયણ ૦—એકેન્દ્રિય જીવોને હાડકાંનો અભાવ હોવાથી હાડની સંધિના બંધારણ રૂપ સંઘયણ પણ ન હોય.

(૩૧) સંસ્થાન ૧—સર્વ અંગાવયવનો અભાવ હોવાથી એકેન્દ્રિયોને હુંડક સંસ્થાન હોય. તેમાં પૃથ્વીનું મસૂર સરખું, પાણીનું પરપોટા સરખું, અગ્નિનું સોયના સમૂહ સરખું, વાયુનું ધ્વજ સરખું, અને વનસ્પતિનું અનેક આકારવાળું હુંડક સંસ્થાન છે.

(૩૨) સમુદ્ઘાત ૪—સર્વ એકેન્દ્રિયોને વેદના, કષાય અને મરણ એ ત્રણ સમુદ્ઘાત છે, તેમાં વાયુને વૈક્રિય સમુદ્ઘાત પણ છે, માટે કુલ ૪ સમુદ્ઘાત છે, શેષ તૈજસાદિલબ્ધિ વિના તૈજસાદિ સમુદ્ઘાત ન હોય.

(૩૩) ભાવ ૩-૨૯—એકેન્દ્રિયોને ક્ષયોપશમ, ઔદયિક અને પારિણામિક એ ૩ મૂળ ભાવ છે, શેષ ઉપશમ અને ક્ષાયિક

---

૧ આગમ પણ સર્વત્ર મન રહિત જીવોને ધ્યાન નહિ હોવાનું કહ્યું છે, પરન્તુ ધ્યાનને સ્થાને ચિંતા અંગીકાર કરીએ તો એકેન્દ્રિયાદિ અસંજ્ઞિને પણ આર્તરૌદ્ર ધ્યાન ચિંતારૂપે કેટલાક આચાર્ય માને છે. તે ગ્રહણ કરવું પણ અહિં વિચારસાર એમની પદ્ધતિએ અસંજ્ઞિને ધ્યાનનો અભાવ કહેલો છે.

છે, વ્યવહાર રાશિમાં આવી જે જીવો એકવાર પણ દ્વીન્દ્રિયાદિ પણું પ્રાપ્ત કરે છે અને તે જીવો જો પાછા નિગોદમાં જાય છે તોપણ વધુમાં વધુ ૨॥ પુદ્ગલપરાવર્ત્ત જેટલા અનંત ભવ સૂક્ષ્મ-નિગોદમાં ભમી પુનઃ અવશ્ય વ્યવહાર રાશિમાં બાદરપણું પામે. ત્યારબાદ બાદરનિગોદાદિમાં ભમી આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલાં પુદ્ગલપરાવર્ત્ત સુધી એકેન્દ્રિયપણામાં ભવભ્રમણ કરી અવશ્ય દ્વીન્દ્રિયાદિ થાય, માટે સાદિસાન્તનો કાળ અહિં આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગના જેટલા સમય તેટલાં પુદ્ગલપરાવર્ત્ત પ્રમાણ અનંતકાળ જાણવો.

(૨૬) યોનિ—એકેન્દ્રિયોની યોનિ ૫૨૦૦૦૦૦ (બાવન લાખ) છે, તેમાં સાત લાખ પૃથ્વીની, સાત લાખ જળની, સાત લાખ અગ્નિની, સાત લાખ વાયુની, દસ લાખ પ્રત્યેક વનસ્પતિની અને ચૌદ લાખ સાધારણ વનસ્પતિની યોનિઓ છે. પુનઃ સચિત્તાદિ ત્રણે પ્રકારની યોનિ છે, સંવૃતાદિમાંથી એકેન્દ્રિયોની સંવૃતયોનિ છે, કારણકે એકેન્દ્રિયોનું ઉત્પત્તિસ્થાન સ્પષ્ટ ઉપલબ્ધ થતું નથી.

શંકા—સર્પમણિની યોનિ સર્પશિર, તેમજ વનસ્પતિની યોનિ જળ, જળની યોનિ વાયુ, વિગેરે સ્પષ્ટ છતાં પણ એકેન્દ્રિયોની અસ્પષ્ટ યોનિ કેમ ગણાય?

ઉત્તરઃ—ઉપર પ્રમાણે કેટલીક યોનિઓ સ્પષ્ટ સમજાય છે છતાં અલ્પપણાથી અથવા કોઈ અન્ય કારણવશ પૂર્વ મહર્ષીઓએ એકેન્દ્રિયોની અસ્પષ્ટ યોનિ કહી છે. તેનું યથાર્થ કારણ શ્રી બહુશ્રુતગમ્ય છે

તેમજ શીતાદિ ત્રણે પ્રકારની યોનિઓ એકેન્દ્રિયોની છે, અને શંખાવર્તાદિ ત્રણમાંની કોઈપણ યોનિ નથી.

इति पंचेन्द्रियद्वारे २६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता.

દ્વીન્દ્રિયમાં.

(૧) गति १—તિર્યંચગતિ.

(૨) इन्द्रिय २—દ્વીન્દ્રિયોને સ્પર્શ અને જીહ્વા એ બે ઇન્દ્રિયો છે.

(૩) काय १—દ્વીન્દ્રિયો ત્રસકાય છે.

(૪) योग ४—ઔદારિક કાયયોગ, ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગ, કાર્મણકાયયોગ અને અસત્યામૃષા વચનયોગ એ ચાર યોગ છે. એ જીવોની અસ્પષ્ટ ભાષા હોવાથી (વર્ણપંક્તિરૂપ ભાષા નહિ હોવાથી) અસત્યામૃષા વચનયોગ કહ્યો છે, કારણકે સત્ય, અસત્ય અને મિશ્રવચનયોગ સ્પષ્ટ વર્ણોચ્ચાર કરનાર જીવોને કહ્યા છે.

(૫) वेद १—દ્વીન્દ્રિયોને નપુંસકવેદ છે.

(૬) कषाय ४-२३—એકેન્દ્રિયવત્.

(૭) ज्ञान ० (२)—દ્વીન્દ્રિયોને અપર્યાપ્તપણામાં અલ્પકાળ સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ હોવાથી કર્મગ્રન્થને મતે મતિ અને શ્રુત એ બે જ્ઞાન ન હોય, અને સિદ્ધાન્તમતે સાસ્વાદન ભાવમાં એ બે જ્ઞાન હોય.

(૮) अज्ञान २—મતિ અને શ્રુત એ બે અજ્ઞાન છે.

(૯) संयम १—એક અવિરતિ ચારિત્ર છે.

(૧૦) दर्शन १—અચક્ષુદર્શન તે સ્પર્શેન્દ્રિયના સામાન્ય બોધરૂપ છે.

(૧૧) लेश्या ३—કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત એ ત્રણ અશુભ લેશ્યાઓ છે.

(૧૨) भव्य २, (૧૩) सम्यक्त्व २; (૧૪) संज्ञित्व १—એકેન્દ્રિયવત્.

(૧૫) आहारक २—વિગ્રહગતિમાં એક સમય અનાહારી છે, પરન્તુ ૨-૩ સમય નહિ, કારણકે વિદિશિમાંથી દિશિમાં આવે તે સમયે આહારી છે, પુનઃ દિશિમાંથી નિકળી ત્રસનાડીમાં પ્રવેશ

કરે ત્યાં બીજે સમયે અનાહાર, અને ત્રસ નાડીમાં નીચેથી ઉપ
વા ઉપરથી નીચે જઈ ઉત્પત્તિસ્થાને પ્હોચે ત્યાં આહારી હોય
એ પ્રમાણે વધુમાં વધુ એક સમય અનાહારી છે. વળી દ્વીન્દ્રિયો
છ દિશિમાંથી આવેલા સચિત્તાદિ ત્રણે પ્રકારના પુદ્ગલોનો આહાર
કરે છે, ઓજાદિ ત્રણે પ્રકારનો આહાર હોય છે, તેમાં ઓજ
આહાર અનાભોગિક અને લોમ આહાર આભોગિક તથા અના-
ભોગિક પણ છે, વળી એકેન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવો
હેતૂપદેશિકી સંજ્ઞાયુક્ત હોવાથી કંઇક અધિક સંજ્ઞાવાળા હોય છે
તેથી એ જીવોનો લોમાહાર આભોગિક પણ હોઈ શકે છે, અને
કવલાહાર તો આભોગિકજ હોય છે. સારાંશ: ફક્ત એકેન્દ્રિયોનો
લોમાહાર અનાભોગિકજ કહ્યો છે, બાકીના સર્વ જીવોને લોમાહાર
આભોગિક અને અનાભોગિક બન્ને પ્રકારનો હોય. તેમાં પણ
દેવનો મનોભક્ષણ લોમાહાર આભોગિકજ હોય.

(૧૬) ગુણસ્થાન ૨—મિથ્યાત્વ અને સાસ્વાદન એ બે ગુણસ્થાન છે.

(૧૭) જીવભેદ ૨-૨—ચૌદ ભેદની અપેક્ષાએ અપર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિય અને પર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિય એ બે ભેદ છે, અને પાંચસે ત્રેસઠ ભેદની અપેક્ષાએ પણ એજ બે ભેદ છે.

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૫—દ્વીન્દ્રિયોને આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, ઉચ્છ્વાસ, અને વચન એ પંચ પર્યાપ્તિઓ છે.

(૧૯) પ્રાણ ૬—ઉચ્છ્વાસ, આયુષ્ય, સ્પર્શેન્દ્રિય, જીવ્હેન્દ્રિય, કાયયોગ અને વચનયોગ એ છ પ્રાણ દ્વીન્દ્રિયોને હોય છે.

(૨૦) સંજ્ઞા ૪-૧—આહારાદિમાંની ચારે સંજ્ઞા અને હેતૂપદેશિકી આદિ ત્રણ માંહેલી એક હેતૂપદેશિકીસંજ્ઞા છે.

(૨૧) ઉપયોગ ૩. (૨૨) દ્રષ્ટિ ૨—એકેન્દ્રિયવત્.

(૨૩) બંધ ૮-૧૦૯—મૂળપ્રકૃતિ સંબંધિ આઠનો અને ઉત્તરપ્રકૃતિ સંબંધિ એકસો નવ પ્રકૃતિનો બંધ છે.

૧ અચક્ષુદર્શન એ ૮ ક્ષયોપશમભાવ, ૧ અજ્ઞાન, ૧ અસિદ્ધત્વ, ૧ અસંયમ, ૧ મિથ્યાત્વ, ૧ ગતિ, ૩ અશુભલેશ્યા, ૪ કષાય, ૧ વેદ, એ ૧૩ ઔદયિકભાવ, અને ૩ પારિણામિક ભાવ સહિત ૨૪ ભાવ છે. પુનઃ સિદ્ધાન્તમતે સાસ્વાદન ભાવે જ્ઞાન ગણતાં એ જ્ઞાન સહિત ૨૬ ભાવ પણ થાય.

(૩૪) અવગાહના—દ્વીન્દ્રિયોની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૧૨ યોજન પ્રમાણ છે, એવા ૧૨ યોજન દેહવાળા મોટા શંખ વિગેરે દ્વીન્દ્રિયો બહારના મોટા દ્વીપ સમુદ્રોમાં રહે છે, પણ અઢી દ્વીપમાં નહિ. તેમજ આસાલિક જાતનો જીવ કે જે ચક્રવર્તિના સૈન્યાદિકના વિનાશ સમયે ઉત્પન્ન થાય છે તે જીવોને જીવસમાસ સૂત્રની વૃત્તિ પ્રમાણે દ્વીન્દ્રિય કહીએ તો અઢી દ્વીપમાં પણ મહાકાય વાળા દ્વીન્દ્રિય હોઈ શકે, અન્યથા આસાલિકોને પંચેન્દ્રિય પરિસર્પ ગણ્યા છે. તથા સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના ૭ રજ્જુ[1] દીર્ઘ છે.

(૩૫) સ્થિતિ—દ્વીન્દ્રિયોની જઘન્ય ભવસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ ૧૨ વર્ષ પ્રમાણ છે, તથા કાયસ્થિતિના સંબંધમાં જઘન્ય કાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ સંખ્યાત વર્ષ પ્રમાણ જાણવી. કારણકે બાર બાર વર્ષના આયુષ્યવાળા કેટલાએક સંખ્યાત ભવ કર્યાબાદ અવશ્ય દ્વીન્દ્રિયપણું બદલાઈ જાય છે.

(૩૬) યોનિ—દ્વીન્દ્રિયોનાં ઉત્પત્તિસ્થાન ૨ લાખ જાતિનાં

---

૧ કારણકે વિકલેન્દ્રિયોનું સ્થાન તિર્યગ્લોક છે, માટે તિર્યગ્લોકમાંથી મરણ સમુદ્ઘાત કરી ઉર્ધ્વલોકાન્તે અથવા અધોલોકને અન્તે ગમન કરી એકેન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થવું હોય ત્યારે ૭ રજ્જુ અવગાહના હોય. જો ઉર્ધ્વલોકે પંડુકવનની વાવોમાં અને અધોલોકે અધોગ્રામમાં વિકલેન્દ્રિયો છે, પણ અલ્પપણાની અપેક્ષાએ તે સ્થાનોની વિકલેન્દ્રિયના સ્થાનપણે વિવક્ષા કરી નથી. પુનઃ સ્વર્ગની વાવોમાં જે અપ્રકાદિ છે તે પૃથ્વીકાયિક હોવાથી વિકલેન્દ્રિય કહેવાય નહિ.

છે. એ જીવોની શીતાદિ ત્રણે પ્રકારની તથા સચિત્તાદિ ત્રણે પ્રકારની યોનિઓ છે, અને સંવૃત્તાદિમાંની એક વિવૃતા યોનિજ છે. કારણકે જળાશયાદિ ઉત્પત્તિસ્થાનો પ્રગટ છે. તથા શંખાવર્તાદિ ૩ ભેદોમાંની કોઈ પણ યોનિ દ્વીન્દ્રિયોને ન હોય કારણકે તે યોનિઓ ગર્ભજ પંચેન્દ્રિયોને હોય છે.

इति द्वीन्द्रियमार्गे ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता.

ત્રીન્દ્રિયમાં.

ત્રીન્દ્રિયના ૩૧ દ્વાર દ્વીન્દ્રિયવત્ છે, બાકીનાં ૫ દ્વારોમાં જે તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે જાણવો.

) इन्द्रिय ३ —સ્પર્શ, જીહ્વા, અને નાસિકા એ ૩ ઇન્દ્રિયો છે.

(૧૧ प्राण ७—શ્વાસોચ્છ્વાસ, આયુષ્ય, પ્રથમની ૩ ઇન્દ્રિયો અને વચનબળ એ પ્રમાણે ૭ પ્રાણ છે, અર્થાત્ દ્વીન્દ્રિયની અપેક્ષાએ એક નાસિકા ઇન્દ્રિય પ્રાણ વધ્યો.

(૨૮) बन्धहेतु ४-३७—મૂળ બંધહેતુ ચાર અને ઉત્તર બંધહેતુ ૩૭ તે દ્વીન્દ્રિયમાં જે ૩૬ બંધહેતુ કહ્યા તેમાં ૧ નાસિકા ઇન્દ્રિય વધવાથી ૩૭ બંધહેતુ હોય.

(૩૪) अवगाहना—ત્રીન્દ્રિયોની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૩ ગાઉની છે તથા ૩ ગાઉ પ્રમાણના કાનખજુરા વિગેરે ત્રીન્દ્રિય જીવો પણ અઢી દ્વીપ બહારના દ્વીપ સમુદ્રોમાં છે.

(૩૫) स्थिति—ત્રીન્દ્રિયોની જઘન્ય ભવસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ ૪૯ દિવસ પ્રમાણની કેટલાએક [illegible] [illegible] કહ્યાથી ન જાણે દિવસ પ્રમાણની છે. ત્યારબાદ અનુક્રમે [illegible]

દ્વીન્દ્રિયનાં ૩૧ દ્વારોમાં જ્યાં જ્યાં દ્વીન્દ્રિય શબ્દ કહ્યા છે ત્યાં ત્યાં ત્રીન્દ્રિય શબ્દ કહેવો અને ઉપલોક પણ ત્રીન્દ્રિયને અનુસરતા કહેવા.

इति त्रीन्द्रियप्रकारे ३१ द्वारमाप्तिः समाप्ता.

ચતુરિન્દ્રિયમાં.

ચતુરિન્દ્રિય જીવોનાં ૨૮ દ્વારો દ્વીન્દ્રિયવત્ કહેવા, બાકીના ૮ દ્વારોમાં જે તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે જાણવો.

(૨) ઇન્દ્રિય ૪—શ્રોત્રેન્દ્રિય સિવાયની ચારે ઇન્દ્રિયો હોય.

(૧૦) દર્શન ૨—અચક્ષુદર્શન અને ચક્ષુદર્શન એ બે દર્શન છે.

(૧૧) પ્રાણ ૭—ઉચ્છ્વાસ, આયુષ્ય, ૪ ઇન્દ્રિય અને વચન યોગ એ ૭ પ્રાણ છે.

(૨૧) ઉપયોગ ૪ (૬—કર્મગ્રન્થ મતે ૨ અજ્ઞાન અને ૨ દર્શન મળી ૪ ઉપયોગ છે, અને સિદ્ધાન્ત મતે બે જ્ઞાનસહિત ૬ ઉપયોગ છે.

(૧૮) બંધહેતુ ૩-૩૮—દ્વીન્દ્રિયમાં કહેલા ૩૬ બંધહેતુમાં બે ઇન્દ્રિયો વધારવાથી ઉત્તર બંધહેતુ ૩૮ હોય છે.

(૩૩) ભાવ ૩-૨૬ (૨૭)—દ્વીન્દ્રિયવત્ પણ ચક્ષુદર્શન અધિક જાણવું.

(૧૪) અવગાહના—જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૪ ગાઉની છે. એવા મોટા શરીરવાળા ભમરા વિગેરે ચતુરિન્દ્રિય જીવો બહારના દ્વીપ સમુદ્રોમાં છે.

(૧૫) સ્થિતિ—જઘન્ય આયુસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ છ માસની છે.

इति चतुरिन्द्रियप्रकारे ३१ द्वारमाप्तिः समाप्ता.

પંચેન્દ્રિયમાં.

(૧) ગતિ ૪—પંચેન્દ્રિયમ. ૪ ગતિનો અન્તર્ભાવ થાય છે.

(૨) ઇન્દ્રિય ૫—સ્પર્શ, જીહ્વા, નાસિકા, ચક્ષુ, અને કર્ણ એ પાંચે ઇન્દ્રિયો પંચેન્દ્રિયને હોય છે.

(૩) કાય ૧—પંચેન્દ્રિય જીવો ત્રસ હોય છે.

(૪) યોગ ૧૫—પંચેન્દ્રિયમાં સંજ્ઞિજીવોને ચાર મનયોગ હોય છે, તેમજ ચારે વચનયોગ પણ હોય છે. વળી મનુષ્ય અને તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોને ઔદારિક અને ઔદારિકમિશ્ર એ બે યોગ હોય છે, મનુષ્યને આહારક અને આહારકમિશ્ર એ બે યોગ છે, લબ્ધિવંત તિર્યંચ તથા મનુષ્યને અને ભવપ્રત્યયથી દેવ તથા નારકને વૈક્રિય અને વૈક્રિયમિશ્રયોગ છે, તેમજ સર્વે પંચેન્દ્રિયોને કાર્મણયોગ છે એ પ્રમાણે સમગ્ર પંચેન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ ૧૫ યોગ છે.

(૫) વેદ ૩—પંચેન્દ્રિયોમાં સ્ત્રી પુરૂષ અને નપુંસક એ ત્રણે પ્રકાર હોવાથી ૩ વેદ છે. વિશેષ એ કે સમુર્ચ્છિમતિર્યંચોમાં સ્ત્રી તથા પુરૂષપણું આકાર માત્ર છે, તોપણ ભાવથી નપુંસકવેદજ જાણવો.

(૬) કષાય ૪-૨૫—ત્રણે વેદ હોવાથી ૯ નો કષાય હોય અને ૧૬ કષાય તો દરેક જીવને હોય છે, માટે અહિ પંચેન્દ્રિયને ૨૫ કષાય હોય.

(૭) જ્ઞાન ૫—પંચેન્દ્રિયમાં મનુષ્યને પાંચે જ્ઞાન હોય છે.

(૮) અજ્ઞાન ૩—ચારે ગતિવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિયોને ત્રણે અજ્ઞાન હોય છે.

(૯) સંયમ ૭—મનુષ્યમાં સાતે પ્રકારનાં ચારિત્ર હોય છે, માટે પંચેન્દ્રિય માર્ગણામાં ૭ ચારિત્ર છે.

(૧૦) દર્શન ૪—સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયને ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ અને કેવળદર્શન હોય છે. અહિં સિદ્ધાન્ત મતે વિભંગજ્ઞાનીને પણ અવધિદર્શન અંગીકાર કરવું.

(૧૧) લેશ્યા ૬—પંચેન્દ્રિયમાં મનુષ્યને અને દેવને ૬
લેશ્યા હોય છે.

(૧૨) ભવ્ય ૨—પંચેન્દ્રિયો ભવ્ય અને અભવ્ય એમ બન્ને
પ્રકારે છે.

(૧૩) સમ્યક્ત્વ ૬—પંચેન્દ્રિયમાં મનુષ્યને સર્વ પ્રકારના
સમ્યક્ત્વ છે. શેષ દેવાદિકને સર્વ સમ્યક્ત્વ ન હોય.

(૧૪) સંજ્ઞિત્વ ૨—પંચેન્દ્રિયો સંજ્ઞિ અને અસંજ્ઞિ પણ હોય
છે, તેમાં દેવો તથા નારકોમાં કોઈ અસંજ્ઞિ ન હોય, પણ મનુ-
ષ્યમાં સંમુર્છિમ મનુષ્ય અને તિર્યંચોમાં સમુર્છિમ જલચર,
સ્થલચર, ખેચર, ઉરઃપરિસર્પ અને ભુજપરિસર્પ એ સર્વ જીવો
મનોસંજ્ઞા અથવા દીર્ઘકાલિકીસંજ્ઞા રહિત છે, માટે અસંજ્ઞિ છે.
અને સર્વે ગર્ભજતિર્યંચો અને સર્વ ગર્ભજ મનુષ્યો તો અવશ્ય
સંજ્ઞિ એટલે દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞાવાળા હોય છે, માટે સંજ્ઞિજ હોય.

(૧૫) આહારી ૨—પંચેન્દ્રિય જીવો ત્રસનાડીમાં હોવાથી
છ દિશિનો આહાર ગ્રહણ કરે છે, તેમજ શરીરઅપર્યાપ્ત અવસ્થામાં
ઓજઆહાર અને શરીરપર્યાપ્ત થયા બાદ લોમઆહાર હોય છે.
તેમાં ગર્ભજ તિર્યંચો અને ગર્ભજ મનુષ્યો ગર્ભમાંથી જન્મ્યા
બાદ કવલઆહાર પણ કરે છે, અને સમુર્છિમ તિર્યંચપંચેન્દ્રિયો
અને સમુર્છિમ મનુષ્યો ઓજઆહાર અને લોમઆહાર અનુક્રમે
શરીરઅપર્યાપ્ત તથા શરીરપર્યાપ્ત અવસ્થામાં કરે છે, પરંતુ કવલ-
આહાર તો સમુર્છિમતિર્યંચોને પર્યાપ્ત થયાબાદ હોય છે.
સમુર્છિમ મનુષ્યો અપર્યાપ્તજ હોવાથી કવલઆહાર હોતો નથી.
વળી ઓજઆદિ ત્રણે પ્રકારના આહાર સચિત્ત, અચિત્ત
અને મિશ્ર હોય છે, તેમાં સમુર્છિમ પંચેન્દ્રિયોનો
ઓજઆહાર સચિત્તાદિ ત્રણે પ્રકારનો હોય, અને ગર્ભજ પંચે
ન્દ્રિયોનો ઓજઆહાર તો મિશ્ર હોય છે, કારણકે ગર્ભજ જીવો
સ્ત્રીના ગર્ભાશયમાં ઉત્પન્ન થતી વખતે વીર્ય અને રૂધિરનો
આહાર કરે છે, તેમાં વીર્ય અચિત્ત છે, અને રૂધિર સચિત્ત છે,

માટે મિશ્રઆહાર કરે છે, તેમજ અન્ય આચાર્યોનો મત એવો છે કે રૂધિર તથા વીર્ય અચિત્ત છે પણ યોનિપ્રદેશો સચિત્ત છે, માટે મિશ્ર આહાર કરે છે, અને કેટલાએક એમ કહે છે કે વીર્ય રૂધિરનો જેટલો અંશ યોનિના આત્મપ્રદેશોના સંબંધવાળો છે તેટલો સચિત્ત અને શેષ અચિત્ત એ પ્રમાણે મિશ્રઆહાર કરે છે.

વળી સમુચ્છિંમ મનુષ્યો અચિત્ત રૂધિરાદિમાં ઉત્પન્ન થાય માટે અચિત્ત, અને સ્ત્રીયોનિ આદિમાં ઉત્પન્ન થવાથી સચિત્ત, તેમજ મિશ્રઆહાર પણ યથાયોગ્ય વિચારવો. લોમઆહાર તે તૈલાદિકનો અચિત્ત તથા સચિત્ત જળાદિકનો સચિત્ત, અને મિશ્ર-જળાદિકનો મિશ્રઆહાર હોય છે, કવલાહાર તે પણ યથાયોગ્ય સચિત્ત અચિત્ત અને મિશ્ર એ ત્રણે પ્રકારે હોય છે. વળી દેવ અને નારકોને તો ઓજ અને લોમઆહાર બન્ને અચિત્ત છે, તેમાં દેવનો લોમઆહાર સ્વાભાવિક અને મનોભક્ષણરૂપ બે પ્રકારનો હોય છે, તેમા ક્ષુધાવેદનીયના ઉદયવિના સદાકાળ પ્રવર્તે છે તે સ્વાભાવિક લોમઆહાર, અને આહારની ઇચ્છા થાય ત્યારે મનોભક્ષણ લોમઆહાર હોય છે. એ બન્ને લોમઆહાર અચિત્તજ છે. સર્વ પર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિયોનો ઓજઆહાર અનાભોગિક હોય છે, અને લોમઆહાર આભોગિક તથા અનાભોગિક એમ હોય છે, તેમાં નારકોને સદાકાળ પ્રવર્તતો લોમઆહાર બન્ને પ્રકારનો છે, અને દેવને સ્વાભાવિક લોમઆહાર બન્ને પ્રકારનો છે, તથા મનોભક્ષણ લોમઆહાર આભોગિકજ છે, તેમજ ગર્ભજોનો કવલાહાર આભોગિકજ છે, અને સમુચ્છિંમ પંચેન્દ્રિયોનો કવલાહાર પણ આભોગિક હોય છે.

વળી અનાહારીપણું એક સમય હોય છે, તે ત્રસનાડી બહાર વિદિશિમાંથી આવી ત્રસનાડીમાં ઉત્પન્ન થતાં દ્વીન્દ્રિયમાં કહેલી પદ્ધતિ પ્રમાણે હોય છે, અને કેવલીસમુદ્ઘાત વખતે ત્રણ સમય અનાહારીપણું તે કાર્મણ કાયયોગ વખતે સમુદ્ઘાતના ત્રીજે ચોથે અને પાંચમે સમયે છે, તેમજ અયોગીઅવસ્થામાં અન્તર્મુહૂર્ત્ત સુધી અનાહારીપણું છે. અહિં જો કે સિદ્ધના

જીવ સાદિ અનંતકાળ સુધી અનાહારી છે તોપણ પંચેન્દ્રિયપણું સિદ્ધમાં પ્રાપ્ત નહિ હોવાથી પંચેન્દ્રિયદ્વારના વર્ણન પ્રસંગે સિદ્ધનું અનાહારીપણું પ્રયોજન રહિત છે, માટે પંચેન્દ્રિય માર્ગણામાં જઘન્યથી ૧ સમય, મધ્યમ ૩ સમય અને ઉત્કૃષ્ટ પંચહ્રસ્વાક્ષરોચ્ચાર પ્રમાણ અન્તર્મુહૂર્ત, એમ ત્રણ પ્રકારે અનાહારીપણું પ્રાપ્ત થાયછે.

(૧૬) ગુણસ્થાન ૧૪—પંચેન્દ્રિયમાં મનુષ્યને સર્વ ગુણસ્થાન હોય.

(૧૭) જીવભેદ ૪-૫૩૨—જીવના ચૌદ ભેદમાંથી અપર્યાપ્ત-અસંજ્ઞિ. પર્યાપ્તઅસંજ્ઞિ, અપર્યાપ્તસંજ્ઞિ અને પર્યાપ્તસંજ્ઞિ એ ચાર ભેદ પંચેન્દ્રિયના છે, અને જીવના પાંચસો ત્રેસઠ ભેદમાંથી એકેન્દ્રિયના બાવીસ ભેદ. અને વિકલેન્દ્રિયના ૬ ભેદ એ ૨૮ ભેદ બાદ જતાં ૫૩૫ ભેદ રહ્યા તે સર્વ પંચેન્દ્રિય જીવોનાજ છે.

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૬—પંચેન્દ્રિયને (સંજ્ઞિને) ૬ પર્યાપ્તિ હોય છે.

(૧૯) પ્રાણ ૧૦—પંચેન્દ્રિયમાં સંજ્ઞિને દશે પ્રાણ હોય છે.

(૨૦) સંજ્ઞા ૪-૩—પંચેન્દ્રિયને આહારાદિ ચારે સંજ્ઞા છે, હેતૂપદેશિકી વિગેરે ત્રણ સંજ્ઞાઓ પણ છે, તેમાં હેતૂપદેશિકી સંજ્ઞા પર્યાપ્ત સમ્મુચ્છિમ પંચેન્દ્રિયોને છે, અને દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞાપર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયોને છે, તથા દૃષ્ટિવાદોપદેશિકીસંજ્ઞા સમ્યગ્દૃષ્ટિદેવ-નારકાદિ સર્વ પંચેન્દ્રિયોને છે.

(૨૧) ઉપયોગ ૧૨—પંચેન્દ્રિયમાં મનુષ્યને બારે ઉપયોગ હોય છે.

(૨૨) દૃષ્ટિ ૩—પંચેન્દ્રિયમાં ચારે ગતિના જીવોને મિથ્યાત્વ, મિશ્ર અને સમ્યક્ત્વ એ ત્રણ દૃષ્ટિ હોય છે, પરન્તુ સંમુચ્છિમ મનુષ્યોને એક મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ તથા સમ્મુચ્છિમ તિર્યંચોને મિથ્યાત્વ અને સાસ્વાદન એ બે ભાવ હોવાથી સિદ્ધાન્તમતે મિથ્યાત્વ અને સમ્યક્ત્વ એ બે દૃષ્ટિઓ છે.

(૨૩) બંધ ૮-૧૨૦—મૂળપ્રકૃતિઆશ્રયે ૮ નો બંધ, અને ઉત્તરપ્રકૃતિ સંબંધિ ૧૨૦ પ્રકૃતિનો બંધ ગર્ભજ મનુષ્ય આશ્રયિ છે.

(૨૪) उदय ૮-૧૧૪—મૂળપ્રકૃતિ અંગે ૮ નો ઉદય, અને ઉત્તર પ્રકૃતિઅંગે ૪ જાતિ ૪, સ્થા૦, સૂક્ષ્મ, સાધા૦, અને આતપ એ ૮ વિના ૧૧૪ નો ઉદય છે.

(૨૫) उदीरणा ૮-૧૧૪—ઉદયવત્.

(૨૬) सत्ता ૮-૧૪૮—મૂળપ્રકૃતિ સંબંધિ ૮ ની સત્તા છે. અને ઉત્તરપ્રકૃતિ સંબંધિ ૧૪૮ પ્રકૃતિઓની સત્તા ગર્ભજ મનુષ્ય આશ્રયિ છે.

(૨૭) शरीर ૫—પંચેન્દ્રિયમાં ગર્ભજ મનુષ્યને ઔદારિક. વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, અને કાર્મણ એ પાંચે શરીર છે.

(૨૮) बंधहेतु ૪-૫૭—પંચેન્દ્રિયોમાં મનુષ્યને મૂળબંધહેતુ ૪ અને ઉત્તરબંધહેતુ ૫૭ છે, અને નારકાદિ પંચેન્દ્રિયોને સંપૂર્ણ ૫૭ બંધહેતુ નથી. કારણકે આહારકદ્વિકયોગ મનુષ્યનેજ હોય છે માટે

(૨૯) ध्यान १६ પંચેન્દ્રિયોમાં ગર્ભજ મનુષ્યોને ૧૬ ધ્યાન હોય છે કારણકે ૮ ધ્યાન તો દરેક જીવને હોય પણ ધર્મધ્યાન અપ્રમત્તાદિને અને શુક્લધ્યાન અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનવર્તી મનુષ્યને છે.

(૩૦) संघयण ६ પંચેન્દ્રિયોમાં ગર્ભજ મનુષ્ય અને ગર્ભજ તિર્યંચને ૬ સંઘયણ છે. એક જીવને ૧ સંઘયણ હોય અને દેવ નારકીને સંઘયણ નથી.

(૩૧) संस्थान ६ પંચેન્દ્રિયોમાં ગર્ભજને ૬ સંસ્થાન હોય, દેવ અને યુગલિકોને સમચતુરસ્ર સંસ્થાન છે. નારકી સર્વને હુંડક સંસ્થાન હોય, અને એક જીવને એકજ સંસ્થાન હોય

(૩૨) समुद्घात ७ પંચેન્દ્રિયમાં ગર્ભજ મનુષ્યોને સાતે સમુદ્ઘાત હોય છે, કારણકે આહારક અને કેવલીસમુદ્ઘાત મનુષ્ય સિવાય અન્ય કોઈપણ જીવને ન હોય.

(૩૩) भाव ૫-૫૩ -પંચેન્દ્રિયમાં પાંચે મૂળભાવ અને ૫૩ ઉત્તરભાવ હોય છે.

(૩૪) અવગાહના—પંચેન્દ્રિયોમાં ચારે ગતિના સર્વ પંચે-ન્દ્રિયોના મૂળ શરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ છે, તે સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રગત ગર્ભજ મચ્છની અને સર્પાદિકની જાણવી. તથા ઉત્તરદેહની (વૈક્રિયની) બન્ને પ્રકારની અવગાહના મનુષ્યવત્ અંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ અને ૪ અંગુલઅધિક ૧ લાખ યોજન જાણવી. સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના મનુષ્યવત્ સંપૂર્ણ લોકાકાશ પ્રમાણ છે.

(૩૫) સ્થિતિ—પંચેન્દ્રિયોમાં જઘન્ય આયુષ્ય અન્તર્મુહૂર્ત, અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અનુત્તર દેવ અથવા સાતમી પૃથ્વીના નારકનું ૩૩ સાગરોપમ પ્રમાણ છે. તથા જઘન્ય કાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ કંઈક અધિક ૧૦૦૦ સાગરોપમ પ્રમાણ છે. ત્યારબાદ પંચેન્દ્રિયપણું અવશ્ય પલટાઈને એકેન્દ્રિયાદિપણું પ્રાપ્ત થાય.

(૩૬) યોનિ—દેવની ૪ લાખ, નારકની ૪ લાખ, તિર્યંચ-પંચેન્દ્રિયની ૪ લાખ અને મનુષ્યની ૧૪ લાખ યોનિ મળી પંચેન્દ્રિયોની ૨૬૦૦૦૦૦ યોનિઓ છે. તેમજ સચિત્તાદિ ત્રણે પ્રકારની યોનિઓ છે. અને સંવૃતાદિ ૩ ભેદમાંની સમુર્છિમ પંચેન્દ્રિયોને વિવૃતયોનિ, દેવનારકની સંવૃતયોનિ, અને ગર્ભજ મનુષ્યતિર્યંચોની સંવૃતવિવૃતા યોનિ છે, તેનાં કારણો ગતિમાર્ગણા વખતે સવિસ્તર દર્શાવેલ છે. વળી શીતાદિ ૩ ભેદવાળી યોનિઓમાં નારકોને શીત તથા ઉષ્ણ યોનિ, દેવોને અને ગર્ભજ પંચેન્દ્રિયોને શિતોષ્ણયોનિ, અને શેષ પંચેન્દ્રિયોને શીત, ઉષ્ણ અને શીતોષ્ણ એમ ત્રણ પ્રકારની યોનિ હોય. તેમજ શંખાવર્તાદિ ૩ ભેદોમાંથી ગર્ભજ પંચેન્દ્રિયોની વંશીપત્રાયોનિ અને શંખાવર્ત-યોનિ, તથા તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, વાસુદેવ અને બળદેવની કૂર્મો-ન્નતાયોનિ હોય. એ પ્રમાણે પંચેન્દ્રિય માર્ગણામાં સર્વ પ્રકારની યોનિઓ સંભવે છે.

इति पञ्चेन्द्रिये ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता.

६ कायमार्गणामां ३६ द्वारोनी प्राप्ति.

પૃથ્વીકાયમાં

(१) गति १—तिर्यंचगति.

(२) इन्द्रिय १—પૃથ્વીજીવોને એક સ્પર્શ ઇન્દ્રિય હોય છે,

(३) काय १—કાય પોતાનીજ એટલે પૃથ્વીકાય છે.

(४) योग ३—પૃથ્વી જીવોને ઔદારિક, ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ એ ત્રણ યોગ હોય છે.

(५) वेद १—પૃથ્વી જીવોને એક નપુંસકવેદ અવ્યક્તભાવે હોય છે.

(६) कषाय ४-२३—પૃથ્વી જીવોને મૂળકષાય ચાર, અને અનંતાનુબંધિ વિગેરે પ્રતિભેદ સહિત ૧૬ કષાય છે, પુનઃ ૯ નોકષાયમાંથી પુરૂષવેદ અને સ્ત્રીવેદ બાદ કરતાં શેષ ૭ નોકષાય સહિત ૨૩ કષાય હોય છે.

(७) ज्ञान ०—કોઇક પૃથ્વીકાયને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં અન્તર્મુહૂર્તકાળ સુધી (દેશુણ ૬ આવલિકા ઉત્કૃષ્ટકાળ સુધી) કર્મગ્રન્થમતે સાસ્વાદન ગુણસ્થાન છે, તોપણ કર્મગ્રંથમતે સાસ્વાદન ભાવે પણ અજ્ઞાનજ છે. અને સિદ્ધાન્તકાર તો એકેન્દ્રિયને સાસ્વાદન ભાવજ માનતા નથી.

(८) अज्ञान २—ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી પતિત થઇ મરણ પામી સાસ્વાદન ભાવે કોઈ જીવ એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય નહિ માટે પૃથ્વીકાયમાં સદાકાળ અજ્ઞાન બે, મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન હોય એ સિદ્ધાંત મતે કહ્યું, અને કાર્મગ્રંથિક મહર્ષિઓના અભિપ્રાય પ્રમાણે તો સાસ્વાદનભાવે પણ અજ્ઞાન મનાય એ હેતુથી સાસ્વાદન હોય તોપણ સર્વ પૃથ્વી જીવોને બે અજ્ઞાન માત્રજ હોય પણ જ્ઞાન ન હોય.

(૯) સંયમ ૧—પૃથ્વી જીવોને વ્રતનિયમ નહિ હોવાથી સર્વથા અવિરતિજ હોય માટે એક અવિરતિ ચારિત્ર છે.

(૧૦) દર્શન ૧—પૃથ્વી જીવોને એક અચક્ષુદર્શન છે.

(૧૧) લેશ્યા ૪—સર્વ પૃથ્વીજીવોમાં એક વા અનેક જીવ આશ્રયિ ૩ લેશ્યા હોય એટલે એક પૃથ્વી જીવને કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત એ ત્રણે લેશ્યાઓમાંની પ્રત્યેક એકેક અન્તર્મુહૂર્તને અંતરે આવતી જાય (પ્રગટ થાય) અને પૂર્વભવમાંથી તેજોલેશ્યાવંત દેવ (સૌધર્મ, ઈશાન સુધીમાંનો કોઈપણ દેવ) મરણ પામી પૃથ્વીકાયપણે ઉત્પન્ન થાય તો પૂર્વ દેવની લેશ્યાનો છેડો પરભવમાં હોવાનો કહ્યો છે માટે પૃથ્વી જીવને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં પ્રથમ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી તે દેવભવની તેજો લેશ્યા ચાલુ હોય છે. અને ત્યારબાદ અશુભ ત્રણ લેશ્યાઓ પરાવૃત્તિએ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે પૃથ્વી જીવોને તેજો લેશ્યા સહિત ચાર લેશ્યા હોય.

(૧૨) ભવ્ય ૨—પૃથ્વીજીવો ભવ્ય પણ હોય અને અભવ્ય પણ હોય છે.

(૧૩) સમ્યક્ત્વ ૨ (૧)—સર્વ પૃથ્વીજીવોને મિથ્યાત્વ અને કેટલાએક લબ્ધિપર્યાપ્ત પૃથ્વીજીવોને ઉત્પત્તિના પ્રારંભમાં કર્મગ્રંથમતે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ હોય છે. તેમાં જે જીવો ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી પતિત થઈ મરણ પામી પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેજ પૃથ્વીજીવોને સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ હોય છે. સિદ્ધાન્તમતે એક મિથ્યાત્વજ હોય.

(૧૪) સંજ્ઞિ ૧—પૃથ્વીજીવોને દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા ન હોવાથી પૃથ્વીજીવો અસંજ્ઞિ છે.

(૧૫) આહારક ૨—પૃથ્વીજીવો આહારી તથા અનાહારી હોય) તેમાં જે પૃથ્વીજીવો લોકાન્તે નિષ્કુટમાં રહ્યા છે તે પૃથ્વી જીવોને ૩-૪-૫ દિશિનો આહાર છે, અને તે આહારદ્વારના વર્ણન પ્રસંગે કહ્યા પ્રમાણે ૩-૪-૫ દિશિથી આવેલો આહાર ગ્રહણ

(૨૦) સંજ્ઞા ૪-૦—પૃથ્વી જીવોને આહાર, નિદ્રા, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ ચારે સંજ્ઞા છે, અને હેતૂપદેશિકી વિગેરે ૩ સંજ્ઞામાંની એક પણ સંજ્ઞા નથી. તેમાં આહાર સચિત્તાદિ ભેદે પ્રથમ કહી છે, અને નિદ્રા પાંચે પ્રકારની હોય છે, પણ તે અવ્યક્તભાવે હોય છે. નપુંસકવેદ હોવાથી મૈથુનસંજ્ઞા પણ અવ્યક્તભાવે હોય છે, અને પરિગ્રહમ ધનધાન્યાદિ બાહ્ય ઉપકરણરૂપ પરિગ્રહ નથી, પરન્તુ મમત્વભાવ વિદ્યમાન છે માટે પરિગ્રહસંજ્ઞા પૃથ્વ્યાદિને હોઈ શકે છે.

(૨૧) ઉપયોગ ૩—પૃથ્વીજીવને બે અજ્ઞાન અને અચક્ષુદર્શન એ ૩ ઉપયોગ છે.

(૨૨) દૃષ્ટિ ૧—સમ્યક્ત્વદ્વારને અનુસારે કર્મગ્રન્થમતે પૃથ્વી જીવો મિથ્યાત્વદૃષ્ટિ અને સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વદૃષ્ટિવાળા કહી શકાય, પરંતુ દૃષ્ટિના સંબંધમાં દંડક વિગેરે પ્રકરણકારોએ સિદ્ધાન્તની અપેક્ષાએ એક મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિજ ગણી છે.

(૨૩) બંધ ૮-૧૦૯, (૨૪) ઉદય ૮-૭૯, (૨૫) ઉદીરણા ૮-૭૯, (૨૬) સત્તા ૮-૧૪૫ (જિનનામ, દેવાયુ, નરકાયુ વિના)-નુંગમ છે.

(૨૭) શરીર ૩—ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણ એ ત્રણ શરીર છે.

(૨૮) બંધહેતુ ૪-૩૪—મૂળબંધહેતુ ચારે હોય, અને ઉત્તર બંધહેતુમાં ૧ અનાભોગ મિથ્યાત્વ, ૧ ઇન્દ્રિય અવિરતિ, ૬ કાયવધ, બે વેદવિના ૨૩ કષાય, ૨ ઔદારિકયોગ, અને કાર્મણકાયયોગ એ સર્વ મળી ૩૪ ઉત્તરબંધહેતુ હોય છે.

(૨૯) ધ્યાન ૦—મનના અભાવે એકેન્દ્રિયાદિ અસંજ્ઞિને ધ્યાન ન હોય.

(૩૦) સંઘયણ ૦—હાડના અભાવે સંઘયણ નથી.

(૩૧) સંસ્થાન ૧—એકેન્દ્રિયોને ૧ હુંડક સંસ્થાન છે, તે પણ પૃથ્વીને મસૂરના આકારનું પ્રથમ કહ્યું છે.

(૧૫) સમ્યક્ત્વ ૧—ઉક્ત રીતીએ સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ પણ નહિ હોવાથી આ બન્ને પ્રકારના જીવોને બન્ને મતે માત્ર મિથ્યાત્વજ હોય છે.

(૧૬) ગુણસ્થાન ૧—ઉક્ત રીતીએ બન્ને મતે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ નહિ હોવાથી માત્ર એક મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાન હોય છે.

(૨૩) બંધ, (૨૪) ઉદય, (૨૫) ઉદીરણા અને (૨૬) સત્તા મૂળપ્રકૃતિ સંબંધિ આઠે કર્મનો બંધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તા છે, પરન્તુ ઉત્તરપ્રકૃતિને આશ્રે બન્ને જીવોને ૧૦૫ પ્રકૃતિનો બંધ, ૭૬ પ્રકૃતિનો ઉદય, ૭૬ પ્રકૃતિની ઉદીરણા અને ૧૪૮ પ્રકૃતિની સત્તા અગ્નિને હોય છે. અને વાયુને વૈ૦ સહિત ૭૭ નો ઉદય અને ૭૭ ની ઉદીરણા છે. શેષ સર્વ અગ્નિવત્

(૨૭) શરીર ૩-૪—અગ્નિને ત્રણ અને વાયુને ચાર શરીરો.

(૨૮) બંધહેતુ ૪-૩૪(૩૬)—મૂળબંધહેતુ ચારે હોય અને ઉત્તરબંધહેતુમાં અગ્નિકાયને પૃથ્વીવત્ ૩૪, અને વાયુકાયને વૈક્રિયદ્વિકરૂપ બે યોગ અધિક હોવાથી ૩૬ બંધહેતુ હોય.

(૩૧) સંસ્થાન ૧—અગ્નિનું હુંડક સંસ્થાન છે, અને તે હુંડક સોયના સમૂહ સરખું છે, તેમજ વાયુનું હુંડકસંસ્થાન ધ્વજના આકારનું છે, વાયુના ઉત્તરવૈક્રિય શરીરનું પણ ધ્વજાકાર સંસ્થાન છે.

(૩૨) સમુદ્ઘાત ૩-૪—અગ્નિને ત્રણ, અને વાયુને વૈક્રિય સહિત ચાર સમુદ્ઘાત છે.

(૩૩) ભાવ ૩-૨૪—મૂળભાવ ઔદયિક, ક્ષયોપશમ અને પારિણામિક એ ૩ પ્રકારે છે, અને ઉત્તરભાવ તેજો લેશ્યા રહિત (પૃથ્વીવત્) ૨૪ ભાવ છે, કારણકે અગ્નિ-વાયુમાં દેવની ઉત્પત્તિ નહિ હોવાથી પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે તેજો લેશ્યાનો અભાવ છે.

(૩૪) અવગાહના—વાયુકાયની ઉત્તર દેહાવગાહના બન્ને પ્રકારે અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે. શેષ સ્વરૂપ પૃથ્વીવત્

(૩૨) સ્થિતિ—અગ્નિ અને વાયુનું જઘન્ય આયુષ્ય અન્તર્મુહૂર્ત, અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અગ્નિનું ૩ દિવસનું અને વાયુનું ૩૦૦૦ વર્ષનું છે. તેમજ જઘન્ય કાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અસંખ્યકાળચક્ર પ્રમાણ છે.

(૩૬) યોનિ—શીતાદિ ૩ ભેદમાંથી વાયુની યોનિ ત્રણે પ્રકારની છે, અને અગ્નિની ઉષ્ણયોનિ[1] છે, શેષ સર્વ વક્તવ્યતા પૃથ્વીવત્ જાણવી.

इति अग्निवायुप्राणयोः ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता.

[illegible] સ્થાનોમાંથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે [illegible] છે, અને તે યોનિ શીત અથવા તો [illegible] અથવા શીતોષ્ણયોનિ કેમ ન ગણી?

[illegible] સ્થાન તો શીતાદિ છે, પરન્તુ તેમાંથી મળેલ [illegible] સ્થાનથી જ્યારે તે યોનિમાં આવેલ [illegible] અગ્નિ બને છે માટે માનીને થાય છે કે [illegible] ઉષ્ણયોનિજ છે.

[illegible] કેટલી રીતે કહેલ છે?

[illegible] તથા [illegible] અગ્નિ [illegible] યોનિ [illegible] ઉત્પન્ન થતો અગ્નિ, તથા [illegible] છે, અને [illegible] ઉત્પન્ન થતો અગ્નિ [illegible]

વનસ્પતિકાયમાં.

વનસ્પતિકાયના[1] ૨૯ દ્વાર પૃથ્વીકાયવત્ છે. અને બાકીના ૭ દ્વારોમાં તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે જાણવો.

(૩) કાય ૧—વનસ્પતિ જીવોની વનસ્પતિનિકાય છે.

(૨૭) જીવભેદ ૪-૬—પાંચસો ત્રેસઠ જીવભેદને અંગે વનસ્પતિના અપર્યાપ્તસૂક્ષ્મ સાધારણ વનસ્પતિ, અપર્યાપ્તબાદર સાધારણ વનસ્પતિ, પર્યાપ્તસૂક્ષ્મ સાધારણ વનસ્પતિ, અપર્યાપ્તબાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિ, પર્યાપ્તબાદર સાધારણ વનસ્પતિ એ ૬ ભેદછે. તેમજ ૧૪ જીવભેદને અંગે તો પૃથ્વીકાયવત્ જીવભેદ છે.

(૨૪) ઉદય, (૨૬) ઉદીરણા ૮૦૩૧—સાધારણ સહિત, પણ આતપ વિના પૃથ્વીકાયવત્.

(૩૪) અવગાહના—વનસ્પતિની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૧૦૦૦ યોજનથી કંઈક અધિક છે. એ સાધિક[2] ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણનું શરીર હજાર યોજન ઉંડા સમુદ્રમાં રહેલા કમળની નાળ વિગેરેનું છે. વળી એવાં વનસ્પતિઓથી કમળ વિગેરે તે સમુદ્રના ગોતીર્થ સ્થાને જાણવા. અન્યથા પ્રમાણગુલી ૧૦૦૦ યોજનની ઉંડાઈમાં ઉત્સેધાંગુલી કાયાવાળાં કમળ ૧૦૦૦ યોજનથી ઘણી અધિક અવગાહનાવાળા થઈ જાય. અને જે સ્થાન ઉત્સેધાંગુલી ૧૦૦૦ યોજન કરતા પણ અધિક ઉંડાઈવાળું છે, તેવે સ્થાને રહેલી કમળ વિગેરે

1. વનસ્પતિકાયમાં જે દ્વારો વિગેરત. પૃથ્વીકાયતુલ્ય છે ને તુલ્યતા પ્રત્યેકવનસ્પતિને અંગે વિશેષ છે, અને સાધારણ વનસ્પતિ સંબંધિ ઘણાં દ્વારોમાં જે વિશેષ તફાવત છે તે સ્વતઃ વિચારવો.

2. જગતીની જગાડીથી કમળ જેટલું ઉંચું રહે તેટલી અધિકતા જાણવી.

વનસ્પતિઓ વનસ્પતિકાય જીવોમય નથી પણ પૃથ્વીકાય જીવોમય છે.[1]

(૩૯) સ્થિતિ—વનસ્પતિનું જઘન્ય આયુષ્ય ક્ષુલ્લકભવ (૨૫૬ આવલિકા) પ્રમાણ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય (પ્રત્યેક વનસ્પતિનું) ૧૦૦૦૦ (દશહજાર) વર્ષ પ્રમાણ છે. તે પણ સ્કંધના-થડના (અથવા આખા વૃક્ષમાં વ્યાપી રહેલા) જીવનું છે, પરન્તુ શેષ મૂળ વિગેરે ૯ અંગમાંના કોઈપણ અવયવી જીવનું એવડું મોટું આયુષ્ય નથી.[2] વિશેષ તો ગ્રંથાન્તરથી જાણવો.—તેમજ જઘન્ય કાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગના જેટલા સમયો તેટલાં પુદ્ગલપરાવર્ત્ત એટલે અનંતકાળ પ્રમાણ છે. તે વ્યવહારરાશીમાં આવેલ વનસ્પતિને અંગે એ કાયસ્થિતિ છે, અન્યથા જે વનસ્પતિજીવો અનાદિ કાળથી સૂક્ષ્મનિગોદમાંથી નિકળ્યા નથી અને નિકળવાના નથી

---

૧. ભાવાર્થ એ છે કે લવણઆદિ સમુદ્રોની ઉંડાઈ પ્રમાણાંગુલના માનથી ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ છે, અને કમળ વિગેરેની ઉંચાઈ ઉત્સેધાંગુલના માપથી ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ છે, તેમજ ઉત્સેધાંગુલ કરતાં પ્રમાણાંગુલ ૪૦૦ ગણું [મતાન્તરે ૪૦૦ વા ૧૦૦૦ ગણું] મોટું છે. જેથી પ્રમાણાંગુલવાળી ૧૦૦૦ યોજનની ઉંડાઈમાં ઉત્સેધાંગુલી ૧૦૦૦ યોજનની નાળવાળી વનસ્પતિ કેમ સમાય? તેનો ઉત્તર એજ કે સમુદ્રમાં જે જે સ્થાને ઉત્સેધાંગુલના માપવાળી ૧૦૦૦ યોજનની ઉંડાઈ છે તે તે સ્થાને તેવી મહાકાયવાળી વનસ્પતિઓનું શરીર ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ છે, અને સમુદ્રમાં ઉત્સેધાંગુલના માપવાળી ૧૦૦૦ યોજન ઉંડાઈથી અધિક (યાવત પ્રમાણાંગુલી ૧૦૦૦ યોજન સુધીની) ઉંડાઈવાળા સ્થાનોમાં તેવી વનસ્પતિઓ આકાર માત્રથી વનસ્પતિ છે, પરન્તુ વાસ્તવિક રીતે તો જે સૂત્ર અને શ્રી દેવોના સ્વભાવત્ પૃથ્વીનિકાયી (પૃથ્વીકાય જીવમય) વનસ્પતિઓ છે.

૨. એ કારણથી કોઈક વડ વિગેરે વૃક્ષો ૧૦ હજાર વર્ષથી અધિક કાળનાં હોય તો સમજવું કે વૃક્ષમાંથી એવા અન્ય અન્ય જીવોની ઉત્પત્તિ હોવાથી એક વૃક્ષ ઘણો વખત સુધી ટકી રહે તેપણ વિચારવા જેવું કંઈ નહીં

તેવા વનસ્પતિજીવોને અંગે અનાદિ અનંત કાયસ્થિતિ છે, અને જે જીવો અનાદિનિગોદમાંથી નિકળ્યા નથી પણ નિકળવાના છે તે જીવોને અંગે અનાદિ સાન્ત કાયસ્થિતિ છે. એમ વનસ્પતિ જીવોની કાયસ્થિતિ ૩ પ્રકારની છે.

(૨૬) યોનિ—વનસ્પતિ જીવોમાં પ્રત્યેકવનસ્પતિકાયને ઉત્પન્ન થવાની ૧૦ લાખ યોનિ છે, અને સાધારણ વનસ્પતિને ઉત્પન્ન થવાની ૧૪ લાખ યોનિ છે, તેથી સર્વ મળી ૨૪ લાખ યોનિ છે. વળી સચિત્તાદિ યોનિભેદોની વક્તવ્યતા પૃથ્વીકાયવત્ જાણવી. તેમજ સ્થૂલ વ્યવહારે જે બાદર વનસ્પતિઓ શીયાળામાં પુષ્પ ફળ અને નવપલ્લવવાળી થાય છે તે વનસ્પતિના જીવો શીતયોનિવાળા જાણવા, અને જે વનસ્પતિઓ ઉષ્ણઋતુમાં પુષ્પ ફળ અને પલ્લવયુક્ત થાય છે તે વનસ્પતિના જીવો ઉષ્ણયોનિવાળા જાણવા, તેમજ શીતોષ્ણ ઋતુમાં (વર્ષાકાળમાં) નવપલ્લવીત થતી વનસ્પતિઓ શીતોષ્ણયોનિવાળી જાણવી—વળી जत्थ जलं तत्थ वणं એટલે જ્યાં જ્યાં જળ ત્યાં ત્યાં વનસ્પતિની યોનિ કહી તે બાદર પ્રત્યેક અને બાદર સાધારણ વનસ્પતિને અંગે જાણવી, કારણકે સૂક્ષ્મ સાધારણ વનસ્પતિ તો સર્વ લોકમાં સદાકાળ વ્યાપ્ત છે.

इति वनस्पतिद्वारे २६ द्वारमाभिः समाप्ता.

ત્રસકાયમાં.

(૧) ગતિ ૪—ચારે ગતિના જીવો ત્રસ હોઈ શકે છે. માટે ત્રસકાયમાં ચારે ગતિનો અંતર્ભાવ થાય છે. તેમાં સર્વ દેવ, સર્વ નારક, સર્વ મનુષ્ય અને એકેન્દ્રિય સિવાયના સર્વ તિર્યંચો ત્રસ નિકાયવાળા છે.

(૨) ઇન્દ્રિય ૨-૩-૪-૫—ત્રસકાયના જીવો દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય એ ચાર જાતિના હોવાથી જાતિ ચાર અને ઇન્દ્રિયો પાંચે છે.

(૩) काय १—ત્રસકાયી જીવોને એક પોતાની ત્રસકાય [illegible] છે.

૪ યોગ ૩-૧૫—ત્રસકાયી જીવો ચારે ગતિના હોવાથી અનેક જીવોની અપેક્ષાએ અથવા મનુષ્યગતિ માત્રની અપેક્ષાએ [illegible] મૂળ ત્રણ યોગ અને ઉત્તર ભેદે ૧૫ યોગ હોય છે.

(૫) વેદ ૩—ગર્ભજ મનુષ્ય અને ગર્ભજ તિર્યંચ [illegible] હોવાથી ત્રસકાયમાં ત્રણે વેદ હોય છે.

(૬) कषाय ४-२५. ૨૩ કષાય તો દ્વીન્દ્રિયાદિકને પણ હોય છે, અને ગર્ભજ મનુષ્યને તથા ગર્ભજ તિર્યંચોને સ્ત્રી વેદ અને પુરુષ વેદ હોવાથી ત્રસકાયમાં ચાર મૂળ કષાય અને ઉત્તર ભેદે પચીસ કષાય હોય છે.

(૭) ज्ञान [illegible] ત્રસ નિકાયમાં (મનુષ્યને) પાંચે જ્ઞાન [illegible]

(૮) अज्ञान ३—ત્રસકાયમાં ત્રણે અજ્ઞાન છે, કારણકે ગર્ભજ [illegible] ગર્ભજ તિર્યંચ, દેવ, અને નારકને ત્રણે અજ્ઞાન હોય છે

(૯) संयम [illegible] ત્રસકાયમાં ૭ પ્રકારનાં ચારિત્ર છે, કારણ [illegible] ગર્ભજ મનુષ્યમાં સાતે ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે.

(૧૦) दर्शन ४—ત્રસકાયમાં ૪ દર્શન છે, કારણકે ગર્ભજ [illegible] દર્શન હોય છે.

(૧૧) लेश्या ६ [illegible] ત્રસકાયમાં છએ લેશ્યા છે, કારણકે ગર્ભજ મનુષ્ય ગર્ભજ તિર્યંચ, અને દેવને છએ લેશ્યા હોય છે

(૧૨) भव्य [illegible]—ત્રસકાયી જીવો ભવ્ય અને અભવ્ય બન્ને છે.

(૧૩) सम्यक्त्व ६—ત્રસકાયમાં છએ સમ્યક્ત્વ છે, કારણકે ગર્ભજ મનુષ્ય દેવ અને નારકને છએ સમ્યક્ત્વ હોય છે.

(૧૪) संज्ञित्व [illegible]—ત્રસકાયી જીવો સંજ્ઞિ અને અસંજ્ઞિ [illegible] બન્ને પ્રકારના છે, કારણકે દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય,

સમુર્છિમ તિર્યંચપંચેન્દ્રિય, અને સંમુર્છિમ મનુષ્ય એ સર્વ અસંજ્ઞિ છે. શેષ ગર્ભજ, દેવ, અને નારક સર્વે સંજ્ઞિ છે.

(૧૫) આહારક ૨—ત્રસકાયી જીવો વક્રગતિમાં ૧ સમય અનાહારી હોય છે, તેનો વિચાર દ્વીન્દ્રિયમાં દ્વારપ્રાપ્તિ પ્રસંગે દર્શાવેલ છે, અને કેવલી સમુદ્ઘાતમાં કેવલી ભગવાન ૩-૪-૫ મે સમયે તથા અયોગી કેવલી અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અનાહારી હોયછે, શેષ કાળમાં ત્રસ જીવો સર્વદા આહારીજ હોયછે—વળી ઓજ વિગેરે ત્રણે પ્રકારનો આહાર હોય છે, તેમાં શરીર પર્યાપ્તિ સમાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી ઓજ આહાર, તે અનાભોગિક હોય છે, અને શરીર પર્યાપ્તિ સમાપ્ત થયા બાદ લોમ આહાર આભોગિક અને અનાભોગિક બન્ને પ્રકારે હોય છે, તેમજ દેવ નારક સિવાયના ત્રસ જીવોને કવલ આહાર તે આભોગિક હોય છે. વળી ત્રસજીવો ત્રસનાડીમાંજ છે, અને ત્રસનાડી લોકના મધ્યમાં હોવાથી ત્રસ જીવોને સંપૂર્ણ છએ દિશિનો આહાર મળે છે. તથા સચિત્તાદિ ત્રણે પ્રકારનો પણ આહાર હોય છે.

(૧૬) ગુણસ્થાન ૧૪—ત્રસકાયમાં મનુષ્યની અપેક્ષાએ સર્વે ગુણસ્થાનો પ્રાપ્ત થાય છે.

(૧૭) જીવભેદ ૧૦—૫૪૧—ત્રસકાયી જીવો ૧૪ જીવભેદોમાંથી ૧૦ જીવભેદવાળા છે, કારણકે એકેન્દ્રિયના ૪ ભેદ ન હોય. અને ૫૬૩ ભેદોમાંથી ૫૪૧ ભેદવાળા છે, કારણકે એકેન્દ્રિયના ૨૨ ભેદ સિવાયના સર્વે જીવભેદો ત્રસજીવનાજ છે.

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૬—ત્રસકાયી જીવોને છએ પર્યાપ્તિ હોય છે, કારણકે સંજ્ઞિજીવોને ૬ પર્યાપ્તિ છે, અને સંજ્ઞિજીવો ત્રસ છે.

(૧૯) પ્રાણ ૧૦—ત્રસકાયી જીવોને ૧૦ પ્રાણ છે.

(૨૦) સંજ્ઞા ૪-૩—ત્રસકાયી જીવોને આહારાદિ ચારે પ્રકારની સંજ્ઞા છે, અને હેતૂપદેશિકી વિગેરે ૩ પ્રકારની સંજ્ઞા પણ છે, જેમાં કરણપર્યાપ્ત અસંજ્ઞિત્રસને માત્ર હેતૂપદેશિકી, અને કરણપર્યાપ્ત

સંજ્ઞિત્રસમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોને દીર્ઘકાલિકી તથા દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી બન્ને સંજ્ઞાઓ છે, અને મિથ્યાદૃષ્ટિ કરણપર્યાપ્ત સંજ્ઞિત્રસ જીવોને માત્ર દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા છે. માટે અનેક જીવોની અપેક્ષાએ ત્રસકાયમાં હેતુપદેશિકી આદિ ત્રણે સંજ્ઞાઓ છે.

(૨૧) ઉપયોગ ૧૨—ત્રસકાયી જીવોમાં (મનુષ્યને) બારે ઉપયોગ હોય છે.

(૨૨) દ્રષ્ટિ ૩—ત્રસ જીવો મિથ્યાત્વ, સમ્યક્ત્વ, અને મિશ્ર એ ત્રણે સમ્યક્ત્વવાળા છે, તેથી ૩ દૃષ્ટિવાળા છે. તેમાં સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વ એ બે દૃષ્ટિ સમુર્ચ્છિમ મનુષ્ય સિવાયના દ્વીન્દ્રિયાદિ અસંજ્ઞિને હોય અને ગર્ભજસંજ્ઞિને ત્રણે દૃષ્ટિ છે.

(૨૩ બંધ ૮-૧૨૦—મૂળ પ્રકૃતિ અંગે આઠે કર્મનો બંધ અને ઉત્તર પ્રકૃતિ સંબંધિ અનેક જીવ તથા અનેક ગુણસ્થાન આશ્રયિ ૧૨૦ પ્રકૃતિઓનો બંધ હોય છે.

(૨૪ ઉદય, ૨૫ ઉદીરણા ૮-૧૨૨—મૂળ પ્રકૃતિ અંગે આઠ કર્મનો ઉદય અને આઠ કર્મની ઉદીરણા છે, તેમજ ઉત્તર પ્રકૃતિ અંગે સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, સાધારણ, આતપ, અને એકેન્દ્રિય એ પાંચ વિના ૧૧૭ કર્મનો ઉદય તથા ૧૧૭ કર્મની ઉદીરણા અનેક જીવ અને અનેક ગુણસ્થાન આશ્રયિ છે.

(૨૬ સત્તા ૮-૧૪૮—મૂળ પ્રકૃતિ અંગે ૮ કર્મની સત્તા, અને ઉત્તર પ્રકૃતિઅંગે અનેક જીવ અને અનેક ગુણસ્થાનોની અપેક્ષાએ ૧૪૮ કર્મની સત્તા હોય.

(૨૭) શરીર ૫—ત્રસકાયી જીવોને પાંચે શરીર છે, કારણકે મનુષ્યને પાંચે શરીર હોય છે.

(૨૮) બંધહેતુ ૪-૫૭—ત્રસકાયમાં મૂળબંધહેતુ ૪ અને ઉત્તરબંધહેતુ ૫૭ છે. કારણકે મનુષ્યને સર્વ ઉત્તરબંધહેતુની પ્રાપ્તિ છે. વળી મનુષ્યગતિમાં એક મનુષ્યને એક વખતે એક મિથ્યાત્વ હોય અને અનેક મનુષ્ય આશ્રયિ અથવા એક મનુષ્યને અનેકકાળ

આશ્રયિ ૫ મિથ્યાત્વ, ૧૨ અવ્રત, ૨૫ કષાય અને ૧૫ યોગ એ સર્વ મળી ૫૭ ઉત્તરબંધહેતુ હોય છે.

(૧૯) ધ્યાન ૧૬—ત્રસકાયમાં મનુષ્ય આશ્રયિ ધ્યાનના સર્વે ભેદ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમાં દેશવિરતિ ગુણસ્થાન સુધીના સર્વ મનુષ્યોને આર્ત ૪ અને રૌદ્ર ૪ એ ૮ ધ્યાન હોય છે, અને પ્રમત્તે આર્તધ્યાનના અપ્રયોગ વિના પ્રથમના ૩ ભેદ પ્રાપ્ત થાય છે, અપ્રમત્તે કેવલ ૪ ધર્મધ્યાન છે. અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાન, અનિવૃત્તિ, સૂક્ષ્મસંપરાય અને ઉપશાન્તમોહ એ ૪ માં પૃથક્ત્વવિતર્ક સવિચાર નામનું પહેલું શુક્લધ્યાન છે, ક્ષીણમોહે એકત્વવિતર્ક અવિચાર નામે બીજુ શુક્લધ્યાન, સયોગીગુણસ્થાને યોગનિરોધ કાળે સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાત નામે ત્રીજુ શુક્લધ્યાન, અને અયોગીઅવસ્થામાં વ્યવછિન્નક્રિયા અપ્રતિપાતી નામે ચોથું શુક્લ ધ્યાન છે—(ઇતિ ગુણસ્થાનક્રમાનુરોહે)

(૨૦) સમ્યક્ત્વ ૬—ત્રસકાયમાં તિર્યંચ અને મનુષ્ય આશ્રયિ છએ સમ્યક્ત્વો ભિન્ન ભિન્ન જીવની અપેક્ષાએ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૨૧) સંસ્થાન ૬—ત્રસકાયમાં તિર્યંચ અને મનુષ્ય આશ્રયિ ભિન્ન ભિન્ન જીવની અપેક્ષાએ ૬ સંસ્થાનો પ્રાપ્ત થાય છે.

(૨૨) સમુદ્‌ઘાત ૭—મનુષ્યની અપેક્ષાએ ત્રસકાયમાં સાતે પ્રાપ્ત છે.

(૨૩) ભાવ ૬—૫૩—ત્રસકાયમાં મનુષ્ય આશ્રયિ ૩ ગતિ સિવાયના સર્વભાવ અને દેવની દેવગતિ, પંચેતિર્યંચની તિર્યંચગતિ અને નારકીની નરકગતિ સહિત ત્રસકાયમાં સર્વે ૫૩ ભાવ પ્રાપ્ત હોય છે. તેમજ મૂળભાવ ૫-પ હોય છે.

(૨૪) અવગાહના—ત્રસકાયી જીવની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના મૂળ દેહ આશ્રયિ ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ છે, એવી મોટી કાયાવાળા મચ્છ તથા સર્પ વિગેરે જીવો સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં

છે. અને ઉત્તરવૈક્રિય આશ્રયિ ગર્ભજ મનુષ્યનું વૈક્રિયશરીર ૪ અંગુલ અધિક ૧ લાખ (૧૦૦૦૦૦) યોજન પ્રમાણનું હોય છે. એવડી મહાકાયા શ્રી વિષ્ણુકુમાર મુનિએ મહાપાપી નમુચી પ્રધાનને શિક્ષા આપી સંઘનો ઉપદ્રવ દૂર કરવા માટે કરી હતી. સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના કેવલીસમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ સંપૂર્ણ લોકાકાશ પ્રમાણ છે.

(૩૨) સ્થિતિ—જઘન્ય આયુષ્ય ત્રસજીવોનું ક્ષુલ્લક ભવ (૨૫૬ આવલિકા) પ્રમાણ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અનુત્તરવાસી દેવ અને સાતમી પૃથ્વીના નારક આશ્રયિ ૩૩ સાગરોપમ પ્રમાણ છે, વળી જઘન્ય કાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ સાગર શતપૃથક્ત્વ (ઘણા સેંકડો સાગરોપમ) જેટલી છે, ત્યારબાદ ત્રસપણું અવશ્ય પલટાય છે.

(૩૬ યોનિ—૮૪ લાખ જીવયોનિમાંથી ૫૨ લાખ એકે ન્દ્રિય જીવયોનિ સિવાયની ૩૨ લાખ યોનિ ત્રસ નિકાયની છે, તેમજ સચિત્તાદિ ત્રણે ભેદની, શીતાદિ ત્રણે ભેદની, અને સચિત્તાદિ ત્રણે ભેદની યોનિ ભિન્ન ભિન્ન ત્રસજીવોની અપેક્ષાએ પ્રાપ્ત થાય છે વળી શંખાવર્ત્તાદિ ત્રણે પ્રકારની યોનિ મનુષ્ય આશ્રયિ હોય છે, માટે ત્રસકાયમાં યોનીઓના સચિત્તાદિ સર્વે ભેદ હોય છે

इति त्रसकाये ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता.

—— ——

॥ (४) योगमार्गणामां ३६ द्वारप्राप्तिः ॥

મનોયોગમાં.

અહિં યોગાદિ માર્ગણાઓમાં વિશેષે કરીને તે તે યોગાદિ માર્ગણાવાળા જીવ આશ્રયિ દ્વારાવતાર થશે. કારણકે યોગ, વેદ, કષાય વિગેરે ગુણ છે પણ પદાર્થ નથી, માટે તે ગુણ જેનામાં હોય તેવા ગુણીને (ગુણવાળા પદાર્થને) આશ્રયિજ દ્વારાવતાર કરી શકાય. અને કેટલાએક દ્વાર ગુણી પદાર્થને આશ્રયિ નહિં પણ તે તે ગુણને આશ્રયિ કહેવાશે. તેમ કયું દ્વાર ગુણીને આશ્રયિ છે, અને કયું દ્વાર ગુણ આશ્રયિ છે, તે પ્રસંગે યથાયોગ્ય સ્વયં વિચારવું. અહિં ૩ મૂળયોગ અને પ્રતિભેદ રૂપ ૧૫ યોગમાં દ્વારાવતાર કરવાનો છે, તેમ પ્રથમ ૩ મૂળયોગમાં દ્વારાવતાર કરતાં મનોયોગમાં ૩૬ દ્વારનો અવતાર નીચે પ્રમાણે જાણવો.

(૧) ગતિ ૪—ચારે ગતિમાં મનોયોગવાળા જીવો છે માટે ગતિ ૪.

(૨) ઇન્દ્રિય ૧—મનોયોગવાળા જીવો એક પંચેન્દ્રિય જાતિનામજ છે, માટે જાતિ એક પંચેન્દ્રિય, અને ઇન્દ્રિયો પંચે હોય છે.

(૩) કાય ૧—મનયોગી જીવો ત્રસકાયમાંજ છે માટે કાય ત્રસકાય.

(૪) યોગ ૧૩—મનયોગમાં ૧૩ યોગ પ્રાપ્ત થાય છે, કારણકે મનયોગી જીવ ભવ[1] પ્રત્યયિક પર્યાપ્તિઓ વડે પર્યાપ્ત થયેલો

---

[1] જન્મનાં જે પર્યાપ્તિઓ કરી મૂકે તે જન્મપ્રત્યયિક વા ભવ પ્રત્યયિક પર્યાપ્તિઓ, અને ઉત્તરોત્તર સંબંધી પર્યાપ્તિઓ—તે ગુણપ્રત્યયિક પર્યાપ્તિઓ ઇતિ પ્રેકરીન્સેટ.

કારણ આગળ કહેવાતા વચનયોગવત્ જાણવું.

(૨૯) ધ્યાન ૧૪—મનોયોગીને ધ્યાનના ૧૪ ભેદ હોય. કારણકે અયોગીમાં વર્તનારો શુક્લધ્યાનનો ચોથો ભેદ અને યોગનિરોધકાળે વર્તતો ત્રીજો ભેદ અહિં પ્રાપ્ત નથી. શેષ ૧૪ ધ્યાન ત્રસકાયમાં કહેલી પદ્ધતિ પ્રમાણે હોય છે.

(૩૦) સંઘયણ ૬. (૩૧) સંસ્થાન ૬. (૩૨) સમુદ્ઘાત* ૬. (૩૩) ભાવ ૫-૫૩—સુગમ છે.

(૩૪) અવગાહના—મનોયોગીની જઘન્ય અવગાહના કરણપર્યાપ્ત સંજ્ઞિની અપેક્ષાએ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ અવગાહના સ્વયંભૂરમણસમુદ્રમાં ગર્ભજ મત્સ્ય અને સર્પાદિના ઔદારિકશરીર આશ્રયિ છે, અને ઉત્તરદેહ આશ્રયિ મનોયોગીની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧ લાખ યોજનથી ૪ અંગુલ અધિક છે. કેમકે દેવાદિક જીવોના ઉત્તરવૈક્રિય દેહની અવગાહના પ્રારંભમાં અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ નહિ પણ સંખ્યાતમો ભાગ હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટ ૪ અંગુલ અધિક ૧ લાખ યોજન જેટલું ઉત્તરવૈક્રિયશરીર મનુષ્યજ કરી શકે છે, તથા સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના દીર્ઘ ૮ રજ્જુ પ્રમાણ છે તે મરણ અને વૈક્રિય સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ છે. કારણકે સૌધર્મ અથવા ઇશાન સ્વર્ગનો કોઈક દેવ અધોલોકની નીચે બાદરપર્યાપ્ત પૃથ્વીપણે ઉત્પન્ન થવાનો હોય અથવા અચ્યુત સ્વર્ગનો દેવ મિત્રનારકને મળવા ચોથી નરકે જાય, ત્યારે તેનો આત્મા સમુદ્ઘાતવડે ૮ રજ્જુ પ્રમાણ દીર્ઘ થાય છે. ઉપરના સ્વર્ગના દેવો એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. વળી

* કેવલીસમુદ્ઘાતના ૮ સમયમાં મનોયોગ હોય નહિ માટે મનો- [illegible] સમુદ્ઘાત [illegible] છે, જો [illegible] સમુ- [illegible] યોગ છે, અથવા મનોયોગી [illegible] સમુદ્ઘાત [illegible] નહિ.

કેવલીસમુદ્‌ઘાત વખતે મનોયોગ નહિ હોવાથી અહિં તે અવગાહના ન હોય.

(૩૫) સ્થિતિ—મનોયોગીનું જઘન્ય આયુષ્ય અન્તર્મુહૂર્તનું છે, તે કરણપર્યાપ્ત સંજ્ઞિ જીવ અન્તર્મુહૂર્તમાં મરણ પામે તે અપેક્ષાએ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અનુત્તરદેવ આશ્રયિ ૩૩ સાગરોપમ પ્રમાણ છે. અહિં અપર્યાપ્તપણાનું અન્તર્મુહૂર્ત પણ મનોયોગીના આયુષ્યમાં ગણ્યું છે, અને તેમ ન ગણીએ તો અન્તર્મુહૂર્ત ન્યૂન ૩૩ સાગરોપમ જેટલું મનોયોગનું આયુષ્ય ગણી શકાય. તથા કાયસ્થિતિ જઘન્ય ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ છે. કારણકે ત્યારબાદ જીવ અવશ્ય યોગાન્તર[1] થાય છે. એમ શ્રી પ્રજ્ઞાપનાજીમાં કહ્યું છે.

(૩૬) યોનિ—દેવની ૪ લાખ, નારકની ૪ લાખ, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયની ૪ લાખ અને મનુષ્યની ૧૪ લાખ યોનિ એ સર્વ મળીને ૨૬ લાખ યોનિ છે. વળી સમ્મૂર્છિમની યોનિસંખ્યા શાસ્ત્રમાં ભિન્ન નહિ ગણેલી હોવાથી ૨૬ લાખ યોનિ સમ્મૂર્છિમની અને ગર્ભજની બન્નેની એક રૂપે ગણી છે. તથા સચિત્તાદિ ત્રણ ભેદમાંની અચિત્ત અને મિશ્રયોનિ, શીત વિગેરે ત્રણે પ્રકારની યોનિ, અને સંવૃત વિગેરે ત્રણમાંની સંવૃત અને મિશ્રયોનિ, અને શંખાવર્ત્ત વિગેરે ત્રણમાંની કૂર્મોન્નતા અને વંશીપત્રાયોનિ, એ પ્રમાણે સર્વ મળી ૯ યોનિ છે.

इति मनोयोगद्वारे ३६ द्वारसमाप्तिः ६ मार्गणा.

---

1. અનુત્તર દેવો બોલતા નથી અને વિચાર માત્ર ધારતા પણ નથી તેથી તેઓને એક મનોયોગ જ છે, એમ ન જાણવું કારણકે જ્યાં સુધી સંજ્ઞિજીવને યોગનિરોધ કર્યો નથી ત્યાં સુધી દર અન્તર્મુહૂર્તે ત્રણે યોગ પરાવર્ત થયા કરે છે. તફાવત એટલો જ કે કોઇને સ્પષ્ટ ત્રણ વ્યાપારયોગ હોય તો કોઇને અસ્પષ્ટ વ્યાપારયોગ (ત્રણ) હોય. માટે અનુત્તર દેવોને પણ ત્રણે યોગ પરાવૃત્તિએ પ્રાપ્ત થાય છે તેમાં મનોયોગ સ્પષ્ટ છે, અને કાયયોગ સ્પષ્ટ દૃષ્ટિને અગોચર (અસ્પષ્ટ) સમજવો છે.

વચન યોગમાં

(१) गति ४, (२) इन्द्रिय २-३-४-५, (३) काय १, (४) योग १३. (५) वेद ३, (६) कषाय ४-२५, (७) ज्ञान ५, (८) अज्ञान ३. (९) संयम ७, (१०) दर्शन ४, (११) लेश्या ६. (१२) भव्य २, (१३) सम्यक्त्व ६, (१४) संज्ञित्व २, (१५) आहारी १, (१६) गुणस्थान १३—એ ૧૬ દ્વાર ત્રસકાય માર્ગણાની પદ્ધતિને અનુસારે યથાયોગ્ય વિચારવાં, પરન્તુ યોગ, આહારક, તથા ગુણસ્થાન એ ત્રણ દ્વાર મનોયોગવત્ વિચારવાં.

(१७) जीवभेद ५-२२०—ચૌદ જીવભેદની અપેક્ષાએ વચનયોગી જીવમાં પર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિય, પર્યાપ્ત ત્રીન્દ્રિય, પર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિય, પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય, અને પર્યાપ્તસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય એ પાંચ ભેદ હોય છે, એકેન્દ્રિયને તથા અપર્યાપ્તને વચનયોગ ન હોય. કારણકે વચનયોગ સ્વયોગ્ય સર્વ પર્યાપ્તિવડે પર્યાપ્તથયેલ ત્રસ જીવને હોય છે. તથા ૫૬૩ જીવભેદમાં સર્વ એકેન્દ્રિયો અને સર્વ અપર્યાપ્ત ભેદ બાદ કરતાં શેષ ૩ વિકલેન્દ્રિય, ૭ નારક, ૧૦ તિર્યંચ, ૧૦૧ મનુષ્ય અને ૯૯ દેવ[1] મળી ૨૨૦ જીવભેદ હોય.

(१८) पर्याप्ति ६. (१९) प्राण १०, (२०) संज्ञा ४-३, (२१) उपयोग १२, (२२) दृष्टि ३. (२३) बंध ८-१२०—સુગમ છે.

(२४) उदय ८-११२—મૂળકર્મ સંબંધિ ૮ નો ઉદય છે અને ઉત્તરકર્મ સંબંધિ ૧૧૨ નો ઉદય છે. કારણકે સ્થાવરાદિ ૪, એકેન્દ્રિયનામકર્મ, આતપ અને ૪ આનુપૂર્વી એ ૧૦ કર્મનો ઉદય મનોયોગમાં કહેલી પદ્ધતિએ વચનયોગીને પણ ન હોય. અને મનોયોગના ઉદયની અપેક્ષાએ અહિં વિકલત્રિકનો અધિક ઉદય હોય.

(२५) उदीरणा ८-११२—ઉદયવત્.

---

૧. અહિં વિજ્યાદિ વિમાનના દેવો આખા ભવમાં કોઇપણ વચન ઉચ્ચાર કરતા નથી, તેથી પ્રવૃત્તિરૂપ વચનયોગમાં એ દેવો ન ગણાય. પરન્તુ તે દેવોને વચનલબ્ધિ પ્રાપ્ત થયેલી છે તે અપેક્ષાએ વચનયોગમાં ૯૯ દેવભેદ ગણવામાં વિરોધ નથી.

(૨૬) સત્તા ૮-૧૪૮—સુગમ છે.

(૨૭) શરીર ૬—વચનયોગ પંચે શરીરવાળાને હોય. પરન્તુ વચનોચ્ચાર પ્રથમનાં ૩ શરીર કરી શકે, પણ તૈજસ કાર્મણ ન કરી શકે.

(૨૮) બંધહેતુ ૪-૨૫—મૂળબંધહેતુ ૪, અને ઉત્તરબંધહેતુ વચનલબ્ધિવાળા જીવને ૫૭ છે, પરન્તુ વચનયોગ પ્રવૃત્તિની અપેક્ષાએ કેવલીસમુદ્ઘાત વખતનો અનેભવ પ્રારંભનો ઔદારિક મિશ્રયોગ ન હોય. કારણકે કેવલીસમુદ્ઘાત વખતે વચનયોગ પ્રવર્તે નહિ. વચનયોગ પ્રવર્તતી વખતે મનોયોગ અને કાયયોગ કેમ ગણાય ? એ શંકાનો ઉત્તર એજ કે જીવના ઉપયોગ પૂર્વક વચનયોગ ગણીએ તો ઉપયોગ પુર્વક અન્ય યોગ ન હોય, પરન્તુ અહિં ઉપયોગની મુખ્યતા નહિ હોતાં સામાન્યપણે વીર્યરૂપ યોગ ગણ્યો છે. વળી શંકા થાય કે જો ઉપયોગનો આશ્રય ન ગણીએ તો ઉપયોગ રહિત યોગ કર્મબંધનો હેતુ કેમ હોય ? તેનો ઉત્તર એજ કે સ્પષ્ટ ઉપયોગ ન પ્રવર્તતો પણ નિદ્રાગત, વા મુર્છાગત જીવોને કર્મબંધ હોય છે. માટે વચન લબ્ધિવાળા જીવોને વચન લબ્ધિ પ્રવર્તાવી શકે તેવા તેવા વખતમાં પ્રવર્તતા અન્ય યોગ પણ વચનયોગી જીવને અંગે ગણી શકાય છે. અને જે કાળે વચનયોગ પ્રવર્તે નહિ, એવા સમુદ્ઘાતના કાળમાં વચનલબ્ધિ ઉપયોગમાં આવી શકે તેવી નહિ હોવાથી, વચનયોગ બંધહેતુ રૂપ પણ ન ગણી શકાય. તેમ મનોયોગ પણ બંધહેતુરૂપ ન ગણી શકાય. તેમજ અયોગીકાળમાં પણ પ્રથમ પ્રાપ્ત કરેલી યોગ લબ્ધિનો ઉપયોગ સર્વથા નહિ હોવાથી યોગનો અભાવ ગણાય.

(૨૯) ધ્યાન ૧૪—શુક્લ ધ્યાનનો ત્રીજો ભેદ યોગનિરોધ અવસરે સયોગીપણામાં કેવલી ભગવાનને મન વચન રોક્યા બાદ કાયયોગ વર્તતાં હોય છે. અને ત્યારબાદ અયોગીપણામાં શુક્લ ધ્યાનનો ૪ થો ભેદ હોય છે, એ બન્ને વખતે વચન યોગ નથી, માટે વચન યોગમાં ૧૪ ધ્યાન છે.

[illegible] ૩૧ સમ્યાન ૬—ત્રસકાયવત્.

[illegible] ૬—વચનયોગમાં કેવલીસમુદ્ઘાત ન હોય [illegible] વખતે ઔદારિક મિશ્ર, ઔદારિક, અને [illegible] હોય છે પણ મનયોગ કે વચનયોગ [illegible]

૩૩ [illegible] ૫—૫૩—[illegible] ભાવ પાંચ અને ઉત્તર ભાવ [illegible]

[illegible] (૩૦ સ્થિતિ—મનોયોગવત્.

૩૬ યોનિ [illegible]

કાયયોગમાં.

[illegible] ઇન્દ્રિય ૧-૨-૩-૪-૫, (૩) કાય ૬. [illegible] કષાય ૪-૨૫ (૭) જ્ઞાન ૬. [illegible] દર્શન ૪. (૧૧) લેશ્યા ૬. [illegible] મહિમ્ન ૨, (૧૨) [illegible] ૧૩, ૧૭ જીવભેદ ૧૪-૫૬૩ [illegible] પ્રાણ ૧૦ [illegible] સંજ્ઞા ૪-૩. (૨૧) [illegible] ૮-૧૨૦, (૨૪) ઉદય ૮- [illegible] ૮-૧૪૮, (૨૭) શરીર [illegible] (૩૦) સઘયણ ૬. [illegible] સમુદ્ઘાત ૭ (૩૩) ભાવ ૫-૫૩. એ [illegible]

[illegible] જઘન્ય અવગાહના સૂક્ષ્મ [illegible] અસંખ્યાતમો ભાગ છે. અને [illegible] છે. તથા ઉત્તરશરીરની [illegible] પર્યાપ્ત લબ્ધિ પર્યાપ્ત વાયુકાય [illegible] ભાગ, અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના [illegible] સમય, અને સ્થિતિઆશ્રી [illegible]

મનુષ્યત્વ, તથા સર્વઘાતરૂપ અવગાહના સંપૂર્ણ લોકાકા
પ્રમાણ.

(૧૨) સ્થિતિ—ભવસ્થિતિ (ઔઘિક કાયયોગની) મનોયોગ
૧૨ અને કાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી ભવ્યને અનાદિસાન્ત અને અભવ્યને
અથવા અનાદિઅનંતનિગોદ આશ્રિ અનાદિઅનંત છે, જે ઔઘિક
કાયયોગની અપેક્ષાએ દ્વીન્દ્રિયાદિક સર્વ જીવોનો કાયયોગ અનુપ
પૂર્વક છે. અને વ્યવહારરાશીગત જીવના સંબંધમાં કેવળ
કાયયોગની કાયસ્થિતિ તો વનસ્પતિની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિતુલ્ય છે.
એટલે આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ અસંખ્ય
પુદ્ગલપરાવર્ત જેટલી છે. કારણ કે તેટલાકાળ સુધી વનસ્પતિમાં
રહેવાથી તેટલી કાયસ્થિતિ થાય છે, ત્યારબાદ અવશ્ય દ્વીન્દ્રિયાદિ
ભવ પામી વચનયોગી થાય છે. આ રીતે જે કાયસ્થિતિ વન
સ્પતિના કાળપ્રમાણ દર્શાવી છે, તે કેવળ કાયયોગની અપેક્ષાએ
વ્યવહારરાશિમાં જીવની છે.

(૧૩) ભાંગા—૮ લાભ છે. કારણ કે સર્વ જીવો કાયયોગી
હોય છે. જેમ સમ્યક્ત્વાદિ સર્વ સ્વરૂપ કાયયોગીને પ્રાપ્ય છે.

ઇતિ કાયયોગે ૧૩ દ્વારાણિ સમાપ્તાનિ.

સત્ય અને વ્યવહાર મનોયોગમાં.

(૧) ગતિ ૪. (૨) ઇન્દ્રિય ૧ (પંચેન્દ્રિય માત્રની અપેક્ષાએ)
(૩) કાય ૧ (ત્રસકાય). (૪) યોગ ૧૦ (એક ગણુ મનોયોગ ઔદા
મિશ્ર અને કાર્મણ વિના). (૫) વેદ ૩. (૬) કષાય ૨૫. (૭) જ્ઞાન ૮.
(૮) અજ્ઞાન ૩. (૯) સંયમ ૭. (૧૦) દર્શન ૪. (૧૧) લેશ્યા ૬.
(૧૨) ભવ્ય ૨. (૧૩) સમ્યક્ત્વ ૬. (૧૪) સંજ્ઞિત્વ ૧—સંજ્ઞી
સુલભ છે.

(૧૫) આહારક ૧—પ્રથમ દર્શાવેલ કારણ મનોયોગવત્.

(૧૬) ગુણસ્થાન ૧૩. (૧૭) જીવભેદ ૧-૧૧૨. (૧૮) ઉપયોગ ૯.

(१९) प्राण १०, (२०) संज्ञा ४-२, (२१) उपयोग १२, (२
दृष्टि ३, (२३) बंध ८-१२०, (२४) उदय ८-१०९, (२५) उदीरण
८-१०९, (२६) सत्ता ८-१४८, (२७) शर र ५, (२८) बंधहेतु ४-२
(२९) ध्यान १४, (३०) संघयण ६, (३१) संस्थान ६, (३२
समुद्घात ६, (३३) भाव ५-५३, (३४) अवगाहना, (३५) स्थिति
(३६) योनि—એ સર્વ દ્વાર સામાન્ય મનોયોગવત્ જાણવાં.

અસત્ય અને મિશ્ર મનોયોગમાં.

અસત્ય અને મિશ્રમનોયોગમાં ૩૧ દ્વાર સત્યમનોયોગવત છે, અને ૫ દ્વારોમાં જે તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે જાણવો.

(૭) જ્ઞાન ૪—અસત્ય અને મિશ્રમનોયોગ સર્વ છદ્મસ્થ જીવોને હોય પણ સર્વજ્ઞને ન હોય તે કારણથી એ બે મનોયોગમાં કેવળજ્ઞાન સિવાયના ૪ છાદ્મસ્થિકજ્ઞાન હોય.

(૧૦) દર્શન ૩—પૂર્વોક્ત રીતે કેવળજ્ઞાન નહિ હોવાથી કેવળદર્શન સિવાય ત્રણ દર્શન હોય છે.

(૧૬) ગુણસ્થાન ૧૨—જ્યાંસુધી જ્ઞાનાવરણકર્મનો ઉદય છે ત્યાંસુધી અસત્ય અને મિશ્ર મનવચનયોગ હોય છે, અને જ્ઞાનાવરણનો ઉદય ૧૨મા ગુણસ્થાન સુધી છે માટે અસત્ય અને મિશ્રમનયોગ પણ ૧૨મા ગુણસ્થાન સુધીજ છે. ત્યારબાદ તેરમાદિ ગુણસ્થાને સર્વજ્ઞને માત્ર સત્ય અને વ્યવહાર મનવચનયોગ હોઈ શકે છે.

(૨૧) ઉપયોગ ૧૦—પૂર્વોક્ત રીતે કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન એ બે ઉપયોગ નહિ હોવાથી અસત્ય અને મિશ્રમનોયોગમાં ૧૦ ઉપયોગ છે.

(૩૩) ભાવ ૪૬—ક્ષાયિકના ૯ ભાવમાંથી ૫ દાનાદિ લબ્ધિ અને કેવળજ્ઞાન તથા કેવળદર્શન એ ૭ ક્ષાયિકલબ્ધિ સર્વજ્ઞનેજ હોય અને સર્વજ્ઞને અસત્ય તથા મિશ્રમનોયોગ છે નહિ માટે એ ૭ ક્ષાયિકભાવ સિવાયના ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને ક્ષાયિકચારિત્ર

એ બે ક્ષાયિકભાવ હોય છે. કારણકે ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ છદ્મસ્થ
ચોથા ગુણસ્થાનથી હોય છે, અને ક્ષાયિકચારિત્ર છદ્મસ્થને ૧૨
ગુણસ્થાને અને સર્વજ્ઞને ૧૩-૧૪ મે ગુણસ્થાને છે માટે છદ્મસ્
અવસ્થા સંબંધિ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ અને ક્ષાયિકચારિત્ર એ બે
ક્ષાયિકભાવ અસત્ય અને મિશ્રમનોયોગમાં છે. એપ્રમાણે સર્વ
ભાવ ૫૩ માંથી ક્ષાયિકના ૭ ભાવ જતાં શેષ ૪૬ ભાવ અસત્ય
અને મિશ્રમનોયોગમાં છે.

સત્ય વચનયોગમાં.

સત્યવચનયોગમાં સર્વદ્વારોના અવતાર સત્યમનોયોગવત્ જાણવો. જોકે વચનયોગ દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવોને છે પણ તે દ્વીન્દ્રિયાદિકને માત્ર વ્યવહાર વચનયોગજ શાસ્ત્રમાં માનેલો છે અને સત્યવચન યોગ તો માત્ર સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય જીવોનેજ કહેલો હોવાથી અહિ સત્યવચનયોગમાં સર્વ દ્વારાવતાર સત્યમનોયોગવત્ થાય છે. પરન્તુ મનને સ્થાને વચન શબ્દ કહેવો.

અસત્ય અને મિશ્રવચનયોગમાં.

અસત્ય અને મિશ્રવચનયોગ માત્ર સંજ્ઞિ પર્યાપ્ત જીવોનેજ શાસ્ત્રમાં કહેલો હોવાથી જે પ્રમાણે અસત્ય અને મિશ્રમનોયોગમાં દ્વારપ્રાપ્તિ કરી છે તેજ પ્રમાણે આ બે વચનયોગમાં દ્વારપ્રાપ્તિ કહેવી પણ મનને સ્થાને વચન શબ્દ કહેવો.

વ્યવહાર વચનયોગમાં.

(૧) ગતિ ૪—ચારેગતિના જીવોને અસત્યઅમૃષા ભાષા હોય છે.

(૨) ઇન્દ્રિય ૨-૩-૪-૫—દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જીવો અસત્યઅમૃષા ભાષા બોલે છે. તેમાં દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય જીવો તો માત્ર એકજ અસત્યઅમૃષા ભાષાજ બોલે છે કારણકે ભ્રમરનો ઝંકાર, મચ્છરનો ગણગણાટ, એ સર્વ અર્થ વિનાની અનક્ષરાત્મક ભાષા

બાદ ઔદારિકકાયયોગ હોય છે, માટે ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગ
તિર્યંચગતિ તથા મનુષ્યગતિ પ્રાપ્ત થય છે. વળી કેવલીસમુદ્
સમયે જે ઔદારિકમિશ્રયોગ છે તે પણ મનુષ્યનેજ હોવાથી
ગતિથી અધિક ગતિની પ્રાપ્તિ નથી.

(૨) इन्द्रिय ૧-૨-૩-૪-૫—એકેન્દ્રિયથી પ્રારંભીને પ
ન્દ્રિય સુધીના પાંચે જાતિના તિર્યંચોને અને પંચેન્દ્રિય મનુષ્
ઔદારિકશરીર હોય છે માટે પાંચે જાતિના જીવોમાં ઉત્પત્તિ
બીજા સમયથી શરીરપર્યાપ્તિ અથવા સ્વયોગ્ય સર્વપર્યાપ્તિ સમ
ન થાય ત્યાં સુધી ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ હોય છે, તે કારણથી તે
પાંચ જાતિના જીવો પ્રાપ્ત થાય છે.

(૩) काय ૬—છએ કાયને ઔદારિકશરીર હોવાથી ઔદા
મિશ્રકાયયોગ હોય છે

(૪) योग ૧—મૂળ ૩ યોગમાંથી એક કાયયોગ હ
અને ઉત્તરભેદરૂપ પંદર યોગમાંથી પણ એક ઔદારિકમિશ્રયો
હોય છે કારણકે જે વખતે ઔદારિકમિશ્રયોગ અપર્યાપ્ત અ
સ્થાન અથવા કેવલીસમુદ્ઘાતમાં વર્તતો હોય છે તેટલા વખત
શેષ ૧૪ યોગ પ્રવર્તતા નથી.

(૫) वेद ૩—ત્રણે વેદે ઉત્પન્ન થયેલા તિર્યંચ મનુષ
અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ હોય છે માટે ઔદારિ
મિશ્રયોગમાં ત્રણે વેદ હોય છે. અહિં કેવલીસમુદ્ઘાત સંબં
ઔદારિકમિશ્રયોગ અંગીકાર ન કરવો, કારણકે કેવલી ભગવ
અવેદી છે

(૬) कषाय ૪-૨૫—અપર્યાપ્તતિર્યંચ અને મનુષ્યો સ
કષાયવાળા હોય છે. માટે ઔદારિકમિશ્રયોગે ચાર મૂળકષાય અ
ઉત્તરભેદે ૨૫ કષાય હોય છે.

૭ ज्ञान ૪—અપર્યાપ્તતિર્યંચ અને મનુષ્યોને મતિ, શ્રુ
અવધિ અને કેવળજ્ઞાન એમ ચાર જ્ઞાન હોય છે પણ મનઃપર્યવજ્ઞા
ન હોય, કારણકે મનઃપર્યવજ્ઞાન કમીમાં કમી કંઈક અધિક

વર્ષની વયવાળા છદ્મસ્થ મનુષ્યનેજ હોય છે, તે વખતે અપર્યાપ્ત અવસ્થા સંબંધિ ઔદારિકમિશ્રયોગ હોય નહિ, અને કેવળજ્ઞાન તો કેવલીસમુદ્ઘાત સંબંધિ ઔદારિકમિશ્રયોગમાં હોય છે, વળી પરભવમાંથી (દેવ યા નારક ભવમાંથી) સાથે લાવેલું[1] અવધિજ્ઞાન પણ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં જીનેશ્વરાદિકને હોય છે, માટે ઔદારિકમિશ્રયોગમાં મનઃપર્યવ સિવાયનાં ૪ જ્ઞાન હોય છે.

(૮) અજ્ઞાન ૩—અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં સર્વ મિથ્યાદૃષ્ટિ મનુષ્ય અને તિર્યંચોને મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન એ બે અજ્ઞાન હોય છે, અને પરભવમાંથી (દેવ અથવા નારક ભવમાંથી) સાથે આવેલું વિભંગજ્ઞાન પણ કોઇક મનુષ્ય તથા તિર્યંચને સંભવે છે માટે ઔદારિકમિશ્રયોગમાં ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે.

(૯) સંયમ ૨—અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં સર્વ તિર્યંચ મનુષ્યને અવિરતિ ચારિત્ર હોય છે, અને કેવલીસમુદ્ઘાત સંબંધિ ઔદારિકમિશ્રયોગ વખતે કેવળી ભગવાનને યથાખ્યાત ચારિત્ર છે, માટે ઔદારિકમિશ્રયોગે અવિરતિ અને યથાખ્યાત ચારિત્ર હોય, શેષ સામાયિકાદિ પાંચે ચારિત્ર આઠ વર્ષથી કંઇક અધિક વયવાળા મનુષ્યનેજ હોય, પરન્તુ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં ન હોય, માટે ઔદારિકમિશ્રયોગે શેષ પાંચ ચારિત્ર ન હોય.

(૧૦) દર્શન ૩—અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં અચક્ષુદર્શન સર્વ જીવોને હોય છે, માટે અપર્યાપ્તાવસ્થા સંબંધિ ઔદારિકમિશ્રયોગમાં અચક્ષુદર્શન હોય છે, તેમજ દેવ યા નારક ભવમાંથી સાથે લાવેલા અવધિજ્ઞાનવાળા જીવોને (જીનેશ્વરાદિકને) અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં અવધિદર્શન હોય છે, અને કેવલીસમુદ્ઘાત સંબંધિ ઔદારિકમિશ્રયોગમાં કેવળદર્શન હોય છે, એ પ્રમાણે ઔદારિક

૧. અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં તિર્યંચને અને મનુષ્યને નવું વિભંગજ્ઞાન ન ઉપજે એમ શ્રીપંચસંગ્રહમાં કહેલું છે જેથી અવધિજ્ઞાન પણ નવું ન ઉપજે એમ કહેવું એ સમજાય છે માટે પરભવમાંથી લાવેલું અવધિજ્ઞાન કહ્યું છે

મિશ્રયોગે અચક્ષુ, અવધિ અને કેવળદર્શન એ ૩ દર્શન હોય છે પણ ચક્ષુદર્શન ન હોય. કારણકે છદ્મસ્થ જીવોને ચક્ષુદર્શન પર્યાપ્ત અવસ્થામા હોય, અને કેવળીને ચક્ષુદર્શન હોયજ નહિ માટે અપર્યાપ્ત અવસ્થા સંબંધિ અને કેવલીસમુદ્ઘાત સંબંધિ ઔદારિકમિશ્રયોગમાં પણ ચક્ષુદર્શન ન હોય.

(૧૧) લેશ્યા ૬—મનુષ્ય અને તિર્યંચને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં છએ લેશ્યાઓ હોય માટે અપર્યાપ્ત અવસ્થા સંબંધિ ઔદારિકમિશ્રયોગમાં સર્વે લેશ્યાઓ હોય છે, અને કેવલીસમુદ્ઘાત સંબંધિ ઔદારિકમિશ્રયોગમા એક શુક્લલેશ્યાજ છે.

(૧૨) ભવ્ય ૨—ભવ્યતિર્યંચ અને ભવ્યમનુષ્યને તેમજ અભવ્યતિર્યંચ અને અભવ્ય મનુષ્યને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં ઔદારિકમિશ્રયોગ હોય છે. માટે ઔદારિકમિશ્રકાયયોગે ભવ્ય અને અભવ્ય એ બન્ને હોય છે.

(૧૩) સમ્યક્ત્વ ૪–ઔદારિકમિશ્રયોગમા ક્ષયોપશમ, ક્ષાયિક, સાસ્વાદન અને મિથ્યાત્વ એ ચાર સમ્યક્ત્વ હોય છે. કારણકે એ ચારે સમ્યક્ત્વ અપર્યાપ્ત અવસ્થામા તિર્યંચ અને મનુષ્યને પૂર્વભવમાથી સાથે આવે છે, પણ નવાં ઉપાર્જન થતાં નથી. અને ઉપશમ સમ્યક્ત્વ તથા મિશ્ર સમ્યક્ત્વ પરભવમાં પ્રાયઃ સાથે જતું નથી, માટ એ બે સમ્યક્ત્વ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં કોઈપણ ઔદારિક શરીરી જીવને નહિ હોવાથી ઔદારિકમિશ્રયોગમાં ઉપશમ અને મિશ્રસમ્યક્ત્વ ન હોય અને ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ તો કેવલીસમુદ્ઘાત સંબંધિ ઔદારિકમિશ્રયોગમા હોય છે.

(૧૪) સંજ્ઞિ ૨– સંજ્ઞિતિર્યંચ અને સંજ્ઞિ મનુષ્યને તેમજ અસંજ્ઞિતિર્યંચ તથા અસંજ્ઞિ મનુષ્યને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ હોય છે, માટે ઔદારિકમિશ્રયોગે સંજ્ઞિ અને અસંજ્ઞિ એ બન્ને માર્ગણા છે.

(૧૫) આહારક ૧—ઔદારિકમિશ્રકાયયોગમાં આહારકપણુંજ હોય છે. પરન્તુ અનાહારીપણું હોતું નથી કારણકે વિગ્રહ

ગતિના અનાહારકપણા વખતે તથા કેવલીસમુદ્ઘાત સંબંધિ અનાહારીપણા વખતે માત્ર એક તૈજસકાર્મણ કાયયોગજ હોય છે અને અયોગી કેવલીના અનાહારીપણા વખતે કોઈપણ યોગ હોતો નથી, તેમજ જીવ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયથીજ આહારી હોય છે, માટે તે અપર્યાપ્ત અવસ્થા સંબંધિ ઔદારિકમિશ્રયોગમા અને કેવલીસમુદ્ઘાત સંબંધિ ઔદારિકમિશ્રયોગમાં પણ આહારીજ હોય છે. વળી તે આહાર એકેન્દ્રિય આશ્રયિ ૩-૪-૫ અને ૬ દિશિનો ગ્રહણ થાય છે, તથા ઓજ વિગેરે ત્રણ આહારમાંથી ઓજ અને લોમ એ બે આહાર હોય છે, તેમાં શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત જીવને ઔદારિકમિશ્રયોગ અંગીકાર કરીએ તો વખતે શરીરપર્યાપ્ત જીવને કેવળ ઓજ આહારજ હોય છે, અને સ્વયોગ્ય સર્વપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત જીવને ઔદારિકમિશ્રયોગ માનીએ તો ઓજ આહાર અને લોમઆહાર બન્ને હોય છે, કારણકે શરીરપર્યાપ્ત અવસ્થા સુધી ઓજઆહાર અને ત્યારબાદ લોમઆહાર પર્યાપ્ત અવસ્થાના અન્ત સુધી હોય છે. એ બે આહાર અપર્યાપ્ત અવસ્થા સંબંધિઔદારિકમિશ્રયોગમાં કહ્યા, અને કેવલીસમુદ્ઘાત સંબંધિ ઔદારિકમિશ્રયોગમાં તો કેવળ લોમઆહારજ હોય છે, અને કવલ આહાર તો બન્ને અવસ્થાના ઔદારિકમિશ્રયોગમાં હોય નહિ. વળી સચિત્તાદિ ૩ ભેદોમાંથી સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર એ ત્રણે પ્રકારનો આહાર હોઈ શકે છે. વળી અપર્યાપ્તાવસ્થામાં અને કેવલીસમુદ્ઘાત વખતે જે લોમઆહાર ગ્રહણ કરાય છે તે "હું આહાર ગ્રહણ કરૂં" એવા વ્યક્ત ઉપયોગ પૂર્વક નહિ ગ્રહણ થતો હોવાથી અનાભોગિક સંભવે છે; કદાચ કેવલજ્ઞાનીને પ્રતિ સમયે જ્ઞાનોપયોગ હોવાના કારણથી કેવલી ભગવાનનો લોમઆહાર આભોગિક ગણાતો હોય તો શ્રી બહુશ્રુતનું વચન પ્રમાણ છે; અને ઓજઆહાર તો અનાભોગિકજ હોય છે.

એ પ્રમાણે ઔદારિકમિશ્રયોગમાં આહારસ્વરૂપ જાણવું.

(૧૬) ગુણસ્થાન ૪—ઔદારીકમિશ્રયોગમાં મિથ્યાત્વ, સાસ્વા-

દન, સમ્યક્ત્વ, અને સયોગીકેવલી એ ૪ ગુણસ્થાન છે, કારણકે મિથ્યાત્વ, સાસ્વાદન અને સમ્યક્ત્વ એ ત્રણ ગુણસ્થાન પરભવમાં સાથે જાયછે, માટે એ ગુણસ્થાનો પર્યાપ્ત અવસ્થામાં મનુષ્ય અને તિર્યંચને ઔદારિકમિશ્રયોગ વખતે હોઇ શકેછે, અને કેવલીસમુદ્ઘાતના ઔદારિકમિશ્રયોગ વખતે સયોગીકેવલી ગુણસ્થાન છે, માટે એ ચાર ગુણસ્થાનજ છે. શેષ ગુણસ્થાને ઔદારિકમિશ્રયોગ છે નહિ, કારણકે મિશ્ર તથા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાને જીવનું મરણ પણ ન થાય તો મિશ્ર તથા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાન પરભવમાં તો જાયજ ક્યાંથી ? અને દેશવિરતિથી ઉપશાન્તમોહ સુધીનાં ૭ તથા અયોગી ગુણસ્થાન સહિત ૮ ગુણસ્થાનમાં મરણ છે પરન્તુ એ ગુણસ્થાનો પરભવમ સાથે જ્ત નથી માટે ઔદારિકમિશ્રયોગમાં એ ગુણસ્થાનો હોઈ શકે નહિ.

(૧૭) જીવભેદ ૮-૨૪૧.—જીવના ૧૪ ભેદમાંથી ઔદારિકમિશ્રયોગે સાત અપર્યાપ્તા અને સંજ્ઞિપર્યાપ્ત મળી ૮ ભેદ હોય, તેમ અપર્યાપ્તતિર્યંચ મનુષ્યોને તો ઔદારિકમિશ્રયોગ અપર્યાપ્ત અવસ્થામા હોય છે, અને સંજ્ઞિપર્યાપ્તને પર્યાપ્ત અવસ્થામાં કેવલીસમુદ્ઘાત વખતે ઔદારિકમિશ્રયોગ હોય છે, માટે ચૌદ ભેદમાંથી ૮ ભેદ ઔદારિકમિશ્રયોગમાં પ્રાપ્ત થાય છે. તેમજ ૫૬૩ જીવભેદમાથી ૨૪ અપર્યાપ્તતિર્યંચ, ૨૦૨ અપર્યાપ્ત મનુષ્ય અને ૧૫ પર્યાપ્તકર્મભૂમિ મનુષ્યને ઔદારિકમિશ્રયોગ હોય છે. તેમાં અપર્યાપ્તતિર્યંચ અને મનુષ્યને અપર્યાપ્ત અવસ્થા સંબંધિ ઔદારિકમિશ્રયોગ છે, અને ૧૫ પર્યાપ્તકર્મભૂમિ મનુષ્યને કેવલીસમુદ્ઘાત સંબંધિ ઔદારિકમિશ્રયોગ છે.

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૬—કેવલી ભગવાનને કેવલીસમુદ્ઘાત સમયે જે ઔદારિકમિશ્રયોગ છે તે ઔદારિકમિશ્રયોગમાં શ્રી કેવલી ભગવાનને છએ પર્યાપ્તિઓવડે પર્યાપ્તપણું છે, માટે ઔદારિકમિશ્રયોગમાં ૬ પર્યાપ્તિ છે, અન્યથા અપર્યાપ્ત અવસ્થા સંબંધિ ઔદારિકમિશ્રયોગમાં વધુમાં વધુ પાંચ પર્યાપ્તિઓ અથવા મતાન્તરે એક આહારપર્યાપ્તિ હોય છે.

(૧૯) પ્રાણ ૧૦—સર્વપર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તજીવને ઔદારિકમિશ્રયોગ અંગીકાર કરીએ તો, મનોયોગ અને વચનયોગ વિના ૮ પ્રાણ હોય, કારણકે મનોયોગ અને વચનયોગ તો સર્વપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત થયેલ જીવને હોય છે. અને પાંચ ઇન્દ્રિયપ્રાણ ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ સમાપ્ત થતાં હોય છે, કાયયોગમાં તો એક ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગ પ્રવર્તે છે, ઉચ્છ્વાસપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા બાદ ઉચ્છ્વાસપ્રાણ પ્રવર્તે છે, અને આયુષ્યપ્રાણ તો પૂર્વભવ છોડયો ત્યારથીજ શરૂ છે. માટે સર્વપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત જીવને ઔદારિકમિશ્રયોગ અંગીકાર કરતા ૮ પ્રાણ હોય છે. વળી શરીરપર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તજીવને ઔદારિકમિશ્રયોગ અંગીકાર કરીએ તો માત્ર આયુ અને કાયયોગ એ બે પ્રાણ હોય છે, શેષપ્રાણ શરીરઅપર્યાપ્તને ન હોય. વળી કેવલી સમુદ્ઘાત સંબંધિ ઔદારિકમિશ્રયોગમાં ૫ ઇન્દ્રિયપ્રાણ સિવાયના પાંચ પ્રાણ હોય છે કારણકે આત્મપ્રત્યક્ષજ્ઞાનવાળા કેવળજ્ઞાનીને ઇન્દ્રિયનિમિત્તકજ્ઞાન નહિ હોવાથી પાંચ ઇન્દ્રિયપ્રાણ ન હોય, એમ શ્રી પ્રશ્નોત્તર રત્નચિંતામણિ ગ્રંથમાં કહ્યું છે. એ પ્રમાણે સર્વે સંબંધને એકત્ર કરતા ઔદારિકમિશ્રયોગે ૧૦ પ્રાણ હોય છે.

(૨૦) સંજ્ઞા ૪-૦—આહારાદિ ચાર સંજ્ઞા જીવને સદાકાળ હોવાથી અપર્યાપ્ત અવસ્થા સંબંધિ ઔદારિકમિશ્રયોગમાં ચારે સંજ્ઞા હોય છે, અને હેતુવાદોપદેશિકી આદિ ૩ સંજ્ઞામાંની કોઈપણ સંજ્ઞા ન હોય. કારણકે હેતુવાદોપદેશિકીસંજ્ઞા પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયાદિ અસંજ્ઞિજીવોને હોય છે, અને દીર્ઘકાલિકી તથા દૃષ્ટિવાદ સંજ્ઞા પર્યાપ્ત ઉત્કૃષ્ટ પંચેન્દ્રિયને હોય છે, પરન્તુ પ્રતિસમયે ત્રણેકાળના ભાવને સમકાલે સાક્ષાત્ જાણનાર અને દેખનાર સર્વજ્ઞ ભગવાનને સ્મરણવિષયનો વિચાર કરવારૂપ દીર્ઘકાલિકી અને દૃષ્ટિવાદ સંજ્ઞા સંભવતી નથી.

(૨૧) ઉપયોગ ૧૦—પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે મનઃપર્યવજ્ઞાન સિવાયનાં ૪ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન, અને ચક્ષુર્દર્શન સિવાયનાં ૩ દર્શન એ સર્વ મળી ૧૦ ઉપયોગ ઔદારિકમિશ્રકાયયોગમાં છે.

(३०) संघयण ६—शरीर अपर्याप्तने औदारिक मिश्रयोग अंगीकार करतां पण सर्वे संघयण होय, कारणके संघयण नामकर्मनो उदय शरीर अपर्याप्तने पण होवाथी संघयणनी रचना शरीरपर्याप्ति शरु थतांज थाय छे, अने सर्व पर्याप्तिए पर्याप्तने औदारिक मिश्रयोग अंगीकार करीए तोपण सर्व संघयण संभवे अने केवलीसमुद्घात संबंधि औदारिक मिश्र योगमां तो एक वज्रर्षभनाराच संघयण होय, कारणके शेष संघयणवाळाने केवळज्ञान मोक्ष अने क्षपकश्रेणि होय नहि.

(३१) संस्थान ६—औदारिकमिश्रयोगमां सर्वे संस्थानो होय. कारणके सर्व पर्याप्तिए पर्याप्तने अने अपर्याप्तने औदारिक मिश्रयोग अंगीकार करतां अने केवलीसमुद्घातना औदारिक मिश्रयोग आश्रयि छए संस्थानो प्राप्त थाय.

(३२) समुद्घात ३—औदारिक मिश्रयोगमां वेदना, कषाय अने मरण ए ३ समुद्घात सर्व पर्याप्तिए अपर्याप्तने औदारिक मिश्रयोग मानवाथी होय, अन्यथा शरीर अपर्याप्तने तो आयुष्य बंधनोज अभाव छे तो मरणनी वात शी ? शेष वैक्रियादि समुद्घात जन्मदेहना पर्याप्तपणामांज होय तेथी अत्रे न संभवे.

(३३) भाव ४ ३०—औदारिकमिश्रयोगमां क्षयोपशम, क्षायिक, औदयिक अने पारिणामिक ए चार मूळभाव संभवे छे, कारणके उपशमभाव तिर्यंच मनुष्य अने नारकने पर्याप्त अवस्थामा होय, तेमज देवने प्रायः शरीर अपर्याप्त अवस्थामां पण श्री पंचसंग्रहमा कह्यो छे. माटे ते उपशम सिवाय चार मूळ भाव छे. तथा उत्तरभाव त्रेपनमांथी मति श्रुत अने अवधिज्ञान, ३ अज्ञान, क्षयोपशम सम्यक्त्व, ५ दानादि, अचक्षुदर्शन, अने अवधिदर्शन ए १४ क्षायोपशमिक भाव, तथा ५ दानादि, केवळज्ञान, केवळदर्शन, क्षायिक सम्यक्त्व, अने यथाख्यात चारित्र, ए ९ क्षायिकभाव, तेमज देवगति, नरकगति सिवायना शेष

૧૯ ઔદયિકભાવ, અને ૩ પારિણામિકભાવ, એ સર્વ મ[ળી]
૪૫ ઉત્તરભાવ હોય.

(૩૪) અવગાહના—ઔદારિકમિશ્રયોગમાં જઘન્ય અવગા[હના]
[અ]ંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અપર્યાપ્તપણા વખતે અને
ઉત્કૃષ્ટથી પ્રાયઃ ૫૦૦ ધનુષ્ય સર્વજ્ઞને હોય છે. એ ઔદારિક
મિશ્રયોગે વર્તતા જીવની જાણવી પરન્તુ ઔદારિક મિશ્રયોગ
[વા]ળા સન્ન્યે તે જીવની નહિ, તથા ઉત્તરદેહ અહિ હોયજ નહિ,
અને સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના મથાન આકારે ૧૪ રજ્જુ પ્રમાણ છે.

(૩૫) સ્થિતિ—ઔદારિકમિશ્રયોગની જઘન્ય ભવસ્થિતિ
અન્તર્મુહૂર્ત હોય, તથા ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ ૩ પલ્યોપમ. વળી
કાયસ્થિતિ જઘન્યથી કેવલીસમુદ્ઘાતમાં[1] એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી
અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ જાણવી, કારણકે ત્યારબાદ ઔદારિક મિશ્રયોગ
મટીને ઔદારિક કાયયોગ થાય અથવા તો મરણ થવાથી [કા]
ર્મણયોગ થાય.

(૩૬) યોનિ—ઔદારિકમિશ્રયોગવાળા જીવોની યોનિ ૭૬
[લા]ખ (૭૬૦૦૦૦૦) છે, કારણકે દેવ અને નારક સિવાયના
[સ]ર્વે જીવો ઔદારિકમિશ્રયોગવાળા છે. માટે ૮૪ લાખમાંથી
તેઓની ચાર ચાર લાખ યોનિ બાદ કરતાં શેષ ૭૬૦૦૦૦૦
યોનિ ઔદારિક મિશ્રયોગની રહે તથા સચિત્તાદિ સર્વ યોનિ
[ભે]દો ઔદારિકમિશ્રયોગે પ્રાપ્ત થાય છે.

इति औदारिकमिश्रकाययोगे ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता.

---

[1] કેવલી સમુદ્ઘાતમાં બીજે સમયે ઔદારિક મિશ્રયોગ
[હ]ોય છે તે દ્વિતીય સમયની ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ જઘન્ય કાય
[સ્થિ]તિમાં ગણાય.

અપર્યાપ્ત સહિત ૧૯૮ અને નારકના પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સ
૧૪ ભેદ એ સર્વ મળી ૪૩૮ જીવભેદ ન હોય.

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૬—મનુષ્ય તિર્યંચને છએ પર્યાપ્તિ હોય મ

(૧૯) પ્રાણ ૧૦—મનુષ્ય અને તિર્યંચને દશે પ્રાણ હોય મા

(૨૦) સંજ્ઞા ૪-૩—આહારાદિ ચારે સંજ્ઞાઓ હોય, તેમ હેતુપદેશિકીસંજ્ઞા દ્વીન્દ્રિયાદિ અસંજ્ઞિને. દ્રષ્ટિવાદિકી તથા દીર્ઘકાલિ સંજ્ઞિમનુષ્ય તથા સંજ્ઞિતિર્યંચને હોવાથી ઔદારિકયોગમાં સ સંજ્ઞાઓ હોય.

(૨૧) ઉપયોગ ૧૨—પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે ૫ જ્ઞાન ૩ અજ્ઞા અને ૪ દર્શન હોવાથી ઔદારિકયોગમાં ૧૨ ઉપયોગ હોય.

(૨૨) દ્રષ્ટિ ૩—સમ્યક્ત્વ ૬ હોવાથી દ્રષ્ટિ ૩ છે.

(૨૩) બંધ ૮-૧૨૦—મનુષ્યને ૧૨૦ પ્રકૃતિઓનો બંધ છે.

(૨૪) ઉદય ૮-૧૧૪—મનુષ્ય અને તિર્યંચને મળીને, નર ત્રક, દેવત્રિક, તિર્યંચ તથા મનુષ્યની આનુપૂર્વી સિવાય ૧૧ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય. ઔદારિકયોગ મનુષ્ય તથા તિર્યંચને હોવાથ નરકગત્યાદિ ૬ નો ઉદય ન હોય, અને ૨ આનુપૂર્વી વક્રગતિએ પૂર્વભવથી આવતા માર્ગમાં હોય, તે વખતે કાર્મણયોગ હોય છે માટે પોતાની બે આનુપૂર્વીનો પણ ઉદય ન હોય. એ પ્રમાણે ૧૨૨ માંથી ૮ જતાં શેષ ૧૧૪ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય. વળી

૧ વૈક્રિયશરીર નામકર્મનો ઉદય અને વૈક્રિયયોગ એ બે ભિન્ન ક્રિયાઓ છે, માટે વૈક્રિયશરીરનામકર્મનો ઉદય ચાલુ રહે અને વૈક્રિ યોગ ન હોય એમ પણ બની શકે. જેમ તૈજસ અને કાર્મણશરીરનામ કર્મનો ઉદય ચાલુ હોય પણ તૈજસકાર્મણ કાયયોગ ઉત્પત્તિના બીજા સમયથી ન હોય. તેથી વૈક્રિય ઉદયનાં જે વખતે વૈક્રિયયોગ ન હોય તે વખતે ઔદારિકયોગ હોઇ શકે છે. એ પ્રમાણે આહારકના સંબંધમાં પણ સમજવું. તથા વૈક્રિયશરીરનામનો અને આહારકશરીરનામ યોગનો ઉદય સમકાળે નહિ હોવાથી સમકાળે ૫ શરીર નામકર્મનો ઉદય ન હોય.

ઔદારિકયોગ વખતે વૈક્રિય તથા આહારકકાયયોગ જોકે ન હોય તોપણ વૈક્રિયશરીરનામકર્મનો અને આહારકશરીરનામ કર્મનો ઉદય સંભવે છે. અહિં તિર્યંચ મનુષ્યને વૈક્રિયશરીરનો સંભવ ગણ્યો છે. અને શાસ્ત્રમાં પ્રાયઃ ઘણે સ્થાને દેવનારકોને જ વૈક્રિય શરીર કહ્યું છે.

(૨૫) ઉદીરણા ૮–૧૧૪—ઉદયવત્.

(૨૬) સત્તા ૮–૧૪૮—સુગમ છે.

(૨૭) શરીર ૫—ઔદારિક કાયયોગ વખતે શરીર પાંચે હોય છે. જોકે બે યોગ સમકાળે નહિ હોવાથી ઔદારિક કાયયોગ વખતે વૈક્રિયાદિ કાયયોગ ઉપયોગ પૂર્વક ન પ્રવર્તે પરન્તુ ઉપયોગ રહિતપણે એક સમયમાં ઔદારિકયોગ સાથે વૈક્રિય વા આહારક એમ બે યોગ પ્રવર્તે. પરન્તુ સમકાળે ઔદારિક, વૈક્રિય, અને આહારક એ ત્રણ યોગ ન પ્રવર્તે, કારણકે સમકાળે વૈક્રિય અને આહારક એ બે શરીરની એક જીવને પ્રાપ્તિ ન હોય, તો ત્રણ યોગ સમકાળે કેમ પ્રવર્તી શકે ? માટે એક જીવને સમકાળે ઔદારિક, વૈક્રિય, તૈજસ, અને કાર્મણ, અથવા ઔદારિક, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ એ બે પ્રકારે જુદે જુદે વખતે ૪ શરીર હોય શકે છે, માટે સામાન્યથી ઔદારિકયોગમાં પાંચે શરીરની પ્રાપ્તિ છે.

(૨૮) બંધહેતુ ૪–૫૧—સુગમ છે (શેષ ૬ કાયયોગ પણ ન ગણવાથી).

(૨૯) ધ્યાન ૧૫—અયોગી ગુણસ્થાનમાં પ્રાપ્ત થનાર છેલ્લા એક શુક્લ ધ્યાન સિવાયના ૧૫ ધ્યાન ઔદારિકયોગમાં છે.

(૩૦) લેશ્યા ૬—તિર્યંચ તથા મનુષ્યને છએ સંભવતી છે.

(૩૧) સંસ્થાન ૬—સંઘયણવત્.

(૩૨) સમુદ્ઘાત ૭—મનુષ્યને સાતે સમુદ્ઘાત હોય છે. વળી કેવલીસમુદ્ઘાતમાં પહેલે અને આઠમે સમયે ઔદારિક

કાયયોગ છે, અને વૈક્રિય તથા આહારક સમુદ્ઘાતમાં જોકે વૈક્રિય તથા આહારક યોગ હોય છે તો પણ દેહવ્યાપારમાત્રની અપેક્ષાએ ઔદારિક યોગીને એ બન્ને યોગ ગણવા, અથવા વૈક્રિય સમુદ્ઘાતમાં વચ્ચમાં કેટલાક સમય ઔદારિક યોગનો સદ્ભાવ હોય.

(૩૩) ભાવ ૨-૨૭—દેવગતિ અને નરકગતિ એ બે ઔદયિક ભાવ સિવાયના સર્વે (૫૧) ભાવ હોય છે.

(૩૪) અવગાહના—જઘન્યથી અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદ સંબંધિ અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઇક અધિક ૧૦૦૦ યોજન તે ઔદારિકયોગી વનસ્પતિકાયિક કમળ વિગેરેની જાણવી, તથા સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના મરણ તથા કેવલીસમુદ્ઘાત આશ્રયિ ૧૪ રજ્જુ પ્રમાણ દીર્ઘ છે, તથા ઉત્તરદેહાવગાહના સામાન્ય કાયયોગવત્ જાણવી.

(૩૫) સ્થિતિ—ઉપયોગની અપેક્ષાએ જઘન્ય કાયસ્થિતિ ૧ સમય, અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત છે, ત્યારબાદ અવશ્ય યોગાન્તર થાય અથવા યોગથી નિવૃત્ત થાય. અને ઉપયોગ રહિતપણું ગણતાં અપર્યાપ્તપણાના અન્તર્મુહૂર્ત ન્યૂન ભવસ્થિતિ તુલ્ય કાયસ્થિતિ જાણવી. ઔદારિક યોગીનું આયુષ્ય જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી ૩ પલ્યોપમ પ્રમાણ છે.

(૩૬) યોનિ—નારકની ૪ લાખ અને દેવની ૪ લાખ યોનિ બાદ કરતાં શેષ ૭૬૦૦૦૦૦ યોનિ છે. શેષ સચિત્તાદિ સર્વે ભેદ અંગીકાર કરવા.

ઇતિ શ્રી ઔદારિકકાયયોગે ૩૬ દ્વારપ્રાપ્તિઃ સમાપ્તા.

વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગમાં.[1]

(૧) ગતિ ૨ (૪)—ભવપ્રત્યયિક[2] વૈક્રિયશરીરની અપેક્ષાએ વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં દેવ અને નરક એ બે ગતિ છે, કારણકે એ બે ગતિના જીવોને ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયશરીર છે, અને મનુષ્ય તથા તિર્યંચને ગુણપ્રત્યયિક[3] એટલે લબ્ધિ પ્રત્યયિક વૈક્રિયશરીર છે. તે લબ્ધિપ્રત્યયિક વૈક્રિય સહિત બન્ને પ્રકારના સામાન્ય વૈક્રિયશરીર આશ્રયિ વિચારીએ તો વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં ચારે ગતિ છે.

(૨) ઇન્દ્રિય ૧ (૨–૧)—ભવપ્રત્યયિકની અપેક્ષાએ પંચેન્દ્રિયનેજ વૈક્રિયશરીર છે, અને ગુણપ્રત્યયિકની અપેક્ષાએ પંચેન્દ્રિયમાં તિર્યંચ તથા મનુષ્યને હોય છે. વળી એકેન્દ્રિયમાં વાયુને વૈક્રિયશરીર[4] હોવાથી સામાન્યપણે વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં એકેન્દ્રિય

---

૧ શાસ્ત્રમાં પ્રાયઃ ઘણે સ્થાને વૈક્રિયમિશ્ર તથા વૈક્રિયયોગ દેવ અને નારકના મૂળ વૈક્રિય શરીરની અપેક્ષાએ મળે છે, પરન્તુ તિર્યંચ તથા મનુષ્યે કરેલા ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની અપેક્ષાએ મળેલ નથી, માટે અહિં દર્શાવનાર પ્રસંગે શાસ્ત્રપદ્ધતિએ મૂળવૈક્રિય શરીર આશ્રયિ દ્વાર સંખ્યા કૌંસ વિનાની જાણવી, તેમજ અને કૌંસ (   ) માં આપેલી દ્વારસંખ્યા મૂળવૈક્રિય તથા ઉત્તરવૈક્રિય બન્નેની એટલે સામાન્ય વૈક્રિય શરીર આશ્રયિ જાણવી, અને તેથી શાસ્ત્ર સાથે વિરોધ ન જાણવો પણ અપેક્ષાભેદ માત્રથી વિશેષ પ્રરૂપણા જાણવી.

૨–૩ દેવ તથા નારકને જન્મથીજ વૈક્રિય શરીર હોય, તેમજ તેનું વૈક્રિય રચવાની શક્તિ પણ જન્મસિદ્ધ હોય, તેથી તે દેવોનું જે જન્મ શરીર તે भव प्रत्ययिक, અને મનુષ્ય તથા તિર્યંચને વ્રત તપશ્ચર્યાદિ ગુણવડે આત્મશક્તિથી ઉત્પન્ન થયેલી શક્તિથી રચાયલું વૈક્રિયશરીર તે गुण प्रत्ययिक કહેવાય.

૪. વાયુની વૈક્રિયશરીર રચવાની શક્તિ વ્રત તપશ્ચર્યાદિથી ઉત્પન્ન થયેલી નથી, તેમજ કોઈ સ્થાને ગુણપ્રત્યયિક કે ભવપ્રત્યયિકપણું બાંધ્યું નથી. ત્યાં વાયુનું ઉત્તરવૈક્રિયશરીર ભવપ્રત્યયિક માનવું ઠીક છે, તોપણ આ વિષયમાં ગુણપ્રત્યયિક સાથે ગણ્યું, તે અતિ અસાર હોવાથી શાસ્ત્રમાં કદાચ વિવક્ષા નહિ કરી હોય એમ સમજાય છે.

પર્યવજ્ઞાન પામી પ્રમત્તદશામાં આવી વૈક્રિયરચના કરે તો વૈક્રિયમિશ્રમાં ૪ જ્ઞાન હોય.

(૮) અજ્ઞાન ૩ (૩)—બન્ને રીતે વૈક્રિયમિશ્રમાં ૩ અજ્ઞાન છે.

(૯) સંયમ ૧ (૪)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રમાં ૧ અવિરતિ ચારિત્ર હોય, કારણકે દેવ અને નારક સદાકાળ વિરતિ રહિત છે. તેમજ ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયશરીરમાં પરિહારવિશુદ્ધિ સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત ચારિત્ર સિવાયનાં ૪ ચારિત્ર છે, કારણકે પરિહારચારિત્રી નવું શરીર ન રચે, સૂક્ષ્મસંપરાય ૧૦ મે ગુણસ્થાને છે, તેમજ યથાખ્યાત ચારિત્ર ૧૧ મા ગુણસ્થાનથી હોય છે. અને વૈક્રિયરચનાનો પ્રારંભ તથા સંહરણ છઠ્ઠા ગુણસ્થાન સુધી હોય છે.

(૧૦) દર્શન ૨ (૩)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રમાં અચક્ષુદર્શન અને અવધિદર્શન એ બે દર્શન હોય, કારણકે અચક્ષુદર્શન તો સર્વ છદ્મસ્થ જીવોને સદાકાળ હોય છે, અને અવધિદર્શન દેવ નારકને જન્મસિદ્ધ[1] છે. તેમજ ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રમાં ચક્ષુદર્શન હોય, કારણકે પર્યાપ્ત અવસ્થામાં ચક્ષુદર્શન હોય છે. અને પર્યાપ્ત અવસ્થામાંજ વૈક્રિયનો પ્રારંભ અને સંહાર હોય છે.

(૧૧) લેશ્યા ૬ (૬)—બન્ને પ્રકારે વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં ૬ લેશ્યાઓ છે.

(૧૨) ભવ્ય ૨ (૨)—સુગમ છે.

(૧૩) સમ્યક્ત્વ ૫ (૬)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રમાં મિશ્ર સિવાયનાં પાંચ સમ્યક્ત્વ છે, કારણકે દેવ નારકને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં મિશ્રગુણસ્થાન ન હોય, વળી ઉપશમ સમ્યક્ત્વ અનુત્તર દેવને અપર્યાપ્તઅવસ્થામાં, પંચસંગ્રહાદિ ગ્રંથોમાં સમનિ-

---

૧ અહિં વિશેષ એ છે કે સમકિત પંચેન્દ્રિયના ભવમાંથી નિકળીને જે જીવ દેવપણે (અથવા નારકપણે) ઉત્પન્ન થાય છે તે દેવોને (તથા નારકોને) અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં અવધિજ્ઞાન અને અવધિદર્શન ન હોય એમ શ્રી વિશેષાવશ્યકમાં અવધિજ્ઞાનના અધિકારમાં નવ અનુયોગ દ્વારના વર્ણન પ્રસંગે કહ્યું છે.

(૧૪) સંજ્ઞિત્વ ૧ (૨)—દેવ તથા નારકના ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં એક સંજ્ઞિપણું હોય. અને સામાન્યપણે વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં સંજ્ઞિપણું તથા અસંજ્ઞિપણું એ બન્ને હોય, કારણકે વાયુકાય અસંજ્ઞિ છે.

(૧૫) આહારક ૧ (૧—બન્ને પ્રકારના વૈક્રિયમિશ્રયોગમા આહારીપણું છે, કારણકે દેવનારકને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયથી ઓજઆહાર છે, અને શરીરપર્યાપ્તિ સમાપ્ત થયાબાદ લોમઆહાર હોય છે, અને એ બન્ને પર્યાપ્તપણામાં બે મતે. વૈક્રિયમિશ્રયોગ કહેવાય છે. માટે વૈક્રિયમિશ્રયોગે દેવ તથા નારકને ઓજ અને લોમઆહાર છે, તેમજ મનુષ્ય તથા તિર્યંચના વૈક્રિયમિશ્રયોગમા લોમ અને કવલાહાર છે. કારણકે મનુષ્ય તથા તિર્યંચનો વૈક્રિયમિશ્રયોગ પર્યાપ્ત અવસ્થામાંજ છે. વળી ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં માત્ર અચિત્તઆહાર હોય છે, કારણકે નારકને સર્વદા અને દેવને અમુક અમુક કાળને અન્તરે અચિત્તઆહાર હોય છે. અને ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રમાં તો ત્રણે પ્રકારનો આહાર સંભવે છે. વળી આભોગ અને અનાભોગ એ બન્ને પ્રકારનો આહાર હોય છે. દિશિની અપેક્ષાએ છએ દિશિનો આહાર હોય છે. નિષ્કુટ પ્રદેશોમાં (લોકાન્તે) રહેલા વાયુ સંબંધિ વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં ૩-૪-૫-૬ દિશિનો આહાર સંભવે. એ પ્રમાણે વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં આહારકપણાનો એક ભેદ છે. અને માર્ગમાં વહેનારું, કેવલીસમુદ્ઘાત વખતનું અને અયોગીપણાનું અનાહારકપણું વૈક્રિયમિશ્રમાં ન હોય, કારણકે એ ત્રણે વખતમા વૈક્રિયનો પ્રારંભ કે સંહરણ હોય નહિ.

(૧૬) ગુણસ્થાન ૨ (૬)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રમાં મિથ્યાત્વ, સાસ્વાદન અને સમ્યક્ત્વ; એ ૩ ગુણસ્થાન હોય, પરન્તુ મિશ્રગુણસ્થાને મરણનો અભાવ હોવાથી અપર્યાપ્તઅવસ્થામાં દેવ તથા નારકને મિશ્રગુણસ્થાન ન હોય, અને ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રમાં મિશ્ર, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ સહિત ૬ ગુણસ્થાન

૫ પર્યાપ્તિઓ હોય છે. કારણકે અપર્યાપ્તપણું પંચ પર્યાપ્તિઓની સમાપ્તિ સુધીજ હોય છે, કારણ કે છઠ્ઠી પર્યાપ્તિ સમાપ્ત થવાથી પર્યાપ્તપણું પ્રાપ્ત થાય છે, અને પર્યાપ્તપણામાં અવશ્ય વૈક્રિયયોગ થાય છે. અથવા દેવને પાંચમી અને છઠ્ઠી પર્યાપ્તિ સમકાળે સમાપ્ત થાય છે, તે કારણથી ૪ પર્યાપ્તિઓ પણ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં ગણાય. વળી મનુષ્ય તથા તિર્યંચને પર્યાપ્ત અવસ્થામાં વૈક્રિય રચના હોય છે. તેથી સામાન્યપણે વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં ૬ પર્યાપ્તિઓ કહેવાય.

(૧૯) પ્રાણ ૯ (૧૦)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં મનયોગ સિવાય ૯ પ્રાણ છે, કારણકે અપર્યાપ્તઅવસ્થામાં મનયોગ ન હોય,[1] અને ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રમાં ૧૦ પ્રાણ હોય. વળી ૯ પ્રાણોની પ્રાપ્તિ સર્વ પર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્ત દેવ તથા નારકના સંબંધમાં જાણવી. અન્યથા શરીરપર્યાપ્તને વૈક્રિયમિશ્રયોગ ગણીએ તો આયુષ્ય અને મિશ્રકાયયોગ એ બે પ્રાણ હોય. કેમ ૮ પ્રાણ ન હોય.

(૨૦) સંજ્ઞા ૪ (૪)–૧ (૬)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં આહારાદિ ચારે સંજ્ઞા હોય, અને હેતુપદેશિકી વિગેરે ત્રણ સંજ્ઞામાંની એક દૃષ્ટિવાદોપદેશિકીસંજ્ઞા સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવ તથા નારકને હોય, અને દીર્ઘકાલિકીસંજ્ઞા તો મનોયોગના વિષયવાળી હોવાથી

ઉત્તરદેહ સંપ્રાપ્તિ જે પર્યાપ્તિઓ કરતાં પડે તેમાં વૈક્રિયદેહના પ્રારંભ મનુષ્ય તથા તિર્યંચને જે વૈક્રિયમિશ્રયોગ છે તે પાંચ પર્યાપ્તિવાળો છે, પરંતુ સંહરણ વખતે ૬ પર્યાપ્તિઓ હોય છે.

૧. અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં જેમ મનોયોગ નથી તેમ વચનપ્રાણ અને શ્વસનપ્રાણ પણ નથી, તો એ બે પ્રાણ વૈક્રિયમિશ્રમાં કેમ ગણ્યા? સમાધાન: ઉત્તર—વચનયોગ અને વચનપ્રાણમાં તફાવત છે. તેમાં સાધન સામગ્રી વિના શક્તિ માત્ર પ્રાપ્ત થઈ તે પ્રાણ છે, અને સાધન સામગ્રીયુક્ત જે વ્યાપારશક્તિ તે યોગ કહેવાય. જેમ કે ભાષાપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થવાથી ભાષાપ્રાણ તો પ્રાપ્ત થયો, પરંતુ ભાષા. વર્ગણા ગ્રહણાદિના સાધનવિના ભાષાપ્રાણ વ્યાપાર કરવાની શક્તિ નથી. માટે વચનયોગ નથી પરંતુ વચનપ્રાણ તો છે. એ રીતે સર્વ વિશેષમાં વિચારવું.

અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં ન હોય. તેમજ ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયો ગમાં ત્રણસંજ્ઞામાંથી દીર્ઘકાલિકી અને દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી એ સંજ્ઞા હોય, કારણકે પર્યાપ્તઅવસ્થામાં રચાતા મનુષ્ય તથા તિર્યંચના વૈક્રિયમિશ્રમાં એ બન્ને સંજ્ઞાઓ હોય છે. પરન્ વાયુકાયના મિશ્રયોગમાં ત્રણમાંની એક પણ સંજ્ઞા ન હોય.

(૨૧) ઉપયોગ ૮ (૧૦)—પ્રથમ વૈક્રિયમિશ્રમાં વર્ણવેલ જ્ઞાન, અજ્ઞાન અને દર્શનદ્વારની પદ્ધતિ પ્રમાણે ભવપ્રત્યયિ આશ્રયિ ૮ ઉપયોગ અને સામાન્યપણે ૧૦ ઉપયોગ છે.

(૨૨) દૃષ્ટિ ૨ (૩)—વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં પ્રથમ વર્ણવેલ સમ્યક્ત્વદ્વારની પદ્ધતિએ ભવપ્રત્યયિક આશ્રયિ ૨ દૃષ્ટિ, અને ગુણપ્રત્યયિક આશ્રયિ ૩ દૃષ્ટિ હોય છે.

(૨૩) બંધ ૭-૧૦૨ (૭-૧૧૪)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્ર યોગમાં આયુ ય સિવાય ૭ મૂળ કર્મનો બંધ હોય, કારણકે દેવ તથા નારકને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં આયુષ્યકર્મ બંધાય નહિ. તેમજ ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં આયુષ્ય સિવાય ૭ કર્મનો બંધ હોય. ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રમાં આયુષ્યનો બંધ હોય કે નહિ? તે શ્રી બહુશ્રુત જાણે. વળી ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્ર યોગમાં ૪ આયુષ્ય, દેવદ્વિક, નરકદ્વિક, આહારકદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક સૂક્ષ્મત્રિક, વિકલત્રિક, એ ૧૮ પ્રકૃતિઓ સિવાય ૧૦૨ પ્રકૃતિઓ બાંધે, અને ગુણપ્રત્યયિકમાં આહારકદ્વિક, અને ચાર આયુષ્ય સહિત ૬ પ્રકૃતિ સિવાય ૧૧૪ પ્રકૃતિનો બંધ ઔદારિકયોગી અથવા મનુષ્યના સામાન્યબંધવત્ જાણવો. અહિં પણ આયુષ્યનો નિર્ણય શ્રી બહુશ્રુતના વચનથી જાણવો.

(૨૪) ઉદય ૮૯ (૮-૯૬)—સર્વ પર્યાપ્તિઓવડે અપર્યાપ્ત દેવ તથા નારકના વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, સાધારણ, અપર્યાપ્ત, ૪ આનુપૂર્વી, ૪ અશુભજાતિ, ઔદારિકદ્વિક, આહારક-

દ્વિક, ૬ સંઘયણ, આતપ, ૪ મધ્યસંસ્થાન મિશ્રમોહનીય, તિર્યગાયુ નરાયુ, તિર્યગ્ગતિ, નરગતિ, સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક, જીનનામ, એ છત્રીશ પ્રકૃતિઓવિના શેષ ૮૬ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય. તથા સામાન્ય વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં સૂક્ષ્મ, સાધારણ, અપર્યાપ્ત, ૪ આનુપૂર્વી, મધ્ય ૩ જાતિ, આહારકદ્વિક, ઔદારિકદ્વિક, ૬ સંઘયણ, ૧ આતપ, ૪ મધ્યસંસ્થાન અને જીનનામ તથા સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક એ ૨૯ પ્રકૃતિઓવિના શેષ ૯૩ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય. અહિં ઔદારિકદ્વિક અને ૬ સંઘયણ વૈક્રિયશરીર કરનારને વિદ્યમાન છે, તોપણ વૈક્રિયરચના વખતે શાસ્ત્રકારે એ આઠના કર્મનો ઉદય નહિ ગણેલો હોવાથી અહિં ગણી નથી. વળી ૮ મૂળકર્મનો ઉદય તો બન્નેમાં તુલ્ય છે.

(૨૫) ઉદીરણા ૮-૮૬ (૮-૯૩)—ઉદયવત્.

(૨૬) સત્તા ૮-૧૪૮—સુગમ છે.

(૨૭) શરીર ૩ (૪)—ભવપ્રત્યયિક આશ્રયિ વૈક્રિય, તૈજસ, કાર્મણ એ ૩ શરીર, અને સામાન્યપણે ઔદારિક સહિત ચાર શરીર છે, પરન્તુ આહારક શરીર ન હોય, કારણકે વૈક્રિયશરીર અને આહારકશરીર એ બે સમકાળે એક જીવને ન હોય.

(૨૮) બંધહેતુ ૪૮-૫૧ —બન્ને પ્રકારે ગણતાં ૫ મિથ્યાત્વ, ૧૨ અવ્રત, ૨૫ કષાય, અને ૪ મનયોગ, ૪ વચનયોગ તથા વૈક્રિયમિશ્રયોગ; એ પ્રમાણે ૫૧ બંધહેતુ હોય. એક કાયયોગ વખતે બીજો કાયયોગ નહિં ગણવાથી શેષ ૬ કાયયોગરૂપ બંધહેતુ ન હોય. ગુણપ્રત્યયિકમાં ઔદારિકયોગ છે તોપણ વૈક્રિયમિશ્રની મુખ્યતાએ ઔદારિકયોગ ગૌણપણે હોવાથી ગણ્યો નહિં, અથવા બે કાયયોગ સાથે વર્તે તોપણ બંધમાં હેતુભૂત એકજ કાયયોગ ગણવો યોગ્ય છે, અહિં વૈક્રિયમિશ્રયોગ જે સમયે બંધમાં હેતુભૂત હોય છે તે સમયે મનોયોગાદિ હેતુભૂત ન ગણાય, પરન્તુ વૈક્રિયરચનાના પ્રારંભ અને સંહરણના અસંખ્ય સમયોમાં કોઇક સમયે વૈક્રિયમિશ્રયોગ બંધહેતુભૂત હોય, તો કોઇક સમયમાં

અન્યયોગ બંધહેતુભૂત હોય. એ પ્રમાણે અનેક સમયોની અપેક્ષાએ ૯ યોગ બંધહેતુમાં ગ્રહણ કર્યા છે, અન્યથા એક વૈક્રિયમિશ્રયોગજ બંધહેતુભૂત હોય. આ સંબંધમાં વિશેષ નિર્ણય શ્રી બહુશ્રુત ગમ્ય છે.

(૨૯) ધ્યાન ૦ (૮)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં ધ્યાન એક પણ ન હોય, કારણકે દેવ તથા નારકને અપર્યાપ્તઅવસ્થામાં મન ન હોય, અને મનવિના કેવળ કાયયોગે ધ્યાન હોય નહિ. તેમજ ગુણપ્રત્યયિક આશ્રયિ વૈક્રિયમિશ્રયોગ મનુષ્ય અને તિર્યંચને પર્યાપ્તઅવસ્થામાં હોવાથી મનવિષયિક ૪ આર્ત્તધ્યાન અને ૪ રૌદ્રધ્યાન એ ૮ ધ્યાન હોય. પણ ધર્મધ્યાનાદિ ન હોય, કારણકે ધર્મધ્યાન અપ્રમત્ત મુનિને હોય અને અપ્રમત્ત મુનિને વૈક્રિયયોગ છે પણ (પ્રારંભ અને સંહરણના અભાવે) વૈક્રિયમિશ્રયોગ નથી, અને શુક્લધ્યાન તો આઠમા અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનથીજ શરૂ થાય છે, માટે ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રમાં ૮ અશુભ ધ્યાનજ હોય.

(૩૦) સંઘયણ ૦ (૬)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં એક પણ સંઘયણ ન હોય, કારણકે દેવ તથા નારકજીવો સંઘયણ રહિત છે. તેમજ ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં ૬ સંઘયણ[1] છે, કારણકે મનુષ્ય તિર્યંચને છએ સંઘયણ હોય છે, અને રચેલું ઉત્તરવૈક્રિયશરીર તો સંઘયણ રહિતજ[2] છે.

---

૧. ઉદયમાંથી - સંઘયણ નામકર્મનો ઉદય વૈક્રિયમિશ્રયોગ વખતે ગણ્યો નથી અને અહિં ૬ સંઘયણ ગણ્યાં તેનું શું કારણ? ઉત્તરઃ— સંઘયણ અને સંઘયણનામકર્મનો ઉદય એ બે કાર્ય કારણપણે ભિન્ન પદાર્થ છે, માટે ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગ વખતે સંઘયણનામકર્મનો ઉદય ન હોય પણ પૂર્વે સંઘયણનામકર્મના ઉદયથી રચાયલું સંઘયણ હોવામાં વિરોધ નથી.

૨. દેવ તથા મનુષ્યાદિકે રચેલ સિંહ, હસ્તિ વિગેરે ઉત્તરવૈક્રિયશરીરમાં હાડકાંનો સમુદાય હોવા છતાં પણ સંઘયણ રહિત કેમ કહેવાય?

(૩૧) સંસ્થાન ૨ (૬)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્ર
દેવને સમચતુરસ્ર અને નારકને હુંડકસંસ્થાન હોય છે.
પ્રત્યયિક મિશ્રયોગ વખતે છએ સંસ્થાન હોય છે, પણ
ઉત્તરવૈક્રિયમાં નામકર્મોદય આશ્રયિ સમચતુરસ્ર સંસ્થ
બાહ્ય દેખાવમાં તો છએ સંસ્થાનવાળું વૈક્રિયશરીર[1] હો

(૩૨) સમુદ્‌ઘાત ૨ (૨)—ભવપ્રત્યયિક તથા ગુણ
મિશ્રયોગમાં વેદના અને કષાય એ બે સમુદ્‌ઘાત સંભ
મરણ વિગેરે સંભવે નહિ, કારણકે દેવ તથા નારક તે
યથાસ્વાદ દીર્ઘઆયુષ્ય ભોગવી મરણ પામે છે, અને મનુષ્ય
વૈક્રિયયોગમાં મરણ પામે પણ વૈક્રિય પ્રારંભ વા સંહ
વૈક્રિયમિશ્રયોગ વખતે મરણ ન પામે એમ ગ્રંથોમાં કહેલી
ની કાયસ્થિતિ અનુસારે સંભવે છે. શેષ સમુદ્‌ઘાત પણ
વખતે બીજી સમુદ્‌ઘાતના અભાવે સંભવતી નથી. વળી
સમુદ્‌ઘાત તે પણ સંભવ[2] આશ્રયિ કહ્યા છે, કારણકે વૈક્રિય
વખતે વેદના અને કષાય તો છેજ, પણ તેસંબંધિ સમુદ્‌
હોય કે નહિ તેનો નિર્ણય શ્રી બહુશ્રુતથી જાણવો.

ઉત્તર:—સંઘયણ ને ઔદારિક વર્ગણાના પુદ્‌ગલોથી બનેલા હાડના ક
ય કહેવાય. અને ઉત્તરવૈક્રિયદેહમાં ઔદારિક વર્ગણા નહિ હોવાથી હાડ
ઓના ટેકા પણ વૈક્રિયવર્ગણાના છે. માટે ઉત્તરવૈક્રિયમાં સંઘયણ
અભાવ કહેવાય.

1. ઉત્તરવૈક્રિયશરીર વાહન, કુબ્જ વિગેરે અનેક આકારે બ
શકે છે, તો ઉત્તરવૈક્રિય રચના માટે ફક્ત સમચતુરસ્ર સંસ્થાનનામકર્મ
ઉદય અને સમચતુરસ્ર સંસ્થાન કેમ કહ્યું?

ઉત્તર.—પ્રજ્ઞાપનાદિ ગ્રંથોમાં ગુણપ્રત્યયિક ઉત્તરવૈક્રિય વખતે સમ
ચતુરસ્ર સંસ્થાનકર્મનો ઉદય કહ્યો છે, અને જીવસમાસના સૂત્રમાં દેવાદિકના
ઉત્તર વૈક્રિયમાં છએ સંસ્થાન કહ્યા છે, તોપણ નામકર્મનો ઉદય તો સમ-
ચતુરસ્રનોજ હોય.

2. વૈક્રિયમિશ્ર વખતે વેદના કષાય અવશ્ય હોય છે, અને અપર્યાપ્ત
અવસ્થામાં ૩ સમુદ્‌ઘાત હોય છે તે કારણથી " સંભવ આશ્રયિ " જાણવું.
પણ અપ્રગટ વાંચવા પૂર્ણ નહિ.

અન્યયોગ બંધહેતુભૂત હોય. એ પ્રમાણે અનેક સમયોની અપેક્ષાએ ૯ યોગ બંધહેતુમાં ગ્રહણ કર્યા છે, અન્યથા એક વૈક્રિયમિશ્રયોગજ બંધહેતુભૂત હોય. આ સંબંધમાં વિશેષ નિર્ણય શ્રી બહુશ્રુત ગમ્ય છે.

(૨૯) **ધ્યાન** ૦ (૮)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં ધ્યાન એક પણ ન હોય, કારણકે દેવ તથા નારકને અપર્યાપ્તઅવસ્થામાં મન ન હોય, અને મનવિના કેવળ કાયયોગે ધ્યાન હોય નહિ. તેમજ ગુણપ્રત્યયિક આશ્રયિ વૈક્રિયમિશ્રયોગ મનુષ્ય અને તિર્યંચને પર્યાપ્તઅવસ્થામાં હોવાથી મનવિષયિક ૪ આર્ત્તધ્યાન અને ૪ રૌદ્રધ્યાન એ ૮ ધ્યાન હોય. પણ ધર્મધ્યાનાદિ ન હોય, કારણકે ધર્મધ્યાન અપ્રમત્ત મુનિને હોય અને અપ્રમત્ત મુનિને વૈક્રિયયોગ છે પણ (પ્રારંભ અને સંહરણના અભાવે) વૈક્રિયમિશ્રયોગ નથી, અને શુક્લધ્યાન તો આઠમા અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનથીજ શરૂ થાય છે, માટે ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રમાં ૮ અશુભ ધ્યાનજ હોય.

(૩૦) **સઘયણ** ૦ (૬)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં એક પણ સંઘયણ ન હોય, કારણકે દેવ તથા નારકજીવો સંઘયણ રહિત છે. તેમજ ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં ૬ સંઘયણ[1] છે, કારણકે મનુષ્ય તિર્યંચને છએ સંઘયણ હોય છે, અને રચેલું ઉત્તરવૈક્રિયશરીર તો સંઘયણ રહિતજ[2] છે.

---

૧. ઉદયમાંથી સંઘયણ નામકર્મનો ઉદય વૈક્રિયમિશ્રયોગ વખતે ગણ્યો નથી અને અહિં ૬ સંઘયણ ગણ્યાં તેનું શું કારણ? ઉત્તરઃ—સંઘયણ અને સંઘયણનામકર્મનો ઉદય એ બે કાર્ય કારણપણે ભિન્ન પદાર્થ છે, માટે ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગ વખતે સંઘયણનામકર્મનો ઉદય ન હોય પણ પૂર્વે સંઘયણનામકર્મના ઉદયથી રચાયલું સંઘયણ હોવામાં વિરોધ નથી.

૨. દેવ તથા મનુષ્યાદિકે રચેલ સિંહ, હસ્તિ વિગેરે ઉત્તરવૈક્રિયશરીરમાં હાડકાંનો સમુદાય હોવા છતાં પણ સંઘયણ રહિત કેમ કહેવાય?

(૩૧) સંસ્થાન ૨ (૬)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિ
દેવને સમચતુરસ્ર અને નારકને હુંડકસંસ્થાન હોય
પ્રત્યયિક મિશ્રયોગ વખતે છએ સંસ્થાન હોય છે,
ઉત્તરવૈક્રિયમાં નામકર્મોદય આશ્રયિ સમચતુરસ્ર સં
બાદ દેખાવમાં તો છએ સંસ્થાનવાળું વૈક્રિયશરીર[1]

(૩૨) સમુદ્ઘાત ૨ (૭)—ભવપ્રત્યયિક તથા
મિશ્રયોગમાં. વેદના અને કષાય એ બે સમુદ્ઘાત સ
મરણ વિગેરે સંભવે નહિ. કારણકે દેવ તથા નારક
યથાયોગ્ય દીર્ઘ આયુષ્ય ભોગવી મરણ પામે છે, અને મનુ
વૈક્રિયયોગમાં મરણ પામે પણ વૈક્રિય આરંભ વા
વૈક્રિયમિશ્રયોગ વખતે મરણ ન પામે એમ ગ્રંથમાં કહેલ
ની કાયસ્થિતિ અનુસારે સંભવે છે. કેવલિ સમુદ્ઘાત
વખતે બીજા સમુદ્ઘાતના અભાવે સંભવતી નથી. વળી
સમુદ્ઘાત તે પણ સંભવ[2] આદિ કહ્યા છે. કારણકે વૈ
વખતે વેદના અને કષાય તો છેજ, પણ તેના વિના સ
હોય કે નહિ તેનો નિર્ણય શ્રી બહુશ્રુતથી જાણવો.

[illegible]

૧ [illegible]

[illegible]

૨. [illegible]

અન્યયોગ બંધહેતુભૂત હોય. એ પ્રમાણે અનેક સમયોની અપેક્ષાએ ૯ યોગ બંધહેતુમાં ગ્રહણ કર્યા છે, અન્યથા એક વૈક્રિયમિશ્રયોગજ બંધહેતુભૂત હોય. આ સંબંધમાં વિશેષ નિર્ણય શ્રી બહુશ્રુત ગમ્ય છે.

(૨૯) ધ્યાન ૦ (૮)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં ધ્યાન એક પણ ન હોય, કારણકે દેવ તથા નારકને અપર્યાપ્તઅવસ્થામાં મન ન હોય, અને મનવિના કેવળ કાયયોગે ધ્યાન હોય નહિ. તેમજ ગુણપ્રત્યયિક આશ્રયિ વૈક્રિયમિશ્રયોગ મનુષ્ય અને તિર્યંચને પર્યાપ્તઅવસ્થામાં હોવાથી મનવિષયિક ૪ આર્ત્તધ્યાન અને ૪ રૌદ્રધ્યાન એ ૮ ધ્યાન હોય. પણ ધર્મધ્યાનાદિ ન હોય કારણકે ધર્મધ્યાન અપ્રમત્ત મુનિને હોય અને અપ્રમત્ત મુનિને વૈક્રિયયોગ છે પણ (પ્રારંભ અને સંહરણના અભાવે) વૈક્રિયમિશ્રયોગ નથી, અને શુકલધ્યાન તો આઠમા અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનથીજ શરૂ થાય છે, માટે ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રમાં ૮ અશુભ ધ્યાનજ હોય.

(૩૦) સઘયણ ૦ (૬)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં એક પણ સંઘયણ ન હોય, કારણકે દેવ તથા નારકજીવો સંઘયણ રહિત છે. તેમજ ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં ૬ સંઘયણ[1] છે, કારણકે મનુષ્ય તિર્યંચને છએ સંઘયણ હોય છે, અને રચેલું ઉત્તરવૈક્રિયશરીર તો સંઘયણ રહિતજ[2] છે.

---

૧. ઉદયમાંથી સંઘયણ નામકર્મનો ઉદય વૈક્રિયમિશ્રયોગ વખતે ગણ્યો નથી અને અહિં ૬ સંઘયણ ગણ્યાં તેનું શું કારણ? ઉત્તર:—સંઘયણ અને સંઘયણનામકર્મનો ઉદય એ બે કાર્ય કારણપણે ભિન્ન પદાર્થ છે, માટે ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગ વખતે સંઘયણનામકર્મનો ઉદય ન હોય પણ પૂર્વે સંઘયણનામકર્મના ઉદયથી રચાયલું સંઘયણ હોવામાં વિરોધ નથી.

૨. દેવ તથા મનુષ્યાદિકે રચેલ સિંહ, હસ્તિ વિગેરે ઉત્તરવૈક્રિયશરીરમાં હાડકાંનો સમુદાય હોવા છતાં પણ સંઘયણ રહિત કેમ કહેવાય?

(૩૧) સંસ્થાન ૨ (૬)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિ
દેવને સમચતુરસ્ર અને નારકને હુંડકસંસ્થાન હોય
પ્રત્યયિક મિશ્રયોગ વખતે છએ સંસ્થાન હોય છે,
ઉત્તરવૈક્રિયમાં નામકર્મોદય આશ્રયિ સમચતુરસ્ર
બાહ્ય દેખાવમાં તો છએ સંસ્થાનવાળું વૈક્રિયશરીર[1]

(૩૨) સમુદ્‌ઘાત ૨ (૨)—ભવપ્રત્યયિક તથા
મિશ્રયોગમાં વેદના અને કષાય એ બે સમુદ્‌ઘાત ર
મરણ વિગેરે સંભવે નહિ, કારણકે દેવ તથા નારક
યથાયોગ્ય દીર્ઘઆયુષ્ય ભોગવી મરણ પામે છે, અને મ
વૈક્રિયયોગમાં મરણ પામે પણ વૈક્રિય પ્રારંભ વા
વૈક્રિયમિશ્રયોગ વખતે મરણ ન પામે એમ ગ્રંથોમાં કહે
ની કાયસ્થિતિ અનુસારે સંભવે છે. શેષ સમુદ્‌ઘાત
વખતે બીજી સમુદ્‌ઘાતના અભાવે સંભવતી નથી. વર્ગ
સમુદ્‌ઘાત તે પણ સંભવ[2] આશ્રયિ કહ્યા છે, કારણકે વૈ
વખતે વેદના અને કષાય તો છેજ, પણ તેસંબંધિ ર
હોય કે નહિ તેનો નિર્ણય શ્રી બહુશ્રુતથી જાણવો.

ઉત્તર:—સંઘયણ ને ઔદારિક વર્ગણાના પુદ્‌ગલોથી બનેલા હાડના મ
ય કહેવાય. અને ઉત્તરવૈક્રિયદેહમાં ઔદારિક વર્ગણા નહિ હોવાથી
દેખાતા હાડકાં પણ વૈક્રિયવર્ગણાના છે. માટે ઉત્તરવૈક્રિયમાં સ
અભાવ કહેવાય.

1. ઉત્તરવૈક્રિયશરીર વાનર, કુક્કુટ વિગેરે અનેક આકારે
ય છે, તો ઉત્તરવૈક્રિય રચના માટે ફક્ત સમચતુરસ્ર સંસ્થાનનાના
ઉદય અને સમચતુરસ્ર સંસ્થાન કેમ કહ્યું?

ઉત્તર.—પ્રજ્ઞાપનાદિ ગ્રંથોમાં ગુણપ્રત્યયિક ઉત્તરવૈક્રિય વખતે
ચતુરસ્ર સંસ્થાનકર્મનો ઉદય કહ્યો છે, અને પ્રજ્ઞાપનાના સૂત્રમાં દેવાદિ
ઉત્તર વૈક્રિયમાં છએ સંસ્થાન કહ્યાં છે. તોપણ નામકર્મનો ઉદય તો સ
ચતુરસ્રનોજ હોય.

૨. વૈક્રિયમિશ્ર વખતે વેદના કષાય અવશ્ય હોય છે, અને અપર્યા
અવસ્થામાં ૪ સમુદ્‌ઘાત હોય છે તે કારણથી “ સંભવ આશ્રયિ ” અનુ
પણ અપૂર્ણ વાંચવા પૂર્ણ નહિ.

અન્યયોગ બંધહેતુભૂત હોય. એ પ્રમાણે અનેક સમયોની અપેક્ષાએ ૯ યોગ બંધહેતુમાં ગ્રહણ કર્યા છે, અન્યથા એક વૈક્રિયમિશ્રયોગજ બંધહેતુભૂત હોય. આ સંબંધમાં વિશેષ નિર્ણય શ્રી બહુશ્રુત ગમ્ય છે.

(૨૯) ધ્યાન ૦ (૮)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં ધ્યાન એક પણ ન હોય, કારણકે દેવ તથા નારકને અપર્યાપ્તઅવસ્થામાં મન ન હોય, અને મનવિના કેવળ કાયયોગે ધ્યાન હોય નહિ. તેમજ ગુણપ્રત્યયિક આશ્રયિ વૈક્રિયમિશ્રયોગ મનુષ્ય અને તિર્યંચને પર્યાપ્તઅવસ્થામાં હોવાથી મનવિષયિક ૪ આર્ત્તધ્યાન અને ૪ રૌદ્રધ્યાન એ ૮ ધ્યાન હોય. પણ ધર્મધ્યાનાદિ ન હોય, કારણકે ધર્મધ્યાન અપ્રમત્ત મુનિને હોય અને અપ્રમત્ત મુનિને વૈક્રિયયોગ છે પણ (પ્રારંભ અને સંહરણના અભાવે) વૈક્રિયમિશ્રયોગ નથી, અને શુક્લધ્યાન તો આઠમા અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનથીજ શરૂ થાય છે, માટે ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રમાં ૮ અશુભ ધ્યાનજ હોય.

(૩૦) સંઘયણ ૦ (૬)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં એક પણ સંઘયણ ન હોય, કારણકે દેવ તથા નારકજીવો સંઘયણ રહિત છે. તેમજ ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં ૬ સંઘયણ[1] છે, કારણકે મનુષ્ય તિર્યંચને છએ સંઘયણ હોય છે, અને રચેલું ઉત્તરવૈક્રિયશરીર તો સંઘયણ રહિતજ[2] છે.

---

૧. ઉદયમાંથી સંઘયણ નામકર્મનો ઉદય વૈક્રિયમિશ્રયોગ વખતે ગણ્યો નથી અને અહિં ૬ સંઘયણ ગણ્યાં તેનું શું કારણ? ઉત્તર:—સંઘયણ અને સંઘયણનામકર્મનો ઉદય એ બે કાર્ય કારણપણે ભિન્ન પદાર્થ છે, માટે ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગ વખતે સંઘયણનામકર્મનો ઉદય ન હોય પણ પૂર્વે સંઘયણનામકર્મના ઉદયથી રચાયલું સંઘયણ હોવામાં વિરોધ નથી.

૨. દેવ તથા મનુષ્યાદિકે રચેલ સિંહ, હસ્તિ વિગેરે ઉત્તરવૈક્રિયશરીરમાં હાડકાંનો સમુદાય હોવા છતાં પણ સંઘયણ રહિત કેમ કહેવાય?

(૩૧) સંસ્થાન ૨ (૬)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિ[illegible]
દેવને સમચતુરસ્ર અને નારકને હુંડક સંસ્થાન હોય છે
પ્રત્યયિક મિશ્રયોગ વખતે બન્ને સંસ્થાન હોય છે, પ[illegible]
ઉત્તરવૈક્રિયમાં નામકર્મોદય આશ્રયિ સમચતુરસ્ર સં[illegible]
બાહ્ય દેખાવમાં તો બન્ને સંસ્થાનવાળું વૈક્રિયશરીર[1] [illegible]

(૩૨) સમુદ્‌ઘાત ૨ (૨)—ભવપ્રત્યયિક તથા [illegible]
મિશ્રયોગમાં વેદના અને કષાય એ બે સમુદ્‌ઘાત સં[illegible]
મરણ વિગેરે સંભવે નહિ, કારણકે દેવ તથા નારક [illegible]
યથાયોગ્ય દીર્ઘઆયુષ્ય હોવાથી મરણ પામે છે, અને મનુ[illegible]
વૈક્રિયયોગમાં મરણ પામે પણ વૈક્રિય પ્રારંભ વા સ[illegible]
વૈક્રિયમિશ્રયોગ વખતે મરણ ન પામે એમ સંયોગ કહેલી
ની કાયસ્થિતિ અનુસારે સંભવે છે. શેષ સમુદ્‌ઘાત પ[illegible]
વખતે બીજા સમુદ્‌ઘાતના અભાવે સંભવતી નથી. વળી
સમુદ્‌ઘાત તે પણ સંભવ[2] આશ્રયિ કહ્યા છે. કારણકે વૈ[illegible]
વખતે વેદના અને કષાય તો છેજ, પણ તેસંબંધિ સ[illegible]
હોય કે નહિ તેનો નિર્ણય શ્રી બહુશ્રુતથી જાણવો.

[illegible] —એ પ્રમાણે ઔદારિક [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] અને ઉત્તરવૈક્રિયમાં ઔદારિક [illegible] નહિ [illegible]
[illegible] પણ [illegible] છે. [illegible]
[illegible]

૧ ઉત્તરવૈક્રિયશરીર [illegible] [illegible]
[illegible] ઉત્તરવૈક્રિય [illegible] [illegible] સમચતુરસ્ર સંસ્થાન[illegible]
[illegible] અને સમચતુરસ્ર સંસ્થાન [illegible]

[illegible] —[illegible]
[illegible] સંસ્થાન[illegible] છે, અને [illegible]
[illegible] બન્ને સંસ્થાન [illegible] છે. [illegible] નામકર્મ[illegible]
[illegible]

૨. વૈક્રિયમિશ્ર વખતે વેદના [illegible] હોય છે, અને [illegible]
[illegible] સમુદ્‌ઘાત હોય છે તે [illegible]
[illegible] નહિ [illegible]

અન્યયોગ બંધહેતુભૂત હોય. એ પ્રમાણે અનેક સમયોની અપેક્ષાએ ૯ યોગ બંધહેતુમાં ગ્રહણ કર્યા છે, અન્યથા એક વૈક્રિયમિશ્રયોગજ બંધહેતુભૂત હોય. આ સંબંધમાં વિશેષ નિર્ણય શ્રી બહુશ્રુત ગમ્ય છે.

(૨૯) ધ્યાન ૦ (૮)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં ધ્યાન એક પણ ન હોય, કારણકે દેવ તથા નારકને અપર્યાપ્તઅવસ્થામાં મન ન હોય, અને મનવિના કેવળ કાયયોગે ધ્યાન હોય નહિ. તેમજ ગુણપ્રત્યયિક આશ્રયિ વૈક્રિયમિશ્રયોગ મનુષ્ય અને તિર્યંચને પર્યાપ્તઅવસ્થામાં હોવાથી મનવિષયિક ૪ આર્ત્તધ્યાન અને ૪ રૌદ્રધ્યાન એ ૮ ધ્યાન હોય. પણ ધર્મધ્યાનાદિ ન હોય, કારણકે ધર્મધ્યાન અપ્રમત્ત મુનિને હોય અને અપ્રમત્ત મુનિને વૈક્રિયયોગ છે પણ (પ્રારંભ અને સંહરણના અભાવે) વૈક્રિયમિશ્રયોગ નથી, અને શુક્લધ્યાન તો આઠમા અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનથીજ શરૂ થાય છે, માટે ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રમાં ૮ અશુભ ધ્યાનજ હોય.

(૩૦) સઘયણ ૦ (૬)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં એક પણ સંઘયણ ન હોય, કારણકે દેવ તથા નારકજીવો સંઘયણ રહિત છે. તેમજ ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં ૬ સંઘયણ[1] છે, કારણકે મનુષ્ય તિર્યંચને છએ સંઘયણ હોય છે, અને રચેલું ઉત્તરવૈક્રિયશરીર તો સંઘયણ રહિતજ[2] છે.

૧. ઉદયમાંથી સંઘયણ નામકર્મનો ઉદય વૈક્રિયમિશ્રયોગ વખતે ગણ્યો નથી અને અહિં ૬ સંઘયણ ગણવાં તેનું શું કારણ? ઉત્તરઃ—સંઘયણ અને સંઘયણનામકર્મનો ઉદય એ બે કાર્ય કારણપણે ભિન્ન પદાર્થ છે, માટે ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગ વખતે સંઘયણનામકર્મનો ઉદય ન હોય પણ પૂર્વે સંઘયણનામકર્મના ઉદયથી રચાયલું સંઘયણ હોવામાં વિરોધ નથી.

૨. દેવ તથા મનુષ્યાદિકે રચેલ સિંહ, હસ્તિ વિગેરે ઉત્તરવૈક્રિયશરીરમાં હાડકાંનો સમુદાય હોવા છતાં પણ સંઘયણ રહિત કેમ કહેવાય?

(૩૧) સંસ્થાન ૨ (૬)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્ર
દેવને સમચતુરસ્ર અને નારકને હુંડક સંસ્થાન હોય છે
પ્રત્યયિક મિશ્રયોગ વખતે છએ સંસ્થાન હોય છે, પ
ઉત્તરવૈક્રિયમાં નામકર્મોદય આશ્રયિ સમચતુરસ્ર સં
બાહ્ય દેખાવમાં તો છએ સંસ્થાનવાળું વૈક્રિયશરીર[1] ;

(૩૨) સમુદ્ઘાત ૨ (૨)—ભવપ્રત્યયિક તથા ગ
મિશ્રયોગમાં વેદના અને કષાય એ બે સમુદ્ઘાત સં
મરણ વિગેરે સંભવે નહિ, કારણકે દેવ તથા નારક
યથાબાદ દીર્ઘઆયુષ્ય ભોગવી મરણ પામે છે, અને મનુ
વૈક્રિયયોગમાં મરણ પામે પણ વૈક્રિય પ્રારંભ વા સ
વૈક્રિયમિશ્રયોગ વખતે મરણ ન પામે એમ ગ્રંથોમાં કહેલી
ની કાયસ્થિતિ અનુસારે સંભવે છે. શેષ સમુદ્ઘાત પ
વખતે બીજી સમુદ્ઘાતના અભાવે સંભવતી નથી. વળી
સમુદ્ઘાત તે પણ સંભવ[2] આશ્રયિ કહ્યા છે, કારણકે વૈક્રિ
હોય કે નહિ તેનો નિર્ણય શ્રી બહુશ્રુતથી જાણવો.

ઉત્તર.—સંઘયણ ને ઔદારિક વર્ગણાના પુદ્ગલોથી બનેલા હાડના બ
ન્ધ કહેવાય. અને ઉત્તરવૈક્રિયદેહમાં ઔદારિક વર્ગણા નહિ હોવાથી ૯
સ્થાના સ્કંધ પણ વૈક્રિયવર્ગણાના છે. માટે ઉત્તરવૈક્રિયમાં સંઘ
અભાવ કહેવાય.

૧. ઉત્તરવૈક્રિયશરીર વામન, કુબ્જ વિગેરે અનેક આકારે
ગો છે, તો ઉત્તરવૈક્રિય રચના માટે કયા સમચતુરસ્ર સંસ્થાનનામક
ઉદય અને સમચતુરસ્ર સંસ્થાન કેમ કહ્યું !

ઉત્તર.—અપ્તનિશ્રાદિ ગ્રંથોમાં ગુણપ્રત્યયિક ઉત્તરવૈક્રિય વખતે સ
ચતુરસ્ર સંસ્થાનકર્મનો ઉદય કહેલો છે, અને શ્રીપ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં દેવાદિક
ઉત્તર વૈક્રિયમાં છએ સંસ્થાન કહ્યાં છે, તોપણ નામકર્મનો ઉદય તો સમ
ચતુરસ્રનોજ હોય.

૨. વૈક્રિયમિશ્ર વખતે વેદના કષાય અવશ્ય હોય છે, અને આ વાં
અવસ્થામાં ૨ સમુદ્ઘાત હોય છે તે કારણથી " સંભવ આશ્રયિ " અનુક્ર
પણ અહિંને વાંચવા પૂરતું નહિ.

અન્યયોગ બંધહેતુભૂત હોય. એ પ્રમાણે અનેક સમયોની અ
શાએ ૯ યોગ બંધહેતુમાં ગ્રહણ કર્યા છે, અન્યથા એક વૈક્રિ
મિશ્રયોગજ બંધહેતુભૂત હોય. આ સંબંધમાં વિશેષ નિર્ણ
શ્રી બહુશ્રુત ગમ્ય છે.

(૨૯) ધ્યાન ૦ (૮)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં ધ્યા
એક પણ ન હોય, કારણકે દેવ તથા નારકને અપર્યાપ્તઅવસ્થામ
મન ન હોય, અને મનવિના કેવળ કાયયોગે ધ્યાન હોય નહિ
તેમજ ગુણપ્રત્યયિક આશ્રયિ વૈક્રિયમિશ્રયોગ મનુષ્ય અ
તિર્યંચને પર્યાપ્તઅવસ્થામાં હોવાથી મનવિષયિક ૪ આર્ત્તધ્યાન
અને ૪ રૌદ્રધ્યાન એ ૮ ધ્યાન હોય. પણ ધર્મધ્યાનાદિ ન હોય
કારણકે ધર્મધ્યાન અપ્રમત્ત મુનિને હોય અને અપ્રમત્ત મુનિ
વૈક્રિયયોગ છે પણ (પ્રારંભ અને સંહરણના અભાવે) વૈક્રિય
મિશ્રયોગ નથી, અને શુક્લધ્યાન તો આઠમા અપૂર્વકરણ ગુણસ્થા
નથીજ શરૂ થાય છે, માટે ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રમાં ૮ અશુ
ધ્યાનજ હોય.

(૩૦) સઘયણ ૦ (૬)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં એક
પણ સંઘયણ ન હોય, કારણકે દેવ તથા નારકજીવો સંઘયણ
રહિત છે. તેમજ ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં ૬ સંઘયણ[1] છે,
કારણકે મનુષ્ય તિર્યંચને છએ સંઘયણ હોય છે, અને રચેલું
ઉત્તરવૈક્રિયશરીર તો સંઘયણ રહિતજ[2] છે.

---

૧. ઉદયમાર્ગણા સંઘયણ નામકર્મનો ઉદય વૈક્રિયમિશ્રયોગ વખતે
ગણ્યો નથી અને અહિં ૬ સંઘયણ ગણ્યાં તેનું શું કારણ? ઉત્તર:—
સંઘયણ અને સંઘયણનામકર્મનો ઉદય એ બે કાર્ય કારણપણે ભિન્ન પદાર્થ
છે, માટે ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગ વખતે સંઘયણનામકર્મનો ઉદય ન
હોય પણ પૂર્વે સંઘયણનામકર્મના ઉદયથી રચાયેલું સંઘયણ હોવામાં
વિરોધ નથી.

૨. દેવ તથા મનુષ્યાદિકે રચેલ સિંહ, હસ્તિ વિગેરે ઉત્તરવૈક્રિય-
શરીરમાં હાડકાંનો સમુદાય હોતા છતાં પણ સંઘયણ રહિત કેમ કહેવાય?

(૩૧) સંસ્થાન ૨ (૬)—અપર્યાપ્તક વૈક્રિય
દેવને સમચતુરસ્ર અને નારકને હુંડકસંસ્થાન હોય
અપર્યાપ્તક મિશ્રયોગ વખતે બન્ને સંસ્થાન હોય છે,
ઉત્તરવૈક્રિયમાં નામકર્મોદય આશ્રયિ સમચતુરસ્ર મ
બાદ દેખાવમાં તો બન્ને સંસ્થાનવાળું વૈક્રિયશરીર

(૩૨) સમુદ્ઘાત ૨ (૨)—અપર્યાપ્તક તથા
મિશ્રયોગમાં વેદના અને કષાય એ બે સમુદ્ઘાત સ
મરણ વિગેરે સંભવે નહિ. કારણકે દેવ તથા નારક
યથાયોગ્ય દીર્ઘઆયુષ્ય ભોગવી મરણ પામે છે, અને અ
વૈક્રિયયોગમાં મરણ પામે પણ વૈક્રિય મારણ
વૈક્રિયમિશ્રયોગ વખતે મરણ ન પામે એમ કર્મગ્રંથ
ની કાયસ્થિતિ અનુસારે સમજે છે. શેષ સમુદ્ઘાત
વખતે બીજા સમુદ્ઘાતના અભાવે સંભવતી નથી. વળી
સમુદ્ઘાત તે પણ સંભવ આશ્રયિ કહ્યા છે. કારણકે
વખતે વેદના અને કષાય તો હોય, પણ તેનઆશ્રિ સ
હોય કે નહિ તેનો નિર્ણય કરી શકાતો નથી.

[illegible]

અન્ય યોગ બંધહેતુભૂત હોય. એ પ્રમાણે અનેક સમયોની અપે ક્ષાએ ૯ યોગ બંધહેતુમાં ગ્રહણ કર્યા છે, અન્યથા એક વૈક્રિય મિશ્રયોગજ બંધહેતુભૂત હોય. આ સંબંધમાં વિશેષ નિર્ણય શ્રી બહુશ્રુત ગમ્ય છે.

(૨૯) ધ્યાન ૦ (૮)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં ધ્યાન એક પણ ન હોય, કારણકે દેવ તથા નારકને અપર્યાપ્તઅવસ્થામાં મન ન હોય, અને મનવિના કેવળ કાયયોગે ધ્યાન હોય નહિ તેમજ ગુણપ્રત્યયિક આશ્રયિ વૈક્રિયમિશ્રયોગ મનુષ્ય અને તિર્યંચને પર્યાપ્તઅવસ્થામાં હોવાથી મનવિષયિક ૪ આર્ત્તધ્યાન અને ૪ રૌદ્રધ્યાન એ ૮ ધ્યાન હોય. પણ ધર્મધ્યાનાદિ ન હોય કારણકે ધર્મધ્યાન અપ્રમત્ત મુનિને હોય અને અપ્રમત્ત મુનિને વૈક્રિયયોગ છે પણ (પ્રારંભ અને સંહરણના અભાવે) વૈક્રિય મિશ્રયોગ નથી, અને શુક્લધ્યાન તો આઠમા અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનથીજ શરૂ થાય છે, માટે ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રમાં ૮ અશુભ ધ્યાનજ હોય.

(૩૦) સઘયણ ૦ (૬)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં એક પણ સંઘયણ ન હોય, કારણકે દેવ તથા નારકજીવો સંઘયણ રહિત છે. તેમજ ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં ૬ સંઘયણ[1] છે, કારણકે મનુષ્ય તિર્યંચને છએ સંઘયણ હોય છે, અને રચેલું ઉત્તરવૈક્રિયશરીર તો સંઘયણ રહિતજ[2] છે.

---

૧. ઉદયમાંથી સંઘયણ નામકર્મનો ઉદય વૈક્રિયમિશ્રયોગ વખતે ગણ્યો નથી અને અહિં ૬ સંઘયણ ગણ્યાં તેનું શું કારણ? ઉત્તરઃ—સંઘયણ અને સંઘયણનામકર્મનો ઉદય એ બે કાર્ય કારણપણે ભિન્ન પદાર્થ છે, માટે ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગ વખતે સંઘયણનામકર્મનો ઉદય ન હોય પણ પૂર્વે સંઘયણનામકર્મના ઉદયથી રચાયલું સંઘયણ હોવામાં વિરોધ નથી.

૨. દેવ તથા મનુષ્યાદિકે રચેલ સિંહ, હસ્તિ વિગેરે ઉત્તરવૈક્રિયશરીરમાં હાડકાંનો સમુદાય હોવા છતાં પણ સંઘયણ રહિત કેમ કહેવાય?

નારકવત્, અને ગુણપ્રત્યયિકની પર્યાપ્ત મનુષ્યવત્. જઘન્યથી ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુહૂર્ત તે ઉ લાએ છે, અન્યથા જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુહૂ

(૨૬) યોનિ—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં નારકની ચાર ચાર લાખ યોનિ છે. સચિત્તાદિ એક અચિત્તયોનિ, સંવૃતાદિ ૩ ભેદોમાંની એક શીતાદિ ૩ ભેદમાંથી ત્રણે પ્રકારની યોનિ (નારક અ અને શંખાવર્તાદિમાંની કોઇપણ યોનિ નથી. તેમજ સહિત સામાન્ય વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં વાયુની ૪ લાખ, ન્દ્રિયની ૪ લાખ, મનુષ્યની ૧૪ લાખ, દેવની ૪ લાખ અ ૪ લાખ એ સર્વ મળી ૩૦ લાખ યોનિ છે. અને સ ભેદ, સંવૃતાદિ ત્રણ ભેદોમાંથી વાયુ આશ્રયિ સંવૃત અ તિર્યંચ મનુષ્ય આશ્રયિ સંવૃતવિવૃત એ બે યોનિઓ શીતાદિ ૩ ભેદો છે (વાયુઆશ્રયિ), અને શંખાવ ભેદોમાંથી શંખાવર્તવિના ૨ ભેદો છે, કારણકે શંખાવર્ત ઉત્પન્ન થયેલ જીવ સ્ત્રીરત્નના પ્રબળ કામાગ્નિવડે ગ્રિ અ વસ્થામાંજ મરણ પામે છે, માટે ત્યાં ઉત્પન્ન થયેલા જીવને રચનાનો અભાવ છે.

इति वैक्रियमिश्रयोगे २६ द्वाराणि समाप्तानि.

વૈક્રિયકાયયોગમાં

(૧) ગતિ ૩ (૪), (૨) ઇન્દ્રિય ૫ (૧–૫), (૩) કાય ૧ —વૈક્રિયમિશ્રવત્. પરન્તુ વિશેષમાં પર્યાપ્ત અવસ્થા આ સર્વ દ્વાર વિચારવાં.

(૪) યોગ ૧ (૧)—ભવપ્રત્યયિક આશ્રયિ એક વૈક્રિયયો અને ગુણપ્રત્યયિક આશ્રયિ ચાર મનના અને ચાર વચનના યો સહિત ૯ યોગ. અહિં ઔદારિક કાયનો વ્યાપાર વિદ્યમાન પણ ગણ્યો નથી કારણકે જેમ તૈજસનો વ્યાપાર વિદ્યમાન છ

નારકવત્, અને ગુણપ્રત્યયિકની પર્યાપ્ત મનુષ્યવત્. કાયસ્થિતિ તો જઘન્યથી ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુહૂર્ત્ત તે ઉપયોગની અપેક્ષાએ છે, અન્યથા જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ છે.

(૨૬) યોનિ—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં દેવ અને નારકની ચાર ચાર લાખ યોનિ છે. સચિત્તાદિ ૩ ભેદમાંથી એક અચિત્તયોનિ, સંવૃતાદિ ૩ ભેદોમાંની એક સંવૃતયોનિ. શીતાદિ ૩ ભેદમાંથી ત્રણે પ્રકારની યોનિ (નારક આશ્રયિ) છે, અને શંખાવર્ત્તાદિમાંની કોઇપણ યોનિ નથી. તેમજ ગુણપ્રત્યયિક સહિત સામાન્ય વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં વાયુની ૪ લાખ, તિર્યંચપંચેન્દ્રિયની ૪ લાખ, મનુષ્યની ૧૪ લાખ, દેવની ૪ લાખ અને નારકની ૪ લાખ એ સર્વ મળી ૩૦ લાખ યોનિ છે. અને સચિત્તાદિ ૩ ભેદ, સંવૃતાદિ ત્રણ ભેદોમાંથી વાયુ આશ્રયિ સંવૃત અને ગર્ભજ તિર્યંચ મનુષ્ય આશ્રયિ સંવૃતવિવૃત એ બે યોનિઓ છે. વળી શીતાદિ ૩ ભેદો છે (વાયુઆશ્રયિ), અને શંખાવર્ત્તાદિ ૩ ભેદોમાંથી શંખાવર્ત્તવિના ૨ ભેદો છે, કારણકે શંખાવર્ત્તયોનિમાં ઉત્પન્ન થયેલ જીવ સ્ત્રીરત્નના પ્રબળ કામાગ્નિવડે શિઘ્ર અપર્યાપ્તાવસ્થામાંજ મરણ પામે છે, માટે ત્યાં ઉત્પન્ન થયેલા જીવને વૈક્રિય રચનાનો અભાવ છે.

इति वैक्रियमिश्रयोगे २६ द्वारसमाप्तिः समाप्ता.

વૈક્રિયકાયયોગમાં.

(૧) गति २ (४), (२) इन्द्रिय ५ (१-५), (३) काय १ (२)—વૈક્રિયમિશ્રવત્. પરન્તુ વિશેષમાં પર્યાપ્ત અવસ્થા આશ્રયિ સર્વ દ્વાર વિચારવાં.

(४) योग १ (९)—ભવપ્રત્યયિક આશ્રયિ એક વૈક્રિયયોગ, અને ગુણપ્રત્યયિક આશ્રયિ ચાર મનના અને ચાર વચનના યોગ સહિત ૯ યોગ. અહિં ઔદારિક કાયાનો વ્યાપાર વિદ્યમાન છે પણ ગણ્યો નથી. કારણકે જેમ તૈજસનો વ્યાપાર વિદ્યમાન છતાં

(૩૩) ભાવ ૯-૩૮ (૯-૪૪)-ઉપશમ સમ્યક્ત્વ, તથા ૨ અજ્ઞ
૩ જ્ઞાન, ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ, ૫ દાનાદિ, ૨ દર્શન (ચક્ષુ અવધિ),
ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, એ ૧૫ ક્ષયોપશમભાવ, તેમજ તિર્યંચગતિ
મનુષ્યગતિવિના શેષ ૧૯ ઔદયિકભાવ, અને ૩ પારિણામિક
એ ૩૮ ભાવ હોય. શેષ ઉપશમ ચારિત્રાદિ ૧૫ ભાવ ભવપ્રત્ય
વૈક્રિયમિશ્રમાં ન હોય. વળી મૂળભાવ પાંચે હોય. તેમજ
પ્રત્યયિકમાં ઉપશમ ચારિત્ર, ૫ દાનાદિ ક્ષાયિકલબ્ધિ, ૨ કે
દ્વિક, ક્ષાયિકચારિત્ર, એ ૯ ભાવ ન હોય, કારણકે એ ભ
૯માથી ૧૪મા ગુણસ્થાન સુધીમાં યથાસંભવ હોય છે,
વૈક્રિયમિશ્ર તો છઠ્ઠા ગુણસ્થાન સુધીજ હોય છે, માટે એ
સિવાયના શેષ ૪૪ ભાવ હોય, અને મૂળભાવ પાંચે હોય.

(૩૪) અવગાહના—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગી દેવ
નારકની જઘન્ય વા ઉત્કૃષ્ટ જન્મદેહની અવગાહના પૂર્વવત્.
ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગી વાયુની જઘન્ય અવગાહના પ
અવસ્થામાં પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની છે, અને ઉ
અવગાહના પર્યાપ્ત ગર્ભજ તિર્યંચ આશ્રયિ ૧૦૦૦ યોજન પ્રમ
હોય. તથા સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના વૈક્રિયસમુદ્ઘાતની અપેક્ષા
સંખ્યાત[1] યોજન પ્રમાણ છે. અને ઉત્તરદેહમાં પોતેજ ઉત્તરદે
રૂપ છે માટે ઉત્તરદેહાવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભ
જઘન્યથી છે. અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના વખતે મિશ્રયોગનો અભ
છે માટે ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના હોય નહિ.

(૩૫) સ્થિતિ—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગીની ભવસ્થિતિ

---

૧. સંખ્યાત યોજન કહેવાનું કારણ એ છે કે ઉત્તરવૈક્રિયના મિ
યોગ વખતે વૈક્રિયસમુદ્ઘાત પ્રવર્તે છે, પરન્તુ વૈક્રિયને દૂર ક્ષેત્રમાં મોક
વાનું બનતું નથી, અને સમુદ્ઘાતકાળમાં તો આત્મપ્રદેશો સંખ્યાત યોજ
દૂર હોઇ શકે છે, અને સમુદ્ઘાતકાળ વીત્યા બાદ બનેલા વૈક્રિયને
દેશમાં મોકલવાથીજ અસંખ્ય યોજન અવગાહના હોય માટે.

કવત્, અને ગુણપ્રત્યયિકની પર્યાપ્ત મનુષ્યવત્. કાયસ્થિતિ તો ન્યથી ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુહૂર્ત્ત તે ઉપયોગની અપે- ા છે, અન્યથા જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ છે.

(૨૬) યોનિ—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં દેવ અને કની ચાર ચાર લાખ યોનિ છે. સચિત્તાદિ ૩ ભેદમાંથી અચિત્તયોનિ, સંવૃતાદિ ૩ ભેદોમાંની એક સંવૃતયોનિ. ાદિ ૩ ભેદમાંથી ત્રણે પ્રકારની યોનિ (નારક આશ્રયિ) છે. શંખાવર્ત્તાદિમાંની કોઇપણ યોનિ નથી. તેમજ ગુણપ્રત્યયિક ત સામાન્ય વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં વાયુની ૪ લાખ, તિર્યંચપંચે- ની ૪ લાખ, મનુષ્યની ૧૪ લાખ, દેવની ૪ લાખ અને નારકની ાખ એ સર્વ મળી ૩૦ લાખ યોનિ છે. અને સચિત્તાદિ ૩ , સંવૃતાદિ ત્રણ ભેદોમાંથી વાયુ આશ્રયિ સંવૃત અને ગર્ભજ ંચ મનુષ્ય આશ્રયિ સંવૃતવિવૃત એ બે યોનિઓ છે. વળી ાદિ ૩ ભેદો છે (વાયુઆશ્રયિ), અને શંખાવર્તાદિ ૩ માંથી શંખાવર્ત્તવિના ૨ ભેદો છે, કારણકે શંખાવર્તયોનિમાં પન્ન થયેલ જીવ સ્ત્રીરત્નના પ્રબળ કામાગ્નિવડે શીઘ્ર અપર્યાપ્તા- વસ્થામાંજ મરણ પામે છે, માટે ત્યાં ઉત્પન્ન થયેલા જીવને વૈક્રિય ાનો અભાવ છે.

इति वैक्रियमिश्रयोगे २६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता.

વૈક્રિયકાયયોગમાં.

(૧) गति २ (४), (२) इन्द्रिय १ (१—२५ (३) काय १ (२) વૈક્રિયમિશ્રવત્, પરન્તુ વિશેષમાં પર્યાપ્ત અવસ્થા આશ્રયિ ર્વ દ્વાર વિચારવાં.

(૪) योग १ (९)—ભવપ્રત્યયિક આશ્રયિ એક વૈક્રિયયોગ, ને ગુણપ્રત્યયિક આશ્રયિ ચાર મનના અને ચાર વચનના યોગ હિત ૯ યોગ. અહિં ઔદારિક કાયાનો વ્યાપાર વિદ્યમાન છે ગ્રહ્યો નથી. કારણકે જેમ તૈજસનો વ્યાપાર વિદ્યમાન છતાં

પણ ઔદારિકાદિ ભવધારણીય કાયયોગ વખતે શાસ્રકારે ગ
નથી તેમ અહિં પણ જાણવું.

(૮) વેદ ૩ (૩), (૬) કષાય ૪–૨૮, (૭) જ્ઞાન ૩ (
(૮) અજ્ઞાન ૩ (૩), (૯) સંયમ ૧ (૪)—સુગમ છે.

(૧૦) દર્શન ૩ (૩)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયયોગમાં પર્યાપ્ત
હોવાથી ચક્ષુ, અચક્ષુ અને અવધિ એ ૩ દર્શન છે. ગુણપ્ર
યિકમાં એ પ્રમાણે

(૧૧) લેશ્યા ૬ (૬), (૧૨) ભવ્ય ૨ (૨), (૧૩) સમ્યક્ત્વ
(૬), (૧૪) સંજ્ઞિત્વ ૧ (૨)—વૈક્રિયમિશ્રવત્ પણ યથાસંભવ પર્યા
અવસ્થા આશ્રયિ વિચારવું.

(૧૫) આહારકત્વ ૧ (૧)—વૈક્રિયમિશ્રવત્.

વિશેષમાં કવલાહાર પણ ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિય અપેક્ષાએ કહે

(૧૬) ગુણસ્થાન ૪ (૭)—દેવ તથા નારકને પર્યાપ્ત
સ્થામાં પ્રથમના ૪ ગુણસ્થાન હોય માટે ભવપ્રત્યયિક આશ્રિ
ચાર ગુણસ્થાન, અને ગુણપ્રત્યયિક આશ્રયિ ૭ ગુણસ્થાન
કારણકે છઠ્ઠે ગુણસ્થાને વૈક્રિય રચનાનો પ્રારંભ કરી વૈક્રિયયોગ
વર્તતો હોય તે દરમ્યાનમાં વિશુદ્ધિ પ્રાપ્ત થતાં અન્તર્મુહૂર્ત મા
અપ્રમત્તપણું પણ પ્રાપ્ત થાય.

(૧૭) જીવભેદ ૧ ૧૦૬ (૨–૧૦૭)—વૈક્રિયમિશ્રવત્. પરન્
પર્યાપ્ત અવસ્થામાં વૈક્રિયયોગ હોય તેથી ૧૪ ભેદ સંબંધમાં સંજ્ઞિ
અપર્યાપ્ત ભેદ ન હોય

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૬ ૬—બન્ને[1] પ્રકારના વૈક્રિય આશ્રયિ

૧. બન્ને પ્રકારના એટલે ભવપ્રત્યયિક અને ગુણપ્રત્યયિક આશ્રયિ
તમામ દેવ તથા નારકના જીવ અને ઉત્તર વૈક્રિય આશ્રયિ, અને મનુષ્ય તથ
તિર્યંચને ઔદારિક અને ઉત્તર વૈક્રિય આશ્રયિ, એમ બે રીતે વૈક્રિ
વૈક્રિયમાં પર્યાપ્તપણું છે. પરન્તુ આ પ્રકરણમાં નારેદ આશ્રિ
લબ્ધિઓ ગણી છે. આવત આહારકના સંબંધમાં પણ એ પ્રમાણે
લબ્ધિઓ જાણવી.

પ્તિઓ હોય કારણકે પર્યાપ્ત અવસ્થામાં સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયને ૬ પ્તિ સમાપ્ત થયેલી હોય છે. વિશેષ એ કે વાયુને ૪ પર્યાપ્તિઓ છે.

(૧૯) પ્રાણ ૧૦ (૧૦)—પર્યાપ્ત અવસ્થામાં ૧૦ પ્રાણ હોય.

(૨૦) સંજ્ઞા ૪ (૪) ૨ (૨)—પર્યાપ્ત અવસ્થામાં દીર્ઘકાલિકી દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી એ બે સંજ્ઞાઓ છે. અને આહારાદિ ચારે જ્ઞાઓ હોય છે.

(૨૧) ઉપયોગ ૯ (૧૦)—દેવ તથા નારકને પર્યાપ્ત અવસ્થામાં ચક્ષુદર્શન હોય, માટે ભવપ્રત્યયિકમાં ૯ ઉપયોગ અને ગુણપ્રત્યયિકમાં તો ૧૦ ઉપયોગ પૂર્વવત્.

(૨૨) દૃષ્ટિ ૩ (૩)—બન્ને પ્રકારના વૈક્રિયયોગમાં પર્યાપ્ત અવસ્થા હોવાથી ત્રણે દૃષ્ટિ હોય છે.

(૨૩) બંધ ૮-૧૦૪ (૮-૧૨૦)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયકાયયોગ દેવ તથા નારકને હોય છે, તેમાં દેવને ૧૦૪ ઉત્તરપ્રકૃતિનો બંધ છે, અને નારકને ૧૦૧ ઉત્તરપ્રકૃતિબંધ છે. માટે અહિં જાતિત્રિક, નરકત્રિક, વૈક્રિયદ્વિક, આહારકદ્વિક, સૂક્ષ્મત્રિક, વિકલત્રિક. ૧૬ પ્રકૃતિવિના ૧૦૪ નો બંધ, અને ગુણપ્રત્યયિકમાં મનુષ્યવત્ ૧૨૦ પ્રકૃતિઓનો બંધ જાણવો. તેમજ બન્નેમાં મૂળ ૮ કર્મનો બંધ હોય.

(૨૪) ઉદય ૮-૮૭ (૮-૧૨)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયયોગમાં સ્થાવર, એકેન્દ્રિય, ઔદારિક ૨, તિર્યગ્ ૨, મનુષ્ય ૨. સૂક્ષ્મ. સાધારણ, અપર્યાપ્ત, આનુપૂર્વી ૪, વિકલત્રિક, આહારક ૨, સંઘયણ[1] ૬, આતપ ૧, સંસ્થાન[2] ૪, જિનનામ ૧, અને

૧-૨. જો એમ સંઘયણવાળા અને ઉભે સંસ્થાનવાળા મનુષ્ય વૈક્રિયશરીર રચે છે તોપણ વૈક્રિયશરીરને અંગે તો સંઘયણનો ઉદય ન હોય, અને સંસ્થાનમાંથી દેવ તથા નારકનું વૈક્રિયશરીર સંસ્થાનના ઉદયવાળું અને મેરુ સર્વનું વૈક્રિયશરીર સમચતુરસ્ર સંસ્થાનના ઉદયવાળું રહ્યું છે. અહિં દેવ તથા મનુષ્યે કુબ્જ વિગેરે કારે રચેલ વૈક્રિય વખતે પણ વાસ્તવિક સમચતુરસ્રનોજ ઉદય રહે છે.

સ્ત્યાનર્દ્ધિ ૩ એ પાંત્રીસ પ્રકૃતિનિના શેષ ૮૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદ[ય] હોય, અને ગુણપ્રત્યયિક સહિત સામાન્યપદે વૈક્રિયકાયયોગમ[ાં] (પૂર્વોક્ત ૩૫ માંની પહેલી આઠ પ્રકૃતિઓ પણ મનુષ્ય તિર્યં[ચને] યથાસંભવ ઉદયમાં હોવાથી ૨૭ પ્રકૃતિનો અનુદય હોય, અ[ને] શેષ ૯૫ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય. તેમજ બન્નેમાં મૂળ આઠે કર્મનો ઉદય છે.

(२५) उदीरणा ८-८८ (८-९५)—ઉદયવત્.

(२६) सत्ता ८-१४८ (८-१४८)—સુગમ છે.

(२७) शरीर ३ (४)—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયયોગની અપેક્ષાએ દેવ તથા નારકને વૈક્રિય, તૈજસ અને કાર્મણ એ ૩ શરીર છે અને ગુણપ્રત્યયિકની અપેક્ષાએ ઔદારિક સહિત ૪ શરીર છે પરન્તુ વૈક્રિય અને આહારક એ બે શરીર એક જીવને સમકાળે રચાય નહિ માટે આહારક શરીર ન હોય.

(२८) बंधहेतु ५१ (५१)—વૈક્રિયમિશ્રવત્.

(२९) ध्यान ८ (१२)—ભવપ્રત્યયિકની અપેક્ષાએ દેવ તથા નારકને ૪ આર્ત્તધ્યાન અને ૪ રૌદ્રધ્યાન મળી ૮ ધ્યાન છે, અને ગુણપ્રત્યયિકમાં અપ્રમત્ત સુધી ૪ ધર્મધ્યાન સહિત ૧૨ ભેદ હોય.

(३०) संघयण ० (६), (३१) संस्थान २ (६)—વૈક્રિયવત્.

(३२) समुद्घात ५ (५)—ભવપ્રત્યયિક અને ગુણપ્રત્યયિક એ બન્ને પ્રકારના વૈક્રિયયોગમાં આહારક અને કેવલીસમુદ્ઘાત સિવાયના પાંચ પાંચ સમુદ્ઘાત છે.

(३३) भाव ५-३९ (५-४४)—વૈક્રિયમિશ્રવત્. પણ વિશેષ એ છે કે પર્યાપ્તપણું હોવાથી ભવપ્રત્યયિકમાં ૧ ચક્ષુદર્શન અધિક છે.

---

૩. કર્મપ્રકૃતિ ગ્રંથમાં ઉદીરણાકરણમાં વૈક્રિયશરીરીને, અપ્રમત્તને, અને યુગલિકોને સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિકના ઉદયનોનિષેધ કર્યો છે માટે ઉદયમાં પણ નિષેધ કર્યો છે.

(૨૪) અવગાહના—જન્મદેહની અવગાહના શીઘ્રપર્યાપ્ત દેવ
ની એક હાથની અને પર્યાપ્ત થયાબાદ (કેટલા સમયો વ્યતીત
પછી) ૫૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણ તે નારકની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ
ગાહના જાણવી. અને ઉત્તરવૈક્રિયની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના
ની અપેક્ષાએ ૧૦૦૦૦૦ (એક લાખ) યોજન જાણવી. એ
પ્રત્યયિક વૈક્રિયયોગીની અવગાહના કહી, અને ગુણપ્રત્યયિક
યયોગીની અવગાહના જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમાભાગ
ણ, તે વાયુકાયની અપેક્ષાએ છે, અને મનુષ્યાદિ ચારે
ના (વાયુ સિવાયના) જે જીવો ઉત્તરવૈક્રિય રચે છે, તે
નું ઉત્તરવૈક્રિય શરીર જઘન્યથી અંગુલનો સંખ્યાતમોભાગ
અને મૂળશરીર પ્રાયઃ અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગથી
ઘણું મોટું હોવું જોઈએ, પરન્તુ કેટલું મોટું હશે
કોઈથી ચોક્કસ કહી શકાતું નથી. તેમજ ગુણપ્રત્યયિક
યયોગીનું ઉત્તરવૈક્રિય ૪ અંગુલ અધિક ૧ લાખ યોજન છે,
શરીર મનુષ્યનું ૫૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણ, તથા તિર્યંચનું ૧૦૦૦
જન પ્રમાણ છે. કારણકે ૫૦૦ ધનુષ્યથી અધિક અવગાહનાવાળા
યો યુગલિક હોય છે, અને યુગલિક મનુષ્ય (તથા તિર્યંચો)
ક્રિયશરીર રચતા નથી. તેમજ સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના ૭ અથવા
રજ્જુ પ્રમાણ દીર્ઘ હોય છે, તેનું કારણ દેવગતિવત્ જાણવું.

(૨૫) સ્થિતિ—ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિયયોગની ભવસ્થિતિ જઘન્ય
હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમ છે. તેમજ કાયસ્થિતિ
યોગની અપેક્ષાએ જઘન્ય ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત
, ત્યારબાદ જીવ અવશ્ય યોગાન્તર થાય. અને ઉપયોગ રહિત-
ણની અપેક્ષાએ તો અન્તર્મુહૂર્ત ન્યૂન ૩૩ સાગરોપમ પ્રમાણ
. કારણકે આહારપર્યાપ્તિ અને શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ કર્યાબાદ
સવા સર્વ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ થયાબાદ ભવના અન્ત સમય સુધી
ક્રિયકાયયોગ ગણાય, માટે પર્યાપ્તિ સંબંધિ અન્તર્મુહૂર્ત ન્યૂન
ણવું. ગુણપ્રત્યયિક વૈક્રિયશરીરની અપેક્ષાએ વૈક્રિયકાયયોગની

ાયસ્થિતિ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત્ત (વાયુ આશ્રયિ) અને ઉત્કૃ
પૂર્વક્રોડ વર્ષની છે. એથી ન્યૂન અથવા અધિક આયુષ્યવાળા વૈકિ
ચી શકે નહિ. તેમજ કાયસ્થિતિ પૂર્વવત્ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત
ાથા ઉત્કૃષ્ટથી વાયુને અન્તર્મુહૂર્ત્ત અને તિર્યંચ પંચેન્દ્રિ
ાથા મનુષ્યને ૪ મુહૂર્ત્ત સુધી વૈક્રિયયોગ (વૈક્રિયશરીર) રહે
યારબાદ વૈક્રિયશરીરના અણુઓ વિલય પામી જાય. અહિં વિશે
ષે છે કે દેવનું ઉત્તરવૈક્રિયશરીર ૧૫ દિવસ (મતાન્તરે ૬ માસ)
અને નારકનું ઉત્તરવૈક્રિય અન્તર્મુહૂર્ત્ત સુધી રહી શકે છે.

(૩૬) योनि—વૈક્રિયમિશ્રવત્.

इति श्री वैक्रियकाययोगे ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता.

આહારકમિશ્રકાયયોગમાં.

(૧) गति १—તે મનુષ્યગતિમાં પ્રમત્તમુનિ આહારકરે
ચે છે અને સહરે છે માટે.

(૨) इन्द्रिय २—તે પ્રમત્તમુનિની પંચેન્દ્રિયની જાતિ છે માટે.

(૩) काय १—પ્રમત્તમુનિની ત્રસનિકાય છે માટે.

(૪) योग ९—આહારકના પ્રારંભ અને સંહરણ વખતે પ્રમત્તમુનિને ચાર વચનયોગ અને ચાર મનયોગ તથા વર્તમાન આહારકમિશ્રકાયયોગ એ ૯ યોગ હોઇ શકે છે, શેષ ૬ કાયયોગ ન હોય.

અથવા સમકાળે બે યોગ ન ગણીએ તો આહારકમિશ્ર એજ કાયયોગ હોય.

(૫) वेद २—પુરૂષ વા નપુંસકમુનિ આહારક રચી શકે છે, અને સાધ્વીને આહારકલબ્ધિનો અભાવ છે માટે.

(૬) कषाय ४-१२—પ્રમત્તમુનિને સ્ત્રીવેદ સિવાય ૮ નોકષાય અને ૪ સંજ્વલન કષાય, એ ૧૨ કષાયનો ઉદય હોય છે.

(૭) જ્ઞાન ૪—પ્રમત્તમુનિને કેવળજ્ઞાનવિના ચારે જ્ઞાન હોય.

(૮) અજ્ઞાન ૦—પ્રમત્તમુનિને અજ્ઞાન ન હોય.

(૯) સંયમ ૨—આહારકમિશ્રયોગમાં પરિહારવિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મસંપરાય, યથાખ્યાત દેશવિરતિ અને અવિરતિ સિવાય બે ચારિત્ર હોય. કારણકે પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રવાન મુનિને પૂર્વ જેટલા જ્ઞાનના અભાવથી આહારકલબ્ધિ હોય નહિ. સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્ર ૧૦ મા તથા યથાખ્યાત ચારિત્ર ૧૧ મા [illegible] હોય છે, અને આહારકલબ્ધિનું રચવું તો પ્રમત્ત ગુણસ્થાને હોય, વળી દેશવિરતિ તથા અવિરતિ ચારિત્રમાં તો [illegible] ગુણસ્થાનનો અભાવ છે. માટે એ ૫ ચારિત્રવિના સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય એ બે ચારિત્ર હોય છે.

(૧૦) દર્શન ૩—કેવળદર્શન ગુણ કેવળીભગવાન [illegible] શરીર રચે નહિ માટે કેવળદર્શન સિવાય ૩ દર્શન હોય.

(૧૧) લેશ્યા ૬—પ્રમત્તમુનિને છએ લેશ્યાઓ હોય.

(૧૨) ભવ્ય ૧—પ્રમત્તમુનિ ભવ્ય હોય.

(૧૩) સમ્યક્ત્વ ૨—પ્રમત્તમુનિને ઉપશમ, ક્ષયોપશમ [illegible] ક્ષાયિક એ ૩ સમ્યક્ત્વ હોય છે, પરન્તુ ઉપરોક્ત [illegible] ઉપશમ સમ્યક્ત્વ ન હોય.

(૧૪) સંજ્ઞી ૧—પ્રમત્તમુનિ સંજ્ઞી છે.

(૧૫) આહારક ૧—આહારકશરીરના પ્રારંભ [illegible] વખતે પ્રમત્તમુનિને છએ દિશિનો લોમાહાર [illegible] હોય છે, અને કવલઆહાર ન હોય. વળી [illegible] અનાહારીપણું [illegible] આહાર હોય [illegible] અને અનાહારીપણું ન હોય.

(૧૬) ઉપયોગ [illegible]—આહારકશરીર [illegible] વખતે [illegible] [illegible]

(૧૭) જીવભેદ ૧-૧૫—ચૌદ ભેદોમાંથી મુનિ સંજ્ઞિપર્યા[illegible] ૩૫ એક ભેદવાળા છે, અને પાંચસોત્રેસઠમાંથી મુનિમાં ૧[illegible] કર્મભૂમિના સંજ્ઞિપર્યાપ્ત મનુષ્યના ૧૫ ભેદ છે.

(૧૮) પર્યાપ્તિ[1] ૬, (૧૯) પ્રાણ ૧૦, (૨૦) સંજ્ઞા ૪-૨-[illegible] પ્રમત્તમુનિને એ સર્વ હોય છે. માત્ર હેતુપદેશિકી સંજ્ઞા ના[illegible] હોવાથી સંજ્ઞા બે છે.

(૨૧) ઉપયોગ ૭—પ્રમત્તમુનિને કેવલદ્વિક અને ૩ અજ્ઞા[illegible] એ પાંચ ઉપયોગ સિવાયના શેષ ૭ ઉપયોગ હોય છે.

(૨૨) દૃષ્ટિ ૧—પ્રમત્તમુનિ સમ્યગ્દષ્ટિ હોય છે.

(૨૩) બંધ ૮-૬૩—છઠ્ઠે ગુણસ્થાને મૂળ આઠકર્મનો અ[illegible] ઉત્તરભેદે ૬૩ કર્મનો બંધ છે.

(૨૪) ઉદય ૮-૮૧—પ્રમત્તગુણસ્થાને ૮૧ ના ઉદયમ[illegible] ઔદારિકદ્વિક, સંઘયણ ૬, અશુભસંસ્થાન ૫, અશુભગતિ ૧, [illegible] ૧૪ પ્રકૃતિ બાદ જતા શેષ ૬૭ પ્રકૃતિનો ઉદય છે.

(૨૫) ઉદીરણા ૮-૬૭—ઉદયવત્.

(૨૬) સત્તા ૮-૧૪૮—સુગમ છે.

(૨૭) શરીર ૪—એક જીવને સમકાળે વૈક્રિય અને આહારક[illegible] શરીર નહિ હોવાથી વૈક્રિય સિવાયનાં ૪ શરીર હોય.

(૨૮) બંધહેતુ ૨-૨૧—બાર કષાય, એક આહારકમિશ્રકાય[illegible] યોગ, ૪ મનયોગ, ૪ વચનયોગ અને એ પ્રમાણે ૨૧ બંધહે[illegible] હોય. અહિં ઔદારિકકાયયોગ છે તોપણ ગૌણ હોવાથી ગણ્યો[illegible] નથી. તેમજ મૂળબંધહેતુ કષાય અને યોગ એ બે છે.

---

૧. [illegible]

(૨૯) ધ્યાન ૩—પ્રમત્તમુનિને અપ્રશોચ વિના ૩ આર્ત-ધ્યાન હોય.

(૩૦) સંઘયણ ૬, (૩૧) સંસ્થાન ૬—આહારક લબ્ધિવંત પ્રમત્તમુનિને ૬ સંઘયણ અને ૬ સંસ્થાન હોય માટે.

(૩૨) સમુદ્ઘાત ૩—આહારકના પ્રારંભકાળે વેદના, કષાય. અને આહારક એ ત્રણ સમુદ્ઘાત હોય.

(૩૩) ભાવ ૪-૩૨—મૂળભાવો ઉપશમ વિના ૪ અને ઉત્તર-ભાવમાં ક્ષાયિકભાવે સમ્યક્ત્વ, ક્ષયોપશમભાવે અજ્ઞાનત્રિક અને દેશવિરતિ એ ચાર સિવાયના ૧૪ ભાવ, ઔદારિકભાવે ૩ ગતિ. મિથ્યાત્વ, અસંયમ અને અજ્ઞાન એ ૬ વિના શેષ ૧૫ ભાવ, અને પારિણામિકભાવે ભવ્યત્વ તથા જીવત્વ એ બે ભાવ એ પ્રમાણે ૧-૧૪-૧૫-૨ મળી કુલ ૩૨ ભાવ છે.

(૩૪) અવગાહના—આહારકમિશ્રયોગીની જન્મદેહાવગાહના જઘન્ય બે હાથ અને ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષની હોય, કારણકે એથી ન્યૂનાધિક અવગાહનાવાળા મનુષ્યને ચારિત્ર હોય નહિ. તથા આહારકદેહની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પ્રારંભ વખતે અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગની સંભવે છે, અને ત્યારબાદ બન્ને પ્રકારે એક હાથની છે. તથા સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના ભરત અથવા ઐરવતથી મહાવિદેહ સુધીની સંહરણકાળના આહારકમિશ્રની અપેક્ષાએ જાણવી, અન્યથા જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧ હાથપ્રમાણ.

(૩૫) સ્થિતિ—આહારકયોગીની ભવસ્થિતિ જઘન્યથી ચૌદ-પૂર્વ ભણવાના પર્યાય જેટલી અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વક્રોડ વર્ષની હોય. અને આહારકમિશ્રયોગની કાયસ્થિતિ જઘન્ય ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત તે ઉપયોગની અપેક્ષાએ છે, અને ઉપયોગ રહિત-પણે જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ છે. ત્યારબાદ આહારકરચના વિલય પામે છે.

(૩૬) યોનિ—૧૪ લાખ યોનિ મનુષ્યાપેક્ષાએ છે. યે
સચિત્તાદિયોનિના ભેદ સચિત્તાચિત્ત, શિતોષ્ણ, સંવૃતવિવૃ
ક્રમોન્નતા, અને વંશીપત્રા એ પાંચ યોનિ છે.

इति आहारकमिश्रयोगे ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता.

આહારકયોગમાં.

(૧) गति १, (२) इन्द्रिय ५, (३) काय १, (४) योग
(५) वेद २, (६) कषाय ४–१२, (७) ज्ञान ४, (८) अज्ञान ०, (९
संयम २, (१०) दर्शन ३, (११) लेश्या ६, (१२) भव्य १, (१३
सम्यक्त्व २, (१४) संज्ञित्व १, (१५) आहारक १—એ સ
દ્વાર આહારકમિશ્રવત્ કહેવા તેમા તફાવત એજ કે આહાર
મિશ્રને સ્થાને આહારકયોગ કહેવો.

(૧૬) ગુણસ્થાન ૨—પ્રમત્તમુનિ આહારકશરીર અન
મુહૂર્ત માં રચ્યા બાદ અપ્રમત્તપણું પામી શકે છે, પણ રચન
વખતે અપ્રમત્તપણું પામે નહિ, કારણકે રચનાનો પ્રારંભ મુનિ
ઉત્સુકતાના પરિણામ હોય, અને ઉત્સુકતા તે મુનિને પ્રમાદ
સ્થાન છે, તેમજ સંહરણ વખતે પણ આહારક સંહરણ
ઉપયોગવાળા હોવાથી અપ્રમત્તપણું હોય નહિ, માટે પ્રારંભ અને
સંહરણની વચ્ચેનો આહારકયોગ વર્તતા અપ્રમત્તપણાની પ્રાપ્તિ
થઈ શકવાથી આહારકયોગમા છઠ્ઠું અને સાતમું એ બન્ને ગુણ
સ્થાન સંભવે છે.

(१७) जीवभेद १ १५, (१८) पर्याप्ति ६, (१९) प्राण १०
(२०) संज्ञा ४–०, (२१) उपयोग ७, (२२) दृष्टि २, (२३) ध्या
८–६३, (२४) उदय ८–६२, (२५) उदीरणा ८–६३, (२६) सत्ता ८
१४८, (२७) शरीर ४ (२८) बंधहेतु २–२१—આહારકમિશ્રવત્.

(૨૯) ધ્યાન ૭—પ્રમત્ત ગુણસ્થાનમાં ૩ આર્તધ્યાન, અને
અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનમાં ૪ ધર્મધ્યાન હોય, માટે એ બે ગુણસ્થાન
વડે આહારકયોગમાં ૭ ધ્યાન સંભવે.

(૩૦) संघयण ६. (३१) संस्थान ६. (३२) समुद्घात ३. (३३) भाव ४-३२, (३४) अवगाहना. (३५) स्थिति (३६) योनि —એ સર્વ દ્વાર આહારકમિશ્રવત્ કહેવાં

इतिश्री आहारकयोगे ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता.

તૈજસ[1]કાર્મણકાયયોગમાં.

તૈજસકાર્મણકાયયોગ વક્રગતિમાં કોઈક જીવને ૧, કોઈને ૨, કોઈને ૩, કોઈને ૪, અને કોઈને ૫ સમય હોય છે. અને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે આહારપર્યાપ્તિ વખતે પણ હોય છે. તેમજ આઠ સમયના કેવલીસમુદ્ઘાતમાં ત્રીજે, ચોથે અને પાંચમે સમયે તૈજસકાર્મણયોગ હોય છે, માટે પૂર્વભવમાંથી પરભવમાં જતાં માર્ગસ્થ જીવઆશ્રયિ, ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયવર્તી જીવ આશ્રયિ અને સમુદ્ઘાતવર્તી કેવલી ભગવાન આશ્રયિ યથાસંભવ ઇત્યાદિ ૩૬ દ્વારોની પ્રાપ્તિ નીચે પ્રમાણે—

(१) गति ४. (२) इन्द्रिय १-२-३-४-५, (३) काय ६, —એ સર્વ જીવોને પૂર્વભવમાંથી પરભવમાં વક્રગતિએ જતાં તૈજસકાર્મણયોગ હોય છે.

(४) योग १—તૈજસકાર્મણકાયયોગ વખતે માર્ગસ્થ તથા કેવલીને એક તૈજસકાર્મણકાયયોગ હોય, કેવલી ભગવાનને જોકે ઔદારિકાદિ ૭ યોગ છે પરન્તુ તે લબ્ધિ અપેક્ષાએ જાણવા. તેમજ પ્રવર્તમાન અપેક્ષાએ એક કાર્મણયોગ જાણવો. વળી જેમ મનોયોગમાં વચનયોગાદિ લબ્ધિભાવે ગણ્યા તેમ તૈજસકાર્મણયોગ

---

૧. આ તૈજસકાર્મણકાયયોગનું સંક્ષિપ્ત નામ કાર્મણયોગ પણ કહેવાય છે, વળી તૈજસયોગનું કાર્ય અને કાર્મણયોગનું કાર્ય ભિન્ન છે તોપણ બન્ને સાથેના સાથે જ રહેવાથી શાસ્ત્રપ્રણેતાઓએ બન્ને યોગોને ૧ યોગરૂપ ગણ્યા છે. વળી અનાદિકાળના સહચારી હોવાથી એમાં ભિન્નયોગપણાની વિવક્ષા નથી.

વખતે સયોગીકેવલીને પણ લબ્ધિભાવે શેષ ૬ યોગ કેમ ન ગણાય ઉત્તર-સમુદ્ઘાત અવસ્થામાં યોગનું નિયતપણું[1] છે માટે.

(૫) વેદ ૩. (૬) કષાય ૪-૨૫—માર્ગે વર્તેતા જીવને ત્રં ભવનો ઉદય હોય છે.

(૭) જ્ઞાન ૪ માર્ગસ્થ જીવને મતિ શ્રુત અને અવધિ ત્રણ જ્ઞાન તથા કેવલીભગવાનને સમુદ્ઘાત વખતે કેવળજ્ઞાન પ્રમાણે ૪ જ્ઞાન હોય. પરન્તુ મનઃપર્યવજ્ઞાન ન હોય, કારણ તે જ્ઞાન છદ્મસ્થ મુનિને હોય છે.

(૮) અજ્ઞાન ૩—માર્ગસ્થ જીવને ત્રણે અજ્ઞાન હોય.

(૯) સંયમ ૨—માર્ગસ્થજીવોને એક અવિરતિ ચારિ હોય, અને શેષ ૬ ચારિત્ર તો જન્મ્યાબાદ આઠ વર્ષની ઉમ્મ હોય, તેમા કેવલી સમુદ્ઘાત વખતે એક યથાખ્યાત ચારિત્ર હો માટે કાર્મણયોગે બે ચારિત્ર છે.

(૧૦) દર્શન ૩—માર્ગસ્થજીવોને અચક્ષુ તથા અવધિ દર્શન અને કેવલી સમુદ્ઘાતમાં કેવળદર્શન છે, માટે કાર્મણયોગે ૩ દર્શન છે. ચક્ષુદર્શન એ બન્ને જીવોને નથી.

(૧૧) લેશ્યા ૬. (૧૨) ભવ્ય ૨—સુગમ છે.

(૧૩) સમ્યક્ત્વ ૫—મિશ્ર સિવાયના પાંચે સમ્યક્ત્વ માર્ગ સ્થને હોય. મિશ્રસમ્યક્ત્વમાં મરણનો અભાવ હોવાથી પરભવમાં સાથે જતું નથી, વળી ઉપશમ સમ્યક્ત્વમાં ત્રીજા કર્મગ્રંથના મતે મરણનો અભાવ છે, અને સપ્તતિકા (છઠ્ઠા કર્મગ્રંથ)ની ચૂર્ણિના મતે મરણ છે. તે વર્ણન વૈક્રિયમિશ્રયોગમાં સમ્યક્ત્વ દ્વારની પ્રાપ્તિ પ્રસંગે સ્ફુટ નોટમાં સવિસ્તર કર્યું છે.

---

૧. ભાવાર્થ એ છે કે પર્યાપ્તકાળમાં મનોયોગાદિ ૧૩ યોગમાંનો કોઇપણ યોગ પ્રવર્તી શકે, માટે પર્યાપ્તકાળ ભાવી મનોયોગમાં ૧૩ યોગ ગણાય, પરન્તુ કેવલીસમુદ્ઘાતમાં એવો નિયમ છે કે અમુક સમયે અમુક યોગજ હોય, માટે એવા નિયતયોગમાં અન્યકોઈ યોગ ગણી શકાય નહિ.

(૧૪) સંજ્ઞિ ૨—માર્ગસ્થ જીવ સંજ્ઞિ કહેવાય. જોકે દીર્ઘકાલિકીસંજ્ઞા માર્ગસ્થ જી પરન્તુ જેને દીર્ઘકાલિકીસંજ્ઞા અવશ્ય પ્રાપ્ત સંજ્ઞિ કહેવાય છે. કારણકે સંજ્ઞિ અને અસં યોગ્યતાને અનુસરીને છે.

(૧૫) આહારક ૨—બન્ને પ્રકારના (માર્ગ કેવલી સમુદ્ઘાત સંબંધિ) કાર્મણયોગમાં અનાહ તેમજ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમય સંબંધિ કાર્મણ પણું પણ છે. વળી તે સચિત્તાદિ ત્રણ પ્રકારનો એક પ્રકારનો, ઓજસ્‌રૂપ એક પ્રકારનો, અને દિ ૪-૫-૬ દિશિનો આહાર છે. શેષ ભેદ ઉત્પત્તિન હોય નહિ.

(૧૬) ગુણસ્થાન ૪—માર્ગસ્થ જીવને મિથ્યા અને સમ્યક્ત્વ, એ ૩ ગુણસ્થાન છે, તેમજ કેવ ગુણસ્થાન હોવાથી કાર્મણયોગમાં ચાર ગુણસ્થાન છે

(૧૭) જીવભેદ ૮-૩૪૭—ચૌદ જીવભેદોની અપે જીવ સ્થાપિ અપર્યાપ્ત સાત ભેદ છે. તેમજ ૫ અપેક્ષાએ કાર્મણયોગમાં ૩૩૨ અપર્યાપ્ત ભેદ હોય. અપર્યાપ્તમાં કેવલી સંબંધિ સંજ્ઞિપર્યાપ્ત મેળવતાં અપર્યાપ્તમાં કેવલી સંબંધિ ૧૫ કર્મભૂમિપર્યાપ્તના ભે અનુક્રમે ૮ અને ૩૪૭ ભેદ થાય. અહિં અપર્યાપ્ત શબ્ અપર્યાપ્તપણું જાણવું, અન્યથા લબ્ધિપર્યાપ્તપણું તો પણ હોય.

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૬—માર્ગસ્થ જીવને તથા ઉત્પત્તિ સમયવર્તી જીવને એક પણ પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયેલી કારણકે પર્યાપ્તિઓ ઉત્પત્તિ સમયેજ પ્રારંભાય છે. પરન્તુ સમુદ્ઘાતવર્તી કાર્મણયોગમાં છએ પર્યાપ્તિઓ હોય માટે યોગમાં ૬ પર્યાપ્તિઓ ગણાય છે.

(૧૪) संज्ञित्व ૨—માર્ગસ્થજીવ સંજ્ઞિ તર
કહેવાય. જોકે દીર્ઘકાલિકીસંજ્ઞા માર્ગસ્થ જીવને
પરન્તુ જેને દીર્ઘકાલિકીસંજ્ઞા અવશ્ય પ્રાપ્ત થવા
સંજ્ઞિ કહેવાય છે. કારણકે સંજ્ઞિ અને અસંજ્ઞિરૂ
યોગ્યતાને અનુસરીને છે.

(૧૫) आहारक ૨—બન્ને પ્રકારના (માર્ગસ્થ
કેવલી સમુદ્ઘાત સંબંધિ) કાર્મણયોગમાં અનાહારી
પણું પણ છે. વળી તે સચિત્તાદિ ત્રણ પ્રકારનો,
એક પ્રકારનો, ઓજઃરૂપ એક પ્રકારનો, અને દિશિર
૪-૫-૬ દિશિનો આહાર છે. શેષ ભેદ ઉત્પત્તિના પ્ર
હોય નહિ.

(૧૬) गुणस्थान ૪—માર્ગસ્થ જીવને મિથ્યાત્વ.
અને સમ્યક્ત્વ. એ ૩ ગુણસ્થાન છે, તેમજ કેવલી
ગુણસ્થાન હોવાથી કાર્મણયોગમાં ચાર ગુણસ્થાન છે.

(૧૭) जीवभेद ૮-૩૪૭—ચૌદ જીવભેદની અપેક્ષા
સ્થજીવ આશ્રયિ અપર્યાપ્ત સાત ભેદ છે. તેમજ પાંચસે
અપેક્ષાએ કાર્મણયોગમાં ૩૨૨ અપર્યાપ્ત ભેદ હોય. અને
અપર્યાપ્તમાં કેવલી સંબંધિ સંજ્ઞિપર્યાપ્ત મેળવતાં તથા
અપર્યાપ્તમાં કેવલી સંબંધિ ૧૫ કર્મભૂમિપર્યાપ્તના ભેદ
અનુક્રમે ૮ અને ૩૪૭ ભેદ થાય. અહિં અપર્યાપ્ત શબ્દથી
અપર્યાપ્તપણું જાણવું, અન્યથા લબ્ધિપર્યાપ્તપણું તો માર્ગ
પણ હોય.

(૧૮) पर्याप्ति ૬—માર્ગસ્થ જીવને તથા ઉત્પત્તિના
સમયવર્તી જીવને એક પણ પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયેલી ન હ
કારણકે પર્યાપ્તિઓ ઉત્પત્તિ સમયેજ પ્રારંભાય છે. પરન્તુ કે
સમુદ્ઘાતવર્તી કાર્મણયોગમાં છએ પર્યાપ્તિઓ હોય માટે કાર્મ
યોગમાં ૬ પર્યાપ્તિઓ ગણાય છે.

(૧૯) પ્રાણ ૨—માર્ગસ્થજીવને પરભવ સંબંધિ આયુષ્ય અને કાયયોગ પ્રાણુ પૂર્વભવમાંથી છૂટય. બાદ તુર્ત સાથે થાય છે, માટે માર્ગસ્થ અને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમય વર્તી કાર્મણયોગમાં આયુષ્ય તથા કાયબળ પ્રાણુ હોય. અને કેવલી સમુદ્ઘાતવર્તી કાર્મણયોગમાં ભૂતકાળની અપેક્ષાએ સામાન્યથી ૧૦ પ્રાણુ ગણાય પરન્તુ વાસ્તવિક રીતે ૫ ઇન્દ્રિયો સિવાયના પાંચ પ્રાણુ ગણવા. કારણકે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીને ઇન્દ્રિયનિમિત્તક જ્ઞાન હોય નહિ તેથી ઇન્દ્રિય પ્રાણ પણ હોય નહિ.

(૨૦) સંજ્ઞા ૪-૧—માર્ગસ્થજીવના કાર્મણયોગમાં આહારાદિ ચારે સંજ્ઞા હોય, અને હેતુવાદ વિગેરે ૩ માંની ૧ દૃષ્ટિવાદ સંજ્ઞા હોય. તથા કેવલી સમુદ્ઘાતવર્તી કાર્મણયોગમાં અશાતાવેદની- કર્મના ઉદયરૂપ એક આહારસંજ્ઞા છે, અને શેષ ૩ સંજ્ઞાઓ મોહનીયના ઉદયવાળી છે માટે ન હોય. તેમજ હેતુવાદ વિગેરે ત્રણમાંની એક પણ સંજ્ઞા નથી. કારણકે સંજ્ઞા તે છદ્મસ્થજીવોના જ્ઞાન આશ્રિત છે. અહિ શંકા થાય કે જો દીર્ઘકાલિક્યાદિ- સંજ્ઞાઓ છદ્મસ્થજીવોની વિજ્ઞાનશક્તિ આશ્રયિ છે તો કેવલીને તેરમે અને ચોદમે ગુણસ્થાને સંજ્ઞિ કેમ કહ્યા? ઉત્તરઃ—કેવલી ભગવાનને જે સંજ્ઞિપણું કહ્યું તે માત્ર મનોદ્રવ્યના સંબંધ માત્રથીજ, પરન્તુ મનોદ્વારા વિચાર કરવાની અપેક્ષાએ નહિ. એ સંબંધ શ્રી પંચસંગ્રહાદિ[1] ગ્રંથોમાં સ્પષ્ટ કર્યો છે.

---

૧ પંચસંગ્રહ પ્રથમ પ્રથમ દ્વારની ૨૮ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે- "केवली नो सन्नी नो असन्नी त्ति" એટલે કેવલી ભગવાન સંજ્ઞિ પણ નહિ અને અસંજ્ઞિ પણ નહિ. તેમજ ટીકામાં કહ્યું છે કે, तथा संज्ञिनि सयोग्ययोगिकेवली वर्जानि द्वादश गुणस्थानकानि. ये तु सयोग्ययोगिकेवली गुणस्थानके ते तत्र न संभवतः. सयोग्ययोगिकेवलिनोः संज्ञित्वायोगात्, तद्योगश्च मनोविज्ञाना- भावात्. न चार्थेकान्तेन तयोरसंज्ञित्वं द्रष्टव्यं, द्रव्यमनोऽपेक्षया संज्ञित्वस्याऽपि व्यवहारात्, तथा चाह-केवलिनो न संज्ञिनो मनोविज्ञानाभावात्, नाप्यसंज्ञिनो द्रव्यमनः संबंधापेक्षया संज्ञि-

(२१) उपयोग १०—ज्ञान अज्ञान अने
प्रमाणे कार्मणयोगमां चक्षुदर्शन अने मनः
१० उपयोग छे.

(२२) द्दष्टि २—सम्यक्त्वद्वारमां कह्या प्र
२ द्दष्टि छे.

(२३) बंध ७-११२—आहारकद्विक, नरकद्वि
आयुष्य ए आठ प्रकृति मार्गस्थ कार्मणयोग
कारणके आहारकद्विक अप्रमत्त मुनिने बंधाय, न
अने नरकद्विक सर्वपर्याप्तने बंधाय, तेमज नरका
इन्द्रियपर्याप्तने बंधाय, आ त्रणु अवस्था मार्गमां
अथवा भवप्रथमसमयवर्ती जीवने होय नहि,
प्रकृतिओ सिवाय शेष ११२ प्रकृतिओ बंधाय. अ
बंधना अभावे मूलकर्म ७ बंधाय. तथा केवलीना का
मात्र शातावेदनीयनो बंध ११२ मा अंतर्गत छे. म
स्वरूपे कार्मणयोगे एज बंधप्रकृतिओ छे.

(२४) उदय ८-८७—मूल आठ कर्मनो उदय
मार्गस्थजीवना कार्मणयोगमा. शरीरनी ६, संघयण ६,
६, खगति २, उपघात, पराघात, उच्छ्वास, आतप,
प्रत्येक, साधारण, स्वर २, मिश्रमोह, ५ निद्रा अने
ए ३६ प्रकृतियो विना शेष ८६ कर्मनो उदय होय.
कार्मणयोगमां केवलीने सामान्यथी जे बेंतालीस प्रकृ
उदय छे तेमांथी १ औदारिकशरीर, औदारिकउपांग,
नाराच, ६ संस्थान, २ खगति, १ प्रत्येक, उपघात, प
उच्छ्वास, अने २ स्वर, ए १७ प्रकृतिओ जतां २५ प्रकृति
उदय होय, परन्तु ए २५ प्रकृतिओ जिननाम सिवायनी ८

स्थानादपि व्यवहारात्. उक्तं च सम्मतिद्या वृत्तौ—
मणपज्जवं केवलीणोवि, भणिय तेण मणिणो वुच्चन्ति
मणोविण्णाणं पडुच्च, न मणिणो न दंसणि ॥ १ ॥

(૩૧) સંસ્થાન ૬—માર્ગસ્થજીવને સંસ્થા
કેવલીને છએ સંસ્થાન હોય છે.

(૩૨) સમુદ્ઘાત ૪—કાર્મણયોગમ માર્ગસ્થ
અને મરણ એ ૩ સમુદ્ઘાત તથા કેવલીને કેવલી

(૩૩) ભાવ ૨-૪૮—મૂળભાવ પાંચે હોય,
ઉપશમચારિત્ર, મનઃપર્યવજ્ઞાન, દેશવિરતિ, સર્વવિર
દર્શન એ પાંચ ભાવ સિવાય શેષ ૪૮ ભાવ હોય.
સ્થકાર્મણયોગમાં પૂર્વોક્ત પાંચ અને ક્ષાયિકના ૯ ભ
ભાવવિના શેષ ૩૯ ભાવ હોય. અને કેવલીના કાર્મ
ક્ષાયિકભાવ, અસિદ્ધત્વ, મનુષ્યગતિ, શુક્લલેશ્યા, અ
ણામિકભાવ સહિત ૧૫ ભાવ હોય. તેમજ સામાન્યપ
કાર્મણ યોગ આશ્રી પૂર્વકહ્યા પ્રમાણે ૪૮ ભાવ હોય.

(૩૪ અવગાહના—જન્મદેહની જઘન્ય અવગાહન
પર્યાપ્તિ સમયે અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, અને ઉત્કૃષ્ટ અ
કેવલીસમુદ્ઘાતના શરીરઆશ્રયિ ૫૦૦ ધનુષપ્રમાણ છે.
અવગાહનાવાળા જીવને માત્ર સ્કન્ધાદિરૂપ અને કેવલીસમુ
અભાવ હોવાથી કાર્મણયોગ ન હોય. તથા કાર્મણયોગ
ઉત્તરદેહનો અભાવ હોવાથી ઉત્તરદેહાવગાહના પણ ન હોય
સમુદ્ઘાતકૃત કેવલીસમુદ્ઘાતની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના કેવલીસમુ
વર્તી કાર્મણકાયયોગ વખતે ન પૂર્ણ લોકાકાશ પ્રમાણ છે.

(૩૫) સ્થિતિ—કાર્મણયોગની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિ અનુક્રમે ૨૫૬ આવલિકા તથા ૩૩ સાગરોપમ છે.
જઘન્યકાયસ્થિતિ વક્રગતિના કાર્મણયોગની ૧ સમય. તેમજ ઉ
કાયસ્થિતિ (પાંચ સમયની) વક્રગતિ સંબંધિ પાંચ સમયની
અવસ્થાએ કાર્મણયોગ પછાડીને નિયમેન પ્રવર્તે છે. અહિં ૧
સમયની વક્રગતિમાં પાંચમે સમયે આહારપર્યાપ્તિ હોવાથી આઠ
પર્યાપ્તિ સમયે વર્તતો કાર્મણયોગ પણ ગણવામાં આવી

(૯) સંયમ ૪ (૬)—સામાયિક, છેદોપસ્થા
અને અવિરતિ એ ચાર ચારિત્ર હોય. તેમજ
ચારિત્ર છઠ્ઠે સાતમે ગુણસ્થાને છે પરન્તુ સ્રીને
સૂક્ષ્મસંપરાય તથા યથાખ્યાત ચારિત્ર સ્રીને
તે વખતે ભાવસ્રીવેદ નહિ હોવાથી એ બે ચા
ગણાય. અને સ્રીલિંગરૂપે દ્રવ્યસ્રીવેદમાં પરિહાર
શેષ ૬ ચારિત્ર છે.

(૧૦) દર્શન ૩ (૪)—ભાવસ્રીવેદમાં કેવળદર્
દર્શન છે, અને દ્રવ્યસ્રીવેદમાં ચારે દર્શન હોય છે.

(૧૧) લેશ્યા ૬—બન્ને[1] પ્રકારની સ્રીમાં છએ
(૧૨) ભવ્ય ૨—બન્ને પ્રકારની સ્રીમાં બન્ને
(૧૩) સમ્યક્ત્વ ૬—બન્ને પ્રકારની સ્રીઓમાં ૬
(૧૪) સંજ્ઞિત્વ ૧—બન્ને પ્રકારની સ્રીઓ સંજ્ઞ

(૧૫) આહારક ૨—બન્ને પ્રકારની સ્રીઓમાં આ
અનાહારકપણું હોય છે. તેમાં દ્રવ્યસ્રીપણું શરીરપ
હોય, કારણ કે શરીર રચાયા પ્હેલાં સ્રીલિંગનો અભાવ
જો કે શરીરપર્યાપ્ત સ્રીને સ્પષ્ટ સ્રીલિંગ ન હોય તોપણ
રૂપ ઔદારિક ઉપાંગ નામકર્મનો ઉદય માત્ર નહિ પ
ત્પત્તિના પ્રથમ સમયથી ચાલુ થયેલ છે, માટે શરીર રચા
અતિ અસ્પષ્ટ સ્તનાદિ ઉપાંગ સ્રીને હોઈ શકે છે, તે
દ્રવ્યસ્રીને માર્ગસ્થ અનાહારીપણું ન હોય, પરન્તુ કેવલીસ
સમયનું અને અયોગીપણાનું અનાહારકપણું છે, અને અ
પણું તો સ્રીભવના પ્રથમ સમયથીજ શરૂ થાય છે. તથા
સ્રીમાં વક્રગતિ સંબંધિ અનાહારકપણું હોય, કારણકે મ
પણ સ્રીવેદનો ઉદય છે, અને શેષ કેવલીસમુદ્ઘાત સંબંધિ
અયોગી ગુણસ્થાન સંબંધિ અનાહારકપણું ભાવસ્રીમાં ન

૧ "બન્ને પ્રકારની" એટલે ભાવસ્રી અને દ્રવ્યસ્રી.

(३६) योनि—માર્ગસ્થજીવોની અપેક્ષાએ ૮૪૦૦૦૦૦ યોનિ છે. કારણકે કાર્મણયોગ યોનિમાં ઉત્પન્ન થતાં સુધી હોય છે. અને કેવલી સંબંધિ કાર્મણયોગમાં મનુષ્ય સંબંધિ ૧૪ લાખ યોનિ ગણાય. વળી સામાન્યપણે કાર્મણયોગમાં સચિત્ત, સંવૃત્ત, શીત, અને શંખાવર્ત વિગેરે ભેદવાળી સર્વ યોનિઓ હોય છે.

इति कार्मणयोगे ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता. समाप्ता १५ योगद्वारेष्वपि ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता.

---

३ वेदमां ३६ द्वारनी प्राप्ति.

સ્ત્રીવેદમાં.

(१) गति ३—નરક સિવાયની ૩ ગતિ હોય.

(२) इन्द्रिय १—એક પંચેન્દ્રિયનીજાતિ, અને ઇન્દ્રિયો પાંચ છે.

(३) काय १—સ્ત્રીવેદમાં ત્રસકાય છે.

(४) योग १३—આહારક અને આહારકમિશ્ર સિવાયના બાકી ૧૩ યોગ હોય. કારણકે સ્ત્રી ચૌદપૂર્વી નહિ હોવાથી આહારક લબ્ધિ એને ન હોય.

(५) वेद १—સ્ત્રીવેદમાં એક સ્ત્રીવેદજ હોય.

(६) कषाय ४-२३—સ્ત્રીવેદોદયી જીવને બે વિરૂદ્ધવેદ વિના ૨૩ કષાય હોય.

(७) ज्ञान ४ (५), (८) अज्ञान ३—સુગમ[1] છે. (સ્ત્રીને મનઃપર્યવ જ્ઞાન હોય છે.)

---

૧ આદિથી આગમ ઓનાં ચિન્હવાળી તે દ્રવ્યસ્ત્રી અને વેદના ઉપર વિષયાભિલાષવાળી તે ભાવસ્ત્રી જાણવી. તેમાં ભાવસ્ત્રીમાં ચાર જ્ઞાન અને દ્રવ્યસ્ત્રીમાં પાંચે જ્ઞાન જાણવાં. માટે કોંસમાં મુકેલ આંકડા દ્રવ્યને આશ્રયિ જાણવા.

(૯) संयम ४ (६)—સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, દેશવિરતિ. અને અવિરતિ એ ચાર ચારિત્ર હોય, તેમજ પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર છઠ્ઠે સાતમે ગુણસ્થાને છે પરન્તુ સ્ત્રીને ન હોય, અને સૂક્ષ્મસંપરાય તથા યથાખ્યાત ચારિત્ર સ્ત્રીને હોય છે પરન્તુ તે વખતે ભાવસ્ત્રીવેદ નહિ હોવાથી એ બે ચારિત્રનો અભાવ ગણાય. અને સ્ત્રીલિંગરૂપે દ્રવ્યસ્ત્રીવેદમા પરિહારવિશુદ્ધિ વિના શેષ ૬ ચારિત્ર છે.

(૧૦) दर्शन ३ (४)—ભાવસ્ત્રીવેદમાં કેવળદર્શન વિના ૩ દર્શન છે, અને દ્રવ્યસ્ત્રીવેદમાં ચારે દર્શન હોય છે.

(૧૧) लेश्या ६—બન્ને[૧] પ્રકારની સ્ત્રીમાં છએ લેશ્યા હોયછે.

(૧૨) भव्य २—બન્ને પ્રકારની સ્ત્રીમાં બન્ને ભેદ હોય.

(૧૩) सम्यक्त्व ६—બન્ને પ્રકારની સ્ત્રીઓમાં ૬ સમ્યક્ત્વછે.

(૧૪) संज्ञित्व १—બન્ને પ્રકારની સ્ત્રીઓ સંજ્ઞી હોય છે.

(૧૫) आहारक २—બન્ને પ્રકારની સ્ત્રીઓમાં આહારક તથા અનાહારકપણું હોય છે. તેમાં દ્રવ્યસ્ત્રીપણું શરીરપર્યાપ્ત સ્ત્રીને હોય, કારણ કે શરીર રચાયા પહેલાં સ્ત્રીલિંગનો અભાવ હોય છે. જો કે શરીરપર્યાપ્ત સ્ત્રીને સ્પષ્ટ સ્ત્રીલિંગ ન હોય તોપણ સ્તનાદિ રૂપ ઔદારિક ઉપાંગ નામકર્મનો ઉદય માર્ગમાં નહિ પણ ભવોત્પત્તિના પ્રથમ સમયથી ચાલુ થયેલ છે, માટે શરીર રચાયા બાદ અતિ અસ્પષ્ટ સ્તનાદિ ઉપાંગ સ્ત્રીને હોઈ શકે છે, તે કારણથી દ્રવ્યસ્ત્રીને માર્ગસ્થ અનાહારીપણું ન હોય, પરન્તુ કેવલીસમુદ્ઘાત સમયનું અને અયોગીપણાનું અનાહારકપણું છે, અને આહારકપણું તો સ્ત્રીભવના પ્રથમ સમયથીજ શરૂ થાય છે. તથા ભાવસ્ત્રીમાં વક્રગતિ સંબંધિ અનાહારકપણું હોય, કારણકે માર્ગમાં પણ સ્ત્રીવેદનો ઉદય છે, અને શેષ કેવલીસમુદ્ઘાત સંબંધિ તથા અયોગી ગુણસ્થાન સંબંધિ અનાહારકપણું ભાવસ્ત્રીમાં ન હોય,

---

૧ "બન્ને પ્રકારની" એટલે ભાવસ્ત્રી અને દ્રવ્યસ્ત્રી.

કારણકે તે વખતે સ્ત્રીવેદનો ઉદય નથી, તેમજ ભાવસ્ત્રીમાં આહારકપણું ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયથી શરૂ છે.

(૧૬) ગુણસ્થાન ૯ (૧૪)—ભાવસ્ત્રીને નવ તથા દ્રવ્યસ્ત્રીને ચૌદ ગુણસ્થાન હોય.

(૧૭) જીવભેદ ૨-૩૪૦ (૨-૩૫૦)—૧૪ નારક, તથા સનત્ આદિ ૧૦ કલ્પ, ૯ ગ્રૈવેયક, ૫ અનુત્તર, ૨ ઉર્ધ્વકિલ્બિષિક, અને ૯ લોકાન્તિક એ ૩૫ પર્યાપ્ત અને ૩૫ અપર્યાપ્ત મળી ૭૦ પ્રકારના દેવ, ૧૦૧ સમુર્ચ્છિમ મનુષ્ય, અને ૧૦ ગર્ભજતિર્યંચ સિવાય તિર્યંચના ૩૮ ભેદ, એ પ્રમાણે ૨૨૬ ભેદ સિવાયના શેષ ૩૪૦ જીવભેદ ભાવસ્ત્રીવેદમાં હોય, અને ૧૪ જીવભેદની અપેક્ષાએ સંજ્ઞિ અપર્યાપ્ત તથા સંજ્ઞિ પર્યાપ્ત એ બે જીવભેદ હોય. તેમજ દ્રવ્યસ્ત્રીવેદમાં ચૌદમાંથી એક સંજ્ઞિ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એ બે ભેદ હોય, અને ઉત્તર જીવભેદ પૂર્વોક્ત ૩૪૦મા ૧૦ સમુર્ચ્છિમ જળચરાદિ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય મેળવતા ૩૫૦ જીવભેદ હોય.

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૬—દ્રવ્ય તથા ભાવસ્ત્રીવેદમા ૬ પર્યાપ્તિઓ છે.

(૧૯) પ્રાણ ૧૦—સુગમ છે.

(૨૦) સંજ્ઞા ૪-૨—બન્ને સ્ત્રીને આહારાદિ ચારે સંજ્ઞા છે, અને હેતૃપદેશિકી વિગેરે ત્રણમાંની દીર્ઘકાલિકી અને દૃષ્ટિવાદિકી સંજ્ઞા છે.

(૨૧) ઉપયોગ ૧૦ (૧૨)—ભાવસ્ત્રીને કેવળદ્વિક સિવાય ૧૦ ઉપયોગ અને દ્રવ્યસ્ત્રીને કેવળદ્વિક સહિત ૧૨ ઉપયોગ છે.

(૨૨) દૃષ્ટિ ૩—બન્ને સ્ત્રીને ત્રણેદૃષ્ટિ છે.

(૨૩) બંધ ૮-૧૨૦—મૂળ ૮ કર્મનો અને ઉત્તરભેદે ૧૨૦ કર્મનો બંધ છે. (સ્ત્રી આહારકદ્વિક બાંધી શકે પણ ઉદયમાં ન લાવી શકે.)

(૨૪) ઉદય ૮-૧૦૬—મૂળ આઠે કર્મનો ઉદય છે. અને ઉત્તરભેદમાં નરકત્રિક કુજાતિ ૪, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, સાધારણ,

આતપ, ઉદ્યોતનામ, પુરૂષવેદ, નપુંસકવેદ, આહારકદ્વિ
પ્રકૃતિઓ સિવાય શેષ ૧૦૬ પ્રકૃતિઓનો ઉદય ભાવ
સ્ત્રીને છે, જો કે દ્રવ્યસ્ત્રીરૂપ મલ્લિકુમારીને ઉદ્યોતનામ
સાધુ અવસર્પિણીમાં થયો હતો પરન્તુ તે અનન્તકાળે
આશ્ચર્ય હોવાથી ગણી શકાય નહિ.

(૨૫) ઉદીરણા ૮-૧૦૬—ઉદયવત્.

(૨૬) સત્તા ૮-૧૪૮—સુગમ છે.

(૨૭) શરીર ૪—આહારક સિવાયના ૪ શરીર છે.
સ્ત્રી આહારકશરીરનામકર્મ બાંધી શકે પરન્તુ રચી શકે નહિ

(૨૮) બન્ધહેતુ ૪-૫૩ મૂળ બન્ધહેતુ ૪, અને ઉત્તર બ
પુરૂષવેદ, નપુંસકવેદ અને આહારકના બે યોગ એ ચાર
શેષ ૫૩ છે.

(૨૯) ધ્યાન ૪-૧૩ ૧૬—મૂળ ૪ ધ્યાન, અને ઉત્ત
૪ આર્ત, ૪ રૌદ્ર, ૪ ધર્મ અને ૧ શુક્લ સહિત ૧૩ ધ્યાન
એકત્વવિતર્ક વિગેરે શુક્લધ્યાન ક્ષીણમોહાદિ ગુણસ્થાને છે
ભાવસ્ત્રીને એ ત્રણ ધ્યાન ન હોય, અને દ્રવ્યસ્ત્રીને નવે ધ્યાન હો

(૩૦) અપબહુ ૬. (૩૧) સમ્પાત ૬—સુગમ છે.

(૩૨) સમુદ્ઘાત ૬ (૬) ભાવસ્ત્રીને આહારક અને કેવલી
સમુદ્ઘાત સિવાય પાંચ સમુદ્ઘાત, અને દ્રવ્યસ્ત્રીને કેવલીસમુદ્ઘાત
સહિત ૬ સમુદ્ઘાત હોય.

(૩૩) ભાવ ૫-૪૨ (૫૦)—ભાવસ્ત્રીને મૂળભાવ પાંચ અને
ઉત્તરભાવમાંથી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ સિવાયના ૮ ક્ષાયિકભાવ, નરક
ગતિ, પુરૂષવેદ અને નપુંસકવેદ એ ૧૧ ભાવ રહિત શેષ ૪૨
ભાવ[1] હોય. તેમજ દ્રવ્યસ્ત્રીને નરકગતિ, પુરૂષવેદ અને નપુંસક-
વેદ એ ૩ ભાવ વિના શેષ ૫૦ ભાવ હોય.

1. સ્ત્રીવેદમાં આવરણ ઉતારતા ભગવાન દેવચંદ્રજી મહારાજે ક.
ધરનાર મનમાં ભાવસ્ત્રીને ઉપશમ ચારિત્ર કહ્યું છે, તેમજ સ્ત્રીવેદમાં

કારણકે તે વખતે સ્ત્રીવેદનો ઉદય નથી, તેમજ ભાવસ્ત્રીમાં આહારકપણું ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયથી શરૂ છે.

(૧૬) ગુણસ્થાન ૯ (૧૪)—ભાવસ્ત્રીને નવ તથા દ્રવ્યસ્ત્રીને ચૌદ ગુણસ્થાન હોય.

(૧૭) જીવભેદ ૨-૩૪૦ (૨-૩૫૦)—૧૪ નારક, તથા સનત્ આદિ ૧૦ કલ્પ, ૯ ગ્રૈવેયક, ૫ અનુત્તર, ૩ કિલ્બિષિક, અને ૯ લોકાન્તિક એ ૩૫ પર્યાપ્ત અને ૩૫ અપર્યાપ્ત મળી ૭૦ પ્રકારના દેવ, ૧૦૧ સમુર્ચ્છિમ મનુષ્ય, અને ૧૦ ગર્ભજતિર્યંચ સિવાય તિર્યંચના ૩૮ ભેદ, એ પ્રમાણે ૨૨૩ ભેદ સિવાયના શેષ ૩૪૦ જીવભેદ ભાવસ્ત્રીવેદમાં હોય, અને ૧૪ જીવભેદની અપેક્ષાએ સંજ્ઞિ અપર્યાપ્ત તથા સંજ્ઞિ પર્યાપ્ત એ બે જીવભેદ હોય. તેમજ દ્રવ્યસ્ત્રીવેદમાં ચૌદમાંથી એક સંજ્ઞિ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એ બે ભેદ હોય, અને ઉત્તર જીવભેદ ૫૬૩ના ૩૪૦મા ૧૦ સમુર્ચ્છિમ જળચરાદિ [illegible] પર્યાપ્તાદિ [illegible] ૩૫૦ જીવભેદ હોય.

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૬ [illegible] તથા ભાવસ્ત્રીવેદમ ૬ પર્યાપ્તિઓ છે.

(૧૯) પ્રાણ ૧૦ —સુગમ છે.

(૨૦) સંજ્ઞા ૪ ૪—બન્ને સ્ત્રીને આહારાદિ ચારે સંજ્ઞા છે, અને હેતુવાદોપદેશિકી વિગેરે ત્રણમાંની દીર્ઘકાલિકી અને દૃષ્ટિવાદિકી સંજ્ઞા છે.

(૨૧) ઉપયોગ ૧૦ (૧૨)—ભાવસ્ત્રીને કેવલદ્વિક સિવાય ૧૦ ઉપયોગ અને દ્રવ્યસ્ત્રીને કેવલદ્વિક સહિત ૧૨ ઉપયોગ છે.

(૨૨) દૃષ્ટિ ૩ —બન્ને સ્ત્રીને ત્રણે દૃષ્ટિ છે.

(૨૩) બંધ ૮-૧૨૦—મૂલ ૮ કર્મનો અને ઉત્તરભેદે ૧૨૦ કર્મનો બંધ છે (સ્ત્રી આહારકદ્વિક બાંધી શકે પણ ઉદયમાં ન લાવી શકે.)

(૨૪) ઉદય ૮-૧૦૬—મૂલ આઠે કર્મનો ઉદય છે. અને ઉત્તરભેદમાં નરકદ્વિક દુર્ગતિ ૪, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, સાધારણ,

આતપ, જીનનામ, પુરૂષવેદ, નપુંસકવેદ, આહારકદ્વિક, એ ૧૬ પ્રકૃતિઓ સિવાય શેષ ૧૦૬ પ્રકૃતિઓનો ઉદય ભાવ તથા દ્રવ્યસ્ત્રીને છે, જો કે દ્રવ્યસ્ત્રીરૂપ મલ્લિકુમારીને જીનનામનો ઉદય ચાલુ અવસર્પિણીમાં થયો હતો પરન્તુ તે અનન્તકાળે બનેલું આશ્ચર્ય હોવાથી ગણી શકાય નહિ.

(૨૫) ઉદીરણા ૮-૧૦૬—ઉદયવત્.

(૨૬) સત્તા ૮-૧૪૮—સુગમ છે.

(૨૭) શરીર ૪—આહારક સિવાયનાં ૪ શરીર છે. કારણકે સ્ત્રી આહારકશરીરનામકર્મ બાંધી શકે પરન્તુ રચી શકે નહિ.

(૨૮) બન્ધહેતુ ૪-૫૩ મૂળબન્ધહેતુ ૪, અને ઉત્તર બન્ધહેતુ પુરૂષવેદ, નપુંસકવેદ અને આહારકના બે યોગ એ ચાર વિના શેષ ૫૩ છે.

(૨૯) ધ્યાન ૪-૧૩ ૧૬—મૂળ ૪ ધ્યાન, અને ઉત્તરભેદ ૪ આર્ત, ૪ રૌદ્ર, ૪ ધર્મ અને ૧ શુક્લ સહિત ૧૩ ધ્યાન છે. એકત્વવિતર્ક વિગેરે શુક્લધ્યાન ક્ષીણમોહાદિ ગુણસ્થાને છે માટે ભાવસ્ત્રીને એ ત્રણ ધ્યાન ન હોય, અને દ્રવ્યસ્ત્રીને સર્વ ધ્યાન હોય.

(૩૦) સંઘયણ ૬, (૩૧) સંસ્થાન ૬—સુગમ છે.

(૩૨) સમુદ્‌ઘાત ૫ (૬) —ભાવસ્ત્રીને આહારક અને કેવલીસમુદ્‌ઘાત સિવાય પાંચ સમુદ્‌ઘાત, અને દ્રવ્યસ્ત્રીને કેવલીસમુદ્‌ઘાત સહિત ૬ સમુદ્‌ઘાત હોય.

(૩૩) ભાવ ૫-૪૨ (૫૦)—ભાવસ્ત્રીને મૂળભાવ પાંચ અને ઉત્તરભાવમાંથી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ સિવાયના ૮ ક્ષાયિકભાવ, નરકગતિ, પુરૂષવેદ અને નપુંસકવેદ એ ૧૧ ભાવ રહિત શેષ ૪૨ ભાવ[1] હોય. તેમજ દ્રવ્યસ્ત્રીને નરકગતિ, પુરૂષવેદ અને નપુંસકવેદ એ ૩ ભાવ વિના શેષ ૫૦ ભાવ હોય.

---

૧. ચોવીશમાં આવકાર દેનારના શ્રીમદ્ દેવચન્દ્રજી મહારાજે પં. વિચારસાર ગ્રન્થમાં ભાવસ્ત્રીને ઉપશમ ચારિત્ર કહ્યું છે. તેમજ ચોવીશમા

(૩૪) **અવગાહના**—બન્ને સ્ત્રીની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ લબ્ધિઅપર્યાપ્ત સ્ત્રીની અપેક્ષાએ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ તે સ્વયંભૂરમણની જળચર સ્ત્રીના મૂળશરીરની અપેક્ષાએ છે. અને ઉત્તરદેહ આશ્રયિ મનુષ્ય તથા દેવસ્ત્રીની અવગાહના પુરૂષવત્ ૧ લાખ યોજન પ્રમાણ હોય કે ન્યૂન હોય તેનો નિર્ણય શ્રી બહુશ્રુતથી જાણવો. તથા સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના મરણસમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ લગભગ ૮ રજ્જુ દીર્ઘ છે. અને દ્રવ્યસ્ત્રીની અવગાહના કેવલીસમુદ્ઘાત વખતે સંપૂર્ણ લોકાકાશ પ્રમાણ છે.

(૩૫) **સ્થિતિ**—દ્રવ્યસ્ત્રીની જઘન્ય **ભવસ્થિતિ** અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ ૫૫ પલ્યોપમની તે ઇશાન સ્વર્ગની અપરિગ્રહિતા દેવાંગનાઓ આશ્રયિ છે. તથા **કાયસ્થિતિ** જઘન્ય ૧ સમય છે. કારણકે કોઈક સ્ત્રી ઉપશમશ્રેણિમાં અવેદક થઈને શ્રેણિથી પડતાં ૧ સમય માત્ર સ્ત્રીવેદ અનુભવી બીજે સમયે કાળ

ગુણસ્થાન સુધી હોય છે અને નવમે ગુણસ્થાને સૂક્ષ્મ લોભ સિવાય સર્વ મોહપ્રકૃતિઓ ઉપશાન્ત થાય છે, માટે નવમે ગુણસ્થાને ઉપશમ ચારિત્ર હોય એમ સર્વ ગ્રંથકારો કહે છે તે યથાર્થ છે, પરન્તુ નવમે ગુણસ્થાને સ્ત્રીવેદ પ્રવર્તે ત્યાં સુધીમાં (૨૫ ચારિત્ર મોહનીયમાંથી ૪ અનંતાનુબંધિ અને) એક નપુંસકવેદ ઉપશાન્ત થયેલો હોય છે, અને બાકી ૨૦ ચારિત્ર-મોહ પ્રકૃતિઓનો ઉદય છે, તો સ્ત્રીવેદમાં ઉપશમ ચારિત્ર કેવી રીતે હોય? કારણકે સૂક્ષ્મલોભ સિવાય સર્વ મોહની ઉપશાન્તિ તો સ્ત્રીવેદનો અભાવ થયા બાદ હોય, અને નવમા ગુણસ્થાને ઉપશમચારિત્ર હોય પરન્તુ નવમા ગુણસ્થાનવાળા સ્ત્રીવેદમાં ઉપશમચારિત્રનો સદ્ભાવ સંભવતો નથી. જો ઉપશાન્ત થયેલી અનંતાનુબંધિ ૪ અને નપુંસકવેદ એ ૫ પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ ઉપશમચારિત્ર કહેવાય તો સ્ત્રીવેદે માંડેલી ક્ષપકશ્રેણિમાં સ્ત્રીવેદ પહેલાં ક્ષય પામેલી ૧૨ કષાય અને નપુંસકવેદ એ ૧૩ પ્રકૃતિઓની અપેક્ષાએ ક્ષાયિકચારિત્ર પણ સંભવે, અને સ્ત્રીવેદમાં ક્ષાયિકચારિત્ર વિચારસાર તથા બીજા કોઈ ગ્રંથમાં કહ્યું નથી. માટે સ્ત્રીવેદમાં ઉપશમ ચારિત્ર વિચારણીય છે.

કરી અનુત્તર દેવ થાય તો બીજે સમયે પુરૂ
જઘન્ય કાયસ્થિતિ ૧ સમયની થાય. અને ઉ
પંચ આચાર્યોના ભિન્ન અભિપ્રાયથી નીચે પ્રમાણે

૧. કોઈક જીવ પૂર્વકોડ આયુષ્યવાળી મનુ
તિર્યંચસ્ત્રીપણે ઉત્પન્ન થઈ, ઈશાન સ્વર્ગમાં પ
આયુષ્યવાળી અપરિગૃહિતા દેવાંગના થાય, ત્યાંથી
આયુષ્યવાળી મનુષ્યસ્ત્રી વા તિર્યંચસ્ત્રી થઈને ફરીથી
૫૫ પલ્યોપમના આયુષ્યવાળી અપરિગૃહિતા દેવાંગના
બાદ અન્યભવમાં સ્ત્રીવેદ અવશ્ય બદલાઈને પુરૂષવે
૧૧૦ પલ્યોપમ અને ૬ પૂર્વકોડવર્ષ ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ સં

૨. પૂર્વકોડ આયુષ્યવાળી મનુષ્ય અથવા
પાંચભવ સુધી ઉત્પન્ન થઈને પૂર્વોક્ત રીતે બે ઈશાન
ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળી દેવી બે વખત થાય તો પરિગૃ
થાય અને પરિગૃહિતા દેવીનું આયુષ્ય તો ૯ પલ્યોપમ
સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટકાયસ્થિતિ ૧૮ પલ્યોપમ[1] અને ૬ પૂર્વ
પ્રમાણ છે.

૩. પૂર્વોક્ત રીતે પાંચવાર પૂર્વકોડવર્ષના આ
ની થઈને કાળ કરે અને એક ભવાન્તરે બે વાર ઉત્કૃષ્ટ
વાળી દેવી થાય તો સૌધર્મ સ્વર્ગમાં જ પરિગૃહિતા દેવ
ના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૭ પલ્યોપમ છે, માટે સ્ત્રીવેદની ઉ
સ્થિતિ ૧૪ પલ્યોપમ[2] અને ૬ પૂર્વકોડવર્ષ પ્રમાણ છે.

૪. પૂર્વોક્ત રીતે સૌધર્મ સ્વર્ગમાં ૫૦ પલ્યોપમ
ષ્યવાળી બે વાર અપરિગૃહિતા દેવી થાય તે કારણથી સ્ત્રી
ઉત્કૃષ્ટકાયસ્થિતિ ૧૦૦ પલ્યોપમ ૬ પૂર્વકોડવર્ષ પ્રમાણ છે.
આચાર્યોએ આ અભિપ્રાયજ વિશેષ અંગીકાર કર્યો છે.

૧-૨-૩. આ બીજા, ત્રીજા અને પાંચમા અભિપ્રાયથી
યુષ્ય (૫૫ પલ્યોપમ પ્રમાણ)થી પણ કાયસ્થિતિ ઓછા પ્રમાણ
રે છે, તે શ્રીમદ્ બહુશ્રુતગમ્ય છે.

(૩૪) **અવગાહના**—બન્ને સ્ત્રીની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમોભાગ લબ્ધિપર્યાપ્ત સ્ત્રીની અપેક્ષાએ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ તે સ્વયંભૂરમણની જળચર સ્ત્રીના મૂળશરીરની અપેક્ષાએ છે. અને ઉત્તરદેહ આશ્રયિ મનુષ્ય તથા દેવસ્ત્રીની અવગાહના પુરૂષવત્ ૧ લાખ યોજન પ્રમાણ હોય કે ન્યૂન હોય તેનો નિર્ણય શ્રી બહુશ્રુતથી જાણવો. તથા સમુદ્‌ઘાતકૃત અવગાહના મરણસમુદ્‌ઘાતની અપેક્ષાએ લગભગ ૮ રજ્જુ દીર્ઘ છે. અને દ્રવ્યસ્ત્રીની અવગાહના કેવલીસમુદ્‌ઘાત વખતે સંપૂર્ણ લોકાકાશ પ્રમાણ છે.

(૩૫) **સ્થિતિ**—દ્રવ્યસ્ત્રીની જઘન્ય ભવસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ ૫૫ પલ્યોપમની તે ઇશાન સ્વર્ગની અપરિગ્રહિતા દેવાંગનાઓ આશ્રયિ છે. તથા **કાયસ્થિતિ** જઘન્ય ૧ સમય છે, કારણકે કોઈક સ્ત્રી ઉપશમશ્રેણિમાં અવેદક થઈને શ્રેણિથી પડતાં ૧ સમય માત્ર સ્ત્રીવેદ અનુભવી બીજે સમયે કાળ

ગુણસ્થાન ક હોય છે અને નવમે ગુણસ્થાને સૂક્ષ્મ લોભ સિવાય સર્વ મોહપ્રકૃતિઓ ઉપશાન્ત થાય છે, માટે નવમે ગુણસ્થાને ઉપશમ ચારિત્ર હોય એમ સર્વ ગ્રંથકારો કહે છે તે યથાર્થ છે, પરન્તુ નવમે ગુણસ્થાને સ્ત્રીવેદ પ્રવર્તે ત્યાં સુધીમાં (૨૫ ચારિત્ર મોહનીયમાંથી ૪ અનંતાનુબંધિ અને) એક નપુંસકવેદ ઉપશાન્ત થયેલો હોય છે, અને બીજી ૨૦ ચારિત્રમોહ પ્રકૃતિઓનો ઉદય છે, તો સ્ત્રીવેદમાં ઉપશમ ચારિત્ર કેવી રીતે હોય? કારણકે સૂક્ષ્મલોભ સિવાય સર્વ મોહની ઉપશાન્તિ તો સ્ત્રીવેદનો અભાવ થયા બાદ હોય, અને નવમા ગુણસ્થાને ઉપશમચારિત્ર હોય પરન્તુ નવમા ગુણસ્થાનવાળા સ્ત્રીવેદમાં ઉપશમચારિત્રનો સદ્‌ભાવ સંભવતો નથી. જો ઉપશાન્ત થયેલી અનન્તાનુબંધિ ૪ અને નપુંસકવેદ એ ૫ પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ ઉપશમચારિત્ર કહેવાય તો સ્ત્રીવેદે માંડેલી ક્ષપકશ્રેણિમાં સ્ત્રીવેદ પહેલાં ક્ષય પામેલી ૧૨ કષાય અને નપુંસકવેદ એ ૧૩ પ્રકૃતિઓની અપેક્ષાએ ક્ષાયિકચારિત્ર પણ સંભવે, અને સ્ત્રીવેદમાં ક્ષાયિકચારિત્ર વિચારસાર તથા બીજા કોઈ ગ્રંથમાં કહ્યું નથી. માટે સ્ત્રીવેદમાં ઉપશમ ચારિત્ર વિચારણીય છે.

કરી અનુત્તર દેવ થાય તો બીજે સમયે પુરૂષવેદોદય થવા જઘન્ય કાયસ્થિતિ ૧ સમયની થાય. અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિ પાંચ આચાર્યોના ભિન્ન અભિપ્રાયથી નીચે પ્રમાણે છે—

૧. કોઇક જીવ પૂર્વકોડ આયુષ્યવાળી મનુષ્યસ્ત્રી અથવ તિર્યંચસ્ત્રીપણે ઉત્પન્ન થઇ, ઇશાન સ્વર્ગમાં ૫૫ પલ્યોપમન આયુષ્યવાળી અપરિગૃહિતા દેવાંગના થાય, ત્યાંથી ચવી પૂર્વકોડ આયુષ્યવાળી મનુષ્યસ્ત્રી વા તિર્યંચસ્ત્રી થઇને ફરીથી ઇશાન સ્વર્ગમાં ૫૫ પલ્યોપમના આયુષ્યવાળી અપરિગૃહિતા દેવાંગના થાય, ત્યાર- બાદ અન્ય ભવમાં સ્ત્રીવેદ અવશ્ય બદલાઇને પુરૂષવેદ થાય માટે ૧૧૦ પલ્યોપમ અને ૬ પૂર્વકોડવર્ષ ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ સ્ત્રીવેદની હોય.

૨. પૂર્વકોડ આયુષ્યવાળી મનુષ્ય અથવા તિર્યંચસ્ત્રીમાં પાંચભવ સુધી ઉત્પન્ન થઇને પૂર્વોક્ત રીતે જો ઇશાન સ્વર્ગમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળી દેવી બે વખત થાય તો પરિગૃહિતા દેવી થાય અને પરિગૃહિતા દેવીનું આયુષ્ય તો ૯ પલ્યોપમ છે. તેથી સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટકાયસ્થિતિ ૧૮ પલ્યોપમ[1] અને ૬ પૂર્વકોડ વર્ષ પ્રમાણ છે.

૩. પૂર્વોક્ત રીતે પાંચવાર પૂર્વકોડવર્ષના આયુષ્યવાળી સ્ત્રી થઇને કાળ કરે અને એક ભવાન્તરે બે વાર ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય- વાળી દેવી થાય તો સૌધર્મ સ્વર્ગમાંજ પરિગૃહિતા દેવી થાય. ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૭ પલ્યોપમ છે, માટે સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટકાય- સ્થિતિ ૧૪ પલ્યોપમ[2] અને ૬ પૂર્વકોડવર્ષ પ્રમાણ છે.

૪. પૂર્વોક્ત રીતે સૌધર્મ સ્વર્ગમાં ૫૦ પલ્યોપમ આયુ- ષ્યવાળી બે વાર અપરિગૃહિતા દેવી થાય તે કારણથી સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટકાયસ્થિતિ ૧૦૦ પલ્યોપમ ૬ પૂર્વકોડવર્ષ પ્રમાણ છે. ઘણા આચાર્યોએ આ અભિપ્રાયજ વિશેષ અંગીકાર કર્યો છે.

૧-૨-૩. આ બીજા, ત્રીજા અને પાંચમા અભિપ્રાયથી ઓના આયુષ્ય (૫૫ પલ્યોપમ પ્રમાણ)થી પણ સર્વાર્થસિદ્ધિ ... પ્રમાણ ... આવે છે, તે શ્રીમદ્‌ગુણ... છે.

(૩૪) **અવગાહના**—બન્ને સ્ત્રીની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમોભાગ લબ્ધિપર્યાપ્ત સ્ત્રીની અપેક્ષાએ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ તે સ્વયંભૂરમણની જળચર સ્ત્રીના મૂળશરીરની અપેક્ષાએ છે. અને ઉત્તરદેહ આશ્રયિ મનુષ્ય તથા દેવસ્ત્રીની અવગાહના પુરૂષવત્ ૧ લાખ યોજન પ્રમાણ હોય કે ન્યૂન હોય તેનો નિર્ણય શ્રી બહુશ્રુતથી જાણવો. તથા સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના મરણસમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ લગભગ ૮ રજ્જુ દીર્ઘ છે. અને દ્રવ્યસ્ત્રીની અવગાહના કેવલીસમુદ્ઘાત વખતે સંપૂર્ણ લોકાકાશ પ્રમાણ છે.

(૩૫) **સ્થિતિ**—દ્રવ્યસ્ત્રીની જઘન્ય **ભવસ્થિતિ** અન્તર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ ૫૫ પલ્યોપમની તે ઇશાન સ્વર્ગની અપરિગ્રહિતા દેવાંગનાઓ આશ્રયિ છે. તથા **કાયસ્થિતિ** જઘન્ય ૧ સમય છે. કારણકે કોઇક સ્ત્રી ઉપશમશ્રેણિમાં અવેદક થઇને શ્રેણિથી પડતા ૧ સમય માત્ર સ્ત્રીવેદ અનુભવી બીજે સમયે કાળ

ગુણસ્થાન ૯ હોય છે, અને નવમે ગુણસ્થાને સૂક્ષ્મ લોભ સિવાય સર્વ મોહપ્રકૃતિઓ ઉપશાન્ત થાય છે, માટે નવમે ગુણસ્થાને ઉપશમ ચારિત્ર હોય એમ સર્વ ગ્રંથકારો કહે છે તે યથાર્થ છે, પરન્તુ નવમે ગુણસ્થાને સ્ત્રીવેદ પ્રવર્તે ત્યાં સુધીમાં (૨૫ ચારિત્ર મોહનીયમાંથી ૪ અનંત.નુબંધિ અને) એક નપુંસકવેદ ઉપશાન્ત થયેલો હોય છે, અને બીજી ૨૦ ચારિત્રમોહ પ્રકૃતિઓનો ઉદય છે, તો સ્ત્રીવેદમાં ઉપશમ ચારિત્ર કેવી રીતે હોય? કારણકે સૂક્ષ્મલોભ સિવાય સર્વ મોહની ઉપશાન્તિ તો સ્ત્રીવેદનો અભાવ થયા બાદ હોય, અને નવમા ગુણસ્થાને ઉપશમચારિત્ર હોય પરન્તુ નવમા ગુણસ્થાનવાળા સ્ત્રીવેદમાં ઉપશમચારિત્રનો સદ્ભાવ સંભવતો નથી. જો ઉપશાન્ત થયેલી અનંતાનુબંધિ ૪ અને નપુંસકવેદ એ ૫ પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ ઉપશમચારિત્ર કહેવાય તો સ્ત્રીવેદે માંડેલી ક્ષપકશ્રેણિમાં સ્ત્રીવેદ પહેલાં ક્ષય પામેલી ૧૨ કષાય અને નપુંસકવેદ એ ૧૩ પ્રકૃતિઓની અપેક્ષાએ ક્ષાયિકચારિત્ર પણ સંભવે, અને સ્ત્રીવેદમાં ક્ષાયિકચારિત્ર વિચારસાર તથા બીજા કોઇ ગ્રંથમાં કહ્યું નથી. માટે સ્ત્રીવેદમાં ઉપશમ ચારિત્ર વિચારણીય છે.

કરી અનુત્તર દેવ થાય તો બીજે સમયે પુરૂષવેદોદય થવાથી જઘન્ય કાયસ્થિતિ ૧ સમયની થાય. અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ પંચ આચાર્યોના ભિન્ન અભિપ્રાયથી નીચે પ્રમાણે છે—

૧. કોઇક જીવ પૂર્વક્રોડ આયુષ્યવાળી મનુષ્યસ્ત્રી અથવા તિર્યંચસ્ત્રીપણે ઉત્પન્ન થઇ, ઈશાન સ્વર્ગમ ૫૫ પલ્યોપમના આયુષ્યવાળી અપરિગૃહિતા દેવાંગના થાય, ત્યાંથી ચવી પૂર્વક્રોડ આયુષ્યવાળી મનુષ્યસ્ત્રી વા તિર્યંચસ્ત્રી થઇને ફરીથી ઈશાન સ્વર્ગમાં ૫૫ પલ્યોપમના આયુષ્યવાળી અપરિગૃહિતા દેવાંગના થાય, ત્યાર-બાદ અન્યભવમાં સ્ત્રીવેદ અવશ્ય બદલાઇને પુરૂષવેદ થાય માટે ૧૧૦ પલ્યોપમ અને ૬ પૂર્વક્રોડવર્ષ ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ સ્ત્રીવેદની હોય.

૨. પૂર્વક્રોડ આયુષ્યવાળી મનુષ્ય અથવા તિર્યંચસ્ત્રીમાં પંચભવ સુધી ઉત્પન્ન થઇને પૂર્વોક્ત રીતે જો ઈશાન સ્વર્ગમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળી દેવી બે વખત થાય તો પરિગૃહિતા દેવી થાય અને પરિગૃહિતા દેવીનું આયુષ્ય તો ૯ પલ્યોપમ છે. તેથી સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટકાયસ્થિતિ ૧૮ પલ્યોપમ[1] અને ૬ પૂર્વક્રોડ વર્ષ પ્રમાણ છે.

૩. પૂર્વોક્ત રીતે પાંચવાર પૂર્વક્રોડવર્ષના આયુષ્યવાળી સ્ત્રી થઇને કાળ કરે અને એક ભવાન્તરે બે વાર ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય-વાળી દેવી થાય તો સૌધર્મ સ્વર્ગમાંજ પરિગૃહિતા દેવી થાય. ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૭ પલ્યોપમ છે, માટે સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટકાય-સ્થિતિ ૧૪ પલ્યોપમ[2] અને ૬ પૂર્વક્રોડવર્ષ પ્રમાણ છે.

૪. પૂર્વોક્ત રીતે સૌધર્મ સ્વર્ગમાં ૫૦ પલ્યોપમ આયુ-ષ્યવાળી બે વાર અપરિગૃહિતા દેવી થાય તે કારણથી સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટકાયસ્થિતિ ૧૦૦ પલ્યોપમ ૬ પૂર્વક્રોડવર્ષ પ્રમાણ છે. ઘણા આચાર્યોએ આ અભિપ્રાયજ વિશેષ અંગીકાર કર્યો છે.

૧-૨-૩. આ બીજા, ત્રીજા અને પાંચમા અભિપ્રાયથી સ્ત્રીના આયુષ્ય (૫૫ પલ્યોપમ પ્રમાણ)થી પણ કાયસ્થિતિ ઓછા પ્રમાણવાળી થાય છે, તે શ્રીમદ્‌બહુશ્રુતગમ્ય છે.

(૩૪) **અવગાહના**—અન્ને સ્ત્રીની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમોભાગ લબ્ધિપર્યાપ્ત સ્ત્રીની અપેક્ષાએ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ તે સ્વયંભૂરમણની જળચર સ્ત્રીના મૂળશરીરની અપેક્ષાએ છે. અને ઉત્તરદેહ આશ્રયિ મનુષ્ય તથા દેવસ્ત્રીની અવગાહના પુરૂષવત્ ૧ લાખ યોજન પ્રમાણ હોય કે ન્યૂન હોય તેનો નિર્ણય શ્રી બહુશ્રુતથી જાણવો. તથા સમુદ્‌ઘાતકૃત અવગાહના મરણસમુદ્‌ઘાતની અપેક્ષાએ લગભગ ૮ રજ્જુ દીર્ઘ છે. અને દ્રવ્યસ્ત્રીની અવગાહના કેવલીસમુદ્‌ઘાત વખતે સંપૂર્ણ લોકાકાશ પ્રમાણ છે.

(૩૨) **સ્થિતિ**—દ્રવ્યસ્ત્રીની જઘન્ય ભવસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ ૫૫ પલ્યોપમની તે ઇશાન સ્વર્ગની અપરિગ્રહિતા દેવાંગનાઓ આશ્રયિ છે. તથા **કાયસ્થિતિ** જઘન્ય ૧ સમય છે, કારણકે કોઇક સ્ત્રી ઉપશમશ્રેણિમાં અવેદક થઇને શ્રેણિથી પડતા ૧ સમય માત્ર સ્ત્રીવેદ અનુભવી બીજે સમયે કાળ

ગુણસ્થાન ૯ હોય છે અને નવમે ગુણસ્થાને સૂક્ષ્મ લોભ સિવાય સર્વ મોહપ્રકૃતિઓ ઉપશાન્ત થાય છે, માટે નવમે ગુણસ્થાને ઉપશમ ચારિત્ર હોય એમ સર્વ ગ્રંથકારો કહે છે તે યથાર્થ છે, પરન્તુ નવમે ગુણસ્થાને સ્ત્રીવેદ પ્રવર્તે ત્યાં સુધીમાં (૨૫ ચારિત્ર મોહનીયમાંથી ૪ અનંતાનુબંધિ અને) એક નપુંસકવેદ ઉપશાન્ત થયેલો હોય છે, અને બીજી ૨૦ ચારિત્રમોહ પ્રકૃતિઓનો ઉદય છે, તો સ્ત્રીવેદમાં ઉપશમ ચારિત્ર કેવી રીતે હોય? કારણકે સૂક્ષ્મલોભ સિવાય સર્વ મોહની ઉપશાન્તિ તો સ્ત્રીવેદનો અભાવ થયા બાદ હોય, અને નવમા ગુણસ્થાને ઉપશમચારિત્ર હોય પરન્તુ નવમા ગુણસ્થાનવાળા સ્ત્રીવેદમાં ઉપશમચારિત્રનો સદ્‌ભાવ સંભવતો નથી. જો ઉપશાન્ત થયેલી અનંતાનુબંધિ ૪ અને નપુંસકવેદ એ ૫ પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ ઉપશમચારિત્ર કહેવાય તો સ્ત્રીવેદે માંડેલી ક્ષપકશ્રેણિમાં સ્ત્રીવેદ પહેલાં ક્ષય પામેલી ૧૨ કષાય અને નપુંસકવેદ એ ૧૩ પ્રકૃતિઓની અપેક્ષાએ ક્ષાયિકચારિત્ર પણ સંભવે, અને સ્ત્રીવેદમાં ક્ષાયિકચારિત્ર વિચારસાર તથા બીજા કોઇ ગ્રંથમાં કહ્યું નથી. માટે સ્ત્રીવેદમાં ઉપશમ ચારિત્ર વિચારણીય છે.

કરી અનુત્તર દેવ થાય તો બીજે સમયે પુરૂષવેદોદય થવાથી જઘન્ય કાયસ્થિતિ ૧ સમયની થાય. અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ પંચ આચાર્યોના ભિન્ન અભિપ્રાયથી નીચે પ્રમાણે છે—

૧. કોઇક જીવ પૂર્વક્રોડ આયુષ્યવાળી મનુષ્યસ્ત્રી અથવા તિર્યંચસ્ત્રીપણે ઉત્પન્ન થઇ, ઈશાન સ્વર્ગમાં ૫૫ પલ્યોપમના આયુષ્યવાળી અપરિગૃહિતા દેવાંગના થાય, ત્યાંથી ચવી પૂર્વક્રોડ આયુષ્યવાળી મનુષ્યસ્ત્રી વા તિર્યંચસ્ત્રી થઇને ફરીથી ઇશાન સ્વર્ગમાં ૫૫ પલ્યોપમના આયુષ્યવાળી અપરિગૃહિતા દેવાંગના થાય, ત્યાર બાદ અન્ય ભવમાં સ્ત્રીવેદ અવશ્ય બદલાઇને પુરૂષવેદ થાય માટે ૧૧૦ પલ્યોપમ અને ૬ પૂર્વક્રોડવર્ષ ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ સ્ત્રીવેદની હોય.

૨. પૂર્વક્રોડ આયુષ્યવાળી મનુષ્ય અથવા તિર્યંચસ્ત્રીમાં ૫ ચ ભવ સુધી ઉત્પન્ન થઇને પૂર્વોક્ત રીતે જો ઈશાન સ્વર્ગમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળી દેવી બે વખત થાય તો પરિગૃહિતા દેવી થાય અને પરિગૃહિતા દેવીનું આયુષ્ય તો ૯ પલ્યોપમ છે. તેથી સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટકાયસ્થિતિ ૧૮ પલ્યોપમ[1] અને ૬ પૂર્વક્રોડ વર્ષ પ્રમાણ છે.

૩. પૂર્વોક્ત રીતે પાંચવાર પૂર્વક્રોડવર્ષના આયુષ્યવાળી સ્ત્રી થઇને કાળ કરે અને એક ભવાન્તરે બે વાર ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળી દેવી થાય તો સૌધર્મ સ્વર્ગમાં જ પરિગૃહિતા દેવી થાય. ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૭ પલ્યોપમ છે, માટે સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટકાયસ્થિતિ ૧૪ પલ્યોપમ[2] અને ૬ પૂર્વક્રોડવર્ષ પ્રમાણ છે.

૪. પૂર્વોક્ત રીતે સૌધર્મ સ્વર્ગમાં ૫૦ પલ્યોપમ આયુષ્યવાળી બે વાર અપરિગૃહિતા દેવી થાય તે કારણથી સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટકાયસ્થિતિ ૧૦૦ પલ્યોપમ ૬ પૂર્વક્રોડવર્ષ પ્રમાણ છે. ઘણા આચાર્યોએ આ અભિપ્રાય જ વિશેષ અંગીકાર કર્યો છે.

૧-૨-૩. આ બીજા, ત્રીજા અને પાંચમા અભિપ્રાયથી ઓના આયુષ્ય (૫૫ પલ્યોપમ પ્રમાણ)થી પણ કાયસ્થિતિ ઓછા પ્રમાણવાળી આવે છે, તે શ્રીમદ્‌બહુશ્રુતગમ્ય છે.

(૩૪) અવગાહના—બન્ને સ્ત્રીની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમોભાગ લબ્ધિપર્યાપ્ત સ્ત્રીની અપેક્ષાએ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ તે સ્વયંભૂરમણની જળચર સ્ત્રીના મૂળશરીરની અપેક્ષાએ છે. અને ઉત્તરદેહ આશ્રયિ મનુષ્ય તથા દેવસ્ત્રીની અવગાહના પુરૂષવત્ ૧ લાખ યોજન પ્રમાણ હોય કે ન્યૂન હોય તેનો નિર્ણય શ્રી બહુશ્રુતથી જાણવો. તથા સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના મરણસમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ લગભગ ૮ રજ્જુ દીર્ઘ છે. અને દ્રવ્યસ્ત્રીની અવગાહના કેવલીસમુદ્ઘાત વખતે સંપૂર્ણ લોકાકાશ પ્રમાણ છે.

(૩૫) સ્થિતિ—દ્રવ્યસ્ત્રીની જઘન્ય ભવસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ ૫૫ પલ્યોપમની તે ઇશાન સ્વર્ગની અપરિગ્રહિતા દેવાંગનાઓ આશ્રયિ છે. તથા કાયસ્થિતિ જઘન્ય ૧ સમય તે [illegible] ઉપશમશ્રેણિમાં અવેદક થઈને [illegible] ૧ સમય માત્ર સ્ત્રીવેદ અનુભવી બીજે સમયે કાળ

[illegible] નવમ ગુણસ્થાને [illegible] સિવાય [illegible] થાય છે, બાદ નવમ ગુણસ્થાને ઉપશમ ચારિત્ર [illegible] તે યથાર્થ છે. પરન્તુ નવમે ગુણસ્થાને [illegible] ચારિત્ર મોહનીયમાંથી [illegible] અને ૨૦ ચારિત્ર [illegible] ઉપશમ ચારિત્ર કેવી રીતે હોય? [illegible] ગુણસ્થાન ઉપશમચારિત્ર [illegible] નથી. [illegible] પ્રકૃતિનો [illegible] ૧૩ પ્રકૃતિઓનો [illegible] ઉપશમ ચારિત્ર [illegible] છે.

કરી અનુત્તર દેવ થાય તો બીજે સમયે પુરૂષવેદોદય થવાથી જઘન્ય કાયસ્થિતિ ૧ સમયની થાય. અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ પાંચ આચાર્યોના ભિન્ન અભિપ્રાયથી નીચે પ્રમાણે છે—

૧. કોઈક જીવ પૂર્વક્રોડ આયુષ્યવાળી મનુષ્યસ્ત્રી અથવા નિર્યંચસ્ત્રીપણે ઉત્પન્ન થઈ, ઈશાન સ્વર્ગમાં ૫૫ પલ્યોપમના આયુષ્યવાળી અપરિગૃહિતા દેવાંગના થાય, ત્યાંથી ચ્યવી પૂર્વક્રોડ આયુષ્યવાળી મનુષ્યસ્ત્રી વા તિર્યંચસ્ત્રી થઈને ફરીથી ઈશાન સ્વર્ગમાં ૫૫ પલ્યોપમના આયુષ્યવાળી અપરિગૃહિતા દેવાંગના થાય, ત્યાર-બાદ અન્ય ભવમાં સ્ત્રીવેદ અવશ્ય બદલાઈને પુરૂષવેદ થાય માટે ૧૧૦ પલ્યોપમ અને ૬ પૂર્વક્રોડવર્ષ ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ સ્ત્રીવેદની હોય.

૨. પૂર્વક્રોડ આયુષ્યવાળી મનુષ્ય અથવા તિર્યંચસ્ત્રીમાં પાંચભવ સુધી ઉત્પન્ન થઈને પૂર્વોક્ત રીતે બે ઈશાન સ્વર્ગમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળી દેવી બે વખત થાય તો પરિગૃહિતા દેવી થાય અને પરિગૃહિતા દેવીનું આયુષ્ય તો ૯ પલ્યોપમ છે. તેથી સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટકાયસ્થિતિ ૧૮ પલ્યોપમ[1] અને ૬ પૂર્વક્રોડ વર્ષ પ્રમાણ છે.

૩. પૂર્વોક્ત રીતે પાંચવાર પૂર્વક્રોડવર્ષના આયુષ્યવાળી સ્ત્રી થઈને કાળ કરે અને એક ભવાન્તરે બે વાર ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય-વાળી દેવી થાય તો સૌધર્મ સ્વર્ગમાંજ પરિગૃહિતા દેવી થાય. ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૭ પલ્યોપમ છે, માટે સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટકાય-સ્થિતિ ૧૪ પલ્યોપમ[2] અને ૬ પૂર્વક્રોડવર્ષ પ્રમાણ છે.

૪. પૂર્વોક્ત રીતે સૌધર્મ સ્વર્ગમાં ૫૦ પલ્યોપમ આયુ-ષ્યવાળી બે વાર અપરિગૃહિતા દેવી થાય તે કારણથી સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટકાયસ્થિતિ ૧૦૦ પલ્યોપમ ૬ પૂર્વક્રોડવર્ષ પ્રમાણ છે. ઘણા આચાર્યોએ આ અભિપ્રાયજ વિશેષ અંગીકાર કર્યો છે.

૧-૨-૩. આ બીજા, ત્રીજા અને પાંચમા અભિપ્રાયથી બીજા આયુષ્ય (૫૫ પલ્યોપમ પ્રમાણ)થી પણ કાયસ્થિતિ ઓછા પ્રમાણવાળી થાય છે, તે શ્રીબહુશ્રુતગમ્ય છે.

(૩૪) **અવગાહના**—બન્ને સ્ત્રીની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમોભાગ લબ્ધિપર્યાપ્ત સ્ત્રીની અપેક્ષાએ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ તે સ્વયંભૂરમણની જળચર સ્ત્રીના મૂળશરીરની અપેક્ષાએ છે. અને ઉત્તરદેહ આશ્રયિ મનુષ્ય તથા દેવસ્ત્રીની અવગાહના પુરૂષવત્ ૧ લાખ યોજન પ્રમાણ હોય કે ન્યૂન હોય તેનો નિર્ણય શ્રી બહુશ્રુતથી જાણવો. તથા સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના મરણસમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ લગભગ ૮ રજ્જુ દીર્ઘ છે. અને દ્રવ્યસ્ત્રીની અવગાહના કેવલીસમુદ્ઘાત વખતે સંપૂર્ણ લોકાકાશ પ્રમાણ છે.

(૩૫) **સ્થિતિ**—દ્રવ્યસ્ત્રીની જઘન્ય **ભવસ્થિતિ** અન્તર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ ૫૫ પલ્યોપમની તે ઇશાન સ્વર્ગની અપરિગ્રહિતા દેવાંગનાઓ આશ્રયિ છે. તથા **કાયસ્થિતિ** જઘન્ય ૧ સમય છે. કારણકે કોઇક સ્ત્રી ઉપશમશ્રેણિમાં અવેદક થઈને શ્રેણિથી પડતાં ૧ સમય માત્ર સ્ત્રીવેદ અનુભવી બીજે સમયે કાળ

ગુણસ્થાન કે કોય ... અને નવમે ગુણસ્થાને સૂક્ષ્મ લોભ સિવાય મોહનીયપ્રકૃતિઓ ઉપશાન્ત થાય છે, માટે નવમે ગુણસ્થાને ઉપશમ ચારિત્ર હોય એમ મત પ્રદર્શિત કરે છે તે યથાર્થ છે, પરન્તુ નવમે ગુણસ્થાને સ્ત્રીવેદ પ્રવર્તે ત્યાં સુધીમાં (૨૫ ચારિત્ર મોહનીયમાંથી ૪ અનંતાનુબંધિ અને ૧ એક નપુંસકવેદ ઉપશાન્ત થયેલા હોય છે, અને બીજી ૨૦ ચારિત્રમોહ પ્રકૃતિઓનો ઉદય છે, તો સ્ત્રીવેદમાં ઉપશમ ચારિત્ર કેવી રીતે હોય? કારણકે સૂક્ષ્મલોભ સિવાય સર્વ મોહની ઉપશાન્તિ તો સ્ત્રીવેદનો અભાવ થયા બાદ હોય, અને નવમા ગુણસ્થાને ઉપશમચારિત્ર હોય પરન્તુ નવમા ગુણસ્થાનવર્તી સ્ત્રીવેદમાં ઉપશમચારિત્રનો સદ્‌ભાવ સંભવતો નથી. જો ઉપશાન્ત થયેલી અનન્તાનુબન્ધિ ૪ અને નપુંસકવેદ એ ૫ પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ ઉપશમચારિત્ર કહેવાય તો બીજરૂપે માટેથી ક્ષપકશ્રેણિમાં સ્ત્રીવેદ પહેલાં ક્ષય પામેલી ૧૦ કષાય અને નપુંસકવેદ એ ૧૧ પ્રકૃતિઓની અપેક્ષાએ ક્ષાયિકચારિત્ર પણ સંભવે, અને સ્ત્રીવેદમાં ક્ષાયિકચારિત્ર વિચારમાર્ગ તથા બીજા કોઈ ગ્રંથમાં કહ્યું નથી માટે સ્ત્રીવેદમાં ઉપશમ ચારિત્ર વિચારણીય છે.

ફરી અનુત્તર દેવ થાય તો બીજે સમયે પુરૂષવેદોદય થવાથી જઘન્ય કાયસ્થિતિ ૧ સમયની થાય. અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ પંચ આચાર્યોના ભિન્ન અભિપ્રાયથી નીચે પ્રમાણે છે—

૧. કોઈક જીવ પૂર્વક્રોડ આયુષ્યવાળી મનુષ્યસ્ત્રી અથવા તિર્યંચસ્ત્રીપણે ઉત્પન્ન થઈ, ઈશાન સ્વર્ગમાં ૫૫ પલ્યોપમના આયુષ્યવાળી અપરિગૃહિતા દેવાંગના થાય, ત્યાંથી ચવી પૂર્વક્રોડ આયુષ્યવાળી મનુષ્યસ્ત્રી વા તિર્યંચસ્ત્રી થઈને ફરીથી ઈશાન સ્વર્ગમાં ૫૫ પલ્યોપમના આયુષ્યવાળી અપરિગૃહિતા દેવાંગના થાય, ત્યાર બાદ અન્ય ભવમા સ્ત્રીવેદ અવશ્ય બદલાઈને પુરૂષવેદ થાય માટે ૧૧૦ પલ્યોપમ અને ૬ પૂર્વક્રોડવર્ષ ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ સ્ત્રીવેદની હોય.

૨. પૂર્વક્રોડ આયુષ્યવાળી મનુષ્ય અથવા તિર્યંચસ્ત્રીમાં પાંચભવ સુધી ઉત્પન્ન થઈને પૂર્વોક્ત રીતે જો ઈશાન સ્વર્ગમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળી દેવી બે વખત થાય તો પરિગૃહિતા દેવી થાય અને પરિગૃહિતા દેવીનું આયુષ્ય તો ૯ પલ્યોપમ છે. તેથી સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટકાયસ્થિતિ ૧૮ પલ્યોપમ[1] અને ૬ પૂર્વક્રોડ વર્ષ પ્રમાણ છે.

૩. પૂર્વોક્ત રીતે પાંચવાર પૂર્વક્રોડવર્ષના આયુષ્યવાળી સ્ત્રી થઈને કાળ કરે અને એક ભવાન્તરે બે વાર ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળી દેવી થાય તો સૌધર્મ સ્વર્ગમાંજ પરિગૃહિતા દેવી થાય. ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૭ પલ્યોપમ છે, માટે સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટકાયસ્થિતિ ૧૪ પલ્યોપમ[2] અને ૬ પૂર્વક્રોડવર્ષ પ્રમાણ છે.

૪. પૂર્વોક્ત રીતે સૌધર્મ સ્વર્ગમાં ૫૦ પલ્યોપમ આયુષ્યવાળી બે વાર અપરિગૃહિતા દેવી થાય તે કારણથી સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટકાયસ્થિતિ ૧૦૦ પલ્યોપમ ૬ પૂર્વક્રોડવર્ષ પ્રમાણ છે. ઘણા આચાર્યોએ આ અભિપ્રાયજ વિશેષ અંગીકાર કર્યો છે.

૧-૨-૩. આ બીજા, ત્રીજા અને પાંચમા અભિપ્રાયથી ઓના આયુષ્ય (૫૫ પલ્યોપમ પ્રમાણ)થી પણ કાર્યસ્થિતિ ઓછા પ્રમાણવાળી આવે છે, તે શ્રીમદ્બહુશ્રુતગમ્ય છે.

(૩૪) **અવગાહના**—બન્ને સ્ત્રીની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ લબ્ધિપર્યાપ્ત સ્ત્રીની અપેક્ષાએ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ તે સ્વયંભૂરમણની જળચર સ્ત્રીના મૂળશરીરની અપેક્ષાએ છે. અને ઉત્તરદેહ આશ્રયિ મનુષ્ય તથા દેવસ્ત્રીની અવગાહના પુરૂષવત્ ૧ લાખ યોજન પ્રમાણ હોય કે ન્યૂન હોય તેનો નિર્ણય શ્રી બહુશ્રુતથી જાણવો. તથા સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના મરણસમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ લગભગ ૮ રજ્જુ દીર્ઘ છે. અને દ્રવ્યસ્ત્રીની અવગાહના કેવલીસમુદ્ઘાત વખતે સંપૂર્ણ લોકાકાશ પ્રમાણ છે.

(૩૫) **સ્થિતિ**—દ્રવ્યસ્ત્રીની જઘન્ય **ભવસ્થિતિ** અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ ૫૫ પલ્યોપમની તે ઇશાન સ્વર્ગની અપરિગ્રહિતા દેવાંગનાઓ આશ્રયિ છે. તથા **કાયસ્થિતિ** જઘન્ય ૧ સમય છે. કારણકે કોઈક સ્ત્રી ઉપશમશ્રેણિમાં અવેદક થઈને શ્રેણિથી પડતાં ૧ સમય માત્ર સ્ત્રીવેદ અનુભવી બીજે સમયે કાળ

ગુણસ્થાન કહેવાય છે) અને નવમે ગુણસ્થાને સૂક્ષ્મ લોભ સિવાય સર્વ મોહપ્રકૃતિઓ ઉપશાન્ત થાય છે, માટે નવમે ગુણસ્થાને ઉપશમ ચારિત્ર હોય એમ સર્વ ગ્રંથકારો કહે છે તે યથાર્થ છે, પરન્તુ નવમે ગુણસ્થાને સ્ત્રીવેદ વર્તતાં ત્યાં નવમામાં (૨૫ ચારિત્ર મોહનીયમાંથી ૪ અનંતાનુબંધિ અને ૧ એક નપુંસકવેદ ઉપશાન્ત થયેલા હોય છે, અને બાકી ૨૦ ચારિત્રમોહ પ્રકૃતિઓનો ઉદય છે, તો સ્ત્રીવેદમાં ઉપશમ ચારિત્ર કેવી રીતે હોય? કારણકે સૂક્ષ્મલોભ સિવાય સર્વ મોહની ઉપશાન્તિ તો સ્ત્રીવેદનો અભાવ થયા બાદ હોય, અને નવમા ગુણસ્થાને ઉપશમચારિત્ર હોય પરન્તુ નવમા ગુણસ્થાનવાળા સ્ત્રીવેદમાં ઉપશમચારિત્રનો સદ્ભાવ સંભવતો નથી. જો ઉપશાન્ત થયેલી અનન્તાનુબંધિ ૪ અને નપુંસકવેદ એ ૫ પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ ઉપશમચારિત્ર કહેવાય તો સ્ત્રીવેદે માંડેલી ક્ષપકશ્રેણિમાં સ્ત્રીવેદ પહેલાં ક્ષય પામેલી ૧૦ કષાય અને નપુંસકવેદ એ ૧૨ પ્રકૃતિઓની અપેક્ષાએ ક્ષાયિકચારિત્ર પણ સંભવે. અને સ્ત્રીવેદમાં ક્ષાયિકચારિત્ર વિચારસાર તથા બીજા કોઈ ગ્રંથમાં કહ્યું નથી માટે સ્ત્રીવેદમાં ઉપશમ ચારિત્ર વિચારણીય છે.

કરી અનુત્તર દેવ થાય તો બીજે સમયે પુરૂષવેદોદય થવાથી જઘન્ય કાયસ્થિતિ ૧ સમયની થાય. અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ પંચ આચાર્યોના ભિન્ન અભિપ્રાયથી નીચે પ્રમાણે છે—

૧. કોઇક ૯૫ પૂર્વક્રોડ આયુષ્યવાળી મનુષ્યસ્ત્રી અથવા તિર્યંચસ્ત્રીપણે ઉત્પન્ન થઇ, ઇશાન સ્વર્ગમાં ૫૫ પલ્યોપમના આયુષ્યવાળી અપરિગૃહિતા દેવાંગના થાય, ત્યાંથી ચવી પૂર્વક્રોડ આયુષ્યવાળી મનુષ્યસ્ત્રી વા તિર્યંચસ્ત્રી થઇને ફરીથી ઇશાન સ્વર્ગમાં ૫૫ પલ્યોપમના આયુષ્યવાળી અપરિગૃહિતા દેવાંગના થાય, ત્યાર બાદ અન્ય ભવમાં સ્ત્રીવેદ અવશ્ય બદલાઇને પુરૂષવેદ થાય માટે ૧૧૦ પલ્યોપમ અને ૬ પૂર્વક્રોડવર્ષ ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ સ્ત્રીવેદની હોય.

૨. પૂર્વક્રોડ આયુષ્યવાળી મનુષ્ય અથવા તિર્યંચસ્ત્રીમાં પાંચ ભવ સુધી ઉત્પન્ન થઇને પૂર્વોક્ત રીતે જો ઇશાન સ્વર્ગમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળી દેવી બે વખત થાય તો પરિગૃહિતા દેવી થાય અને પરિગૃહિતા દેવીનું આયુષ્ય તો ૯ પલ્યોપમ છે. તેથી સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટકાયસ્થિતિ ૧૮ પલ્યોપમ[1] અને ૬ પૂર્વક્રોડ વર્ષ પ્રમાણ છે.

૩. પૂર્વોક્ત રીતે પાંચવાર પૂર્વક્રોડવર્ષના આયુષ્યવાળી સ્ત્રી થઇને કાળ કરે અને એક ભવાન્તરે બે વાર ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળી દેવી થાય તો સૌધર્મ સ્વર્ગમાં જ પરિગૃહિતા દેવી થાય. ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૭ પલ્યોપમ છે, માટે સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટકાયસ્થિતિ ૧૪ પલ્યોપમ[2] અને ૬ પૂર્વક્રોડવર્ષ પ્રમાણ છે.

૪. પૂર્વોક્ત રીતે સૌધર્મ સ્વર્ગમાં ૫૦ પલ્યોપમ આયુષ્યવાળી બે વાર અપરિગૃહિતા દેવી થાય તે કારણથી સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટકાયસ્થિતિ ૧૦૦ પલ્યોપમ ૬ પૂર્વક્રોડવર્ષ પ્રમાણ છે. ઘણા આચાર્યોએ આ અભિપ્રાયજ વિશેષ અંગીકાર કર્યો છે.

૧-૨-૩. આ બીજા, ત્રીજા અને પાંચમા અભિપ્રાયથી સ્ત્રીના આયુષ્ય (૫૫ પલ્યોપમ પ્રમાણ)થી પણ કાયસ્થિતિ ઓછી પ્રમાણવાળી આવે છે, તે શ્રીમદ્ભૂતગમ્ય છે.

(૩૪) **અવગાહના**—બન્ને સ્ત્રીની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ લબ્ધિપર્યાપ્ત સ્ત્રીની અપેક્ષાએ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ તે સ્વયંભૂરમણની જળચર સ્ત્રીના મૂળશરીરની અપેક્ષાએ છે. અને ઉત્તરદેહ આશ્રયિ મનુષ્ય તથા દેવસ્ત્રીની અવગાહના પુરુષવત્ ૧ લાખ યોજન પ્રમાણ હોય કે ન્યૂન હોય તેનો નિર્ણય શ્રી બહુશ્રુતથી જાણવો. તથા સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના મરણસમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ લગભગ ૮ રજ્જુ દીર્ઘ છે. અને દ્રવ્યસ્ત્રીની અવગાહના કેવલીસમુદ્ઘાત વખતે સંપૂર્ણ લોકાકાશ પ્રમાણ છે.

(૩૫) **સ્થિતિ**—દ્રવ્યસ્ત્રીની જઘન્ય **ભવસ્થિતિ** અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ ૫૫ પલ્યોપમની તે ઇશાન સ્વર્ગની અપરિગ્રહિતા દેવાંગનાઓ આશ્રયિ છે. તથા **કાયસ્થિતિ** જઘન્ય ૧ સમય [illegible] ઉપશમશ્રેણિમાં અવેદક થઈને [illegible] ૧ સમય માત્ર સ્ત્રીવેદ અનુભવી બીજે સમયે કાળ

[illegible] ગુણસ્થાને [illegible] લોભ સિવાય સર્વ [illegible] થાય છે, માટ નવમે ગુણસ્થાને ઉપશમ ચારિત્ર [illegible] કરે છે તે યથાર્થ છે, પરન્તુ નવમે ગુણસ્થાને [illegible] ચારિત્ર મોહનીયમાંથી ૪ અનંતાનુબંધિ [illegible] ઉપશાન્ત થએલા હોય છે, અને બાકી ૨૦ ચારિત્ર [illegible] ઉપશમ ચારિત્ર કઈ રીતે હોય? [illegible] ઉપશાન્તિ નો [illegible] ગુણસ્થાને ઉપશમચારિત્ર હોય પરન્તુ નવમા [illegible] સમજવો નહીં. [illegible] પ્રકૃતિની [illegible] મોહની પ્રકૃતિમાં [illegible] ૧૩ પ્રકૃતિઓની [illegible] ચારિત્રચારિત્ર [illegible] નહીં. માટે [illegible] ઉપશમ ચારિત્ર [illegible] છે.

૪-૨. (૨૧) ઉપયોગ ૧૦ (૧૨), (૨૨) દૃષ્ટિ ૩. (૨૩) બંધ ૮-૧૨૦ (૨૪) ઉદય ૮-૧૦૮ (૧૦૧) (ભાવપુરૂષમાં આહારકદ્વિક સહિત અને દ્રવ્યપુરૂષમાં આહારકદ્વિક તથા જીનનામ સહિત. (૨૫) ઉદીરણા ૮-૧૦૮ (૧૦૧), (૨૬) સત્તા ૮-૧૪૮, (૨૭) શરીર ૫ (આહારક-સહિત), (૨૮) બંધહેતુ ૪-૫૫ (આહારકદ્વિક સહિત સ્ત્રીવેદવત્), (૨૯) ધ્યાન ૪ ૧૩ (૧૬), (૩૦) સંઘયણ ૬. (૩૧) સંસ્થાન ૬. (૩૨) સમુદ્ઘાત ૬ (૭) આહારક સમુદ્ઘાતસહિત, (૩૩) ભાવ ૫-૪૨ (૫૦) —સ્ત્રીવેદવત્.

(૩૪) અવગાહના—જઘન્યથી અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ સમુર્છિમ મનુષ્યની અપેક્ષાએ. અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ તે સ્વયંભૂરમણના જળચરાદિકના મૂળ શરીરની અપેક્ષાએ છે, અને ઉત્તરવૈક્રિયની અપેક્ષાએ એક લાખ યોજનથી કંઇક અધિક છે. અને સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના સ્ત્રીવેદવત્.

(૩૫) સ્થિતિ—જઘન્ય ભવસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત, અને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ અનુત્તરદેવ આશ્રયિ ૩૩ સાગરોપમ છે. તેમજ જઘન્યકાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત છે. કારણકે પૂર્વભવના સ્ત્રી અથવા નપુંસકવેદમાંથી આવેલો લબ્ધિઅપર્યાપ્ત પુરૂષ અન્તર્મુહૂર્તમાં મરણ પામી અન્ય ભવમાં (ત્રીજા ભવમાં) સ્ત્રી અથવા નપુંસકવેદે ઉત્પન્ન થાય તો મધ્ય ભવમાં અન્તર્મુહૂર્ત માત્ર પુરૂષવેદ હોઇ શકે છે. અને ઉત્કૃષ્ટકાયસ્થિતિ સાગરોપમ શતપૃથક્ત્વથી કંઇક અધિક (કિંચિત્ અધિક પણું[1] સેંકડો સાગરોપમ) કાળ પ્રમાણ છે, એટલાકાળ સુધી વારંવાર પુરૂષભવમાં ઉત્પન્ન થયા બાદ અવશ્ય પુરૂષવેદ પલટાઇને સ્ત્રી અથવા નપુંસકપણું પ્રાપ્ત થાય.

---

1. પૃથક્ત્વશબ્દનો અર્થ "બેથી નવ" એટલોજ નહિ પરન્તુ બહુત્વવાચક જાણવો. વળી પુરૂષવેદપણું ઘણા સેંકડો સાગરોપમ સુધી કઇ રીતીએ પ્રાપ્ત થાય તે ક્રમ દર્શાવેલ નથી, પરન્તુ દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યંચ એ ૩ ગતિમાં વારંવાર પુરૂષપણું એટલાકાળ સુધી પ્રાપ્ત થાય એમ સામાન્યથી જાણવું.

(૨૧) ઉપયોગ ૧૦ (૧૨). (૨૨) દૃષ્ટિ ૩. (૨૩) બંધ ૮-૧૨૦ દય ૮-૧૦૮ (૧૦૧) (ભાવપુરૂષમાં આહારકદ્વિક સહિત યપુરૂષમાં આહારકદ્વિક તથા જીનનામ સહિત. (૨૫) ઉદીરણા (૧૦૧), (૨૬) સત્તા ૮-૧૪૮, (૨૭) શરીર ૫ (આહારક), (૨૮) બંધહેતુ ૪-૫૫ (આહારકદ્વિક સહિત સ્રીવેદવત્), યાન ૪ ૧૩ (૧૬), (૩૦) સંઘયણ ૬. (૩૧) સંસ્થાન ૬, (૩૨ ાત ૬ (૭) આહારક સમુદ્ઘાતસહિત, (૩૩) ભાવ ૫-૪૨ (૫૦) વેદવત્.

(૩૪) અવગાહના—જઘન્યથી અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઠમ મનુષ્યની અપેક્ષાએ, અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૦૦ યોજન તે સ્વયંભૂરમણના જળચરાદિકના મૂળ શરીરની અપેક્ષાએ ને ઉત્તરવૈક્રિયની અપેક્ષાએ એક લાખ યોજનથી કંઇક છે, અને સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના સ્રીવેદવત્.

(૩૫) સ્થિતિ—જઘન્ય ભવસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત, અને ભવસ્થિતિ અનુત્તરદેહ આશ્રયિ ૩૩ સાગરોપમ છે. તેમજ કાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત છે. કારણકે પૂર્વભવના સ્રી અથવા વેદમાંથી આવેલો લબ્ધિઅપર્યાપ્ત પુરૂષ અન્તર્મુહૂર્તમાં પામી અન્ય ભવમાં (ત્રીજા ભવમા) સ્રી અથવા નપુંસક- ત્પન્ન થાય તો મધ્ય ભવમાં અન્તર્મુહૂર્ત માત્ર પુરૂષવેદ ઘટે છે, અને ઉત્કૃષ્ટકાયસ્થિતિ સાગરોપમ શતપૃથક્ત્વથી અધિક (કિંચિત્ અધિક ઘણા[1] સેંકડો સાગરોપમ) કાળ છે, એટલાકાળ સુધી વારંવાર પુરૂષભવમાં ઉત્પન્ન થયા બાદ પુરૂષવેદ પલટાઇને સ્રી અથવા નપુંસકપણું પ્રાપ્ત થાય.

---

1. પૃથક્ત્વશબ્દનો અર્થ "બેથી નવ" એટલોજ નહિ પરન્તુ વાચક જાણવો. વળી પુરૂષવેદપણું ઘણા સેંકડો સાગરોપમ સુધી નીએ પ્રાપ્ત થાય તે યોક્કસ દર્શાવેલ નથી, પરન્તુ દેવ. મનુષ્ય અને એ ૩ ગતિમાં વારંવાર પુરૂષપણું એટલાકાળ સુધી પ્રાપ્ત થાય ામાન્યથી જાણવું.

(૨૧) उपयोग १० (१२६ (२२) दृष्टि ३. (२३) बंध ८—
—પુરૂષવેદવત્.

(૨૪) उदय ८-११६—દેવત્રિક, દેવનામ, સ્ત્રીવેદ, અને પુરૂષ-
એ ૬ પ્રકૃતિઓ વિના શેષ ૧૧૬ નો ઉદય હોય.

(૨૫) उदीरणा ८-११६—ઉદયવત્.

(૨૬) सत्ता ८-१४८—સુગમ છે.

(૨૭) शरीर ५, (૨૮) बंधहेतु ४-५५. (૨૯) ध्यान ४-१३
, (૩૦) संघयण ६, (૩૧) संस्थान ६, (૩૨) समुद्घात ६
(૩૩) भाव ५-४२ (૨૦)—પુરૂષવેદવત્.

(૩૪) अवगाहना—જન્મદેહની અવગાહના જઘન્યથી અંગુ-
અસંખ્યાતમોભાગ તે સૂક્ષ્મલબ્ધિ અપર્યાપ્તનિગોદ આશ્રયિ
વી, અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સાધિક ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ
મળકમલાદિ બાદરપ્રત્યેક વનસ્પતિ આશ્રયિ મૂળદેહ સંબંધિ
વી, અને ઉત્તરદેહ સંબંધિ જઘન્યઅવગાહના વાયુઆશ્રયિ
ઙનો અસંખ્યાતમોભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સાધિક ૧
। યોજન પ્રમાણ તે નપુંસકવેદી મનુષ્ય આશ્રયિ જાણવી.
ાને નપુંસકપણું હોય નહિ માટે તેના ઉત્તરવૈક્રિયનું મહણ
ાય.) અને સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના એકેન્દ્રિયવત્ ૧૪ દીર્ઘ
ુ પ્રમાણ છે. એ ભાવ નપુંસકની અપેક્ષાએ કહ્યું, અને દ્રવ્ય-
સકની અપેક્ષાએ તો સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના સંપૂર્ણ લોકા-
પ્રમાણ છે. શેષ સર્વ ભાવનપુંસકવત્.

(૩૫) स्थिति—જઘન્ય ભવસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત, ૨૫૬
ાલિકા પ્રમાણ તથા ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ સાતમી પૃથ્વીના નારકની
ક્ષાએ ૩૩ સાગરોપમ[1] છે. તેમજ જઘન્યકાયસ્થિતિ સ્ત્રીવેદ

---

૧. શ્રી વિશેષાવશ્યકમાં સ્ત્રીને દરેક અન્તર્મુહૂર્તે વચ્ચે વેદ પરાવૃત્તિએ ...ાય છે, તેમજ પુરૂષને અને નપુંસકને પણ ... વેદ પ્રમાણ ...તે અભિપ્રાયની અહિં વિવક્ષા કરી નથી.

(૩૪) अवगाहना—જઘન્યથી અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી (મૂળ ઔદારિક આશ્રયિ) કંઈક અધિક ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ તે બાદરપર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિની અપેક્ષાએ છે, અને ઉત્તરવૈક્રિય આશ્રયિ સાધિક એક લાખ યોજન પ્રમાણ છે. તથા સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના તે મરણ આશ્રયિ સાધિક ૧૪ રજ્જુ પ્રમાણ છે, કારણકે લોકની નીચે વિદિશિનો એકેન્દ્રિય લોકના અગ્ર ભાગે વિદિશામાં ઉત્પન્ન થાય તો સમુદ્ઘાત કરતી વખતે એકેન્દ્રિયના ક્રોધયુક્ત આત્મપ્રદેશો ત્યાંસુધી લંબાય માટે.

(૩૫) स्थिति—જઘન્ય ભવસ્થિતિ ૨૫૬ આવલિકા, અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમ. તેમજ કાયસ્થિતિ જઘન્યથી લઘુ અન્તર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી મોટા અન્તર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ છે. કારણકે ક્રોધાદિ ચારે મૂળકષાયો દરેક અન્તર્મુહૂર્ત્તે બદલાઈને ઉદય આવે છે. તેથી કોઈપણ એક મૂળકષાય અન્તર્મુહૂર્ત્તથી વધુ વખત રહેતો નથી.

(૩૬) योनि—ક્રોધને યોનિ ન હોય, પરન્તુ ક્રોધવાળા જીવોની યોનિ તેજ ક્રોધની યોનિ ગણાય, માટે ક્રોધની યોનિ ૮૪ લાખ છે. તેમજ સચિત્ત, સંવૃત, શીત અને શંખાવર્ત્ત વિગેરે દરેક ત્રણ ત્રણ પ્રકારની યોનિઓ છે.

इति क्रोधे ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता.

માન અને માયામાં.

સર્વ દ્વારો ક્રોધવત્ યથાસંભવ કહેવાં, પણ "ક્રોધ" એ શબ્દને સ્થાને "માન" અથવા "માયા" એ શબ્દ કહેવા.

ઇતિ માનમાયા સંબંધિ ૩૬ દ્વારમાનિ. સમાપ્તા.

લોભમાં.

લોભ કષાયમાં સર્વ દ્વારો યથાસંભવ ક્રોધ કષાયવત્ છે. પરન્તુ ક્રોધને બદલે લોભ કહેવો અને જે જે ફેરફાર કહેવો વિશેષ તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે—

(૧) સંયમ ૬—યથાખ્યાત ચારિત્ર વિના હોય ૦ ચારિત્ર હોય. કારણકે યથાખ્યાત ચારિત્ર અકષાયીને હોય. અહિં સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર સૂક્ષ્મલોભના ઉદયથીજ હોય છે, માટે લોભમાં સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્ર ગણી શકાય છે.

(૧૬) ગુણસ્થાન ૧૦—મિથ્યાત્વથી સૂક્ષ્મસંપરાય સુધીના ૧૦ ગુણસ્થાન છે. (અહિં સૂક્ષ્મલોભના ઉદયમાં સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાન છે.

(૩૨) સ્થિતિ—અવસ્થિતિ ક્રોધવત્ અને કાયસ્થિતિ જઘન્યથી ૧ સમય માત્ર છે. કારણકે ૧૧ મા ગુણસ્થાનના પ્રથમ સમયે લોભનું અવેદકપણું અનુભવી (લોભ રહિત થઇ) બીજે સમયે કાળ કરી અનુત્તર દેવ થાય. તેજ બીજે સમયે ચોથુ ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત થવાથી લોભનો ઉદય થાય, માટે જઘન્યકાયસ્થિતિ ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ટકાયસ્થિતિ તો ક્રોધમાં કહ્યા પ્રમાણે અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ છે.

॥ ઇતિ લોભે ૩૬ દ્વારમાનિ: સમાપ્તા. સમાપ્તાશ્ચ ૪ કષાયેષ્વપિ ૩૬ દ્વારમાનિ: સમાપ્તા ॥

૧ માનને ઉદયે ચાર માન સિવાયના શેષ ૧૨ કષાયને, અનુક્રમે ... ના ઉદય ઇત્યાદિ રીતે વિચારવું તે યથાસંભવ કહેવાય એ એ-... કારોના સંબંધમાં પણ સર્વ યથાસંભવ શબ્દને એવ... તે કારને અનુસારે જાણવું.

(૩૪) अवगाहना—જઘન્યથી અંગુલનો અસંખ્યાતમોભાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી (મૂળ ઔદારિક આશ્રયિ) કંઈક અધિક ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ તે બાદરપર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિની અપેક્ષાએ છે, અને ઉત્તરવૈક્રિય આશ્રયિ સાધિક એક લાખ યોજન પ્રમાણ છે. તથા સમુદ્‌ઘાતકૃત અવગાહના તે મરણ આશ્રયિ સાધિક ૧૪ રજ્જુ પ્રમાણ છે, કારણકે લોકની નીચે વિદિશિનો એકેન્દ્રિય લોકના અગ્ર ભાગે વિદિશામાં ઉત્પન્ન થાય તો સમુદ્‌ઘાત કરતી વખતે એકેન્દ્રિયના ક્રોધયુક્ત આત્મપ્રદેશો ત્યાંસુધી લંબાય માટે.

(૩૫) स्थिति—જઘન્ય ભવસ્થિતિ ૨૫૬ આવલિકા, અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમ. તેમજ કાયસ્થિતિ જઘન્યથી લઘુ અન્તર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી મોટા અન્તર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ છે. કારણકે ક્રોધાદિ ચારે મૂળકષાયો દરેક અન્તર્મુહૂર્ત્તે બદલાઈને ઉદય આવે છે. તેથી કોઈપણ એક મૂળકષાય અન્તર્મુહૂર્ત્તથી વધુ વખત રહેતો નથી.

(૩૬) योनि—ક્રોધને યોનિ ન હોય, પરન્તુ ક્રોધવાળા જીવોની યોનિ તેજ ક્રોધની યોનિ ગણાય, માટે ક્રોધની યોનિ ૮૪ લાખ છે. તેમજ સચિત્ત, સંવૃત, શીત અને શંખાવર્ત્ત વિગેરે દરેક ત્રણ ત્રણ પ્રકારની યોનિઓ છે.

इति क्रोधे ३६ द्वारप्राप्ति: समाप्ता.

માન અને માયામાં.

સર્વે દ્વારો ક્રોધવત્ યથાસંભવ[1] કહેવાં, પણ "ક્રોધ" ...દને સ્થાને "માન" અથવા "માયા" એ શબ્દ કહેવા.

इति मानमाया संबंधि ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता.

લોભમાં.

લોભ કષાયમાં સર્વ દ્વારો યથાસંભવ ક્રોધ કષાયવત્ છે. ક્રોધને બદલે લોભ કહેવો અને જે જે દ્વારોમાં કંઇક તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે—

(૧) સંયમ ૬—યથાખ્યાત ચારિત્ર વિના શેષ ૭ ચારિત્ર કારણકે યથાખ્યાત ચારિત્ર અકષાયીને હોય. અહિં સૂક્ષ્મ-...ય ચારિત્ર સૂક્ષ્મલોભના ઉદયથીજ હોય છે, માટે લોભમાં ...ક્ષ્મસંપરાય ચારિત્ર ગણી શકાય છે.

(૧૬) ગુણસ્થાન ૧૦—મિથ્યાત્વથી સૂક્ષ્મસંપરાય સુધીનાં ગુણસ્થાન છે. (અહિં સૂક્ષ્મલોભના ઉદયમાં સૂક્ષ્મસંપરાય ...થાન છે.

(૨૮) સ્થિતિ—ભવસ્થિતિ ક્રોધતુલ્ય અને કાયસ્થિતિ ...થી ૧ સમય માત્ર છે. કારણકે ૧૧ મા ગુણસ્થાનના પ્રથમ લોભનું અવેદકપણું અનુભવી (લોભ રહિત થઇ) બીજે ...કાળ કરી અનુત્તર દેવ થતાં તેજ બીજે સમયે ચોથું ...થાન પ્રાપ્ત થવાથી લોભનો ઉદય થાય, માટે જઘન્યકાયસ્થિતિ ...મય અને ઉત્કૃષ્ટકાયસ્થિતિ તો ક્રોધમાં કહ્યા પ્રમાણે અન્ત-...ર્ત પ્રમાણ છે.

...ति लोभे ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता. तत्समाप्तौ ४ कषायेष्वपि ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता ॥

---

1. માનને ઉદયે ચાર માન નિવારના વિરૂદ્ધ ૧૨ દ્વારનો અનુરૂપ ...ના) દોષ ઇત્યાદિ રીતે વિચારવું તે યથાસંભવ કહેવાય એ પ્રમ-...માયાનાં દ્વારોના સંબંધમાં પણ સર્વત્ર યથાસંભવ શબ્દનો અર્થ ...દ્વારને અનુસારે જાણવો.

૫ જ્ઞાનમાં ૩૬ દ્વારની પ્રાપ્તિ.

મતિજ્ઞાન[1] અને શ્રુતજ્ઞાનમાં.

(૧) ગતિ ૪—કારણકે ચારે ગતિના જીવો સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે, અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ મતિ તથા શ્રુતજ્ઞાનરૂપ છે.

(૨) ઇન્દ્રિય ૬ (૧-૨-૩-૪-૬)—કર્મગ્રંથ મતે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન પંચેન્દ્રિયને હોય છે. કારણકે પંચેન્દ્રિયજીવોજ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે. અને સિદ્ધાન્તમતે એકેન્દ્રિય વિના ચાર જાતિના[2] જીવોને સાસ્વાદન હોવાથી મતિશ્રુતજ્ઞાન છે.

(૩) કાય ૧ (૪)—કર્મગ્રંથમતે અને સિદ્ધાન્તમતે પણ ત્રસકાયમાં એ બે જ્ઞાન હોય છે.

(૪) યોગ ૧૫, (૫) વેદ ૩—સર્વેયોગમાંઅને સર્વે વેદમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે.

(૬) કષાય ૪-૨૧ (૪-૨૫)—મૂળકષાય ચારે છે, અને ઉત્તરભેદે ચાર અનંતાનુબંધિ વિના કર્મગ્રંથ મતે ૨૧ છે, કારણકે અનંતાનુબંધિનો અનુદય થાય ત્યારેજ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય. વળી સિદ્ધાન્ત મતે પચ્ચીસ કષાય ગણાય. કારણકે સાસ્વાદનમાં અનંતાનુબંધિનો ઉદય અવશ્ય હોય છે.

---

૧. જ્ઞાનમાં સર્વે દ્વાર સમ્યગ્દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ જાણવાં. કારણકે મિથ્યાદૃષ્ટિનું જ્ઞાન તે અજ્ઞાન છે, અને સમ્યગ્દૃષ્ટિનું જ્ઞાન તે જ્ઞાનરૂપ ગણાય છે. વળી સમ્યગ્દૃષ્ટિપણું તે (જ્ઞાનને અંગે) ચતુર્થાદિ ગુણસ્થાનવાળું જાણવું અર્થાત્ ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વવાળો જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગણવો, પણ સાસ્વાદન અને મિશ્ર સમ્યક્ત્વવાળો જીવ નહિ, એવો કર્મગ્રંથનો અભિપ્રાય છે. સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાયમાં સામાન્ય ... નાર્ય—સાસ્વાદનભાવે (ઉપલક્ષણથી મિશ્રભાવે પણ) જ્ઞાન હોય છે. ...ભિપ્રાય પણ આ ગ્રંથમાં અંગીકાર કર્યો છે.

૨. સિદ્ધાન્તમતે પૃથ્વી આદિ એકેન્દ્રિયમાં સાસ્વાદનભાવ માન્યો નથી.

(૭) ज्ञान ४—કેવળજ્ઞાન વિના શેષ ૪ જ્ઞાન હોય. કારણકે કેવળ જ્ઞાનીને મત્યાદિ ચારે જ્ઞાન ન હોય.

(૮) अज्ञान ०—કારણકે જ્ઞાનમાં અજ્ઞાન ન હોય.

(૯) संयम ७—ચોથાથી ૧૨ મા ગુણસ્થાન સુધી મતિ વિગેરે જ્ઞાનો છે, અને ત્યાંસુધીમાં સર્વ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ હોય છે.

(૧૦) दर्शन ३ (કેવળ દર્શન વિના), (૧૧) लेश्या ६, (૧૨) भव्यत्व १ (ભવ્ય), (૧૩) सम्यक्त्व ३ (૨) ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક, તથા સિદ્ધાન્તમતે મિથ્યાત્વ વિના ૫-૬, (૧૪) संज्ञित्व १ (૨)—સુગમ છે.

(૧૫) आहारक २—સર્વ ઉત્તરભેદ સહિત છે. વિશેષમાં જણાવવું કે મતિજ્ઞાની તથા શ્રુતજ્ઞાનીને ફક્ત ૬ દિશિ સંબંધિ લોકજ દિશિઆહાર હોય છે. કારણકે સમ્યગ્દૃષ્ટિ ત્રસજીવોને ત્રસ નાડીમાં ૬ દિશિનોજ દિશિઆહાર હોય પણ ત્રણ ચાર પાંચ દિશિનો નહિ.

(૧૬) गुणस्थान ९ (૧૧)—કર્મગ્રંથમતે ચોથાથી બારમા સુધીનાં ગુણસ્થાનોમાં મતિજ્ઞાન તથા શ્રુતજ્ઞાન હોય. અને સિદ્ધાન્તમતે બીજી બાર સુધીમા.

(૧૭) जीवभेद २-५६३ (७-४३१)—કર્મગ્રંથમતે એટલાજ જીવભેદોમાં સમ્યક્ત્વ છે. તે ૫૬૩ જીવભેદમાં જ્ઞાન પ્રાપ્તિ પ્રસંગે કહેવાશે. અને સિદ્ધાન્તમતે ૭-૪૩૧ સમજવે.

(૧૮) पर्याप्ति ६. (૧૯) प्राण १०—સુગમ છે.

(૨૦) संज्ञा ४-२—હેતુપદેશિકીસંજ્ઞા અસંજ્ઞિ (દ્વિન્દ્રિયાદિ)ને હોવાથી કર્મગ્રંથમતે મત્યાદિ જ્ઞાનમાં ન હોય.

(૨૧) उपयोग ७—કેવલાદિક વિના ૪ જ્ઞાન અને ૩ દર્શન હોય.

(૨૨) दृष्टि १—સમ્યગ્દૃષ્ટિમાં મત્યાદિજ્ઞાન છે.

હેતુ કે યુગલિકતિર્યંચોને પણ અવધિજ્ઞાન ન હોય. તથા શ્રી પ્રજ્ઞાપના વૃત્તિમાં અવધિજ્ઞાને તિર્યંચાનુપૂર્વીનો ઉદય કહ્યો છે માટે ૫ અપર્યાપ્તતિર્યંચ કહ્યા છે અન્યથા ૨૪૬ જીવભેદ ગ્રહણ થાય.

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૬. (૧૯) પ્રાણ ૧૦. (૨૦) સંજ્ઞા ૪-૨. (૨૧) ઉપયોગ ૭. (૨૨) દૃષ્ટિ ૧. (૨૩) બંધ ૮-૭૯. (૨૪) ઉદય ૮-૧૦૬. (૨૫) ઉદીરણા ૮-૧૦૬. (૨૬) સત્તા ૮-૧૪૮. (૨૭) શરીર ૪. (૨૮) બંધહેતુ ૩-૪૮. (૨૯) સ્થાન ૧૯. (૩૦) સંઘયણ ૬. (૩૧) સંસ્થાન ૬. (૩૨) સમુદ્ઘાત ૬. (૩૩) ભાવ ૫-૪૦—મતિજ્ઞાનવત્.

(૩૪) અવગાહના—જન્મદેહની જઘન્ય અવગાહના ૧ હાથ અનુત્તર દેવ આશ્રયિ. એથી કમી અવગાહનાવાળા મનુષ્ય અને તિર્યંચ હોય છે પરન્તુ તેઓમાં બે હાથથી કમી અવગાહનાવાળાને અવધિજ્ઞાન ન હોઇ શકે, કારણકે બે હાથથી લઘુ અવગાહનાવાળાને વિરતિ ન હોય, તો વ્રતાદિ ગુણથી થતું ગુણપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન પણ કેમ ઉત્પન્ન થાય? કદાચ પૂર્વભવમાંથી લાવેલ અવધિજ્ઞાનવાળા મનુષ્યાદિની જઘન્ય અવગાહના બીજી રીતે હોય તો તે નિર્ણય શ્રી બહુશ્રુત ગમ્ય છે, ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ છે, અને સમુદ્ઘાત અવગાહના મરણ આશ્રયિ અનુત્તર સુધી અસંખ્ય યોજન (લગભગ ૭ રજ્જુ) પ્રમાણ છે. અથવા અચ્યુત સ્વર્ગનો કોઈ દેવ ચોથી નરકે મિત્રના રક્ષણે જાય તોપણ લગભગ ૮ રાજ હોય. અને ઉત્તરદેહની અવગાહના મનુષ્યવત્ છે.

(૩૫) સ્થિતિ—ભવસ્થિતિમાં જઘન્ય આયુષ્ય ૮ વર્ષથી ન્યૂન નહિ, અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૩૩ સાગરોપમ તે અનુત્તરદેવ અને સાતમી પૃથ્વીના નારકની અપેક્ષાએ છે. અને કાયસ્થિતિ જઘન્યથી એક સમય છે. કારણકે દેવ મનુષ્ય અથવા તિર્યંચમાંનો કોઇપણ[1] વિભંગજ્ઞાની જીવ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી તુર્ત બીજે

૧. શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની વૃત્તિમાં એ મતે જીવોને અંગીકાર કર્યા છે. અને નારક જીવને અંગીકાર કર્યો નથી, તેનું કારણ શ્રી બહુશ્રુત ગમ્ય.

(९) संयम ५—मुनिने देशव्रत अने अव्रत विना साम्यिकादि पांचे चारित्र होय छे.

(१०) दर्शन ३—केवळदर्शन विना शेष त्रणे दर्शन होय

(११) लेश्या ६—प्रत्युत्पन्नभावे ३ शुभलेश्या अने प्रतिपन्नभावे[१] छए लेश्या होय छे.

(१२) भव्य १—मनपर्यवज्ञान भव्यने होय छे.

(१३) सम्यक्त्व ३—उपशम, क्षयोपशम, अने क्षायिक ए त्रणे सम्यक्त्व छे.

(१४) संज्ञित्व १,—मनःपर्यवज्ञानी संज्ञि होय छे.

(१५) आहारक १—मनःपर्यवज्ञानी फक्त आहारी होय छे, कारणके मनःपर्यवज्ञान परभवमां साथे नहि जतुं होवाथी वक्रगति संबंधि अनाहारीपणुं नथी, अने केवलीसमुद्घात संबंधि तथा अयोगिपणानुं अनाहारकपणुं पण मनःपर्यव ज्ञानमां होय नहि. वळी ओज विगेरे आहारना भेदोमांथी लोमआहार अने कवलाहार होय, कारणके ओजआहार शरीर अपर्याप्तपणामां होय अने ते वखते मनःपर्यवज्ञान न होय.

(१६) गुणस्थान ७—छद्मस्थ मुनिने छठ्ठाथी बारमा गुणस्थान सुधीनां ७ गुणस्थान होय.

(१७) जीवभेद १-१५—चौदमांथी एक संज्ञिपर्याप्त भेद होय. अने ५६३मांथी १५ पर्याप्तकर्मभूमिज मनुष्यना १५ भेद होय. कारणके मुनिपणुं ए छवोने छे.

(१८) पर्याप्ति ६. (१९) प्राण १०, (२०) संज्ञा ४-२, (२१) उपयोग ७, (२२) दृष्टि १—ए ५-६ द्वार मतिज्ञानवत् जाणवां.

(२३) बंध ८-६५—प्रमत्तगुणस्थाने जे ६३ नो बंध छे

---

१. मनःपर्यवज्ञान प्राप्त करी रहयाबाद प्रतिपन्नमनःपर्यवज्ञानी कहेवाय. ए बन्ने भाव मत्यादिज्ञानमां होय छे.

તેમાં આહારકદ્વિક (જે સાતમે ગુણસ્થાને બંધાય છે તે) મેળવતાં ૬૫ પ્રકૃતિનો બંધ હોય. અને મૂળ આઠેકર્મનો બંધ છે.

(૨૪) उदय ૮–૮૧ (૮૪)—પ્રમત્તગુણસ્થાન સંબંધિ ૮૧ અથવા ૮૪ નો ઉદય છે.

(૨૫) उदीरणा ૮–૮૧ (૮૪)—ઉદયવત્.

(૨૬) सत्ता ૮–૧૪૮—સુગમ છે.

(૨૭) शरीर ૨—પ્રતિપન્ન મનપર્યવજ્ઞાનીને પાંચે શરીર હોય. વિશેષ જે વખતે મનઃપર્યવજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે તે વખતે આહારક તથા વૈક્રિયની રચના તેમજ સંહરણ કરે નહિ પરન્તુ અપ્રમત્ત દશામાં મનઃપર્યવજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયાબાદ ઉત્સુકભાવે પ્રમત્તદશામાં આવી આહારક તથા વૈક્રિયની રચના અને સંહરણ કરી શકે છે. પ્રતિપન્ન વૈક્રિયદેહી તથા આહારકદેહી અપ્રમત્તદશા પામે ત્યારે નવું મનઃપર્યવજ્ઞાન ઉત્પન્ન પણ કરે એમ સમજાય છે.

(૨૮) बंधहेतु ૨–૨૬—કષાય અને યોગ એ બે મૂળ બંધહેતુ છે. તેમજ ૧૩ કષાય (૯ નોકષાય ૪ સંજ્વલન), અને ૧૩ યોગ (ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ વિના) એ ૨૬ ઉત્તરબંધહેતુ છે.

(૨૯) ध्यान ૯—અગ્રશોચ (નિદાન) સિવાય ૩ આર્ત્તધ્યાન, ૪ ધર્મધ્યાન, અને પ્રથમનાં બે શુક્લધ્યાન એ ૯ ધ્યાન[1] છદ્મસ્થમુનિ સબંધિ હોય.

(૩૦) संघयण ૬, (૩૧) संस्थान ૬, (૩૨) समुद्‌घात ૬—અવધિજ્ઞાનવત્.

(૩૩) भाव ૨–૩૨—અવધિજ્ઞાનમાં જે ૪૦ ભાવ કહ્યા છે તેમાંથી ૩ અમનુષ્યગતિ, ૧ દેશવિરતિ, અને ૧ અસંયમ

---

૧. મુનિને પ્રમત્તગુણસ્થાને રૌદ્રધ્યાન હોય પરન્તુ ગૌણપણાના કારણથી ગણત્રીમાં આવે નહિ—(ગુણસ્થાનક્રમારોહગ્રંથમાં).

...ત્ર ભાગ બાદ કરતાં શેષ ૩૫ ભાગ મનઃપર્યવજ્ઞાનમ ...ર્વલબ્ધિ) હોય.

(૧૪) અવગાહના—જઘન્યદેહની અવગાહના જઘન્ય ૨ હાથ. ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષ્ય. એથી કમી અથવા વધુ ૩ થી હાથવાળા ચારિત્ર ન પામે તેથી મનઃપર્યવજ્ઞાન પણ ન પામી શકે. ઉત્તરદેહની અવગાહના અવધિજ્ઞાનવત્ અને સમુદ્ઘાતનું ...દેહની અનુસારે. ઉપજતી વખતે ૭ અંગુલ પ્રમાણ ઉત્... છે. સમુદ્ઘાતઅવગાહના અસંખ્યાત યોજન (અનુત્ત...) પ્રમાણ જાણવિ.

(૧૫) સ્થિતિ—ભવસ્થિતિ જઘન્ય ૮ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વ... વર્ષ, અને કાયસ્થિતિ જઘન્યથી ૧ સમય તે અવધિજ્ઞાન... જાણવી. અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ દેશોન (લગભગ ૮ વર્ષ) પૂર્વક્રોડ વર્ષ પ્રમાણ છે. કારણ કે એથી અધિક આયુ...ના યુગલિક હોય, તેમને સર્વવિરતિના અભાવે મનઃપર્યવ નહિ. અને ૮ વર્ષની અંદર પણ ચારિત્ર પ્રાપ્ત ન થાય... ૮ વર્ષથી કમી વયવાળાને પણ મનઃપર્યવ ન હોય.

(૧૬) ગતિ—મનઃપર્યવજ્ઞાનમાં ૧૪ લાખ મનુષ્યયોનિ... અને સચિત્તાદિ ભેદમાં ૧ ત્રિયોનિ શીતોષ્ણ ત્રિ... ...નિ, સંવૃતયોનિ સંવૃતવિવૃતયોનિ, અને શંખાવર્તાદિ... ...માં તથા વંશીપત્રા એ બે યોનિ હોય છે. ... મનુષ્ય... ...પ્રાપ્ત ન હોય, અને શંખાવર્તાયોનિ અપર્યાપ્ત... ...થી પ્રાપ્ત ન હોય.

ઇતિ મનઃપર્યવજ્ઞાને ૧૬ દ્વારાણિ સમાપ્તાનિ.

કેવળજ્ઞાનમાં

(૧) ગતિ ૧—મનુષ્યગતિ. કેવળજ્ઞાન હોય માટે

(૨) ઇન્દ્રિય ૧—પંચેન્દ્રિય હોય છે માટે

(૩) **કાય ૧**—મનુષ્ય ત્રસનિકાયી છે માટે

(૪) **યોગ ૭**—સત્યમનયોગ, વ્યવહારમનયોગ, સત્યવચનયોગ, વ્યવહારવચનયોગ, ઔદારિકમિશ્રયોગ, ઔદારિકયોગ, અને કાર્મણયોગ એ ૭ યોગ કેવળજ્ઞાનમાં હોય. તેમાં અનુત્તરદેવે મનથી પૂછેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર મનઃપ્રયત્નદ્વારા આપતાં મનોયોગ, દેશના વિગેરેમાં વચનયોગ, ગમનાગમનાદિ ક્રિયામાં ઔદારિકયોગ, સમુદ્ઘાત વખતે પહેલે અને આઠમે સમયે પણ ઔદારિકયોગ, બીજે છઠ્ઠે અને સાતમે સમયે ઔદારિકમિશ્રયોગ, અને ત્રીજે ચોથે અને પાંચમે સમયે કાર્મણયોગ હોય. શેષ આહારક વિગેરે કાયયોગ લબ્ધિ પ્રયોજવાના અભાવે ન હોય. અને સર્વજ્ઞપણું હોવાથી અસત્ય અને મિશ્રવચનયોગ[1] તથા મનયોગ ન હોય.

(૫) **વેદ ૦** (૩) (૬) **કષાય ૦**—કેવળજ્ઞાનીને ભાવવેદ તથા કષાય એક પણ ન હોય, અને દ્રવ્યવેદ ત્રણે હોય. કારણકે સ્ત્રી પુરુષ અને નપુંસકને પણ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે.

(૭) **જ્ઞાન ૧**—કેવળજ્ઞાનમાં એક કેવળજ્ઞાન છે.

(૮) **અજ્ઞાન ૦** સુગમ છે.

(૯) **સંયમ ૧**—કેવળજ્ઞાનમાં એક યથાખ્યાત (ક્ષાયિક યથાખ્યાત) ચારિત્ર હોય.

(૧૦) **દર્શન ૧**—કેવળજ્ઞાનમાં એક કેવળદર્શનજ હોય. [illegible] ચક્ષુ વિગેરે ઇન્દ્રિયો પોતપોતાનો વિષય ગ્રહણ [illegible] છે, પરન્તુ કેવળજ્ઞાનીનો આત્મા તે ઇન્દ્રિયદ્વારા

---

[1] [illegible] જે વનમાં હોય તેવા વનને અશોક-[illegible] અશોકવન કહે છે, તો કેવળજ્ઞાનીને મિશ્રવચ-[illegible] ધમાં ગણવાનું કે બીજાં વૃક્ષો વિગેરેની અપેક્ષા [illegible] અશોકવન કહેવું તે મિશ્ર નહિ પણ [illegible] વૃક્ષો વિગેરેની અપેક્ષા રાખ્યા વિના [illegible] અશોકવન કહેવું તે મિશ્રવચનયોગ કહેવાય, [illegible] વચનયોગ સંભવે.

(૩૧) સંસ્થાન ૬—શરીરની ગમે તેવી આકૃતિ
કેવળજ્ઞાન પામે.

(૩૨) સમુદ્ઘાત ૧—કેવળીને એક કેવલીસમુદ્ઘાત
ત્રી કેવળીભગવાનને વેદના હોય પરન્તુ તીવ્ર વેદનાના અ
વેદનાસમુદ્ઘાત ન હોય.

(૩૩) ભાવ ૩–૧૪--કેવળજ્ઞાનમાં મૂળભાવ ક્ષાયિક, ઔ
અને પારિણામિક એ ત્રણ હોય છે, અને ઉત્તરભેદમાં ૯
ભાવ, ઔદયિકભાવે ૧ મનુષ્યગતિ, ૧ શુક્લલેશ્યા, ૧ અ
અને પારિણામિકભાવે જીવત્વ તથા ભવ્યત્વ એ પ્રમા
૧૪ ભાવ હોય.

(૩૪) અવગાહના—મનઃપર્યવજ્ઞાનવત્. પરન્તુ
આશ્રયિ અવગાહના ન હોય, કારણકે કેવલીને ઉત્તરવૈ
નહિ. સમુદ્ઘાતઅવગાહના સર્વત્ર સંપૂર્ણ લોકાકાશ પ્રમા

(૩૫) સ્થિતિ—જઘન્યથી ૮ વર્ષ ૭ માસ, અને
પૂર્વક્રોડ વર્ષ ભવસ્થિતિ (આયુષ્ય) હોય. એથી કમી

(૨૩) ૮-૧૧૭—આહારકદ્વિક અને જીનનામ વિ
૧૧૭ નો બંધ હોય, અને મૂળ આઠકર્મનો બંધ હોય.

(૨૪) उदय ૮-૧૧૭—બંધવત્.

(૨૫) उदीरणा ૮-૧૧૭—ઉદયવત્.

(૨૬) सत्ता ૮-૧૪૮—સુગમ છે.

(૨૭) शरीर ૪—આહારક વિના ચાર શરીર હોય. મિથ્યાદૃષ્ટિને આહારકશરીરની રચના ન હોય.

(૨૮) बंधहेतु ૪-૫૫—મૂળબંધહેતુ ચાર, ઉત્તર
આહારકદ્વિક વિના શેષ ૫૫ હોય.

(૨૯) ध्यान ૮—મિથ્યાદૃષ્ટિને આઠ અશુભધ્યાન

(૩૦) मयपद ૬. (૩૧) संस्थान ૬, (૩૨) समुद
(આહારક અને કેવલીસમુદ્‌ઘાત વિના,—સુગમ છે.

(૩૩) भाव ૩-૩૪—ઉપશમ અને ક્ષાયિક વિના મૂળ
હોય અને ઉત્તરભાવમાં ક્ષયોપશમભાવે ૫ લબ્ધિ, ૩
પ્રથમનાં ૨ દર્શન, એ ૧૦, તથા ૨૧ ઔદયિક, અને ૩
ણામિક, એમ મળીને કુલ ૩૪ હોય. અહિં પણ વિભંગજ્ઞાને

જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત્ત છે, કારણકે મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનનો કાળ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત્ત છે. તથા ઉત્કૃષ્ટકાયસ્થિતિ એકેન્દ્રિયવત્ અનાદિઅનન્ત અનાદિસાન્ત અને સાદિસાન્ત(રાા પુદ્ગલપરાવર્ત્ત)રૂપ અનન્તકાળ પ્રમાણ છે.

(૩૬) योनि—સર્વયોનિમાં ઉત્પન્ન થતા જીવો બન્ને અજ્ઞાનવાળા હોઈ શકે છે માટે ૮૪ લાખયોનિ છે. તેમજ સચિત્તાદિ યોનિઓના સર્વે ઉત્તરભેદ અહિં પ્રાપ્ત થાય છે.

इति मतिश्रुताज्ञानयोः ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता.

વિભંગજ્ઞાનમાં.

વિભંગજ્ઞાન સંજ્ઞિમિથ્યાદષ્ટિ પંચેન્દ્રિયને હોવાથી તેનાં દ્વારો નીચે પ્રમાણે.

(१) गति ४, (२) इन्द्रिय ५, (३) काय १ (ત્રસ.) (४) योग १३, (५) वेद ३, (६) कषाय ४-२५, (७) ज्ञान ०, (८) अज्ञान ३, (९) संयम १ (અવિરતિ,), १०) दर्शन २ (३) मति-અજ્ઞાનવત્, (११) लेश्या ६, (१२) भव्य २, (१३) सम्यक्त्व ३ (१—મિથ્યાત્વ, સાસ્વાદન, મિશ્ર. (१४) संज्ञित्व १ (સંજ્ઞિ), (१५) आहारक २ (સર્વ ઉત્તરભેદ સહિત દિશિઆહાર ૬ દિશાનો), १६ गुणस्थाय ३ (१) પહેલાં—એ સર્વદ્વારો સુગમ હોવાથી યથાયોગ્ય સ્વયં વિચારવાં.

(१७) जीवभेद २-२२४—સંજ્ઞિઅપર્યાપ્ત તથા પર્યાપ્ત એ બે ચૌદ ભેદમાંના અને નવ લોકાન્તિક તથા પાંચ અનુત્તર મળી ચૌદ પર્યાપ્ત અને ચૌદ અપર્યાપ્ત એ અઠ્ઠાવીશ દેવ વિના ૧૭૦ દેવ, ૩૦ કર્મભૂમિજ મનુષ્ય, ૧૦ ગર્ભજતિર્યંચ, અને ૧૪ નારક એ પ્રમાણે ૨૨૪ ભેદ પાંચસોત્રેસઠમાંના હોય. •

(१८) पर्याप्ति ६, (१९) प्राण १०, (२०) संज्ञा ४-२ (२१)

उपयोग ५ (६), (२२) दृष्टि० २, (२३) बंध ८-११७—એ દ્વારે મતિઅજ્ઞાનવત્.

(२४) उदय ८-१०७—મૂળઆઠકર્મનો ઉદય છે, અને ઉત્તરભેદમાં આહારકદ્વિક, જીનનામ, સમ્યક્ત્વ, સ્થાવરાદિ ૪. ...ત્યાનર્દ્ધિ ૪, આતપ, નરાનુપૂર્વી, અને તિર્યંચાનુપૂર્વી; એ પંદર વિના ૧૦૭ નો ઉદય છે.

(२५) उदीरणा ८ १०७—ઉદયવત્.

(२६) सत्ता ८-१४८—સુગમ છે.

(२७) शरीर ४ (२८) बंधहेतु ४-५५ (२९) ध्यान ८. ...) मथपण ६, (३१) संस्थान ६. (३२) समुद्घात ५. (३३) ... ३-३४ (३५)—મતિઅજ્ઞાનવત્.

(३४) अवगाहना—જન્મદેહની જઘન્યઅવગાહના શ્રી અનુ... ...ખ્ય, તોપણ દેવ આશ્રયિ ૨ હાથથી અધિક નહિ, અને ... અવગાહના ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ તે ગર્ભજ મચ્છ વિગેરેના ...રિકદેહ સંબંધિ છે. ઉત્તરદેહની જઘન્યઅવગાહના અંગુલનો ...તમોભાગ, અને ઉત્કૃષ્ટ સાધિક ૧ લાખ યોજન છે. તેમજ ...વધૂત અવગાહના લગભગ ૮ રજ્જુ પ્રમાણ, તે અચ્યુત ... દેવ ચોથી નરકે મિત્રનારકને મળવા જાય તે અપેક્ષાએ

પૂર્વક્રોડ વર્ષ અધિક ૩૩ સાગરોપમ પ્રમાણ તે તિર્યંચ વા મનુષ્ય સાતમી પૃથ્વીમાં વિભંગ સહિત ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય સહિત ઉત્પન્ન થાય તે આશ્રયિ જાણવી.

(૩૬) યોનિ—દેવની ૪ લાખ, નારકની ૪ લાખ, તિર્યંચ-પંચેન્દ્રિયની ૪ લાખ, મનુષ્યની ૧૪ લાખ એ ૨૬ લાખ યોનિ છે. તેમજ સચિત્ત વિગેરે યોનિઓના ઉત્તરભેદનું સર્વ સ્વરૂપ અવધિજ્ઞાન પ્રમાણે જાણવું.

इति ३ अज्ञानेषु ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता.

---

७ संयममां ३६ द्वारनी प्राप्ति.

સામાયિક ચારિત્રમાં.

(૧) गति १—સર્વવિરતિચારિત્ર મનુષ્યગતિમાંજ હોય.

(૨) इन्द्रिय ૨. (૩) काय १ (ત્રસકાય)—સુગમ છે.

(૪) योग १३—મૂળયોગ ત્રણ છે, અને ઉત્તરયોગ આદારિકમિશ્ર અને કાર્મણયોગ વિના ૧૩ હોય.

(૫) वेद ३—સુગમ છે.

(૬) कषाय ४-१३—મૂળકષાય ચાર છે, તેમજ ઉત્તરભેદમાં ચાર સંજ્વલન અને ૯ નોકષાય મળી ૧૩ કષાય છે.

(૭) ज्ञान ४ (કેવળજ્ઞાન વિના), (૮) अज्ञान ०—સુગમ છે.

(૯) संयम १—સામાયિક ચારિત્ર. કારણકે પોતાનુંજ એક ચારિત્ર ગણી શકાય. શ્રીવિચારસારમાં પોતાનું એક ચારિત્ર કહ્યું છે.

(૧૦) दर्शन ३ (કેવળદર્શન વિના), (૧૧) लेश्या[1] ६, (१२)

---

૧. ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરતી [illegible] ભગવતી [illegible] શ. ૨૫ ઉ. ૬.

भव्य १, (१३) सम्यक्त्व ३ (ઉપશમ ક્ષયોપશમ
मसिस्व १, (१५) आहारक १ (આહારી*)—સુગમ

(१६) गुणस्थान ४—પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, અપૂ
અનિવૃત્તિકરણ એ ચાર ગુણસ્થાન હોય.

(१७) जीवभेद १-१५—ચૌદ ભેદમાંથી એક
અને પાંચસોત્રેસઠમાંથી પર્યાપ્તકર્મભૂમિજ મનુષ્ય
હોય.

(१८) पर्याप्ति ६, (१९) प्राण १०, (२०) सं
પદેશીકી વિના), (२१) उपयोग ७, (२२) दृष्टि १
—એ પાંચે દ્વાર સુગમ છે.

(२३) बंध ८-६५—પ્રમત્તગુણસ્થાને ૬૩ ના
રકદ્વિક મેળવતાં ૬૫ ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો બંધ હે
આઠકર્મનો બંધ હોય.

(२४) उदय ८-८१, (૮-૮૪ ઉદ્યોત અને
(२५) उदीरणा ८-८१ (૮-૮૪)—વધ્યમાણ પ્રમ

(૩૩) ભાવ ૬-૩૪—મૂળભાવ પાંચે હોય, અને ઉત્તરભાવ ૩૪ છે, તેમા ઉપશમના ૨ ભાવ, ક્ષયોપશમના ત્રણ અજ્ઞાન અને દેશવિરતિ વિના શેષ ૧૪ ભાવ, ક્ષાયિકભાવનુ સમ્યક્ત્વ, ઔદયિક ભાવના ૩ વિરુદ્ધગતિ, મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અસંયમ, એ ૬ વિના શેષ ૧૫ ભાવ, તથા પારિણામિક ભાવમાં અભવ્યત્વ વિના શેષ ૨ ભાવઃ એ સર્વ મળી ૩૪ ઉત્તરભાવ હોય.

(૩૪) અવગાહના—જન્મદેહની જઘન્ય અવગાહના ૨ હાથ, અને ઉત્કૃષ્ટ લગભગ ૫૦૦ ધનુષ્ય છે. તેમજ ઉત્તરદેહાવગાહના જઘન્ય અંગુલનો સંખ્યાતમોભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ સાધિક ૧ લાખ યોજન, તથા સમુદ્ઘાતકૃત તૈજસકાર્મણની અવગાહના મરણસમુદ્ઘાત[1] વખતે ૭ રજ્જુદીર્ઘ તે અનુત્તરમાં ઉત્પન્ન થતા મુનિ આશ્રયિ જાણવી.

(૩૫) સ્થિતિ—જઘન્ય આયુષ્ય ૮ વર્ષ ૭ માસ, અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય પૂર્વક્રોડ વર્ષ પ્રમાણ હોય. કારણકે એથી કમી અથવા વધુ આયુષ્યવાળા જીવ ચારિત્ર ન પામે. તેમજ કાયસ્થિતિ જઘન્ય ૧ સમય પ્રમાણ છે તે સંયમપ્રાપ્તિ સમયથી અનંતર સમયે કાળ કરનાર જીવની અપેક્ષાએ છે અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ આઠ વર્ષ ૭ માસ ન્યૂન પૂર્વક્રોડ વર્ષ છે, કારણકે કમીમાં કમી ૭ માસ ગર્ભમા રહીને જન્મેલો જીવ આઠ વર્ષની વયે ચારિત્ર પામી પૂર્વક્રોડ વર્ષ સુધી ચારિત્ર પાલન કરે ત્યારબાદ અવશ્ય કાળ કરે.

(૩૬) યોનિ—સંયમ મનુષ્યનેજ હોય માટે મનુષ્યની ૧૪ લાખ યોનિ તે સંયમની યોનિ ગણાય. તેમજ યોનિઓના સચિત્તાદિ પ્રતિભેદ કેવળજ્ઞાનવત્.

इति सामायिकचारित्रे ३६ द्वारप्राप्तिः ह माता.

છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રમાં.

છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રમાં સર્વ દ્વારાવતાર સામાયિક ચારિત્રવત્ જાણવો. પરન્તુ જીવભેદદ્વારમાં જે તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે—

જીવભેદ ૧-૧૦—પાંચ મહાવિદેહના મનુષ્યને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોય નહિ. કારણકે તેઓમાં લઘુદીક્ષા બાદ વડી દીક્ષા નથી પરન્તુ પ્રથમથીજ વડીદીક્ષા છે, માટે પૂર્વ પર્યાયના છેદના અભાવે તે પાંચ મનુષ્યભેદ બાદ કરતાં શેષ પંચ ભરત અને પંચ ઐરવતના મનુષ્યોને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર છે.

ઇતિ છેદોપસ્થાપનીયચારિત્રે ૩૬ દ્વારપ્રાપ્તિઃ સમાપ્તા.

પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રમાં.

પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રમાં નીચે દર્શાવેલ ૧૬ દ્વાર સિવાયનાં સર્વદ્વારો સામાયિક ચારિત્રવત્ જાણવા.

(૪) યોગ ૩-૯—મૂળયોગ ત્રણ, અને ઉત્તરયોગમાં ૪ મનના, ૪ વચનના અને એક ઔદારિકકાયયોગ એ ૯ છે કારણકે આ ચારિત્રવાળા [illegible] ઉત્તરવૈક્રિયશરીરની રચના કરતા નથી, અને ૧૪ પૂર્વ [illegible] આહારકલબ્ધિ ન હોય.

(૫) વેદ [illegible] પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર ન હોય.

(૬) કષાય ૪-૧૨—[illegible] ૧૨ કષાય સામાયિક ચારિત્રવત્ જાણવા.

(૭) [illegible] નિમિત્ત પનાઈ પ્રથ [illegible]

(२३) गुणस्थान २—छठ्ठुं प्रमत्त अने सातमुं अप्रमत्त ए बे गुणस्थान होय.

(२४) उदीरणा ८-७३—उदयवत्.

(२५) जीवभेद १-२०—छेदोपस्थापनीय चारित्रवत्.

(२६) उदय ८-७३—सामायिक चारित्रमां जे एक्यासी प्रकृतिओनो उदय कह्यो छे तेमांथी आहारकद्विक, स्त्रीवेद, अने ५ अशुभ संघयण ए आठ बाद करतां शेष ७३ प्रकृतिओनो उदय छे. केटलाएक आचार्यो अहिं सर्व संघयणनो सद्भाव माने छे तेओना मते ७८ नो उदय होय.

(२७) शरीर ३—परिहारविशुद्धि चारित्रवाळा मुनिने चौदपूर्वना अभावे आहारकलब्धि विना आहारकशरीर न होय, तेमज चारित्रनो तथाविध कल्प (आचार) होवाथी उत्तरवैक्रिय पण रचे नहि, माटे औदारिक, तैजस, अने कार्मण ए ३ शरीर होय.

(२८) बंधहेतु २-२१—सामायिक चारित्रमां कहेला २६ बंधहेतुमांथी उत्तरदेह संबंधि चार योग अने स्त्रीवेद ए पांच बाद करवा.

(२९) ध्यान ७—सामायिक चारित्रमां कहेला ८ ध्यानमांथी एक शुक्लध्यानना प्रथमभेद विना सात होय. कारणके शुक्लध्याननो प्रथमभेद आठमा गुणस्थानथी ११ मा सुधी छे, अने आ चारित्रतो छठ्ठे अने सातमे गुणस्थानेज छे.

(३०) संघयण १ (६)—परिहारविशुद्धियुक्त मुनिने एक वज्रर्षभनाराच होय, मतांतरे छए होय.

(३१) समुद्घात २—श्री विचारसारमां वेदना अने कषाय ए बे समुद्घात कह्या छे.

(३२) भाव ६-३१—मूळभाव पांच छे, अने उत्तरभाव ३१ छे, ते सामायिकचारित्रना ३४ भावमांथी स्त्रीवेद अने बे

ઉપશમભાવ બાદ કરવાથી શેષ ૩૧ હોય.

(૩૪) અવગાહના—આ ચારિત્રમાં ઉત્તરદેહ તથા મરણ નહિ હોવાથી ઉત્તરદેહાવગાહના અને સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના નથી. અને જન્મદેહાવગાહના સામાયિક ચારિત્રવત્.

(૩૫) સ્થિતિ—જઘન્ય આયુષ્ય જેનું ૮ વર્ષથી અધિક અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વક્રોડ વર્ષનું હોય તે મનુષ્ય પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર અંગીકાર કરી શકે, માટે ભવસ્થિતિ એ પ્રમાણે જાણવી, અને કાયસ્થિતિ જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ ૧૮ માસ પ્રમાણ છે. કારણકે એ કલ્પ ૧૮ માસની મર્યાદાવાળો છે.

इति परिहारविशुद्धौ ३६ द्वारमानि: समाप्ता.

સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રમાં.

(૧) ગતિ ૧ (મનુષ્યગતિ), (૨) इन्द्रिय ૫, (૩) काय ૧ (ત્રસકાય), (૪) योग ૩-૧ (પરિહારવિશુદ્ધિવત્), (૫) वेद¹ ૦ (૬), (૬) कषाय ૧-૧ (સંજ્વલન લોભ), (૭) ज्ञान ૪ (કેવળ જ્ઞાન વિના), (૮) अज्ञान ૦, (૯) संयम ૧ (સૂક્ષ્મસંપરાય), (૧૦) दर्शन ૩, (૧૧) लेश्या ૧, (શુક્લલેશ્યા), (૧૨) भव्य ૧, (૧૩) सम्यक्त्व ૨ (ઉપશમ, ક્ષાયિક.) (૧૪) संज्ञित्व ૧, (૧૫) आहारक ૧ (આહારી), (૧૬) गुणस्थान ૧ (સૂક્ષ્મસંપરાય), (૧૭) जीवभेद ૧-૧૫ (સામાયિકવત્), (૧૮) पर्याप्ति ૬, (૧૯) प्राण ૧૦, —સુગમ છે.

(૨૦) संज्ञा ૨-૨—આહાર અને પરિગ્રહસંજ્ઞા, તથા દીર્ઘકાલિકી અને દૃષ્ટિવાદોપદેશિકીસંજ્ઞા છે. (અવેદી હોવાથી મૈથુનસંજ્ઞા અને ભય મોહનીય ઉપશાન્ત થવાથી ભયસંજ્ઞા ન હોય.)

---

૧. ભાવવેદ એક પણ ન હોય. કારણકે દશમે ગુણસ્થાને વેદનો ઉપશમ અથવા ક્ષય થયેલો છે. તેમજ દ્રવ્યવેદ ત્રણે હોય.

(૧૬) ગુણસ્થાન ૨—છઠ્ઠું પ્રમત્ત અને સાતમું અપ્રમત્ત એ બે ગુણસ્થાન હોય.

(૨૫) ઉદીરણા ૮–૭૩—ઉદયવત્.

(૧૭) જીવભેદ ૧–૨૦—છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રવત્.

(૨૪) ઉદય ૮–૭૩—સામાયિક ચારિત્રમાં જે એકયાશી પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહ્યો છે તેમાંથી આહારકદ્વિક, સ્ત્રીવેદ, અને ૫ અશુભ સંઘયણ એ આઠ બાદ કરતાં શેષ ૭૩ પ્રકૃતિઓનો ઉદય છે. કેટલાએક આચાર્યો અહિં સર્વે સંઘયણનો સદ્ભાવ માને છે તેઓના મતે ૭૮ નો ઉદય હોય.

(૨૭) શરીર ૩—પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રવાળા મુનિને ચૌદપૂર્વના અભાવે આહારકલબ્ધિ વિના આહારકશરીર ન હોય, તેમજ ચારિત્રનો તથાવિધ કલ્પ (આચાર) હોવાથી ઉત્તરવૈક્રિય પણ રચે નહિ, માટે ઔદારિક, તૈજસ, અને કાર્મણ એ ૩ શરીર હોય.

(૨૮) બંધહેતુ ૨–૨૧—સામાયિક ચારિત્રમાં કહેલા ૨૬ બંધહેતુમાથી ઉત્તરદેહ સંબંધિ ચાર યોગ અને સ્ત્રીવેદ એ પાચ બાદ કરવા.

(૨૯) ધ્યાન ૭—સામાયિક ચારિત્રમાં કહેલા ૮ ધ્યાનમાંથી એક શુક્લધ્યાનના પ્રથમભેદ વિના સાત હોય. કારણકે શુક્લધ્યાનનો પ્રથમ ભેદ આઠમા ગુણસ્થાનથી ૧૧ મા સુધી છે, અને આ ચારિત્ર તો છઠ્ઠે અને સાતમે ગુણસ્થાનેજ છે.

(૩૦) સંઘયણ ૧ (૬)—પરિહારવિશુદ્ધિયુક્ત મુનિને એક વજ્રર્ષભનારાચ હોય, મતાંતરે છએ હોય.

(૩૨) સમુદ્ઘાત ૨—શ્રી વિચારસારમા વેદના અને કષાય એ બે સમુદ્ઘાત કહ્યા છે.

(૩૩) ભાવ ૫–૩૧—મૂળભાવ પાંચ છે, અને ઉત્તરભાવ ૩૧ છે, તે સામાયિકચારિત્રના ૩૪ ભાવમાંથી સ્ત્રીવેદ અને બે

ઉપશમભાવ બાદ કરવાથી શેષ ૩૧ હોય.

(૩૪) અવગાહના—આ ચારિત્રમાં ઉત્તરદેહ તથા મરણ નહિ હોવાથી ઉત્તરદેહાવગાહના અને સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના નથી અને જન્મદેહાવગાહના સામાયિક ચારિત્રવત્.

(૩૫) સ્થિતિ—જઘન્ય આયુષ્ય જેનું ૮ વર્ષથી અધિક અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વક્રોડ વર્ષનું હોય તે મનુષ્ય પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર અંગીકાર કરી શકે, માટે ભવસ્થિતિ એ પ્રમાણે જાણવી, અને કાયસ્થિતિ જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ ૧૮ માસ પ્રમાણ છે. કારણકે એ કલ્પ ૧૮ માસની મર્યાદાવાળો છે.

इति परिहारविशुद्धौ ३६ द्वाराणि समाप्ता.

સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રમાં.

(૧) ગતિ ૧ (મનુષ્યગતિ), (૨) इन्द्रिय ૫, (૩) કાય ૧ (ત્રસકાય), (૪) યોગ ૩-૯ (પરિહારવિશુદ્ધિવત્), (૫) વેદ[૧] ૦ (૬) કષાય ૧-૧ (સંજ્વલન લોભ), (૭) જ્ઞાન ૪ (કેવળ જ્ઞાન વિના), (૮) અજ્ઞાન ૦, (૯) સંયમ ૧ (સૂક્ષ્મસંપરાય), (૧૦) દર્શન ૩ (૧૧) લેશ્યા ૧. (શુક્લલેશ્યા), (૧૨) ભવ્ય ૧, (૧૩) સમ્યક્ત્વ ૨ (ઉપશમ, ક્ષાયિક.) (૧૪) સંજ્ઞિત્વ ૧, (૧૫) આહારક ૧ (આહારી), (૧૬) ગુણસ્થાન ૧ (સૂક્ષ્મસંપરાય), (૧૭) જીવભેદ ૧-૧૨ (સામાયિકવત્), (૧૮) પર્યાપ્તિ ૬. (૧૯) પ્રાણ ૧૦, —સુગમ છે.

(૨૦) સંજ્ઞા ૨-૨—આહાર અને પરિગ્રહસંજ્ઞા, તથા દીર્ઘકાલિકી અને દૃષ્ટિવાદોપદેશિકીસંજ્ઞા છે. (અવેદી હોવાથી મૈથુનસંજ્ઞા અને ભય મોહનીય ઉપશાન્ત થવાથી ભયસંજ્ઞા ન હોય.)

---

૧. અપવેદ એક પણ ન હોય, કારણ કે વેદ ઉપશમ્યાને તેણે ક્ષય અથવા ક્ષય કરેલો છે. તેમજ સવેદ પણ હોય.

ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ એ બે યોગ (સૂક્ષ્મસંપરાયના ૯ યોગથી) અધિક છે.

(૨૯) ધ્યાન ૪—શુક્લધ્યાનના ચારે ભેદ હોય. કારણ કે ૧૧મે ગુણસ્થાને પહેલો ભેદ. બારમે બીજો ભેદ, તેરમે સૂક્ષ્મ યોગ વખતે ત્રીજો ભેદ, અને ચૌદમે ચોથો ભેદ હોય છે.

(૩૦) બંધયંત્ર ૩—ઉપશમશ્રેણિ પ્રથમના ત્રણ સંઘયણવાળા જીવ માંડી શકે છે, માટે ઉપશમ યથાખ્યાતને અંગે ત્રણ સંઘયણ છે.

(૩૧) સંસ્થાન ૬—સુગમ છે.

(૩૨) સમુદ્ઘાત ૨ (૧)—અપ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાનવર્તી જીવોને ધ્યાનારૂઢપણું હોવાથી સમુદ્ઘાત ન હોય એમ કેટલાએક આચાર્યોનો અભિપ્રાય છે. પરન્તુ શ્રી વિચારસારમાં સેનસુ મતમિશ્ર એ સૂત્રથી એક મરણસમુદ્ઘાત કહી છે, માટે ઉપશમ યથાખ્યાત ચારિત્રીને મરણસમુદ્ઘાત અને ક્ષાયિક યથાખ્યાત ચારિત્રમાં એક કેવલીસમુદ્ઘાત હોય.

(૩૩) ભાવ ૫-૨૮—મૂળભાવ પાંચ હોય. અને ઉત્તરભાવમાં ૨ ઉપશમભાવ. ૯ ક્ષાયિકભાવ, ૧૨ ક્ષયોપશમભાવ (૩ અજ્ઞાન. ૧ સમ્યક્ત્વ, અને ૨ વિરતિ એ ૭ વિના), ૩ ઔદયિકભાવ (અસિદ્ધત્વ, મનુષ્ય, શુક્લલેશ્યા), અને ૨ પારિણામિકભાવ (ભવ્યત્વ, જીવત્વ), એ પ્રમાણે ઉત્તરભેદે ૨૮ ભાવ હોય.

(૩૪) અવગાહના. (૩૫) સ્થિતિ. (૩૬) યોનિ—સૂક્ષ્મસંપરાયવત્ પરન્તુ સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના સંપૂર્ણ લોકાકાશ અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ[1] ૮ વર્ષ ૭ માસ ન્યૂન પૂર્વક્રોડ વર્ષ પ્રમાણ.

ઇતિશ્રી યથાખ્યાત ચારિત્રે ૩૬ દ્વારાણિ: સમાપ્તા.

---

૧. સિદ્ધપણામાં યથાખ્યાત ચારિત્ર પણ ન હોય, કારણ કે સિદ્ધને નો ચારિત્રી નો અચારિત્રી કહ્યા છે, માટે યથાખ્યાતની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ એજ છે. અન્યથા સાદિ અનન્ત કાયસ્થિતિ કહેવાત.

(૭) જ્ઞાન ૯—ઉપશમ યથાખ્યાતમાં (૧૧મે ગુણસ્થાને) તથા ક્ષીણમોહરૂપ ક્ષાયિક યથાખ્યાતમાં મતિઆદિ ચાર જ્ઞાન હોય, અને કેવળી ભગવાનના સયોગી તથા અયોગી ગુણસ્થાનરૂપ ક્ષાયિક યથાખ્યાતમાં કેવળજ્ઞાન હોય. માટે યથાખ્યાત ચારિત્રમા પાચે જ્ઞાન હોય.

(૮) अज्ञान ०, (૯) संयम १ (યથાખ્યાત), (૧૦) दर्शन ४, (૧૧) लेश्या १ (શુક્લ), (૧૨) भव्यत्व १, (૧૩) सम्यक्त्व ૨ (ઉપશમ, ક્ષાયિક), (૧૪) संज्ञित्व १, (૧૫) आहारक (કેવલીસમુદ્ઘાતમા અનાહારીપણું છે માટે.), (૧૬) गुणस्थान ૪ (૧૧-૧૨-૧૩-૧૪), (૧૭) जीवभेद १-१૯, (૧૮) पर्याप्ति ६, (૧૯) प्राण १०, (૨૦) संज्ञा १-२ (આહાર તથા દીર્ઘકાલિકી, દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી.), (૨૧) उपयोग ९, (૨૨) दृष्टि १—એ દ્વારો સુગમ હોવાથી યથાયોગ્ય સ્વયં વિચારવાં.

(૨૩) बंध १-१—મૂળકર્મમાં એક વેદનીયનો બંધ, અને ઉત્તરભેદમા એક શાતાવેદનીયનો બંધ હોય.

(૨૪) उदय ७-६०—સૂક્ષ્મસંપરાયમાં જે ૬૦ પ્રકૃતિઓ દર્શાવી છે, તેમાંથી સંજ્વલન લોભ બાદ કરી જીનનામ મેળવતાં ૬૦ નો ઉદય જાણવો. અને મૂળકર્મમાં મોહનીય સિવાય ૭ મૂળકર્મનો ઉદય હોય.

(૨૫) उदीरणा ५-५७—ઉદયગત સાત કર્મમાંથી આયુષ્ય અને વેદનીય બાદ કરતાં શેષ પાંચ મૂળકર્મની ઉદીરણા છે, અને ઉત્તરપ્રકૃતિ ૬૦ માંથી ૧ આયુષ્ય અને ૨ વેદનીય બાદ કરતાં ૫૭ ની ઉદીરણા હોય.

(૨૬) सत्ता ८-१४८—સુગમ છે. (૨૭) शरीर ३—સૂક્ષ્મસંપરાયવત્.

(૨૮) बंधहेतु १-११—મૂળમાં એક યોગ બંધહેતુ છે, અને ઉત્તરહેતુમાં આહારકદ્વિક તથા વૈક્રિયદ્વિક એ ચાર વિના શેષ ૧૧ યોગ બંધહેતુ છે. અહિં કેવલીસમુદ્ઘાત વખતના

ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ એ બે યોગ (સૂક્ષ્મસંપરાયના ૯ યોગથી) અધિક છે.

(૨૯) ધ્યાન ૪—શુક્લધ્યાનના ચારે ભેદ હોય. કારણકે ૧૧મે ગુણસ્થાને પહેલો ભેદ, બારમે બીજો ભેદ, તેરમે સૂક્ષ્મ યોગ વખતે ત્રીજો ભેદ, અને ચૌદમે ચોથો ભેદ હોય છે.

(૩૦) સંઘયણ ૩—ઉપશમશ્રેણિ પ્રથમના ત્રણ સંઘયણવાળા જીવ માંડી શકે છે, માટે ઉપશમ યથાખ્યાતને અંગે ત્રણ સંઘયણ છે.

(૩૧) સંસ્થાન ૬—સુગમ છે.

(૩૨) સમુદ્દ્ઘાત ૨ (૧)—અપ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાનવર્તી જીવોને ધ્યાનારૂઢપણું હોવાથી સમુદ્ઘાત ન હોય એમ કેટલાએક આચાર્યોનો અભિપ્રાય છે. પરન્તુ શ્રી વિચારસારમાં સંસત્ત મરણમિશ્ર એ સૂત્રથી એક મરણસમુદ્ઘાત કહી છે, માટે ઉપશમ યથાખ્યાત ચારિત્રીને મરણસમુદ્ઘાત અને ક્ષાયિક યથાખ્યાત ચારિત્રમાં એક કેવલીસમુદ્ઘાત હોય.

(૩૩) ભાવ ૫-૨૮—મૂળભાવ પાંચ હોય, અને ઉત્તરભાવમાં ૨ ઉપશમભાવ, ૯ ક્ષાયિકભાવ, ૧૨ ક્ષયોપશમભાવ (૩ અજ્ઞાન, ૧ સમ્યક્ત્વ, અને ૨ વિરતિ એ ૭ વિના), ૩ ઔદયિકભાવ (અસિદ્ધત્વ, મનુષ્ય, શુક્લલેશ્યા), અને ૨ પારિણામિકભાવ (ભવ્યત્વ, જીવત્વ), એ પ્રમાણે ઉત્તરભેદે ૨૮ ભાવ હોય.

(૩૪) અવગાહના, (૩૫) સ્થિતિ, (૩૬) યોનિ—સૂક્ષ્મસંપરાયવત્. પરન્તુ સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના સંપૂર્ણ લોકાકાશ અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ[1] ૮ વર્ષ ૭ માસ ન્યૂન પૂર્વક્રોડ વર્ષ પ્રમાણ.

इतिश्री यथाख्यात चारित्रे ३६ द्वाराणि समाप्तानि.

---

૧. સિદ્ધપણામાં યથાખ્યાત ચારિત્ર પણ ન હોય, કારણ કે સિદ્ધને नो चारित्री नो अचारित्री કહ્યા છે, માટે યથાખ્યાતની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ એજ છે. અન્યથા સાદિ અનન્ત કાયસ્થિતિ કહેવાત.

દેશવિરતિ ચારિત્રમાં.

(૧) ગતિ ૨—ગર્ભજમનુષ્ય અને ગર્ભજતિર્યંચને દેશવિરતિ ચારિત્ર હોય છે.

(૨) ઇન્દ્રિય ૫, (૩) કાય ૧ (ત્રસકાય)—સુગમ છે.

(૪) યોગ ૩–૧૧—આહારકદ્વિક, ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ વિના ૧૧ યોગ હોય.

(૫) વેદ ૩—ત્રણે ભાવવેદ અને ત્રણે દ્રવ્યવેદ હોય છે.

(૬) કષાય ૪–૧૭—મૂળકષાય ચાર છે, અને ઉત્તરભેદમાં ૪ પ્રત્યાખ્યાની, ૪ સંજ્વલન અને ૯ નોકષાય એમ ૧૭ કષાય છે.

(૭) જ્ઞાન ૩—મતિ, શ્રુત, અને અવધિ એ ૩ જ્ઞાન છે.

(૮) અજ્ઞાન ૦, (૯) સંયમ ૧ (દેશવિરતિ), (૧૦) દર્શન ૩, (૧૧) લેશ્યા ૬, (૧૨) ભવ્ય ૧, (૧૩) સમ્યક્ત્વ ૩, (૧૪) સંજ્ઞિત્વ ૧, (૧૫) આહારક ૧, (૧૬) ગુણસ્થાન ૧ (પાંચમું),—સુગમ છે.

(૧૭) જીવભેદ ૧–૨૦—ચૌદ ભેદમાંનો એક સંજ્ઞિપર્યાપ્ત હોય, અને પાંચસોત્રેસઠમાંના ૫ ગર્ભજતિર્યંચપર્યાપ્ત, અને ૧૫ કર્મભૂમિના મનુષ્ય પર્યાપ્ત એ ૨૦ ભેદ હોય.

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૬, (૧૯) પ્રાણ ૧૦, (૨૦) સંજ્ઞા ૪–૨ (હેતુ-પદેશિકી વિના,) (૨૧) ઉપયોગ ૬, (૨૨) દૃષ્ટિ ૧, (૨૩) બંધ ૮–૬૭, (૨૪) ઉદય ૮–૮૭, (૨૫) ઉદીરણા ૮–૮૭, (૨૬) સત્તા ૮–૧૪૮ —સુગમ છે.

(૨૭) શરીર ૪—આહારક વિના ૪ શરીર હોય.

(૨૮) બંધહેતુ ૩–૩૯—મૂળબંધહેતુ મિથ્યાત્વ વિના ૩ હોય, અને ઉત્તર ૧૧ અવિરતિ (ત્રસની અવિરતિ વિના,) ૧૭ કષાય, ૧૧ યોગ (આહારક, આહારકમિશ્ર, ઔદારિકમિશ્ર, અને કાર્મણ વિના), એ ૩૯ બંધહેતુ હોય.

(૨૯) ધ્યાન ૮—ચાર આર્ત્ત અને ચાર રૌદ્ર એ ૮

ધ્યાનની મુખ્યતા છે, અને ધર્મધ્યાન મધ્યમ હોય છે.

(૩૦) संघयण ६, (३१) सस्थान ६, (३२) समुद्घात ५ (આહારક અને કેવળ વિના)—સુગમ છે.

(૩૩) भाव ५-३४—૧ ઉપશમભાવ (સમ્યક્ત્વ), ૧ ક્ષાયિકભાવ (સમ્યક્ત્વ), ૧૩ ક્ષાયોપશમભાવ (૩ અજ્ઞાન, મનઃપર્યવ, સર્વવિરતિ વિના), ૧૭ ઔદયિકભાવ (અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, દેવ ગતિ, નરક ગતિ વિના), અને ૨ પારિણામિકભાવ (અભવ્યત્વ વિના): એ ૩૪ ઉત્તરભાવ હોય. અને મૂળભાવ પાંચે હોય.

(૩૪) अवगाहना, (३५) स्थिति, (३६) योनि—સામાયિક ચારિત્રવત્, પરન્તુ યોનિદ્વારમાં તિર્યંચપંચેન્દ્રિયની ચાર લાખ યોનિ અધિક હોવાથી ૧૮ લાખ યોનિ થાય. અને અવગાહના મરણસમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના અચ્યુત સ્વર્ગ પર્યન્ત ૫ રજ્જુ પ્રમાણ દીર્ઘ હોય. કારણકે દેશવિરતિ જીવ વધુમાં વધુ અચ્યુત સ્વર્ગ સુધી ઉત્પન્ન થાય. અને જઘન્ય કાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત છે.

इतिश्री देशविरति चारित्रे ३६ द्वारमाप्तिः समाप्ता.

અવિરતિચારિત્રમાં.

(૧) गति ४,(२) इन्द्रिय १-२-३-४-५, (३) काय ६—સુગમછે.

(૪) योग ३-१३—આહારકદ્વિક વિના સર્વ યોગ હોય. કારણકે આહારકયોગ તો સર્વવિરતિવંત મુનિને હોય.

(૫) वेद ३. (६) कषाय ४-२५—સુગમ છે.

(૭) ज्ञान ३—મતિ, શ્રુત અને અવધિ એ ત્રણ જ્ઞાન હોય, અને શેષ બે ચારિત્રના અભાવે ન હોય.

(૮) अज्ञान ३, (९) संयम १ (અવિરતિ), १०) दर्शन ३. (૧૧) लेश्या ६, (१२) भव्यत्व २, (१३) सम्यक्त्व ६, (१४) संज्ञित्व २, (१५) आहारक २ (સર્વ છેદપૂર્વક)—સુગમ છે.

(૧૬) ગુણસ્થાન ૪—પ્રથમના ચારે ગુણસ્થાનવાળા જીવો ચારિત્ર રહિત હોવાથી અવિરતિવંત છે.

(૧૭) જીવભેદ ૧૪-૬૬૩, (૧૮) પર્યાપ્તિ ૬, (૧૯) પ્રાણ ૧૦, (૨૦) સંજ્ઞા ૪-૨ (૨૧) ઉપયોગ ૬, (૨૨) દૃષ્ટિ ૩, (૨૩) ... ૮-૧૧૮ (આહારક ૨ વિના), (૨૪) ઉદય ૮-૧૧૯ (જીન-નામ અને આહારકદ્વિક વિના), (૨૫) ઉદીરણા ૮-૧૧૯ (ઉદયવત્). (૨૬) સત્તા ૮-૧૪૮, (૨૭) શરીર ૪ (આહારક વિના), —સુગમ છે.

(૨૮) બંધહેતુ ૪-૫૫—મૂળબંધહેતુ ચાર, અને ઉત્તરબંધહેતુ આહારકના બે યોગ સિવાય શેષ પંચાવન છે.

(૨૯) ધ્યાન ૮ (અશુભ), (૩૦) સંઘયણ ૬, (૩૧) સંસ્થાન ૬—સુગમ છે.

(૩૨) સમુદ્‌ઘાત ૫—આહારક અને કેવલીસમુદ્‌ઘાત વિના ...ચ સમુદ્‌ઘાત છે.

(૩૩) ભાવ ૫-૪૭—મૂળભાવ પાંચ હોય, અને ઉત્તરભેદમાં ૧ ઉપશમ ભાવનું સમ્યક્ત્વ, ૧ ક્ષાયિકભાવનું સમ્યક્ત્વ, ક્ષયોપશમ ભાવમાં બે વિરતિ અને મનઃપર્યવજ્ઞાન વિના શેષ ૧૫ ભાવ, ઉદયના ૨૧ ભાવ, અને પારિણામિક ત્રણે ભાવ ગણી કુલ ...૧ ભાવ છે.

(૩૪) અવગાહના—સૂક્ષ્મનિગોદઆશ્રયિ અંગુલનો અસંખ્યાતનોભાગ જન્મદેહની જઘન્ય અવગાહના, અને બાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના કંઈક અધિક ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ છે. એ મૂળદેહાવગાહના કહી અને ઉત્તરદેહાવગાહના જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતનોભાગ વાયુઆશ્રયિ અને ઉત્કૃષ્ટ સાધિક ૧ લાખ યોજન તે મનુષ્યઆશ્રયિ છે. ...ા સમુદ્‌ઘાતકૃત તૈજસ અવગાહના એકેન્દ્રિયાદિવત્ ૧૪ રજ્જુ ... છે.

(૩૫) સ્થિતિ—ભવસ્થિતિ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત (૨૫૬ આવલિકા), અને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત, અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ એકેન્દ્રિયવત્ અનાદિઅનંત વિગેરે ત્રણ પ્રકારે છે.

(૩૬) યોનિ—યોનિ ૮૪ લાખ છે, તેમજ અચિત્તાદિ સર્વ ઉત્તરભેદો હોય છે. કારણકે અવિરતિ ચારિત્રમાં જીવના દરેક ભેદ અન્તર્ગત થાય છે.

इति ७ चारित्रेषु ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता.

---

४ दर्शनमां ३६ द्वारनी प्राप्ति.

અચક્ષુદર્શનમાં.[1]

(१) गति ४. (२) इन्द्रिय १-२-३-४-५. (३) काय ६. (४) योग १५. (५) वेद ३. (६) कषाय ४-२५.—સુગમ છે.

(७) ज्ञान ४—કેવળજ્ઞાનીને સ્પર્શેન્દ્રિયાદિ દ્વારા ઉપયોગ પ્રવર્તે નહિ પરન્તુ આત્મસાક્ષાત્ ઉપયોગ પ્રવર્તે છે માટે અચક્ષુદર્શનમાં કેવળજ્ઞાન ન હોય.

(८) अज्ञान ३. (९) संयम ७, (१०) दर्शन ३, (११) लेश्या ६. (१२) भव्य २. (१३) सम्यक्त्व ६, (१४) संज्ञि २, (१५) आहारक २ (१६) गुणस्थान १२, (१७) जीवभेद १४–५६३, (१८) पर्याप्ति ६, (१९) प्राण १०, (२०) साता ४-२, (२१) उपयोग १०, (२२) दृष्टि ३, (२३) बंध ८-१२०, (२४) उदय ८-१२१ (જિનનામ વિના), (२५) उदीरणा ८-१२१, (२६) सत्ता ८-१४८, (२७) शरीर ५. (२८) बंधहेतु ४-५७, (२९) ध्यान १४ (સૂક્ષ્મક્રિયાઅનિવૃત્તિ અને સમુચ્છિન્નક્રિય અપ્રતિપાતિ વિના),

---

[1] અચક્ષુદર્શન સર્વ ૭૨.૫ જીવોને હોય છે, માટે [illegible]

૦) मत्रयण ૬, (૩૧) संस्थान ૬, (૩૨) समुद्घात ૬ (કેવલી-
ુદ્ઘાત વિના),—એ સર્વ દ્વારો સમજવામાં સુગમ છે.

(૩૩) भाव ૮-૪૬—કેવળદ્વિક અને ૫ ક્ષાયિકલબ્ધિ એ
કેવળજ્ઞાનીનેજ હોય માટે તે વિના શેષ ૪૬ ભાવ હોય.

(૩૪) अवगाहना, (૩૫) स्थिति, (૩૬) योनि—એ ત્રણે
વિરતિ ચારિત્રવત્.

इति अचक्षुदर्शने ૩૬ द्वारप्राप्तिः समाप्ता.

ચક્ષુદર્શનમાં.

(૧) गति ૪—ચારે ગતિવાળા જીવોને ચક્ષુ હોય છે.

(૨) इन्द्रिय ૪-૨—ચક્ષુરિન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિય અને પંચે-
ય જીવોને હોય પરન્તુ એકેન્દ્રિયાદિને ન હોય.

(૩) काय ૧—ચક્ષુરિન્દ્રિયવાળા ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય
ાા ત્રસનિકાયી છે.

(૪) योग ૩-૧૩—મૂળયોગ ત્રણ અને ઉત્તરયોગ ૧૩
ા છે. કારણકે ચક્ષુદર્શન કરણપર્યાપ્ત છદ્મસ્થ જીવને હોય,
ાજ તેને ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણયોગ હોય નહિ.

(૫) वेद ૩, (૬) कषाय ૪-૨૫, (૭) ज्ञान ૪(કેવલ વિના),
अज्ञान ૩, (૯) संयम ૭, (૧૦) दर्शन ૩ (કેવલ વિના),
) लेश्या ૬, (૧૨) भव्य ૨, (૧૩) सम्यक्त्व ૬, (૧૪) संज्ञित्व
—એ દ્વારો સમજવામાં સુગમ છે.

(૧૫) आहारक ૧—ચક્ષુદર્શનમાં કેવળ આહારીપણુંજ હોય
નિરાહારીપણું હોય નહિ, કારણકે નિરાહારીપણું તો વક્રગતિએ
ાતાનાં ત્રણ સમયમાં, કેવલીને સમુદ્ઘાત વખતે તથા અયોગી-
ામાં હોય, એ ચારે તે વખતે ચક્ષુદર્શન હોય નહિ. વળી
ુદર્શન-[illegible] [illegible] ન હોય [illegible] ૬

ણિનોજ હોય. કારણકે ચક્ષુદર્શની ઉ૭૧ વસનિકાયી છે. ઘેષ
ાલોઆદિ અને સચિત્તાદિ સર્વ પ્રકારના આહાર હોય છે.

(૧૬) ગુણસ્થાન ૧૨—છદ્મસ્થને બાર ગુણસ્થાન છે માટે.

(૧૭) જીવભેદ ૩-૨૧૮—ચૌદ ભેદમાના પર્યાપ્તચતુરિન્દ્રિય,
ર્યાપ્તઅસંજ્ઞિ, અને પર્યાપ્તસંજ્ઞિ એ ત્રણ ભેદ હોય. તથા
ંચસોત્રેસઠમાના ૯૯ પર્યાપ્તદેવ, ૧૦૧ પર્યાપ્તગર્ભજ મનુષ્ય,
સંમૂર્છિમતિર્યંચપર્યાપ્ત, ૫ ગર્ભજતિર્યંચપર્યાપ્ત, પર્યાપ્તચતુરિન્દ્રિય,
ને ૭ પર્યાપ્તનારક એ ૨૧૮ જીવભેદ હોય.

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૬, (૧૯) પ્રાણ ૧૦, (૨૦) સંજ્ઞા ૪-૩, (૨૧)
પયોગ ૧૦, (૨૨) દૃષ્ટિ ૩,—સુગમ છે.

(૨૩) બંધ ૮-૧૨૦—કરણપર્યાપ્ત છદ્મસ્થને સર્વ પ્રકૃતિઓ
ંધાય.

(૨૪) ઉદય ૮-૧૦૯—એકેન્દ્રિયાદિ ૩ જાતિ, સ્થાવરાદિ
, જીનનામ, આતપ, આનુપૂર્વી ૪, એ ૧૩ વિના ૧૦૪ ઉત્તર-
પ્રકૃતિઓ ઉદયમા આવે, અને મૂળ આઠેકર્મ ઉદયમાં આવે.

(૨૫) ઉદીરણા ૮-૧૦૯—ઉદયવત્.

(૨૬) સત્તા ૮-૧૪૮—સુગમ છે.

(૨૭) શરીર ૫. (૨૮) બંધહેતુ ૪-૫૫ (ઔદારિકમિશ્ર અને
ાર્મણ વિના)—સુગમ છે.

(૨૯) ધ્યાન ૧૪—અચક્ષુદર્શનવત્.

(૩૦) સંઘયણ ૬, (૩૧) સંસ્થાન ૬, (૩૨) સમુદ્ઘાત ૬,
(૩૩) ભાવ ૫-૪૬—અચક્ષુદર્શનવત્

(૩૪) અવગાહના—અચક્ષુદર્શનવત્. પરન્તુ જન્મદેહની
ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૧૦૦૦ યોજન, અને સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના
ઉત્કૃષ્ટ ૮ રજ્જુ પ્રમાણ છે. કારણકે સૌધર્મ અથવા ઇશાન સ્વર્ગનો
દેવ અધોલોકને અન્તે પૃથ્વીઆદિ પણે ઉત્પન્ન થાય તો મરણ-
સમુદ્ઘાત વખતે, અથવા અચ્યુત સ્વર્ગનો દેવ મિત્ર નારકને

ળવા માટે ચોથી નરકે જાય તો વૈક્રિયસમુદ્ઘાત વખતે પા રજ્જુ દેવનો આત્મા દીર્ઘ થાય છે.

(૩૫) સ્થિતિ—જઘન્ય ભવસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત (૨૫ ાવલિકા), અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમ. તથા જઘન્ય યસ્થિતિ ૨૫૬ આવલિકા, અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ સાધિ ૦૦૦ સાગરોપમ છે. કારણકે ચતુરિન્દ્રિયની સંખ્યાતમાર યસ્થિતિ સહિત પંચેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ ગણીયે તો ૫૬ ાધિક હજાર સાગરોપમજ કાયસ્થિતિ થાય.

(૩૬) યોનિ—ચતુરિન્દ્રિયની ૨ લાખ, દેવની ૪ લાખ રકની ૪ લાખ, તિર્યંચપંચેન્દ્રિયની ૪ લાખ, અને મનુષ્યની ૪ લાખ સહિત ૨૮ લાખ યોનિ ચક્ષુદર્શનમાં ગણાય. વળી ચિત્તાદિ સર્વ ભેદની યોનિઓ ચક્ષુદર્શનમાં ગણાય છે.

इति चक्षुदर्शने ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्त.

અવધિદર્શનમાં.

ગતિ વિગેરે સર્વદ્વારો અવધિજ્ઞાનને અનુસારે ઉતારવાં ન્તુ જીવભેદ ૨૪૨ કહેવા. કારણકે સાતમી પૃથ્વીનો અપર્યાપ્ત રક અવધિજ્ઞાનમાં ન ગણાય પરન્તુ અવધિદર્શનમાં ગણાય.

કેવળદર્શનમાં.

ગતિ વિગેરે સર્વદ્વારો કેવળજ્ઞાનને અનુસારે ઉતારવાં.

---

૬ લેશ્યામાં ૩૬ દ્વારની પ્રાપ્તિ.

કૃષ્ણલેશ્યામાં

(૧) ગતિ ૪. (૨) ઇન્દ્રિય ૧-૨-૩-૪-૫. (૩) કાય ૬.) યોગ ૧૫. (૫) વેદ ૩. (૬) કષાય ૪-૨૫. (૭) જ્ઞાન ૪ કેવળ૰ વિના), (૮) અજ્ઞાન ૩. (૯) સંયમ ૫ (સૂક્ષ્મ સં૰ અને યથા૰ વિના), (૧૦) દર્શન ૩ (કેવળ વિના), (૧૧) લેશ્યા ૧ કૃષ્ણ), (૧૨) ભવ્ય ૨. (૧૩) સમ્યક્ત્વ ૬. (૧૪) સંજ્ઞિત્વ ૨. ૧૫) આહારી ૨—સુગમ છે.

(૧૬) ગુણસ્થાન ૬—કૃષ્ણલેશ્યામાં પ્રથમનાં ૬ ગુણસ્થાન ય, સમ્યક્ત્વાદિ પ્રાપ્ત કરવાને અવસરે જો કે એ કૃષ્ણાદિ અશુભ- લેશ્યા ન હોય, પરન્તુ સમ્યક્ત્વાદિ પામ્યા બાદ (પ્રતિપન્નભાવે) ઈ શકે, એ મન્દ અશુભલેશ્યાથી સમ્યક્ત્વાદિનો વિનાશ ન ય પણ દૂષણ તો અવશ્ય લાગે.

(૧૭) જીવભેદ ૧૪-૫૬૧—જ્યોતિષીથી અનુત્તર સુધીના ૨ દેવલોક, રત્નપ્રભાદિ ચાર પૃથ્વીના ૮ નારકલોક, એ ૧૦૪ સિવાયના ૪૫૯ જીવભેદમાં કૃષ્ણલેશ્યા હોય.

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૬. (૧૯) પ્રાણ ૧૦, (૨૦) સંજ્ઞા ૪-૩. (૨૧) ઉપયોગ ૧૦ (કેવળ૰ ૨ વિના) (૨૨) દૃષ્ટિ ૩. (૨૩) બંધ ૮-૧૧૮[1] ૨૪) ઉદય ૮-૧૨૧ (જિનનામ વિના), (૨૫) ઉદીરણા ૮-૧૨૧. ૨૬) સત્તા ૮-૧૪૮, (૨૭) શરીર ૫. (૨૮) બંધહેતુ ૪-૫૭. (૨૯) ધ્યાન ૮ (અશુભ), (૩૦) સંઘયણ ૬. (૩૧) સંસ્થાન ૬. (૩૨) સમુદ્ઘાત ૬ (કેવ૰ વિના),—સુગમ છે.

(૩૩) ભાવ ૫-૩૧—મૂળભાવ પાંચે હોય, અને ઉત્તરભાવ

---

૧. આહારકદ્વિક અપ્રમત્તમુનિ બાંધે તેમને અશુભ લેશ્યા ન હોય ..રે આહારકદ્વિક વિના ઓઘે ૧૧૮ નો બંધ જાણવો.

ઉપશમ ચારિત્ર, ૮ ક્ષાયિકભાવ (ક્ષા૦ સમ્ય૦ વિના), અને ૫ વિરૂદ્ધલેશ્યા. એ ૧૪ ભાવ વિના શેષ ૩૯ ભાવ હોય.

(૩૪) अवगाहना—અચક્ષુદર્શનવત્.

(૩૫) स्थिति—ભવસ્થિતિ જઘન્ય ૨૫૬ આવલિકા અ ઉત્કૃષ્ટ સાતમી પૃથ્વીના નારકની અપેક્ષાએ ૩૩ સાગરોપમ. તથ જઘન્ય કાયસ્થિાત અન્તર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક ૩૩ સાગરોપમ છે. કારણકે સાતમી પૃથ્વીમ ઉત્પન્ન થનારને મનુષ્યભવમા અન્તર્મુહૂર્ત્ત સુધી મરણ વખ કૃષ્ણલેશ્યા હોય, તેજ કૃષ્ણલેશ્યા સહિત સાતમી પૃથ્વીમાં ૩ સાગરોપમ આયુષ્યવાળો નારક થઇ મરણ પામી તિર્યંચમ ઉત્પન્ન થાય, ત્યા પણ ઉત્પત્તિ વખતે અન્તર્મુહૂર્ત્ત સુધી કૃષ્ણ લેશ્યા સાથેજ આવે, ત્યારબાદ અવશ્ય કૃષ્ણલેશ્યા પલટાઇ અન્ લેશ્યા થાય.

(૩૬) योनि—કૃષ્ણલેશ્યામાં યોનિના સર્વે ભેદ હોય.

નીલલેશ્યામાં.

નીલલેશ્યામાં તેત્રીશ દ્વારો કૃષ્ણલેશ્યાવત્ જાણવાં, અને બાકીનાં નીચે પ્રમાણે.

(૧૧) लेश्या १—નીલલેશ્યામાં એક નીલલેશ્યાજ હોય.

(१७) जीवभेद १४-४२९—કૃષ્ણલેશ્યામાં જે પ્હેલી ચાર પૃથ્વીના ૮ નારક વર્જવા કહ્યા છે તેને બદલે અહિં પ્હેલી બીજી છઠ્ઠી અને સાતમી પૃથ્વીના ૮ નારક અને ૩૦ પરમાધામી* વર્જવા. શેષ સર્વ કૃષ્ણલેશ્યાવત્. અને વિચારસાર

---

* कृष्णादि लेश्यात्रये देवभेदास्तिर्यग्जृंभक पर्यन्ता द्व्यधिकशतं એ વિચારસાર ગ્રંથની ટીકામાં ૩૦ પરમાધામીને પણ પ્હેલી ત્રણ લેસ્યાઓ કહી છે, અને ઘણાખરા ગ્રંથોમાં પરમાધામીને કેવળ કૃષ્ણલેશ્યા કહી છે. માટે નિર્ણય શ્રી બહુશ્રુત ગમ્ય છે.

યમાં પરમાધામીને પણ નીલ (અને કાપોત) લેશ્યા હોય . એમ કહ્યું છે.

(૧૯) સ્થિતિ—કાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ ૧૦ સાગરોપમ, પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમોભાગ અને બે અન્તર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ તે ચમી ધૂમપ્રભાના નારકની અપેક્ષાએ જાણવી, અને ઉત્કૃષ્ટ વસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિથી બે અન્તર્મુહૂર્ત્ત ન્યૂન તેજ નારકના ાયુષ્યની અપેક્ષાએ છે. શેષ સર્વ વિગત કૃષ્ણલેશ્યાને અનુસારે ણવી.

કાપોતલેશ્યામાં.

કાપોતલેશ્યામાં તેત્રીશ દ્વારો કૃષ્ણલેશ્યાવત્ છે, પરન્તુ જે ણ દ્વારોમાં તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે જાણવો.

(૧૧) લેશ્યા ૧—કાપોતલેશ્યામાં એક કાપોતલેશ્યા હોય.

(૧૭) જીવભેદ ૧૪-૪૨૧—નારકજીવોને સ્થાને ચોથી પાંચમી ઠ્ઠી અને સાતમી નારકીના નારક વર્જવા. શેષ સર્વ નીલલેશ્યાવત્.

(૩૨) સ્થિતિ—ત્રીજી નરકના નારકની અપેક્ષાએ ૩ સાગરોપમ, પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમોભાગ અને બે અન્તર્મુહૂર્ત્ત જેટલી ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ જાણવી. અને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ ાયસ્થિતિથી બે અન્તર્મુહૂર્ત્ત ન્યૂન જાણવી. શેષ સર્વ વિગત કૃષ્ણલેશ્યાને અનુસારે વીચારવી.

તેજોલેશ્યામાં.

(૧) ગતિ ૩—નરકગતિમાં તેજો લેશ્યા ન હોય માટે.

(૨) ઇન્દ્રિય ૧-૨—એકેન્દ્રિયમાં લબ્ધિપર્યાપ્ત પૃથ્વી, જળ અને પ્રત્યેક વનસ્પતિને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં તેજોલેશ્યા હોય, જેનું કારણ પ્રેન્દ્રિય દ્વારાવતાર પ્રસંગે દર્શાવ્યું છે. અને પંચેન્દ્રિયમાં તેજોલેશ્યા હોય, શેષમાં ન હોય.

(૩) काय ४— અગ્નિ અને વાયુને તેજોલેશ્યા ન હોય માટે.

(४) योग १५, (५) वेद ३, (६) कषाय ४-२५, (७) ज्ञान ४ (કેવલ વિના), (૮) अज्ञान ३, (९) संयम ५, (१० दर्शन ३, (११) लेश्या १ (તેજો), (१२) भव्य २, (१३ सम्यक्त्व ६, (१४) संज्ञित्व २, (१५) आहारी २ (દિશિઆહાર : દિશિનો), (१६) गुणस्थान ७ (પ્રથમનાં),—સુગમ છે.

(१७) जीवभेद ३-३१३—ચૌદ ભેદમાંથી અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય અનેપર્યાપ્તસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય એ ત્રણ ભે હોય, અને પાંચસોત્રેસઠ ભેદમાંથી ૧૦ ભુવનપતિ, ૧૬ જ'ભક ૧૦ જ્યોતિષી, ૨ સૌધર્મ-ઇશાન, ૧ અધઃકિલ્બિષિક, એ ઓગણ પચાસ પર્યાપ્ત અને ૪૯ અપર્યાપ્ત મળી ૯૮ દેવ, ૨૦૨ ગર્ભજ મનુષ્ય, ૧૦ ગર્ભજતિર્યંચ, તથા અપર્યાપ્ત (કરણ અપ૦) પૃથ્વ જળ અને પ્રત્યેક વનસ્પતિ એ ૩૧૩ ભેદ છે.

(१८) पर्याप्ति ६, (१९) प्राण १० (२०) संज्ञा ४-२ (હેતુ૦ વિના) (२१) उपयोग १०, (२२) दृष्टि ३,—એ દ્વારો સમજવાં સુગમ છે.

(२३) बंध ८-१११—સૂક્ષ્મત્રિક, વિકલત્રિક, અને નરકત્રિક વિના શેષ ૧૧૧ ઉત્તરપ્રકૃતિ બંધાય.

(२४) उदय ८-१११—સૂક્ષ્મત્રિક, વિકલત્રિક, નરકત્રિક આતપ, અને જીનનામ વિના શેષ ૧૧૧ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય.

(२५) उदीरणा ८-१११—ઉદયવત્, (२६) सत्ता ८-१४८— સુગમ છે.

(२७) शरीर ५, (२८) बंधहेतु ४-५७, (२९) ध्यान १२ (ચાર શુક્લ વિના), (३०) संघयण ६, (३१) संस्थान ६, (३२) समुद्घात ६ (કેવલી૦ વિના),—સુગમ છે.

(३३) भाव ५-३८—કૃષ્ણલેશ્યામાં જે ૩૯ ભાવ કહ્યા છે તેમાંથી કૃષ્ણલેશ્યા અને નરકગતિ બાદ કરી તેજોલેશ્યા ઉમેરતાં ૩૮ ભાવ હોય.

(૩૪) અવગાહના—ઉત્તરદેહની જઘન્ય અવગાહના અંગુ-
સંખ્યાતમોભાગ અને સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના સૌધર્મ
ઈશાન સ્વર્ગના દેવની મરણ સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ લગભગ
જણુ પ્રમાણ જાણવી. શેષ અવગાહનાસ્વરૂપ કૃષ્ણાદિ લેશ્યાવત્.

(૩૫) સ્થિતિ—જઘન્ય ભવસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત અને
ષ્ટ ભવસ્થિતિ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક બે સાગ-
મ પ્રમાણ તે ઇશાન સ્વર્ગના દેવની અપેક્ષાએ છે, તથા
ન્ય કાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિથી બે અન્તર્મુહૂર્ત અધિક જાણવી.

(૩૬) યોનિ—પૃથ્વીની ૭ લાખ, જળની ૭ લાખ, પ્રત્યેક
સ્પતિની ૧૦ લાખ, અને પંચેન્દ્રિયની ૨૬ લાખમાંથી નારકની
કરતા શેષ ૨૨ લાખ મળી ૪૬ લાખ યોનિ થાય છે, તથા
ચિત્તાદિ યોનિના સર્વ ભેદ હોય પણ વિવૃતયોનિ ન હોય.
જુકે વિવૃતયોનિ વિકલેન્દ્રિયને અને સમ્મૂર્છિમ પંચેન્દ્રિ
જ હોય, અને એ જીવો તેજોલેશ્યા રહિત છે.

પદ્મલેશ્યામાં.

(૧) ગતિ ૩—નરકગતિમાં પદ્મલેશ્યા ન હોય માટે.

(૨) ઇન્દ્રિય ૧—પદ્મલેશ્યા પંચેન્દ્રિયનેજ હોય માટે.

(૩) કાય ૧—પદ્મલેશ્યા ત્રસકાય જીવોનેજ હોય માટે.

(૪) યોગ ૧૫. (૫) વેદ ૩. (૬) કષાય ૪-૨૫. (૭) જ્ઞાન
(૮) અજ્ઞાન ૩. (૯) સંયમ ૭. (૧૦) દર્શન ૩. (૧૧) લેશ્યા
(પદ્મ). (૧૨) ભવ્ય ૨ (૧૩) સમ્યક્ત્વ ૬. (૧૪) સંજ્ઞિત્વ ૧
જ્ઞિ), (૧૫) આહારી ૨ (પણ વિગ્રહઆહાર ૧ વિગ્રહનોજ હોય
ઈવત્), (૧૬) ગુણસ્થાન ૭,—સુગમ છે.

(૧૭) જીવભેદ ૨-૧૬—ચૈતમના બે ભેદ નરિષ્ટર
નિધિ છે, અને પંચસ્થિતિસામાંથી ૧ સનત્કુમાર, ૧ માહેન્દ્ર,

૧ બ્રહ્મસ્વર્ગના દેવ, ૧ મધ્ય કિલ્બિષિકદેવ, અને ૯ લોકાન્તિક એ ૧૩ અપર્યાપ્ત તથા ૧૩ પર્યાપ્ત મળી ૨૬ દેવ, ૩૦ કર્મભૂમિજ મનુષ્ય, અને ૧૦ ગર્ભજતિર્યંચ મળી ૬૬ જીવભેદ છે.

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૬, (૧૯) પ્રાણ ૧૦, (૨૦) સંજ્ઞા ૪-૨, (૨૧) ઉપયોગ ૨૦, (૨૨) દૃષ્ટિ ૩,—સુગમ છે.

(૨૩) બંધ ૮-૧૦૮—નરકત્રિક, સૂક્ષ્મત્રિક, વિકલત્રિક, એકેન્દ્રિયજાતિ, સ્થાવર, અને આતપ એ ૧૨ વિના ૧૦૮ પ્રકૃતિ બંધાય.

(૨૪) ઉદય ૮-૧૦૨—સ્થાવરાદિ ૪, કુજાતિ ૪, નરકત્રિક, જીનનામ, અને આતપ એ તેર પ્રકૃતિ વિના શેષ ૧૦૯ ઉત્તરપ્રકૃતિનો ઉદય છે.

(૨૫) ઉદીરણા૮-૧૦૨—ઉદયવત્. (૨૬) સત્તા ૮-૧૪૮—સુગમ છે.

(૨૭) શરીર ૫. (૨૮) બંધહેતુ ૪-૫૭, (૨૯) ધ્યાન ૧૨, (૩૦) સંઘયણ ૬, (૩૧) સંસ્થાન ૬, (૩૨) સમુદ્ઘાત ૬, (૩૩) ભાવ ૫-૩૮—તેજોલેશ્યાવત્.

(૩૪) અવગાહના—મૂળદેહની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ, અને મૂળદેહની જઘન્ય તથા ઉત્તરદેહની બન્ને અવગાહના તેજોલેશ્યાવત્ જાણવી. અને સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના પદ્મલેશ્યાવાળા બ્રહ્મ સ્વર્ગના દેવો વૈક્રિયસમુદ્ઘાતવડે ત્રીજી અથવા ચોથી પૃથ્વીમાં મિત્ર નારકને મળવા જાય તો ૫-૬ રજ્જુ પ્રમાણ દીર્ઘ જાણવી.

(૩૫) સ્થિતિ—જઘન્ય ભવસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ બ્રહ્મસ્વર્ગના દેવ આશ્રયિ ૭ સાગરોપમ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ બે અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક છે. અને જઘન્ય કાયસ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત છે.

(૩૬) યોનિ—પંચેન્દ્રિયની ૨૬ લાખ યોનિમાંથી નારકની ૪ લાખબાદ કરતાં શેષ ૨૨ લાખ યોનિ છે. તેમજ સચિત્તાદિ

તેમાંની અચિત્ત અને મિશ્ર એ બે યોનિ છે, વળી ચઉરિંદ્રિયની સંવૃત અને મિશ્ર એ બે યોનિ છે તથા સ્ત્રીઆદિકની વિવૃત યોનિ છે, અને [illegible] ત્રણે યોનિ હોય છે

——

શુક્લલેશ્યામાં.

શુક્લલેશ્યામાં ૧૮ દ્વારો તેજોલેશ્યાવત્ ઉપરવત્, પરન્તુ જે ૧૮ દ્વારોમાં તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે—

(૨) ઇન્દ્રિય ૫. (૩) કાય ૧ (૭) જ્ઞાન ૫. (૯) સંયમ ૩. (૧૦) દર્શન ૪—કેવલીને પણ શુક્લલેશ્યા હોય છે માટે.

(૧૧) લેશ્યા ૧ (શુક્લલે૦), (૧૪) સન્નિ ૧. (૧૬) ગુણસ્થાન ૧૩ (પહેલેથી તેરમા સુધી. [illegible] સુધી [illegible] લેશ્યા)—ક્રમ છે.

(૧૭) જીવભેદ ૨ ૮૪ [illegible] ૪૨ [illegible] ૨ [illegible] ૪૪ [illegible] ૩૦ [illegible] અને ૧૦ [illegible] ૮૪ [illegible]

(૨૨) [illegible] ૧૨ [illegible]

(૨૩) [illegible] ૧૧ [illegible] ૧૬૪ [illegible]

(૨૪) [illegible] ૪. [illegible] ૪. [illegible], અને [illegible] ૧૦ [illegible] ૧૧૦ [illegible]

(૨૫) [illegible]

(૨૬) [illegible]

(૩૨) સમુદ્‌ઘાત ૭--કારણકે અહિં કેવલીસમુદ્‌ઘાત પણ હોય.

(૩૩) ભાવ ૯-૪૭—તેજો અથવા પદ્મલેશ્યામાં જે ૩૮ ભાવ કહ્યા છે તેમા ઉપશમ ચારિત્ર અને આઠ ક્ષાયિકભાવ મેળવતાં ૪૭ ભાવ હોય.

(૩૪) અવગાહના—સમુદ્‌ઘાતકૃત અવગાહના કેવલીસમુદ્‌ઘાત આશ્રયિ સપૂર્ણ લોકાકાશ પ્રમાણ. અને શેષ અવગાહનાઓ પદ્મલેશ્યાવત્.

(૩૬) સ્થિતિ—ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ અનુત્તરદેવ આશ્રયિ ૩૩ સાગરોપમ, અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ બે અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક. અને જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત.

इति लेश्यासु ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता.

---

२ भव्यद्वारमां ३६ द्वारनी प्राप्ति.

ભવ્યમાં.

ગતિ વિગેરે ૩૨ દ્વારો સર્વ ઉત્તરભેદ સહિત સુગમ છે, અને જે ૪ દ્વારોમાં તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે—

(૧૨) ભવ્યત્વ ૧—ભવ્યત્વમાં એક ભવ્યપણુંજ હોય.

(૩૩) ભાવ ૯-૬૨—અભવ્યત્વ વિના સર્વ ભાવ હોય.

(૩૪) અવગાહના—મૂળ અને ઉત્તરદેહની અવગાહના કૃષ્ણાદિલેશ્યાવત્ અને સમુદ્‌ઘાતકૃત અવગાહના શુક્લલેશ્યાવત્.

(૩૬) સ્થિતિ—જઘન્ય ભવસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત, અને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમ, તથા જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અનાદિ સાન્ત છે. કારણકે સિદ્ધત્વ પ્રાપ્ત થતાં ભવ્યત્વનો અન્ત હોય છે. ભવ્યત્વ એટલે મોક્ષગમનયોગ્યતા એવો અર્થ છે, અને સિદ્ધપણામાં હવે મોક્ષગમનયોગ્યતાનો વ્યપદેશજ ન હોય.

અભવ્યમાં.

અભવ્યમાં ૧૪ દ્વારે ભવ્યવત્ છે. બાકીના દ્વારોમાં જે તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે.

(૪)યોગ ૧૩—અભવ્યને ચારિત્રના અભાવે આહારકદ્વિક યોગ ન હોય માટે.

(૭) જ્ઞાન ૦—અભવ્યને સમ્યક્ત્વના અભાવે જ્ઞાન ન હોય

(૯) સંયમ ૧ (અવિરતિ), (૧૦) દર્શન ૩ (કેવ૦ વિના), (૧૨) ભવ્ય ૧ (અભવ્યત્વ), (૧૩) સમ્યક્ત્વ ૧ (મિથ્યાત્વ), (૧૬) ગુણસ્થાન ૧ (મિથ્યાત્વ),—સુગમ છે.

(૧૭) જીવભેદ ૧૪-૫૨૫ (૩૩૩. ૪૦૪)—લોકાન્તિક[1] અને ૫ અનુત્તર એ ૧૪ પર્યાપ્ત અને ૧૪ અપર્યાપ્ત મળી ૨૮ દેવના ભેદ બાદ કરતા શેષ ૫૩૫ ભેદ અભવ્યના હોય. અથવા કેટલાએક બીજા ગ્રંથોને અનુસારે પરમાધામીને ભવ્યજ ગણવામાં આવે પરમાધામીના ૩૦ ભેદ બાદ કરતા ૫૦૫ ભેદ અભવ્યના હોય. અથવા યુગલિકોને પણ જો ભવ્યજ ગણવામાં આવે તો ૮૬ યુગલિકના પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત મળી ૧૭૨ ભેદ ૫૦૫ માંથી બાદ કરતા શેષ ૩૩૩ જીવભેદ અભવ્ય હોય.

(૨૦) સંજ્ઞા ૪-૨—સમ્યક્ત્વના અભાવે દૃષ્ટિવાદ સંજ્ઞા ન હોય.

(૨૧) ઉપયોગ ૬ (૫ જ્ઞાન અને કેવળદર્શન વિના), (૨૨) દૃષ્ટિ ૧ (મિથ્યા૦)—સુગમ છે.

(૨૩) બંધ ૮-૧૧૭. (૨૪) ઉદય ૮-૧૧૭, (૨૫) ઉદીરણા ૮-૧૧૭. (૨૬) સત્તા ૮-૧૪૨—કારણકે આહારકદ્વિક અને જીનનામ

---

૧. લોકાન્તિકમાં અવિપતિ દેવોજ ભવ્ય તરીકે કહ્યા. કેમ દેવો બન્ને પ્રકારના કહ્યા છતાં પણ મુખ્યતાએ અધિપતિને આશ્રયિ લોકાન્તિક-ના છે. એવો ગુરુ શ્રી વિચારસાર ગ્રંથમાં છે.

એ ત્રણનો બંધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તા ન હોય, તેમજ ઉદયમાં સમ્યક્ત્વ અને મિશ્ર એ બે પણ ન હોય.

(૨૭) શરીર ૪ (આહા૦ વિના), (૨૮) બંધહેતુ ૪-૬૨ (આહા૦ દ્વિક વિના) (૨૯) ધ્યાન ૮ (અશુભ), (૩૨) સમુદ્ઘાત ૯ (આહા૦ અને કેવલી વિના)—સુગમ છે.

(૩૩) ભાવ ૩-૩૩—મૂળભાવ ઉપશમ અને ક્ષાયિક વિના ૩ છે, અને ઉત્તરભાવમાં ૫ લબ્ધિ, ૩ અજ્ઞાન, અને ૨ દર્શન એ ૧૦ ક્ષયોપશમભાવ, ૨૧ ઔદયિકભાવ, અને ભવ્યત્વ વિના ૨ પારિણામિકભાવ એ ૩૩ ઉત્તરભાવ હોય.

(૩૪) અવગાહના અવિરતિ ચારિત્રવત્.

(૩૫) સ્થિતિ ભવસ્થિતિ ભવ્યવત્ અને કાયસ્થિતિ અનાદિ અનન્ત છે. કારણ કે અભવ્યપણાનો કોઈકાળે પણ અન્ત ન હોય.

ઇતિશ્રી ભવ્યદ્વારે ૩૬ દ્વારપ્રાપ્તિઃ સમાપ્તા.

---

૬ સમ્યક્ત્વમાં ૩૬ દ્વારની પ્રાપ્તિ.

ઉપશમ સમ્યક્ત્વમાં.

દર્શન ૩. (૧૧) લેશ્યા ૬ (પ્રતિપન્નઆશ્રયે), (૧૨) ભવ્ય ૧ (ભવ્ય), (૧૩) સમ્યક્ત્વ ૧ (ઉપ૦), (૧૪) સંજ્ઞિત્વ ૧ (સંજ્ઞિ)—સુગમ છે.

(૧૫) આહારી ૨—ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય છે માટે ઓજઆહાર ન હોય, તથા ત્રસને હોય માટે ૧ દિશિનોજ આહાર હોય, શેષ સર્વ ભેદના આહાર હોય.

(૧૬) ગુણસ્થાન ૮—ચોથાથી અગીઆરમા સુધીનાં ઉપશમશ્રેણિ સંબંધિ આઠ ગુણસ્થાન હોય. આગળનાં ગુણસ્થાનમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વજ હોય અને પ્રથમનાં ત્રણમાં મિથ્યાત્વાદિ હોય માટે શેષ ૬ ગુણસ્થાન ન હોય.

(૧૭) જીવભેદ ૧-૧૯૮ (૨-૨૦૩)—૯ લોકાન્તિક અને ૫ અનુત્તર એ ૧૪ સિવાયના ૮૫ પર્યાપ્ત દેવ, ૧૦૧ પર્યાપ્તગર્ભજ મનુષ્ય, ૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજતિર્યંચ, અને ૭ પર્યાપ્ત નારક એ પ્રમાણે ૧૯૮ જીવભેદ પાંચસોત્રેસઠમાંથી હોય, અને ચૌદ જીવભેદમાંનો સંજ્ઞિપર્યાપ્તરૂપ એકજ ભેદ હોય. અહિં લોકાન્તિક અને અનુત્તર દેવોમાં ઉપશમ સમ્યક્ત્વ નહિ માનવાનું કારણ એ છે કે જો ઉપશમશ્રેણિ પ્રારંભી હોય તો અનાદિ મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરવા માટે ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ, અને એ દેવોને એમાંનું કોઈપણ કારણ નથી. તથા મતાન્તરે ઉપશમશ્રેણિથી કાળ કરી ઉપશમ સમ્યક્ત્વ સહિત અનુત્તર દેવ થાય એમ અંગીકાર કરીએ તો ચૌદમાંના બે ભેદ અને પાંચસોત્રેસઠમાંના ૨૦૩ જીવભેદ હોય. વળી એજ મતે અનુત્તરમાં સ્વભાવતઃ તુર્ત ઉપશમનો ત્યાગ કરી ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ.

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૬, (૧૯) પ્રાણ ૧૦, (૨૦) સંજ્ઞા ૪-૨ (ઉદય વિના), (૨૧) ઉપયોગ ૭ (૨૨) દૃષ્ટિ ૧ (સમ્ય૦)—સુગમ છે.

(૨૩) બંધ ૭૭-૭૫—ચોથે ગુણસ્થાને જે ૭૭ પ્રકૃતિનો બંધ કહ્યો છે તેમાંથી ૨ આયુષ્ય વિના શેષ ૭૫ પ્રકૃતિ બાંધે

ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વમાં.

(૧) ગતિ ૪. (૨) ઇન્દ્રિય ૫. (૩) કાય ૧ (ત્રસકાય), (૪) યોગ ૧૫. (૫) વેદ ૩. (૬) કષાય ૪-૨૧ (૪ અનંતા૦ વિના), (૭) જ્ઞાન ૪. (૮) અજ્ઞાન ૦—સુગમ છે.

(૯) સંયમ ૫—ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ ચોથાથી સાતમા ગુણસ્થાન સુધીજ હોવાથી સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત ચારિત્ર ન હોય, શેષ પાંચ ચારિત્ર હોય.

(૧૦) દર્શન ૩. (૧૧) લેશ્યા ૬. (૧૨) ભવ્ય ૧ (ભવ્ય), (૧૩) સમ્યક્ત્વ ૧ (ક્ષયોપ૦), (૧૪) સંજ્ઞિત્વ ૧ (સંજ્ઞિ), (૧૫) આહારી ૨ (અનાહાર સહિત, પરન્તુ [illegible]), (૧૬) ગુણસ્થાન ૪ (ચોથાથી સાતમા સુધીના)—સુગમ છે.

(૧૭) [illegible] ૨ [illegible] ચૌદમાના સંજ્ઞિ [illegible] [illegible] ૧૦૧ [illegible] મનુષ્ય, ૧૦ [illegible] સાતમી સુધીના નારક, અને [illegible] ૧૯૮ [illegible] ૫૬૩ [illegible] [illegible] સહિત કોઈ જીવ સાતમી [illegible].

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૬. (૧૯) પ્રાણ ૧૦. (૨૦) [illegible] [illegible] —સુગમ છે.

(૨૧) [illegible]

[illegible]

(૨૫) ઉદીરણા ૮-૧૦૬—ઉદયવત્ (૨૬) સત્તા ૮-૧૪૮ (૨૭) શરીર ૨—સુગમ છે.

(૨૮) બંધહેતુ ૩-૪૮—ઉપશમ સમ્યક્ત્વમાં કહેલા ૪૬ હેતુ સહિત પરન્તુ આહારકના બે યોગ અધિક.

(૨૯) ધ્યાન ૧૨—ચાર શુક્લધ્યાન ન હોય. કારણકે શુક્લધ્યાન ૮ મા ગુણસ્થાનથી શરૂ થાય, અને આ સમ્યક્ત્વ ૭ મા સુધી છે. માટે શેષ ૧૨ ધ્યાન હોય.

(૩૦) સંઘયણ ૬ (૩૧) સંસ્થાન ૬. (૩૨) સમુદ્ઘાત ૬ (કેવલી૦ વિના)—સુગમ છે.

(૩૩) ભાવ ૩-૩૬—મૂલભાવ ઉપશમ અને ક્ષાયિક વિના ત્રણ છે, અને ઉત્તરભાવમાં ૧૫ ક્ષયોપશમભાવ (૩ અજ્ઞાન વિના), ૧૯ ઔદયિકભાવ (મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન વિના), ૨ પારિણામિકભાવ (અભ૦ વિના), એ પ્રમાણે કુલ ૩૬ ભાવ હોય.

(૩૪) અવગાહના—જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમોભાગ, અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ ઔદારિકદેહની છે. અને ઉત્તરદેહની જઘન્ય અંગુલનો સંખ્યાતમોભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ સાધિક ૧ લાખ યોજન. તથા સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના અઢી દ્વીપથી અનુત્તર સુધી અથવા અનુત્તરથી અઢી દ્વીપ સુધી ૭ રજ્જુ દીર્ઘ તે મુનિ અને દેવના મરણસમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ. અને અચ્યુત[1] સ્વર્ગના દેવ ત્રીજી કે ચોથી નરકે મિત્ર નારકની પાસે

---

૧ આ અચ્યુતથી ત્રીજી પૃથ્વી વા ચોથી પૃથ્વીમાં ગમન અપેક્ષાએ ૭-૮ રજ્જુ દીર્ઘ અવગાહના કહી છે તે રત્નસંચયગ્રંથમાં [illegible] પૃથ્વીમાં ૨ વખત [illegible] કરવા [illegible] તેથી પાઃ જૈન [illegible] દર્શિકમાં આવે છે તે અપેક્ષાએ [illegible] આશ્રયે કહેલ છે (શ્રી પંચસંગ્રહના બીજા દ્વારની ૩૧ ની ગાથાની ટીકામાં તે આનતાદિ દેવોનું નરક પૃથ્વીમાં ગમન ન હોવાનું કહ્યું છે—आनताद्यो देवाः पुनरल्पस्नेहादिभावात् स्नेहादिप्रयोजनेनाऽपि नरकं गच्छन्तीति.)

જાય તોપણ ૭ અથવા ૮ રજ્જુ દીર્ઘ અવગાહના વૈક્રિયસમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ હોય.

(૩૫) સ્થિતિ—ભવસ્થિતિ ઉપશમ સમ્યક્ત્વવત્. અને કાયસ્થિતિ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત્ત છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી બે મનુષ્યભવ અધિક ૬૬ સાગરોપમ પ્રમાણ છે. કારણકે પૂર્વક્રોડ વર્ષાયુષ્યવાળો મનુષ્ય ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પામી ચારિત્ર અંગીકાર કરી અનુત્તરમા ૩૩ સાગરોપમ આયુષ્યવાળો દેવ થઈ ત્યાંથી ચવી પૂર્વક્રોડ વર્ષાયુષ્યવાળો મનુષ્ય થઈ પુનઃ એજ રીતે અનુત્તર દેવ થાય તો બે પૂર્વક્રોડ અધિક ૬૬ સાગરોપમ હોય. અથવા એજ રીતે ત્રણ વાર અચ્યુત સ્વર્ગમાં બાવીસ બાવીસ સાગરોપમના આયુષ્યવાળો દેવ થાય તો ત્રણ પૂર્વક્રોડવર્ષ અધિક ૬૬ સાગરોપમ સુધી ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ રહે. ત્યારબાદ અવશ્ય મિશ્રસમ્યક્ત્વ પણ પામે.

(૩૬) યોનિ—ઉપશમ સમ્યક્ત્વવત્.

ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વમાં.

(૧) ગતિ ૪—અહિં ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિનો પ્રારંભ કરનાર મનુષ્યજ હોય, પરંતુ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પામવા યોગ્ય ક્રિયાની સમાપ્તિ કરી ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પામનાર ચારે ગતિના જીવ હોય.

(૨) ઇન્દ્રિય ૧, (૩) કાય ૧ (ત્રસ), (૪) યોગ ૧૫, (૫) વેદ ૩, (૬) કષાય ૪-૨૧, (૭) જ્ઞાન ૫ (કેવળ૦ સહિત), (૮) અજ્ઞાન ૦, (૯) સંયમ ૭, (૧૦) દર્શન ૪, (૧૧) લેશ્યા ૬, (૧૨) ભવ્ય ૧, (૧૩) સમ્યક્ત્વ ૧ (ક્ષાયિક), (૧૪) સંજ્ઞિત્વ ૧ (સંજ્ઞિ,) (૧૫) આહારી ૨ (ક્ષયોપ૦ વત્), (૧૬) ગુણસ્થાન ૧૧ (ચોથાથી ચૌદમા સુધી),—સુગમ છે.

(૧૭) જીવભેદ ૨-૧૬૮—ચૌદભેદમાંના સંજ્ઞિ સબંધિ બે ભેદ હોય, અને પંચમોત્રેસઠમાંના છવીસ વૈમાનિક અને નવ

લોકાન્તિકના પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત મળી ૭૦ દેવભેદ, ૩૦ કર્મભૂમિજ મનુષ્ય, ૬૦ અકર્મભૂમિજ મનુષ્ય (અન્તર્દ્વીપ વિના), ૨ ગર્ભજ ચતુષ્પદ યુગલિક તિર્યંચ, અને ૬ પ્રથમની ત્રણ પૃથ્વીના નારક, એ સર્વ મળી ૧૬૮ જીવભેદ હોય. કારણકે ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ સહિત એટલા જીવભેદમાં જઈ શકાય.

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૬. (૧૯) પ્રાણ ૧૦. (૨૦) સંજ્ઞા ૪-૨. (૨૧) ઉપયોગ ૯ (૨૨) દૃષ્ટિ ૧.—સુગમ છે.

(૨૩) બંધ ૮-૭૯—ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વવત્.

(૨૪) ઉદય ૮-૧૦૧ (૧૦૬)—કુજાતિ ૪, સ્થાવરાદિ ૪, અનંતાનુબંધિ ૪, આતપ, દર્શનમોહનીય ૩, કુસંઘયણ ૫, એ ૨૧ વિના શેષ ૧૦૧નો ઉદય છે. અથવા પ્રતિપન્ન ક્ષાયિક સમ્યગ્દૃષ્ટીને ૫ કુસંઘયણ પણ સંભવે માટે ૧૦૬ નો ઉદય હોય.

(૨૫) ઉદીરણા ૮-૧૦૧ (૧૦૬)—ઉદયવત્. (૨૬) સત્તા ૮-૧૪૧—સુગમ છે (કારણકે દર્શનસપ્તકની સત્તા ન હોય).

(૨૭) શરીર ૨, (૨૮) બંધહેતુ ૩-૪૮—ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વવત્.

(૨૯) ધ્યાન ૧૬—કારણકે કેવલીભગવાનને પણ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ છે. માટે ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વવત્. ૧૨ ધ્યાન સહિત ૪ શુક્લધ્યાન વિશેષ છે.

(૩૦) સંઘયણ ૧ (૬)—કારણકે સર્વજ્ઞ વિચરતા હોય તે કાળના[1] વજ્રર્ષભનારાચસંઘયણી મનુષ્યોજ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પામી શકે અથવા પ્રતિપન્ન ક્ષાયિક સમ્યગ્દૃષ્ટિને સર્વે સંઘયણ હોય, માટેજ

---

૧. વર્તમાનકાળમાં કેટલાએક કહે છે કે "વર્તમાનકાળે આ ક્ષેત્રનાં પણ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય" એ વચન અવિચારિત કહેવાય. પરન્તુ એકસ્તા કાળમાં અથવા અન્ય ક્ષેત્રમાં ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને અહિં આવે તો ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ અનિયમપણે હોવામાં વિરોધ નહિ. ઇ. દ્રવ્યલોકવૃત્તિ.

શ્રી દુઃપ્પસહસૂરિને સેવાર્ત સંઘયણ છતાં પણ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ હોય.

(૩૧) સંસ્થાન ૬. (૩૨) સમુદ્ઘાત ૭—સુગમ છે.

(૩૩) ભાવ ૯-૪૪—ક્ષયોપશમમાં કહેલા ૩૬ ભાવ સહિત ૯ ક્ષાયિકભાવ અધિક ગણતાં અને ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ બાદ કરતાં ૪૪ ભાવ હોય.

(૩૪) અવગાહના—જઘન્ય મૂળદેહની અવગાહના અનુત્તર દેવ આશ્રયિ ૧ હાથ પ્રમાણ, અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ગર્ભજ ચતુષ્પદ યુગલિક આશ્રયિ ૬ ગાઉની છે. અને ઉત્તરદેહાવગાહના ક્ષયોપશમવત્ વળી સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના કેવલીસમુદ્ઘાત આશ્રયિ સંપૂર્ણ લોકાકાશ પ્રમાણ છે. અહિં ગર્ભજ જળચર વિગેરેનું શરીર જો કે ૧૦૦૦ યોજન છે પણ તેને ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ ન હોય, ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ યુગલિક ચતુષ્પદનેજ હોય માટે જન્મદેહની અવગાહના ૬ ગાઉથી અધિક ગણાય નહિ.

(૩૫) સ્થિતિ—જઘન્ય ભવસ્થિતિ ૮ વર્ષની[1] અને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમ પ્રમાણ છે. તેમજ કાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ સાદિઅનન્તકાળ પ્રમાણ છે, કારણકે પ્રાપ્ત થયેલું ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ વિનાશ પામતું નથી, અને એજ કારણથી જઘન્ય કાયસ્થિતિ ન હોય.

(૩૬) યોનિ—પંચેન્દ્રિય સંબંધિ ૨૬ લાખ યોનિ ગણાય. તેમજ સચિત્તાદિયોનિના ભેદ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વવત્ જાણવા.

---

૧. કારણકે ૮ વર્ષથી કમી વયવાળો ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ ન પામે અને પરભવમાં જાય ત્યાં દેવ નારકભવમાં જઘન્યથી ૧૦ હજાર વર્ષાયુષ્ય હોય, તેમજ યુગલિક ચતુષ્પદ તિર્યંચમાં જાય તો અસંખ્ય વર્ષાયુષ્ય હોય, અને પુનઃ મનુષ્યમાં આવે તો ૮ વર્ષે ચારિત્ર પામી મોક્ષે જાય અથવા ન જાય તેથી ન્યૂન કોઈ આયુષ્ય સંભવતું નથી.

મિશ્રસમ્યક્ત્વમાં.

(૧) ગતિ ૪. (૨) इन्द्रिय ૧, (૩) काय ૧—ક્ષયોપશમવત્.

(૪) योग ૧૦—મિશ્રસમ્યક્ત્વમાં મરણનો અભાવ હોવાથી ઔદારિકમિશ્ર, વૈક્રિયમિશ્ર, અને કાર્મણયોગ કે જે અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય તે ત્રણે યોગ અહિં ન હોય. તેમજ ચારિત્રના અભાવે આહારકના બે યોગ પણ ન હોય, શેષ ૧૦ યોગ હોય. પુનઃ ઉત્તરદેહ સંબંધિ વૈક્રિયમિશ્રયોગ પણ પંચસંગ્રહના બીજા દ્વારની ૩૧ મી ગાથામાં કહેલ છે, પરન્તુ શાસ્ત્રપદ્ધતિને અનુસરી ગણેલો નથી.

(૫) वेद ૩. (૬) कषाय ૪–૨૧. (૭) ज्ञान ૩ (મનઃપ૦ અને કેવલ૦ વિના)—સુગમ છે.

(૮) अज्ञान ૩—ચતુર્થ કર્મગ્રંથમાં કહ્યું છે કે મિશ્રગુણસ્થાને જ્ઞાનાંશ અધિક હોય તો જ્ઞાન ગણાય, અને અજ્ઞાનાંશ અધિક હોય તો અજ્ઞાન ગણાય, માટે મિશ્રસમ્યક્ત્વમાં ૩ જ્ઞાન અને ૩ અજ્ઞાન પણ કહેવાય.

(૯) संयम ૧ (અવિરતિ), (૧૦) दर्शन ૩, (૧૧) लेश्या ૬, (૧૨) भव्य ૧ (ભવ્ય), (૧૩) सम्यक्त्व ૧ (મિશ્ર), (૧૪) संज्ञित्व ૧ (સંજ્ઞિ), (૧૫) आहारी ૧ (આહારી), (૧૬) गुणस्थान ૧ (ત્રીજું), —સુગમ છે.

(૧૭) जीवभेद ૧–૧૯૮—ચૌદ ભેદમાંનો સંજ્ઞિપર્યાપ્તરૂપ એકજ ભેદ હોય. અને પન્નરસોત્રેસઠમાંના ૯ લોકાન્તિક અને ૫ અનુત્તર સિવાયના ૮૫ પર્યાપ્ત દેવ, ૧૦૧ ગર્ભજ પર્યાપ્ત મનુષ્ય, ૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજતિર્યંચ, અને ૭ પર્યાપ્ત નારક એ સર્વે મળી ૧૯૮ જીવભેદ હોય.

(૧૮) पर्याप्ति ૬, (૧૯) प्राण ૧૦, (૨૦) संज्ञा ૪–૧ (દીર્ઘ૦), (૨૧) उपयोग ૬, (૨૨) दृष्टि ૧ (મિશ્ર)—સુગમ છે.

(૨૩) बंध ૭ ૭૪—મૂળકર્મમાં આયુષ્ય વિના સાત કર્મનો

બંધ છે. આ સમ્યક્ત્વમાં આયુષ્યબંધ યોગ્ય અધ્યવસાય નહિ હોવાથી આયુષ્ય બંધાય નહિ. તથા ઉત્તરભેદમાં મિથ્યાત્વ પ્રત્યયિક ૧૬ પ્રકૃતિઓ અને અનન્તાનુબંધિ પ્રત્યયિક ૨૫ પ્રકૃતિઓ તથા દેવાયુ અને નરકાયુ, તેમજ આહારકદ્વિક અને જીનનામ, એમ ૪૬ પ્રકૃતિ બાદ કરતાં શેષ ૭૪ પ્રકૃતિ બંધાય.

(૨૪) उदय ૮-૧૦૦—મૂળ આઠે કર્મનો ઉદય છે, અને ઉત્તરભેદમાં મિશ્રમોહનીય, સમ્યક્ત્વમોહનીય, આહારકદ્વિક, જીનનામ, આતપ, મિથ્યાત્વ, ૪ અનંતાનુબંધિ, સ્થાવરાદિ ૪, કુજાતિ ૪, અને આનુપૂર્વી ૪ એ ૨૩ પ્રકૃતિ બાદ કરી મિશ્રમોહનીય ઉમેરતાં ૧૦૦ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય.

(૨૫) उदीरणा ૮-૧૦૦—ઉદયવત્.

(૨૬) सत्ता ૮-૧૪૭—જીનનામની સત્તાવાળો જીવ મિશ્ર અને સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ ન પામે તે કારણથી જીનનામ વિના ૧૪૭ ની સત્તા હોય.

(૨૭) शरीर ૪, (આહા૦વિના), (૨૮) बंधहेतु ૩-૪૩ (૫ મિથ્યાત્વ, ૪ અનંતા૦, ૫ યોગ વિના), (૨૯) ध्यान ૮ (અશુભ), (૩૦) संघयण ૬, (૩૧) संस्थान ૬, (૩૨) समुद्घात ૨ (વેદના, કષાય)—સુગમ છે.

(૩૩) भाव ૩-૩૨ (૩૬—ઉપશમ અને ક્ષાયિક વિના મૂળ ૩ ભાવ છે, અને ઉત્તરભાવમાં ૧૧ક્ષયોપશમભાવ (૩ મિશ્રજ્ઞાન, ૩ દર્શન. ૫ દાનાદિ), ૧૯ ઔદયિકભાવ (મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન વિના.), ૨ પારિણામિકભાવ (અભ૦ વિના), એ સર્વ મળી ઉત્તરભાવ ૩૨ છે. અથવા ઔદયિક અજ્ઞાન અને ૩ ક્ષાયોપશમિક અજ્ઞાન પણ ગણતાં ૩૬ ભાવ છે.

(૩૪) अवगाहना—ક્ષયોપશમવત્. પરન્તુ સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના અચ્યુત ચોથી નરક સુધી ૮ રજ્જુ પ્રમાણ સંભવે.

(૩૫) स्थिति—મિશ્રસમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવની ભવસ્થિતિ જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩ સાગરોપમ. તેમજ જઘન્ય

ના ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત છે તે વ્યંજનાવગ્રહ એટલે પૃથક્ત્વ ઉચ્છ્વાસ જેટલી પ્રથમ કર્મગ્રંથની ભાષામાં કહી છે.

(૨૬) યોનિ—ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વવત્.

સાસ્વાદનમાં.

(૧) ગતિ ૪—ચારે ગતિના જીવોને સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ છે.

(૨) ઇન્દ્રિય ૧-૨-૩-૪-૫—પાંચે જાતિના જીવોમાં સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ છે, પરન્તુ ચતુરિન્દ્રિય સુધીના જીવોને તથા અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયને પૂર્વભવના ઉપશમ સમ્યક્ત્વ વમીને આવતાં હોય, અને સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયને તો ચાલુ ભવમાં પણ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ વમન હોય. અહિ એકેન્દ્રિયમાં સાસ્વાદનપણું કર્મગ્રંથમતે જાણવું.

(૩) કાય ૪—ઉપશમ સમ્યક્ત્વ વમીને સાસ્વાદનસહિત મરણ પામેલો જીવ અગ્નિ અને વાયુમાં ઉપજે નહિ, તેમજ અગ્નિ અને વાયુ ચાલુ ભવમાં નવું સાસ્વાદન પણ પામે નહિ માટે કર્મગ્રંથમતે હોય પૃથ્વ્યાદિ ચાર કાયને સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ હોય છે.

(૪) યોગ ૧૩ (આહા૦ ૨ વિના), (૫) વેદ ૩—સુગમ છે.

(૬) કષાય ૪-૨૫—અહિ અનન્તાનુબન્ધિનો ઉદય હોવાથીજ સાસ્વાદનપણું પ્રાપ્ત થાય છે માટે સર્વે કષાય હોય.

(૭) જ્ઞાન ૬ ૩)—મન:પર્યવ અને કેવળજ્ઞાન વિના [illegible] પણ જ્ઞાન હોય કારણકે મન:પર્યવ અને કેવળજ્ઞાન મુનિને હોય, અને મુનિને સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ હોય નહિ. આ જ્ઞાન કહેવાનો અભિપ્રાય સિદ્ધાન્તનો છે, પરન્તુ કર્મગ્રંથકારો તો સાસ્વાદનમાં જ્ઞાનજ માનતા નથી.

(૮) અજ્ઞાન ૩, (૯) સંયમ ૧ (અવિર૦), (૧૦) દર્શન ૩ (૧૧) લેશ્યા ૬, (૧૨) ભવ્ય ૧ (૧૩) સમ્યક્ત્વ ૧ (સાસ્વા૦), (૧૪)

संज्ञित्व २, (१५) आहारी २ (१६) गुणस्थान १ (બીજું)— સુગમ છે.

(૧૭) जीवभेद ७-४००—ચૌદ ભેદમાંથી બાદર એકે૦, દ્વી૦, ત્રી૦, ચતુ૦, અસંજ્ઞિ પંચે૦ એ પાંચ અપર્યાપ્ત, તેમજ સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત મળી ૭ જીવભેદ છે. વળી નવ લોકાંતિક, પાંચ અનુત્તર સિવાયના ૮૫ અપર્યાપ્ત અને ૮૫ પર્યાપ્ત દેવ, ૨૦૨ ગર્ભજ મનુષ્ય, ૧૦ ગર્ભજતિર્યંચ, ૫ અપર્યાપ્ત સમુચ્છિમ તિર્યંચ, ૩ અપર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિય, ૩ અપર્યાપ્ત પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, અને ૭ પર્યાપ્તનારક એ સર્વ મળી ૪૦૦ ભેદ છે. અહિં सास्वादना नरकं न गच्छति એ નિયમ પ્રમાણે અપર્યાપ્ત નારકને સાસ્વાદન અંગીકાર નથી કર્યું.

(૧૮) पर्याप्ति ६, (१९) प्राण १० —સુગમ છે.

(૨૦) संज्ञा ४-२—આહારાદિ ચારે સંજ્ઞા છે, અને હેતુ૫૦ વિગેરે ૩ માંની હેતુપદેશિકી સિવાય બે સંજ્ઞા છે. અહિં વિકલેન્દ્રિયને પર્યાપ્ત અવસ્થામાં હેતુ૫૦ સંજ્ઞા સંભવે છે, પણ તે વખતે સાસ્વાદન ન હોય માટે હેતુ૫૦ સંજ્ઞા વર્જ્ય કરી છે.

(૨૧) उपयोग ६ (९)—સિદ્ધાન્તમતે ૯ ઉપયોગ, અને કર્મગ્રંથમતે ૬ ઉપયોગ, તેનું કારણ પ્રથમ કહેવાયનું છે. (અહિં વિભંગજ્ઞાનીને અવધિ દર્શન ગણ્યું છે).

(૨૨) दृष्टि १—ત્રણ દૃષ્ટિમાંની એક સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિ ગણાય.

(૨૩) बंध ८-१०१—મિથ્યાત્વ પ્રત્યયિક ૧૬, આહારકદ્વિક અને જીનનામ વિના ૧૦૧ પ્રકૃતિઓ બંધાય.

(૨૪) उदय ८-१११—દર્શનમોહનીય ૩, આહારકદ્વિક, જીનનામ, સૂક્ષ્મત્રિક, આતપ, અને નરકાનુપૂર્વી એ ૧૧ સિવાય શેષ ૧૧૧ નો ઉદય છે.

---

૧. અહિં વિભંગજ્ઞાનીને અવધિદર્શન ગણવામાં આવ્યું છે માટે અથવા સાસ્વાદનભાવે જ્ઞાન માનવાથી પણ દર્શન ૩ કહ્યાં છે.

(૨૫) ઉદીરણા ૮-૧૧૧—ઉદયવત્. (૨૬) સત્તા—૮-૧૪૭ (જિનનામ વિના)—સુગમ છે.

(૨૭) શરીર ૪—આહારક વિના ચાર શરીર હોય.

(૨૮) બંધહેતુ ૬-૫૦—પાંચ મિથ્યાત્વ અને આહારકના બે યોગ એ ૭ સિવાય શેષ ૫૦ બંધહેતુ છે.

(૨૯) ધ્યાન ૮ (અશુભ), (૩૦) સંઘયણ ૬ (૩૧) સંસ્થાન ૬ (૩૨) સમુદ્ઘાત ૬ (અથવા ૫)—સુગમ છે.

(૩૩) ભાવ ૬-૩૩ (૩૬)—મિશ્રસમ્યક્ત્વવત્.

(૩૪) અવગાહના—ક્ષાયોપશમ સમ્યક્ત્વવત્. પરન્તુ સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના સૌધર્મ વા ઈશાન દેવ અધોલોકને અન્તે સાસ્વાદન સહિત પૃથ્વી આદિમાં ઉપજે તો મરણસમુદ્ઘાત આશ્રયિ ૮ રજ્જુ દીર્ઘ હોય શેષ સુગમ છે.

(૩૫) સ્થિતિ—ભવસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત તથા ૩૩ સાગરોપમ અને કાયસ્થિતિ જઘન્ય ૧ સમય તથા ઉત્કૃષ્ટ ૬ આવલિકા સ્વકાળ પ્રમાણ છે.

(૩૬) યોનિ—અગ્નિ વાયુ અને સાધારણ વનસ્પતિને સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ નહિ હોવાથી તેઓની ૭-૭ અને ૧૪ લાખમળી ૨૮ લાખ યોનિઓ સિવાયની ૫૬ લાખ યોનિઓ હોય. શેષ સચિત્તાદિ સર્વભેદવાળી યોનિઓ હોય પણ શંખાવર્તયોનિ ન હોય

મિથ્યાત્વમાં.

(૧) ગતિ ૪ (૨) ઇન્દ્રિય ૧-૨-૩-૪-૫ (૩) કાય ૬.—સુગમ છે.

(૪) યોગ ૧૩ (આહા૦ ૨ વિના), (૫) વેદ ૩ (૬) કષાય ૪-૨૫. (૭) જ્ઞાન ૦, (૮) અજ્ઞાન ૩.(૯) સંયમ ૧ (અવિ૦), (૧૦) દર્શન ૨. (૧૧) લેશ્યા ૬ (૧૨) ભવ્ય ૨ (૧૩) સમ્યક્ત્વ ૧ (મિથ્યા૦), (૧૪) સંજ્ઞિ ૨, (૧૫) આહારી ૨. (૧૬) ગુણસ્થાન ૧ (પહેલું),—સુગમ છે.

(१७) जीवभेद १४-५३५—९ લોકાન્તિક અને ૫ અનુત્તરના અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત મળી ૨૮ ભેદ સિવાયના ૫૩૫ જીવભેદ હોય.

(१८) पर्याप्ति ६, (१९) प्राण १०, (२०) संज्ञा ४-३, (२१) उपयोग ६. (२२) दृष्टि १ (મિથ્યા), (२३) बंध ८-११७ (આહા૦ ૨. જીન૦ વિના), (२४) उदय ८-११७ (આહા૦ ૨, જીન, દર્શનમોહ૦ ૨ વિના), (२५) उदीरणा ८-११७ (ઉદયવત્), (२६) सत्ता ८-१४८, (२७) शरीर ४ (આહા૦ વિના), (२८) बंधहेतु ४-५५ (આહા૦ ૨ વિના), (२९) ध्यान ८ (અશુભ), (३०) संघयण ६, (३१) संस्थान ६, (३२) समुद्घात ५ (આહા૦ કેવ૦ વિના),—સુગમ છે.

(३३) भाव ३-३५—મૂળભાવ ઉપશમ અને ક્ષાયિક વિના ત્રણ છે, અને ઉત્તરભાવમાં ૧૧ ક્ષયોપશમભાવ (૫ લબ્ધિ, ૩ દર્શન, ૩ અજ્ઞાન.) અને ૨૧ ઔદયિકભાવ, તથા ૩ પારિણામિકભાવ મળી ૩૫ ભાવ છે. (અહિ વિભંગજ્ઞાનીને અવધિદર્શન ગણ્યું છે.)

(३४) अवगाहना, (३५) स्थिति, (३६) योनि,—મતિ અને શ્રુત અજ્ઞાનવત્.

इति ६ सम्यक्त्वेषु ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता.

---

२ संज्ञिमां ३६ द्वारनी प्राप्ति.

સંજ્ઞિમાં.

સંજ્ઞિમાં ૨૬ દ્વારોના સર્વે[1] ભેદ હોય છે, પરન્તુ જે ૧૦ દ્વારોમાં તફાવત છે તે દ્વારો નીચે પ્રમાણે છે—

---

૧ સર્વ ભેદમાં અવગાહના જઘન્યથી અંગુલનો અસંખ્યાતમો-ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી સાધિક ૧૦૦૦ અથવા સંપૂર્ણ હજાર યોજન પૂર્વોક્ત સમજી લેવી. અને ઉત્તરભેદ સમજી તથા સમુદ્ઘાત સમજી જોતાં જેટલી જઘન્ય યા ઉત્કૃષ્ટ હોય તેટલી લેવી પણ અધિક નહિ.

(૨) इन्द्रिय ५. (૩) काय १ (ત્રસ.), (१४) संज्ञित्व १ (સંજ્ઞિ),—સુગમ છે.

(१५) आहार २—આહારના સર્વભેદ છે પણ દિશિઆહાર ૬ દિશિનો.

(२७) जीवभेद २-४२४—ચૌદમાંના સંજ્ઞિ સંબંધિ બે ભેદ, અને પંચસોત્રેસઠમાંના ૧૯૮ દેવ, ૨૦૨ ગર્ભજ મનુષ્ય, ૧૦ ગર્ભજતિર્યંચ, અને ૧૪ નારક એ પ્રમાણે ૪૨૪ ભેદ છે.

(२०) संज्ञा ४-२—આહારાદિ ચારે સંજ્ઞા છે, અને હેતુવાદ વિગેરેમાંથી હેતુવાદ વિના દીર્ઘકાલિકી અને દૃષ્ટિવાદિકી એ બે સંજ્ઞા છે.

(२४) उदय ८-११४—સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, સાધારણ, આતપ, દુર્ગતિ ૪, એ ૮ વિના શેષ ૧૧૪ પ્રકૃતિનો ઉદય છે.

(२५) उदीरणा ८-११४—ઉદયવત્.

(३५) स्थिति—ભવસ્થિતિ સુગમ છે. અને કાયસ્થિતિ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ શતપૃથક્ત્વ સાગરોપમ.

(३६) योनि—૨૬ લાખ યોનિઓ પંચેન્દ્રિય સંબંધિ હોય, અને સચિત્તાદિભેદમાંથી સચિત્ત અને વિવૃતયોનિ સિવાય સર્વ ભેદ હોય.

અસંજ્ઞિમાં.

(१) गति २—દેવ અને નારક અસંજ્ઞિ ન હોય માટે.

(२) इन्द्रिय १-२-३-४-५—પાંચે જાતિના જીવો અસંજ્ઞિ હોય છે, તેમાં ચતુરિન્દ્રિય સુધીના સર્વે જીવો અને પંચેન્દ્રિયમાં સંમૂર્છિમ જીવો અસંજ્ઞિ છે.

(३) काय ६—પૃથ્વી આદિ છએ કાયમાં અસંજ્ઞિપણું છે. ત્રસકાયમાં દ્વીન્દ્રિયાદિથી સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવો

અસંજ્ઞિ છે, અને શેષ ગર્ભજ તથા ઔપપાતિક (દેવ નારક) જીવો સંજ્ઞિ છે.

(૪) **યોગ ૬**—અસંજ્ઞિમાં માત્ર વાયુકાયને વૈક્રિયદિક હોવાથીજ અસંજ્ઞિમાં ૬ યોગ ગણાય છે, અન્યથા (સમુર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિયને) અસત્યામૃષા (વ્યવહાર) વચનયોગ, અને (સર્વને) ઔદારિકમિશ્ર, ઔદારિક, અને કાર્મણયોગ. એ ચાર યોગ છે.

(૫) **વેદ ૧ (૩)**—અસંજ્ઞિને ભાવથી ફક્ત નપુંસકવેદજ હોય. અને દ્રવ્યવેદ પંચેન્દ્રિય સમુર્ચ્છિમ તિર્યંચને ત્રણે હોય છે.

(૬) **કષાય ૪-૨૩**—પુરૂષવેદ અને નપુંસકવેદ વિના શેષ ૨૩ કષાય છે.

(૭) **જ્ઞાન ૦-(૨)**—કર્મગ્રંથમતે જ્ઞાન ન હોય અને સિદ્ધાન્તમતે સાસ્વાદનભાવે જ્ઞાન માનતા મતિશ્રુતજ્ઞાન હોય.

(૮) **અજ્ઞાન ૨**—મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન હોય.

(૯) **સંયમ ૧** (અવિરતિ), (૧૦) **દર્શન ૨** (ચક્ષુ, અચક્ષુ),—સુગમ છે.

(૧૧) **લેશ્યા ૪**—તેજોલેશ્યાવંત દેવ પૃથ્વી, જળ અને પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે અપર્યાપ્તપણામાં એ ત્રણને તેજોલેશ્યા હોય, શેષકાળે એ ત્રણને અને અગ્નિ આદિ સર્વને સદાકાળ પ્રથમ ત્રણ લેશ્યા હોય.

(૧૨) **ભવ્ય ૨**, (૧૩) **સમ્યક્ત્વ ૨** (મિથ્યા૦, સાસ્વા૦). (૧૪) **સંજ્ઞિત્વ ૧** (અસંજ્ઞિ), (૧૫) **આહારી ૨**, (૧૬) **ગુણસ્થાન ૨** (પહેલું અને બીજું),—સુગમ છે.

(૧૭) **જીવભેદ ૧૨-૧૩૯**—ચૌદ ભેદમાંથી સંજ્ઞિ સંબંધિ બે ભેદ સિવાયના ૧૨ ભેદ હોય, અને પાંચસોત્રેસઠમાંથી ૧૦૧ સમુર્ચ્છિમ મનુષ્ય, ૨૨ એકેન્દ્રિય, ૬ વિકલેન્દ્રિય, અને ૧૦ સમુર્ચ્છિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય એ ૧૩૯ ભેદ હોય.

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૫—મનઃપર્યાપ્તિ ન હોય. શેષ પાંચ પર્યાપ્તિ હોય.

(૧૯) પ્રાણ ૯—મનઃપર્યાપ્તિના અભાવે મનયોગ પ્રાણ ન હોય.

(૨૦) સંજ્ઞા ૪-૧—આહાર આદિ ચારે સંજ્ઞા હોય. અને હેતુવાદોપદેશિકી વિગેરે ત્રણમાંની એક હેતુવાદ સંજ્ઞા જ હોય.

(૨૧) ઉપયોગ ૬—જ્ઞાન અજ્ઞાન અને દર્શનાવત્નારવત્.

(૨૨) દૃષ્ટિ ૨—સાસ્વાદન હોવાથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ. અને મિથ્યાત્વ હોવાથી મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.

(૨૩) બંધ ૮-૧૧૭—આહારકદ્વિક અને જિનનામ વિના ૧૧૭ પ્રકૃતિઓ બંધાય.

(૨૪) ઉદય ૮-૯૫—નરકત્રિક, દેવત્રિક, આહારકદ્વિક, જિનનામ, સમ્યક્ત્વ, મિશ્ર, ૫ સંઘયણ (સેવાર્ત વિના), ૫ સંસ્થાન (હુંડક વિના), સુભગ, આદેય, સુખગતિ, ઉચ્ચ, સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, એ ૨૭ વિના શેષ ૯૫ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં આવે. (અહિં વાયુ આશ્રયિ વૈક્રિયદ્વિકનો ઉદય ગણ્યો છે).

(૨૫) ઉદીરણા ૮-૯૫—ઉદયવત્. (૨૬) સત્તા ૮-૧૪૭—(જિનનામ વિના). અસંજ્ઞિપર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય દેવ નારકમાં ઉત્પન્ન થાય છે માટે દેવાયુષ્ય અને નરકાયુષ્યની પણ સત્તા વાસ્તવિક હોય છે.

(૨૭) શરીર ૪—આહારક વિના ચાર શરીર હોય.

(૨૮) બંધહેતુ ૪-૪૧—૧ અનાભોગ મિથ્યાત્વ, ૧૧ અવિરતિ (મન વિના), ૨૩ કષાય (બે વેદ વિના), ૬ યોગ એ ૪૧ બંધહેતુ છે.

(૨૯) ધ્યાન ૮—મન વિના ધ્યાન ન હોય. અથવા આર્ત્ત વિગેરે આઠ અશુભ ચિંતા-ભાવના હોય.

(૩૦) સંઘયણ ૧—સેવાર્ત્ત, (૩૧) સંસ્થાન ૧—હુંડક.

(૩૨) સમુદ્ઘાત ૪—આહારક તૈજસ અને કેવલીસમુદ્ઘાત વિના ચાર.

૩૩ भाव ૨-૨૯—મૂળભાવ ઉપશમ અને ક્ષાયિક વિના અને ઉપશમભાવમાં ૧૧ ક્ષયોપશમભાવ (૬ ઉપયોગ, ... ઔદયિકભાવ (૨ ગતિ, ૨ વેદ, ૨ લેશ્યા, ... પારિણામિકભાવ એ ૨૯ ભાવ છે. (અહિં સાસ્વાદન ... ગણવાથી એ જ્ઞાન કહ્યા છે).

૩૪ અવગાહના—મૂળદેહાવગાહના એકેન્દ્રિયવત્, ઉત્તર... અને ઉત્કૃષ્ટથી અંગુલનો અસંખ્યાતમો ... શેષ અસંજ્ઞિ જીવોને વૈક્રિયશરીર ... અવગાહના પણ એકેન્દ્રિયવત્ દીર્ઘ ...

... જઘન્ય ભવસ્થિતિ ૨૫૬ આવલિકા, અને ... (...નસંમૂર્ચ્છિમ ચતુષ્પદનું) છે, જઘન્ય ... અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ એકેન્દ્રિયવત્

... લાખ કુલયોનિ અને ચાર લાખ નારક ... યોનિ છે. તેમજ યોનિના સચિત્તાદિ ... અને શંખાવર્તાદિ યોનિ ન ... તેમજ જીવોનીજ છે, અને ગર્ભજ

...

... આહારકદ્વારમાં ૩૬ દ્વારની પ્રાપ્તિ.

...

(૧૯) આહારક ૧—સર્વ ઉત્તરભેદ સહિત એક આહારી-પણું જ હોય.

(૨૦) ગુણસ્થાન ૧૩—ચૌદમે ગુણસ્થાને આહારનો અભાવ છે માટે શેષ ૧૩ ગુણસ્થાન છે.

(૨૪) ઉદય ૮-૧૧૮—માર્ગમાંજ ઉદય આવનારી ચાર આનુપૂર્વીના ઉદય વખતે અનાહારીપણું હોય, માટે શેષ ૧૧૮નો ઉદય હોય.

(૨૫) ઉદીરણા ૮-૧૧૮—ઉદયવત્.

(૨૬) ધ્યાન ૧૫—અયોગી ગુણસ્થાનવર્તી શુક્લધ્યાનના ચોથા ભેદ સિવાયના સર્વ ધ્યાન અહિં હોય છે.

(૩૨) સ્થિતિ—ભવસ્થિતિ સુગમ છે. અને કાયસ્થિતિ જઘન્યથી ત્રણ સમય ન્યૂન ૨૫૬ આવલિકા છે તે ક્ષુલ્લક ભવવાળા લબ્ધિઅપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મનિગોદ આશ્રયિ છે. ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યકાળ છે પણ અનન્તકાળ નહિ, કારણ કે જીવને પરભવ જતાં વારંવાર ઋજુગતિ એટલોકાળ સુધીજ પ્રાપ્ત થાય, ત્યારબાદ અવશ્ય વક્રગતિ પ્રાપ્ત થાય, માટે કાયસ્થિતિ એ પ્રમાણે શ્રી પન્નવણાજીમાં કહી છે, પરન્તુ શ્રી પ્રજ્ઞાપનાજીમાં વિવક્ષાની અપેક્ષાએ જઘન્ય કાયસ્થિતિ બે સમય ન્યૂન ૨૫૬ આવલિકા ક્ષુલ્લકભવવાળા એકેન્દ્રિય આશ્રયિ કહી છે, તેથી ઉપરના કથનમાં વિરોધ સમજવો નહિ.

અનાહારકમાં

અનાહારીપણું પૂર્વભવથી વાટગતિએ આવતા સર્વ જીવ તથા ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે હોય, કેવલીને કેવલીસમુદ્ઘાત વખતે ત્રીજે, ચોથે, પાંચમે સમયે, અને ચૌદમા અયોગી ગુણસ્થાને હોય માટે એવી રીતે એ ચાર અવસ્થાને અનુસારે વિચારવું. તે નીચે મુજબ—

ગતિ વિગેરે ૧૩ દ્વારોમાં તફાવત નહિ હોવાથી તે [illegible]ના ૨૩ દ્વારો નીચે પ્રમાણે છે—

(૬) યોગ ૧—મૂળયોગ એક કાયયોગ અને ઉત્તરયોગમાં [illegible] એક કાર્મણયોગજ હોય.

(૭) જ્ઞાન ૬—છદ્મસ્થ મુનિપણાને અંગે ઉત્પન્ન થતું [illegible]પર્યવજ્ઞાન પૂર્વોક્ત ચારે પ્રસંગમાં નહિ હોવાથી શેષ ચાર [illegible] હોય.

(૯) સંયમ ૨—વક્રગતિને પ્રસંગે તથા ઉત્પત્તિના પ્રથમ [illegible] અવિરતિ ચારિત્ર. અને શેષ બે પ્રસંગે યથાખ્યાત [illegible]ત્ર હોય છે [illegible] પાંચ ચારિત્ર ચારમાંના કોઈપણ પ્રસંગે [illegible] નહિ.

(૧૦) દર્શન ૩—વક્રગતિમાં તથા પ્રથમ સમયે અચક્ષુ અને [illegible] અને શેષ બે પ્રસંગમાં કેવળદર્શન છે, [illegible] કોઈપણ પ્રસંગે નથી.

(૧૨) સમ્યક્ત્વ ૪ [illegible]—વક્રગતિમાં અને પ્રથમ સમયમાં [illegible] અને મિથ્યાત્વ હોય, પરન્તુ મિશ્ર [illegible] જાય નહિ તેમ કેવલીને પણ [illegible] અથવા [illegible]ની અપેક્ષાએ માર્ગમાં મતાન્તરે [illegible] પાંચ સમ્યક્ત્વ.

([illegible]) આહારી ૧—એક અનાહારીપણુંજ હોય.

([illegible]) ગુણસ્થાન ૫—પહેલું, બીજું, ચોથું, તેરમું અને [illegible]

([illegible]) જીવભેદ ૮ ૨૪૩—ચૌદમાંથી ૭ અપર્યાપ્તા અને [illegible] એ આઠ ભેદ, તથા પાંચસોત્રેસઠમાંથી સર્વ [illegible] તેમાં ૧૫ કર્મભૂમિ મનુષ્યપર્યાપ્તા ઉમેરતાં [illegible] ભેદ થાય.

(૧૯) પ્રાણ [illegible]—પાંચ ઇન્દ્રિય પ્રાણ ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ છદ્મ[illegible] હોય, અને તે ઇન્દ્રિયપર્યાપ્ત તો આહારીજ છે. તેમજ

મનયોગ વચનયોગ અને શ્વાસોચ્છ્વાસ એ ત્રણ પ્રાણ પણ તે તે પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતા આહારીનેજ હોય છે. માટે એ ૯ પ્રાણ સિવાય શેષ એક આયુષ્ય પ્રાણ અનાહારીપણામાં ચારે પ્રસંગે ગણી શકાય. અથવા કેવલીના પંચ પ્રાણ પણ અપેક્ષાપૂર્વક ઉપચારથી ગણી શકાય.

(૨૦) સંજ્ઞા ૪-૦—વક્રગતિમાં અને પ્રથમ સમયમાં આહારાદિ ચારે સંજ્ઞા હોય. પરન્તુ હેતુપદેશિકી વિગેરે ત્રણસંજ્ઞા તો પર્યાપ્ત છદ્મસ્થ ત્રસજીવને હોય માટે પૂર્વોક્ત ત્રણમાંથી એક પણ પ્રસંગે હેતુ૦ વિગેરે સંજ્ઞા ન હોય.

(૨૧) ઉપયોગ ૧૦—મનઃપર્યવજ્ઞાન અને ચક્ષુદર્શન વિના.

(૨૨) દૃષ્ટિ ૨—મિશ્રદૃષ્ટિ સિવાય મિથ્યાત્વ અને સમ્યગ્-દૃષ્ટિ છે.

(૨૩) બંધ ૭-૧૧૨—મૂળમાં આયુષ્ય વિના સાત બંધાય, તેમજ ઉત્તરભેદમાં આહારકદ્વિક, નરકદ્વિક અને ૪ આયુષ્ય એ ૮ સિવાય શેષ ૧૧૨ પ્રકૃતિ બંધાય.

(૨૪) ઉદય ૮-૮૭—ભવધારણીયદેહવર્તક ૬, સંઘયણ ૬, સંસ્થાન ૬, ખગતિ ૨, ઉપઘાત, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, આતપ, ઉદ્યોત, પ્રત્યેક, સાધારણ, સ્વર ૨, મિશ્ર, નિદ્રા ૫, એ પાંત્રીસ પ્રકૃતિ વિના શેષ ૮૭ પ્રકૃતિનો ઉદય છે.

(૨૫) ઉદીરણા ૮-૮૭—ઉદયવત્.

(૨૭) શરીર ૩—ઔદારિક તૈજસ અને કાર્મણ એ ત્રણ શરીર કેવલીસમુદ્ઘાતવર્તી અનાહારીપણામાં હોય.

(૨૮) બંધહેતુ ૪-૩૩—અનાભોગ મિથ્યાત્વ, ૬ કાયવધ, ૨૫ કષાય, અને કાર્મણયોગ એ ૩૩ હેતુ છે. શેષ હેતુ મન વચન અને ઔદારિકાદિ કાયાના અભાવે ન ગણાય.

(૨૯) ધ્યાન ૧—અયોગીપણાના પ્રસંગે અયોગી ગુણસ્થાનવર્તી શુક્લધ્યાનનો ચોથો ભેદ હોય. શેષ ત્રણ પ્રસંગે ધ્યાન ન હોય.

[illegible] **[illegible]** — [illegible] અને [illegible] [illegible]

[illegible] **[illegible]** [illegible] શ્રી [illegible] [illegible]

[illegible] ભાવ (મનઃપર્યવ [illegible]) [illegible] અને [illegible] [illegible] છે

[illegible] **અવગાહના** [illegible] હાથની **અવગાહના**- [illegible] કેવલીસમુદ્ઘાત **કરી** [illegible] ધનુષની **અવગાહના તે** [illegible] **ઉત્કૃષ્ટાવગાહના** [illegible] અવગાહના તો **કેવલીસમુદ્**- [illegible] લોકાકાશ **પ્રમાણ છે, અને તે ચોથે** [illegible]

[illegible] જઘન્યથી **૨૫૬ આવલિકા, અને**

[illegible] સમુદ્ઘાત [illegible] વિગેરેને [illegible] [illegible] ક્રિયાના [illegible] રીતે [illegible] સમુદ્ઘાત હોય કે નહિ તે [illegible] પામતા [illegible] પરોવેલા હોય છે, અને [illegible] પુદ્ગલોની દેહમાંનો [illegible] આહારી છે કે અનાહારી [illegible] આહારી [illegible] અનાહારીપણું ન કહેવાય. અનાહારી હોય તો [illegible] માટે નિર્ણય [illegible] છે.

ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩ સાગરોપમ છે, જઘન્ય કાયસ્થિતિ દ્વિવક્રગતિ આશ્રયિ ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ સાદિ અનંત છે, કારણકે ચૌદમા ગુણસ્થાનના પ્રારંભથી આગળ કોઈપણ કાળે અનાહારીપણાનો અન્ત નથી.

इति आहारकद्वारे[1] ३६ द्वारमार्गणाः समाप्ताः.

---

૧૪ ગુણસ્થાનોમાં ૩૬ દ્વારની પ્રાપ્તિ.

મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનમાં.

ગતિ આદિ સર્વદ્વારો મિથ્યાત્વ (સમ્યક્ત્વદ્વારમાં કહેલા મિથ્યાત્વ)વત્.

સાસ્વાદન ગુણસ્થાનમાં.

ગતિ આદિ સર્વદ્વારો સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વમાં કહ્યા પ્રમાણે.

મિશ્ર ગુણસ્થાનમાં.

ગતિ આદિ સર્વદ્વારો મિશ્રસમ્યક્ત્વમાં કહ્યા પ્રમાણે.

સમ્યક્ત્વ[2] ગુણસ્થાનમાં.

ગતિ આદિ બાકીના દ્વારો ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વને અનુસારે લખવાં. અને જે ચૌદ દ્વારોમાં તફાવત છે તે દ્વારો નીચે પ્રમાણે છે—

---

૧. આહારકદ્વારના સંબંધમાં [illegible] તફાવત [illegible] તેને પણ [illegible] નથી.

૨. સમ્યક્ત્વ અને સમ્યક્ત્વ ગુણસ્થાનમાં તફાવત છે. જેમકે ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ અને સમ્યક્ત્વ ગુણસ્થાન એ બેમાં પણ તફાવત છે, માટે સામાન્ય સમ્યક્ત્વ અથવા ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વનાં દ્વારો અને સમ્યક્ત્વ ગુણસ્થાનને એવે બધા દ્વારોમાં તફાવત સ્પષ્ટ હોય છે.

(૭) ज्ञान ૩—મતિ, શ્રુત, અને અવધિ એ ત્રણ જ્ઞાન છે. શેષ બે જ્ઞાનમાં મનઃપર્યવજ્ઞાન છદ્મસ્થ મુનિને છઠ્ઠાથી બારમા ગુણસ્થાન સુધી, અને કેવળજ્ઞાન સર્વજ્ઞ જીવને તેરમે અને ચૌદમે ગુણસ્થાને હોવાથી એ બે જ્ઞાન ન હોય.

(૯) संयम ૧—સામાયિકાદિ ચારિત્ર છઠ્ઠા ગુણસ્થાન વિગેરેમાં હોય માટે અહિં એક અવિરતિ ચારિત્રજ હોય.

(૧૩) सम्यक्त्व ૩—અહિં મિથ્યાત્વ, સાસ્વાદન, અને મિશ્રસમ્યક્ત્વ હોય નહિ. શેષ ૩ સમ્યક્ત્વ હોય.

(૧૬) गुणस्थान ૧—" અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ " એ નામનું ગુણસ્થાન છે.

(૨૧) उपयोग ૬—૩ જ્ઞાન, અને ૩ દર્શન મળી ૬ ઉપયોગ હોય.

(૨૩) बंध ૮-૭૭—આહારકદ્વિક બાદ કરતાં શેષ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વવત્.

(૨૪) उदय ૮-૧૦૪—આહારકદ્વિક બાદ કરતાં શેષ ક્ષયોપશમ સમ્ય૦ વત્.

(૨૫) उदीरणा ૮-૧૦૪—ઉદયવત્.

(૨૭) शरीर ૪—આહારક વિના ચાર શરીર હોય.

(૨૮) बंधहेतु ૨-૪૬—આહારકના બે યોગ વિના શેષ ક્ષયોપ૦ સમ્ય૦ વત્.

(૨૧) ध्यान ૮—આઠે અશુભ ધ્યાન હોય પરન્તુ ભાવના અને ચિંતા શુભ પણ હોય છે.

(૩૨) समुद्घात ૨—આહારક અને કેવલીસમુ૦ વિના શેષ પાંચ સમુદ્ઘાત છે

(૩૩) भाव ૮-૩૨—ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વમાં કહેલા ૩૫ ભાવમાંથી દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ, અને મનઃપર્યવજ્ઞાન એ ત્રણ

બાદ કરી ઉપશમ સમ્યક્ત્વ, અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉમેરતાં ૩૫ ભાવ હોય.

(૬૨) સ્થિતિ—ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અનુત્તર દેવની અપેક્ષાએ ૩૩ સાગરોપમથી કિંચિત્ અધિકકાળ પ્રમાણ છે. કારણકે મનુષ્યભવમાં ચારિત્ર પાળવાના પ્રભાવે શ્રેણિગત ગુણસ્થાનથી કાળ કરી ચોથા ગુણસ્થાન યુક્ત અનુત્તર દેવ થઈ પુનઃ મનુષ્યભવમાં આવ્યા બાદ કેટલાકકાળ સુધી ચોથું ગુણસ્થાન રહે ત્યારબાદ ચારિત્ર પામતાં ચોથું ગુણસ્થાન પલટાઈ છઠ્ઠું સાતમું થાય માટે ચોથા ગુણસ્થાનનો ઉત્કૃષ્ટકાળ સાધિક ૩૩ સાગરોપમ છે.

દેશવિરતિ ગુણસ્થાનમાં.

ગતિ વિગેરે સર્વદ્વારો દેશવિરતિ ચારિત્રવત્ બન્ને સ્થાને વૈક્રિયદ્વિકનો ઉદય પણ ગણવો.

પ્રમત્ત ગુણસ્થાનમાં.

ગતિ વિગેરે ૩૨ દ્વારો સામાયિક ચારિત્રને અનુસારે છે. અને જે ચાર દ્વારોમાં તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે છે—

(૫૯) ગુણસ્થાન ૧—એક પ્રમત્ત ગુણસ્થાન હોય.

(૬૦) બન્ધ ૮-૬૩—આહારકદ્વિક વિના સામાયિક ચારિત્ર મુજબ.

૬૧ ધ્યાન ૩—[illegible] ૩ આર્તધ્યાન છે. ધર્મધ્યાન પણ હોય (ઉત્કૃષ્ટ[illegible]) [illegible] નથી.

(૬૨) સ્થિતિ—ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તની પ્રમાણ છે, ત્યારબાદ અવશ્ય અપ્રમત્ત થાય અથવા તો દેશવિરતિ વિગેરે ગુણસ્થાનમાં નીચે ઉતરી આવે. [illegible] દેશવિરતિ વિગેરે [illegible] કેટલાક [illegible] ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ છે. [illegible] સામાયિક ચારિત્રવત્.

બાદ કરી ઉપશમ સમ્યક્ત્વ, અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉમેરતાં ૩૫ ભાવ હોય.

(૩૫) સ્થિતિ—ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અનુત્તર દેવની અપેક્ષાએ ૩૩ સાગરોપમથી કિંચિત્ અધિકકાળ પ્રમાણ છે. કારણકે મનુષ્યભવમાં ચારિત્ર પાળવાના પ્રભાવે અગિયારમા ગુણસ્થાનથી કાળ કરી ચોથા ગુણસ્થાન યુક્ત અનુત્તર દેવ થઈ પુનઃ મનુષ્યભવમાં આવ્યા બાદ કેટલાક કાળ સુધી ચોથું ગુણસ્થાન રહે ત્યારબાદ ચારિત્ર પામતાં ચોથું ગુણસ્થાન પલટાઈ છઠ્ઠું સાતમું થાય માટે ચોથા ગુણસ્થાનનો ઉત્કૃષ્ટકાળ સાધિક ૩૩ સાગરોપમ છે.

દેશવિરતિ ગુણસ્થાનમાં.

ગતિ વિગેરે સર્વદ્વારો દેશવિરતિ ચારિત્રવત્ બન્ને સ્થાને વૈક્રિયદ્વિકનો ઉદય પણ જાણવો.

પ્રમત્ત ગુણસ્થાનમાં.

ગતિ વિગેરે ૩૨ દ્વારો સામાયિક ચારિત્રને અનુસારે છે. અને જે ચાર દ્વારોમાં તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે છે—

(૧૬) ગુણસ્થાન ૧—એક પ્રમત્ત ગુણસ્થાન હોય.

(૨૩) બંધ ૮-૬૩—આહારકદ્વિક વિના સામાયિક ચારિત્ર પ્રમાણે.

(૨૪) ઉદય ૮—[illegible] ૩ [illegible] છે. [illegible] હોવાથી ([illegible]) [illegible] નથી.

(૩૫) સ્થિતિ—ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ છે, ત્યારબાદ અવશ્ય અપ્રમત્ત થાય અથવા તો દેશવિરતિ વિગેરે ગુણસ્થાનમાં નીચે ઉતરી જાય. [illegible] તથા [illegible] સ્થિતિ વિગેરેનો [illegible]. અથવા [illegible] પૂર્વક્રોડ વર્ષ કાયસ્થિતિ પણ કેટલાક માને છે તે [illegible] વિસ્તાર [illegible] છે. [illegible] સામાયિક ચારિત્રવત્

સામાયિક ચારિત્રમાં અને પ્રમત્તગુણસ્થાનમાં વૈક્રિયદ્વિક તથા ઉદ્યોતનો ઉદય પણ ગણી શકાય માટે ૮૧ અથવા ૮૪ નો પણ ઉદય હોય—એ વિશેષ છે.

અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનમાં.

ગતિ વિગેરે ૨૫ દ્વારો પ્રમત્ત ગુણસ્થાન પ્રમાણે જાણવાં. શેષ ૧૧ દ્વારોમા તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે—

(૪) યોગ ૧૧—અહિં અતિ વિશુદ્ધિ હોવાથી ઉત્તરવૈક્રિય અને આહારક શરીરની રચનાના પ્રારંભ તથા સંહરણનો અભાવ છે માટે બે મિશ્રયોગ ન હોય અને પ્રમત્તમાં વૈક્રિય અથવા આહારક રચ્યાબાદ અપ્રમત્તપણું પામે તેથી વૈક્રિય અને આહારક કાયયોગ હોય. માટે બે મિશ્રયોગ વિના શેષ સર્વ યોગ સામાયિક ચારિત્રવત્ જાણવા.

(૯) સયમ ૩—સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, અને પરિહાર વિશુદ્ધિ એ ત્રણ ચારિત્ર છે.

(૧૧) લેશ્યા ૩—ત્રણ શુભલેશ્યા હોય. (૧૬) ગુણસ્થાન ૧ —(સાતમું.).

(૨૩) બન્ધ ૮–૫૯—પ્રમત્તગુણસ્થાનમાં જે ૬૩ પ્રકૃતિ છે તેમાંથી શોક. અરતિ, અસ્થિર, અશુભ, અયશ, અને અશાતા એ ૬ બાદ કરી આહારકદ્વિક મેળવતાં ૫૯ નો બંધ. અહિં દેવાયુષ્યનો બંધ પ્રારંભ ન હોય પણ પ્રમત્તથી બંધ પ્રારંભ કરી અપ્રમત્ત આવતાં પણ તે બંધ ચાલુ રહે માટે દેવાયુષ્યનો બંધ પ્રતિપન્ન-ભાવે હોય.

(૨૪) ઉદય ૮–૭૮ (૮૧)—પ્રમત્ત સંબંધિ ૮૧ના ઉદયમાંથી સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક બાદ કરતાં ૭૮ નો ઉદય હોય. પૂર્વ રચિત વૈક્રિયની અપેક્ષાએ વૈક્રિયદ્વિક અને ઉદ્યોતનો ઉદય ગણતાં ૮૧ નો ઉદય પણ હોય.

(૨૬) ઉદીરણા ૬-૫૮—મૂળકર્મમાંથી આયુષ્ય અને વેદનીય વિના ૬ કર્મની તથા ઉત્તરભેદમાં નરાયુષ્ય અને બે વેદનીય વિના શેષ સર્વ ઉદીરણા ઉદયવત્.

(૨૮) બંધહેતુ ૨-૨૪—પ્રમત્તગુણસ્થાને કહેલા ૨૬ બંધહેતુ માંથી બે મિશ્રયોગ બાદ કરતાં ૨૪ બંધહેતુ હોય.

(૨૯) ધ્યાન ૪—ચાર ધર્મધ્યાન હોય. અહિં ૭મી ગુણસ્થાન ક્રમાનુરોહ સંબંધમાં શુક્લધ્યાનનો પહેલો ભેદ ગૌણ કહેલો હોવાથી ગણ્યો નથી

(૩૨) સમુદ્ઘાત ૦ (૧)—અપ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાને ધ્યાનારૂઢપણું હોવાથી મરણ હોય પણ મરણસમુદ્ઘાત ન હોય. અથવા એક મરણસમુદ્ઘાત હોય છે. (-ઇતિ વિચારસારે[1]).

(૩૩) ભાવ ૨-૩૦—પ્રમત્ત ગુણસ્થાને કહેલા ૩૩ ભાવમાંથી ૩ અશુભલેશ્યા બાદ કરતાં શેષ ૩૦ ભાવ હોય.

(૩૪) અવગાહના—અહિં ઉત્તરદેહ પ્રારંભના અભાવે અંગુલના સંખ્યાતમાભાગરૂપ જઘન્ય ઉત્તરદેહાવગાહના ન હોય. શેષ સ્વરૂપ પ્રમત્તવત્.

અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનમાં.

ગતિ આદિ ૨૩ દ્વારો અપ્રમત્ત ગુણસ્થાન પ્રમાણે છે, અને શેષ ૧૩ દ્વારોમાં જે તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે છે—

(૪) યોગ ૯—વૈક્રિય અને આહારકના શુદ્ધયોગ પણ અહિં ન હોય, માટે એ બે સિવાયના શેષ ૯ યોગ અપ્રમત્તવત્.

---

1. ૬-૭મે અહિં આહારક અને વૈક્રિય મિશ્ર જો કે શુદ્ધયોગ છે પણ વૈક્રિય અને આહારક સમુદ્ઘાત નથી તેનું કારણ એ કે સમુદ્ઘાતનો (આરંભ) મિશ્રયોગ વખતે હોય, પરન્તુ શુદ્ધયોગ વખતે ન હોય માટે પ્રારંભ અપેક્ષાએ સમુદ્ઘાત ન હોય. આ વિચારસાર ગ્રંથની ગાથાઓમાં સેસે મરણ ઇક એ વચનથી એક સમુદ્ઘાત કહ્યો છે, અને ટીકામાં મતાંતર પણ દર્શાવ્યો છે.

(૯) સંયમ ૨—સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય એ બે ચારિત્ર હોય, પણ પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રવાળા શ્રેણિ ન પ્રારંભે અને આ તથા આગળનાં ગુણસ્થાનો શ્રેણિ સંબંધિજ છે.

(૧૧) લેશ્યા ૧—અહિંથી પ્રારંભીને આગળનાં ગુણસ્થાનોમાં એક શુક્લલેશ્યાજ હોય.

(૧૩) સમ્યક્ત્વ ૨—ઉપશમશ્રેણિમાં (ક્ષાયિક વા) ઉપશમ સમ્યક્ત્વ, અને ક્ષપકશ્રેણિવંતને ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ હોય. એ બે સિવાય કોઈપણ સમ્યક્ત્વ ન હોય.

(૨૩) બન્ધ ૭-૫૮—આ ગુણસ્થાનના સાત ભાગ છે. તેમાં પ્હેલે ભાગે અપ્રમત્ત પ્રમાણે ૫૮, બીજે ભાગે નિદ્રાદિક વિના ૫૬, અને સાતમે ભાગે દેવદ્વિક, પંચેન્દ્રિયજાતિ, સુખગતિ, ત્રસાદિ ૯, ઔદા૦ વિના શરીર ૪, અંગોપાંગ ૨, સમચતુરસ્ર, નિર્માણ, જીનનામ, વર્ણાદિ ૪, અગુરૂલઘુચતુષ્કની ૪, એ ૩૦ વિના શેષ ૨૬ પ્રકૃતિઓ બંધાય.

(૨૪) ઉદય ૮-૭૨—સમ્યક્ત્વમોહનીય, આહા૦૨, અને છેલ્લા ત્રણ સંઘયણ વિના શેષ ૭૨ પ્રકૃતિઓ અપ્રમત્તવત.

(૨૫) ઉદીરણા ૬-૬૯—મૂળકર્મમાં વેદનીય અને આયુષ્ય વિના ૬ કર્મની ઉદીરણા, અને ઉત્તરભેદમાં બે વેદનીય અને નરાયુષ્ય વિના ઉદયવત્ ૬૯ ની ઉદીરણા.

(૨૭) શરીર ૩—આહારક અને મૂળ અથવા ઉત્તર વૈક્રિય શરીર આ ગુણસ્થાને ન હોય માટે શેષ ત્રણ શરીર હોય.

(૨૮) બન્ધહેતુ ૨-૨૨—વૈક્રિયકાયયોગ (બન્ને પ્રકારનો) અને આહારકયોગ એ બે સિવાય શેષ ૨૨ હેતુ અપ્રમત્તવત્.

(૨૯) ધ્યાન ૧—અહિં શુક્લધ્યાનનો પ્હેલો ભેદ હોય.

(૩૦) સઘયણ ૩—ઉપશમશ્રેણિવાળો જો આ ગુણસ્થાને આવે તો તેને પ્હેલાં ત્રણ સંઘયણ હોય, અને ક્ષપકશ્રેણિવાળો આવે તો તેને પ્હેલું એકજ સંઘયણ હોય.

(૩૩) ભાવ ૨-૨૭—ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ અને તેજોલેશ્યા તથા પદ્મલેશ્યા એ ત્રણ વિના શેષ ૨૭ ભાવ અપ્રમત્તવત્.

(૩૪) અવગાહના—ઉત્તરદેહાવગાહના હોય નહિ, કારણકે ઉત્તરશરીરમાં વર્તતો જીવ શ્રેણિ પ્રારંભે નહિ. શેષ સ્વરૂપ અપ્રમત્તવત્.

અનિવૃત્તિકરણ ગુણસ્થાનમાં.

ગતિ વિગેરે ૨૯ દ્વારો અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાન પ્રમાણે જાણવા. શેષ ૭ દ્વારમાં જે તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે છે.

(૬) કષાય ૪-૭—મૂળ કષાય ક્રોધાદિ ચાર અને ઉત્તર કષાયમાં ચાર સંજ્વલન અને ત્રણ વેદ એ ૭ કષાય હોય.

(૨૦) સંજ્ઞા ૩-૨—ભય વિના આહારાદિ ત્રણ સંજ્ઞા, અને હેતૂપ૦ વિના દીર્ઘકાલિકી અને દૃષ્ટિવાદિકી એ બે સંજ્ઞા હોય.

(૨૧) બંધ ૭-૨૨—આ ગુણસ્થાનના પાંચ ભાગ છે, તેમ હાસ્ય, રતિ, કુત્સા, અને ભય એ ચાર પ્રકૃતિ જતાં. પહેલે ભાગે શેષ બાવીસ પ્રકૃતિ અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનને અનુસારે જાણવી. બીજે ભાગે પુરુષવેદ જતાં ૨૧, ત્રીજે ભાગે સંજ્વલન માન જતાં ૧૯. અને સંજ્વલન માયા જવાથી પાંચમે ભાગે ૧૮ પ્રકૃતિ બંધાય.

(૨૪) ઉદય ૮-૬૬—અપૂર્વકરણમાં કહેલી ૭૨ પ્રકૃતિમાંથી હાસ્ય વિગેરે ૬ પ્રકૃતિ બાદ કરતાં શેષ ૬૬ નો ઉદય.

(૨૫) ઉદીરણા ૬-૬૩—બે વેદનીય અને મનુષ્યાયુષ્ય વિના ઉદયવત્.

(૨૮) બંધહેતુ ૨-૧૬—હાસ્યાદિ ૬ વિના શેષ અપૂર્વકરણવત્.

(૩૩) ભાવ ૨-૨૮—અપૂર્વકરણની ૨૭ ભાવમાં ઉપશમ ચારિત્ર મેળવતાં ૨૮ ભાવ હોય. કારણકે ઉપશમચારિત્ર આ ગુણસ્થાને સંજ્વલન લોભ વિના ૨૭ મોહનીય ઉપશાન્ત થયેલી હોય છે, તેમજ ઉપશમચારિત્રનો આરંભ પણ અહિં જ હોય છે.

---

(૨૬) સ્થિતિ—જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એ બન્ને કાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ છે. શેષ સ્વરૂપ ઉપશાન્તમોહવત્.

સયોગીકેવલી ગુણસ્થાનમાં.

ગતિ વિગેરે ૨૨ દ્વાર ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનવત્ જાણવાં, શેષ ૧૪ દ્વારમાં જે તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે છે—

(૪) યોગ ૭—અહિં કેવળજ્ઞાન હોવાથી અસત્ય મન[૧] અને વચનયોગ, મિશ્ર મન[૨] અને વચનયોગ એ ચાર યોગ ન હોય, પરન્તુ કેવલીસમુદ્‌ઘાત વખતે ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ એ બે યોગ અધિક છે, માટે ક્ષીણમોહીના નવ યોગમાંથી ચાર યોગ બાદ કરી બે યોગ મેળવતાં (સત્ય અને વ્યવહાર મનયોગ, સત્ય અને વ્યવહાર વચનયોગ, ઔદારિકમિશ્ર, અને કાર્મણ કાયયોગ એ ૭ યોગ હોય.

(૯ જ્ઞાન ૧—આ ગુણસ્થાને એક કેવળજ્ઞાન હોય.

(૧૦) દર્શન ૧—આ ગુણસ્થાને એક કેવળદર્શન હોય છે.

(૧૧) પ્રાણ ૪—પાંચ ઇન્દ્રિય પ્રાણ ન હોય, કારણકે [illegible] જ્ઞાનમાં ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ ન હોય, માટે શેષ [illegible] હોય.

(૧૨) સંજ્ઞા ? (૦)-૦—આહારાદિ ચારમાંની એક આહાર [illegible] ઉદયથી હોય, [illegible] આહાર હોય [illegible] ન હોય, તેમજ હેતુવાદોપદેશિકી વિગેરે કોઈ [illegible]

[illegible]

(૨૧) ઉપયોગ ૨—કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન એ બે ઉપયોગ છે.

(૨૪) ઉદય ૪-૪૨—મૂળકર્મમાં નામ, ગોત્ર, વેદનીય અને આયુષ્ય એ ચારનો ઉદય છે, તેમજ ઉત્તરભેદમાં ક્ષીણમોહમાં કહેલી પંચાવન પ્રકૃતિમાંથી જ્ઞાનાવરણ ૫, દર્શનાવરણ ૪, અન્તરાય ૫, એ ૧૪ પ્રકૃતિ બાદ કરી જીનનામકર્મ અધિક મેળવતા ૪૨ નો ઉદય હોય.

(૨૫) ઉદીરણા ૨-૩૯—મૂળકર્મમાં નામ અને ગોત્રકર્મની ઉદીરણા હોય. તેમજ ઉત્તરભેદમાં બે વેદનીય અને નરાયુષ્ય (૪૨ માંથી) બાદ કરતાં શેષ ૩૯ પ્રકૃતિની ઉદીરણા ઉદયમાં કહ્યા પ્રમાણે હોય.

(૨૬) સત્તા ૪-૮૫—મૂળકર્મમાં ઉદયવત્ ચારની સત્તા હોય. ઉત્તરભેદમાં ક્ષીણમોહીને કહેલી ૧૦૧ પ્રકૃતિમાંથી નિદ્રા અને પ્રચલા તો ક્ષીણમોહને ઉપાન્ત્ય સમયે ક્ષય પામી, તેમજ પાંચ-જ્ઞાનાવરણ પાંચ અન્તરાય અને ચાર દર્શનાવરણ એ ૧૪ પ્રકૃતિ ક્ષીણમોહને છેલ્લે સમયે ક્ષય પામી, માટે તે ૧૬ પ્રકૃતિ બાદ કરતાં શેષ ૮૫ પ્રકૃતિની સત્તા હોય.

(૨૮) બંધહેતુ ૧-૭—મૂળહેતુમાં યોગરૂપ એક હેતુ છે. અને ઉત્તરહેતુમાં સાત યોગ છે.

(૨૯) ધ્યાન ૧—યોગનિરોધ વખતે શુક્લધ્યાનનો ત્રીજો ભેદ હોય, અને શેષ વખતમાં ધ્યાન ન હોય (પણ ધ્યાનાન્તરિકા કાળ હોય.).

(૩૨) સમુદ્ઘાત ૧—કેવલીસમુદ્ઘાતરૂપ એક સમુદ્ઘાત છે.

(૩૩) ભાવ ૩-૧૪—મૂળભાવ ક્ષાયિક, ઔદયિક, અને પારિણામિક એ ત્રણ ભાવ હોય, ઉત્તરભેદમાં ૯ ક્ષાયિકભાવ, ૩ ઔદયિકભાવ (નરગતિ, શુક્લલેશ્યા, અને અસિદ્ધત્વ), અને ૨ પારિણામિકભાવ (જીવત્વ અને ભવ્યત્વ) એ પ્રમાણે ૧૪ ભાવ

[illegible] આ [illegible]મા અને ચૌદમા ગુણસ્થાનમા ભવ્યત્વભાવ સ્વીકારેલો [illegible]. તેનું કારણ કે શાસ્ત્રમા ભવ્યમાર્ગણાએ ૧૪ ગુણસ્થાન કહેલા [illegible] કેટલાએક તો કેવળીભગવાનમા દ્રવ્ય સિદ્ધત્વ ગણીને [illegible]ભાવ [illegible] નથી.

[illegible]) અવગાહના —સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના સંપૂર્ણ લોકા[illegible] [illegible] છે [illegible] સ્વરૂપ ક્ષીણમોહવત્.

(૩૦ સ્થિતિ—જઘન્ય કાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ [illegible] ૭ માસ ન્યૂન પૂર્વક્રોડ વર્ષ પ્રમાણ છે. તેમજ [illegible] ક્ષીણમોહવત્

અયોગીકેવલી ગુણસ્થાનમાં.

[illegible] ૬૨ દ્વારો સયોગીકેવલી ગુણસ્થાન પ્રમાણે [illegible] દ્વારોમા જે તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે—

[illegible] ૦—યોગ રહિતપણું હોવાથીજ આ ગુણસ્થાન [illegible] કે ગુણસ્થાનક્રમાનુરોહ ગ્રંથમાં સૂક્ષ્મ કાયયોગ [illegible] તે અહિ અવિવક્ષિત છે.

([illegible] લેશ્યા ૦—યોગ અને લેશ્યા અન્વયવ્યતિરેકભાવે [illegible] યોગ નથી માટે લેશ્યા પણ નથી.

[illegible] આહારક ?—યોગાભાવે આહાર ન હોય, પણ એક [illegible]પણું હોય.

([illegible]) પ્રાણ ?-આયુષ્ય પ્રાણ સિવાય કોઈપણ પ્રાણ ન હોય.

[illegible] સંજ્ઞા ૦-૦—અનાહારીપણું હોવાથી આહારસંજ્ઞા [illegible] ન હોય.

[illegible] બંધ ૦-૦—યોગાભાવે કર્મબંધ પણ ન હોય.

[illegible]

(२६) उदय ४-१२—મૂળ ચાર અઘાતિ કર્મનો ઉદય છે. અને ઉત્તરભેદમાં કાયયોગને અભાવે ઔદારિકાદિ ૩૦ પ્રકૃતિનો ઉદય ક્ષય પામતાં શેષ સુભગ, આદેય, યશ, શાતા કે અશાતા, ત્રસાદિ ૩, પંચેન્દ્રિયજાતિ, મનુષ્યગતિ, મનુષ્યાયુષ્ય, જીનનામ, અને ઉચ્ચગોત્ર એ ૧૨ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય. એ ૧૨ પ્રકૃતિઓ છેલ્લે સમયે ઉદયમાંથી ક્ષય પામે છે.

(२७) उदीरणा ०-०—યોગનો અભાવ હોવાથી ઉદીરણા પણ હોય નહિ.

(२८) बंधहेतु ०-०—યોગનો અભાવ છે. માટે બન્ધ નથી

२९) ध्यान १—શુક્લધ્યાનનો ચોથો ભેદ હોય.

(३२) समुद्घात ०—યોગને અભાવે સમુદ્ઘાત પણ ન હોય.

(३३) भाव ३-१३—શુક્લલેશ્યા વિના ૧૩ ભાવ સયોગિવત્.

(३४) अवगाहना—ક્ષીણમોહવત્. કારણ કે અહિં સયોગીમાં કહેલી સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના ન હોય.

(३५) स्थिति—ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત (પાંચ હ્રસ્વાક્ષર પ્રમાણ), અને જઘન્ય કાયસ્થિતિ પણ તેટલીજ છે. તેમજ ભવસ્થિતિ સયોગીવત્.

इति चतुर्दशगुणस्थानेषु ३६ द्वाराणि समाप्ता.

લબ્ધિઅપર્યાપ્ત હોય તો મરણ પામે અને કરણપર્યાપ્ત હોય તો ચોથી પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરી પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય થાય.

(૧૯) प्राण ૩—આયુષ્ય, સ્પર્શેન્દ્રિય અને કાયયોગ એ ત્રણ પ્રાણ છે. એકેન્દ્રિયને શ્વાસોચ્છ્વાસ સહિત ચાર પ્રાણ હોય, પરન્તુ અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયને શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ પૂર્ણ નહિ થતી હોવાથી શ્વાસોચ્છ્વાસ પ્રાણ હોય નહિ. વળી શરીરપર્યાપ્તિ સમાપ્ત થવાથી ઔદારિકયોગ, અથવા અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં ઔદારિકયોગ ન ગણે તોપણ કાર્મણ વિગેરે કાયયોગ તો અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં એકેન્દ્રિયને હોય છે.

(૨૦) संज्ञा ૪-૨—આહારાદિ ચારે સંજ્ઞા હોય અને હેતુ-પદેશિકી વિગેરે ત્રણમાંની કોઈપણ સંજ્ઞા ન હોય.

(૨૧) उपयोग ૩—અચક્ષુદર્શન અને બે અજ્ઞાનરૂપ ત્રણ ઉપયોગ હોય.

(૨૨) दृष्टि ૧—મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે.

(૨૩) बंध ૮–૧૦૯—જીનનામ, સુરત્રિક, નરકત્રિક, વૈક્રિય-દ્વિક, અને આહારકદ્વિક એ અગીઆર પ્રકૃતિ વિના શેષ ૧૦૯ ઉત્તરપ્રકૃતિઓ બાંધે અને મૂળકર્મ આઠ બાંધે.

(૨૪) उदय ૮–૭૩—નરક ૩. દેવ ૩, વૈક્રિય ૨, નરત્રિક, ઉચ્ચગોત્ર, સ્રીવેદ, પુરૂષવેદ, જાતિ ૪, આહારકદ્વિક, ઔદારિક-ઉપાંગ, સંઘયણ ૬, સંસ્થાન ૫, ખગતિ ૨. જીનનામ, ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, સ્વર ૨, સૌભાગ્ય, મિશ્ર, સુભગ, આદેય, યશ, પરાઘાત, આતપ, ઉદ્યોત તથા ઉચ્છ્વાસ એ ૪૯ પ્રકૃતિ વિના શેષ ૭૩ પ્રકૃતિનો ઉદય લબ્ધિઅપર્યાપ્તને હોય.

(૨૫) उदीरणा ૮–૭૩—ઉદયવત્.

(૨૬) सत्ता ૮–૧૪૫—જીનનામ, નરકાયુ અને દેવાયુ વિના એકસો પીસ્તાલીશની સત્તા હોય.

(૨૭) શરીર ૩—ઔદારિક, તૈજસ, અને કાર્મણ એ ત્રણ શરીર હોય.

(૨૮) બંધહેતુ ૪-૩૩—મૂળબંધહેતુ ચાર અને ઉત્તરબંધહેતુમા અનાભોગ મિથ્યાત્વ, સ્પર્શેન્દ્રિય અવિરતિ, ૬ કાયવધ, ૨૩ કષાય, અને ઔદારિકમિશ્ર તથા કાર્મણયોગ મળી ૩૩ ઉત્તરબંધહેતુ હોય.

(૨૯) ધ્યાન ૦—મન રહિતને ધ્યાન ન હોય માટે.

(૩૦) સંઘયણ ૦—હાડરહિતને સંઘયણ ન હોય માટે.

(૩૧) સંસ્થાન ૧—મસૂરની દાળ સરખું અથવા અર્ધચંદ્રાકાર વિગેરે પાચ પ્રકારનું હુંડકસંસ્થાન એકેન્દ્રિય માર્ગણામાં કહ્યા પ્રમાણે હોય.

(૩૨) સમુદ્ઘાત ૩—વેદના કષાય અને મરણ એ ત્રણ સમુદ્ઘાત હોય. પરન્તુ તથાપ્રકારની લબ્ધિ વિના શેષ ચાર સમુદ્ઘાત ન હોય.

(૩૩) ભાવ ૩-૨૪—મૂળભાવ ક્ષયોપશમ, ઔદયિક, અને પારિણામિક એ ૩ ભાવ હોય,ઉત્તરભેદમા ક્ષયોપશમભાવે ૫ દાનાદિલબ્ધિ, ૩ ઉપયોગ, તેમજ ઔદયિકભાવમાં ૩ વિરૂદ્ધગતિ ૩ અશુભલેશ્યા એ વેદ એ આઠ વિના ૧૩, અને ૩ પારિણામિકભાવ એ સર્વ મળી ચોવીશભાવ હોય.

(૩૪) અવગાહના—જન્મદેહની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમોભાગ, ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પણ કિંચિત્ અધિક અંગુલનો અસંખ્યાતમોભાગ છે, અને મરણસમુદ્ઘાતકૃત તૈજસ અવગાહના દીર્ઘ ૧૪ રજ્જુ પ્રમાણ છે. ઉત્તરદેહાવગાહના હોય નહિ.

(૩૫) સ્થિતિ—જઘન્ય ભવસ્થિતિ ૨૫૬ આવલિકા, અને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ છે. કાયસ્થિતિ બન્ને પ્રકારે અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહી છે. અહિં કાયસ્થિતિ લબ્ધિ અને કરણ એ બન્ને અપર્યાપ્તપણાને અંગે કહેલી છે.

(૩૬) યોનિ—એકેન્દ્રિય માર્ગણામાં કહ્યા પ્રમાણે ૫૨૦૦૦૦૦ યોનિ જાણવી. તથા સચિત્ત વિગેરે ત્રણ પ્રકારની, શીત વિગેરે ત્રણ પ્રકારની અને સંવૃતવિગેરેમાંની એક સંવૃતયોનિ છે. શંખાવર્તાદિયોનિ હોય નહિ.

---

(૨) સૂક્ષ્મપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયમાં.

ગતિ વિગેરે ૩૦ દ્વારો સૂક્ષ્મઅપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય તુલ્ય[1] છે. શેષ ૬ દ્વારોમાં જે તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે છે—

(૪) યોગ ૧—ઔદારિકયોગ છે.

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૪—પર્યાપ્તપણું હોવાથી પર્યાપ્તએકેન્દ્રિયને યોગ્ય આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય અને ઉચ્છ્વાસ એ ચાર પર્યાપ્તિ હોય.

(૧૯) પ્રાણ ૪—આયુષ્ય, સ્પર્શેન્દ્રિય, કાયયોગ, અને શ્વાસોચ્છ્વાસ એ ચાર પ્રાણ હોય, કારણકે શ્વાસોચ્છ્વાસપર્યાપ્તિ પણ પૂર્ણ થયેલી હોય છે.

(૨૪) ઉદય ૮—૭૪—સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તને જે ૭૩ પ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો છે તેમાંથી તિર્યંચાનુપૂર્વી અને અપર્યાપ્ત નામકર્મ બાદ કરી પર્યાપ્તનામકર્મ પરાઘાત અને ઉચ્છ્વાસનામકર્મ ઉમેરતાં ૭૪ પ્રકૃતિઓનો ઉદય લબ્ધિપર્યાપ્તને પર્યાપ્તાવસ્થામાં હોય.

(૨૫) ઉદીરણા ૮—૭૪—ઉદયવત્.

(૨૮) બંધહેતુ ૪-૩૨-યોગમાં ૧ ઔદારિકયોગ ગણવાથી

(૩૫) સ્થિતિ—જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ તથા જઘન્ય કાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ લબ્ધિપર્યાપ્તાવસ્થાની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતકાલ પ્રમાણ છે.

---

૧ અહિં ત્રણ ભાંગાને બાદ [illegible]

અથવા સૂક્ષ્મપર્યાપ્તને કહેલી ૭૪ માંથી સૂક્ષ્મ અને અપર્યાપ્ત બાદ કરી ઘરા, પરા૦ ઉચ્છ્વાસ, વૈ૦, આતપ, અને ઉદ્યોત મેળવતાં પણ ૭૮ નો ઉદય હોય. (-બંધોદયસત્તા પ્રકરણે).

(૨૬) ઉદીરણા ૮-૭૮—ઉદયવત્.

(૨૮) બંધહેતુ ૪-૩૪—યોગ ૩. શેષ પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મવત્.

(૩૨) સ્થિતિ—ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અસંખ્ય કાળચક્ર પ્રમાણ છે, કારણકે વારંવાર લબ્ધિપર્યાપ્તપણું એટલાકાળ સુધી પ્રાપ્ત થાય, ત્યારબાદ અવશ્ય લબ્ધિઅપર્યાપ્તપણું પ્રાપ્ત થાય. અહિં કરણપર્યાપ્તપણાની કાયસ્થિતિ તો અન્તર્મુહૂર્ત ન્યૂન ૨૨૦૦૦ વર્ષ પ્રમાણ છે, પરન્તુ શ્રીપ્રજ્ઞાપનાદિ શાસ્ત્રોમાં તો લબ્ધિ પર્યાપ્તપણાની કાયસ્થિતિ અંગીકાર કરી છે, આગળ પણ એ પ્રમાણે લબ્ધિપર્યાપ્તપણાનીજ કાયસ્થિતિ કહેવાશે. શેષ સ્વરૂપ એકેન્દ્રિય માર્ગણાવત્.

---

(૫) અપર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિયમાં.

ગતિ વિગેરે ૨૫ દ્વારો સામાન્ય દ્વીન્દ્રિય માર્ગણા તુલ્ય જાણવાં, શેષ ૧૧ દ્વારોમાં જે તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે છે—

(૪) યોગ ૨—ઔદારિકમિશ્ર, અને કાર્મણ.

(૧૫) આહારક ૨—કવલ અને આભોગઆહાર ન હોય, શેષ સ્વરૂપ દ્વીન્દ્રિય માર્ગણાવત્.

(૧૭) જીવભેદ ૧-૧—ચૌદ અને પ૬૩સંસારિક જીવભેદ-માંથી "અપર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિય" એ નામનો એક જીવભેદ હોય.

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૪—આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, અને ઉચ્છ્વાસ.

(૧૯) પ્રાણ ૨—વચનયોગ વિના દ્વીન્દ્રિય યોગ્ય ૫ પ્રાણ છે.

(૨૦) સંજ્ઞા ૪-૦—આહારાદિ ચારે સંજ્ઞા હોય. તથા વિશિષ્ટ સંજ્ઞાનો અભાવ હોવાથી હેતુપદેશિકીસંજ્ઞા ન હોય.

(૨૪) उदय ૮-૭૪—જ્ઞાનાવરણ ૫, દર્શનાવરણ ૯, વેદનીય ૨, મોહનીય ૨૪ (મિશ્ર, સમ્યક્ત્વ, બે વેદ વિના), તિર્યગાયુ, ધ્રુવોદયી ૧૨, તિર્યગ્દ્વિક, દ્વીન્દ્રિયજાતિ, ત્રસ, બાદર, અપર્યાપ્ત, દુર્ભગ, અનાદેય, અયશ, ઔદારિકદ્વિક, હુંડક, સેવાર્ત્ત, ઉપઘાત, પ્રત્યેક, નીચગોત્ર, અને ૫ અન્તરાય.

(૨૬) उदीरणा ૮-૭૪—ઉદયવત્.

(૨૮) बंधहेतु ૪-૩૪—વ્યવહારવચનયોગ અને ઔદારિક-યોગ વિના દ્વીન્દ્રિયવત્.

(૩૪) अवगाहना—જન્મદેહની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમોભાગ, શેષ સ્વરૂપ દ્વીન્દ્રિયવત્.

(૩૦) स्थिति—બન્ને પ્રકારની ભવસ્થિતિ અને કાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ છે.

---

(૨) પર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિયમાં.

ગતિ વિગેરે ૨૪ દ્વારો દ્વીન્દ્રિયમાર્ગણા તુલ્ય છે, શેષ જે ૮ દ્વારોમા જે તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે છે—

(૪) योग ૨—ઔદારિક અને વ્યવહારવચનયોગ.

(૭) ज्ञान ૨—પર્યાપ્ત અવસ્થામાં સાસ્વાદનભાવ ન હોય.

(૧૩) सम्यक्त्व ૧—પર્યાપ્ત અવસ્થામાં મિથ્યાદષ્ટિજ હોય.

(૧૫) आहारक ૧—પર્યાપ્ત અવસ્થામાં આહારીપણુંજ હોય, મજ આભોગિકઆહાર અને કવલઆહાર પણ હોય.

(૧૬) गुणस्थान ૧—સમ્યક્ત્વવત્.

(૧૭) जीवभेद ૧-૧—પર્યાપ્તદ્વીન્દ્રિયરૂપ એક ભેદ હોય.

(૨૧) उपयोग ૩—પર્યાપ્તદ્વીન્દ્રિયને બે જ્ઞાન ન હોય માટે ઉપયોગ ત્રણ હોય છે.

(૨૨) दृष्टि ૧—પર્યાપ્ત અવસ્થામા એક મિથ્યાદષ્ટિ છે.

(૨૪) उदय ૮૦-૮૦—અપર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિયને કહેલી ૭૮ માંથી અપર્યાપ્ત અને તિર્યંચાનુપૂર્વી બાદ કરી પર્યાપ્ત, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, ઉદ્યોત, સ્વર ૨, કુખગતિ, ઉમેરતાં ૮૦નો ઉદય દ્વીન્દ્રિયપર્યાપ્તને પર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય.

(૨૫) उदीरणा ૮ ૮૦—ઉદયવત્

(૨૮) बंधहेतु ૪-૩૪—મૂળબંધહેતુ ચાર અને ઉત્તરબંધહેતુ મિથ્યાત્વ ૧, અવિરતિ ૮, કષાય ૨૩, અને યોગ ૨. એ સર્વે મળી ૩૪ બંધહેતુ છે. પ્રથમ અવસ્થામાં કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્રયોગરૂપ બંધહેતુ હોય નહિ.

(૩૩) भाव ૩-૨૬—દ્વીન્દ્રિયવત્. અહિ વિકલાન્ત્યમને ૨૬ ભાવ ન હોય કારણકે પ્રથમ દ્વીન્દ્રિયને સાસ્વાદનભાવ ન હોય.

---

(૭) અપર્યાપ્ત ત્રીન્દ્રિયમાં.

ગતિ વિગેરે ૩૩ દ્વારો અપર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિય તુલ્ય છે. પરન્તુ દ્વીન્દ્રિય સ્થાને ત્રીન્દ્રિય શબ્દ કહેવો. તેમ ૩ દ્વારોમાં જે તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે છે—

(૨) इन्द्रिय ૩—સ્પર્શેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય, અને નાસિકા એ ત્રણ ઇન્દ્રિયો છે.

(૧૯) प्राण ૬—એક ઇન્દ્રિય પ્રાણ અધિક હોવાથી.

(૨૮) बंधहेतु ૪-૩૫—એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ અધિક હોવાથી પાંત્રીસ બંધહેતુ હોય.

---

(૮) પર્યાપ્ત ત્રીન્દ્રિયમાં.

ગતિ વિગેરે ૩૩ દ્વારો પર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિય તુલ્ય છે. પરન્તુ દ્વીન્દ્રિયને સ્થાને ત્રીન્દ્રિય શબ્દ કહેવો. તેમ ૫ દ્વારોમાં જે તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે છે—

માટે આત્રમાં પર્યાપ્તને ચક્ષુદર્શન કહેલું છે, પણ અપર્યાપ્તને નહિ.

(૨૮) બન્ધહેતુ ૪-૩૬—ચક્ષુઇન્દ્રિયરૂપ એક અવિરતિ અધિક ગણવાથી. અહિં અપર્યાપ્તને ચક્ષુદર્શન નથી તેપણ ચક્ષુઇન્દ્રિયની અવિરતિ હોય છે.

---

(૧૦) પર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિયમાં.

ગતિ વિગેરે ૨૮ દ્વારો પર્યાપ્ત ત્રીન્દ્રિય તુલ્ય છે, પરન્તુ ત્રીન્દ્રિયને સ્થાને ચતુરિન્દ્રિય શબ્દ કહેવો. શેષ ૮ દ્વારોમાં જે તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે છે—

(૩) ઇન્દ્રિય ૪—સ્પર્શેન્દ્રિય, જીહ્વા, નાસિકા, અને ચક્ષુ એ ચાર ઇન્દ્રિય છે,

(૧૦) દર્શન ૨—ચક્ષુ અને અચક્ષુદર્શન.

(૧૯) પ્રાણ ૮—ઇન્દ્રિય ૪, શ્વાસોચ્છવાસ, આયુષ્ય, કાયયોગ, અને અસત્યામૃષા વચનયોગ એ ૮ પ્રાણ છે.

(૨૧) ઉપયોગ ૪—મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, અચક્ષુદર્શન, અને ચક્ષુદર્શન એ ચાર ઉપયોગ છે.

(૨૮) બધહેતુ ૪-૩૬—મિથ્યાત્વ ૧, અવિરતિ ૧૦, કષાય ૨૩, અને યોગ ૨ એ પ્રમાણે ૩૬ ઉત્તરબધહેતુ છે.

(૩૩) ભાવ ૩-૨૨—ચક્ષુદર્શન અધિક ગણવાથી.

(૩૪) અવગાહના—જન્મદેહની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના એક યોજન પ્રમાણ છે. એવડા મોટા ચાર આંખોના ભમરા વિગેરે ચતુરિન્દ્રિય જીવો અઢીદ્વીપ બહારના દ્વીપ સમુદ્રોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. શેષ સ્વરૂપ ત્રીન્દ્રિયવત્.

(૩૫) સ્થિતિ—ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ ૬ માસ, અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ સંખ્યાત માસની છે. છ છ માસના કેટલાક પર્યાપ્તભવ ગણતાં સંખ્યાત માસની કાયસ્થિતિ થાય છે.

---

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૪—સમ્મૂર્છિમ પંચેન્દ્રિયને જો કે પાંચ પર્યાપ્તિ છે, પરન્તુ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં વચનપર્યાપ્તિ સમાપ્ત નહિ થવાથી વચનપર્યાપ્તિ નથી, શેષ આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, અને ઉચ્છ્વાસ એ ૪ પર્યાપ્તિ છે.

(૧૯) પ્રાણ ૮—સમ્મૂર્છિમ તિર્યંચને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં વચનયોગ અને મનયોગ વિના શેષ આઠ પ્રાણ હોય છે, સમ્મૂર્છિમ મનુષ્યને જીવવિચારાવચૂરીમાં સાત આઠ પ્રાણ કહ્યા છે તેનો વિસંવાદ પચ્ચોવિસક જીવભેદમાં દ્વારપ્રાપ્તિ પ્રસંગે દર્શાવાશે

(૨૦) સંજ્ઞા ૪-૦—અપર્યાપ્ત અવસ્થા હોવાથી આહારાદિ ચારે સંજ્ઞા હોય પરન્તુ હેતુપદેશિકી વિગેરેમાંની એક પણ સંજ્ઞા ન હોય.

(૨૧) ઉપયોગ ૩ (૨)—કર્મગ્રંથમતે બે અજ્ઞાન અને અચક્ષુદર્શન એ ત્રણ ઉપયોગ છે, અને સિદ્ધાન્તમતે બે જ્ઞાન સહિત પાંચ ઉપયોગ છે

(૨૨) દૃષ્ટિ ૨—મિથ્યાત્વ અને સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વદૃષ્ટિ

(૨૩) બન્ધ ૮-૧૨૨—વિકલેન્દ્રિયવત્.

(૨૪) ઉદય ૮-૭૭—જ્ઞાનાવરણ ૫, દર્શનાવરણ ૯, વેદનીય ૨, મોહનીય ૨૪ (બે વેદ અને મિશ્ર તથા સમ્યક્ત્વ વિના), મનુષ્યાયુષ્ય, તિર્યંચાયુષ્ય, ધ્રુવોદયી ૧૨, તિર્યંચદ્વિક, મનુષ્યદ્વિક, પંચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસ, બાદર, અપર્યાપ્ત, દુર્ભગ, અનાદેય, અયશ, હુંડક, છેવાર્ત્ત, ઉપઘાત, પ્રત્યેક, ઔદારિકદ્વિક, નીચ ગોત્ર, અને અન્તરાય ૫ એ પ્રમાણે ૭૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય લબ્ધિઅપર્યાપ્તને હોય

(૨૫) ઉદીરણા ૮-૭૭—ઉદયવત્.

(૨૬) સત્તા ૮-૧૪૫—જિનનામ નરકાયુ અને દેવાયુ વિના.

(૨૭) શરીર ૩—ઔદારિક, તૈજસ, અને કાર્મણ.

(૨૮) બન્ધહેતુ ૪-૩૭—મિથ્યાત્વ ૧, અવિરતિ ૧૧ (મન વિના), કષાય ૨૩, અને યોગ ૨ એ પ્રમાણે ૩૭.

(૧૦) દર્શન ૨—અચક્ષુ અને ચક્ષુ એ બન્ને દર્શન હોય.

(૧૩) સમ્યક્ત્વ ૧—પર્યાપ્ત અવસ્થામાં એક મિથ્યાત્વ હોય.

(૧૯) આહારિક્ ૧—પર્યાપ્ત અવસ્થામાં આહારીપણું જ હોય, તેમજ ઓજ ત્રિવાયના લોમ આહાર વિગેરે ઉત્તર ભેદ હોય.

(૧૬) ગુણસ્થાન ૧—પર્યાપ્ત અવસ્થામાં મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાન હોય.

(૧૭) જીવભેદ ૧-૫—ચૌદ જીવભેદમાંથી "પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય" એક ભેદ છે, અને ૫૬૩ભેદમાંથી સમુર્ચ્છિમ જલચર વિગેરે ૫ ભેદ છે.

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૨—મનઃ પર્યાપ્તિ વિના પાંચ પર્યાપ્તિ હોય.

(૧૯) પ્રાણ ૯—મનયોગ વિના ૯ પ્રાણ હોય.

(૨૦) સંજ્ઞા ૪-૧—આહારાદિ ચાર સંજ્ઞા, અને એક હેતુપદેશિકી.

(૨૧) ઉપયોગ ૪—બે અજ્ઞાન અને બે દર્શન રૂપ ચાર ઉપયોગ છે.

(૨૨) દ્રષ્ટિ ૧—પર્યાપ્ત અવસ્થામાં મિથ્યાદષ્ટિજ હોય.

(૨૩) બન્ધ ૮-૧૧૭—આહારકદ્વિક અને જીનનામ વિના.

(૨૪) ઉદય ૮-૯૫—અપર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયને જે ૭૭ પ્રકૃતિઓ કહી છે, તેમાં સુભગ, આદેય, યશ, પ્રથમ સંઘયણ ૫. પ્રથમ સંસ્થાન ૫, પરાઘાત, ખગતિ ૨, ઉચ્છ્વાસ, ઉદ્યોત, અને સ્વર ૨, એ ૨૦ પ્રકૃતિ ઉમેરી મનુષ્યગતિ અને મનુષ્યાનુપૂર્વી બાદ કરતાં ૯૫ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય.

(૨૫) ઉદીરણા ૮-૯૫—ઉદયવત્.

(૨૬) સત્તા ૮-૧૪૭—જીનનામ વિના. અહિં દેવાયુષ્ય અને નરકાયુષ્યની સત્તા હોય છે.

(૨૮) બન્ધહેતુ ૪-૩૭—અહિં ઔદારિક અને વ્યવહાર વચનયોગ હોય. શેષ સ્વરૂપ અપર્યાપ્તવત્.

(૮) અજ્ઞાન ૩—દેવ અથવા નારક ભવમાંથી આવતા સંજ્ઞિ
ર્યંચ અને મનુષ્યને, અથવા સંજ્ઞિતિર્યંચ[1] તથા મનુષ્યભવમાંથી
ા દેવ નારકને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં મિથ્યાદૃષ્ટિપણું હોય તો
તિ અજ્ઞાન, શ્રુત અજ્ઞાન, અને વિભંગ જ્ઞાન હોય છે.

(૯) સંયમ ૧—અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં દરેક જીવને અવિરતિ
રિત્ર જ હોય, કારણ કે વિરતિપણું તો આઠ વર્ષની વયે પ્રાપ્ત
છે.

(૧૦) દર્શન ૨—અચક્ષુ દર્શન અને અવધિદર્શન અપર્યાપ્ત
સ્થામાં હોય છે. ત્હેમાં અવધિ દર્શનની સમજ અવધિજ્ઞાન
વિભંગજ્ઞાન તુલ્ય જાણવી.

(૧૧) લેશ્યા ૬. (૧૨) ભવ્યત્વ ૨. (૧૩) સમ્યક્ત્વ ૪
પશમ, ક્ષયોપશમ, ક્ષાયિક, મિથ્યાત્વ). (૧૪) સંજ્ઞિત્વ ૧
), (૧૫) આહારી ૨, (૧૬) ગુણસ્થાન ૩ (પહેલું બીજું અને
—સુગમ છે.

(૧૭) જીવભેદ ૧-૨૧૨—જીવ ભેદમાંથી " અપર્યાપ્ત
પંચેન્દ્રિય " નામનો એક ભેદ છે. અને પાચસોત્રેસઠમાંથી
મનુષ્ય ૧૦૧, દેવ ૯૯, નારક ૭, અને ગર્ભજ તિર્યંચ
પ્રમાણે ૨૧૨ જીવભેદ છે.

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૨. (૧૯) પ્રાણ ૧૦ (બને દ્વારમાં મન વિના),

[1] [illegible]

અને એ પ્રમાણે એકેન્દ્રિય-સ્થાવરના ૨૨ ભેદ સિવાય શેષ ૫૪૧ જીવભેદમાં ત્રસકાય છે.

(૪) યોગ—૯૯ અપર્યાપ્ત દેવ, ૨૦૨ અપર્યાપ્ત મનુષ્ય, ૨૪ અપર્યાપ્તતિર્યંચ, ૭ અપર્યાપ્તનારક, અને ૧૫ પર્યાપ્તકર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય એ ૩૪૭ જીવભેદમાં કાર્મણયોગ છે. અહિં ૩૩૨ અપર્યાપ્ત જીવભેદમાં પૂર્વભવથી પરભવ જતાં માર્ગમાં અને ઉત્પત્તિને પ્રથમ સમયે કાર્મણયોગ છે, અને ૧૫ કર્મભૂમીજ પર્યાપ્ત મનુષ્યમાં કેવલીસમુદ્દઘાત વખતે ત્રીજે ચોથે અને પાંચમે સમયે કાર્મણયોગ છે. તેમજ ૨૪ અપર્યાપ્તતિર્યંચ, ૨૦૨ અપર્યાપ્ત મનુષ્ય, અને ૧૫ પર્યાપ્તકર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય એ ૨૪૧ જીવભેદમાં ઔદારિકમિશ્રયોગ છે. વળી ૨૪ પર્યાપ્તતિર્યંચ અને ૧૦૧ પર્યાપ્ત મનુષ્ય એ ૧૨૫ જીવભેદમાં ઔદારિકકાયયોગ અથવા જે મહર્ષિઓ શરીરપર્યાપ્તિ સમાપ્ત થયાબાદ કાયયોગ માને છે તેઓના અભિપ્રાય પ્રમાણે ૨૪ અપર્યાપ્તતિર્યંચ ૨૦૨ અપર્યાપ્ત મનુષ્ય એ ૨૨૬ ભેદ સહિત ૩૫૧ જીવભેદમાં ઔદારિક કાયયોગ છે. ૯૯ અપર્યાપ્ત દેવ, ૭ અપર્યાપ્તનારક, ૧૫ પર્યાપ્તકર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય, ૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજતિર્યંચ અને ૧ બાદરપર્યાપ્તવાયુ એ ૧૨૭ જીવભેદમાં વૈક્રિયમિશ્રયોગ છે. અહિં પર્યાપ્તતિર્યંચ અને મનુષ્યને ઉત્તરવૈક્રિય આશ્રયિ વૈક્રિયમિશ્રયોગ ગણ્યો છે, પરન્તુ પર્યાપ્ત દેવ નારકના ઉત્તરદેહ આશ્રયિ વૈક્રિયમિશ્રયોગ નહિ ગણવાનું કારણ દેવ નારકનું મૂળશરીર વૈક્રિય હોવાથી પર્યાપ્ત અવસ્થામાં વૈક્રિય રચના વખતે પણ મૂળવૈક્રિયદેહની અપેક્ષાએ વૈક્રિયની જ મુખ્યતા ગણી છે. બન્ને દેહની અપેક્ષાએ વૈક્રિયમિશ્ર ગણીએ તો નવગ્રૈવેયક અને પાંચ અનુત્તરના ૧૪ અપર્યાપ્ત અને ૧૪ પર્યાપ્ત દેવ સિવાય શેષ ૧૭૦ દેવ, ૧૪ નારક, ૧૫ પર્યાપ્તકર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય, ૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજતિર્યંચ અને ૧ પર્યાપ્તબાદરવાયુ એ ૨૦૫ જીવભેદમાં વૈક્રિયમિશ્રયોગ હોય. તથા ૯૯ પર્યાપ્ત દેવ, ૭ પર્યાપ્તનારક, ૧૫

(૨૨) उदीरणा ८ १०९—उदयवत्. (२३) सत्ता ८-१४८ સુગમ છે

(૨૭) शरीर ५. (२८) बंधहेतु ४-५७, (२९) ध्यान ४-१३, ३० संघयण ६. (३१) संस्थान ६. (३२) समुद्घात ७, (३३) भाव ५-५३ —સુગમ છે.

(३४) अवगाहना, (३५) स्थिति—પંચેન્દ્રિય માર્ગણાવત્.

(३६) योनि—પંચેન્દ્રિય સંબંધિ ૨૬૦૦૦૦૦ યોનિ છે, અને સચિત્તાદિ ૧૨ ભેદમાંની સચિત્ત વિવૃત અને શંખાવર્ત્ત વિના ૯ યોનિ છે કારણકે સચિત્ત અને વિવૃત યોનિમાં અસંજ્ઞિ અને શંખાવર્તમાં અપર્યાપ્ત જીવો ઉત્પન્ન થાય છે.

इति १४ जीवभेदनुं ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता.

---

૫૬૩ જીવભેદમાં.

(૧) गति—દેવ સંબંધિ ૧૯૮ જીવભેદમાં દેવગતિ, મનુષ્યના ૩૦૩ ભેદમાં મનુષ્યગતિ, તિર્યંચના ૪૮ ભેદમાં તિર્યંચગતિ, અને નારકના ૧૪ જીવભેદમાં નરકગતિ છે.

(૨) इन्द्रिय—[illegible] યંત્રને દર્શાવેલા એકેન્દ્રિયના ૨૨ જીવભેદમાં એક સ્પર્શેન્દ્રિય છે, બેઇન્દ્રિયના ૨ ભેદમાં સ્પર્શેન્દ્રિય અને જીહ્વા એ બે ઇન્દ્રિય છે, તેઇન્દ્રિયના ૨ ભેદમાં સ્પર્શેન્દ્રિય, જીહ્વા, અને નાસિકા એ ત્રણ ઇન્દ્રિયો છે, ચતુરિન્દ્રિયના ૨ ભેદમાં ચક્ષુ સહિત ચાર ઇન્દ્રિયો, અને શેષ ૫૩૫ જીવભેદમાં શ્રોત્રેન્દ્રિય સહિત પાંચ ઇન્દ્રિયો છે.

(૩) काय—[illegible] યંત્રને દર્શાવ્યા પ્રમાણે પૃથ્વીકાયના ૪ ભેદમાં પૃથ્વીકાય, અપ્કાયના ૪ ભેદમાં અપ્કાય, અગ્નિકાયના ૪ ભેદમાં અગ્નિકાય, વાયુકાયના ૪ ભેદમાં વાયુકાય, [illegible] [illegible] અને બે [illegible] વનસ્પતિ મળીને ૬ ભેદમાં વનસ્પતિકાય,

અને એ પ્રમાણે એકેન્દ્રિય-સ્થાવરના ૨૨ ભેદ સિવાય શેષ ૫૪૨ જીવભેદમાં ત્રસકાય છે.

(૪) યોગ—૯૯ અપર્યાપ્ત દેવ, ૨૦૨ અપર્યાપ્ત મનુષ્ય, ૨૪ અપર્યાપ્તતિર્યંચ, ૭ અપર્યાપ્તનારક, અને ૧૫ પર્યાપ્તકર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય એ ૩૪૭ જીવભેદમાં કાર્મણયોગ છે. અહિં ૩૩૨ અપર્યાપ્ત જીવભેદમાં પૂર્વભવથી પરભવ જતાં માર્ગમાં અને ઉત્પત્તિને પ્રથમ સમયે કાર્મણયોગ છે, અને ૧૫ કર્મભૂમિજ પર્યાપ્ત મનુષ્યમાં કેવલીસમુદ્ઘાત વખતે ત્રીજે ચોથે અને પાંચમે સમયે કાર્મણયોગ છે. તેમજ ૨૪ અપર્યાપ્તતિર્યંચ, ૨૦૨ અપર્યાપ્ત મનુષ્ય, અને ૧૫ પર્યાપ્તકર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય એ ૨૪૧ જીવભેદમાં ઔદારિકમિશ્રયોગ છે. વળી ૨૪ પર્યાપ્તતિર્યંચ અને ૧૦૧ પર્યાપ્ત મનુષ્ય એ ૧૨૫ જીવભેદમાં ઔદારિકકાયયોગ. અથવા જે મહર્ષિઓ શરીરપર્યાપ્તિ સમાપ્ત થયાબાદ કાયયોગ માને છે તેઓના અભિપ્રાય પ્રમાણે ૨૪ અપર્યાપ્તતિર્યંચ અને ૨૦૨ અપર્યાપ્ત મનુષ્ય એ ૨૨૬ ભેદ સહિત ૩૫૧ જીવભેદમાં ઔદારિક કાયયોગ છે. ૯૯ અપર્યાપ્ત દેવ, ૭ અપર્યાપ્તનારક, ૧૫ પર્યાપ્તકર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય, ૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજતિર્યંચ અને ૧ બાદરપર્યાપ્તવાયુ એ ૧૨૭ જીવભેદમાં વૈક્રિયમિશ્રયોગ છે. અહિં પર્યાપ્તતિર્યંચ અને મનુષ્યને ઉત્તરવૈક્રિય આશ્રયી વૈક્રિયમિશ્રયોગ કહ્યો છે. પરન્તુ પર્યાપ્ત દેવ નારકના ઉત્તરદેહ આશ્રયી વૈક્રિયમિશ્રયોગ નહિ કહેવાનું [illegible] દેવ નારકનું મૂલશરીર વૈક્રિય હોવાથી પર્યાપ્ત અવસ્થામાં વૈક્રિય રચના વખતે પણ મૂલવૈક્રિયદેહની અપેક્ષાએ વૈક્રિયની મુખ્યતા કહી છે. બન્ને દેહની અપેક્ષાએ વૈક્રિયમિશ્ર કહીએ તો નવગ્રૈવેયક અને પાંચ અનુત્તરના ૧૪ અ- અને ૧૪ પર્યાપ્ત દેવ સિવાય શેષ ૧૭૦ દેવ, ૧૪ ૧૫ પર્યાપ્તકર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય, ૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજ અને ૧ પર્યાપ્તબાદરવાયુ એ ૨૦૫ જીવભેદોમાં વૈક્રિયયોગ. તથા ૯૯ પર્યાપ્ત દેવ, ૭ પર્યાપ્તનારક, ૧૫

નિજ ગર્ભજ પર્યાપ્ત મનુષ્ય, ૫ ગર્ભજતિર્યંચ પર્યાપ્ત, અને ૧ પર્યાપ્ત બાદર વાયુ એ ૧૨૭ જીવભેદમાં વૈક્રિયયોગ હોય, અથવા મતાન્તરે શરીરપર્યાપ્તિ સમાપ્ત થયા બાદ કાયયોગ ગણીએ તો ૯૯ અપર્યાપ્ત દેવ અને ૭ અપર્યાપ્ત નારક એ ૧૦૬ ભેદ અધિક ગણતાં ૨૩૩ જીવભેદમાં વૈક્રિયયોગ હોય. ૧૫ કર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્યરૂપ ૧૫ જીવભેદમાં આહારકમિશ્ર અને આહારકયોગ છે. તથા ૩ પર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિય, ૧ પર્યાપ્ત સમ્મૂર્છિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય, ૫ પર્યાપ્તગર્ભજતિર્યંચ, ૧૦૧ પર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્ય, ૯૯ પર્યાપ્ત દેવ, અને ૭ પર્યાપ્ત નારક એ ૨૧૬ જીવભેદમાં વ્યવહાર વચનયોગ છે. તથા ૯૯ પર્યાપ્ત દેવ, ૭ પર્યાપ્ત નારક, ૧૦૧ પર્યાપ્ત મનુષ્ય, અને ૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજ તિર્યંચ એ ૨૧૨ પર્યાપ્તમનવાળા પંચેન્દ્રિયોમાં ચાર મનયોગ અને ચાર વચનયોગ છે. અહિં અનુત્તરાદિ દેવો શબ્દોચ્ચાર [illegible] વચનયોગ ગણવાનો વ્યવહાર છે.

૫) વેદ—૧૦ સનત્કુમાર વિગેરે સ્વર્ગના દેવ, ૯ ગ્રૈવેયક, ૫ અનુત્તર, ૯ લોકાન્તિક, અને ૨ ઉર્ધ્વકિલ્બિષિક એ ૩૫ અપર્યાપ્ત અને ૩૫ પર્યાપ્ત દેવ મળી ૭૦ દેવ સિવાયના શેષ ૧૨૮ દેવ, ૨૦૨ ગર્ભજ મનુષ્ય, અને ૧૦ ગર્ભજતિર્યંચ એ ૩૪૦ જીવભેદમાં સ્ત્રીવેદ છે. તથા ૧૯૮ દેવ, ૨૦૨ ગર્ભજ મનુષ્ય, અને ૧૦ ગર્ભજતિર્યંચ એ ૪૧૦ જીવભેદમાં પુરૂષવેદ હોય છે તથા ૧૯૮ દેવ અને ૧૭૨ યુગલિક મનુષ્ય સિવાય શેષ ૧૯૩ જીવભેદમાં નપુંસકવેદ હોય છે,

૬) કષાય—૫૬૩ જીવભેદમાં ક્રોધ વિગેરે ચારે મૂળ કષાય હોય છે, અને ઉત્તરભેદમાં ૩૮ અગર્ભજતિર્યંચ, ૧૦૧ સમ્મૂર્છિમ મનુષ્ય, ૧૪ નારક, એ ૧૫૩ કેવળ નપુંસકવેદી, અને ૧૮ લોકાન્તિક તથા ૧૦ અનુત્તર સંબંધિ ૨૮ દેવભેદ વિના દેવ ૪૨ કેવળ પુરૂષવેદી દેવ મળી ૧૯૫ જીવભેદમાં (બે વિરૂદ્ધ વેદ વિના હોય) ૨૩ કષાય છે. તથા ૧૨૮ દેવ અને ૧૭૨

યુગલિક મનુષ્ય એ ૩૦૩ જીવભેદમાં (નપુંસકવેદ વિના) ૨૪ કષાય તથા ૩૦ કર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય અને ૧૦ ગર્ભજ-તિર્યંચ એ ૪૦ જીવભેદમાં ૨૫ કષાય, અને ૯ લોકાન્તિક તથા ૫ અનુત્તરના પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત મળી ૨૮ જીવભેદમાં ચાર અનંતાનુબંધિ કષાય સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદ એ ૬ કષાય વિના શેષ ૧૯ કષાય છે.*

(૭) જ્ઞાન—૧૯૮ દેવ, સાતમી પૃથ્વીના અપર્યાપ્તનારક વિના શેષ ૧૩ નારક, ૨૦૨ ગર્ભજમનુષ્ય, અને ૧૦ ગર્ભજ-તિર્યંચ એ ૪૨૩ જીવભેદમાં મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન હોય. અહિં ૧૫ પરમાધામી દેવોમાં પણ સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે, તે પૂર્વસંગતિક[1] દેવના કારણથી ઉત્પન્ન થાય છે. તથા સાતમી પૃથ્વીના નારકને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં કોઈપણ સમ્યક્ત્વ નહિ હોવાથી જ્ઞાનનો અભાવ કહ્યો છે. એ વાત કર્મગ્રંથના અભિપ્રાયથી કહી અને સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાયથી તો ત્રણ અપર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિય અને પાંચ અપર્યાપ્ત સમ્મૂર્છિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયરૂપ આઠ ભેદ અધિક ગણતાં ૪૩૧ જીવભેદમાં મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન હોય. તથા ૧૯૮ દેવ, ૧૩ નારક, ૩૦ કર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય, અને ૧૦ ગર્ભજ તિર્યંચ એ ૨૫૧ જીવભેદમાં અવધિજ્ઞાન હોય. તથા

---

* અહિંથી માર્ગણાઓને આગમનાં કેટલાએક દ્વારોમાં પ્રાપ્ત જીવભેદોની સંખ્યા (સરવાળો) પાઠ આપેલ. જેમ આ દ્વારમાં ૧૯૨+૩૦૩+૪૦+૨૮=૫૬૩ સંખ્યા થાય છે. તેમ આગળ પણ કેટલાક દ્વારોમાં ગણવું.

1 શ્રી વિચારસાર ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે—

" ननु परमाधार्मिकेषु कथं सम्यक्त्वमुच्यते ? अत्र पूर्वसंगतिकदेवताद्युपदेशेन प्राप्नोति, इन्द्रकृतनन्दीश्वरयात्रादिदर्शननिमित्तमपि प्राप्यते. અર્થ-પરમાધાર્મિક દેવોમાં સમ્યક્ત્વ કઈ રીતે હોય ? ઉત્તર-પૂર્વસંગતની ભોગવાના દેવ વિગેરેના ઉપદેશથી અથવા ઇન્દ્રે કરેલા નન્દીશ્વરોત્સવ વિગેરેના દર્શનથી પણ પરમાધાર્મિક દેવો સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. " અહિં પર્યાપ્ત અવસ્થામાં સમ્યક્ત્વ કહ્યું પણ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં પણ સમ્યક્ત્વનો નિષેધ નથી જણાતો.

૧૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજ કર્મભૂમિના મનુષ્યરૂપ **૧૫ જીવભેદમાં મનઃપર્યવજ્ઞાન અને એજ ૧૫ ભેદમાં કેવળ જ્ઞાન હોય છે.**

(૮) અજ્ઞાન—નવ લોકાન્તિક[1] અને પાંચ અનુત્તરદેવના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત મળી ૨૮ જીવભેદ અવશ્ય સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે. માટે તે સિવાયના શેષ **૫૩૫ જીવભેદમાં મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન હોય.** તથા ૧૭૦ દેવ, ૩૦ કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્ય, ૧૦ ગર્ભજતિર્યંચ, અને ૧૪ નારક એ **૨૨૪ જીવભેદમાં વિભંગજ્ઞાન હોય.**

(૯) સંયમ—કર્મભૂમિના પર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્ય સંબંધિ **૧૫ જીવભેદમાં સામાયિક** ચારિત્ર છે, પાંચ મહાવિદેહ વિના કર્મભૂમિના પર્યાપ્ત ગર્ભજમનુષ્ય સંબંધિ **૧૦ જીવભેદમાં છેદોપસ્થાપનીય** અને પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર છે. કર્મભૂમિના પર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્ય સંબંધિ **૧૫ જીવભેદમાં** સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત ચારિત્ર છે. તથા પાંચ પર્યાપ્ત ગર્ભજતિર્યંચ સહિત **૨૦ જીવભેદમાં દેશવિરતિ ચારિત્ર છે, અને ૫૬૩ જીવભેદમાં અવિરતિ ચારિત્ર છે.**

(૧૦) દર્શન—**૫૬૩ જીવભેદમાં અચક્ષુદર્શન** હોય, ૧ પર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિય, ૫ પર્યાપ્ત સમ્મૂર્છિમતિર્યંચ, ૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજતિર્યંચ, ૧૦૧ પર્યાપ્ત મનુષ્ય, ૯૯ પર્યાપ્ત દેવ અને ૭ પર્યાપ્ત નારક એ **૨૧૮ જીવભેદમાં અચક્ષુદર્શન છે.** ૧૯૮ દેવ, ૧૪ નારક, ૧૦ ગર્ભજતિર્યંચ, અને ૩૦ કર્મભૂમિજ ગર્ભજમનુષ્ય એ **૫૨ જીવભેદમાં અવધિદર્શન છે.** અહિં સાતમી પૃથ્વીના અપર્યાપ્ત નારક અવશ્ય વિભંગજ્ઞાની હોય તો પણ સિદ્ધાન્તમતે વિભંગજ્ઞાનમાં અવધિદર્શન ગણ્યું છે. તથા કર્મભૂમિના ગર્ભજ પર્યાપ્ત મનુષ્ય સંબંધિ **૧૫ જીવભેદમાં કેવળ દર્શન છે.**

---

1 અહિં લોકાન્તિક દેવના [illegible] (વિ૦ ગા૦ ટી૦)

(૧૧) લેશ્યા—જ્યોતિષીથી અનુત્તર સુધીના ૯૬ દેવભેદ, ૩૦ પરમાધામી, અને રત્નપ્રભાદિ ચાર પૃથ્વીના નારકના ૮ ભેદ મળી ૧૩૪ ભેદ સિવાયના શેષ ૪૨૯ જીવભેદમાં કૃષ્ણ લેશ્યા છે. એજ ૧૨૬ દેવભેદ અને પહેલી બીજી છઠ્ઠી તથા સાતમી એ ચાર પૃથ્વીના નારકના ૮ ભેદ મળી ૧૩૪ ભેદ સિવાયના શેષ ૪૨૯ જીવભેદમાં નીલલેશ્યા છે. એજ ૧૨૬ દેવભેદ તથા ચોથી પાંચમી છઠ્ઠી અને સાતમી પૃથ્વીના નારકના ૮ ભેદ મળી ૧૩૪ ભેદ સિવાયના શેષ ૪૨૯ જીવભેદમાં કાપોતલેશ્યા છે. ૧૦ ભુવનપતિ, ૧૬ વ્યન્તર, ૧૦ જૃંભક, ૧૦ જ્યોતિષી, ૧ સૌધર્મ, ૧ ઇશાન, ૧ અપ:કિલ્બિષિક એ ૪૯ પર્યાપ્ત અને ૪૯ અપર્યાપ્ત મળી ૯૮ દેવ, ૨૦૨ ગર્ભજમનુષ્ય, ૧૦ ગર્ભજતિર્યંચ, ૧ અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વી, ૧ અપર્યાપ્ત બાદર જલ, ૧ અપર્યાપ્ત બાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિ, એ પ્રમાણે ૩૧૩ જીવભેદમાં તેજોલેશ્યા છે. તથા ૧ સનત્કુમારદેવ, ૧ માહેન્દ્રદેવ, ૧ બ્રહ્મદેવ, ૧ મધ્યકિલ્બિષિકદેવ, અને ૯ લોકાન્તિક દેવ, એ ૧૩ પર્યાપ્ત અને ૧૩ અપર્યાપ્ત મળી ૨૬ દેવ, ૩૦ કર્મભૂમિના ગર્ભજમનુષ્ય, અને ૧૦ ગર્ભજ તિર્યંચ મળી ૬૬ જીવભેદમાં પદ્મલેશ્યા છે. લાન્તકથી અનુત્તર સુધીના ૨૧ પર્યાપ્ત અને ૨૧ અપર્યાપ્ત મળી ૪૨ દેવ, ૨ કિલ્બિષિક, ૩૦ કર્મભૂમિના ગર્ભજમનુષ્ય, અને ૧૦ ગર્ભજતિર્યંચ એ ૮૪ જીવભેદમાં શુક્લલેશ્યા છે.

(૧૨) ભવ્ય—૫૬૩ જીવભેદ ભવ્ય છે, અને લોકાન્તિક તથા અનુત્તર સર્વ મળી ૨૮ ભેદ સિવાયના શેષ ૫૩૫ જીવભેદ અભવ્ય છે. અહિં પરમાધામીને અલ્પબુદ્ધિવાળા એકાન્તે ભવ્ય જણાવે છે, માટે પરમાધામી સર્વ મળી ૩૦ ભેદ પણ બાદ કરીએ તો ૫૦૫ જીવભેદ અભવ્ય હોય, અથવા સર્વ કુગ્રહીઓને પણ એકાન્ત ભવ્ય કહેલા છે, પરન્તુ શ્રી ભગવતીજી સિદ્ધાંતે તે બન્નેના અભવ્યત્વનો નિષેધ અંગીકાર નહિ કરેલ હોવાથી અહીં ૫૩૫ જીવભેદમાં અભવ્યત્વ કહેલું છે.

(૧૩) સમ્યક્ત્વ—૧૮ લોકાન્તિક અને ૫ પર્યાપ્ત અનુત્તર એ ૨૩ દેવભેદમા ઉપશમ સમ્યક્ત્વ નહિં હોવાથી શેષ ૮૫ પર્યાપ્તદેવ અને ૫ અપર્યાપ્ત અનુત્તર,* ૧૦૧ પર્યાપ્ત મનુષ્ય, ૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજતિર્યંચ, અને ૭ પર્યાપ્ત નારક એ ૨૦૩ જીવભેદમાં ઉપશમ સમ્યક્ત્વ છે. ૧૦૧ સમુર્છિમ મનુષ્ય, ૧૦ સમુર્છિમ તિર્યંચ પચેન્દ્રિય, ૧ સાતમી પૃથ્વીનો અપર્યાપ્ત નારક, અને ૨૮ અપચેન્દ્રિય એ ૧૪૦ જીવભેદ સિવાયના શેષ ૪૨૩ જીવભેદમાં ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ છે. ૧૨ કલ્પ, ૯ ગ્રૈવેયક, અને ૫ અનુત્તર એ ૨૬ અપર્યાપ્ત અને ૨૬ પર્યાપ્ત મળી ૫૨, તથા ૯ અપર્યાપ્ત લોકાન્તિક અને ૯ પર્યાપ્ત લોકાન્તિક એ ૧૮ સહિત ૭૦ દેવ, ૩૦ કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્ય, ૬૦ અકર્મભૂમિના યુગલિક મનુષ્ય (અન્તર્દ્વીપના યુગલિક મનુષ્યોને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ન હોય માટે) ૨ ગર્ભજ ચતુષ્પદ યુગલિકતિર્યંચ, અને ૬ પ્રથમની ત્રણ પૃથ્વીના નારક એ સર્વ મળી ૧૬૮ જીવભેદમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ હોય છે. અહિ પૂર્વભવથી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ સહિત આવેલો હોય માટે અથવા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરવાની ક્રિયા સમાપ્તિ થાય છે માટે એ જીવભેદોમા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પૂર્વ પ્રતિપન્નભાવે અથવા નિષ્ઠાપક ભાવે કહ્યું છે, અન્યથા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વના પ્રારંભક તો જીનેશ્વરના કાળમા પ્રથમ સંઘયણવાળા કર્મભૂમિના પર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્યો છે. લોકાન્તિક અને અનુત્તર સિવાયના ૮૫ પર્યાપ્ત દેવ, ૧૦૧ પર્યાપ્ત મનુષ્ય, ૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજતિર્યંચ, અને ૭ પર્યાપ્ત નારક એ ૧૯૮ જીવભેદમાં મિશ્ર સમ્યક્ત્વ છે. કર્મગ્રન્થમતે ૧ બાદર અપર્યાપ્ત પૃથ્વીકાય, ૧ બાદર અપર્યાપ્ત અપકાય, ૧ બાદર અપર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય, ૩ અપર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિય, ૭ પર્યાપ્ત નારક (સાસ્વાદન સહિત જીવ

---

* સપ્તતિ ચૂર્ણીમાં [illegible] કેટલાક અપર્યાપ્ત અનુત્તર દેવને [illegible] સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે (જુઓ [illegible])

નરકમાં ન જાય માટે અપર્યાપ્ત નારક નહિં) ૫ અપર્યાપ્ત સમુર્ચ્છિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય, ૧૦ ગર્ભજતિર્યંચ પચેન્દ્રિય, ૨૦૨ ગર્ભજમનુષ્ય, લોકાન્તિક અને અનુત્તર વિના ૧૭૦ દેવ એ ૪૦૩ જીવભેદમાં સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ હોય છે. સિદ્ધાન્તમતે ૩ અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય વિના શેષ એજ ૩૯૭ જીવભેદમાં સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ હોય છે. વળી લોકાન્તિક અને અનુત્તરદેવ સબંધિ ૨૮ ભેદ સિવાય શેષ ૫૩૫ જીવભેદમાં મિથ્યાત્વ હોય છે.

(૨૪) સંજ્ઞિત્વ—૧૦૧ સમુર્ચ્છિમ મનુષ્ય, ૨૮ અપંચેન્દ્રિય, અને ૧૦ સમુર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય એ ૧૩૯ જીવભેદ અસંજ્ઞિ છે અને શેષ ૪૨૪ જીવભેદ સંજ્ઞિ છે.

(૨૫) આહારી—૫૬૩ જીવભેદ આહારી હોય છે, અને આહારીપણાના સચિત્તાદિ ઉત્તરભેદને અંગે ૧૦ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય અને ૨ બાદરવાયુ એ ૧૨ જીવભેદમાં ૩-૪-૫-૬ દિશિનો આહાર હોય છે. કારણકે એ ૧૨ જીવો લોકને કિનારે અલોકને સ્પર્શી રહેલા હોય છે, અને એ બાર જીવરહિત બીજા પણ સર્વે જીવ લોકના કિનારાથી ખસીને લોકની અંદરના ભાગમાં યથાયોગ્ય રહેલા હોય છે માટે ૫૬૩ જીવભેદમાં ૬ દિશિનો આહાર હોય છે. તથા સર્વે અપર્યાપ્ત જીવોમાં એટલે ૩૩૨ જીવભેદમાં ઓજઆહાર હોય છે. કારણકે ઓજઆહાર અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં શરીર પર્યાપ્તિ સમાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધીજ હોય છે. ત્યારબાદ શરીર પર્યાપ્તિ સમાપ્ત થતા એજ ૩૩૨ અપર્યાપ્ત અને ૨૩૧ પર્યાપ્તજીવો મળીને ૫૬૩ જીવભેદમાં લોમઆહાર હોય છે. હેતૂપદેશિકી અને દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞારૂપ વિશિષ્ટ સંજ્ઞાપૂર્વક ગ્રહણ કરાતો આહાર અહિં આભોગિક લોમઆહાર અને તેવા પ્રકારની વિશિષ્ટ સંજ્ઞાવિના સ્વાભાવિક રીતે ઉપયોગ શૂન્યપણે ગ્રહણ કરાતો આહાર અનાભોગિક લોમઆહાર કહેવાય છે, માટે પૂર્વે કહેલા ૪૨૪ સંજ્ઞિજીવ, ૫ પર્યાપ્ત સમુર્ચ્છિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય, અને ૩ પર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિય સહિત ૪૩૨ જીવભેદમાં

આભોગિક લોમ આહાર છે, અને ૫૬૩ જીવભેદમાં અનાભો-ગિક લોમ આહાર છે. તથા ૩ પર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિય, ૧૦ પર્યાપ્ત તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય, અને ૧૦૧ પર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્ય એ ૧૧૪ જીવભેદમાં કવલ આહાર હોય તે આભોગિકજ હોય છે. અહિં વિશેષ એ કે દેવોનો મનોભક્ષી આહાર પણ કેવળ આભોગિકજ હોય છે. તથા તિર્યંચ અને મનુષ્ય સંબંધિ ૩૫૧ જીવભેદમાં સચિત્ત અને મિશ્ર આહાર હોય છે. અને ૧૯૮ દેવ તથા ૧૪ નારક એ ૨૧૨ જીવભેદમાં કેવળ અચિત્ત આહાર હોય છે. એ પ્રમાણે આહારીપણું જાણવું. અપર્યાપ્તરૂપ ૩૩૨ જીવભેદ પૂર્વભવથી પરભવમાં વક્રગતિએ જતાં એકાદિ સમય અનાહારી હોય છે, અને ૧૫ પર્યાપ્ત કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યો કેવળી સમુદ્ઘાત વખતે ત્રણ સમય અનાહારી હોય છે, માટે એ બન્ને મળી ૩૪૭ જીવભેદમાં અનાહારીપણું હોય છે.

(૧૬) ગુણસ્થાનક—લોકાન્તિક અને અનુત્તર દેવ સંબંધિ ૨૮ ભેદ સિવાયના શેષ ૫૩૫ જીવભેદમાં મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાન છે. સમ્યક્ત્વ દ્વારની પ્રાપ્તિ પ્રસંગે કહેલા ૪૦૦ જીવભેદમાં સાસ્વાદન ગુણસ્થાન છે, ૧૯૮ જીવભેદમાં મિશ્ર ગુણસ્થાન છે, અને ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વને અનુસારે ૪૨૩ જીવભેદમાં અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાન છે. ૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજતિર્યંચ અને ૧૫ કર્મભૂમિના ગર્ભજ પર્યાપ્ત મનુષ્ય એ ૨૦ જીવભેદમાં દેશવિરતિ ગુણસ્થાન છે. ૧૫ કર્મભૂમિના પર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્યરૂપ જીવભેદમાં પ્રમત્તથી અયોગી સુધીનાં નવ ગુણસ્થાનો છે.

(૧૭) जीवभेद*—અહિં જીવભેદ પ્રાપ્તિમાં કેવળ ૧૪ ભેદ કહેવાશે. કારણકે પાંચસોત્રેસઠ જીવભેદની પ્રાપ્તિ તો દરેક જીવભેદમાં પોતપોતાના નામવાળા એકેક જીવભેદમાં સ્પષ્ટ છે. અને ૧૪ જીવભેદની પ્રાપ્તિ નીચે મુજબ જાણવી.

---

* અહિંથી આગળનાં દ્વારો પ્રકારાન્તરે કહેવાશે કે જેમાં જીવભેદો સર્વાંશે ૫૬૩ મળી શકશે.

અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વી, અપ્, અગ્નિ, વાયુ, અને સાધારણ વનસ્પતિ એ ૫ જીવભેદમાં અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયરૂપ પહેલો જીવભેદ છે વળી એજ પાંચ પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વી વિગેરે ૫ જીવભેદમાં પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયરૂપ બીજો જીવભેદ છે. અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ, સાધારણ વનસ્પતિ, અને પ્રત્યેક વનસ્પતિ એ ૬ જીવભેદમાં અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિય નામે ત્રીજો ભેદ છે. વળી એજ પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય વિગેરે ૬ જીવભેદમાં પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિય નામે ચોથો જીવભેદ છે, અપર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિરૂપ ૧ જીવભેદમાં અપર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિય નામે પાંચમો ભેદ, પર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિયરૂપ ૧ જીવભેદમાં પર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિય નામે છઠ્ઠો ભેદ, અપર્યાપ્ત ત્રીન્દ્રિયરૂપ ૧ જીવભેદમાં અપર્યાપ્ત ત્રીન્દ્રિય નામે સાતમો ભેદ, પર્યાપ્ત ત્રીન્દ્રિયરૂપ ૧ જીવભેદમાં પર્યાપ્ત ત્રીન્દ્રિય નામે આઠમો ભેદ, અપર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિયરૂપ ૧ જીવભેદમાં એજ નામનો નવમો ભેદ, અને પર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિયરૂપ ૧ જીવભેદમાં એજ નામનો ૧૦ મો જીવભેદ છે. તથા ૫ અપર્યાપ્ત સમુર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને ૧૦૧ સમુર્ચ્છિમ મનુષ્ય એ ૧૦૬ જીવભેદમાં અપર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય નામે ૧૧ મો ભેદ, ૫ પર્યાપ્ત સમુર્ચ્છિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય નામે ૫ જીવભેદમાં બારમો ભેદ, ૧૦૧ અપર્યાપ્ત ગર્ભજમનુષ્ય, ૯૯ અપર્યાપ્તદેવ, ૭ અપર્યાપ્ત નારક, અને ૫ અપર્યાપ્ત ગર્ભજતિર્યંચ એ ૨૧૨ જીવભેદમાં અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિ નામે તેરમો ભેદ, અને ૯૯ પર્યાપ્તદેવ, ૧૦૧ પર્યાપ્ત ગર્ભજમનુષ્ય, ૫ પર્યાપ્તગર્ભજ તિર્યંચ, અને ૭ પર્યાપ્ત નારક એ ૨૧૨ જીવભેદમાં પર્યાપ્તસંજ્ઞિ નામે ચૌદમો જીવભેદ છે. એ પ્રમાણે પાંચસોત્રેસઠ જીવભેદમાં ચૌદ જીવભેદ કહ્યા.

(૧૮) પર્યાપ્તિ—૧૧ અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય અને ૧૦૧ સમુર્ચ્છિમ મનુષ્ય એ ૧૧૨ જીવભેદમાં આહાર શરીર અને ઇન્દ્રિય એ ત્રણ પર્યાપ્તિ હોય. કારણ કે એકેન્દ્રિયને ચાર

પર્યાપ્તિ હોવાથી ત્રણ પર્યાપ્તિ સમાપ્ત થયેલી હોય અને ચોથી પર્યાપ્તિ એક સમય જેટલી ન્યૂન હોય તેપણ કરણ અપર્યાપ્તપણું હોય છે, માટે એકેન્દ્રિયોને કરણ અથવા લબ્ધિ અપર્યાપ્તપણામાં અને સમુચ્છિમ મનુષ્યોને લબ્ધિ[1] અપર્યાપ્તપણામાં સંપૂર્ણ પર્યાપ્તિઓ તો ત્રણજ હોય છે, એ રીતે બીજા જીવોને પણ જેટલી પર્યાપ્તિઓ હોય છે તેમાંથી તેજ અપર્યાપ્ત જીવોને છેલ્લી એકેક પર્યાપ્તિ કમી હોય છે, એ પ્રમાણે ૩ અપર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિય, અને ૫ અપર્યાપ્ત સમુચ્છિમ પંચેન્દ્રિય, તથા ૧ પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય એ ૧૯ જીવભેદમાં પ્હેલી ચાર પર્યાપ્તિઓ સંપૂર્ણ થયેલી હોય છે. તથા ૩ પર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિય, ૧ પર્યાપ્ત સમુચ્છિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય, ૧૦૧ અપર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્ય, ૯૯ અપર્યાપ્ત દેવ, ૭ અપર્યાપ્તનારક એ ૨૨૦ જીવભેદમાં ૫ પર્યાપ્તિઓ સંપૂર્ણ હોય છે. તથા ૧૦૧ પર્યાપ્ત ગર્ભજમનુષ્ય, ૫ ગર્ભજપર્યાપ્ત તિર્યંચ, ૯૯ પર્યાપ્તદેવ, અને ૭ પર્યાપ્તનારક એ ૨૧૨ જીવભેદમાં ૬ પર્યાપ્તિઓ સંપૂર્ણ હોય છે.

(૧૯) પ્રાણ—૧૧ અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયરૂપ ૧૧ જીવભેદમાં આયુષ્ય, કાયયોગ, અને સ્પર્શેન્દ્રિય એ ૩ પ્રાણ છે. ૧૧ પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયરૂપ ૧૧ જીવભેદમાં આયુષ્ય, કાયયોગ, સ્પર્શેન્દ્રિય અને શ્વાસોચ્છવાસ એ ૪ પ્રાણ હોય છે. કારણકે અપર્યાપ્તએકેન્દ્રિયને ઉચ્છવાસપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયેલી હોતી નથી, માટે ઉચ્છવાસપ્રાણ હોતો નથી, અનેપર્યાપ્તએકેન્દ્રિયને ઉચ્છવાસપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયેલી હોવાથી ઉચ્છવાસપ્રાણ હોય છે. અપર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિયરૂપ ૧ જીવભેદમાં સ્પર્શેન્દ્રિય, જીહ્વેન્દ્રિય, આયુષ્ય, કાયયોગ, અને શ્વાસોચ્છવાસ એ પાંચ પ્રાણ હોય છે, અને પર્યાપ્તદ્વીન્દ્રિયરૂપ

[1] સર્વે લબ્ધિ અપર્યાપ્તજીવો પ્હેલી ત્રણ પર્યાપ્તિઓજ સમાપ્ત કરી મરણ પામે છે, અને સમુચ્છિમ મનુષ્યો લબ્ધિ અપર્યાપ્તજ હોય માટે સમુચ્છિમ મનુષ્યને ૩ પર્યાપ્તિઓ હોય, છતાં કોઇકોઇ ગ્રંથમાં શ્વાસપ્રાણ કહેલ હોવાથી ઉચ્છવાસપર્યાપ્તિ પણ સૂચવી છે શ્રીમદ્ગુરુગમ્ય.

૧ જીવભેદમાં વચનયોગ સહિત ૬ પ્રાણ હોય છે. અપર્યાપ્ત ત્રીન્દ્રિયરૂપ ૧ જીવભેદમાં ૩ ઇન્દ્રિય, કાયયોગ, ઉચ્છ્વાસ અને આયુષ્ય એ ૬ પ્રાણ છે, પર્યાપ્તત્રીન્દ્રિયરૂપ ૧ જીવભેદમાં વચનયોગ સહિત સાત પ્રાણ છે, અપર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિયરૂપ ૧ જીવભેદમાં ૪ ઇન્દ્રિય, કાયયોગ, ઉચ્છ્વાસ અને આયુષ્ય એ સાત પ્રાણ હોય છે, અને પર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિયરૂપ ૧ જીવભેદમાં વચનયોગ સહિત ૮ પ્રાણ છે. તથા ૫ અપર્યાપ્ત સમુર્છિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય અને ૧૦૧ સમુર્છિમ મનુષ્ય અપર્યાપ્ત એ ૧૦૬ જીવભેદમાં ૫ ઇન્દ્રિય, કાયયોગ, ઉચ્છ્વાસ, અને આયુષ્ય એ ૮ પ્રાણ છે, અહિં ૧૦૧ સમુર્ચ્છિમ મનુષ્યને ૫ ઇન્દ્રિય, આયુષ્ય, અને કાયયોગ એ સાત પ્રાણ પણ કહ્યા છે, માટે સમુર્છિમ મનુષ્યોને ૭ અથવા ૮ પ્રાણ કહેવા. શ્રી જીવવિચારની અવચૂરીમાં મમાહોં એ વચનથી સાત અથવા આઠ પ્રાણ કહ્યા છે, અને શ્રી દ્રવ્યલોકપ્રકાશમાં પણ "વચન અને મન વિના" એ અર્થ-વચનથી ૮ પ્રાણ કહ્યા છે, પરન્તુ સમુર્ચ્છિમ મનુષ્યને આઠ પ્રાણ કેવી રીતે હોય? તે સંબંધમાં બહુ વિચારવા[1] યોગ્ય છે,

૧ અહીં વિચારવાની વાત એ છે કે કમગ્રન્થ વિગેરેના નિયમ પ્રમાણે જે જીવને પરભવમાં લબ્ધિઅપર્યાપ્તપણે ઉત્પન્ન થવું હોય તેવા જીવો પૂર્વભવમાં પર્યાપ્તનામકર્મ બાંધે નહિ, અને પર્યાપ્તનામકર્મ ન બાંધે તો શ્વાસોચ્છ્વાસનામકર્મ પણ ન બાંધે એવો નિયમ છે. કારણ કે સર્વ લબ્ધિઅપર્યાપ્તા જીવો પ્રથમની ત્રણ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી શકે પણ ઉચ્છ્વાસ વિગેરે આગળની પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ ન કરી શકે તથા એ કારણથી જ અપર્યાપ્ત અને ઉચ્છ્વાસ નામકર્મનો ઉદય પણ સમકાલે હોય નહિ. હવે એ નિયમ પ્રમાણે વિચારીએ તો સંમુર્છિમ મનુષ્યો લબ્ધિઅપર્યાપ્તાજ હોય છે એમ તો સર્વ શાસ્ત્રો સ્વીકારે છે, અને પૂર્વે કહેલો નિયમ પણ સર્વ શાસ્ત્રને પ્રમાણ છે તો લબ્ધિઅપર્યાપ્તા એવા સંમુર્છિમ મનુષ્યો ઉચ્છ્વાસપર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરી શકતા નથી તો તેઓને ઉચ્છ્વાસ પ્રાણ કેવી રીતે હોય? કે જેથી સંમુર્છિમ મનુષ્યોને ૮ પ્રાણ કહી શકાય? માટે સાત પ્રાણ હોવામાં કોઈ જાતનો વિરોધ નથી પરન્તુ આઠ પ્રાણ હોય એ તો વિચારવા યોગ્યજ છે.

વળી સાત પ્રાણ તો અવશ્ય સંભવે છે, માટે આઠ પ્રાણનો નિર્ણય શ્રી બહુશ્રુતગમ્ય છે. તથા ૫ સમુર્ચ્છિમ પર્યાપ્તતિર્યંચ પંચેન્દ્રિય, ૫ અપર્યાપ્ત ગર્ભજતિર્યંચ, ૧૦૧ અપર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્ય, ૯૯ અપર્યાપ્ત દેવ, અને ૭ અપર્યાપ્ત નારક એ ૨૧૭ જીવભેદમાં મનયોગ વિના ૯ પ્રાણ* હોય. તથા ૫ સમુર્ચ્છિમ તિર્યંચ વિના એજ ૨૧૨ પર્યાપ્ત જીવભેદમાં મનયોગ સહિત ૧૦ પ્રાણ છે.

(૨૦) સંજ્ઞા—૫૬૩ જીવભેદમાં આહાર વિગેરે ચારે સંજ્ઞા છે. અહિં અનુત્તર અને ગ્રૈવેયક દેવોને શાસ્ત્રમાં અપ્રવિચારી એટલે વિષય રહિત કહ્યા છે, તોપણ તે દેવો સૂક્ષ્મ વેદોદયવાળા હોવાથી મૈથુનસંજ્ઞાવાળા હોઈ શકે છે, જેમ શાસ્ત્રાભ્યાસમાં ઉપયોગવાળા વિરાગી અને ભાવિતાત્મા મુનિરાજ પણ જેમ નિષ્ફળ (=આહાફળ રહિત) વેદોદયવાળા છે તેમ તે દેવો પણ નિષ્ફળ મૈથુન સંજ્ઞાવાળા છે. તથા ૩ પર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિય અને ૫ પર્યાપ્ત સમુર્ચ્છિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય એ ૮ જીવભેદમાં હેતુપદેશિકી સંજ્ઞા છે. ૯૯ અપર્યાપ્ત દેવ, ૬ અપર્યાપ્ત નારક (સપ્તમ નારક વિના), ૧૦૧ અપ૦ ગર્ભજ મનુ૦, અને ૫ અપર્યાપ્ત ગર્ભજતિર્યંચ એ ૨૧૧ જીવભેદમાં ૧ દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા છે. તથા ૧૦૧ પર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્ય, ૯૯ પર્યાપ્ત દેવ, ૭ પર્યાપ્તનારક, અને ૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજતિર્યંચ એ ૨૧૨ જીવભેદમાં દીર્ઘકાલિકી અને દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી એ બે સંજ્ઞા છે. કારણકે એ જીવો મનઃપર્યાપ્તિવાળા અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ હોય છે, માટે મનઃપર્યાપ્તિ સમાપ્ત થયાની અપેક્ષાએ દીર્ઘકાલિકીસંજ્ઞાવાળા અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોવાની અપેક્ષાએ દૃષ્ટિવાદોપદેશિકીસંજ્ઞાવાળા છે. તથા ૨૨ એકેન્દ્રિય, ૩ અપર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિય, ૫ અપર્યાપ્ત સમુર્ચ્છિમ તિર્યંચ, ૧૦૧ અપર્યાપ્ત સમુર્ચ્છિમ મનુ-

* અપર્યાપ્ત ગર્ભજ, દેવ, અને નારકમાં વચનયોગ નહિ હોવા છતાં વચનપ્રાણ ગણવાનું કારણ અપર્યાપ્તકજીવમાં પ્રાણપ્રાપ્તિ પ્રસંગે દર્શાવ્યું છે.

ષ્ય, અને ૧ અપર્યાપ્ત સાતમ નારક એ ૧૩૨ જીવભેદ સંજ્ઞા રહિત છે.

(૨૧) ઉપયોગ*—કર્મગ્રન્થમતે ૨૨ એકેન્દ્રિય, ૫ વિકલેન્દ્રિય (પર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિય વિના), અને ૧૦૧ સમુર્ચ્છિમ મનુષ્ય અને ૫ અપર્યાપ્ત સમુર્ચ્છિમ તિર્યંચ એ ૧૩૩ જીવભેદમાં મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, અને અચક્ષુદર્શન એ ૩ ઉપયોગ છે. ૧ પર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિય અને ૫ અપર્યાપ્ત સમુર્ચ્છિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય એ ૬ જીવભેદમાં ચક્ષુદર્શન સહિત પૂર્વોક્ત ૪ ઉપયોગ હોય, ૮૬ અપર્યાપ્ત યુગલિકરૂપ ૮૬ જીવભેદમાં બે અજ્ઞાન બે જ્ઞાન અને અચક્ષુદર્શન મળી ૫ ઉપયોગ હોય, ૮૬ પર્યાપ્ત યુગલિકરૂપ ૮૬ જીવભેદમાં ચક્ષુદર્શન સહિત ૬ ઉપયોગ હોય. ૫ અપર્યાપ્ત ગર્ભજતિર્યંચ, ૧૫ અપર્યાપ્ત કર્મભૂમિના ગર્ભજમનુષ્ય, ૯૯ અપર્યાપ્તદેવ, અને ૭ અપર્યાપ્ત નારક એ ૧૨૬ જીવભેદમાં ૩ અજ્ઞાન અને ૩ જ્ઞાન અચક્ષુદર્શન અને અવધિદર્શન એ ૮ ઉપયોગ છે. તથા ૯૯ પર્યાપ્ત નારક, અને ૫ ગર્ભજપર્યાપ્ત તિર્યંચ એ ૧૧૧ જીવભેદમાં ૩ જ્ઞાન, ૩ દર્શન, અને ૩ અજ્ઞાન મળી ૯ ઉપયોગ હોય છે. તથા ૧૫ પર્યાપ્ત કર્મભૂમિના ગર્ભજમનુષ્ય રૂપ ૧૫ જીવભેદમાં ૧૨ ઉપયોગ છે.

(૨૨) દ્રષ્ટિ—૨૨ એકેન્દ્રિય, ૩ પર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિય, ૫ પર્યાપ્ત સમુર્ચ્છિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય, ૧૦૧ સમુર્ચ્છિમ મનુષ્ય, અને ૧ સાતમી પૃથ્વીનો અપર્યાપ્ત નારક એ ૧૩૨ જીવભેદમાં મિથ્યાત્વ દ્રષ્ટિ છે. ૩ અપર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિય, ૫ સમુર્ચ્છિમ અપર્યાપ્ત તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય, ૫ અપર્યાપ્ત ગર્ભજતિર્યંચ, ૯૯ અપર્યાપ્તદેવ, ૬ અપર્યાપ્ત નારક, અને ૧૦૧ અપર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્ય એ ૨૧૯ જીવભેદમાં મિથ્યાત્વ અને સમ્યક્ત્વ એ બે દ્રષ્ટિ છે. એમાં ત્રણ વિકલેન્દ્રિયને અને પાંચ સમુર્ચ્છિમ

* સિદ્ધાન્તમતે ઉપયોગ પ્રમુખ જ્ઞાનદ્વારાદિને અનુસારે સ્વતઃ જાણી લેવી.

તિર્યંચને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં કેવળ સાસ્વાદન[1] સમ્યગ્દૃષ્ટિપણું છે અને ૯૯ દેવ, ૬ નારક, તથા છપ્પન અન્તર્દ્વીપ સિવાયના ૪૫ મનુષ્ય અને ૫ ગર્ભજતિર્યંચ મળી ૧૫૫ અપર્યાપ્તજીવોને ક્ષયોપશમ ક્ષાયિક અને સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિપણું છે. ૫૬ અપર્યાપ્ત અન્તર્દ્વીપના યુગલિકોને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ (પર્યાપ્ત અવસ્થામાં પણ) નહિં હોવાથી ક્ષયોપશમ અને સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિપણું છે. તથા ૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજતિર્યંચ, ૧૦૧ પર્યાપ્ત દેવ, અને ૭ પર્યાપ્તનારક એ ૨૧૨ જીવભેદમાં ત્રણે દૃષ્ટિ છે.

(૨૩) બન્ધ—૫૬૩ જીવભેદમાં મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો બંધ કહેવાથી ગ્રંથ ઘણો વધી જાય માટે જીજ્ઞાસુએ બન્ધસ્વામિત્વ નામે ત્રીજા કર્મગ્રન્થને અનુસરીને યથાયોગ્ય બંધ જાણવો.

(૨૪) ઉદય—૫૬૩ જીવભેદોમાં સવિસ્તર ઉદયનું સ્વરૂપ

---

૧ પ્ર૦ — સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ હોવાથી સમ્યગ્દૃષ્ટિપણું માન્યું એમ [illegible] સિદ્ધાન્તમાં સાસ્વાદન ભાવે જ્ઞાન [illegible] સાસ્વાદન યુક્ત અપર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવને સમ્યગ્દૃષ્ટિપણું [illegible] અજ્ઞાન સ્વીકાર કરીને અપર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિયોમાં કેવળ મિથ્યાદૃષ્ટિપણું કહેવાય કે નહિ?

ઉત્તર — કર્મગ્રન્થના અભિપ્રાયે જોઈએ તો અપર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવોને કેવળ મિથ્યાદૃષ્ટિપણું [illegible] *વિગલે દુવિહિ થાવર, મિચ્છત્તિ .....* એ વચનથી દ્વીન્દ્રિયાદિમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિપણું સ્વીકાર્યું છે. તે પ્રમાણે અહિં પણ સ્વીકાર્યું છે.

પ્રશ્ન — [illegible] વિકલેન્દ્રિય [illegible]

ઉત્તર — [illegible]

ગ્રંથમાં ભિન્ન દર્શાવ્યું નથી પણ ૧૪ જીવભેદ વિગેરે દ્વારોને અ સપ્તતિકા નામે છઠ્ઠા કર્મગ્રન્થમાં જે ઉદયવિધિ દર્શાવી છે ઉદયવિધિને અનુસારે યથાયોગ્ય ઉદય જીવભેદોમાં વિચારવો.

(૨૫) ઉદીરણા—પ્રાયઃ ઉદયવત્.

(૨૬) સત્તા—સપ્તતિકા નામે છઠ્ઠા કર્મગ્રન્થને અનુર પરિશ્રમ પૂર્વક તારવણી કરવાથીજ સર્વ ભેદોમાં (બંધ ઉદીરણા અને) સત્તા ઉપજાવી શકાય છે તે સ્વતઃ વિચારવી

(૨૭) શરીર—પર્યાપ્ત વાયુ વિના ૨૭ અપંચેન્દ્રિય, સમ્મુર્ચ્છિમતિર્યંચ પંચેન્દ્રિય, ૫ અપર્યાપ્ત ગર્ભજતિર્યંચ, સમ્મુર્ચ્છિમ મનુષ્ય, ૧૭૨ યુગલિક, અને ૧૫ અપર્યાપ્ત ગ કર્મભૂમિ મનુષ્ય એ ૩૩૦ જીવભેદમાં ૩ શરીર ઔદ તૈજસ અને કાર્મણ છે. ૧૯૮ દેવ અને ૧૪ નારક એ જીવભેદમાં ૩ શરીર વૈક્રિય તૈજસ અને કાર્મણ છે. વાયુકાય અને ૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજતિર્યંચ એ ૬ જીવભેદમ શરીર ઔદારિક વૈક્રિય તૈજસ અને કાર્મણ છે. અને ૧૫ કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યરૂપ ૧૫ જીવભેદમાં ૫ શરીર

(૨૮) બન્ધહેતુ—નવ લોકાન્તિક અને પાંચ અનુત્ત ચૌદ અપર્યાપ્ત અને ચૌદ પર્યાપ્ત મળી ૨૮ જીવભેદમાં કષાય, અને યોગ એ ૩ મૂળ બંધહેતુ છે. અને શેષ જીવભેદમાં ૪ મૂળ બંધહેતુ છે. હવે સર્વ જીવભેદમાં બંધહેતુ નીચે પ્રમાણે—

અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયના ૧૧ જીવભેદમાં ૧ અના મિથ્યાત્વ, ૬ કાયવધ અવિરતિ, ૧ સ્પર્શેન્દ્રિય અવિરતિ, ૨૩ આહારિકમિશ્ર અને કાર્મણ એ બે યોગ મળી ૩૩ બ છે. પર્યાપ્ત બાદર વાયુ વિના ૧૦ પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય રૂ જીવભેદમાં ઔદારિક યોગસહિત અને પૂર્વોક્ત બે યો ૩૨ બંધહેતુ છે. પર્યાપ્ત બાદર વાયુરૂપ ૧ જીવભેદમ

અને વૈક્રિયમિશ્ર સહિત ૩૪ બંધહેતુ છે. અપર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિયરૂપ ૧ જીવભેદમાં ૧ મિથ્યાત્વ, ૬ કાયવધ અવિરતિ, ૨ ઇન્દ્રિય અવિરતિ, ૨૩ કષાય, તથા ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ એ ૨ યોગ મળી ૩૪ બંધહેતુ છે. પર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિયરૂપ ૧ જીવભેદમાં પૂર્વોક્ત બે યોગને સ્થાને એક ઔદારિક અને વ્યવહાર વચન યોગ ગણવાથી ૩૪ બંધહેતુ છે. અપર્યાપ્ત ત્રીન્દ્રિયરૂપ ૧ જીવભેદમાં અપર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિયમાં કહેલા ચોત્રીસ બંધહેતુમાં ૧ ઇન્દ્રિય અવિરતિ અધિક ગણવાથી ૩૫ બંધહેતુ થાય. પર્યાપ્ત ત્રીન્દ્રિય રૂપ ૧ જીવભેદમાં પર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિયમાં કહેલા ચોત્રીસ બંધહેતુમાં ૧ ઇન્દ્રિય અવિરતિ અધિક ગણવાથી ૩૫ બંધહેતુ થાય. અપર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિયરૂપ ૧ જીવભેદમાં અપર્યાપ્ત ત્રીન્દ્રિયમાં કહેલા પાંત્રીસ બંધહેતુ સહિત ૧ ઇન્દ્રિય અવિરતિ અધિક ગણવાથી ૩૬ બંધહેતુ હોય. પર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિય રૂપ ૧ જીવભેદમાં પર્યાપ્ત ત્રીન્દ્રિયમાં કહેલા ૩૫ બંધહેતુ સહિત ૧ ઇન્દ્રિય અવિરતિ અધિક ગણવાથી ૩૬ બંધહેતુ હોય. ૫ અપર્યાપ્ત સમુચ્છિમ તિ૦ પંચેન્દ્રિય, અને ૧૦૧ સમુચ્છિંમ મનુષ્ય એ ૧૦૬ જીવભેદમાં ૧ મિથ્યાત્વ, ૬ કાયવધ, ૫ ઇન્દ્રિય, ૨૩ કષાય, અને ઔદારિક મિશ્ર તથા કાર્મણ એ ૨ યોગ મળી ૩૭ બંધહેતુ હોય. ૫ પર્યાપ્ત સમુચ્છિંમતિર્યંચ પંચેન્દ્રિયરૂપ ૫ જીવભેદમાં પૂર્વોક્ત બે યોગને સ્થાને ઔદારિક તથા વ્યવહાર વચનયોગ ગણતાં એજ ૩૭ બંધહેતુ હોય. ૫ અપર્યાપ્ત ગર્ભજતિર્યંચરૂપ ૫ જીવભેદમાં ૧ મિથ્યાત્વ, મનવિના ૧૧ અવિરતિ, ૨૫ કષાય, અને ઔદારિકમિશ્ર તથા કાર્મણ એ ૨ યોગ મળી ૩૯ બંધહેતુ હોય. ૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજતિર્યંચરૂપ ૫ જીવભેદમાં ૫ મિથ્યાત્વ, ૧૨ અવ્રત, ૨૫ કષાય, ઔદારિકમિશ્રયોગ કાર્મણયોગ તથા આહારકદ્વિક વિના શેષ ૧૧ યોગ એ ૫૩ બંધહેતુ છે. તથા નવ લોકાન્તિક અને પાંચ અનુત્તર એ ૧૪ અપર્યાપ્તરૂપ ૧૪ જીવભેદમાં મનવિના ૧૧ અવ્રત, તથા નપુંસકવેદ સ્ત્રીવેદ અને ૪ અનંતાનુબંધિ એ ૭ કષાય વિના શેષ ૧૮ કષાય, વૈક્રિયમિશ્ર

અને કાર્મણ એ ૨ યોગ, એ સર્વ મળી ૩૭ બંધહેતુ છે. અને એજ ૧૪ પર્યાપ્ત દેવરૂપ ૧૪ જીવભેદમાં ૧૨ અવ્રત, ૧૯ કષાય, ૪ મનયોગ, ૪ વચનયોગ, અને ૧ વૈક્રિયયોગ એ સર્વ મળી ૪૦ બંધહેતુ છે. સનત્કુમારથી અચ્યુત સુધીના ૧૦ કલ્પના દેવ, ૨ ઉર્ધ્વકિલ્બિષિક, અને ૯ ગ્રૈવેયક એ ૨૧ અપર્યાપ્ત દેવરૂપ ૨૧ જીવભેદમાં ૧ અનાભોગિક મિથ્યાત્વ, મનવિના ૧૧ અવિરતિ, નપુંસક અને સ્ત્રીવેદ વિના ૨૩ કષાય, તથા વૈક્રિયમિશ્ર અને કાર્મણ એ ૨ યોગ મળી ૩૭ બંધહેતુ છે. તથા એજ ૨૧ પર્યાપ્ત દેવરૂપ ૨૧ જીવભેદમાં ૫ મિથ્યાત્વ, ૧૨ અવ્રત, ૨૩ કષાય, અને ૯ યોગ એ ૪૯ બંધહેતુ છે. ૭ અપર્યાપ્ત નારકમાં પણ એકવીસ અપર્યાપ્ત દેવભેદની પેઠે ૩૭ બંધહેતુ છે, પરન્તુ પુરૂષવેદને બદલે નપુંસક વેદ કહેવો. અને ૭ પર્યાપ્ત નારકમાં એકવીશ પર્યાપ્ત દેવભેદની પેઠે ૪૯ બંધહેતુ છે પરન્તુ પુરૂષવેદને બદલે નપુંસકવેદ કહેવો. પૂર્વે કહેલા ૧૪ તથા ૨૧ મળી ૩૫ દેવ સિવાયના શેષ ૬૪ અપર્યાપ્ત દેવરૂપ ૬૪ જીવભેદમાં ૧ અનાભોગ મિથ્યાત્વ, મનવિના ૧૧ અવિરતિ, નપુંસક વેદ વિના ૨૪ કષાય, તથા વૈક્રિયમિશ્ર અને કાર્મણયોગ એ ૩૮ બન્ધહેતુ છે. એજ ૬૪ પર્યાપ્ત દેવરૂપ ૬૪ જીવભેદમાં ૫ મિથ્યાત્વ, ૧૨ અવ્રત, ૨૪ કષાય, અને ૯ યોગ મળી ૫૦ બંધહેતુ છે. ૮૬ અપર્યાપ્ત યુગલિક રૂપ ૮૬ જીવભેદમાં ૧ અનાભોગ મિથ્યાત્વ, મનવિના ૧૧ અવ્રત, નપુંસક વેદ વિના ૨૪ કષાય, ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણયોગ મળી ૩૮ બંધહેતુ છે. તથા ૮૬ પર્યાપ્ત યુગલિકોમાં ૫ મિથ્યાત્વ, ૧૨ અવ્રત, ૨૪ કષાય, ૪ મનયોગ, ૪ વચનયોગ, અને ૧ ઔદારિક યોગ મળી ૫૦ બંધહેતુ છે. ૧૫ અપર્યાપ્ત કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યરૂપ ૧૫ જીવભેદમાં અપર્યાપ્ત યુગલિકમાં કહેલા ૩૮ બંધહેતુમાં ૧ નપુંસકવેદ અધિક ગણવાથી ૩૯ બંધહેતુ છે, અને ૧૫ પર્યાપ્ત કર્મભૂમિગર્ભજ મનુષ્ય રૂપ ૧૫ જીવભેદમાં ૫૭ બંધહેતુ છે.

ચતુરસ્રરૂપ ૧ સંસ્થાન છે. ૧૦ ગર્ભજતિર્યંચ અને ૩૦ કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્ય એ ૪૦ જીવભેદમાં ૬ સંસ્થાન છે.

(૧૨) સમુદ્ઘાત—૯૯ અપર્યાપ્તદેવ, અને ૭ અપર્યાપ્તનારક તથા ૮૬ અપર્યાપ્ત યુગલિક[1] એ ૧૯૨ જીવભેદમાં વેદના અને કષાય એ બે સમુદ્ઘાત છે. પર્યાપ્તબાદર વાયુ વિના ૨૭ અપંચેન્દ્રિય, ૧૦ સંમુર્છિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય, ૧૦૧ સંમુર્છિમ મનુષ્ય, ૯ પર્યાપ્ત ગ્રૈવેયકદેવ, ૫ પર્યાપ્ત અનુત્તરદેવ, ૫ અપર્યાપ્ત ગર્ભજતિર્યંચ, ૮૬ પર્યાપ્ત યુગલિક, અને ૧૫ અપર્યાપ્ત ગર્ભજ કર્મભૂમિ મનુષ્ય એ ૨૫૮ જીવભેદમાં વેદના, કષાય, અને મરણ એ ૩ સમુદ્ઘાત છે. પર્યાપ્તબાદર વાયુરૂપ ૧ જીવભેદમાં વેદના, કષાય, મરણ, અને વૈક્રિય એ ૪ સમુદ્ઘાત છે. ગ્રૈવેયક અને અનુત્તર સિવાયના ૮૫ પર્યાપ્તદેવ, ૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજતિર્યંચ, અને ૭ પર્યાપ્તનારક એ ૯૭ જીવભેદમાં વેદના, કષાય, મરણ, વૈક્રિય, અને તૈજસ એ ૫ સમુદ્ઘાત છે. અને ૧૫ પર્યાપ્તગર્ભજ કર્મભૂમિ મનુષ્યરૂપ ૧૫ જીવભેદમાં ૭ સમુદ્ઘાત છે.

(૧૩) ભાવ—બાદર અપર્યાપ્ત પૃથ્વી, જલ, અને પ્રત્યેક વનસ્પતિ એ ત્રણ સિવાયના શેષ ઓગણીશ એકેન્દ્રિય, પર્યાપ્તત્રીન્દ્રિય, પર્યાપ્તચૌરિન્દ્રિય અને ૧૦૧ સંમુર્છિમ મનુષ્ય એ ૧૨૨ જીવભેદમાં ૩ મૂળભાવ (ક્ષયોપશમ ઔદયિક અને પારિણામિક) છે, અને ઉત્તરભાવમાં અજ્ઞાન ૨, દાનાદિ ૫, અચક્ષુદર્શન ૧, અજ્ઞાન સિદ્ધિ[3] ૪, ગતિ[4] ૧, લેશ્યા ૩ (પ્રથમની), કષાય ૪, વેદ ૧

૧-૨ અપર્યાપ્ત યુગલિકો [illegible]

૩. અહિં "અજ્ઞાન સિદ્ધિ ૪" એટલે [illegible]

૪. [illegible]

(નપુંસક), અને પારિણામિકભાવ ૩ એ સર્વ મળી ૨૪ ઉત્તરભાવ છે. બાદરઅપર્યાપ્ત પૃથ્વી, બાદરઅપર્યાપ્ત જળ, અને બાદર અપર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિ એ ૩ જીવભેદમાં એજ ૩ મૂળભાવ અને તેજોલેશ્યા સહિત ૨૫ ઉત્તરભાવ છે, કારણકે ઇશાન સુધીના દેવોમાંનો કોઇ તેજોલેશ્યાવાળો દેવ એ ત્રણ એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે દેવપણાની તેજોલેશ્યા સહિત ઉત્પન્ન થાય છે તેથી એ ત્રણ જીવોને અપર્યાપ્તપણામાં તેજોલેશ્યા પણ હોઇ શકે છે. ત્યારબાદ પર્યાપ્તપણામાં તદ્‌ભવપ્રત્યયિક ૩ અશુભલેશ્યા પ્રાપ્ત થાય છે તેથી એ ૩ ભેદમાં અને શેષ ૧૬ એકેન્દ્રિયમાં ભવસ્વભાવેજ તેજોલેશ્યા વિગેરે શુભ લેશ્યા હોતી નથી.

૩ અપર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિય અને ૫ અપર્યાપ્ત સમુચ્છિર્મ પંચેન્દ્રિય એ ૮ જીવભેદમાં ૩ મૂળભાવ પૂર્વોક્ત રીતે છે, અને ૨ જ્ઞાન સહિત ચોવીસ ભાવ જે પ્રથમ ઓગણીસ એકેન્દ્રિયોમા કહ્યા છે તે રીતે હોવાથી ૨૬ ઉત્તરભાવ હોય છે. કારણકે ઉપશમ સમ્યક્‌ત્વથી પતિત થઇ સાસ્વાદન સહિત જીવ એ આઠ ભેદમા ઉત્પન્ન થઇ શકે છે, માટે એ જીવોને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં સાસ્વાદન ભાવ હોય છે, અને સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાય પ્રમાણે સાસ્વાદનભાવે જ્ઞાન હોય છે. તથા કર્મગ્રંથના અભિપ્રાય પ્રમાણે સાસ્વાદનભાવ છે, પરન્તુ સાસ્વાદનપણામાં અજ્ઞાનજ ગણાય તેથી પુર્વોક્ત ૨૪ ઉત્તરભાવ હોય.

૧ પર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિય અને ૫ પર્યાપ્ત સમુચ્છિર્મ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય એ ૬ જીવભેદમાં ૩ મૂળભાવ પૂર્વોક્ત રીતે છે, અને ચક્ષુદર્શન સહિત ૨૫ ઉત્તરભાવ છે. ૧ અપર્યાપ્તગર્ભજ ચતુષ્પદ અને ૧૫ અપર્યાપ્તગર્ભજ કર્મભૂમિ મનુષ્ય એ ૧૬ જીવભેદમાં ક્ષાયિકભાવ સહિત ૪ મૂળભાવ અને ઉત્તરભેદમાં પૂર્વોક્ત ચોવીસ સહિત સ્ત્રીવેદ, ક્ષયોપશમ સમ્યક્‌ત્વ, ક્ષાયિકસમ્યક્‌ત્વ, તેજો, પદ્મ, અને શુક્લલેશ્યા, અવધિજ્ઞાન, અવધિદર્શન, વિભંગજ્ઞાન, મતિજ્ઞાન, અને શ્રુતજ્ઞાન એ સર્વ

મની ૩૬ ઉત્તરભાવ છે. કારણકે ગર્ભજને ત્રણે વેદ હોય છે,
પૂર્વભવમાંથી સમ્યક્ત્વ અવધિ અને વિભંગ સહિત અવતરે છે,
પરન્તુ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ સહિત તિર્યંચમાં ઉત્પન્ન થાય તો
યુગલિક ચતુષ્પદમાંજ[1] અવતરે છે. પર્યાપ્તગર્ભજ ચતુષ્પદ (યુગ
લિક ચતુષ્પદ) રૂપ ૧ જીવભેદમાં ૫ મૂળભાવ અને ચક્ષુ
દર્શન તથા ઉપશમ સમ્યક્ત્વ સહિત ૩૮ ઉત્તરભાવ હોય છે
કારણકે એ બન્ને ભાવ પર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોઇ શકે છે. અપર્યા
ગર્ભજ જળચર, ઉરઃપરિસર્પ, ભુજપરિસર્પ, અને ખેચરરૂપ
જીવભેદમાં ઉપશમ અને ક્ષાયિક વિના ૩ મૂળભાવ, અ
ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ નહિ હોવાથી પૂર્વોક્ત છત્રીસમાંથી ક્ષાયિકસમ્ય
ક્ત્વ બાદ કરતાં શેષ ૩૫ ઉત્તરભાવ હોય છે. તથા પર્યા
ગર્ભજ જળચર, ઉરઃપરિસર્પ, ભુજપરિસર્પ, અને ખેચર એ
જીવભેદમાં ૪ મૂળભાવ (ક્ષાયિક વિના), અને ચક્ષુદર્શન ત
ઉપશમ સમ્યક્ત્વ સહિત ૩૭ ઉત્તરભાવ હોય છે.

૫૬ અપર્યાપ્ત અન્તર્દ્વીપના યુગલિક મનુષ્યરૂપ ૫૬ જી
ભેદમાં ઉપશમભાવ અને ક્ષાયિકભાવ રહિત ૩ મૂળભાવ
અને ઉત્તરભેદમાં એકેન્દ્રિયને કહેલા ચોવીસભાવમાંથી નપુંસ
વેદ વિના ૨૩ ભાવ[2] સહિત ૩ શુભ લેશ્યા, ૨ વેદ (સ્ત્રી, પુરુ
૧ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ, અને ૨ મતિશ્રુતજ્ઞાન એ ૩૧ ઉત્તરભ
છે. પર્યાપ્ત અન્તર્દ્વીપના યુગલિક મનુષ્યરૂપ ૫૬ જીવભે
ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, ઔદયિક, અને પારિણામિક એ ૪ મ
ભાવ છે, અને ઉત્તરભેદમાં ચક્ષુદર્શન તથા ઉપશમ સમ્ય

૧. તિર્યંચના ૪૮ ભેદમાંથી ગર્ભજ ચતુષ્પદરૂપ ૧ તિર્યંચનેજ
સમ્યક્ત્વ હોય, અને તે પણ યુગલિક ચતુષ્પદનેજ, પરન્તુ કર્મ
ચતુષ્પદ તિર્યંચને ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ ન હોય.

૧ પરન્તુ ગતિને સ્થાને મનુષ્ય ગતિ કહેવી.

૨ મનુષ્યના ૩૦૩ ભેદમાં અન્તર્દ્વીપના યુગલિક મનુષ્ય
... ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ન હોય.

સહિત ૩૩ ઉત્તરભાવ છે. ૩૦ અપર્યાપ્ત દેવકુરૂ આદિ ક્ષેત્રના યુગલિક મનુષ્યરૂપ ૩૦ જીવભેદમાં ૪ મૂળભાવ (ઉપશમ વિના) છે, અને ઉત્તરભેદમાં અન્તર્દ્વીપના અપર્યાપ્ત મનુષ્યોને કહેલા ૩૧ ભાવ સહિત ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ગણતાં ૩૨ ઉત્તરભાવ છે. અને એજ ત્રીસ પર્યાપ્ત યુગલિક મનુષ્યરૂપ ૩૦ જીવભેદમાં ઉપશમભાવ સહિત ૫ મૂળભાવ, અને ચક્ષુદર્શન તથા ઉપશમ સમ્યક્ત્વ સહિત ૩૪ ઉત્તરભાવ છે.

પંદર અપર્યાપ્ત પરમાધામી દેવરૂપ ૧૫ જીવભેદમાં ૩ મૂળભાવ (ક્ષાયિક અને ઉપશમ વિના) છે, અને ઉત્તરભેદમાં ૩ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન, ૧ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ, ૫ દાનાદિ, ૨ અચક્ષુ અને અવધિ, ૪ અજ્ઞાન વિગેરે, ૧ ગતિ, ૧ કૃષ્ણલેશ્યા (અથવા ૩ અશુભ લેશ્યા*), ૪ કષાય, ૨ વેદ (સ્ત્રી, પુરૂષ), અને ૩ પારિણામિકભાવ એ સર્વ મળી ૨૯ (અથવા ૩૧) ઉત્તરભાવ છે. તથા એજ પર્યાપ્ત પરમાધામીરૂપ ૧૫ જીવભેદમાં ૪ મૂળભાવ (ક્ષાયિક વિના) છે, અને ઉત્તરભેદમાં ચક્ષુદર્શન અને ઉપશમ સમ્યક્ત્વ સહિત અપર્યાપ્ત પરમધામીને કહેલા ઓગણત્રીશ અથવા એકત્રીસ ભાવ ગણતાં ૩૧ (અથવા ૩૩) ઉત્તરભાવ છે.

૧૦ અપર્યાપ્ત ભુવનપતિ, ૧૦ અપર્યાપ્ત તિર્યગ્જૃંભક, અને ૧૬ અપર્યાપ્ત વ્યન્તર એ ૩૬ જીવભેદમાં ૩ મૂળભાવ, અને ઉત્તરભેદમાં તેજો લેશ્યા સહિત અપર્યાપ્ત પરમાધામીમાં કહેલા ૩૧ ભાવ પ્રમાણે ૩૨ ઉત્તરભાવ છે. અને એજ પર્યાપ્ત ભુવનપતિ વિગેરે ૩૬ જીવભેદમાં ૪ મૂળભાવ (ક્ષાયિક[1] વિના) છે, અને ચક્ષુદર્શન તથા ઉપશમ સમ્યક્ત્વ સહિત પર્યાપ્ત પરમાધામીવત્ ૩૪ ઉત્તરભાવ છે.

---

* દેવગતિના [illegible] નારક [illegible] [illegible] નહિ.

૧ [illegible] અને [illegible]

અપર્યાપ્ત સૌધર્મ, અપર્યાપ્ત ઈશાન, એ ૨ જીવભેદમાં ૪ મૂળભાવ (ઉપશમ વિના) છે, અને ઉત્તરભેદમાં અપર્યાપ્ત ભવનપત્યાદિને કહેલા ૩૨ ભાવમાંથી ૩ અશુભ લેશ્યા બાદ કરી ક્ષાયિક-સમ્યક્ત્વ ઉમેરતાં ૩૦ ઉત્તરભાવ હોય છે. તથા એજ પર્યાપ્ત ૨ જીવભેદમાં ૫ મૂળભાવ અને ૩૨ ઉત્તરભાવ (ચક્ષુદર્શન અને ઉપશમ સમ્યક્ત્વ સહિત) છે. ૧૦ જ્યોતિષી અપર્યાપ્ત અને અધઃકિલ્બિષિક અપર્યાપ્તરૂપ ૧૧ જીવભેદમાં ૩ મૂળભાવ અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ રહિત અપર્યાપ્ત સૌધર્મવત્ ૨૯ ઉત્તરભાવ છે, એજ પર્યાપ્ત ૧૧ જીવભેદમાં ૪ મૂળભાવ (ક્ષાયિક વિના), અને ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ રહિત પર્યાપ્ત સૌધર્મવત્ ૩૧ ઉત્તરભાવ છે. અપર્યાપ્ત મધ્યમ કિલ્બિષિક અને અપર્યાપ્ત ઉર્ધ્વ કિલ્બિષિકરૂપ ૨ જીવભેદમાં ૩ મૂળભાવ અને સ્ત્રીવેદ[1] વિના અપર્યાપ્ત અધઃકિલ્બિષિકવત્ ૨૮ ઉત્તરભાવ[2] છે. એજ પર્યાપ્ત કિલ્બિષિકરૂપ ૨ જીવભેદમાં ૪ મૂળભાવ અને સ્ત્રીવેદ વિના પર્યાપ્ત અધઃકિલ્બિષિકવત્ ૩૦ ઉત્તરભાવ છે.

તથા સનત્કુમાર વિગેરે ૧૦, અને ગ્રૈવેયક ૯, એ ૧૯ અપર્યાપ્તરૂપ ૧૯ જીવભેદમાં ૪ મૂળભાવ (ઉપશમ વિના) છે, અને અપર્યાપ્ત સૌધર્મમાં કહેલા ૩૦ ભાવમાંથી સ્ત્રીવેદ બાદ કરતાં શેષ ૨૯ ઉત્તરભાવ છે, અને એજ પર્યાપ્ત ૧૯ જીવભેદમાં ૫ મૂળભાવ, અને સ્ત્રીવેદ રહિત પર્યાપ્ત સૌધર્મવત્ ૩૧ ઉત્તરભાવ છે. ૯ અપર્યાપ્ત લોકાન્તિકરૂપ ૯ જીવભેદમાં ૪ મૂળભાવ અને ક્ષાયોપશમિક અજ્ઞાન ૩, ઔદયિક અજ્ઞાન ૧, અભવ્યત્વ ૧, મિથ્યાત્વ ૧, અને સ્ત્રીવેદ ૧ એ ૭ ભાવ

---

૧. ત્રીજા સનત્કુમાર સ્વર્ગથી ઉપરના સર્વ દેવલોકમાં સ્ત્રીવેદનો (દેવાંગનાનો) અભાવ છે માટે.

૨. પરન્તુ અહિંથી આગળ જે દેવોને જે લેશ્યા સંભવતી હોય તેજ ૧ લેશ્યા કહેવી, જેથી મધ્ય કિલ્બિષિકને પદ્મલેશ્યા, અને ઉર્ધ્વ-કિલ્બિષિકને શુક્લલેશ્યા.

વિના* અપર્યાપ્ત સૌધર્મવત્ ૨૩ ઉત્તરભાવ છે. એજ પર્યાપ્તરૂપ ૯ જીવભેદમાં ૪ મૂળભાવ અને ચક્ષુદર્શન સહિત ૨૪ ઉત્તરભાવ છે. ૫ અપર્યાપ્ત અનુત્તરરૂપ ૫ જીવભેદમાં ૫ મૂળભાવ[1] અને ચક્ષુદર્શન વિના ઉપશમ સમ્યક્ત્વ સહિત પર્યાપ્ત લોકાન્તિકવત્ ૨૪ ઉત્તરભાવ હોય. અને બહુમતે ઉપશમ વિના ૪ મૂળભાવ અને ઉપશમ સમ્યક્ત્વ વિના ૨૩ ઉત્તરભાવ છે. તથા ૫ પર્યાપ્ત અનુત્તર દેવરૂપ ૫ જીવભેદમાં ૪ ઉત્તરભાવ (ઉપશમ વિના) હોય, ઉત્તરભેદમાં ચક્ષુદર્શન સહિત અને ઉપશમ સમ્યક્ત્વ રહિત અપર્યાપ્ત અનુત્તરવત્ ૨૪ ઉત્તરભાવ હોય.

રત્નપ્રભા વિગેરે પ્રથમની પૃથ્વીના અપર્યાપ્ત નારકરૂપ ૨ જીવભેદમાં ૪ મૂળભાવ (ઉપશમ વિના) હોય, અને ઉત્તરભેદમાં અપર્યાપ્ત પરમાધામી દેવને જે ૩૧ ભાવ કહ્યા છે તેમાંથી ૩ લેશ્યાને સ્થાને ૧ કાપોતલેશ્યા, ૨ વેદને સ્થાને ૧ નપુંસકવેદ, તથા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉમેરતાં સર્વ મળી ૨૯ ઉત્તરભાવ હોય, અને એજ પર્યાપ્ત ૨ જીવભેદમાં ૫ મૂળભાવ, તથા ચક્ષુદર્શન અનેઉપશમસમ્યક્ત્વ સહિત ૩૧ ઉત્તરભાવ હોય. અપર્યાપ્ત વાલુકાપ્રભાના નારકરૂપ ૧ જીવભેદમાં અપર્યાપ્ત રત્નપ્રભા નારકવત્, પરન્તુ કૃષ્ણને બદલે કાપોત અને નીલ એ ૨ લેશ્યા ગણવાથી ૪ મૂળભાવ, અને ૩૦ ઉત્તરભાવ હોય છે. એજ પર્યાપ્ત ૧ જીવભેદમાં પર્યાપ્ત રત્નપ્રભાવત્, પરન્તુ ૨ લેશ્યા ગણવાથી

---

* કારણકે લોકાન્તિક દેવો અવશ્ય ભવ્ય અને સમ્યગ્દૃષ્ટિજ હોય છે માટે. અહિં અવશ્ય ભવ્યત્વાદિ અધિપતિ લોકાન્તિકની અપેક્ષાએ જાણવું. વળી લોકાન્તિક દેવોને ક્ષાયિક અથવા ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ હોય, પણ બીજાં સમ્યક્ત્વ ન હોય

૧. કારણકે સર્વે અનુત્તર દેવો અવશ્ય ભવ્ય અને સમ્યગ્દૃષ્ટિજ હોય છે. વળી છટ્ઠાકર્મગ્રન્થને મતે ઉપશમ સમ્યક્ત્વ સહિત પરભવમાં ઉત્પન્ન થાય તો આ પાંચ અનુત્તર દેવોજ ઉત્પન્ન થઇ શકે છે, શેષ સર્વ અપર્યાપ્ત જીવોને ઉપશમ સમ્યક્ત્વનો અભાવ કહ્યો છે. અને ઘણા ગ્રંથો પ્રમાણે તો અપર્યાપ્ત અનુત્તરને પણ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ ન હોય. અને ક્ષયોપશમ તથા ક્ષાયિક એ બે સમ્યક્ત્વજ હોય.

૫ મૂળભાવ અને ૩૨ ઉત્તરભાવ હોય. અપર્યાપ્ત પંકપ્રભાના નારકરૂપ ૧ જીવભેદમાં ૩ મૂળભાવ (ક્ષાયિક અને ઉપશમ વિના) છે. કારણકે ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પ્રથમની ૩ પૃથ્વી સુધીજ હોય છે. અને ઉત્તરભેદમાં અપર્યાપ્ત રત્નપ્રભા નારકવત્, પરંતુ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ બાદ કરતાં શેષ ૨૮ ઉત્તરભાવ હોય. એજ પર્યાપ્ત પંકપ્રભાના નારકરૂપ ૧ જીવભેદમાં ૪ મૂળભાવ (ક્ષાયિક વિના), અને ચક્ષુદર્શન તથા ઉપશમસમ્યક્ત્વ સહિત અપર્યાપ્ત પંકપ્રભા નારકવત્ ૩૦ ઉત્તરભાવ હોય. પાંચમી પૃથ્વીના અપર્યાપ્ત નારક રૂપ ૧ જીવભેદમાં ૩ મૂળભાવ છે, અને અપર્યાપ્ત પંકપ્રભાનારકવત્, પરન્તુ કૃષ્ણલેશ્યા અધિક હોવાથી ૨૯ ઉત્તરભાવ હોય. એજ પાંચમી પૃથ્વીના પર્યાપ્તનારકરૂપ ૧ જીવભેદમાં ૪ મૂળભાવ (ક્ષાયિક વિના). અને ઉપશમ સમ્યક્ત્વ તથા ચક્ષુદર્શન સહિત અપર્યાપ્ત પાંચમી પૃથ્વીના નારકવત્ ૩૧ ઉત્તરભાવ હોય. છઠ્ઠી પૃથ્વીના અપર્યાપ્તનારકરૂપ ૧ જીવભેદમાં ૩ મૂળભાવ છે, અને અપર્યાપ્ત પંકપ્રભાના નારકવત્ ૨૮ ઉત્તરભાવ છે, પરન્તુ નીલ લેશ્યાને બદલે કૃષ્ણ લેશ્યા કહેવી, એજ છઠ્ઠી પૃથ્વીના પર્યાપ્ત નારકરૂપ ૧ જીવભેદમાં ૪ મૂળભાવ, અને પર્યાપ્ત પંકપ્રભાનારકવત્ ૩૦ ઉત્તરભાવ છે, પરન્તુ નીલ લેશ્યાને બદલે કૃષ્ણ લેશ્યા કહેવી, સાતમી પૃથ્વીના અપર્યાપ્ત નારકરૂપ ૧ જીવભેદમાં ૩ મૂળભાવ, અને અવશ્ય મિથ્યાદૃષ્ટિ હોવાથી અપર્યાપ્ત પંકપ્રભા સંબંધિ ૨૮ ભાવમાંથી ૧ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ, મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અને અવધિજ્ઞાન બાદ કરી નીલલેશ્યાને સ્થાને કૃષ્ણલેશ્યા સહિત ૨૪ ઉત્તરભાવ હોય. એજ સાતમી પૃથ્વીના પર્યાપ્ત નારકરૂપ ૧ જીવભેદમાં ૪ મૂળભાવ (ક્ષાયિક વિના), ચક્ષુદર્શન, ઉપશમ સમ્યક્ત્વ, ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ અને ૩ જ્ઞાન એ ૬ ભાવ સહિત અપર્યાપ્તતાથી ૨૭ ભાવ મધ્યે ૩ ૩૦ ઉત્તરભાવ હોય છે. તથા પર્યાપ્ત કર્મભૂમિના મનુષ્ય સંબંધિ ૧૫ જીવભેદમાં ૫ મૂળભાવ અને ચક્ષુદર્શન વિના ૪૦ ઉત્તરભાવ હોય

(૩૪) ૫૬૩ જીવભેદમાં અવગાહના.

૪૮ તિર્યંચમાં.

જીવભેદમાં.	જઘન્ય અવગાહના.	ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના.
૧૦ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયમાં	અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ	અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ
૧૧ બાદર એકેન્દ્રિયમાં (પ્રત્યેક વનસ્પતિ વિના)	"	"
૧ બા૦ પર્યા૦ પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં	"	સાધિક ૧૦૦૦ યોજન
૩ અપર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિયમાં	"	અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ
૧ પર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિય	"	૧૨ યોજન
૧ પર્યાપ્ત ત્રીન્દ્રિય	"	૩ ગાઉ
૧ પર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિય	"	૪ ગાઉ
૧૦ અપર્યાપ્ત તિર્યંચ પંચે૦	"	અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ
૨ પર્યાપ્ત સમ્મૂ૦ જલચર અને ગર્ભજ જલચર	"	૧૦૦૦ યોજન
૧ પર્યા૦ સમ્મૂ૦ ચતુષ્પદ	"	૯ ગાઉ
૧ " ગ૦ ચતુષ્પદ	"	૬ ગાઉ
૨ પર્યાપ્ત (સ૦ ગર્ભજ) પક્ષી	"	૯ ધનુષ્ય
૧ સમ્મૂ૦ પર્યા૦ ભુજપરિ૦	"	"
૧ ગર્ભ૦ " ભુજપરિ૦	"	૯ ગાઉ
૧ સમ્મૂ૦ પર્યા૦ ઉરપરિ૦	"	૯ યોજન
૧ ગર્ભજ પર્યા૦ ઉરપરિ૦	"	૧૦૦૦ યોજન

૩૦૩ મનુષ્યમાં.

જીવભેદમાં.	જઘન્ય અવગાહના.	ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના.
૨૦૨ અપર્યાપ્ત મનુષ્યની	અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ.	અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ
૫૬ પર્યાપ્ત અન્તર્દ્વીપ નરની	૮૦૦ ધનુષ્	૮૦૦ ધનુષ્ય
૧૦ દેવકુરૂ-ઉત્તરકુરૂ નરની	૩ ગાઉ	૩ ગાઉ
૧૦ હરિવર્ષ-રમ્યક્ નરની	૨ ગાઉ	૨ ગાઉ
૧૦ હિમવંત-હિરણ્યવંત નરની	૧ ગાઉ	૧ ગાઉ
૧૫ કર્મભૂમિ નરની	અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ	૫૦૦ ધનુષ્ય
૩૦૩		

૧૪ નારકમાં.

૭ અપર્યાપ્ત નારકની	અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ.	અંગુલનો અસંખ્યાત ભાગ
૧ પર્યાપ્ત પ્રથમ નારકની	૩ હાથ	૭॥। ધ૦ ૬ અં૦
૧ „ દ્વીતીય નારકની	૭॥। ધ૦ ૬ અં૦	૧૫॥ ધ૦ ૧૨ અં
૧ „ તૃતીય નારકની	૧૫॥ ધ૦ ૧૨ અં૦	૩૧। ધ૦
૧ „ ચતુર્થ નારકની	૩૧। ધ૦	૬૨॥ ધ૦
૧ „ પંચમ નારકની	૬૨॥ ધ૦	૧૨૫ ધ૦
૧ „ ષષ્ઠ નારકની	૧૨૫ ધ૦	૨૫૦ ધ૦
૧ „ સપ્તમ નારકની	૨૫૦ ધ૦	૫૦૦ ધ૦
૧૪		

પ્રથમ ગે નરકમાં દરેક પ્રતરે નારકની અવગાહના.

(૧) રત્નપ્રભાના ૧૩ પ્રતરમાં

પ્રતર	[illegible]	[illegible]
૧	[illegible]	
૨	[illegible]	[illegible]
૩	[illegible]	
૪	[illegible]	[illegible]
૫	[illegible]	
૬	[illegible]	[illegible]
૭	[illegible]	[illegible]
૮	[illegible]	[illegible]
૯	[illegible]	
૧૦	[illegible]	
૧૧	[illegible]	
૧૨	[illegible]	
૧૩	[illegible]	

૮	[illegible]—૩
૯	[illegible]
૧૦	[illegible]
૧૧	[illegible]

(૩) વાલુકાપ્રભાના ૯ પ્રતરમાં

પ્રતર	[illegible]
૧	[illegible]
૨	[illegible]
૩	[illegible]
૪	[illegible]
૫	[illegible]
૬	[illegible]
૭	[illegible]
૮	[illegible]
૯	[illegible]

પ્રત્યેક પ્રતરમાં ૭ હાથ ૧૯ા આંગુલની વૃદ્ધિ

(૨) [illegible] ૧૧ પ્રતરમાં

પ્રતર	[illegible]
૧	[illegible]
૨	[illegible]
૩	[illegible]
૪	[illegible]
૫	[illegible]
૬	[illegible]
૭	[illegible]

([illegible]) [illegible]ભાના ૭ પ્રતરમાં

	[illegible]
૧	[illegible]
૨	[illegible]
૩	[illegible]
૪	[illegible]
૫	[illegible]
૬	[illegible]
૭	[illegible]

દરેક પ્રતરે ૪ ધ૦ ૨૦ આંગુલની [illegible]

(૫) ધૂમપ્રભાના ૫ પ્રતરમાં

પ્રતરે	ધ૦ હસ્ત અંગુલ
૧	૬૨—૨—૦
૨	૭૮—૦—૧૨
૩	૯૩—૩—૦
૪	૧૦૯—૧ ૧૨
૫	૧૨૫—૦—૦

દરેક પ્રતરે ૧૫॥ ધનુ૦ ની વૃદ્ધિ

(૬) તમઃપ્રભાના ૩ પ્રતરમાં

૧	૧૨૫—૦—૦
૨	૧૮૭—૨—૦
૩	૨૫૦—૦—૦

૬૨॥ ધનુ૦ ની વૃદ્ધિ

(૭) તમઃતમપ્રભાના ૧ પ્રતરમાં.

૧	૫૦૦—૦—૦

૧૯૮ દેવમાં.

જીવભેદમાં.	જઘન્ય અવગાહના.	ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના.
૯૯ અપર્યાપ્ત દેવની	અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ	અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ
૧૦ પર્યા૦ ભુવનપતિ	૭ હાથ	૭ હાથ
૧૫ ,, પરમાધામી	,,	,,
૧૦ ,, તિર્યક્જૃંભક	,,	,,
૨૬ ,, વ્યન્તર	,,	,,
૧૦ ,, જ્યોતિષી	,,	,,
૨ ,, સૌધર્મ-ઇશાન	,,	,,
૧ ,, અધઃકિલ્બિષિક	,,	,,
૨ ,, સનત્કુ૦-માહેન્દ્ર	૬ હાથ	૬ ૮/૧૧ હાથ
૧ ,, મધ્ય કિલ્બિષિક	,,	,,
૨ ,, બ્રહ્મ-લાન્તક	૫ હાથ	૫ ૬/૧૧ હાથ
૯ ,, લોકાન્તિક	,,	,,
૨ ,, શુક્ર-સહસ્રાર	૪ હાથ	૪ ૩/૧૧ હાથ
૪ ,, આનતાદિ	૩ હાથ	૩ ૩/૧૧ હાથ
૯ ,, ગ્રૈવેયક	૨ હાથ	૨ ૮/૧૧ હાથ
૫ ,, અનુત્તર	૧ હાથ	૧ ૧/૧૧ હાથ

(૩૫) ૫૬૩ જીવભેદમાં સ્થિતિ.

૪૮ તિર્યંચમાં.

જીવભેદમાં.	જઘન્ય સ્થિતિ	ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ.
૧૦ સૂક્ષ્મએકેન્દ્રિયની	અન્તર્મુહૂર્ત	અન્તર્મુહૂર્ત
૬ અપર્યાપ્તબાદર એકેન્દ્રિય	,,	,,
૧ પર્યાપ્તબાદર પૃથ્વી	,,	૨૨૦૦૦ વર્ષ
૧ પર્યાપ્ત બાદર અપ્	,,	૭૦૦૦ વર્ષ
૧ પર્યાપ્તબાદર અગ્નિ	,,	૩ દિવસ
૧ પર્યાપ્ત બાદર વાયુ	,,	૩૦૦૦ વર્ષ
૧ પર્યાપ્તબાદર સાધારણ વનસ્પતિ	,,	અન્તર્મુહૂર્ત
૧ પર્યાપ્તબાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિ	,,	૧૦૦૦૦ વર્ષ
૩ અપર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિય	,,	અન્તર્મુહૂર્ત
૧ પર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિય	,,	૧૨ વર્ષ
૧ પર્યાપ્ત ત્રીન્દ્રિય	,,	૪૯ દિવસ
૧ પર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિય	,,	૬ માસ
૧૦ અપર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ	,,	અન્તર્મુહૂર્ત
૧ પર્યાપ્ત સંમૂર્છિમ જલચર	,,	૧ ક્રોડ પૂર્વ
૧ પર્યાપ્ત ગર્ભજ જલચર	,,	,,
૧ પર્યા૦ સમૂ૦ સ્થલચર (ચતુષ્પદ)	,,	૮૪૦૦૦ વર્ષ

૧ પર્યા૦ ગ૦ સ્થલચર (ચતુષ્પદ)	અન્તર્મુહૂર્ત	૩ પલ્યોપમ
૧ પર્યા૦ સમૂ૦ સ્થલચર	,,	૮૪૦૦૦ વર્ષ
૧ પર્યા૦ ગર્ભજ ખેચર	,,	પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ
૧ પર્યા૦ સમૂ૦ ઉરપરિસર્પ	,,	૫૩૦૦૦ વર્ષ
૧ પર્યા૦ ગ૦ ઉરપરિસર્પ	,,	૧ ક્રોડપૂર્વ વર્ષ
૧ પર્યા૦ સમૂ૦ ભુજપરિસર્પ	,,	૪૨૦૦૦ વર્ષ
૧ પર્યા૦ ગ૦ ભુજપરિસર્પ	,,	૧ પૂર્વક્રોડ વર્ષ
૪૮		

૧૪ નારકમાં

૭ અપર્યાપ્ત નારક	અન્તર્મુહૂર્ત	અન્તર્મુહૂર્ત*
૧ પર્યાપ્ત પ્રથમ નારક	૧૦૦૦૦ વર્ષ	૧ સાગરોપમ
૧ ,, દ્વિતીય નારક	૧ સાગરોપમ	૩ સાગરોપમ
૧ ,, તૃતીય નારક	૩ સાગરોપમ	૭ સાગરોપમ
૧ ,, ચતુર્થ નારક	૭ સાગરોપમ	૧૦ સાગરોપમ
૧ ,, પંચમ નારક	૧૦ સાગરોપમ	૧૭ સાગરોપમ
૧ ,, છઠ્ઠા નારક	૧૭ સાગરોપમ	૨૨ સાગરોપમ
૧ ,, સપ્તમ નારક	૨૨ સાગરોપમ	૩૩ સાગરોપમ
૧૪		

* [illegible]

૩૦૩ મનુષ્યમાં

મનુષ્યભેદ.	જઘન્ય સ્થિતિ.	ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ.
૧૦૧ સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય	અન્તર્મુહૂર્ત	અન્તર્મુહૂર્ત
૧૦૧ અપર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્ય	"	"
૧૫ કર્મભૂમિના પર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્ય	"	૧ પૂર્વક્રોડવર્ષ
૫ પર્યાપ્ત ગ૦ દેવકુરુ મનુષ્ય	પલ્યોપમમાં પલ્યો૦ નો અસંખ્યાતમો ભાગ હીન	૩ પલ્યોપમ
૫ " ઉત્તરકુરુ મનુષ્ય	"	"
૫ " હરિવર્ષ મનુષ્ય	પલ્યાસંખ્યભાગ હીન ૨ પલ્યોપમ	૨ પલ્યોપમ
૫ " રમ્યક મનુષ્ય		"
૫ " હિમવંત નર	પલ્યાસંખ્યભાગ હીન ૧ પલ્યોપમ	૧ પલ્યોપમ
૫ " હિરણ્યવંત નર	"	"
૫૬ " અન્તર્દ્વીપ નર	કિંચિત્ ન્યૂન પલ્યોપમાસંખ્યેય ભાગ	પલ્યોપમાસંખ્યેય ભા
૩૦૩		

• ૮૬ યુગલિયામાં ક્ષેત્રપલ્યોપમનું ૨૬૩

૨૯ દેવમાં

૨સભેદ.	જઘન્ય સ્થિતિ.	ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ.
૨૯ [illegible] દેવમાં	અન્તર્મુહૂર્ત	અન્તર્મુહૂર્ત
૧૦ અસુર દક્ષિણના [illegible]	૧૦૦૦૦ વર્ષ	૧ સાગરોપમ
,, ઉત્તરના	,,	પલ્યોપમ [illegible] અધિક ૧ સાગરોપમ
અસુર સિવાય દક્ષિણના	,,	૧॥ પલ્યોપમ
ઉત્તરના	,,	[illegible] પલ્યોપમ
[illegible] દક્ષિણના		૧॥ પલ્યોપમ
૪ ઉત્તર	,,	દેશોન ૨ પલ્યોપમ
[illegible]	,,	[illegible] પલ્યોપમ
ઉત્તરના	,,	દેશોન ૧ પલ્યોપમ
[illegible]		૧ પલ્યોપમ
[illegible]	,,	[illegible] પલ્યોપમ
[illegible]	[illegible] પલ્યોપમ	૧૦૦૦૦૦ [illegible] ૧ પલ્યોપમ
[illegible]	[illegible] પલ્યોપમ	૧૦૦૦૦ [illegible] પલ્યોપમ
[illegible]	,,	૧૦૦૦ ,, ૧ પલ્યોપમ
[illegible]	,,	૧૦૦ ,, ૧ પલ્યોપમ

[illegible]

૨ { ગ્રહવિમાને દેવોનું (૨)	”	૧ પલ્યોપમ
” દેવીઓનું (૨)	”	૦॥ પલ્યોપમ
૨ { નક્ષત્રવિમાને દેવોનું (૨)	”	૦॥ પલ્યોપમ
” દેવીઓનું (૨)	”	૦। પલ્યોપમ
૨ { તારાવિમાને દેવોનું (૨)	⅛ પલ્યોપમ	૦। પલ્યોપમ
” દેવીઓનું (૨)	”	સાધિક ⅛ પલ્યો૦
૧ { સૌધર્મ દેવ	૧ પલ્યોપમ	૨ સાગરોપમ
સૌધર્મ પરિગૃહિતા દેવી	”	૭ પલ્યોપમ
સૌધર્મ અપરિગૃહિતા દેવી	”	૫૦ ”
૧ { ઈશાન દેવ	પલ્યાસંખ્યેય ભાગાધિક ૧ પલ્યો૦	પલ્યાસંખ્યેયભાગાધિક ૨ સાગરોપમ
ઈશાન પરિગૃહિતા દેવી	”	૯ પલ્યોપમ
ઈશાન અપરિગૃહિતા દેવી	”	૫૫ પલ્યોપમ
૧ અધઃકિલ્બિષિક	૧ પલ્યોપમ	૩ પલ્યોપમ
૧ સનત્કુમાર	૨ સાગરોપમ	૭ સાગરોપમ
૧ માહેન્દ્ર	પલ્યોપમાસંખ્યેય ભાગાધિક ૨ સાગરોપમ	પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગાધિક ૭ સાગરોપમ
૧ મધ્યકિલ્બિષિક	૨ સાગરોપમ	૩ સાગરોપમ
૧ બ્રહ્મ	૭ ”	૧૦ ”
૯ લોકાન્તિક	૭ ”	૮ ”

* તિર્યગ્જંભક દેવો વ્યન્તર નિકાયના છે અને ૧૬ વ્યન્તર અને ૧૦ તિ
જંભક મળી ૨૬ વ્યન્તર થયા છે.

[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]				

પ્રસંગે દેવલોકના દરેક પ્રતરે સ્થિતિ.

સૌધર્મ-ઇશાન સ્વર્ગના ૧૩ પ્રતરમાં.

પ્રતરે.	જઘન્ય.	ઉત્કૃષ્ટ.
૧	૧ પલ્યો૦	૨/૧૩ સા૦
૨	"	૪/૧૩ "
૩	"	૬/૧૩ "
૪	"	૮/૧૩ "
૫	"	૧૦/૧૩ "
૬	"	૧૨/૧૩ "
૭	"	૧ ૧/૧૩ "
૮	"	૧ ૩/૧૩ "
૯	"	૧ ૫/૧૩ "
૧૦	"	૧ ૭/૧૩ "
૧૧	"	૧ ૯/૧૩ "
૧૨	"	૧ ૧૧/૧૩ "
૧૩	"	૨ "

સનત્કુમાર અને માહેન્દ્રના ૧૨ પ્રતરમાં.

૧	૨ સા૦	૨ ૫/૧૨ સા૦
૨	"	૨ ૧૦/૧૨ "
૩	"	૩ ૩/૧૨ "
૪	"	૩ ૮/૧૨ "
૫	"	૪ ૧/૧૨ "
૬	"	૪ ૬/૧૨ "
૭	"	૪ ૧૧/૧૨ "
૮	"	૫ ૪/૧૨ "
૯	"	૫ ૯/૧૨ "
૧૦	"	૬ ૨/૧૨ "
૧૧	"	૬ ૭/૧૨ "
૧૨	"	૭ "

બ્રહ્મ સ્વર્ગના ૬ પ્રતરમાં.

૧	૭ સા૦	૭ ૩/૬ સા૦
૨	"	૮ "
૩	"	૮ ૩/૬ "
૪	"	૯ "
૫	"	૯ ૩/૬ "
૬	"	૧૦ "

પ્રસંગે દરેક નરક પ્રતરમાં સ્થિતિ.

૧ રત્નપ્રભામાં.

પ્રતરે.	જઘન્ય સ્થિતિ	ઉત્કૃષ્ટ
૧	૧૦૦૦૦ વર્ષ.	૯૦ લાખ વર્ષ
૨	૧૦૦૦૦૦૦ વર્ષ	૯૦ લાખ વર્ષ
૩	૯૦૦૦૦૦૦ વર્ષ	૧ ક્રોડપૂર્વ વર્ષ
૪	૧ ક્રોડપૂર્વ વર્ષ	૧/૧૦ સાગરોપમ
૫	૧/૧૦ સાગરોપમ	૨/૧૦
૬	૨/૧૦	૩/૧૦
૭	૩/૧૦	૪/૧૦
૮	૪/૧૦	૫/૧૦
૯	૫/૧૦	૬/૧૦
૧૦	૬/૧૦	૭/૧૦
૧૧	૭/૧૦	૮/૧૦
૧૨	૮/૧૦	૯/૧૦
૧૩	૯/૧૦	૧

૨ શર્કરાપ્રભામાં.

પ્રતરે.	જઘન્ય સ્થિતિ	ઉત્કૃષ્ટ
૧	૧ સાગરોપમ	૧ ૨/૧૧
૨	૧ ૨/૧૧	૧ ૪/૧૧
૩	૧ ૪/૧૧	૧ ૬/૧૧
૪	૧ ૬/૧૧	૧ ૮/૧૧
૫	૧ ૮/૧૧	૧ ૧૦/૧૧
૬	૧ ૧૦/૧૧	૨ ૧/૧૧
૭	૨ ૧/૧૧	૨ ૩/૧૧
૮	૨ ૩/૧૧	૨ ૫/૧૧
૯	૨ ૫/૧૧	૨ ૭/૧૧
૧૦	૨ ૭/૧૧	૨ ૯/૧૧
૧૧	૨ ૯/૧૧	[illegible]

૩ વાલુકાપ્રભામાં.

પ્રતરે.	જઘન્ય સ્થિતિ	ઉત્કૃષ્ટ
૧	૩ સાગ૦	૩ ૪/૯ સાગ૦
૨	૩ ૪/૯	૩ ૮/૯
૩	૩ ૮/૯	૪ ૩/૯
૪	૪ ૩/૯	૪ ૭/૯
૫	૪ ૭/૯	૫ ૨/૯
૬	૫ ૨/૯	૫ ૬/૯
૭	૫ ૬/૯	૬ ૧/૯
૮	૬ ૧/૯	૬ ૫/૯

અને મિશ્રયોનિ) છે. તથા પહેલી ત્રણ પૃથ્વીના નારક સંબંધી ૬ જીવભેદમાં શીતયોની. ૪ અગ્નિકાય રૂપ ૪ જીવભેદ તથા છઠ્ઠી અને સાતમી પૃથ્વીના નારક સંબંધી ૪ જીવભેદ એ ૮ જીવભેદમાં ૧ ઉષ્ણયોનિ છે. ૧૯૮ દેવ, ૨૦૨ ગર્ભજ મનુષ્ય. અને ૧૦ ગર્ભજ તિર્યંચ એ ૪૧૦ જીવભેદમાં ૧ શીતોષ્ણ યોનિ છે. ચોથી અને પાંચમી નરકના નારક સંબંધિ ૪ જીવભેદમાં શીત અને ઉષ્ણ એ ૨ યોની છે. ૧૦૧ સમુર્છિમ મનુષ્ય, ૧૦ સમુર્છિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય. અને અગ્નિના ચાર ભેદ વિના ૨૪ અપંચેન્દ્રિય, એ ૧૩૫ જીવભેદમાં ૩ યોનિ (શીત. ઉષ્ણ, અને શીતોષ્ણ છે. ૧૯૮ દેવ, ૨૨ એકેન્દ્રિય, અને ૧૪ નારક એ ૨૩૪ જીવભેદમાં ૧ સંવૃત યોનિ છે. ૬ વિકલેન્દ્રિય, અને ૧૧૧ સમુર્છિમ પંચેન્દ્રિય એ ૧૧૭ જીવભેદમ ૧ વિવૃતા યોનિ છે. ગર્ભજ જીવ સંબંધિ ૨૧૨ જીવભેદમાં ૧ સંવૃતવિવૃત યોનિ છે. ૧૫ કર્મભૂમિના ગર્ભજ અપર્યાપ્ત મનુષ્યરૂપ ૧૫ જીવભેદમાં ૩ યોનિ (શંખાવર્ત વિગેરે) છે, ૧૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજ કર્મભૂમિ મનુષ્ય અને ૧૦ ગર્ભજ તિર્યંચ એ સંબંધિ ૨૫ જીવભેદમાં ૨ યોનિ (કુર્મોન્નત અને વંશીપત્રા) છે. યુગલિક મનુષ્ય સંબંધિ ૧૭૨ જીવભેદમાં ૧ વંશીપત્રા યોનિ છે. ૧૧૧ સમુર્છિમ પંચેન્દ્રિય. ૧૯૮ દેવ, ૧૪ નારક અને ૨૮ અપંચેન્દ્રિય એ ૩૫૧ જીવભેદ શંખાવર્તાદિ યોનિ રહિત છે.

---

(૧૮) ૬ પર્યાપ્તિમાં ૨૬ દ્વારની પ્રાપ્તિ.

૭ પર્યાપ્તિઓમાં ગતિ વિગેરે ૨૭ દ્વારો સર્વ ઉત્તરભેદ છે. પરન્તુ જે ૯ દ્વારોમાં તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે—

(૨) ઇન્દ્રિય—આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, અને ઉચ્છ્વાસ એની ૪ પર્યાપ્તિઓમાં ૧-૨-૩-૪-૫ ઇન્દ્રિયો છે, ભાષા

પર્યાપ્તિમાં ૨-૩-૪-૫ ઇન્દ્રિયો છે, કારણ કે ભાષા પર્યાપ્તિ માત્ર ત્રસ જીવોને હોય. અને મનઃ પર્યાપ્તિમાં એક પંચેન્દ્રિયપણું જ છે.

(૧૩) કાય—પહેલી ૪ પર્યાપ્તિઓમાં ૬ કાય, અને ભાષા તથા મન. પર્યાપ્તિમાં ૧ ત્રસકાય હોય.

(૧૪) સંજ્ઞિત્વ—પહેલી ૫ પર્યાપ્તિઓમાં અસંજ્ઞિપણું, અને મનઃ પર્યાપ્તિમાં સંજ્ઞિપણું હોય છે.

(૧૫) આહારીત્વ—પહેલી ૪ પર્યાપ્તિઓમાં ૩-૪-૫-૬ દિશિનો આહાર હોય, કારણ કે એ પર્યાપ્તિઓ એકેન્દ્રિયને પણ હોય છે. ભાષા અને મનઃ પર્યાપ્તિઓમાં કેવળ ૬ દિશિનો આહાર હોય, કારણ કે એ બે પર્યાપ્તિઓ ત્રસ જીવોમાંજ હોય છે. વળી એક આહાર પર્યાપ્તિમાં ઓજ, લોમ, અને કવળ એ ત્રણે આહાર છે, કારણકે આહાર પર્યાપ્તિમાં શરીર અપર્યાપ્તપણું પણ હોઇ શકે છે. અને શેષ ૫ પર્યાપ્તિઓમાં શરીર અપર્યાપ્તપણુંજ હોવાથી ઓજ આહાર ન હોય. પરન્તુ લોમ અને કવલ આહાર હોય. શેષ દ્વારો એ પર્યાપ્તિઓમાં સ્વ ઉત્તર ભેદપૂર્વક યથાયોગ્ય જાણવું.

(૧૭) જીવભેદ—પહેલી ૩ પર્યાપ્તિઓમાં ૧૪ જીવભેદ છે, અને ૫૬૩ જીવભેદ પણ છે. ઉચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિમાં ૨ અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય વિના ચૌદ ભેદમાંના ૧૨ ભેદ છે, અને પાંચસો ત્રેસઠ ભેદમાંથી ૧૧ અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય સિવાયના ૫૫૨ જીવભેદ છે. ભાષા પર્યાપ્તિમાં ચૌદ ભેદમાંથી ૪ એકેન્દ્રિય, ૩ અપર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિય, અને ૧ પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય સિવાયના શેષ ૬ જીવભેદ છે, અને પાંચસો ત્રેસઠમાંથી ૩ અપર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિય, ૫ અપર્યાપ્ત સમ્મૂર્છિમ તિર્યંચ, ૧૦૧ સમ્મૂર્છિમ મનુષ્ય અને ૨૨ એકેન્દ્રિય એ ૧૩૧ સિવાયના શેષ ૪૩૨ જીવભેદ છે. મનઃ પર્યાપ્તિમાં ચૌદભેદમાંનો સંજ્ઞિપર્યાપ્તરૂપ ૧ જીવભેદ છે, અને પાંચસો ત્રેસઠમાંથી ૯૯ પર્યાપ્ત દેવ, ૭ પર્યાપ્ત નારક, ૧૦૧ પર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્ય, અને ૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજ તિર્યંચ એ ૨૧૨ જીવભેદ છે.

(૧૮) સંજ્ઞા—સર્વ પર્યાપ્તિઓમાં ચારે સંજ્ઞાઓ છે, પરંતુ

મનઃપર્યાપ્તિમાં હેતુપદેશિકી સંજ્ઞા ન હોય એ વિશેષ છે.

(૬૪) અવગાહના—પર્યાપ્તિઓમાં જન્મદેહની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે, પ્હેલી ૪ પર્યાપ્તિઓમ. જન્મદેહની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પર્યાપ્તબાદર પ્રત્યેકવનસ્પતિ આશ્રયિ સાધિક ૧૦૦૦ યોજન, અને ભાષા તથા મનઃપર્યાપ્તિમાં પર્યાપ્ત ગર્ભજ મત્સ્યાદિકની અપેક્ષાએ ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ છે. તથા પ્હેલી ૪ પર્યાપ્તિઓમાં ઉત્તરદેહની જઘન્ય અવગાહના પર્યાપ્ત બાદરવાયુના વૈક્રિયદેહની અપેક્ષાએ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, અને ભાષા તથા મન પર્યાપ્તિમાં ઉત્તરદેહની જઘન્ય અવગાહના સંજ્ઞિના ઉત્તર વૈક્રિયની અપેક્ષાએ અંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ છે. સર્વ પર્યાપ્તિઓમ ઉત્તરદેહની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૪ અંગુલ અધિક લાખ યોજન છે, અને સમુદ્ઘાતકૃત ઉત્કૃષ્ટ તૈજસકાર્મણની અવગાહના કેવલિ સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ સંપૂર્ણ લોકાકાશ પ્રમાણ છે.

(૬૨) સ્થિતિ—પ્હેલી ૩ પર્યાપ્તિઓની જઘન્ય ભવસ્થિતિ ૨૫૬ આવલિકા, અને શેષ ૩ પર્યાપ્તિઓની જઘન્ય ભવસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત છે. સર્વે પર્યાપ્તિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અનુત્તર દેવ અથવા સપ્તમ નારકની અપેક્ષાએ ૩૩ સાગરોપમ છે. પ્હેલી ૩ પર્યાપ્તિઓની જઘન્ય કાયસ્થિતિ કિંચિત્ ન્યૂન ૨૫૬ આવલિકા છે, કારણકે ૨૫૬ આવલિકા જેટલા આયુષ્યવાળા એકેન્દ્રિયાદિ જીવો પૂર્વભવમાંથી નિકળી વક્રગતિએ સ્વભવમાં ચોથે અથવા પાંચમે સમયે ઉત્પન્ન થાય, અને તેજ સમયે આહાર પર્યાપ્તિ પણ પૂર્ણ કરે, માટે ૨૫૬ આવલિકામાં ૩-૪ સમય ન્યૂન જેટલી આહાર પર્યાપ્તિની જઘન્ય કાયસ્થિતિ છે. એ પ્રમાણે શરીર પર્યાપ્તિની જઘન્ય કાયસ્થિતિ ૨૫૬ આવલિકામાંથી શરીર અપર્યાપ્ત અવસ્થાનું અન્તર્મુહૂર્ત્ત (ચાર પાંચ સમય સહિત) બાદ કરીએ તેટલા કાળ પ્રમાણની છે, અને ઇન્દ્રિય વિગેરે ચારે પર્યાપ્તિઓની પણ જઘન્ય કાયસ્થિતિ તે તે પર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તપણાનો કાળ જઘન્ય ભવસ્થિતિમાંથી

(૧૪) સંજ્ઞિત્વ—મનઃપ્રાણમ સંજ્ઞિત્વ. શેષ ૯ પ્રાણમાં સંજ્ઞિત્વ અને અસંજ્ઞિત્વ બન્ને હોય છે.

(૧૫) આહારી—સ્પર્શેન્દ્રિય, ઉચ્છ્વાસ, આયુષ્ય, અને કાયયોગ એ ૪ પ્રાણમ. (એકેન્દ્રિયપણું પણ હોવાથી) ૩-૪-૫-૬ દિશિનો આહાર છે, શેષ ૬ પ્રાણમા કેવળ ૬ દિશિનો આહાર છે અને કાયયોગ તથા આયુષ્ય એ બે પ્રાણમાં ઓજ વિગેરે ત્રણે પ્રકારનો આહાર છે, કારણકે શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પહેલાં પણ એ બે પ્રાણ હોય છે, અને શેષ ૮ પ્રાણમા લોમ અને કેવળ એ બે આહાર છે. સર્વ પ્રાણોમા આભોગાદી ૨ આહાર અને સચિત્તાદિ ત્રણે પ્રકારનો આહાર છે. ૫ ઇન્દ્રિય-પ્રાણમાં અનાહારીપણું નથી અને શેષ ૫ પ્રાણમાં સર્વજ્ઞપણું હોવાથી સમુદ્ઘાતવર્તી અનાહારીપણું હોય છે.

(૧૬) ગુણસ્થાન—૫ ઇન્દ્રિય પ્રાણમાં પ્રથમના ૧૨ ગુણસ્થાન છે; કાયયોગમા ૧૩ ગુણસ્થાન, અને આયુષ્ય પ્રાણમાં ૧૪ ગુણસ્થાન છે.

(૧૭) જીવભેદ—સ્પર્શેન્દ્રિય, આયુષ્ય, અને કાયયોગ એ ૩ પ્રાણમાં ૧૪ અને ૫૬૩ જીવભેદ છે. રસનેન્દ્રિયમાં ચૌદમથી ચાર એકેન્દ્રિય વિના ૧૦, અને પાંચસો ત્રેસઠમાંથી ૨૨ એકેન્દ્રિય વિના ૫૪૧ જીવભેદ છે. ઘ્રાણેન્દ્રિયમા ચૌદમ.થી ચાર એકેન્દ્રિય અને બે દ્વીન્દ્રિય વિના ૮ જીવભેદ અને પાચસો ત્રેસઠમ.થી બાવીસ એકેન્દ્રિય અને બે દ્વીન્દ્રિય વિના ૫૩૯ જીવભેદ છે. ચક્ષુ ઇન્દ્રિયમાં ત્રીન્દ્રિયના બે ભેદ વિના ઘ્રાણેન્દ્રિયવત્ ૬ અને ચક્ષુ ઇન્દ્રિ-૫૩૭ જીવભેદ છે. શ્રોત્રેન્દ્રિયમાં બે ચતુરિન્દ્રિય વિના ચક્ષુ ઇન્દ્રિયવત્ ૪ અને ૫૩૫ જીવભેદ છે. ઉચ્છ્વાસ પ્રાણમાં બે અપર્યાપ્ત (સૂક્ષ્મ-બાદર) એકેન્દ્રિય વિના તથા અગીયાર અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય વિના ૫૫૨ જીવભેદ છે. વચન પ્રાણમાં ચૌદમાંથી ચાર એકેન્દ્રિય, ૩ અપર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિય, અને ૧ અપર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ એ ૮ વિના શેષ ૬ જીવભેદ છે. અને પાંચસો ત્રેસઠમાંથી ૨૨

એકેન્દ્રિય, ૩ અપર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિય, ૫ અપર્યાપ્ત સમુચ્છિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય અને ૧૦૧ સમુચ્છિમ મનુષ્ય એ ૧૩૧ વિના શેષ ૪૩૨ જીવભેદ છે. તથા મનઃપ્રાણમાં ચૌદ ભેદમાંથી ૧ સંજ્ઞિ પર્યાપ્ત, અને પાંચસોત્રેસઠમાંથી ૯૯ પર્યાપ્તદેવ, ૭ પર્યાપ્ત નારક, ૧૦૧ પર્યાપ્ત મનુષ્ય, અને ૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજતિર્યંચ એ ૨૧૨ જીવભેદ છે. અહિં ચક્ષુપ્રાણમાં અને વચનપ્રાણમાં અપર્યાપ્ત જીવભેદની પ્રાપ્તિ છે, પરન્તુ ચક્ષુદર્શનમાં અને વચનયોગમાં અપર્યાપ્તપણાની પ્રાપ્તિ નથી. જેથી પ્રથમ દર્શન અને યોગદ્વારમાં જીવભેદ ઉતારતાં અપર્યાપ્ત જીવભેદ કહ્યા નથી, તોપણ અહિં ચક્ષુપ્રાણના અને વચન પ્રાણમાં અપર્યાપ્ત જીવભેદની પ્રાપ્તિ કહેવાનો વિરોધ જાણવો[1] નહિ.

(૨૦) સંજ્ઞા— સર્વ પ્રાણોમાં આહારાદિ તથા હેતુવાદિકી વિગેરે સર્વે સંજ્ઞાઓ છે, પરન્તુ મનઃપ્રાણમાં હેતુવાદિકી સંજ્ઞા ન હોય [illegible]

(૨૧) ધ્યાન— કાયયોગ પ્રાણમાં શુક્લધ્યાનના ચોથા ભેદ સહિત ૧૬ ધ્યાન છે, કારણ કે કાયયોગ અયોગી ગુણસ્થાનના અન્ત સમય સુધી છે, અને ૧૬નું ધ્યાન પણ [illegible] યોગનિરોધ કરી મન વચન યોગ રૂંધ્યાબાદ કેવલ સૂક્ષ્મ કાયયોગ વર્તતી વખતે હોય છે, અને ત્યારબાદ અયોગીપણું [illegible] ગુણસ્થાનનો ચોથો ભેદ વર્તે છે, માટે એ ૧૬ નું ધ્યાન કાયયોગીને નથી. આયુષ્ય પણ અયોગી ગુણસ્થાનના અન્ત સમય સુધી છે. અને [illegible]

[illegible]

સ્થિક ૧૪ ધ્યાન હોય છે. અહિં ૫ ઇન્દ્રિય પ્રાણ સર્વજ્ઞપણામાં નહિ વર્તેલા હોવાથીજ એ ૫ ઇન્દ્રિયપ્રાણમાં સર્વજ્ઞપણાનાં બે ધ્યાન નથી, અને મનઃપ્રાણ વચન પ્રાણ તથા ઉચ્છ્વાસ પ્રાણ સર્વજ્ઞપણામાં (સયોગી કેવલીને) છે પરન્તુ સર્વજ્ઞને એ ત્રણ પ્રાણ જ્યાં સુધી ચાલુ હોય ત્યાં સુધી ધ્યાનાન્તરિકા કાળ પ્રવર્તે છે માટે પણ એ ત્રણ પ્રાણમાં સર્વજ્ઞપણાનાં બે ધ્યાન નથી.

(૩૨) સમુદ્ઘાત—૫ ઇન્દ્રિયપ્રાણમાં કેવલી સમુદ્ઘાત વિના ૬ સમુદ્ઘાત છે. શેષ પાંચ પ્રાણમાં ૭ સમુદ્ઘાત છે. અહિં પણ પૂર્વે મનયોગ વચનયોગમાં કેવલીસમુદ્ઘાત નથી કહ્યો, છતાં પણ મનપ્રાણ તથા વચનપ્રાણમાં કેવલીસમુદ્ઘાત કહ્યો તેમાં વિરોધ સમજવો નહિ.[1]

(૩૩) ભાવ—૫ ઇન્દ્રિય પ્રાણોમાં ક્ષાયિક ભાવે દાનાદિ ૫ લબ્ધિ, કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શન એ ૭ વિના ૪૬ ભાવ હોય, અને શેષ ૫ પ્રાણોમાં સર્વે ૫૩ ભાવ હોય. અહિં પાંચ ઇન્દ્રિય પ્રાણોમાં ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાન હોવાથી ક્ષાયિક ચારિત્ર હોય છે, માટે તે બાદ કરવા યોગ્ય નથી, અને શેષ ભાવ હોવાનું કારણ સમજવું સુગમ છે.

(૩૪) અવગાહના—સર્વે પ્રાણોમાં જન્મદેહની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે. સ્પર્શેન્દ્રિય, કાયયોગ, શ્વાસોચ્છ્વાસ અને આયુષ્ય એ ૪ પ્રાણમાં જન્મદેહની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પર્યાપ્તબાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિ આશ્રયિ સાધિક ૧૦૦૦ યોજન છે. અને શેષ ૬ પ્રાણમાં જન્મદેહની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સંજ્ઞી મત્સ્યાદિકની અપેક્ષાએ ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ છે. વળી પૂર્વોક્ત ૪ પ્રાણમાં ઉત્તરદેહની જઘન્ય અવગાહના વાયુના વૈક્રિય શરીર

---

૧ કારણ કે સમુદ્ઘાતમાં [illegible]
[illegible]

આશ્રયિ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, અને શેષ ૬ પ્રાણમાં ઉત્તરદેહની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ચાર અંગુલ અધિક ૧૦૦૦૦૦ યોજન પ્રમાણ છે. સ્પર્શેન્દ્રિય પ્રાણમાં સમુદ્ઘાતકૃત ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૧૪ દીર્ઘ રજ્જુ પ્રમાણ છે, રસનેન્દ્રિય વિગેરે ૪ ઇન્દ્રિય પ્રાણમાં દીર્ઘ ૮ રજ્જુ પ્રમાણ, અને શેષ ૫ પ્રાણમાં કેવળી સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ સંપૂર્ણ લોકાકાશ પ્રમાણ છે.

(૩૫) સ્થિતિ—ઉચ્છ્વાસ વચન અને મન એ ૩ પ્રાણમાં જઘન્ય ભવસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત છે, અને શેષ ૭ પ્રાણમાં જઘન્ય ભવસ્થિતિ ૨૫૬ આવલિકા પ્રમાણ છે. કારણ કે ક્ષુલ્લક ભવ જેટલા અલ્પ આયુષ્યવાળા જીવોને એ ૭ પ્રાણ છે. સર્વે સ્થાનકોમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૩૩ સાગરોપમ છે. વળી આયુષ્ય અને કાયયોગ પ્રાણની જઘન્ય કાયસ્થિતિ અનાદિ સાન્ત અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અનાદિ અનન્ત છે. કારણકે ભવ્ય જીવને અનાદિ સાન્ત અને અભવ્યને અનાદિ અનન્ત છે. શેષ ૮ પ્રાણમાં જઘન્ય કાયસ્થિતિ કિંચિત્ ન્યૂન અન્તર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ છે. અહિં કિંચિત્ ન્યૂનપણું તો તે પ્રાણના કારણભૂત એવી પર્યાપ્તિ સમાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધીનું જાણવું, અને અન્તર્મુહૂર્ત્તકાળે તે પ્રાણ પૂર્ણ થયા બાદ જઘન્યથી પણ તેટલો કાળ જીવી શકે તે અપેક્ષાએ કહ્યું છે. એ આઠે પ્રાણમાં ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ કિંચિત્ ન્યૂન ૩૩ સાગરોપમ પ્રમાણ છે. ત્યારબાદ અવશ્ય મરણ પામવાથી એ આઠે પ્રાણનો વિનાશ હોય છે.

(૩૬) યોનિ—સ્પર્શેન્દ્રિય, આયુષ્ય, કાયયોગ, અને ઉચ્છ્વાસ એ દરેકમાં ૮૪ લાખ યોનિઓ છે. રસનેન્દ્રિય અને વચન પ્રાણમાં યથાવત્ ૩૨ લાખ યોનિ, ઘ્રાણેન્દ્રિય પ્રાણમાં ૩૦ લાખ યોનિ, ચક્ષુ પ્રાણમાં ૨૮ લાખ, તથા શ્રોત્ર અને મનઃપ્રાણમાં ૨૬ લાખ યોની છે. વળી સચિત્તાદિ ૧૨ ભેદમાંથી મનઃપ્રાણમાં સંવૃત, સચિત્ત, વિવૃત, અને શંખાવર્ત્ત વિના ૯ યોનિ છે, શેષ પ્રાણમાં સર્વે યોનિઓ છે.

इति प्राणदण्डके ३६ द्वाराणि समाप्ता.

(२०) ४-३ संज्ञाद्वारमां २६ द्वारोनी प्राप्ति.

આહારાદિ ૪ સંજ્ઞામાં.

ગતિ વિગેરે ૨૪ દ્વારો સર્વે ઉત્તરભેદ સહિત છે. શેષ ૧૨ દ્વારોમાં જે તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણેઃ—

(૭) જ્ઞાન—આહાર સંજ્ઞામાં ચાર અથવા પાંચે જ્ઞાન છે. કારણકે અહિં શ્રીસર્વજ્ઞને પણ ક્ષુધાવેદનીયનો ઉદય હોવાથી આહાર સંજ્ઞા કહીછે. અથવા તે સ્થાને મતિજ્ઞાનાત્મકજ માનીએ તો કેવલજ્ઞાન વિના ૪ જ્ઞાન ૩ દર્શન ઇત્યાદિ છદ્મસ્થપ્રાયોગ્ય દ્વારો વિચારવા. અને શેષ ભય વિગેરે ૩ સંજ્ઞામાં કેવલજ્ઞાન વિનાનાં ૪ જ્ઞાન છે. કારણ કે ભયમોહનીયનો ઉદય આઠમા ગુણસ્થાન સુધી અને લોભરૂપ પરિગ્રહ સંજ્ઞા ૧૦મા ગુણસ્થાન સુધી છે. આગળના સર્વે દ્વારોમાં પણ એજ કારણો અનુસરવાં.

(૯) સંયમ—આહારસંજ્ઞામાં ૭ ચારિત્ર. ભય અને મૈથુન સંજ્ઞામાં સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત વિના ૫ ચારિત્ર છે. પરિગ્રહ સંજ્ઞામાં યથાખ્યાત વિના ૬ ચારિત્ર છે. કારણ ગુણસ્થાનને આધારે વિચારવું.

(૧૦) દર્શન—આહાર સંજ્ઞામાં ૪ અથવા ૩ દર્શન, અને શેષ ત્રણ સંજ્ઞામાં કેવલ દર્શન વિના ૩ દર્શન છે.

(૧૬) ગુણસ્થાન—આહારસંજ્ઞામાં ૧૨ અથવા ૧૩ ગુણસ્થાન, ભય સંજ્ઞામાં ૮ ગુણસ્થાન, મૈથુન સંજ્ઞામાં ૯ ગુણસ્થાન, અને પરિગ્રહસંજ્ઞામાં ૧૦ ગુણસ્થાન છે. કારણકે ક્ષુધાવેદનીયાદિ હેતુ તે તે ગુણસ્થાન સુધી વિદ્યમાન છે.

(૨૪) ઉદય—આહારસંજ્ઞામાં સર્વ કર્મનો ઉદય અથવા છદ્મસ્થપ્રાયોગ્ય ઉદય છે, અને શેષ ૩ સંજ્ઞામાં જીનનામ વિના ૧૨૧ ઉત્તર પ્રકૃતિનો ઉદય છે.

(૨૯) उदीरणा—ઉદયવત્

(૩૧) ध्यान—આહારસંજ્ઞામાં ૧૩ અથવા ૧૫ ધ્યાન અને શેષ ૩ સંજ્ઞામાં ૧૩ ધ્યાન છે, તેનું કારણ ગુણસ્થાનને આધારે જાણવું.

(૩૨) समुद्घात—આહાર સંજ્ઞામાં ૬ અથવા ૭ સમુદ્ઘાત અને શેષ ૩ સંજ્ઞામાં કેવળીસમુદ્ઘાત વિના ૬ સમુદ્ઘાત છે. અહિં કેવળીસમુદ્ઘાતમાં અનાહારી એવા ત્રણ સમયમાં આહાર નથી તોપણ ક્ષુધાના ઉદય માત્રથી અહિં આહાર સંજ્ઞા ગણી છે.

(૩૩) भाव—આહારસંજ્ઞામાં મૂળભાવ ૫ અને ઉત્તરભાવ ૫૩ અથવા છદ્મસ્થપ્રાયોગ્ય (સર્વજ્ઞ યોગ્ય ૭ ભાવ વિના) ૪૬ ભાવ છે, અને શેષ ૩ સંજ્ઞામાં ૮ ક્ષાયિકભાવ સિવાય શેષ ૪૫ ભાવ છે.

(૩૪) अवगाहना—કાયયોગ પ્રાગ્વત્, પરન્તુ ભયાદિ ૩ સંજ્ઞામાં સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના દીર્ઘ ૧૪ રજ્જુ પ્રમાણ છે એ વિશેષ છે. આહ કેવળી સમુદ્ઘાતમાં ચોથે સમયે સંપૂર્ણ લોકાવગાહના હોય તે વખતે અનાહારીપણું હોવાથી જો કે આહારનો અભાવ છે, પરન્તુ ક્ષુધા રૂપ અશાતાવેદનીયના ઉદયરૂપ આહારસંજ્ઞા માનીએ તો આહારસંજ્ઞા વિદ્યમાન છે, અન્યથા નહિં.

(૩૫) स्थिति—ચારે સંજ્ઞામાં ભવસ્થિતિ કાયયોગપ્રાગ્વત્, આહારસંજ્ઞામાં જઘન્ય કાયસ્થિતિ ભવ્યની અપેક્ષાએ અનાદિ સાન્ત અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અભવ્યની અપેક્ષાએ અનાદિ અનન્ત છે. અહિં સર્વ જીવોને વક્રગતિમાં ૧-૨-૩ સમય અનાહારીપણું હોય તોપણ તે વખતે આહારસંજ્ઞા વિદ્યમાન છે. શેષ ૩ સંજ્ઞામાં જઘન્ય કાયસ્થિતિ ૧ સમય છે. કારણ કે ઉપશાન્ત મોહીને ભય વિગેરેનો ઉદય વિચ્છેદ થયા બાદ ૧ સમય અનુદયપણું હોવાથી અનન્તર સમયે મરણ પામી અનુત્તરદેવ થતાં તુર્ત જ ભય વિગેરે સંજ્ઞાનો પુનઃ ઉદય થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અભવ્યની અપેક્ષાએ અનાદિ અનન્ત

અથવા ભવની અપેક્ષાએ અનાદિ સાન્ત છે.

(૩૬) યોનિ—ચારે સંજ્ઞામાં દરેકમાં ૮૪ લાખ યોનિઓ છે
ને સચિત્તાદિ ૧૨ ભેદમાંની પણ સર્વે પ્રકારની યોનિઓ છે.

इत्याहारादिसंज्ञाचतुष्के ३६ द्वाराणि समाप्तानि.

હેતૂપદેશિકી વિગેરે ૩ સંજ્ઞામાં.

(૧) ગતિ—હેતૂપદેશિકી સંજ્ઞામાં ૧ તિર્યંચગતિ છે. કારણકે
તૂપદેશિકીસંજ્ઞા મનોલબ્ધિ રહિત ત્રસજીવોને કરણપર્યાપ્ત અવ-
ામાં હોય છે, તેવા ત્રસજીવો ૩ વિકલેન્દ્રિય અને સમ્મૂર્છિમ
ેન્દ્રિય તિર્યંચજ છે. મનુષ્ય ગતિમાં જો કે સમ્મૂર્છિમ મનુષ્યો
નોલબ્ધિ રહિત ત્રસ છે પરન્તુ તેઓને પર્યાપ્ત અવસ્થા નહિ
ાથી હેતૂપદેશિકી સંજ્ઞા ન હોય. દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞામાં ૪ ગતિ
. કારણ કે દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા મનોલબ્ધિવાળા જીવોને પર્યાપ્ત
વસ્થામાં હોય અને મનોલબ્ધિવાળા જીવો ચારે ગતિના હોય
, દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞામાં પણ ચારે ગતિ છે. કારણ કે એ
ંજ્ઞા સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને છે અને સમ્યગ્દૃષ્ટિપણું ચારે ગતિમાં
. એ કારણો આગળનાં દ્વારોમાં પણ યથાયોગ્ય વિચારવાં.

(૨) ઇન્દ્રિય—હેતૂપદેશિકી સંજ્ઞામાં ૨-૩-૪-૫ ઇન્દ્રિય છે,
ને શેષ ૨ સંજ્ઞામાં ૧ પંચેન્દ્રિયપણું છે.

(૩) કાય—ત્રણે સંજ્ઞામાં ૧ ત્રસકાય છે.

(૪) યોગ—ત્રણે સંજ્ઞામાં મૂળ યોગ ૩ છે, અને ઉત્તર
ેદમાં હેતૂપદેશિકી સંજ્ઞામાં ઔદારિકયોગ અને વ્યવહાર વચન-
ોગ એમ ૨ યોગ છે. દીર્ઘકાલિકી અને દૃષ્ટિવાદ સંજ્ઞામાં
ૌદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ વિનાના ૧૩ યોગ છે.

(૫) વેદ—ત્રણે સંજ્ઞામાં ૪ વેદ છે. કારણ કે સમ્મૂ-
ર્છિમ પંચેન્દ્રિયો પણ આકાર માત્રથી સ્ત્રી પુરુષ અને નપુંસક

[illegible] શકે છે પરંતુ અભિલાષાની અપેક્ષાએ તો હેતુપદેશિકી સંજ્ઞામાં ૧ નપુંસકવેદ છે, અને શેષ ૨ સંજ્ઞામાં ત્રણે વેદ છે.

[illegible] **કષાય**—હેતુપદેશિકી સંજ્ઞામાં પુરૂષવેદ અને સ્ત્રીવેદ વિના ૨૩ કષાય છે. દીર્ઘકાલિકીમાં ૨૫ કષાય, અને દૃષ્ટિવાદ સંજ્ઞામાં ૪ અનંતાનુબંધિ વિના ૨૧ કષાય છે. મૂળકષાય સર્વ સંજ્ઞાઓમાં ચાર ચાર છે.

૭ **જ્ઞાન**—હેતુપદેશિકી સંજ્ઞામાં જ્ઞાન નથી. વિકલેન્દ્રિયા-[illegible] અપર્યાપ્તપણામાં જો કે સાસ્વાદન ભાવે જ્ઞાન છે, પરન્તુ [illegible] પદેશિકી સંજ્ઞા પર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોવાથી તે વખતે તો અજ્ઞા-ન[illegible]. દીર્ઘકાલિકી તથા દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞામાં કેવળજ્ઞાન [illegible] ૪ જ્ઞાન છે. કારણ કે એ બન્ને સંજ્ઞાઓ છદ્મસ્થ [illegible] હોય છે. કેવળજ્ઞાનીને મનદ્વારા વિચાર કરવાનો [illegible] વાથી દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા ન હોય એ તો સ્પષ્ટ જ છે, [illegible] સમ્યગ્દૃષ્ટિપણું છતાં પણ દૃષ્ટિવાદ સંજ્ઞા નહિ [illegible] એજ કે દૃષ્ટિવાદસંજ્ઞા પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોના [illegible] મનોવિજ્ઞાન રૂપજ છે, અને મનોવિજ્ઞાન કેવળીને હોય નહિ.

[illegible] **અજ્ઞાન**—હેતુપદેશિકી સંજ્ઞામાં મતિ અને શ્રુત એ [illegible] છે, દીર્ઘકાલિકીમાં ત્રણે અજ્ઞાન છે, અને દૃષ્ટિવાદ [illegible] હોવાથી અજ્ઞાન ન હોય.

[illegible] **સંયમ**—હેતુપદેશિકી સંજ્ઞામાં ૧ અવિરતિ ચારિત્ર [illegible] સંજ્ઞામાં ૭ ચારિત્ર છે.

[illegible] **દર્શન**—હેતુપદેશિકી સંજ્ઞામાં ચક્ષુ અને અચક્ષુ [illegible] અને શેષ ૨ સંજ્ઞામાં (જ્ઞાનમાં કહ્યા પ્રમાણે) [illegible] વિના ૩ દર્શન છે.

૧૧ **લેશ્યા**—હેતુપદેશિકી સંજ્ઞામાં ૩ અશુભલેશ્યા છે, અને [illegible] ૬ લેશ્યા છે.

[illegible] **ભવ્યત્વ**—હેતુપદેશિકી અને દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞામાં

સમ્યક્ત્વ અને અભવ્યત્વ પણ છે, દૃષ્ટિવાદ સંજ્ઞામાં કેવળ ભવ્યત્વ છે.

(૧૩) सम्यक्त्व—હેતુપદેશિકી સંજ્ઞામાં ૧ મિથ્યાત્વ. દીર્ઘકાલિકીમાં ૬ સમ્યક્ત્વ, અને દૃષ્ટિવાદમાં ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, અને ક્ષાયિક એ ૩ સમ્યક્ત્વ છે. અહિં દૃષ્ટિવાદોપદેશીકી સંબંધિ સમ્યક્ત્વપણું મિશ્ર અને સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ આશ્રયિ નથી.

(૧૪) संज्ञित्व—હેતુપદેશિકીમાં અસંજ્ઞિપણું અને શેષ ૨ સંજ્ઞામાં સંજ્ઞિપણું છે. સંજ્ઞિપણું મુખ્યત્વે દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞાની અપેક્ષાએ છે.

(૧૫) आहारी—ત્રણે સંજ્ઞામાં ૬ દિશિનો આહાર, લોમ અને કેવળ આહાર, આભોગાદિ બન્ને પ્રકારનો આહાર, અને સચિત્તાદિ ૩ પ્રકારનો આહાર છે. માટે સંજ્ઞામાં એ સર્વ ભેદે આહારીપણું છે, અને હેતુપદેશિકી તથા દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞામાં અનાહારીપણું નથી, પરન્તુ દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞામાં અનાહારીપણું છે, કારણ કે સમ્યગ્દૃષ્ટિપણું પરભવમાં જતાં વક્રગતિએ પણ હોય છે.

(૧૬) गुणस्थान—હેતુપદેશિકી સંજ્ઞામાં ૧ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાન છે. દીર્ઘકાલિકીમાં ૧૨ ગુણસ્થાન છે. દૃષ્ટિવાદ સંજ્ઞામાં ચોથાથી ૧૨ મા સુધીનાં ૯ ગુણસ્થાન છે. કારણ કે સર્વજ્ઞ ભગવાનને મનોવિજ્ઞાનના અભાવે સંજ્ઞાનો પણ અભાવ[1] છે.

(૧૭) जीवभेद—ચૌદ જીવભેદમાંથી હેતુપદેશિકી સંજ્ઞામાં

---

૧ અહિં શંકા થાય કે કેવળી ભગવાનમાં સંજ્ઞિપણું જે કહેલું છે, અને સંજ્ઞિપણું દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા સાપેક્ષ હોય છે, તો કેવળી ભગવાનમાં દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા કેમ નહિ?—તેના ઉત્તરમાં જાણવાનું કે પૂર્વે કેવળી ભગવાનમાં જે સંજ્ઞિપણું કહ્યું છે તે મનોવિજ્ઞાનરૂપ નહિ, પણ અનુત્તર દેવાદિકને ઉત્તર આપવા માટે મન પરમાણુઓને તથા વિપરિણામ સ્વરૂપ રૂપ છે, કે જે કેવળી ભગવાનને ચિંતારૂપ વિચાર સ્વરૂપ નહિ.

૩ પર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિય અને ૧ પર્યાપ્તઅસંજ્ઞિ એ ૪ જીવભેદ હોય દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞામાં સંજ્ઞિપર્યાપ્તરૂપ ૧ જીવભેદ છે, અને દૃષ્ટિ વાદોપદેશિકી સંજ્ઞામાં સંજ્ઞિ સંબંધિ ૨ જીવભેદ છે. પાંચસો ત્રેસઠની અપેક્ષાએ હેતૂપદેશિકી સંજ્ઞામાં ૩ પર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિય અને ૫ પર્યાપ્ત સમુર્ચ્છિમ તિર્યંચ મળી ૮ જીવભેદ છે. દીર્ઘ કાલિકીમા પર્યાપ્ત સંજ્ઞિસંબંધિ ૨૧૨ જીવભેદ છે, અને દૃષ્ટિવાદ સંજ્ઞામાં અપર્યાપ્ત સપ્તમ નારક સિવાય સર્વે સંજ્ઞિ સંબંધિ ૧૨૩ જીવભેદ છે, કારણકે સાતમી પૃથ્વીનો અપર્યાપ્ત નારક અવશ્ય મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે.

(૧૮) પર્યાપ્તિ—હેતૂપદેશિકી સંજ્ઞામાં મનઃપર્યાપ્તિ વિના ૫ પર્યાપ્તિ હોય છે, અને શેષ ૨ સંજ્ઞામાં ૬ પર્યાપ્તિઓ છે.

(૧૯) પ્રાણ—હેતૂપદેશિકી સંજ્ઞામાં મનઃપ્રાણ સિવાયના ૯ પ્રાણ, અને શેષ ૨ સંજ્ઞામાં મનઃપ્રાણ સહિત ૧૦ પ્રાણ છે.

(૨૦) સંજ્ઞા—ત્રણે સંજ્ઞામાં આહારાદિ ચારે સંજ્ઞાઓ છે હેતૂપદેશિકી સંજ્ઞામા ૧ હેતૂપદેશિકી સંજ્ઞા, દીર્ઘકાલિકીમાં દીર્ઘ-કાલિકી અને દૃષ્ટિવાદ એ બે સંજ્ઞા, તેમજ દૃષ્ટિવાદમાં પણ એ બે સંજ્ઞા છે.

(૨૧) ઉપયોગ—જ્ઞાન અજ્ઞાન અને દર્શન દ્વારવત્ ત્રણે સંજ્ઞામા અનુક્રમે ૪-૧૦-૭ ઉપયોગ છે.

(૨૨) દૃષ્ટિ—હેતૂપદેશિકીમાં મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ, દીર્ઘકાલિકીમાં ૩ દૃષ્ટિ, અને દૃષ્ટિવાદ સંજ્ઞામાં ૧ સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિ છે.

(૨૩) બન્ધ—હેતૂપદેશિકી સંજ્ઞામાં પર્યાપ્ત સમુર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિયવત્ ૮-૧૧૭ નો બંધ છે. દીર્ઘકાલિકીમાં પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ-વત્ ૮-૧૨૦નો બંધ, અને દૃષ્ટિવાદ સંજ્ઞામાં ચતુર્થ ગુણસ્થાનમાં કહેલી ૭૭ પ્રકૃતિઓમાં આહારકદ્વિક સહિત ૮-૭૯નો બંધ છે.

(૨૪) ઉદય—હેતૂપદેશિકી સંજ્ઞામાં પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિવત્ પરન્તુ મનુષ્યગતિ નામકર્મ અને તિર્યગાનુપૂર્વી રહિત ૯૩ નો

ઉદય હોય. દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞામાં પર્યાપ્ત સંજ્ઞિવત્ પરન્તુ જીનનામ કર્મ તથા ૪ આનુપૂર્વી રહિત ૧૦૪ નો ઉદય હોય. અને દૃષ્ટિવાદ સંજ્ઞામાં ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વવત્ ૮-૧૦૬ નો ઉદય છે.

(૨૫) ઉદીરણા—ઉદયવત્.

(૨૬) સત્તા—હેતુપદેશિકી સંજ્ઞામાં પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિવત્ ૮-૧૪૭ ની સત્તા, દીર્ઘકાલિકીમાં પર્યાપ્ત સંજ્ઞિવત્ ૮-૧૪૮ ની સત્તા, તેમજ દૃષ્ટિવાદ સંજ્ઞામાં પણ ૮-૧૪૮ ની સત્તા છે.

(૨૭) શરીર—હેતુપદેશિકી સંજ્ઞામાં ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણ એ ૩ શરીર છે, શેષ ૨ સંજ્ઞાઓમાં ૫ શરીર છે.

(૨૮) બન્ધહેતુ—હેતુપદેશિકી સંજ્ઞામાં મૂળ બંધહેતુ ૪, અને ઉત્તરહેતુ ૧ અનાભોગ મિથ્યાત્વ, ૬ કાયવધ, ૫ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, ૨૩ કષાય, અને ૨ યોગ એમ ૩૭ છે. દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞામાં ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ યોગ વિના ૫૫ બંધહેતુ છે. અને દૃષ્ટિવાદ સંજ્ઞામાં મિથ્યાત્વ વિના ૩ મૂળહેતુ તથા ૫ મિથ્યાત્વ, ૪ અનંતાનુબંધિ, ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ યોગ એ ૧૧ વિના શેષ ૪૬ ઉત્તર બંધહેતુ છે.

(૨૯) ધ્યાન—હેતુપદેશિકી સંજ્ઞામાં અસંજ્ઞિપણું હોવાથી ધ્યાન નથી. દીર્ઘકાલિકી અને દૃષ્ટિવાદ સંજ્ઞામાં ત્રીજા ચોથા શુક્લધ્યાન સિવાય ૧૪ છાદ્મસ્થિક ધ્યાન છે.

(૩૦) સંઘયણ—હેતુપદેશિકીમાં ૧ છેવટ્ઠું સંઘયણ, અને શેષ ૨ સંજ્ઞામાં ૬ સંઘયણ છે.

(૩૧) સંસ્થાન—હેતુપદેશિકી સંજ્ઞામાં ૧ હુંડક સંસ્થાન, અને શેષ ૨ સંજ્ઞામાં ૬ સંસ્થાન છે.

(૩૨) સમુદ્‌ઘાત—હેતુપદેશિકી સંજ્ઞામાં વેદના, કષાય અને મરણ એ ૩ સમુદ્‌ઘાતછે, શેષ ૨ સંજ્ઞામાં કેવળીસમુદ્‌ઘાત વિના શેષ ૬ સમુદ્‌ઘાત છે.

(૩૩) ભાવ—હેતુપદેશિકી સંજ્ઞામાં પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચે-

न्द्रियवत् ૩ મૂળભાવ અને ૨૫ ઉત્તરભાવ છે. દીર્ઘ કાલિકીમાં ૫ મૂળભાવ અને ક્ષાયિકદાનાદિક ૫ તથા કેવળદ્રિક વિના શેષ ૪૬ ઉત્તરભાવ છે, દૃષ્ટિવાદ સંજ્ઞામાં ૫ મૂળભાવ તેમજ અજ્ઞાન ૪, મિથ્યાત્વ, અને અભવ્યત્વ વિના દીર્ઘ કાલિકીવત્ ૪૦ ઉત્તરભાવ છે.

(૩૪) અવગાહના—ત્રણે સંજ્ઞાની જન્મ દેહાવગાહના જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ છે. કારણકે સમ્મૂર્ચ્છિમ અને ગર્ભજ જળચરની અવગાહના ૧૦૦૦ યોજન છે. તથા હેતૂપદેશિકી સંજ્ઞાની ઉતર દેહાવગાહના ઉત્તરદેહનો અભાવ હોવાથી નથી. શેષ ૨ સંજ્ઞાઓની ઉતર દેહાવગાહના પર્યાપ્ત સંજ્ઞિવત્ જાણવી. હેતૂપદેશિકી સંજ્ઞાની સમુદ્ઘાતકૃત ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના દીર્ઘ ૭ રજ્જુ પ્રમાણ છે, કારણકે સમ્મૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિયની ઉત્પત્તિ તિર્યગ લોકમાં છે. અને મરણ પામી લોકાન્ત સુધી જાય છે. શેષ ૨ સંજ્ઞાઓની સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના (સીતેન્દ્રવત્ અચ્યુતદેવની ચતુર્થ પૃથ્વીપર્યંત ગતિ હોવાથી) દીર્ઘ ૮ રજ્જુ પ્રમાણ છે.

(૩૫) સ્થિતિ—હેતૂપદેશિકી સંજ્ઞામા જઘન્ય ભવસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ સમુર્ચ્છિમ ચતુષ્પદની અપેક્ષાએ ૮૪૦૦૦ વર્ષ છે. શેષ ૨ સંજ્ઞામાં જઘન્ય ભવસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમ છે. એ ત્રણે સંજ્ઞામાં કાયસ્થિતિનું પ્રમાણ અપર્યાપ્ત અવસ્થા રહિત ભવસ્થિતિ જેટલું છે, પરન્તુ દૃષ્ટિવાદ સંજ્ઞાની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વવત્ સાધિક ૬૬ સાગરોપમ છે, એ વિશેષ છે.

(૩૬) યોનિ—હેતૂપદેશિકી સંજ્ઞામાં વિકલેન્દ્રિયની ૬ લાખ અને સમુર્ચ્છિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયની ૪ લાખ મળીને ૧૦ લાખ યોનિ છે. દીર્ઘકાલિકી અને દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞામાં પંચેન્દ્રિય સંબંધિ ૨૬ લાખ યોનિ છે. હેતૂપદેશિકી સંજ્ઞામા સચિત્તાદિ ૩ શીતાદિ ૩, અને વિવૃત એમ ૭ યોનિ છે. શેષ ૨ સંજ્ઞામાં સચિત્ત વિવૃત અને શંખાવર્ત્ત વિના શેષ ૯ યોનિ છે.

इति संज्ञाद्वारे ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता.

(૨૧) ૧૨ ઉપયોગમાં ૩૬ દ્વારોનીપ્રાપ્તિ.

પાંચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન અને ચાર દર્શનદ્વારની માફક જાણવી.

---

(૨૨) ૩ દૃષ્ટિમાં ૩૬ દ્વારોની પ્રાપ્તિ.

મિથ્યાત્વ અને મિશ્રદૃષ્ટિમાં દ્વારપ્રાપ્તિ પૂર્વે કહેલ સમ્યક્ત્વ દ્વારાન્તર્ગત મિથ્યાત્વ અને મિશ્ર સમ્યક્ત્વવત્ જાણવી. અને સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિમાં ૧૭ દ્વારોની પ્રાપ્તિ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વને અનુસારે છે. શેષ ૧૯ દ્વારો નીચે પ્રમાણે છે.

*સમ્યક્ત્વદૃષ્ટિમાં.

(૨) ઇન્દ્રિય ૨-૩-૪-૫—વિગલ ઘુ વિઠો ઇત્યાદિ દંડક વિગેરે પ્રકરણ કર્તા અને સિદ્ધાન્તકારના વચનથી વિકલેન્દ્રિયમાં પણ અપર્યાપ્તપણા વખતે સાસ્વાદનભાવે સમ્યગ્દૃષ્ટિપણું સ્વીકારેલું છે માટે.

(૩) કષાય ૪-૨૨—વિકલેન્દ્રિયને સાસ્વાદન ભાવે સમ્યગ્દૃષ્ટિપણાનો સ્વીકાર કરવાથી ૪ અનંતાનુબંધિનો ઉદય પણ મળી શકાયછે. અન્યથા સમ્યગ્દૃષ્ટિને ૪ અનંતાનુબંધિ વિના ૨૧ કષાયછે.

(૭) જ્ઞાન ૫ (૮) સંયમ ૭ (૯) દર્શન ૪—ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વવત્.

(૧૧) સમ્યક્ત્વ ૪—મિથ્યાત્વ અને મિશ્ર સમ્યક્ત્વની પોતપોતાની જુદી દૃષ્ટિ હોવાથી શેષ ચાર સમ્યક્ત્વ અપેક્ષાએ સમ્યક્ત્વદૃષ્ટિમાં મળાય.

સંજ્ઞિત્વ ૨—વિકલેન્દ્રિયાદિકને પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિપણું સ્વીકારવાથી અસંજ્ઞિત્વ અને સંજ્ઞિત્વ બન્ને ભેદ હોય.

---

* અહિં સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુ (વિકલેન્દ્રિયાદિ સંબંધે) સાસ્વાદન અને મિશ્ર સમ્યક્ત્વમાં પણ ગણ્યું છે. પરંતુ તે [illegible] [illegible] [illegible] પ્રાપ્તિ સંયોગે વિવિધ [illegible] [illegible]

(१६) गुणस्थान १२—क्षायिक सम्यक्त्ववत्.

(१७) जीवभेद ६-४३१—क्षयोपशम सम्यक्त्वमां कहेल जीवभेदथी अहिं चौद जीवभेदने अंगे ३ पर्याप्त विकलेन्द्रिय अने १ पर्याप्त असंज्ञि ए चार जीवभेद अधिक छे, अने पांचसो त्रेसठ भेदने अंगे ३ पर्याप्त विकलेन्द्रिय अने ५ पर्याप्त समुर्च्छिम तिर्यंच पंचेन्द्रिय ए ८ भेद अधिक छे.

(२१) उपयोग ९—त्रण अज्ञान विना सर्व उपयोग छे.

(२३) बन्ध ८-१०४—मिथ्यात्व प्रत्ययिक १६ प्रकृतिओ विना शेष १०४ प्रकृतिनो बंध होय छे.

(२४) उदय ८-११६—स्थावर, सूक्ष्म, अपर्याप्त, साधारण, आतप, अने मिथ्यात्व, ए ६ विना शेष ११६ नो उदय होय.

(२५) उदीरणा ८-११६—उदयवत्.

(२८) बन्धहेतु ३-५२—चार अनंतानुबंधि सहित क्षयोपशम सम्यक्त्ववत्.

(२९) ध्यान ४-१६—क्षायिक सम्यक्त्ववत्.

(३२) समुद्घात ७—क्षायिक सम्यक्त्ववत्.

(३३) भाव ५-४७—अज्ञान ४, मिथ्यात्व १, अने अभव्यत्व १ ए ६ विना शेष ४७ भाव होय.

(३४) अवगाहना—समुद्घातकृत अवगाहना संपूर्ण लोकाकाश प्रमाण छे. शेष स्वरूप क्षयोपशम सम्यक्त्ववत्.

(३६) योनि—विकलेन्द्रियनी ६ लाख अने पंचेन्द्रियनी २६ लाख मळीने ३२ लाख योनि छे. तेमज शंखावर्त्त विना ११ योनी छे.

इति दृष्टित्रिके ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता.

(२३–२६) बंधादि ४ द्वारमां ३६ द्वारप्राप्ति.

(૨૩) બન્ધદ્વારમાં (૨૪) ઉદયદ્વારમાં, (૨૫) ઉદીરણાદ્વારમાં, સત્તાદ્વારમાં—આ ચાર દ્વારોમાં ૩૬ દ્વારની પ્રાપ્તિ કહેવી તે દુઃશક્ય અને અતિ વિસ્તૃત હોવાથી કહેવાશે નહિ.

---

(२७) ५ शरीरमां ३६ द्वारोनी प्राप्ति.

ઔદારિક તૈજસ અને કાર્મણ એ ૩ શરીરમાં સર્વે દ્વારો ઉત્તરભેદ સહિત છે, પરન્તુ તૈજસ કાર્મણની જઘન્ય કાયસ્થિતિ અનાદિ સાન્ત અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અનાદિ અનન્ત. વળી ઔદારિક શરીરમાં ઓજ આહાર* નથી તેમજ ઔદારિક શરીરમાં જે ૬ દ્વાર સંબંધિ તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે જુઓ.

ઔદારિક શરીરમાં.

(૧૭) જીવભેદ ૧૪–૩૬૧—તિર્યંચ ૪૮, અને મનુષ્ય ૩૦૩.

(૨૪) ઉદય ૮–૧૦૯—ઔદારિકયોગવત્.

(૨૫) ઉદીરણા ૮–૧૦૯—ઉદયવત્.

(૨૩) ભાવ ૫–૫૧—દેવગતિ નરકગતિ વિના.

(૩૫) સ્થિતિ—ભવસ્થિતિ તૈજસકાર્મણ તુલ્ય છે, અને જઘન્ય કાયસ્થિતિ કિંચિત્‌ન્યૂન ૨૫૬ આવલિકા પ્રમાણ છે. કારણ કે જઘન્ય આયુષ્ય ૨૫૬ આવલિકાનું છે તેમાંથી શરીર પર્યાપ્તિ સમાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધીનો (શરીરાપર્યાપ્ત અવસ્થાનો) કાળ બાદ કરવાથી ઔદારિક શરીરની જઘન્ય કાયસ્થિતિ આવે છે. અને એ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ કિંચિત્‌ન્યૂન ૩ પલ્યોપમ છે. કારણ કે ઔદારિક શરીરનું આયુષ ૩ પલ્યોપમ છે.

---

* શરીર પર્યાપ્તિ સમાપ્ત થયા બાદ ઔદારિક શરીર સમ્બન્ધી ઓજ આહાર ન હોય.

ભય છે, પરન્તુ આહારક શરીરની કાય સ્થિતિ તો અને કાળે અન્તર્મુહૂર્ત્તજ હોય. શેષ સ્વરૂપ આહારક કાયયોગવત્.

इति शरीर पंचके ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता.

---

(२८) ५७ बन्धहेतुमां ३६ द्वारोनी प्राप्ति.

મિથ્યાત્વમાં સર્વે દ્વારોની પ્રાપ્તિ સમ્યક્ત્વદ્વાર પ્રસંગે કહે-લા મિથ્યાત્વવત્ જાણવી. અને મિથ્યાત્વના પાંચ ભેદમાં ૩૬ દ્વારની પ્રાપ્તિ ગ્રંથ વિસ્તૃત થઈ જવાના કારણથી અહિં લખી નથી.

અવ્રતમાં સર્વે દ્વારોની પ્રાપ્તિ ચારિત્રદ્વાર પ્રસંગે કહેલા અવિરતિ ચારિત્રવત્ જાણવી, અને અવ્રતના ૧૨ ઉત્તર ભેદમા દ્વારોની પ્રાપ્તિ ગ્રંથ વિસ્તારના ભયથી લખી નથી.

કષાયમાં ૩૦ દ્વારો કષાય પ્રસંગે કહેલા લોભવત્ છે, અને શેષ ૬ દ્વારોમાં જે તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે છે.

(६) कषाय ४-२५—સુગમ છે.

(२४) उदय ८-१२१—જીનનામ વિના.

(२५) उदीरणा ८-१२१—ઉદયવત્.

(२८) बन्धहेतु ४-५७—સુગમ છે.

(३४) भाव ५-४५—લોભમાં કહેલા ૪૨ ભાવમાં ક્રોધ માન અને માયા એ ૩ કષાય અધિક ગણવાથી ૪૫ ભાવ હોય.

(३५) स्थिति—જઘન્ય કાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ સાદિ સાન્ત છે. કારણકે ઉપશમ શ્રેણિમાં અકષાયી થઈને પતિત થઈ પ્રમત્તાપ્રમત્ત ભાવ પામી પુનઃ શ્રેણિ અંગીકાર કરી અકષાયી થાય, તે કારણથી જઘન્ય કાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત છે, અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ ભવ્યને અનાદિ સાન્ત તથા અભવ્યને અનાદિ અનન્ત છે.

યોગમાં સર્વે દ્વારો કાયયોગ વત્ છે. પરન્તુ ૧ કાર્ય
તિમાં તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે છે—

(૩૨) સ્થિતિ—જઘન્ય કાયસ્થિતિ અનાદિ સાન્ત
ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અનાદિ અનન્ત તે અનુક્રમે ભવ્ય અને અભ
આશ્રયિ છે. અહિં અયોગીપણું પામી પુનઃ પતિત થવ
અભાવે એથી કમી કાયસ્થિતિ ન હોય. વળી કાયયોગમાં
આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગના સમય જેટલા પુદ્ગલ પરાવ
પ્રમાણ કાયસ્થિતિ શ્રી પ્રજ્ઞાપનાજીમાં કહી છે તે વ્યવ
રાશીમા આવી પુનઃ વનસ્પતિમાં ભ્રમણ કરવાથી કેવળ કાય
ગની અપેક્ષાએ કહીછે એમ જાણવું. તે કાયસ્થિતિ અહિં સામા
યોગની જઘન્ય કાયસ્થિતિ તરીકે અંગીકાર ન કરાય.

વળી યોગના ૧૫ પ્રતિભેદમાં સર્વે દ્વારોની પ્રાપ્તિ
દર્શાવેલી છે.

इति बन्धहेतुचतुष्के ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता.

---

(२९) ४ ध्यानमां ३६ द्वारोनी प्राप्ति.

આર્ત્તધ્યાનમાં સર્વે દ્વારો વક્ષ્યમાણ ૩ આર્ત્તધ્યાન
જાણવાં.

રૌદ્રધ્યાનમાં વક્ષ્યમાણ ૪ રૌદ્રધ્યાન વત્.

ધર્મધ્યાનમાં વક્ષ્યમાણ ૪ ધર્મધ્યાવત્.

શુક્લધ્યાનમાં સર્વે દ્વારો વક્ષ્યમાણ જૂદાં જૂદાં ચા
શુક્લધ્યાનને અનુસારે પરસ્પર મેળવીને કહેવાં.

---

૩ આર્તધ્યાનમાં.

અપ્રયોગ્ય સિવાયનાં ૩ આર્તધ્યાનમાં ૫ ગતિ વિગેરે ૧૨ દ્વારો સર્વ ઉત્તરભેદ સહિત છે, શેષ ૨૨ દ્વારોમાં જે તફાવત છે તે નીચે પ્રમાણે છે—

(૨) ઇન્દ્રિય ૫. (૩) કાય ૧ (ત્રસ). (૪) યોગ ૧-૧૨ (ઔદા૦ મિશ્ર, કાર્મણ વિના) (૭) જ્ઞાન ૩. (૯) ચારિત્ર ૫ (સૂક્ષ્મ૦, યથા૦ વિના), (૧૦) દર્શન ૩ (કેવલ૦ વિના). (૧૪) સંજ્ઞિત્વ ૧ (સંજ્ઞિ), (૧૫) આહારક ૨ (ઓજઆહાર વિના સર્વ પ્રતિભેદ સહિત), (૧૬) ગુણસ્થાન ૬. (૧૭) જીવભેદ ૧-૨૧૨, (૨૦) સત્તા ૪-૨, (૨૧) ઉપયોગ ૯ (૨૨) બંધ ૮-૧૧૮ (આહા૦ ૨ વિના), (૨૪) ઉદય ૮-૧૦૮ (જિનનામ વિના સંજ્ઞિપર્યાપ્તવત્) (૨૩) ઉદીરણા ૮-૧૦૮ (ઉદયવત્), (૨૮ બંધહેતુ ૪-૫૫ (ઔદા૦ મિશ્ર, કાર્મણ૦ વિના), (૨૯) ધ્યાન ૧ (પોતપોતાનું), (૩૨) સમુદ્ઘાત ૬ (કેવલી૦ વિના)—સુગમ છે. કારણ કે એ ૩ આર્તધ્યાન પર્યાપ્ત સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયને છઠ્ઠા ગુણસ્થાન સુધી છે માટે તે અનુસારે દ્વારાવતાર સમજવો.

(૩૩) ભાવ ૨-૪૪—ક્ષાયિક લબ્ધિ ૫, કેવલ૦ ૨, ક્ષાયિક ચારિત્ર અને ઉપશમ ચારિત્ર એ ૯ ભાવ વિના.

(૩૪) અવગાહના—ત્રસવત્.

(૩૫) સ્થિતિ—ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમ છે, શેષ સર્વે સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત છે. અહિં બન્ને પ્રકારની કાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત હોવાનું કારણ એ છે કે ધ્યાનનો કાળ અન્તર્મુહૂર્તથી અધિક ન હોય. અન્તર્મુહૂર્ત વીત્યા બાદ અવશ્ય ધ્યાનાન્તર થાય, અથવા મનોયોગનું અન્યધ્યાનરૂપ થવાથી ચિત્ત પરિણતિ થાય. કારણકે ધ્યાન તે મનની સ્થિરતા રૂપ છે તે અન્તર્મુહૂર્ત સુધીજ એક સ્વરૂપે રહી અવશ્ય પલટાય છે.

(૩૬) યોનિ—સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય સંબંધિ ૨૬ લાખ યોનિ

(૩૬) સ્થિતિ—કાયસ્થિતિ બન્ને પ્રકારે અન્તર્મુહૂર્ત્ત છે. અને ભવસ્થિતિ સયોગી કેવળી તુલ્ય છે.

---

૪ થા શુકલધ્યાનમાં (વ્યુચ્છિન્નક્રિયાઅનિવૃત્તિમાં).

સર્વ દ્વારો અયોગી કેવળીવત્. જાણવાં.

इति १६ ध्यानेषु ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता.

---

(૨૦) ६ संघयणमां ३६ द्वारोनी प्राप्ति.

વજ્રર્ષભનારાચ સંઘયણમાં.

(૧) गति २—તિર્યંચ અને મનુષ્ય એ બે ગતિ છે કારણ કે દેવ અને નારકનું શરીર હાડવાળું નહિ હોવાથી દેવગતિ નરકગતિમાં સંઘયણ હોય નહિ.

(૨) इन्द्रिय ૧—કેવળ પંચેન્દ્રિય જાતિમાંજ વજ્રર્ષભનારાચ સંઘયણ છે. કારણકે અપંચેન્દ્રિયમાં દ્વીન્દ્રિયાદિકને છેવટ્ઠું સંઘયણજ હોય છે.

(૩) काय १—વજ્રર્ષભનારાચ સંઘયણ ત્રસકાયમાંજ છે.

(૪) योग ३-१५, (५) वेद ३, (६) कषाय ४-२५, (७) ज्ञान ५, (८) अज्ञान ३, (९) संयम ७, (१०) दर्शन ४, (११) लेश्या ६, (१२) भव्यत्व २, (१३) सम्यक्त्व ६, (१४) मसिज्ञत्व* १ (संज्ञि), (१५) आहार २ (પરન્તુ દિશિમાં ૬ દિશિનો અને

---

* કર્મપ્રકૃતિમાં ઉદીરણા કરણમાં સર્વ તિર્યંચપંચેન્દ્રિયને ૬ સંઘયણ હોય એમ કહ્યું છે. પરન્તુ તે અહિં અવિવક્ષિત છે.

ઓજઆહાર નહિ,[1]) (૧૬) ગુણસ્થાન ૧૪—સુગમ છે. કારણકે વજ્રર્ષભનારાચમાં સર્વે ગુણસ્થાન વિગેરે હોય છે.

(૧૭) જીવભેદ ૨-૨૧૨—ચૌદમાંના સંજ્ઞિ સંબંધિ ૨ જીવભેદ છે, અને પાંચસો ત્રેસઠમાંથી ૨૦૨ ગર્ભજ મનુષ્ય અને ૧૦ ગર્ભજતિર્યંચ એ ૨૧૨ જીવભેદ છે.

(૧૮) પર્યાપ્તિ ૬, (૧૯) પ્રાણ ૧૦, (૨૦) સંજ્ઞા ૪-૨ (હેતુ ૫૦ વિના), (૨૧) ઉપયોગ ૧૨, (૨૨) દૃષ્ટિ ૩—સુગમ છે.

(૨૩) બંધ ૮-૧૨૦—વજ્રર્ષભનારાચવાળા સંજ્ઞિ મનુષ્યને યથાયોગ્ય આઠે મૂળકર્મનો અને ૧૨૦ ઉત્તરકર્મનો બંધ છે.

(૨૪) ઉદય ૮-૧૦૦—સ્થાવર, એકેન્દ્રિય, સૂક્ષ્મ, આતપ, સાધારણ, વિકલેન્દ્રિય, અન્ય સંઘયણ ૫, અપર્યાપ્ત નામકર્મ, દેવત્રિક, નરકત્રિક, આનુપૂર્વી ૪, એ ૨૨ પ્રકૃતિ વિના શેષ ૧૦૦ કર્મનો ઉદય છે. અહિં લબ્ધિ અપર્યાપ્ત જીવોને કેવળ સેવાર્ત સંઘયણ હોવાથી અપર્યાપ્ત નામકર્મનો ઉદય નથી, અને સંઘયણનો ઉદય ઉત્પત્તિ સ્થાને ઉત્પન્ન થયાબાદ પ્રથમ સમયથી હોય છે માટે માર્ગમાં ઉદય આવનારી આનુપૂર્વીનો ઉદય પણ નથી.

(૨૫) ઉદીરણા ૮-૧૦૦—ઉદયવત્.

(૨૬) સત્તા ૮-૧૪૮—સુગમ છે.

(૨૭) શરીર ૫—વજ્રર્ષભનારાચ સંઘયણી જીવને પાંચ શરીર યથાસંભવ હોઈ શકે છે. અહિં સંઘયણ તો કેવળ ઔદારિક શરીરનેજ હોય છે, પરન્તુ તેની અપેક્ષાનું અહિં પ્રયોજન નહિ હોવાથી સંઘયણવાળા જીવને શરીર પ્રાપ્તિ કહી છે.

(૨૮) બંધહેતુ ૪-૫૭, (૨૯) ધ્યાન ૧૬, (૩૦) સંઘયણ ૧ (પોતાનું), (૩૧) સંસ્થાન ૬, (૩૨) સમુદ્ઘાત ૭, (૩૩) માર્ગ ૨-૩૮ (દેવગતિ અને નરકગતિ વિના)—સુગમ છે.

---

૧. ઓજઆહાર શરીરપર્યાપ્તિ અવસ્થામાં છે તે વખતે સંઘયણ નામકર્મનો ઉદય છે, પરન્તુ (સ્પષ્ટપણે) સંઘયણનો શરીરપર્યાપ્તિ સમાપ્ત થયે ઉદય હોય એ પ્રમાણે ત્રણ શરીર અને ૬ સંસ્થાન પણ સમજવાં.

[illegible] કારણકે પૂર્વ ક્રોડ વર્ષથી સમયાદિ અધિક આયુષ્ય અસંખ્ય [illegible] ની ગણત્રીમાં છે તથા ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ કિંચિત્ ન્યૂ [illegible] ઉત્કર્ષ છે કારણકે સંખ્યાત વર્ષાયુષ્યવાળાની અપેક્ષાએ શરીર [illegible] જેટલી કિંચિત્ ન્યૂનતા જાણવી. અને મરણ બા [illegible] સંઘયણ ન થાય.

અર્ધનારાચ અને કિલિકા સંઘયણમાં.

[illegible] સંઘયણમાં ૩૧ દ્વારો ઋષભનારાચ અને નારાચ [illegible] સંઘયણ [illegible] દ્વારો નીચે પ્રમાણે છે—

(૧) [illegible] સર્વ સંઘયણમાં પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિ [illegible] સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત સિવાય [illegible] અને પ્રથમ સંઘયણીને પરિહારચારિ [illegible] પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર પણ બાદ કરતાં શે [illegible]

[illegible] ગુણસ્થાન — પહેલેથી સાત ગુણસ્થાન હોય. [illegible] નહિ માટે શેષ ગુણસ્થાને [illegible]

[illegible] સાત ગુણસ્થાનમાં સંભવતાં ૧૨ ધ્યાન [illegible] સંબંધિનાં ન હોય.

[illegible] ઉપશમ ચારિત્ર વિના બીજા અને [illegible]

[illegible] અવગાહના [illegible] અવગાહના દીર્ઘ ૪-૩ [illegible]

[illegible]

રબજ્ઞુ છે. કારણકે અર્ધનારાચ સંઘયણી મરણ પામી ચોથી નરક સુધી જાય, અને કિલિકા સંઘયણી ત્રીજી નરક સુધી જાય. શેષ સ્વરૂપ બીજા ત્રીજા સંઘયણવત્.

સેવાર્ત્ત સંઘયણમાં.

૨૯ દ્વારો ચોથા પાંચમા સંઘયણ તુલ્ય છે. શેષ ૭ દ્વાર નીચે પ્રમાણે છે.

(૨) इन्द्रिय ૨-૩-૪-૫—આ સંઘયણ દ્વીન્દ્રિયાદિકને પણ હોય છે માટે દ્વીન્દ્રિયાદિ ૪ જાતિ છે.

(૧૭) जीवभेद ૧૦-૧૫૭—ચૌદમાંના ચાર એકેન્દ્રિય વિના ૧૦ જીવભેદ છે, અને પાંચસોત્રેસઠમાંથી સમ્મૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય ૧૦૧, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ ૨૦, કર્મભૂમિનર ૩૦, અને વિકલેન્દ્રિય ૬ એ ૧૫૭ જીવભેદ છે.

(૨૦) संज्ञा ૪-૩—અહિં સમ્મૂર્ચ્છિમ સંબંધિ હેતુવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા પણ છે માટે સર્વે સંજ્ઞાઓ હોય.

(૨૪) उदय ૮-૧૦૩—૩ વિકલેન્દ્રિય અને ૧ અપર્યાપ્ત એ ૪ પ્રકૃતિ સહિત કિલિકા સંઘયણવત્.

(૨૫) उदीरणा ૮-૧૦૩—ઉદયવત્.

(૩૪) अवगाहना—સમુદ્ઘાત અવગાહના દીર્ઘ ૨ રજ્જુ પ્રમાણ છે. કારણકે સેવાર્ત્ત સંઘયણી જીવ મરણ પામી દેવ થઈ માહેન્દ્ર નામના ચોથા દેવલોક સુધી જાય છે, અને ત્યાંસુધી ૨ રજ્જુ જેટલી લંબાઈ છે. શેષ સ્વરૂપ કિલિકાવત્.

(૩૬) योनि—વિકલેન્દ્રિયની ૬ લાખ, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય ૪ લાખ અને મનુષ્યની ૧૪ લાખ મળી ૨૪ લાખ યોનિ છે. સચિત્તાદિ સર્વે ભેદવાળી યોનિ છે.

॥ इति सघयणपदके ३६ द्वारमार्गणाः समाप्ताः ॥

સ્વરૂપ સુગમ છે. અને સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના સંપૂર્ણ લોકાકાશ પ્રમાણ છે.

(૩૫) સ્થિતિ—જઘન્ય ભવસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત, અને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમ છે. તથા જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ કિંચિત્ ન્યૂન (શરીર અપર્યાપ્તાવસ્થાના કાળ જેટલી ન્યૂન) સ્વઆયુષ્ય પ્રમાણ છે, કારણ પ્રથમ સંઘયણમાં કહ્યા પ્રમાણે જાણવું.

(૩૬) યોનિ—દેવની ૪ લાખ, તિર્યંચપંચેન્દ્રિયની ૪ લાખ અને મનુષ્યની ૧૪ લાખ મળી ૨૨ લાખ યોનિ છે. [illegible] શીત, ઉષ્ણ, વિવૃત, અને શંખાવર્ત્ત એ પાંચ વિના શેષ [illegible] યોનિ છે.

મધ્ય ૪ સંસ્થાનમાં.

ગતિ વિગેરે ૩૦ દ્વારો સમચતુરસ્ર સંસ્થાન [illegible] ૬ દ્વારો નીચે પ્રમાણે છે—

(૧૭) જીવભેદ ૨-૪૦—મધ્યમ ૪ સંઘયણ[illegible]

(૨૪) ઉદય ૮-૧૭—આહારકદ્વિક, દેવદ્વિક [illegible] જીનનામ એ પાંચ પ્રકૃતિ વિના સમચતુરસ્ર [illegible]

(૨૮) ઉદીરણા ૮-૧૭—ઉદયવત્.

(૩૩) ભાવ ૫-૫૧—દેવગતિ અને [illegible]

(૩૫) સ્થિતિ—ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ [illegible] કે આ ચાર સંસ્થાનો સંખ્યાત વર્ષના [illegible] મનુષ્ય તિર્યંચને છે. પણ દેવ નારકને [illegible] સ્થિતિ વિગેરે સમચતુરસ્ર સંસ્થાન[illegible]

(૩૬) યોનિ—મધ્યમ ૪ [illegible]

હુંડક સંસ્થાનમાં.

૨૩ દ્વારો મધ્યમ ૪ સંસ્થાનવત્ છે, શેષ ૧૩ દ્વારો નીચે માફક છે--

(૧) गति ૩—દેવગતિ વિના.

(૨) इन्द्रिय ૧-૨-૩-૪-૫—પાંચે જાતિના જીવોને હુંડક સ્થાન હોય છે માટે.

(૩) काय ૬—છએ કાયના જીવોને હુંડકસંસ્થાન હોય છે.

(૪) संज्ञित्व ૨—સંજ્ઞિ અને અસંજ્ઞિને પણ હુંડક સ્થાન છે.

(૫) आहारकित्व ૨—આહારી અને અનાહારીપણું બન્ને [illegible] તેના હિસાબથી ૩-૪-૫-૬ દિશિનો છે, અનાહારીપણું [illegible] અવસ્થામાત્ર છે કારણકે કેવળીસમુદ્ઘાતવર્તી અનાહારી [illegible] સ્થાનના હેતુ નથી. શેષ સ્વરૂપ સમચતુરસ્રાદિવત.

(૬) बन्धंद ૧૫-૧૬૩—પાંચસોતિરાશીમાંથી ૧૬૮ કે [illegible] ૧૩૮ પુદ્ગલિક વિપાક વર્જીને હુંડકસંસ્થાન હોય છે. કારણકે [illegible] પુદ્ગલિકોને એક સમચતુરસ્ર સંસ્થાન હોય.

(૭) [illegible] ૪ ૩—[illegible] [illegible] દ્વીન્દ્રિયાદિને [illegible] હુંડકસંસ્થાન હોય છે માટે.

(૮) [illegible] ૮ ૧૧૦—આનુપૂર્વી ૪, [illegible] ૫, [illegible], અને જીનનામ એ ૧૨ પ્રકૃતિ વિના.

(૯) [illegible] ૮ ૧૧૦—[illegible].

(૧૦) [illegible]—[illegible] વિના [illegible].

(૧૧) [illegible]—[illegible] [illegible] [illegible] છે. શેષ સ્વરૂપ [illegible].

(૧૨) [illegible]—[illegible]

[illegible]

(૩૬) યોનિ—ચાર લાખ દેવયોનિ વિના ૮૦ લાખ યોનિ છે. અને સચિત્તાદિ ૧૨ ભેદવાળી યોનિ છે.

इति मरणान्तपर्यंत ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता.

---

(३२) ७ समुद्घातमां ३६ द्वारोनी प्राप्ति.

વેદના સમુદ્ઘાતમાં.

ગતિ વિગેરે ૨૩ દ્વારો સર્વ ઉત્તરભેદ સહિત છે, શેષ ૧૩ દ્વારો નીચે પ્રમાણે છે—

(૭) જ્ઞાન ૪—કેવળજ્ઞાન ન હોય, કારણકે અપ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાને વેદનીયની ઉદીરણાના અભાવે* વેદના સમુદ્ઘાત ન હોય.

(૯) સંયમ ૫—સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત ચારિત્ર ન હોય. કારણ જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાં કહ્યા પ્રમાણે જાણવું.

(૧૦) દર્શન ૩—કેવળદર્શન વિના. કારણ જ્ઞાનપ્રાપ્તિવત્.

(૧૬) ગુણસ્થાન ૬—વેદનીય કર્મની ઉદીરણા ૬ ગુણસ્થાન સુધીજ છે માટે.

(૨૧) ઉપયોગ ૧૦—કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન વિના.

(૨૩) બંધ ૮ ૧૧૮—આહારકદ્વિકનો બંધ ન હોય, કારણકે તે અપ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાને હોય છે.

(૨૪) ઉદય ૮-૧૨૧—જીનનામ વિના.

(૨૫) ઉદીરણા ૮-૧૨૧—ઉદયવત્.

(૨૯) ધ્યાન ૮—આઠ અશુભધ્યાન છે.

(૩૨) સમુદ્ઘાત ૧—મુખ્યત્વે પોતાનીજ ૧ સમુદ્ઘાત.

---

* આગળનાં ઘણાં દ્વારોમાં એજ કારણ વિચારવું.

૧. કદાચ એક સમુદ્ઘાતમાં બીજી સમુદ્ઘાત સંભવે તો પણ મુખ્યત્વે વિવક્ષિત એક સમુદ્ઘાતજ અહિં ગણી છે.

હુંડક સંસ્થાનમાં.

[illegible] સંસ્થાનવત્ છે, શેષ ૧૩ દ્વારો નીચે [illegible]

(૧) ગતિ ૩—દેવગતિ વિના.

(૨) ઇન્દ્રિય [illegible] પંચે જાતિના જીવોને હુંડક સંસ્થાન [illegible]

(૩) કાય [illegible] છએ કાયના જીવોને હુંડકસંસ્થાન હોય છે.

(૪) સંજ્ઞિત્વ [illegible] સંજ્ઞિ અને અસંજ્ઞિને પણ હુંડકસંસ્થાન [illegible]

(૫) આહારકત્વ [illegible]—આહારી અને અનાહારીપણું બન્ને [illegible] દ્વિશિનો છે, અનાહારીપણું [illegible] કેવલીસમુદ્ઘાતવર્તી અનાહારી- [illegible] તથા શેષ સ્વરૂપ સમચતુરસ્રાદિવત્.

(૬) નામકર્મ [illegible]—પાંચસોત્રેસઠમાંથી ૧૯૮ દેવ [illegible] ગતિ સિવાય નવને હુંડકસંસ્થાન હોય છે. કારણકે [illegible] એક સમચતુરસ્ર સંસ્થાન હોય.

(૭) સંજ્ઞા [illegible] પંક્તિ સંજ્ઞાવાળા દ્વીન્દ્રિયાદિને [illegible]

(૮) બન્ધ [illegible] આનુપૂર્વી ૪, અન્ય સંસ્થાન ૫, [illegible] પ્રકૃતિ વિના.

(૯) ઉદીરણા [illegible] ઉદયવત્.

(૧૦) સત્તા [illegible]—દેવગતિ વિના સર્વે.

(૧૧) અવગાહના ઉત્તર દેહની જઘન્ય અવગાહના વાયુના [illegible] અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે. શેષ સ્વરૂપ સમચતુરસ્રાદિવત્

(૧૨) સ્થિતિ – ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ સાતમી પૃથ્વીના નારકની અપેક્ષાએ ૩૩ સાગરોપમ છે. શેષ સ્વરૂપ સમચતુરસ્રાદિવત્.

(૪) યોગ ૧૩—ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણયોગ વિના. કારણકે ઔ૦ મિશ્રયોગમાં મરણ ન હોય અને કાર્મણયોગમાં મરણ છે પણ મરણ સમુદ્‌ઘાત નથી, કારણકે કાર્મણયોગ તો કેંદ્રકમનિયે મરણ પામી ગયેલા જીવને પરભવમાં ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમય સુધી છે, અને મરણસમુદ્‌ઘાત તો મરણ નહિ પામેલા જીવને મરણ પામવાનું અન્તર્મુહૂર્ત બાકી રહેતાં અને ઇલિકા ગતિયે મરણ પામતી વખતે પૂર્વભવની અને પરભવની બન્ને દેહમ રહેલાને હોય છે.

(૧) સયમ ૪—પરિહાર વિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મસંપરાય, અને યથાખ્યાત ચારિત્ર વિના શેષ ૪ ચારિત્ર હોય. કારણકે પરિહાર વિશુદ્ધિમાં મરણનો અભાવ છે, અને શેષ બે ચારિત્રમાં મરણ છે પરન્તુ મૂળથી આયુષ્યની ઉદીરણાનોજ અભાવ છે, અને ઉદીરણા વિના સમુદ્‌ઘાત હોય નહિ માટે.

(૧૩) સમ્યક્ત્વ ૬—મિશ્રસમ્યક્ત્વ ન હોય. કારણકે મિશ્રસમ્યક્ત્વમાં મરણનો અભાવ છે.

(૧૪) આહારીભેદ ૧—મરણ સમુદ્‌ઘાતમાં કેવળ આહારીપણુંજ છે. તેમાં પણ ઓજઆહાર સિવાયના સર્વ ભેદ હોય છે. ઓજઆહાર નહિ હોવાનું કારણ એ છે કે મરણસમુદ્‌ઘાત વડે જીવ પોતાનો એક છેડો પૂર્વભવની દેહમ રાખી બીજો છેડો પરભવની દેહમાં પ્રક્ષેપે છે, તોપણ તેને પરભવ આહાર હોતો નથી, આહાર તો પૂર્વભવની દેહમ રહેલા એક છેડાદ્વારા પૂર્વભવની દેહવડેજ ગ્રહણ કરે છે. અથવા બીજી રીતે વિચારીયે તો મરણસમુદ્‌ઘાત મરણ પામવાને અન્તર્મુહૂર્ત બાકી રહેતા હોય છે. તે વખતે પરભવનો ઓજ આહાર ક્યાંથી હોય? અથવા સમુદ્‌ઘાત અવસ્થામાજ કદાચ મરણ પામી જાય તો પણ પૂર્વભવદેહમાંથી આત્માનો સબંધ છૂટ્યાબાદ સમુદ્‌ઘાતપણું રહેતું નથી, અને જ્યાંસુધી સમુદ્‌ઘાત અવસ્થા છે ત્યાંસુધી પૂર્વભવ દેહના સંબંધવાળો હોવાથી પરભવનો ઓજઆહાર ગ્રહણ કરે નહિ. એમ બન્ને રીતે મરણસમુદ્‌ઘાતમાં ઓજઆહાર ન હોય.

(૩૩) ભાવ ૨-૪૪—ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ વિના ૮ ક્ષાયિકભાવ અને ઉપશમ ચારિત્ર એ ૯ ભાવ સિવાયના શેષ ૪૪ ભાવ છે. એ ૯ ભાવ શ્રેણિગત જીવને હોય, અને શ્રેણિમાં વેદનીયની ઉદીરણાના અભાવે વેદના સમુદ્‌ઘાત ન હોય.

(૩૪) અવગાહના—જન્મદેહાવગાહના એકેન્દ્રિય તુલ્ય, ઉત્તર-દેહાવગાહના જઘન્યથી અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ ૪ અંગુલ અધિક ૧ લાખ યોજન, અને સમુદ્‌ઘાતકૃત અવગાહના ઊર્ધ્વ ૧૪ રજ્જુ પ્રમાણ છે.

(૩૫) સ્થિતિ—જઘન્ય ભવસ્થિતિ ૨૫૬ આવલિકા, ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમ અને કાયસ્થિતિ બન્ને પ્રકારે અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ છે. અહિં વેદનીયની ઉદીરણા જોકે અનન્તકાળ થાય છે પરન્તુ વેદના સમુદ્‌ઘાત અને તે સંબંધિ અતિ તીવ્ર ઉદીરણા અન્તર્મુહૂર્ત્ત માત્રજ છે.

કષાય સમુદ્‌ઘાતમાં.

ગતિ વિગેરે ૩૪ દ્વારો વેદના સમુદ્‌ઘાત તુલ્ય છે, શેષ ૨ દ્વારો નીચે પ્રમાણે છે—

(૧૩) સમ્યક્ત્વ ૫—ઉપશમ સમ્યક્ત્વ ન હોય. કારણકે ઉપશમ સમ્યક્ત્વમાં વર્તતા જીવને વિશુદ્ધ પરિણામ હોવાથી તીવ્રકષાયોદય (કષાયોદીરણા) સંબંધિ કષાય સમુદ્‌ઘાત નથી.

(૩૩) ભાવ ૪-૪૩—મૂળભાવમાં ઉપશમભાવ વિના ૪ મૂળભાવ અને ઉત્તરભાવમાં ઉપશમ સમ્યક્ત્વ વિના વેદના સમુદ્‌ઘાતવત્ ૪૩ ઉત્તરભાવ છે.

મરણ સમુદ્‌ઘાતમાં.

ગતિ વિગેરે ૨૬ દ્વારો વેદના સમુદ્‌ઘાતવત્, અને શેષ ૧૦ દ્વારો નીચે પ્રમાણે છે—

(૪) યોગ ૧૩—ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણયોગ વિના. કારણકે
ઔ૦ મિશ્રયોગમાં મરણ ન હોય અને કાર્મણયોગમાં મરણ છે
પણ મરણ સમુદ્ઘાત નથી, કારણકે કાર્મણયોગ તો કેંદુકગતિએ
મરણ પામી ગયેલા જીવને પરભવમાં ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમય
સુધી છે, અને મરણસમુદ્ઘાત તો મરણ નહિં પામેલા જીવને
મરણ પામવાનું અન્તર્મુહૂર્ત બાકી રહેતાં અને ઇલિકા ગતિએ
મરણ પામતી વખતે પૂર્વભવની અને પરભવની બન્ને દેહમાં
રહેલાને હોય છે.

(૧) સયમ ૪—પરિહાર વિશુદ્ધિ સૂક્ષ્મસંપરાય, અને યથા-
ખ્યાત ચારિત્ર વિના શેષ ૪ ચારિત્ર હોય. કારણકે પરિહાર
વિશુદ્ધિમાં મરણનો અભાવ છે, અને શેષ બે ચારિત્રમાં મરણ
છે પરન્તુ મૂળથી આયુષ્યની ઉદીરણાનોજ અભાવ છે, અને ઉદી
રણા વિના સમુદ્ઘાત હોય નહિ માટે.

(૧૩) સમ્યક્ત્વ ૨—મિશ્રસમ્યક્ત્વ ન હોય. કારણકે મિશ્ર
સમ્યક્ત્વમાં મરણનો અભાવ છે.

(૧૨) આહારીત્વ ૧—મરણ સમુદ્ઘાતમાં કેવળ આહારી-
પણુંજ છે.તેમાં પણ ઓજઆહાર સિવાયના સર્વ ભેદ હોય છે.
ઓજઆહાર નહિં હોવાનું કારણ એ છે કે મરણસમુદ્ઘાત વડે
જીવ પોતાનો એક છેડો પૂર્વભવની દેહમાં રાખી બીજો છેડો
પરભવની દેહમાં પ્રક્ષેપે છે, તોપણ તેને પરભવ આહાર હોતો
નથી, આહાર તો પૂર્વભવની દેહમાં રહેલા એક છેડાદ્વારા પૂર્વ-
ભવની દેહવડેજ ગ્રહણ કરે છે. અથવા બીજી રીતે વિચારીએ
તો મરણસમુદ્ઘાત મરણ પામવાને અન્તર્મુહૂર્ત બાકી રહેતાં
હોય છે. તે વખતે પરભવનો ઓજ આહાર ક્યાંથી હોય? અથવા
સમુદ્ઘાત અવસ્થામાંજ કદાચ મરણ પામી જાય તો પણ પૂર્વ-
ભવદેહમાંથી આત્માનો સંબંધ છૂટવાબાદ સમુદ્ઘાતપણું રહેતું
નથી, અને જ્યાંસુધી સમુદ્ઘાત અવસ્થામાં છે ત્યાંસુધી પૂર્વભવ
દેહના સંબંધવાળો હોવાથી પરભવનો ઓજઆહાર ગ્રહણ કરે
નહિં. એમ બન્ને રીતે મરણસમુદ્ઘાતમાં ઓજઆહાર ન હોય.

[illegible] પ્રમાણે અનાહારીપણું પણ ન હોય. [illegible] અનાહારીપણું [illegible] ગતિએ જતા જીવને હોય [illegible] અનાહારીપણું [illegible] નથી અને અયોગી વા કેવળીસમુદ્ઘાતના [illegible] મરણસમુદ્ઘાત [illegible] નથી.

(૧૬) ગુણસ્થાન [illegible] —મિશ્ર સિવાયના મિથ્યાત્વથી પ્રમત્ત [illegible] મિશ્રગુણસ્થાને મરણ નથી. [illegible] ગુણસ્થાને આયુષ્યની ઉદીરણા નથી.

(૧૭) [illegible] —[illegible]માથી ૯૯ અપર્યાપ્ત [illegible] અને [illegible] અપર્યાપ્ત યુગલિક સિવાયના [illegible] જીવને [illegible] કારણકે [illegible] અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં [illegible]

[illegible] —મિશ્ર [illegible]

(૧૯) ઉદય [illegible] મિશ્રમોહનીય, જીનનામ, આહારક [illegible] અને આનુપૂર્વી [illegible] વિના [illegible] ઉદય હોય. અહિં આહા-[illegible] મરણ [illegible] ન હોય. [illegible] વૈક્રિયની રચનામાં મરણ [illegible] છે, અને તે મરણ [illegible] મા હોય છે માટે તે વખતે [illegible] નથી.

(૨૦) ઉદીરણા [illegible] —ઉદયવત્.

(૨૧) [illegible] આહારક [illegible] વિના કારણકે આહારક [illegible] ઉત્તરવૈક્રિયમાં વર્તતો [illegible]

[illegible] આહારકવૈક્રિયોગ ઔદારિકમિશ્ર-[illegible]

[illegible] અપર્યાપ્ત અવ-[illegible]

વૈક્રિય અને આહારક સમુદ્ઘાતમાં.

૩૬ દ્વારોની પ્રાપ્તિ વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્રયોગવત્ અને વૈક્રિયયોગ તથા આહારકયોગવત્ યથાસંભવ જાણવું. જો કે શ્રી વિચારસારગ્રંથમાં તો વૈક્રિયમિશ્રયોગેજ વૈક્રિય સમુદ્ઘાત અને આહારકમિશ્રયોગેજ આહારક સમુદ્ઘાત કહ્યો છે. પરન્તુ આ ગ્રંથમાં તો એ બન્ને ઉત્તર દેહના પ્રારંભથી અન્ત સુધીમ. સમુદ્ઘાતપણાની વિવક્ષા છે, માટે બન્ને શરીરના બન્ને યોગ મેળવીને યથાસંભવ ૩૬ દ્વાર વિચારવાં.

તૈજસ્ સમુદ્ઘાતમાં.

આ સમુદ્ઘાત તેજોલેશ્યારૂપ લબ્ધિવાળા જીવ કષાયી અસંજ્ઞ પર્યાપ્ત અને દેવાનેજ છે માટે તે અનુસારે નીચેનાં દ્વારોની પ્રાપ્તિ વિચારવી.

(૧) ગતિ ૩ (નરક વિના), (૨) ઇન્દ્રિય ૧ (૩) કાય ૧ (ત્રસ),—સુગમ છે.

(૪) યોગ ૩-૧૧—આહારકદ્વિક, ઔદારિકમિશ્ર, અને કાર્મણયોગ વિના શેષ ૧૧ યોગ છે. અહિં આહારકની રચના કરેલ મુનિ તેટલો કાળ તેજોલેશ્યા પ્રગટ નકરે માટે આહારકદ્વિકયોગનો નિષેધ છે.

(૧૩) સમ્યક્ત્વ ૩—ક્ષયોપશમ ક્ષાયિક અને મિથ્યાત્વ એ ૩ સમ્યક્ત્વવાળા જીવો તૈજસ્ સમુદ્ઘાત કરી શકે.

(૧૪) સંજ્ઞિ ૧ (સંજ્ઞિ), (૧૫) આહારી ૨ (દિશિઆહાર ૬ દિશિનો અને શેષ સ્વરૂપ મરણસમુદ્ઘાતવત્.)—સુગમ છે.

(૧૭) જીવભેદ ૧-૧૧૨—પોહ ભેદમાંથી સંજ્ઞિપર્યાપ્તરૂપ ૧ જીવભેદ છે, અને પંચસંગ્રહમાંથી ૧૫ પર્યાપ્ત કર્મભૂમિગર્ભજ મનુષ્ય, ૮૫ અનુત્તરાન્ત પર્યાપ્તદેવો, ૭ પર્યાપ્તનારક, ૫ પર્યાપ્ત-ગર્ભજતિર્યંચ, એ ૧૧૨ જીવભેદ છે.

(૨૦) सन्नि ૪-૨ (હેતુ૫૦ વિના)—સુગમ છે.

(૨૪) उदय ૮-૧૦૩-મિશ્રમોહનીય, આહારક ૨, જીનનામ, આનુપૂર્વિ ૪, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, સાધારણ, અપર્યાપ્ત, નરક ૨, વિકલેન્દ્રિય ૩, અને આતપ એ ૧૯ વિના શેષ ૧૦૩ નો ઉદય હોય.

(૨૫) उदीरणा ૮-૧૦૩—ઉદયવત્.

(૩૩) भाव ૪-૪૨—ઉપશમ વિના ૪ મૂળભાવ છે, અને નરકગતિ તથા ઉપશમ સમ્યક્ત્વ એ બે વિના વેદના સમુદ્ઘાતમાં કહ્યા પ્રમાણે ૪૨ ઉત્તરભાવ છે.

(૩૪) अवगाहना—જન્મદેહની જઘન્ય અવગાહના ૨ હાથ, અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સંજ્ઞિતુલ્ય, અને સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના ઉત્તરદેહાવગાહના તુલ્ય જાણવી. કારણકે તૈજસ સમુદ્ઘાતમાં વર્તતો જીવ મરણસમુદ્ઘાત કરે એમ સંભવતું નથી, પછી સત્ય શ્રી બહુશ્રુતગમ્ય. અને મહાક્રોધમાં વૈક્રિય શરીરની મહા રચના કરી વિશેષ અપકાર કરવા માટે દેવ વિગેરે તેજસલેશ્યા પણ મૂકે એવો સંભવ છે. માટે વૈક્રિય સમુદ્ઘાત જેટલીજ સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના ગણી શકાય.

(૩૫) स्थिति—જઘન્ય ભવસ્થિતિ ૮ વર્ષ ૭ માસ જેટલી, અને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ અચ્યુત દેવની અપેક્ષાએ ૨૨ સાગરોપમ છે. ગ્રૈવેયક અને અનુત્તર દેવો લબ્ધિ નહિ ફોરવતા હોવાથી તેઓની અપેક્ષાએ તેજસ્ સમુદ્ઘાતની ભવસ્થિતિ ન ગણાય. તથા કાયસ્થિતિ બન્ને પ્રકારે અન્તર્મુહૂર્ત્ત છે—

શંકા—તેજોલેશ્યા ૧૬ દેશ બાળવા સમર્થ છે તો અન્તર્મુહૂર્ત્ત જેટલી સ્થિતિમાં ૧૬ દેશ કેમ બળી શકે?

ઉત્તર—એમાં કાંઇ વિરોધ નથી કારણ કે અન્તર્મુહૂર્ત્ત કાળમાં આત્મા પોતાના પ્રદેશો સહિત તૈજસ્ પ્રદેશો ૧૬ દેશ જેટલા ક્ષેત્રમાં ફેલાવી દેશને દાહ ઉપજાવી તૈજસ્ પ્રદેશો સંહરી લે, અને

પછી તે ક્ષેત્ર ગમે તેટલા કાળસુધી બળતું રહે તો કાંઇ વિરોધ સમજાતો નથી, એ શક્તિવિષય છે કે ઉપયોગમાં આવતો વિષય છે ? તે થા બહુશ્રુતગમ્ય.

(૩૬) યોનિ—મનુષ્યની ૧૪ લાખ, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયની ૪ લાખ અને દેવની ૪ લાખ મળી ૨૨ લાખ યોનિ છે. અને સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાનવત્ સચિત્તાદિ ભેદમાંની ૭ યોનિ છે.

શેષ ૨૧ દ્વારોની પ્રાપ્તિ મરણસમુદ્ઘાત તુલ્ય વિચારવી.

કેવળીસમુદ્ઘાતમાં.

કેવળીસમુદ્ઘાતમાં ૩૧ દ્વારો સયોગીકેવળીવત્ જાણવાં, અને શેષ ૫ દ્વારો નીચે પ્રમાણે છે—

(૪) યોગ ૩—પહેલે અને આઠમે સમયે ઔદારિકયોગ. બીજે છઠ્ઠે અને સાતમે સમયે ઔદારિકમિશ્રયોગ તથા ત્રીજે ચોથે પાંચમે સમયે કાર્મણયોગ છે.

(૧૨) આહારી ૨—આહારી અને અનાહારીપણું એ બન્ને છે. પરન્તુ દિશિમાં ૬ દિશિનો, ઓજ વિન્દ્રમાં ૧ લોમઆહાર. આભોગાદિકમાં ૧ અનાભોગિક આહાર, અને સચિત્તાદિ ૩ પ્રકારનો આહાર છે. વળી અનાહારીપણું ત્રીજે ચોથે અને પાંચમે સમયે છે.

(૨૮) બન્ધહેતુ ૧-૩—યોગપ્રત્યિયવત્

(૨૯) ઉપાય ૦—કેવળીસમુદ્ઘાત વખતે કોઈ ઉપાય ન હોય.

(૩૫) સ્થિતિ—અવસ્થિતિ સયોગીગુણસ્થાન તુલ્ય, અને કાયસ્થિતિ બન્ને પ્રકારે ૮ સમયની છે.

इति समुद्घातप्रकरणे ३६ द्वाराणि समाप्ता.

---

(૨૦) सन्नि ४-२ (હેતૂ૫૦ વિના)—સુગમ છે.

(૨૪) उदय ૮-૧૦૩-મિશ્રમોહનીય, આહારક ૨, જીનનામ, આનુપૂર્વિ ૪, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, સાધારણ, અપર્યાપ્ત, નરક ૨, વિકલેન્દ્રિય ૩, અને આતપ એ ૧૯ વિના શેષ ૧૦૩ ના ઉદય હોય.

(૨૫) उदीरणा ૮-૧૦૩—ઉદયવત્.

(૩૩) भाव ४-४२—ઉપશમ વિના ૪ મૂળભાવ છે, અને નરકગતિ તથા ઉપશમ સમ્યક્ત્વ એ બે વિના વેદના સમુદ્ઘાતમાં કહ્યા પ્રમાણે ૪૨ ઉત્તરભાવ છે.

(૩૪) अवगाहना—જન્મદેહની જઘન્ય અવગાહના ૨ હાથ, અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સંજ્ઞિતુલ્ય, અને સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના ઉત્તરદેહાવગાહના તુલ્ય જાણવી. કારણકે તૈજસ સમુદ્ઘાતમાં વર્તતો જીવ મરણસમુદ્ઘાત કરે એમ સંભવતું નથી, પછી સત્ય શ્રી જાણે ભગવંત. અને મહાક્રોધમાં વૈક્રિય શરીરની મહા રચના કરી વિશેષ અપકાર કરવા માટે દેવ વિગેરે તૈજસલેશ્યા પણ મૂકે એવો સંભવ છે. માટે વૈક્રિય સમુદ્ઘાત જેટલીજ સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના ગણી શકાય.

(૩૮) स्थिति—જઘન્ય ભવસ્થિતિ ૮ વર્ષ ૭ માસ જેટલી, અને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ અચ્યુત દેવની અપેક્ષાએ ૨૨ સાગરોપમ છે ગ્રૈવેયક અને અનુત્તર દેવો લબ્ધિ નહિ ફોરવતા હોવાથી તેઓની અપેક્ષાએ તૈજસ સમુદ્ઘાતની ભવસ્થિતિ ન ગણાય. તથા કાયસ્થિતિ બન્ને પ્રકારે અન્તર્મુહૂર્ત છે—

શંકા—તેજોલેશ્યા ૧૬ દેશ બાળવા સમર્થ છે તો અન્તર્મુહૂર્ત જેટલી સ્થિતિમાં ૧૬ દેશ કેમ બળી શકે ?

ઉત્તર—એમાં કંઇ વિરોધ નથી કારણ કે અન્તર્મુહૂર્ત કાળમાં આત્મા પોતાના પ્રદેશો સહિત તૈજસ પ્રદેશો ૧૬ દેશ જેટલા ક્ષેત્રમાં ફેલાવી દેશને દાહ ઉપજાવી તૈજસ પ્રદેશો નકરી લે, અને

પછી તે ક્ષેત્ર ગમે તેટલા કાળસુધી બળતું રહે તો કાંઇ વિરોધ સમજાતો નથી, એ શક્તિવિષય છે કે ઉપયોગમાં આવતો વિષય છે ? તે શ્રી બહુશ્રુતગમ્ય.

(૩૬) योनि—મનુષ્યની ૧૪ લાખ, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયની ૪ લાખ અને દેવની ૪ લાખ મળી ૨૨ લાખ યોનિ છે. અને સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાનવત્ સચિત્તાદિ ભેદમાંની ૭ યોનિ છે.

શેષ ૨૧ દ્વારોની પ્રાપ્તિ મરણસમુદ્‌ઘાત તુલ્ય વિચારવી.

કેવળીસમુદ્‌ઘાતમાં.

કેવળીસમુદ્‌ઘાતમા ૩૧ દ્વારો સયોગીકેવળીવત્ જાણવાં, અને શેષ ૫ દ્વારો નીચે પ્રમાણે છે—

(૪) योग ૩—પહેલે અને આઠમે સમયે ઔદારિકયોગ, બીજે છઠ્ઠે અને સાતમે સમયે ઔદારિકમિશ્રયોગ તથા ત્રીજે ચોથે પાંચમે સમયે કાર્મણયોગ છે.

(૧૮) आहारी ૨—આહારી અને અનાહારીપણુ એ બન્ને છે. પરન્તુ દિશિમા ૬ દિશિનો, ઓજ વિગેરેમા ૧ લોમઆહાર. આભોગાદિકમાં ૧ અનાભોગિક આહાર, અને સચિત્તાદિ ૩ પ્રકારનો આહાર છે. વળી અનાહારીપણુ ત્રીજે ચોથે અને પાંચમે સમયે છે.

(૨૮) बन्धहेतु ૧-૩—યોગપ્રાપ્તિવત્

(૨૯) ध्यान ૦—કેવળીસમુદ્‌ઘાત વખતે કોઈ ધ્યાન ન હોય.

(૩૨) स्थिति—ભવસ્થિતિ સયોગીગુણસ્થા ન તુલ્ય, અને કાયસ્થિતિ બન્ને પ્રકારે ૮ સમયની છે.

इति समुद्‌घातसप्तकं ३६ द्वारमार्गिणः समाप्ता.

---

(२०) सन्नि ४-२ (હેતુ૫૦ વિના)—સુગમ છે.

(२४) उदय ८-१०३-મિશ્રમોહનીય, આહારક ૨, જીનનામ, આનુપૂર્વિ ૪, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, સાધારણ, અપર્યાપ્ત, નરક ૨, વિકલેન્દ્રિય ૩, અને આતપ એ ૧૯ વિના શેષ ૧૦૩ ના ઉદય હોય.

(२५) उदीरणा ८-१०३—ઉદયવત્.

(३३) भाव ४-४२—ઉપશમ વિના ૪ મૂળભાવ છે, અને નરકગતિ તથા ઉપશમ સમ્યક્ત્વ એ બે વિના વેદના સમુદ્ઘાતમાં કહ્યા પ્રમાણે ૪૨ ઉત્તરભાવ છે.

(३४) अवगाहना—જન્મદેહની જઘન્ય અવગાહના ૨ હાથ, અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સંજ્ઞિતુલ્ય, અને સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના ઉત્તરદેહાવગાહના તુલ્ય જાણવી. કારણકે તૈજસ સમુદ્ઘાતમાં રત તો જીવ મરણસમુદ્ઘાત કરે એમ સંભવતું નથી, પછી સત્ય પ્રાબદ્ધશ્રુતગમ્ય. અને મહાક્રોધમાં વૈક્રિય શરીરની મહા રચના કરી વિશેષ અપકાર કરવા માટે દેવ વિગેરે તૈજસલેશ્યા પણ મૂકે એવો સંભવ છે. માટે વૈક્રિય સમુદ્ઘાત જેટલીજ સમુદ્ઘાતકૃત અવગાહના ગણી શકાય.

(३५) स्थिति—જઘન્ય ભવસ્થિતિ ૮ વર્ષ ૭ માસ જેટલી, અને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ અચ્યુત દેવની અપેક્ષાએ ૨૨ સાગરોપમ ૯ ગ્રૈવેયક અને અનુત્તર દેવો લબ્ધિ નહિ ફેરવતા હોવાથી તેઓની અપેક્ષાએ તેજસ સમુદ્ઘાતની ભવસ્થિતિ ન ગણાય. તથા કાયસ્થિતિ બન્ને પ્રકારે અન્તર્મુહૂર્ત્ત છે—

શંકા—તેજોલેશ્યા ૧૬ દેશ બાળવા સમર્થ છે તો અન્તર્મુહૂર્ત્ત જેટલી સ્થિતિમા ૧૬ દેશ કેમ બળી શકે ?

ઉત્તર—એમાં કંઇ વિરોધ નથી કારણ કે અન્તર્મુહૂર્ત્ત કાળમાં આત્મા પોતાના પ્રદેશો સહિત તૈજસ પ્રદેશો ૧૬ દેશ જેટલા ક્ષેત્રમાં ફેલાવી દેશને દાહ ઉપજાવી તૈજસ પ્રદેશો સંહરી લે, અને

પછી તે ક્ષેત્ર અને તેટલા કાળસુધી બરાબર રહે તો કાંઇ વિશેષ સમજાતો નથી, એ દ્રષ્ટિવિષય છે કે ઉપયોગમાં આવતો વિષય છે? તે તો બહુશ્રુતગમ્ય.

(૩૬) યોનિ—મનુષ્યની ૧૪ લાખ. તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયની ૪ લાખ અને દેવની ૪ લાખ મળી ૨૨ લાખ યોનિ છે. અને સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાનવત્ સચિત્તાદિ ભેદમાંની ૭ યોનિ છે.

શેષ ૨૧ દ્વારોની પ્રાપ્તિ મરણસમુદ્ઘાત તુલ્ય વિચારવી.

કેવળીસમુદ્ઘાતમાં.

કેવળીસમુદ્ઘાતમાં ૩૧ દ્વારો સયોગીકેવળીવત્ સમજવા. અને શેષ ૫ દ્વારો નીચે પ્રમાણે છે—

(૪) યોગ ૩—પહેલે અને આઠમે સમયે ઔદારિકયોગ. બીજે છઠ્ઠે અને સાતમે સમયે ઔદારિકમિશ્રયોગ તથા ત્રીજે ચોથે પાંચમે સમયે કાર્મણયોગ છે.

(૧૨) આહારક ૨—આહારી અને અનાહારીપણું એ બન્ને છે. પરન્તુ દિશિમાં ૬ દિશિનો, ક્ષેત્ર વિશેષમાં ૧ લોમઆહાર, આભોગાદિકમાં ૧ અનાભોગિક આહાર, અને સચિત્તાદિ ૩ પ્રકારનો આહાર છે. વળી અનાહારીપણું ત્રીજે ચોથે અને પાંચમે સમયે છે.

(૨૮) ગુણઠાણું ૧—૧૩—સયોગીકેવળી

(૨૯) ધ્યાન ૦—કેવળીસમુદ્ઘાત વખતે કોઇ ધ્યાન ન હોય.

(૩૦) નિર્જરા—સ્થિતિઘાત રસઘાતાદિ અસંખ્ય ગુણ, અને પ્રકૃતિ અને પ્રદેશ ૪ ઘાતકર્મની છે.

इति समुद्घातप्रकरणं ३६ द्वारादिः समाप्तः.

---

(૩૩) ૫ ભાવમાં ૩૬ દ્વારોની પ્રાપ્તિ.

ઉપશમ ભાવમાં.

ઉપશમ ભાવમાં ગતિ વિગેરે ૩૪ દ્વારોની પ્રાપ્તિ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ તુલ્ય છે, અને શેષ ૨ દ્વારો નીચે પ્રમાણે છે—

(૧૩) સમ્યક્ત્વ ૨—ઉપશમભાવમાં ઉપશમ સમ્યક્ત્વ તો હોવજ, પરન્તુ ઉપશમશ્રેણિમાં ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પણ છે માટે.

(૩૩) ભાવ ૪-૩૮—ઉપશમ સમ્યક્ત્વમાં કહેલા ૩૭ ભાવમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અધિક ગણવાથી ૩૮ ભાવ હોય.

ક્ષયોપશમ ભાવમાં.

ક્ષયોપશમ ભાવમાં ગતિ વિગેરે ૨૭ દ્વારો સર્વ ઉત્તરભેદ સહિત છે, શેષ ૯ દ્વારો નીચે પ્રમાણે.

(૭) જ્ઞાન ૪ (કેવળ૦ વિના), (૧૦) દર્શન ૩ (કેવળ૦ વિના), (૧૬) ગુણસ્થાન ૧૨ (૧ થી ૧૨)—સુગમ છે. કારણકે કેવળજ્ઞાનીને ક્ષયોપશમભાવ ન હોય, માટે સર્વે ભેદ છદ્મસ્થ યોગ્ય હોય છે.

(૨૪) ઉદય ૮-૧૨૧—જીનનામ કર્મનો ઉદય નહિ હોવાથી.

(૨૫) ઉદીરણા ૮-૧૨૧—ઉદયવત્.

(૨૯) ધ્યાન ૧૪—શુકલધ્યાનના છેલ્લા ૨ ભેદ વિના.

૩૨) સમુદ્‌ઘાત ૬—કેવળીસમુદ્‌ઘાત વિના.

(૩૩) ભાવ ૫-૪૬—પાંચ ક્ષાયિકદાનાદિ લબ્ધિ, અને કેવળજ્ઞાન તથા કેવળદર્શન વિના શેષ ૪૬ ભાવ છે.

(૩૪) અવગાહના—જઘન્યદંડકની બન્ને પ્રકારની અવગાહના અને ઉત્તરદેહની જઘન્ય અવગાહના તથા અંગુલાસંખ્યાત અવગાહના એકેન્દ્રિય તુલ્ય છે, અને ઉત્તરવૈક્રિયની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પંચેન્દ્રિય તુલ્ય છે.

(૩૫) સ્થિતિ—જઘન્ય ભવસ્થિતિ ૨૫૬ આવલિકા, ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમ, જઘન્ય કાયસ્થિતિ અનાદિસાન્ત અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અનાદિઅનન્ત છે. અહિં ક્ષયોપશમભાવનો અભાવ થઇ પુનઃ ક્ષયોપશમભાવ પ્રાપ્ત નહિ થતો હોવાથી જઘન્ય કાયસ્થિતિ સાદિસાન્ત ન હોય.

ક્ષાયિક ભાવમાં.

ગતિ વિગેરે સર્વ દ્વારો ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ તુલ્ય છે.

ઔદયિક ભાવમાં.

ગતિ વિગેરે સર્વ દ્વારો સર્વ ઉત્તરભેદ સહિત છે.

પારિણામિક ભાવમાં.

ગતિ વિગેરે સર્વ દ્વારો સર્વ ઉત્તરભેદ સહિત છે.

इति भावपंचके ३६ द्वारप्राप्तिः समाप्ता.

---

(३४) अवगाहना द्वारमां ३६ द्वारोनीप्राप्ति.

(३५) स्थिति द्वारमा ३६ द्वारोनी प्राप्ति.

(३६) योनि द्वारमां ३६ द्वारोनी प्राप्ति.

એ ત્રણે દ્વારોમાં અમુક નિયમિત ઉત્તરભેદ નહિ હોવાથી દ્વારપ્રાપ્તિ કહેવી અશક્ય છે, અને યોનિદ્વારમાં જોકે ૧૨ ભેદ નિયમિત છે તોપણ અતિ આવશ્યક નહિ હોવાથી અને એ યોનિ જે જે જીવોમાં પ્રાપ્ત થાય છે તે તે જીવોને અનુસારે દ્વારપ્રાપ્તિ સ્વતઃ સમજી શકાય તેવી હોવાથી, તેમજ ગ્રંથ વધી જવાના ભયથી અહિં દ્વારપ્રાપ્તિ લખવાનું ઉચિત ધાર્યું નથી.

॥ इति श्री संक्षेपषट्त्रिंशिकानामग्रंथे द्वारायतारनाम द्वितीयो विभागः समाप्तः ॥

સંવેધછત્રીશીગ્રંથની અશુદ્ધિશુદ્ધિ.

પૃષ્ઠ.	લીટી.	અશુદ્ધિ.	શુદ્ધિ.
[illegible]	૫	સદ્ગુરા	સદ્ગુરો
[illegible]	૫	પદ્માળી	પદ્વાળી
[illegible]	૬	ઉપ તાં	ઉપડતાં
[illegible]	૧૮	અથાવબાધ	અર્થાવબોધ
[illegible]	૧૫	નાસ્તિપથાયાનુ	નાસ્તિપર્યાયોનું
[illegible]	[illegible]	म	सं
	૧૭	[illegible]	३
[illegible]	૧	શ્રે	શ્રેડ
[illegible]	૧૧	द्विद्व	द्वि
[illegible]	૪	सक्ष्म	सूक्ष्म
[illegible]	૨	અવા	એવો
	૨૦	અન	અને
	૪	याम	यांम
૧૦	[illegible]	वालुकाप्रभा	वालुकाप्रभा
૮૭	૬	વદ	વેદ
	૧૩	वृत्ति ३प	वृत्तिरूप
[illegible]	૧૯	मलकर्म	मळकर्म
[illegible]	૨૦	गयनामकम	गयनामकर्म
[illegible]	૩	धर्मध्यान	धमध्यान
[illegible]	[illegible]	છન	છને
[illegible]	[illegible]	त	ते
[illegible]	૧૧	यथार्त्त	मथार्त्त
[illegible]	૧	સયોગિ	સયોગી
[illegible]	૧૩	तनुयोगिनाम्	तनुयोगीनाम
[illegible]	૯	પાસાસને	પર્યંકાસને
[illegible]	૧૭	समचतुर	समचतुरस्र
[illegible]	[illegible]	शीतोष्ण	शीतोष्ण
[illegible]	૫	सद्घात	समुद्घात

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૬	૧૯	निम्रि	निर्वृ
૮	૧૫	दृदिठ	दृष्टि
.	૨૭	दृदीरणा	उदीरणा
૧૪	૧૬	मनतान	सुनतान
૧૬	૬	मक	मध्य
૧૭	૧૪	क मुद्घात	समुद्घात
"	૧૮	मव	भाव
૧૮	૯	उनकृष्ट	उत्कृष्ट
૧૯૦	૧૭	मध्य	मध्य
"	૧૮	आहारा	आहारी
"	૧૯	परिभ्रमत…	परिभ्रमवारे
૧૩૦	૧૨	शरीर	शरीर
૧૮૪	૪	क माता	समाता
૧૮૬	૨૭	वध	बंध
૧૬૪	૯	उपयाम	उपयोग
૧૬૬	૨૪	४	२४
૨૦૬	૧૧	बंध	बंध
૨૦૭	૨૦	८२	८३
૨૧૦	૨૧	नेमर	नेमम
૨૧૧	૨૬	बधहेतु	बंधहेतु
૨૧૨	૭	८८३	८-८३
૨૧૫	૨	शारर	शरीर
"	૧૮	दसनरेनी	दसनश्रेणी
૨૧૬	૧૭	वध	बंध
૨૧૮	૨	बध	बंध
"	૨૪	भाव	भाव
૨૨૮	૪	वध	बंध
૨૨૯	૧૦	बधहेतु	बंधहेतु
૨૪૦	૮	दिठु	दिट्ठी
૨૫૦	૪	सयम	संयम
૨૫૫	૨૧	छुं	छुं

પૃષ્ઠ.	લીટી	અશુદ્ધિ.	શુદ્ધિ.
૪૨૫	૭	૮-૧૧૭	બંધ ૮-૧૧૭
૪૨૬	૧૮	गुणस्थाय	गुणस्थान
૪૨૩	૮	येम	यांम
૩૮૦	૩	याग	यांग
૩૮૧	૧	उदरणा	उदीरणा
૩૫૨	૬	उदोरणा	उदीरणा
૩૫૮	૨૦	शरीर	शरीर
.	૨૨	घन्धहेतु	बन्धहेतु
૭૦	૨	यन्धहेतु	बन्धहेतु
૩૭૧	૨૬	"	"
૩૭૩	૧૪	उपयोग	उपयोग
"	૨૬	यन्धहेतु	बंधहेतु
૩૭૪	૨૩	ચક્ષુદર્શન	ચક્ષુર્દર્શન
૩૭૬	૧૧	આહારિક	ઔદારિક
૩૮૬	૧૪	गुणस्थानक	गुणस्थान
૩૯૧	[illegible]	મિથ્યા	મિથ્યાત્વ
૩૯૩	૧૦	यन्धहेतु	बन्धहेतु
૪૧૨	[illegible]	ઉત્કૃષ્ઠ	ઉત્કૃષ્ટ
૪૧૬	[illegible]	નીતયોની	શીતયોનિ
૪૩૫	૧૩	ममकृत्य	मनयकृत्य
૪૩૭	૧૬	माय	भाय
૪૮૧	૧૦	उपयाग	उपयोग
૪૮૮	૧૬	મ્માનન્	મ્માનન્
૪૮૩	૧૦	અન્તે	અન્તે
૪૮૮	૨૦	અવિરતિન	અવિરતિન
૪૮૯	૨૩	मचयण	संघयण

આ નિશાન [illegible] આ પ્રમાણે (દ્રિ-દ્રિ) [illegible]
[illegible] આ પ્રમાણે (દ્રિ-દ્રિ) [illegible]